

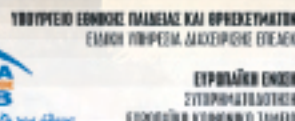
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

ελληνική γλώσσα - ιστορία

Ελληνική Ιστορία: Σημαντικοί Σταθμοί από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα

ΚΕΝΤΡΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

Επιστημονική Ευθύνη	Ελένη Καραντζόλα, Επικ. Καθ. Γλωσσολογίας Παν/μίου Αιγαίου
Σχεδιασμός Δραστηριοτήτων	Χάιδω Ρήγα, Αρχαιολόγος, Μέλος Ομάδας Έργου Κ.Ε.Ε.
Συγγραφή	Καίτη Πάπαρη

Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό παράχθηκε στο πλαίσιο του Έργου «**Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων II**», το οποίο εντάσσεται στο **Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. II** του **ΥΠ.Ε.Π.Θ.**, Μέτρο 1.1. Ενέργεια 1.1.2.Β. και συγχρηματοδοτείται από την **Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Κ.Τ.)**.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Εισαγωγή

I. Εισαγωγικό Σημείωμα προς εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους.....	7
II. Χρονολογικός πίνακας.....	10

Ενότητα 1: Σκοπός και μέθοδοι της Ιστορίας. Η πρόσβαση στο παρελθόν. Πηγές – Χρονολόγηση

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	11
Έννοιες-Κλειδιά.....	11
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	11

Ενότητα 2: Πρώτοι Πολιτισμοί. Η εποχή του χαλκού στην Ελλάδα: Η προϊστορία του Αιγαίου, Μινωικός πολιτισμός, Μυκηναϊκός πολιτισμός

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	15
Έννοιες-Κλειδιά.....	15
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	15

Ενότητα 3: Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 479 π.Χ.: Ελληνικός αποικισμός. Το κράτος τη Σπάρτης. Αθήνα

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	23
Έννοιες-Κλειδιά.....	23
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	23

Ενότητα 4: Κλασική περίοδος: Ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας – Τέχνες – Πανελλήνιοι δεσμοί. Αποδυνάμωση των ελληνικών πόλεων – Πελοποννησιακός Πόλεμος – Ηγεμονία Σπάρτης

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	27
Έννοιες-Κλειδιά.....	27
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	27

Ενότητα 5: Η άνοδος της Μακεδονίας: Οργάνωση του Μακεδονικού στρατού και κράτους από τον Φίλιππο Β΄, Πολιτικό, στρατιωτικό και διοικητικό έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	37
Έννοιες-Κλειδιά.....	37
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	38

Ενότητα 6: Η ελληνιστική εποχή

Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Οι συγκρούσεις των διαδόχων και ο σχηματισμός των ελληνιστικών βασιλείων.....	41
Έννοιες-Κλειδιά.....	41
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	42

Ενότητα 7: Η κυριαρχία της Ρώμης

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	45
Έννοιες-Κλειδιά	45
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	45

Ενότητα 8: Από τη Ρώμη στο Βυζάντιο (330-717 μ.Χ.)

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	51
Έννοιες-Κλειδιά	52
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	52

Ενότητα 9: Η μεγάλη ακμή του Βυζαντίου (717-1025)

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	57
Έννοιες-Κλειδιά	57
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	57

Ενότητα 10: Σταδιακή παρακμή του Βυζαντίου (1025-1453)

Εισαγωγικές παρατηρήσεις: α. Γενικά χαρακτηριστικά, β. Η κατάσταση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας	63
Έννοιες-Κλειδιά	64
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	64

Ενότητα 11: Ο Ελληνισμός υπό Οθωμανική κυριαρχία

Εισαγωγικές παρατηρήσεις: α. Ολοκλήρωση τουρκικής κατάκτησης, β. Περιοδολόγηση τουρκοκρατίας	69
Έννοιες-Κλειδιά	69
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	69

Ενότητα 12: Η Ελληνική Επανάσταση

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	79
Έννοιες-Κλειδιά	79
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	79

Ενότητα 13: Η σύσταση του ελληνικού κράτους και η εξέλιξή του κατά τον 19^ο αι.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	83
Έννοιες-Κλειδιά	83
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	83

Ενότητα 14: Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι: πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα

Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Η εσωτερική κατάσταση της χώρας την περίοδο 1880-1910.....	89
Έννοιες-Κλειδιά	90
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	91

Ενότητα 15: Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα. Ο μικρασιατικός πόλεμος.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	95
Έννοιες-Κλειδιά	95
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	95

Ενότητα 16: Μεσοπόλεμος

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	101
Έννοιες-Κλειδιά	101
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	101

Ενότητα 17: Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα. Εμφύλιος

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	107
Έννοιες-Κλειδιά	107
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	107

Ενότητα 18: Η μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	111
Έννοιες-Κλειδιά	111
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	111

Ενότητα 19: Δικτατορία – Η μεταδικτατορική Ελλάδα

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	114
Έννοιες-Κλειδιά	114
Ασκήσεις-Δραστηριότητες.....	114

Ενότητα 20: Εφαρμογές και δραστηριότητες σχετικές με τις προηγούμενες υποενότητες

I. Προτεινόμενες δραστηριότητες για την περίοδο της αρχαιότητας [Ενότητες 2-8]	119
II. Προτεινόμενες δραστηριότητες για την περίοδο του μεσαίωνα και του Βυζαντίου [Ενότητες 9-11]	136
III. Προτεινόμενες δραστηριότητες για την περίοδο της νεότερης και σύγχρονης ελληνικής ιστορίας (19 ^{ος} αι. – 20 ^{ος} αι.) [Ενότητες 12-20]	141

• Βιβλιογραφικός Οδηγός ανά περιόδους.....	151
• Ελληνικά Περιοδικά για την Ιστορία	157
• Ηλεκτρονικές Πηγές για την Ιστορία	158

I. Εισαγωγικό σημείωμα προς εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους

Το βιβλίο αυτό ιχνηλατεί την πορεία σχηματισμού της ελληνικής ιστορίας από την προϊστορία της και την εποχή του λίθου, μέχρι τη σύγχρονη εποχή, τον 20^ο αι. Πρόκειται για μια μακρά ιστορική διαδρομή κατά τη διάρκεια της οποίας ξετυλίγονται σημαντικές αλλαγές και εξελίξεις στο ελληνικό τοπίο, τόσο πολιτικές όσο ιδεολογικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές. Οι εξελίξεις αυτές συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σημερινής εικόνας της Ελλάδας και του ελληνισμού.

Η αφήγηση μιας τόσο μακράς ιστορικής πορείας δεν μπορεί να είναι διεξοδική σε ένα διδακτικό εγχειρίδιο σαν αυτό, με αποτέλεσμα πολλά και σημαντικά θέματα της ελληνικής ιστορίας να αναφέρονται συνοπτικά. Πρωταρχικός στόχος του εγχειριδίου είναι να «ξεναγήσει» τους εκπαιδευόμενους στη συναρπαστική πορεία, την οποία διέγραψε ο ελληνισμός από τις απαρχές του μέχρι σήμερα, ώστε να σχηματίσουν οι ενήλικες μια συνολικότερη και πληρέστερη εικόνα για την ιστορική του πορεία. Η ιστορική γνώση, όπως κάθε μορφή γνώσης, εξαρτάται από τις προϋπάρχουσες προσλαμβάνουσες των ενηλίκων και τις συλλογικές αναπαραστάσεις της ομάδας στην οποία ανήκουν. Πέρα όμως από την ιστορική γνώση, το εγχειρίδιο εξυπηρετεί στόχους μεταγνώσης. Η σημασία της μεταγνώσης έγκειται στο να αναπτύξουν οι εκπαιδευόμενοι κριτική σκέψη και ιστορική συνείδηση, ώστε η γνώση του παρελθόντος να συμβάλλει στην κατανόηση του παρόντος και τον αυτό-προσδιορισμό τους μέσα σε αυτό.

Το έργο αποτελείται από δύο τόμους, από τους οποίους ο πρώτος αποτελεί το **Ιστορικό Πλαίσιο – Στόχους** και ο δεύτερος το **Ιστορικό Περίγραμμα** και συμπληρώνει συνοδευτικά τον πρώτο. Το **Ιστορικό Πλαίσιο – Στόχοι** επιχειρεί να καλύψει τις σύγχρονες ανάγκες της διδασκαλίας του μαθήματος της Ελληνικής Ιστορίας πειθαρχώντας στις απαιτήσεις του προγράμματος σπουδών και του ωρολογίου προγράμματος, όπως συντάχθηκε από την αρμόδια επιτροπή του *Ινστιτούτου Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων*. Μολονότι θίγει τα σημαντικότερα ζητήματα της μακράς ιστορικής πορείας του ελληνισμού, καταβλήθηκε προσπάθεια να είναι ευσύνοπτο. Ένα βιβλίο ιστορίας, ωστόσο, πέρα από το να ικανοποιεί ανάγκες διδασκαλίας είναι ταυτόχρονα ένας *τόπος αναφοράς* μιας ιστορικής πορείας και ιστορικής συνέχειας. Έτσι δεν αποκλείεται κάποιες φορές να παρουσιάζεται η ανάγκη οι εκπαιδευτές να κάνουν επιλογές και προσαρμογές, τις οποίες να θεωρούν αναγκαίες κατά τη διδασκαλία.

Για την ολοκλήρωση του βιβλίου πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια και συμβολή του Δημήτρη Στεμπίλη, του Ανδρέα Μαχαίρα, του Αντώνη Κασσωτάκη, της Χάιδως Ρήγα και της Ελένης Καραντζόλα. Οι παρατηρήσεις και οι διορθώσεις τους υπήρξαν καθοριστικές για την αρτιότητα του βιβλίου.

- **Αναλυτική διάρθρωση του τόμου Ιστορικό Πλαίσιο - Στόχοι**

Στην αρχή του βιβλίου υπάρχει ένας *χρονολογικός πίνακας* στον οποίο καταγράφεται όλη η ιστορική διαδρομή, από την προϊστορία μέχρι σήμερα, ανά περιόδους και χρονολογίες. Η λειτουργία του έχει πιλοτικό χαρακτήρα, ώστε να έχουν οι εκπαιδευόμενοι μια εποπτεία της συνολικής πορείας που θα διατρέξουν στο μάθημα της ελληνικής ιστορίας.

Το βιβλίο χωρίζεται σε 20 ενότητες, που καθεμία αναλογεί σε 2 διδακτικές ώρες.

Όσον αφορά τις 20 ενότητες του βιβλίου, κάθε επιμέρους μάθημα περιλαμβάνει:

– **εισαγωγικές παρατηρήσεις:** στις εισαγωγικές παρατηρήσεις διευκρινίζονται τα όρια της χρονικής περιόδου της εκάστοτε ενότητας με αντιπροσωπευτικά γεγονότα και πληροφορίες, που επηρεάζουν και απασχολούν την εποχή γύρω από την οποία αναπτύσσεται η ενότητα.

– **έννοιες – κλειδιά:** πρόκειται για λέξεις, που πιθανόν να αφορούν πρόσωπα, έννοιες, θεσμούς, ή γεγονότα και η εμφάνισή τους είναι καθοριστική για το πλαίσιο και τις εξελίξεις κάθε περιόδου. Ο στόχος τους είναι να υπογραμμίσουν από την αρχή κάθε ενότητας στον εκπαιδευόμενο τους λόγους σπουδαιότητας της εκάστοτε περιόδου.

– **ιστορικές πηγές με μορφή παραθεμάτων:** πρόκειται για πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές που προσφέρονται για καλύτερη ανάλυση και κατανόηση των ιστορικών γεγονότων. Οι πηγές αποτελούν έναυσμα για προβληματισμό, κριτική εμβάθυνση, κατανόηση του ιστορικού γίνεσθαι και συσχετισμό με το παρόν.

– **εικονογράφηση, χάρτες, πίνακες:** τόσο η εικονογράφηση, όσο οι πίνακες και οι χάρτες αποτελούν ιστορικά τεκμήρια, που συμπληρώνουν το ιστορικό υλικό κάθε ενότητας. Ιδιαίτερα μάλιστα οι χάρτες προσφέρουν μια συνολικότερη εποπτεία κάθε εποχής, καθώς αισθητοποιούν το χώρο σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο.

– **δραστηριότητες:** οι προτεινόμενες δραστηριότητες στο τέλος κάθε ενότητας αποτελούν προτάσεις για ανάπτυξη ιστορικών θεμάτων, προσφέρονται για προβληματισμό μέσα από τη δημιουργική ενασχόληση και προωθούν την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης. Τα είδη δραστηριοτήτων ποικίλλουν σε είδος και διακρίνονται κυρίως σε:

- α. Εισαγωγικές,** όπου κατατίθεται η προσωπική εμπειρία των εκπαιδευόμενων (βιωματικές),
- β. Παραλληλισμού – σύγκρισης,** για αποτελεσματικότερη κατανόηση των χρονικών – ιστορικών διαστάσεων (παρόν – παρελθόν),
- γ. Κατανόησης,** όπου στηρίζονται κατά κύριο λόγο σε παραθέματα από πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές,
- δ. Καθημερινής εμπειρίας,** όπου ενεργοποιούν τη συμμετοχή των εκπαιδευόμενων με προσωπική τους εμπλοκή (π.χ. εντοπιότητα) και τέλος
- ε. Διερεύνησης – διαθεματικές** δραστηριότητες, που επισημαίνουν τη συγγένεια της Ιστορίας με άλλα επιστημονικά αντικείμενα και πεδία κοινωνικής δράσης (π.χ. λογοτεχνία, γεωγραφία, ιστορία τέχνης, τεχνολογία, οικονομία, κ.λπ.).

Η τελευταία ενότητα, η 20^η, είναι αφιερωμένη σε επιπλέον προτεινόμενες δραστηριότητες εφ' όλης της ύλης. Οι προτάσεις αυτές στόχο έχουν να διευρύνουν το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων και σε άλλους τομείς των περιόδων, οι οποίες εξετάζονται και να αναδείξουν περισσότερες επιμέρους πτυχές της ιστορικής διαδρομής του ελληνισμού με σκοπό να δώσουν μια όσο το δυνατόν 'ολική' εικόνα αυτής της πορείας. Επιπλέον στόχο έχουν να οξύνουν την ιστορική και την κριτική σκέψη των εκπαιδευομένων, μέσα από τις ιστορικές συνέχειες ή τις ασυνέχειες με το παρόν.

Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει ένας *βιβλιογραφικός οδηγός* για όλες τις περιόδους κατά αλφαβητική σειρά, *ηλεκτρονικές πηγές* για την ελληνική ιστορία, χρήσιμες για περαιτέρω πληροφορίες και διερεύνηση καθώς και ένας κατάλογος με τα υπάρχοντα *ελληνικά περιοδικά*, τα οποία κυκλοφορούν σήμερα για την ελληνική ιστορία.

II. Χρονολογικός Πίνακας

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Εποχή του Λίθου

Παλαιολιθική εποχή	(2.000.000 π.Χ.) έως 12 ^η χιλ. π.Χ.
Μεσολιθική εποχή	12 ^η χιλ. π.Χ. έως 7 ^η χιλ. π.Χ.
Νεολιθική εποχή	7 ^η χιλ. π.Χ. έως 3 ^η χιλ. π.Χ.

Εποχή του Χαλκού

Πρώιμη Χαλκοκρατία	2.800 π.Χ. (περ.) έως 1.900 π.Χ.
Μέση Χαλκοκρατία	1.900 π.Χ. έως 1.600 π.Χ.
Ύστερη Χαλκοκρατία	1.600 π.Χ. έως 1.100 π.Χ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Αρχαιότητα

Ομηρικά ή Γεωμετρικά χρόνια	11 ^{ος} αι. έως μέσα 8 ^{ου} αι. π.Χ.
Αρχαϊκά χρόνια	750 π.Χ. έως 479 π.Χ.
Κλασική εποχή	5 ^{ος} έως 4 ^ο αι. π.Χ. (479-323 π.Χ.)
Ελληνιστικά χρόνια	323-30 π.Χ.
Ύστερη Αρχαιότητα: Ρωμαϊκή κυριαρχία	30 π.Χ. έως 330 μ.Χ.

Μεσαίωνας

Ίδρυση του Βυζαντινού κράτους	330-717
Μεγάλη ακμή του Βυζαντίου	717-1025
Σταδιακή παρακμή του Βυζαντίου	1025-1453

Νεότερη Ελληνική Ιστορία

Τουρκοκρατία	1453-1821
Ελληνική Επανάσταση	1821-1830
Σύσταση ελληνικού κράτους και εξέλιξη του κατά το 19 ^ο αι.	1830-1897

Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία. Η Ελλάδα τον 20^ο αι.

Βαλκανικοί Πόλεμοι	1912-1913
Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	1914-1918
Μικρασιατική εκστρατεία	1919-1922
Μεσοπόλεμος	1919-1939
Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	1939-1945
Εμφύλιος Πόλεμος	1946-1949
Μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα	1949-1967
Δικτατορία	1967-1974
Μεταπολίτευση	1974-δεκαετία 1980

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. Η ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ¹ ΠΗΓΕΣ – ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Στόχος σε αυτή την ενότητα είναι να προσεγγίσουμε την Ιστορία ως επιστήμη και να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε βασικά ερωτήματα, όπως: τι είναι η ιστορία, ποιο είναι το αντικείμενό της, ποιες είναι οι μέθοδοί της, σε τι μας χρησιμεύει, αν διέπεται από υποκειμενικότητα ή αντικειμενικότητα κ.ο.κ. Μέσα από αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι η Ιστορία δεν είναι τετελεσμένη, δεν είναι στατική· ιστορία είναι το βιωμένο παρελθόν: στοιχειοθετείται από ανθρώπινες ζωές, επιλογές, αποφάσεις, πράξεις, απώλειες και νοήματα. Είναι ο χρόνος που κυλάει στο παρόν: δεν μπορούμε να δραπέτεύσουμε από αυτή καθώς περιλαμβάνει όλες τις ανθρώπινες καταστάσεις. Όλοι μετέχουμε του σχηματισμού της ως αείποτε ιστορικά υποκείμενα: άλλοτε ως δράστες, αφηγητές, παρατηρητές ή ερμηνευτές της. Χωρίς ανθρώπους, κοινωνίες και πολιτισμούς, η Ιστορία απλώς δεν μπορεί να υπάρξει.

Κλειώ, η μούσα της Ιστορίας. Λεπτομέρεια από το έργο του Βερμέερ, «Η Αλληγορία της Ζωγραφικής», www.el.wikipedia.org

Έννοιες – κλειδιά: ιστορία, μνήμη, ιστορικό γεγονός, κοινωνική επιστήμη, ιστορία και σκοπός, αιτιότητα, υποκειμενικός // αντικειμενικός χαρακτήρας.

Δραστηριότητες

1. Ποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα πιστεύετε ότι πρέπει να διαθέτει μια πηγή ή μια μαρτυρία προκειμένου να μπορεί να θεωρηθεί ιστορικό υλικό;
2. Γιατί η Ιστορία ανήκει στις κοινωνικές επιστήμες;

Επικουρικές της Ιστορίας επιστήμες

Χρήσιμα εργαλεία στον ιστορικό για τον έλεγχο και την καταγραφή του ιστορικού του υλικού μπορεί να είναι εγκυκλοπαίδειες, ιστορικά εγχειρίδια, ιστορικοί άτλαντες και λεξικά.

Συχνά όμως ο ιστορικός καταφεύγει στη βοήθεια και άλλων επιστημών πέρα από την καθαυτό αρχειακή έρευνα, ανάλογα με τη φύση του προβλήματος που αντιμετωπίζει.

Λόγου χάριν η ανάγνωση παλαιών χειρογράφων και η γνώση του τρόπου και των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν εξασφαλίζονται με τη βοήθεια της παλαιογραφίας. Η σιγίλλογραφία¹ προ-

¹ **Σιγίλλογραφία:** ο κλάδος που έχει ως αντικείμενο την έρευνα και τη σπουδή των σιγίλιων (σφραγίδων), αλλιώς σφραγιδογραφία

σφέρει πληροφορίες ως προς τις σφραγίδες (βούλες) εγγράφων, το υλικό της βούλας, τον αποστολέα και τη θέση που κατείχε κ.ά. Η εραλδική² προσφέρει πληροφορίες για τα οικόσημα, και τα γενεαλογικού ενδιαφέροντος σήματα ή άλλες συμβολικές παραστάσεις, π.χ. τμήμα της εραλδικής είναι η σημαιολογία ή σημειολογία των σημαιών που ανήκουν σε κράτη ή σε κοινωνικές ομάδες κοινωνικές κ.ά. Όμοια μια πληθώρα άλλων επιστημών συνδράμει συχνά στη συλλογή του ιστορικού πληροφοριακού υλικού. Ενδεικτικά αναφέρονται οι: αρχαιολογία (επιγραφές, μνημεία), ιστορία της τέχνης, γεωγραφία, κοινωνιολογία³, εθνολογία⁴, εθνογραφία⁵, οικονομικές επιστήμες, επιστήμες δικαίου, γλωσσολογία⁶, στατιστική⁷ (ποσοτικές διακινήσεις), δημογραφία⁸, ανθρωπολογία⁹, νομισματική κ.ά.

Ψαράς Ι., 2001, σ. 134-137.

... δεν υπάρχει σήμερα πολιτισμός που να μπορεί να γίνει πραγματικά κατανοητός αν δεν είναι γνωστοί οι δρόμοι από όπου πέρασε, οι παλιές αξίες στις οποίες πίστεψε, οι εμπειρίες που έζησε. Κάθε πολιτισμός είναι οπωσδήποτε ένα παρελθόν, ένα κάποιο παρελθόν που εξακολουθεί να ζει...

[...]

Αυτή η διαίρεση του χρόνου σε εποχές μας έδωσε εικόνες που όλο εναλλάσσονται: τη μια στιγμή εμφανίζονται στη σκηνή των πολιτισμών, την άλλη εξαφανίζονται. ... Πίσεις που ασκούν συνεχώς ο γεωγραφικός χώρος, οι κοινωνικές ιεραρχίες, οι ομαδικό «ψυχισμοί», οι οικονομικές ανάγκες. Είναι όλες τους δυνάμεις θεμελιώδεις, που ωστόσο δύσκολα τις διακρίνει κανείς εκ πρώτης όψεως, και μάλιστα όταν ζει την ίδια εποχή με αυτές, οπότε θεωρεί ότι είναι αυτονόητες και ότι δεν θέτουν κανένα πρόβλημα.

[...]

Αυτές οι διαδρομές ανάμεσα από τις ... αργές παραμορφώσεις των πολιτισμών μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε έναν ... τελευταίο ορισμό: ... οι πολιτισμοί είναι συνέχειες, ατέλειωτες ιστορικές συνέχειες.

[...]

Οι διάφοροι χρόνοι της Ιστορίας. Η Ιστορία χρησιμοποιεί διάφορες κλίμακες· μονάδες μέτρησης που συχνά διαφέρουν μεταξύ τους: άλλοτε βλέπει τα γεγονότα μέρα τη μέρα, χρόνο με το χρόνο, άλλοτε εργάζεται με δεκαετίες, ή και με ολόκληρους αιώνες.

[...]

²**Εραλδική:** η κατά συστηματικό τρόπο μελέτη και ενασχόληση με τα εμβλήματα και ειδικότερα τα οικόσημα.

³**Κοινωνιολογία:** η επιστήμη που μελετά την καταγωγή, την ανάπτυξη, την οργάνωση και τη λειτουργία των ανθρώπινων κοινωνιών.

⁴**Εθνολογία:** επιστημονικός κλάδος που μελετά συγκριτικά τη δομή, την εξέλιξη και τις εκδηλώσεις πολιτισμού διαφόρων εθνών και κυρίως μικρών αυτοτελών κοινωνικών ομάδων που ζουν κατά φύση («πρωτόγονοι λαοί»).

⁵**Εθνογραφία:** κλάδος της εθνολογίας που ασχολείται με την περιγραφή των στοιχείων και των εκδηλώσεων του πολιτισμού σε διάφορους λαούς (κυρίως πρωτόγονους).

⁶**Γλωσσολογία:** η επιστημονική σπουδή και έρευνα της γλώσσας ως συστήματος («λόγος») και ως εφαρμογής του («ομιλία») σε προφορικό και γραπτό επίπεδο, καθώς και στη συγχρονική και διαχρονική της διάσταση.

⁷**Στατιστική:** η συλλογή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων για τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με ένα θέμα (οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό κ.λπ.).

⁸**Δημογραφία:** επιστημονικός κλάδος που έχει ως αντικείμενο τη στατιστική μελέτη του πληθυσμού.

⁹**Ανθρωπολογία:** η επιστήμη που μελετά το ανθρώπινο γένος σε σχέση με την κατανομή, την προέλευση, την ταξινόμηση και τις σχέσεις των φύλων, τα φυσικά χαρακτηριστικά, τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές σχέσεις και τον πολιτισμό.

Κατά συνέπεια, ένας πολιτισμός δεν είναι ούτε μια δεδομένη οικονομία, ούτε μια δεδομένη κοινωνία, είναι αυτό που, μέσα από διαδοχικές οικονομίες, μέσα από διαδοχικές κοινωνίες, εξακολουθεί να επιβιώνει, και που δεν επιτρέπει παρά μόνον ελάχιστες και μόνο σταδιακές παρεκκλίσεις από την πορεία του.

F. Braudel, Γραμματική των Πολιτισμών, MIET, Αθήνα 2003

- 3.** Με βάση τα παραπάνω παραθέματα από τι είδους πηγές πιστεύετε ότι θα μπορούσε ένας ιστορικός σήμερα να αντλήσει ιστορικό υλικό για το παρελθόν; Να χωριστείτε σε δύο ομάδες αναλαμβάνοντας το ρόλο ενός ιστορικού. Με τη βοήθεια του διδάσκοντα η μια ομάδα να καταγράψει είδη πηγών από όπου θα μπορούσε να αντλήσει ιστορικό υλικό για την εποχή της αρχαιότητας και η άλλη ομάδα να καταγράψει είδη πηγών από όπου θα μπορούσε να αντλήσει ιστορικό για τη σύγχρονη εποχή. Να συγκρίνετε τα αποτελέσματα των δύο ομάδων.
- 4.** Άσκηση πολλαπλών επιλογών: Να επιλέξετε σε καθεμία από τις ερωτήσεις μια από τις τέσσερις προσφερόμενες απαντήσεις ως σωστή. [σε κάποιες ερωτήσεις, όπου αναφέρεται, επιλέξτε ως σωστή παραπάνω από μια απαντήσεις].
- 1.** Η Ιστορία ως επιστήμη:
α. υπήρχε ανέκαθεν	γ. δεν υπήρξε ποτέ
β. καθιερώθηκε το 19 ^ο αι.	δ. καθιερώθηκε τον 20 ^ο αι.
- 2.** Η Ιστορία είναι ανθρωποκεντρική. Αυτό σημαίνει:
α. έχει ως αντικείμενό της τον άνθρωπο και τις ανθρώπινες κοινωνίες	γ. ακολουθεί μια καθορισμένη πορεία προς ένα σκοπό
β. έχει αντικειμενικό και καθολικό χαρακτήρα	δ. έχει τον ίδιο χαρακτήρα με τις φυσικές επιστήμες
- 3.** Η περιοδολόγηση στην Ιστορία:
α. είναι καθορισμένη και αντικειμενική	γ. υπάρχει, αλλά δεν αποφασίζουν οι άνθρωποι για αυτή
β. δεν υπάρχει	δ. είναι σχετική και αποφασίζεται από τους ιστορικούς
- 4.** Η Ιστορία χρησιμεύει στον άνθρωπο για να: [επιλέξτε δύο απαντήσεις]
α. μην επαναλαμβάνουμε τα λάθη του παρελθόντος	γ. κατανοήσουμε το παρόν και τα προβλήματά του
β. κατανοήσουμε την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών	δ. καταλάβουμε προς τα πού οδεύουν οι ανθρώπινες κοινωνίες
- 5.** Ο εκπαιδευτής επιλέγει (καλό είναι να γίνει συζήτηση και επιλογή του θέματος από την προηγούμενη ενότητα μαζί με τους εκπαιδευόμενους) ένα θέμα κοινού ενδιαφέροντος που απασχολεί την επικαιρότητα. Στη συνέχεια οι εκπαιδευόμενοι χωρίζονται σε ομάδες των δύο έως πέντε ατόμων. Ο εκπαιδευτής μοιράζει σε κάθε ομάδα μία εφημερίδα (π.χ.

τέσσερις διαφορετικές εφημερίδες σε τέσσερις ομάδες) που περιέχει την ανάλυση του θέματος. Στη συνέχεια, αφού οι εκπαιδευόμενοι μελετήσουν το άρθρο της δικής τους εφημερίδας α) αναλύουν όλες τις παραμέτρους του γεγονότος (αιτίες, εκδήλωση, αποτελέσματα κ.ά.), β) προσπαθούν να καταγράψουν τη σκοπιά από την οποία αναλύεται το θέμα στην εφημερίδα της ομάδας τους γ) καταγράφουν όλες τις σκοπιές σε πίνακα. Με τη δραστηριότητα αυτή οι εκπαιδευόμενοι κατανοούν την έννοια του γεγονότος, τις διαφορετικές ερμηνείες του ίδιου γεγονότος και κατά πόσο οι διάφοροι παράγοντες (κοινωνικοί, οικογενειακοί, πολιτικοί κλπ) επιδρούν τόσο στη διαμόρφωση, όσο και στην ερμηνεία του. Επίσης, μπορούν να κατανοήσουν κατά πόσο η προσωπικότητα του ιστορικού επηρεάζεται από την εποχή του, το περιβάλλον του κ.λπ.

6. Να παρατηρήσετε το πρωτοσέλιδο από την εποχή της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1940. Να χωριστείτε σε ομάδες και να αναλάβετε να απαντήσετε τα ακόλουθα ερωτήματα:
 - Το ΟΧΙ ήταν «ιστορικό» γεγονός εν τη γενέσει του;
 - Για ποιους λόγους θεωρείται ιστορικό γεγονός;

Απόκομμα Εφημερίδας

7. Σκεφτείτε προσωπικές σας ιστορικές απεικονίσεις: π.χ. γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας, καταγωγή, οικογενειακές φωτογραφίες, συμμετοχή προγόνων σε πολέμους, κ.ο.κ. Πώς τα μεταφέρουν εκείνοι που τα έζησαν, πώς τα ερμηνεύει σήμερα η ιστορία, πώς σας διαμόρφωσαν αυτά τα βιώματα. [ανατρέξτε στο μάθημα της λαογραφίας για αντιλήψεις, πεποιθήσεις, παραδόσεις του παρελθόντος].

ΠΡΩΤΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ, ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Εποχή του Λίθου

Παλαιολιθική εποχή	2.000.000 π.Χ.	μέχρι την 12 ^η χιλ. π.Χ.
Μεσολιθική εποχή	12 ^η χιλιετία π.Χ.	μέχρι 7 ^η χιλ. π.Χ.
Νεολιθική εποχή	7 ^η χιλιετία π.Χ.	μέχρι 3 ^η χιλ. π.Χ.

Εποχή του Χαλκού

Πρώιμη Χαλκοκρατία	2.800 π.Χ. (περ.)	μέχρι 1.900 π.Χ.
Μέση Χαλκοκρατία	1.900 π.Χ.	μέχρι 1.600 π.Χ.
Ύστερη Χαλκοκρατία	1.600 π.Χ.	μέχρι 1.100 π.Χ.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

- Η χρονική περίοδος που εξετάζει αυτή η ενότητα ανήκει στην προϊστορία. **Προϊστορία** είναι η περίοδος της ζωής του ανθρώπινου γένους πριν από την εποχή για την οποία υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες, πριν από τους ιστορικούς χρόνους. Την προϊστορική εποχή μελετά ο επιστημονικός κλάδος της αρχαιολογίας (προϊστορική αρχαιολογία). Οι αρχαιολόγοι συγκεντρώνουν πληροφοριακό υλικό μέσα από τη μελέτη των ευρημάτων και των υλικών καταλοίπων των οικισμών. Μέσα από τη μελέτη και τις υποθέσεις για το χρηστικό χαρακτήρα των ευρημάτων, προσπαθούν να σχηματίσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον καθημερινό άνθρωπο και με ποιο τρόπο αυτά τα υλικά κατάλοιπα εξυπηρετούσαν τις οικονομικές, πολιτιστικές, καθημερινές του ανάγκες. Η προσπάθεια αυτή στόχο έχει να κατανοήσουμε τις διαστάσεις του ιστορικού και κοινωνικού χαρακτήρα του ανθρώπου της προϊστορικής εποχής, καθώς απουσιάζει η γραπτή μαρτυρία.
- Η **Παλαιολιθική εποχή** διαρκεί περίπου από το 100.000 π.Χ. μέχρι την 8^η χιλιετία π.Χ. Το παλαιότερο λείψανο αυτής της περιόδου στον ελλαδικό χώρο είναι ένας ανθρώπινος σκελετός που βρέθηκε στη Χαλκιδική (*σπήλαιο των Πετραλώνων*) και ανήκει στην κατηγορία του *ανθρώπου του Νεάντερταλ*. Περίπου το 40.000 π.Χ. εμφανίστηκε ο *σοφός άνθρωπος* (*homo sapiens*). Κατά την Παλαιολιθική και **Μεσολιθική** εποχή οι άνθρωποι ανακαλύπτουν τη χρήση της φωτιάς, ενώ χρησιμοποιούν εργαλεία από κόκαλα και πέτρα. Ασχολούνται με το κυνήγι και τη συλλογή καρπών.
Η **Νεολιθική εποχή** αποτέλεσε σταθμό στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, γιατί οι άνθρωποι από τροφοσυλλέκτες έγιναν τότε παραγωγοί, έμαθαν δηλαδή να παράγουν μόνοι τους την τροφή τους. Τότε άρχισαν να εγκαταλείπουν τη νομαδική ζωή και να εγκαθίστανται μόνιμα σε κάποια περιοχή. Ο τρόπος ζωής τους αλλάζει και βασίζεται πλέον στην καλλιέργεια της γης και την κτηνοτροφία. Το τέλος της Νεολιθικής εποχής διαδέχεται η εποχή του χαλκού κατά την 3^η χιλιετία π.Χ.

- Η **Εποχή του Χαλκού** κράτησε περίπου 2000 χρόνια (2.800-1.100 π.Χ.) και ονομάστηκε έτσι γιατί εκείνη την εποχή εμφανίζεται η επεξεργασία και χρήση του χαλκού στην Ελλάδα. Η χρησιμοποίηση του μετάλλου, ο καταμερισμός της εργασίας και η δημιουργία πρωτοαστικών κέντρων υπό την εξουσία ισχυρών ηγεμόνων είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά της περιόδου. Στον αιγαιακό χώρο, τόσο τον ηπειρωτικό όσο και τον νησιωτικό, εμφανίζονται 4 πολιτισμοί: οι Πολιτισμοί του ΒΑ Αιγαίου, ο Κυκλαδικός πολιτισμός, ο Μινωικός πολιτισμός και ο Ελλαδικός πολιτισμός που κατά την ύστερη χαλκοκρατία εξελίχθηκε στον Μυκηναϊκό πολιτισμό. Οι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν στο Αιγαίο θεωρούνται πρόδρομοι του πρώτου μεγάλου ελληνικού πολιτισμού, του Μυκηναϊκού.

Την εποχή του Χαλκού χωρίζουμε σε τρεις φάσεις: α. την **Πρώιμη**, β. τη **Μέση** και γ. την **Ύστερη** εποχή του Χαλκού. Οι φάσεις αυτές με τις υποδιαιρέσεις τους παριστάνονται σχηματικά στον πίνακα:¹⁰

Εποχή του Χαλκού	Μινωικός Πολιτισμός	Κυκλαδικός Πολιτισμός	Ελλαδικός Πολιτισμός
Πρώιμη Χαλκοκρατία 2.800-1.900 π.Χ.	Πρωτομινωική φάση	Πρωτοκυκλαδική φάση	Πρωτοελλαδική φάση
Μέση Χαλκοκρατία 1.900-1.600 π.Χ.	Μεσομινωική φάση	Μεσοκυκλαδική φάση	Μεσοελλαδική φάση
Ύστερη Χαλκοκρατία 1.600-1.100 π.Χ.	Ύστερομινωική φάση	Ύστεροκυκλαδική φάση	Ύστεροελλαδική ή Μυκηναϊκή

Το Αιγαίο κατά τη Μέση και Ύστερη Χαλκοκρατία, Treuil R., κ.ά., Οι πολιτισμοί του Αιγαίου, χάρτης IV, σ. 631.

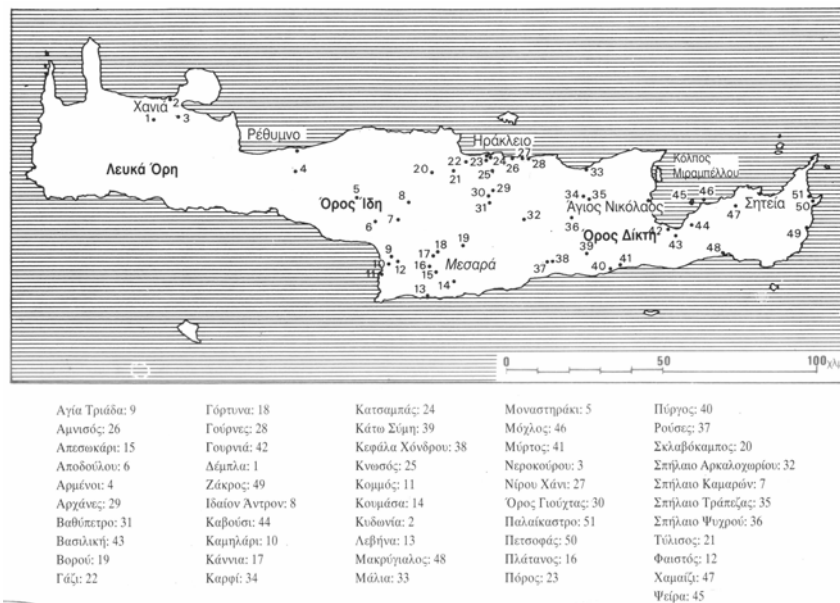
Έννοιες – Κλειδιά

Προϊστορία, Χαλκοκρατία, μεταλλοτεχνία, πολιτισμοί του αιγαιακού χώρου: κυκλαδικός πολιτισμός, μινωικός πολιτισμός, ελλαδικός πολιτισμός, μυκηναϊκός πολιτισμός,

¹⁰ Νέα Εγκυκλοπαίδεια Μαλλιάρης Παιδεία, τ. 31: Ελλάδα. Ιστορία και Πολιτισμός: Αρχαιότητα, 2006, σελ. 31.

Δραστηριότητες

1. Ποιες βασικές διαφορές διακρίνετε ανάμεσα στην Προϊστορία και την Ιστορία;

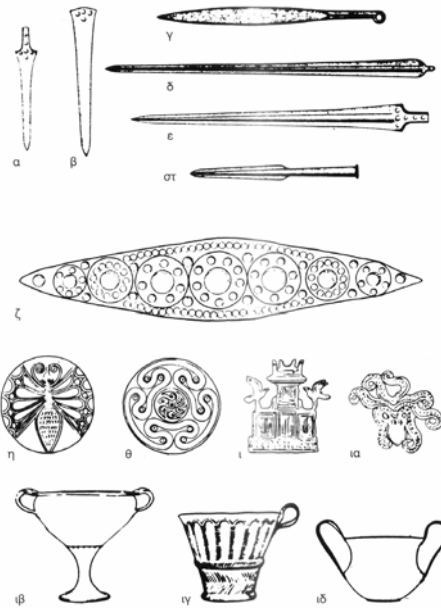

Η Κρήτη κατά την Εποχή του Χαλκού, Treuil R., κ.ά., *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, χάρτης VII, σ 632.

Υστεροελλαδική ή Μυκηναϊκή περίοδος (1.600-1.100 π.Χ.) Μαλλιάρης παιδεία, τ. 31, σ. 40

2. Να παρατηρήσετε τους χάρτες και να εντοπίσετε τις θέσεις που αναφέρθηκαν: **α)** τι πρόνομια πιστεύετε ότι προσέδιδε στα σημαντικά κέντρα που αναφέρθηκαν η γεωγραφική τους θέση; **β)** με τι κριτήρια πιστεύετε ότι επέλεξαν τις τοποθεσίες για εγκατάσταση οι προϊστορικοί πληθυσμοί;

Εργαλεία και σκεύη της προϊστορικής εποχής, Treuil R., κ.ά., *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, σ.364.

3. Τι ανάγκες του καθημερινού βίου πιστεύετε ότι εξυπηρετούσαν τα σκεύη που εικονίζονται; Σκεφτείτε σκεύη που χρησιμοποιούμε σήμερα (κούπες, κανάτες, σαλτσιέρες κ.ά.). Μπορείτε να βρείτε ομοιότητες ως προς τη χρησιμότητά τους;
4. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες αφού ανατρέξετε στο ιστορικό περίγραμμα και να συγκρίνετε τον Μινωικό με τον Μυκηναϊκό Πολιτισμό. Τι ομοιότητες και διαφορές θα παρατηρούσατε; Πού πιστεύετε ότι οφείλονταν αυτές και με ποιες μορφές εκδηλώθηκαν;
5. Να παρατηρήσετε το χάρτη της Μεσογείου κατά την Εποχή του Χαλκού. Μπορείτε να αντιστοιχήσετε τα τότε με τα σημερινά κράτη; Μπορείτε να αντιστοιχήσετε τις τότε με τις σημερινές ονομασίες των λαών; Σε τυχαία σειρά οι δίνονται οι ονομασίες των αρχαίων και των σημερινών λαών:
Αρχαίοι Λαοί: Χετταίοι, Βιθυνοί, Φρύγες, Μυσοί, Κιμμέριοι, Τρώες, Ίωνες, Αιολείς, Αχαιοί, Λύδοι, Κάρες, Καππαδόκες, Λέλεγες, Λύκιοι (Κρήτες), Καρδούχοι (Κούρδοι), Πέρσες, Άραβες κ.ά.
Νεότεροι Λαοί: Τούρκοι, Έλληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι, Κούρδοι κ.ά.
6. Άσκηση Σωστού – Λάθους: Για καθεμία από τις παρακάτω προτάσεις να επιλέξετε και να σημειώσετε στο αντίστοιχο κουτάκι αν είναι σωστές ή λάθος.

	Σ	Λ
1. Κατά τη Νεολιθική εποχή οι άνθρωποι μαθαίνουν να καλλιεργούν και να παράγουν μόνοι τους την τροφή τους.	☐	☐
2. Τα ταυροκαθάψια ήταν θρησκευτική τελετουργία της Μινωικής Κρήτης.	☐	☐
3. Το 1184 π.Χ. οι Έλληνες πολέμησαν εναντίον των Ατλάντων.	☐	☐
4. Οι θολωτοί τάφοι και τα κυκλώπεια τείχη εμφανίστηκαν στις Μυκήνες.	☐	☐
	Σ	Λ

5. Η Γραμμική Β για το σχηματισμό της δανείστηκε στοιχεία από τη Γραμμική Α.
6. Τα κυκλαδικά ειδώλια τοποθετούνταν στους τάφους.
7. Επισκεφθείτε την Κυκλαδική Συλλογή του Μουσείου Γουλανδρή, στην ιστοσελίδα www.culture.gr Να σχολιάσετε και να συζητήσετε τις εντυπώσεις σας από τα ειδώλια και τα χρηστικά αντικείμενα που παρατηρείτε.

Η Ατλαντίδα στη Θήρα;

Ο μύθος της Ατλαντίδας έχει άραγε τις ρίζες του στην ηφαιστειακή έκρηξη της Ύστερης Χαλκοκρατίας; Ορισμένοι το πιστεύουν. Είναι, ωστόσο, γεγονός ότι το πρόβλημα αυτό έχει προκαλέσει ατέρμονες συζητήσεις.

Η «αφήγηση» του Πλάτωνα

Ο πρώτος αρχαίος συγγραφέας που αναφέρει την Ατλαντίδα είναι ο Πλάτων. Αρχικά κάνει μια σύντομη περιγραφή της «ιστορίας» αυτής της ηπείρου στον Τίμαιο (24 e-25 d), ενώ αργότερα, στον Κριτία (108 e και 112 b-121 c), δίνει μια λεπτομερέστερη παραλλαγή· στη διήγησή του ο Κριτίας λέει πως κατέχει την ιστορία από τον παππού του, Κριτία, που την είχε ακούσει από τον Σόλωνα, ο οποίος την είχε μάθει από Αιγύπτιους ιερείς στη Σάιδα, γύρω στο 600 π.Χ.

Σύμφωνα με την «αφήγηση» αυτή, η Ατλαντίδα ήταν ένα νησί μέσα στον Ωκεανό, πέρα από τις Ηράκλειες Στήλες (στενό του Γιβραλτάρ) μεγαλύτερο από τη Λιβύη (την Αφρική) και την Ασία μαζί. Αποτελούσε ένα ισχυρό βασίλειο, με ναυτική δύναμη που κυριαρχούσε σε πολλά άλλα νησιά, καθώς και στην Τυρρηνία (δυτική Ιταλία) και την Αίγυπτο. Απαρτιζόταν από ένα κεντρικό νησί, όπου είχε την έδρα του ο βασιλιάς και το οποίο περιέκλειναν δύο κυκλικές οροσειρές, εναλλασσόμενες με τρεις θάλασσες. Είχε αξιωθεί να κατέχει μια εύφορη χώρα και να απολαμβάνει την ειρήνη και την ευημερία· ναοί, ανάκτορα, τεχνητά ποτάμια, γέφυρες, κρήνες, όλα ήταν υπέροχα και μαρτυρούσαν έναν προηγμένο πολιτισμό. Στα λιμάνια της έφταναν συνεχώς πλοία από όλο τον κόσμο και την εφοδίαζαν με όλων των ειδών τα αγαθά.

Η ειδυλλιακή αυτή κατάσταση διάρκεσε όσο χρόνο επικρατούσε το θεϊκό στοιχείο στο χαρακτήρα των ηγεμόνων, δίνοντάς τους φυσική ευσέβεια προς τους νόμους και ιδιαίτερη προσήλωση στην αρετή. Όταν όμως κυριάρχησε το ανθρώπινο στοιχείο, έγιναν αρχομανείς και φιλοχρήματοι. Ο Δίας, αποφασισμένος τότε να τιμωρήσει τη διεφθαρμένη αυτή φυλή, συγκέντρωσε όλους τους θεούς. Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς αποφασίστηκε στη συνάθροιση αυτή, ούτε γιατί η προβλεπόμενη τιμωρία μεταβλήθηκε σε οριστικό αφανισμό. Πάντως, λίγο μετά τη νίκη της Αθήνας κατά της Ατλαντίδας που είχε επιχειρήσει να την καθυποτάξει, το νησί καταστρέφεται από τρομακτικούς σεισμούς και ηφαιστειακές εκρήξεις, καταποντίζεται και χάνεται, σχηματίζοντας από τότε μια αδιαπέραστη υποθαλάσσια κορυφογραμμή. Το γεγονός αυτό συνέβη, πάντοτε σύμφωνα με τον Πλάτωνα, 9.000 χρόνια πριν από την εποχή του Σόλωνα, δηλαδή περί τα 9.600 χρόνια πριν.

Treuil R. et al., Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, σ. 397-8.

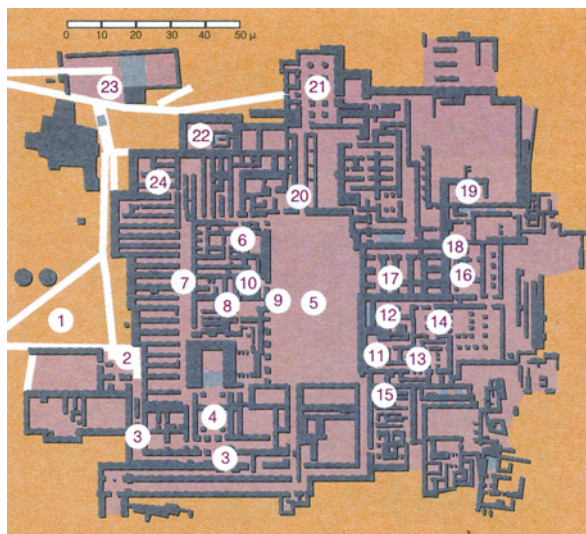
8. Χωριστείτε σε δυο ομάδες. Η πρώτη ομάδα να βρει πληροφορίες για τον Τρωικό πόλεμο και η δεύτερη για την Ατλαντίδα. Από το υλικό που θα βρείτε συζητήστε αν οι πηγές που υπάρχουν είναι επαρκείς για να χαρακτηριστούν τα δυο γεγονότα ως ιστορικά.

9. Είδαμε ότι τα κείμενα της Γραμμικής Α και της Γραμμικής Β εξυπηρετούσαν την οικονομική διαχείριση. Τι είδους διαχείριση μπορεί να ήταν αυτή; Κάντε υποθέσεις για το περιεχόμενό τους κάνοντας παραλληλισμούς με την καθημερινή σας ζωή (οικονομικός έλεγχος του νοικοκυριού: λίστα αγοράς τροφίμων, αποδείξεις αγορών, κ.ά.)
10. Με βάση τον παρακάτω πίνακα των ιδεογραμμάτων της Γραμμικής Β' να γράψετε το όνομά σας στη γραφή αυτή.
(**Σημείωση:** η γραφή στη Γραμμική Β' ξεκινά από τα δεξιά προς τα αριστερά κι όχι το αντίθετο, όπως γράφουμε σήμερα).

01	𐀀	δα	30	𐀶	νι	59	𐀔	τα
02	𐀁	ρο	31	𐀷	σα	60	𐀕	ρα
03	𐀂	πα	32	𐀸	γο	61	𐀖	ο
04	𐀃	τε	33	𐀹	ρα ₂	62	𐀗	πτε
05	𐀄	το	34	𐀺		63	𐀘	
06	𐀅	να	35	𐀻		64	𐀙	
07	𐀆	δι	36	𐀼	γο	65	𐀚	ju
08	𐀇	α	37	𐀽	τι	66	𐀛	τα ₂
09	𐀈	σε	38	𐀾	ε	67	𐀜	κι
10	𐀉	υ	39	𐀿	πι	68	𐀝	ρο ₂
11	𐀊	πο	40	𐀿	Fi	69	𐀞	τυ
12	𐀋	σο	41	𐀿	σι	70	𐀟	κο
13	𐀌	με	42	𐀿	Fo	71	𐀠	δFε
14	𐀍	δο	43	𐀿	αι	72	𐀡	πε
15	𐀎	μο	44	𐀿	κε	73	𐀢	μι
16	𐀏	πα ₂	45	𐀿	δε	74	𐀣	ζε
17	𐀐	ζα	46	𐀿	je	75	𐀤	Fε
18	𐀑		47	𐀿		76	𐀥	ρα ₂
19	𐀒		48	𐀿	vFa	77	𐀦	κα
20	𐀓	ζο	49	𐀿		78	𐀧	qe
21	𐀔	qi	50	𐀿	πυ	79	𐀨	ζυ
22	𐀕		51	𐀿	δυ	80	𐀩	μα
23	𐀖	μυ	52	𐀿	γο	81	𐀪	κυ
24	𐀗	νε	53	𐀿	ρι	82	𐀫	
25	𐀘	α ₂	54	𐀿	Fα	83	𐀬	
26	𐀙	ρυ	55	𐀿	γυ	84	𐀭	
27	𐀚	ρε	56	𐀿	πα ₂	85	𐀮	
28	𐀛	ι	57	𐀿	ja	86	𐀯	
29	𐀜	πυ ₂	58	𐀿	συ	87	𐀰	

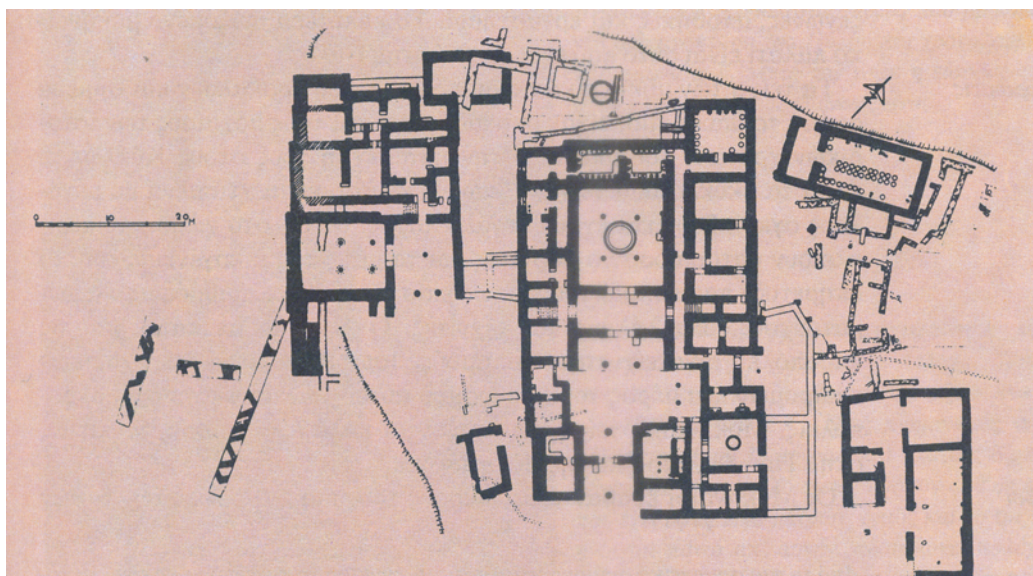
Τα 87 σημεία της Γραμμικής Β με τις αντίστοιχες φθoγγικές τους αξίες. Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 31, σελ. 217

11. Να συγκρίνετε την κάτοψη του μινωικού ανακτόρου με την αντίστοιχη του μυκηναϊκού.

1. Διπλή αυλή	13. Έπαυλη της βασίλισσας με λουτρό
2. Διπλό πρόπυλο	14. Βασιλική έπαυλη
3. Διάδρομος πομπής	15. Ιερό των διπλών πελέκεων
4. Νότια προπύλαια	16. Εργαστήριο λιθοξόου
5. Κεντρική αυλή	17. Αποθήκη πιθαριών
6. Αίθουσα θρόνου	18. Εργαστήριο αγγειοπλαστικής
7. Διάδρομος αποθηκών	19. Αποθήκες μεγάλων πιθαριών
8. Κρύπτες πεσσών	20. Διάδρομος βόρειας εισόδου
9. Ιερό	21. Τελωνείο
10. Θησαυροφυλάκια ιερού	22. Βόρεια δεξαμενή καθαριμών
11. Καλλωπιστήριο της βασίλισσας	23. Θεατρικός χώρος
12. Μεγάλο κλιμακοστάσιο	24. Αποθήκες

Το ανάκτορο της Κνωσού (κάτοψη). Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 31, σελ. 307]

Κάτοψη του μυκηναϊκού ανακτόρου στην Πύλο. Τσακτσίρα Λ.,
Ιστορία των Αρχαίων Χρόνων ως το 30 π.Χ., ΟΕΔΒ, 2000, σελ. 65

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1100 ΕΩΣ ΤΟ 479 Π.Χ.:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ.

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ. ΑΘΗΝΑ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Η περίοδος από το 1100 έως το 479 π.Χ. περιλαμβάνει την ομηρική και την αρχαϊκή εποχή. Οι δύο πρώτοι αιώνες (11^{ος} – 9^{ος} αι. π.Χ.) που ακολουθούν την «Κάθοδο των Δωριέων», αποτελούν ένα μεταβατικό στάδιο αναστατώσεων και μετακινήσεων, το τέλος του οποίου βρίσκει τα ελληνικά φύλα μόνιμα εγκατεστημένα στις δυο πλευρές του Αιγαίου. Έπεται μια μεγάλη περίοδος ανασυγκρότησης και δημιουργίας, στη διάρκεια της οποίας σημειώνεται γρήγορη ανάπτυξη σε όλους τους τομείς και τίθενται τα θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού.

Έννοιες – Κλειδιά

Ομηρική εποχή – Σκοτεινοί αιώνες, Γεωμετρική εποχή, Αρχαϊκή εποχή, Α΄, Β΄ αποικισμός, Πόλη-Κράτος, Αλφαβητική γραφή, Δωδεκάθεο, Πολιτεύματα.

Δραστηριότητες

1. Να ανατρέξετε στο Ιστορικό περίγραμμα της ενότητας και αφού συλλέξετε πληροφορίες να σχηματίστε ένα διάγραμμα με την μεταβολή των πολιτευμάτων ακολουθώντας την πορεία από την ομηρική στην αρχαϊκή εποχή. Ποιες κοινωνικές μεταβολές επιβάλλουν την αλλαγή των πολιτευμάτων σε καθεμιά περίπτωση;
2. Μέσα από ποια στοιχεία (κοινωνικά, θρησκευτικά, πολιτιστικά, πολιτικά κ.ά.) θα μπορούσατε να δικαιολογήσετε τη συνοχή του ελληνικού κόσμου της αρχαϊκής εποχής;

Αυτή τη μεγάλη δημιουργική εποχή το πεδίο της λογοτεχνίας δεν το μονοπόλησαν μόνο άντρες. Στην πραγματικότητα, η κοινωνική και πνευματική εξέλιξη των γυναικών στη διάρκεια του 7^{ου} και του 6^{ου} αι. κατέχει μοναδική θέση στην ιστορία. [...] Αυτή η εποχή στάθηκε αληθινά η λαμπρότερη περίοδος, τουλάχιστον ως τα νεότερα χρόνια, στην πνευματική ιστορία των γυναικών.¹

Μια από τις πιο αξιόλογες γυναίκες που έζησαν στις αρχές του 6^{ου} αι., ήταν η Σαπφώ, που ανήκε σε αριστοκρατική οικογένεια με μεγάλη θέση στην πολιτική και την κοινωνική ζωή της Λέσβου. Η Σαπφώ που είχε αρκετά μεγάλη επιρροή στη Λέσβο, εξορίστηκε μαζί με τους συγγενείς της για πολιτικούς λόγους, αλλά όσο περνούσαν τα χρόνια οι συμπατριώτες της όλο και περισσότερο εκτιμούσαν την ιδιοφυΐα της ώσπου τελικά την τίμησαν κόβοντας νομίσματα με την εικόνα της. Η Σαπφώ διεύθυνε μια σχολή με ωραία και έξυπνα κορίτσια της Μυτιλήνης που αποτελούσαν ένα φιλολογικό κύκλο ή αδελφότητα αφιερωμένη στη θεά Αφροδίτη. Σπούδαζαν μουσική, χορό και την τεχνική της ποίησης. Ο κύκλος αυτός αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια να ξεφύγουν από τη μονοτονία του καθημερινού μόχθου και της ρουτίνας και να ζήσουν μια ευγενέστερη πνευματική και συναισθηματική ζωή. [...]

Botsford & Robinson, Αρχαία Ελληνική Ιστορία, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 117

3. Από το παράθεμα που αναφέρεται στη Σαπφώ, τι γνώμη σχηματίζετε για την καθημερινή ζωή των γυναικών εκείνης της εποχής;
4. Να αντιστοιχήσετε τα ονόματα της στήλης Α με τους χαρακτηρισμούς της στήλης Β, όπως κατά τη γνώμη σας ταιριάζουν.

Α	Β
1. Σόλωνας	α. επιδίωκε ανεξαρτησία, αυτονομία, αυτάρκεια
2. Σπάρτη	β. περσικοί πόλεμοι
3. Ολυμπία, 776 π.Χ.	γ. Σεισάχθεια
4. Ολιγαρχία	δ. εργατικό δυναμικό
5. Δούλοι	ε. αθλητικοί αγώνες προς τιμήν του Δία
6. Όμηρος	στ. τιμοκρατικό σύστημα
7. Ηρόδοτος	ζ. επικός κύκλος: <i>Ιλιάδα</i> , <i>Οδύσσεια</i>
8. Πόλη-κράτος	η. στρατιωτικό κράτος

5. Χωριστείτε σε δυο ομάδες. Η μια ομάδα να σχηματίσει με τις λέξεις που δίνονται ένα κείμενο-περιγραφή που να αφορά την πόλη-κράτος. Η άλλη ομάδα να σκεφτεί βάσει των λέξεων αντίστοιχες περιγραφές της σημερινής πόλης. (Μπορείτε να αναφερθείτε είτε στην Αθήνα ως πόλη-κράτος και τη σημερινή ή σε οποιαδήποτε άλλη πόλη επιλέξετε). Κατόπιν συγκρίνετε τις διαφορές και τις ομοιότητες που παρατηρείτε ανάμεσα στο τότε με το σήμερα. Λέξεις που δίνονται: πόλη, ακρόπολη, μητρόπολη, οχύρωση-τείχη, πολίτες, πολίτευμα, ύπαιθρος, κόμμες, ναοί, δημόσια κτήρια, αγορά, νόμισμα, θεσμοί, νόμοι.

Πρώτο είδος δημοκρατίας είναι εκείνο που διακρίνεται κατεξοχήν για την ισότητα. Γιατί ισχυρίζονται πως ο θεμελιώδης νόμος του είδους τούτου της δημοκρατίας είναι η ισότητα, το να μην υπερέχουν καθόλου ούτε οι φτωχοί ούτε οι πλούσιοι, ούτε να κυριαρχούν οι μιν επί των δε, αλλά να είναι και οι δύο όμοιοι. Γιατί αν, όπως πιστεύουν μερικοί, στη δημοκρατία υπάρχουν κυρίως ελευθερία και ισότητα, τότε θα πρέπει όλοι να μετέχουν στο πολίτευμα με τον ίδιο τρόπο. Επειδή, άλλωστε, πλειοψηφία έχει ο δήμος αν υπερισχύει η γνώμη των περισσοτέρων, το πολίτευμα τούτο θα είναι κατ' ανάγκη δημοκρατικό.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1291b 31-38

Από τα είδη ολιγαρχίας, ένα είναι εκείνο όπου συμμετέχουν στις αρχές μόνο αυτοί που έχουν τόσο μεγάλα εισοδήματα, ώστε οι φτωχοί, παρότι περισσότεροι, αποκλείονται. Μπορεί να συμμετέχει όμως στα αξιώματα εκείνος που θα αποκτήσει το καθορισμένο εισόδημα. Άλλο είδος είναι εκείνο, όπου τα αξιώματα καταλαμβάνουν όσοι έχουν μεγάλα εισοδήματα, κι οι ίδιοι εκλέγουν όσους τυχόν χρειάζονται για την πλήρωση κενών θέσεων (αν τους εκλέγουν από το σύνολο των δικαιούμενων πολιτών, τότε μοιάζει περισσότερο με αριστοκρατικό, κι αν τους εκλέγουν από ορισμένη μόνο κατηγορία, μοιάζει με ολιγαρχικό πολίτευμα). Άλλο είδος ολιγαρχίας είναι όταν ο γιος διαδέχεται στο αξίωμα τον πατέρα. Τέταρτο, όταν εκτός από το προηγούμενο, συμβαίνει να κυριαρχεί η γνώμη των αρχόντων κι όχι ο νόμος. Τούτο το είδος ολιγαρχίας αντιστοιχεί με την τυραννίδα των μοναρχικών πολιτευμάτων, όπως και με το τελευταίο είδος δημοκρατίας, στο οποίο αναφερθήκαμε, των δημοκρατικών. Τούτο το είδος ολιγαρχίας, το αποκαλούν δυναστεία.

Αριστοτέλη, Πολιτικά, 1292a 40-43, 1292b 1-10.

Αντίθετα ο τύραννος προέρχεται από τον λαό και το πλήθος κι έχει σκοπό να προστατέψει τον λαό από τους προνομιούχους, για να μην τον αδικούν. Και τούτο αποδεικνύεται από τα γεγονότα. Μπορούμε να ισχυριστούμε πως οι περισσότεροι τύραννοι προήλθαν από τους δημοαγωγούς, αφού κέρδισαν την εμπιστοσύνη του λαού, κατηγορώντας τους προνομιούχους. Έτσι ορισμένες τυραννίδες επικράτησαν όταν οι πόλεις έγιναν πιο πολυάνθρωπες, ενώ άλλες νωρίτερα, επειδή οι βασιλείς παρέβησαν τους παραδοσιακούς νόμους και επιδίωξαν μεγαλύτερη απολυταρχία. Άλλες δημιουργήθηκαν από άτομα που πήραν αξιώματα με εκλογή (αφού τα χρόνια τα παλιά τα δημοκρατικά πολιτεύματα έκαναν μακρόχρονες τις θητείες των θρησκευτικών και πολιτικών αρχόντων). Άλλες πάλι γεννήθηκαν μέσα από τα ολιγαρχικά πολιτεύματα, αφού τα τελευταία αναδείκνυαν ένα μόνο ανώτατο άρχοντα. Με όλες τούτες τις συνθήκες εύκολα γινόταν κάποιος τύραννος, φτάνει να το ήθελε, αφού η βασιλεία και τα αξιώματα του έδιναν τη δυνατότητα.

Αριστοτέλη, Πολιτικά, 1310b 12-26

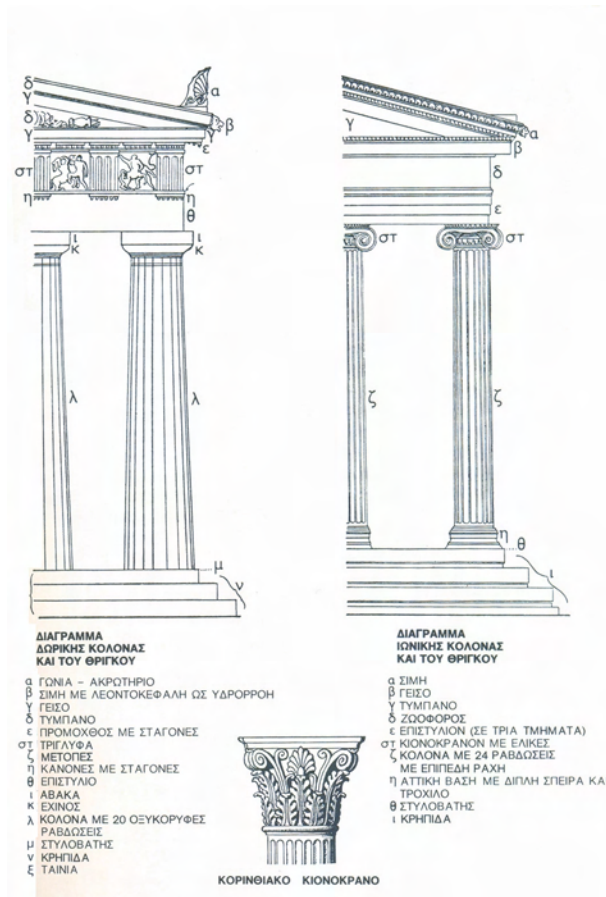
6. Να διαβάστε τα παραπάνω παραθέματα από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη για τα πολιτεύματα. Να επιλέξετε ένα πολίτευμα στο οποίο αν μπορούσατε θα θέλατε να ζήσετε (άμεση / έμμεση δημοκρατία κλπ.).

Πάνω: Μελανόμορφος ελικοτός κρατήρας, 570-565 π.Χ.
Ύψος 66 εκ. Φλωρεντία. Museo Archeologico Etrusco

Λεξιά: Οι τρεις ρυθμοί της ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Botsford & Robinson, 1979

7. Με τη βοήθεια του διδάσκοντος να ανατρέξετε στο μάθημα της Ιστορίας της Τέχνης και να αναζητήσετε πληροφοριακό και εικονιστικό υλικό για τους ναούς και τα οικοδομήματα της αρχαϊκής εποχής. Συγκρίνετε τους δυο επικρατέστερους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, το δωρικό και τον ιωνικό. Από τις διαφορές μεταξύ τους, σε ποιες πολιτισμικές διαφορές θα καταλήγατε για τις πόλεις στις οποίες επικράτησαν;

**ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ – ΤΕΧΝΕΣ –
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΙ ΔΕΣΜΟΙ – ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ –
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ –
ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΣΠΑΡΤΗΣ**

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Η περίοδος από το τέλος των Περσικών πολέμων έως και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου έχει ονομαστεί από τους ιστορικούς κλασική εποχή. Η κλασική εποχή καλύπτει τον 5^ο και τον 4^ο αιώνα π.Χ., δυο αιώνες κατά τους οποίους αναδεικνύεται η υπεροχή της σε όλα τα επίπεδα. Οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις αυτής της περιόδου αποτέλεσαν τη βάση για την ανάδειξη της πνευματικής και της καλλιτεχνικής δημιουργίας, που πραγματώνονται σε υψηλά έργα του λόγου και της τέχνης.

Στο διάστημα αυτό οι δύο μεγάλες πόλεις Αθήνα και Σπάρτη έχουν συνάψει τριακονταετή ειρήνη (445 π.Χ.), η οποία όμως δεν διήρκεσε παρά μόνο δεκαπέντε χρόνια. Το 431 π.Χ. ξέσπασε ο Πελοποννησιακός πόλεμος, η μεγαλύτερη σε διάρκεια και αγριότητα εμφύλια διαμάχη του ελληνικού κόσμου, που διήρκεσε τριάντα περίπου χρόνια, ως το 404 π.Χ. Τα γεγονότα του πολέμου χωρίζονται σε τρεις περιόδους: α. τον *Αρχιδάμειο* πόλεμο (431-421 π.Χ.) που κράτησε δέκα χρόνια, β. τη *Σικελική* εκστρατεία (415-413 π.Χ.) και γ. τον *Δεκελεικό* ή *Ιωνικό*¹¹ πόλεμο (413-404 π.Χ.).

«Από όλα τα προηγούμενα πολεμικά γεγονότα, το μεγαλύτερο ήταν ο Περσικός πόλεμος, ο οποίος τερματίστηκε με δυο ναυμαχίες και δυο μάχες, ενώ ο σημερινός πόλεμος κράτησε πάρα πολλά χρόνια και προκάλεσε τόσες συμφορές στην Ελλάδα, όσες δεν είχε πάθει ποτέ σε ανάλογο χρονικό διάστημα. Ποτέ άλλοτε δεν κυριεύτηκαν και δεν καταστράφηκαν τόσες πολιτείες είτε από βαρβάρους είτε από Έλληνες που πολεμούσαν μεταξύ τους. Σε πολλές, μάλιστα, πολιτείες, αφού καταστράφηκαν, εγκαταστάθηκε καινούργιος πληθυσμός. Ποτέ άλλοτε δεν έγιναν τόσες εξορίες και δεν σκοτώθηκαν τόσοι άνθρωποι, είτε στον πόλεμο, είτε σε εμφυλίους σαραγμούς».

Θουκυδίδης, Ιστορίας Α', 23-24

Έννοιες-Κλειδιά: δηλιακή συμμαχία, αθηναϊκή ηγεμονία, χρυσός αιώνας του Περικλή, δημοκρατία, Αρχιδάμειος πόλεμος, σικελική εκστρατεία, Δεκελεικός πόλεμος, τριάντα τύραννοι, σπαρτιατική ηγεμονία, Ανταλκίδειος ειρήνη, θηβαϊκή ηγεμονία.

Δραστηριότητες:

1. Να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό περίγραμμα και αφού συλλέξετε πληροφορίες να αποφανθείτε ποιοι θεσμοί από αυτούς που εγκαθίδρυσε ο Περικλής υποδηλώνουν τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος;

¹¹ *Δεκελεικός* ονομάστηκε από το φρούριο της Αττικής Δεκέλεια, που το κατέλαβαν οι Σπαρτιάτες και το χρησιμοποίησαν ως ορμητήριο, και *Ιωνικός* γιατί οι σημαντικότερες επιχειρήσεις έγιναν στα παράλια της Ιωνίας. Τσακτσίρα Λ., Τιβέριου Μ., 1996, σ. 177.

«Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτε δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παραδείγματα για τους άλλους παρά μιμήτες τους. Το πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι πολίτες, αλλά ο λαός. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στον νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές. Για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι ικανοί και τα αξίζουν και όχι εκείνοι που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη. Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την πολιτεία, αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει. Στη δημόσια ζωή μας είμαστε υποβλέπουμε ο ένας τον άλλο, δεν θυμώνουμε με τον γείτονά μας αν διασκεδάζει και δεν του δείχνουμε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλάπτει, όμως τον στενοχωρεί. Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, από εσωτερικό σεβασμό, δεν παρανομούμε. Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους, και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδυνάτους και όσους που, αν και άγραφοι, είναι ντροπή να τους παραβαίνει κανείς.[...]»

Θουκυδίδης, Ιστορίας Β', 37-39

Οι θεσμοί της αθηναϊκής δημοκρατίας εν μέρει μοιάζουν με τους θεσμούς της νεότερης δημοκρατίας, εν μέρει διαφέρουν από αυτούς. Κοινά γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας και των νεότερων δημοκρατιών είναι (1) η λαϊκή κυριαρχία, (2) η απόλυτη ισότητα των πολιτών, (3) η ανεξαρτησία των δικαστικών αρχών.

Οι διαφορές τους προκύπτουν από το γεγονός ότι η αθηναϊκή δημοκρατία αλλού ήταν πιο προωθημένη από τη σημερινή και αλλού υστέρησε σε σύγκριση με αυτή:

Η αθηναϊκή δημοκρατία εφάρμοσε τη λαϊκή κυριαρχία όχι δι' αντιπροσώπων, αλλά άμεσα: ήταν όχι κυβέρνηση για το λαό, αλλά κυβέρνηση του λαού για το λαό. Το κράτος δεν διακρινόταν από τους πολίτες, αλλά ταυτιζόταν με αυτούς, καθώς αυτοί νομοθετούσαν, κυβερνούσαν και δίκαιζαν.

Οι πολίτες δεν ήταν μόνον ίσοι, αλλά και είχαν ίσες ευκαιρίες προκειμένου να ασκήσουν τα δικαιώματά τους. Έτσι συμμετείχαν στα κοινά ενεργώς και ήταν πλήρως ενήμεροι για όλες τις δημόσιες υποθέσεις. Οι πολιτικοί αγώνες διεζάγονταν από τους ίδιους μέσα στο «Δήμο».

Αντίστροφα, η αθηναϊκή δημοκρατία δεν κατάργησε τη δουλεία, δεν εξίσωσε τις γυναίκες με τους άνδρες και υπήρξε πολύ φειδωλή στην παροχή πολιτικών δικαιωμάτων σε μετοίκους. Πρέπει όμως να λάβουμε υπόψη και τα εξής: 1) Μια από τις σπουδαίες νεότερες δημοκρατίες άργησε πολλές δεκαετίες να καταργήσει τη δουλεία, οι πιο προχωρημένες νέες δημοκρατίες εξίσωσαν τις γυναίκες κατά τη δεκαετία του μεσοπολέμου και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, και ότι η πολιτογράφηση μεταναστών δε γίνεται εύκολα ούτε και σήμερα. 2) Η αθηναϊκή δημοκρατία δέχθηκε στο έδαφος της πλήθη μετοίκων και τους έδωσε κάθε ελευθερία για να ασκούν τις δικές τους λατρείες και να τηρούν τα έθιμα τους μαζί με το δικαίωμα να ασκούν οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα και να πλουτούν, εκτός του να αποκτούν ακίνητη περιουσία. Μέτοικοι έγιναν ισχυρότεροι από τους Αθηναίους σε ορισμένους παραγωγικούς τομείς. Οι ημερομίσθιοι μέτοικοι αμείβονταν ίσα με τους Αθηναίους. Αναφορικά με τους δούλους, πρέπει να σημειωθεί ότι η θέση των δούλων βελτιώθηκε στη δημοκρατική Αθήνα, εκτός εκείνων που εργάζονταν στα λατομεία και στα μεταλλεία. Δημιουργήθηκε κατηγορία δούλων που είχαν δικαίωμα να σχηματίζουν μικρή χρηματική περιουσία και να ντύνονται όπως οι ελεύθεροι. Ποινικοποιήθηκαν, ως υβριστικές, ορισμένες σωματικές βλάβες δούλων από τους κυρίους τους.

Σακελλαρίου Μ. Β., «Αθηναϊκή και Νεότερη Δημοκρατία»,
Ιστορικά, Ελευθεροτυπία, τ. 25, 6/4/2000

2. Από τα παραπάνω αποσπάσματα σε τι συμπέρασμα θα καταλήγατε για τη δημοκρατία του 5^{ου} αιώνα π.Χ.;
3. Πιστεύετε ότι οι άνθρωποι της εποχής εκείνης ήταν πολιτικοποιημένοι; Αναπτύξτε και δικαιολογήστε την άποψή σας. Συγκρίνετε την εικόνα αυτή με τα σημερινά δεδομένα.
4. Αφού ανατρέξετε για πληροφορίες στην αντίστοιχη ενότητα από το Ιστορικό Περίγραμμα να αντιπαραβάλετε την Αθηναϊκή-Δηλιακή Συμμαχία με σημερινούς διεθνείς οργανισμούς (ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, Ε.Ε.).

Αλλά και στο διάστημα μεταξύ του μηδικού και του πελοποννησιακού πολέμου, οι Αθηναίοι, οι οποίοι στην αρχή ασκούσαν την ηγεμονία τους επάνω σε ισότιμους συμμάχους κι έπαιρναν αποφάσεις σε κοινά συμβούλια, σημείωσαν πολλή πρόοδο και στα πολεμικά και στη διακυβέρνησή τους, αναλαμβάνοντας δράση είτε εναντίον των Μήδων είτε εναντίον των συμμάχων τους που αποστατούσαν είτε εναντίον των Πελοποννησιών εκείνων που βοηθούσαν στις αποστασίες.

Θουκυδίδης, Ιστορίας Α' 96-98

Οι λόγοι που προκαλούσαν τις αποστασίες των συμμάχων ήταν διαφορετικοί, αλλά κυρίως ήταν η καθυστέρηση στην πληρωμή του φόρου ή στην παράδοση караβιών, και, καμιά φορά η λιποταξία, γιατί οι Αθηναίοι εφάρμοζαν αυστηρά τις συμφωνίες και γίνονταν φορτικοί, ασκώντας πίεση σε πολιτείες που δεν ήταν συνηθισμένες ούτε πρόθυμες να υποστούν θυσίες. Γενικά, οι σύμμαχοι δεν δέχονταν πια με ευχαρίστηση την αρχηγία των Αθηναίων, οι οποίοι στις εκστρατείες δεν συμπεριφέρονταν πια σαν ίσοι προς ίσους με τους συμμάχους τους και μπορούσαν εύκολα να υποτάξουν τους αποστάτες. Υπεύθυνοι για την εξέλιξη αυτοί ήταν οι ίδιοι οι σύμμαχοι, οι οποίοι ήταν απρόθυμοι να εκστρατεύσουν και, για να μην φεύγουν από τον τόπο τους, προτιμούσαν οι περισσότεροι, αντί να προμηθεύουν πολεμικά, να πληρώνουν σε χρήμα τις αντίστοιχες δαπάνες. Έτσι ο Αθηναϊκός στόλος γινόταν ισχυρότερος με τα χρήματα που πλήρωναν οι σύμμαχοι, ενώ οι ίδιοι, όταν επαναστατούσαν, άρχιζαν τον αγώνα απροετοίμαστοι και χωρίς καμιά πολεμική πείρα.

Θουκυδίδης, Ιστορίας Α' 98-100

5. Να αντιπαραβάλετε τα παραπάνω παραθέματα με το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας. Ποια κοινά και διαφορές εντοπίζετε στην πολιτική της συμπεριφορά ως προς το εξωτερικό και ως προς το εσωτερικό αντίστοιχα;

... ο Περικλής είχε μεγάλο κύρος και μεγάλες ικανότητες, και αποδείχτηκε φανερώτατα ανώτερος χρημάτων. Ήταν γι' αυτό σε θέση να συγκρατεί το λαό χωρίς να περιορίζει την ελευθερία του. Δεν παρασυρόταν από το λαό, αλλά εκείνος τον καθοδηγούσε. Δεν προσπαθούσε να αποκτήσει επιρροή με παράνομα μέσα και δεν κολάκευε το πλήθος με ρητορείες, και είχε τόσο μεγάλο κύρος, ώστε μπορούσε να τους εναντιωθεί και να προκαλέσει την οργή τους. Όταν κατάλαβαινε ότι οι συμπολίτες του, από υπεροψία, γίνονταν υπερβολικά τολμηροί, ενώ δεν το επέτρεπαν οι περιστάσεις, τους συγκρατούσε φοβίζοντάς τους με τα λόγια του κι όταν τους έβλεπε φοβισμένους χωρίς λόγο τους έδινε θάρρος. Έτσι η πολιτεία φαινομενικά ήταν δημοκρατία, ενώ πραγματικά την κυβερνούσε ο πρώτος πολίτης.

Θουκυδίδης, Ιστορίας Β', 65

6. Το παραπάνω απόσπασμα περιγράφει το πολιτικό ήθος του Περικλή. Να συγκρίνετε τις πολιτικές αρετές που χαρακτήριζαν την Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. με τους σημερινούς πολιτικούς άνδρες.

Οι άνθρωποι από θαυμασμό άρχισαν το πρώτον να φιλοσοφούν και εξακολουθούν και σήμερα να φιλοσοφούν. Στην αρχή βέβαια αισθάνονταν αμηχανία για τα πιο κοντινά τους περίεργα φαινόμενα. Έπειτα προχώρησαν σιγά σιγά και άρχισαν να απορούν για τα σημαντικότερα, όπως είναι οι φάσεις της σελήνης, οι τροπές του ήλιου και των άστρων και η γένεση του σύμπαντος. Αυτός που απορεί και θαυμάζει έχει την αίσθηση ότι δεν γνωρίζει (γι' αυτό και αυτός που αγαπάει τους μύθους, ο φιλόμυθος, είναι κατά κάποιον τρόπο φιλόσοφος, δεδομένου ότι ο μύθος αποτελείται από παράξενα και θαυμαστά πράγματα). Αν, λοιπόν, οι άνθρωποι φιλοσόφησαν για να αποφύγουν την άγνοια, είναι φανερό ότι εμβάθυναν στα πράγματα χάριν της ίδιας της γνώσης και όχι για να τη χρησιμοποιήσουν σε κάτι. Αυτό αποδεικνύει και η πορεία των πραγμάτων, διότι αυτό το είδος γνώσης άρχισε να επιζητείται από τη στιγμή που υπήρχαν όλα τα αναγκαία για την άνεση και την ψυχαγωγία των ανθρώπων. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι αυτό το είδος της γνώσης δεν το επιζητούμε για κάποιο πρακτικό σκοπό. Όπως, λοιπόν, λέμε ελεύθερο άνθρωπο αυτόν που υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για τους άλλους, έτσι και η γνώση αυτή είναι η μόνη απόλυτα ελεύθερη, διότι μόνο αυτή υπάρχει για τον εαυτό της.

Αριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά Α', 982b 12-27

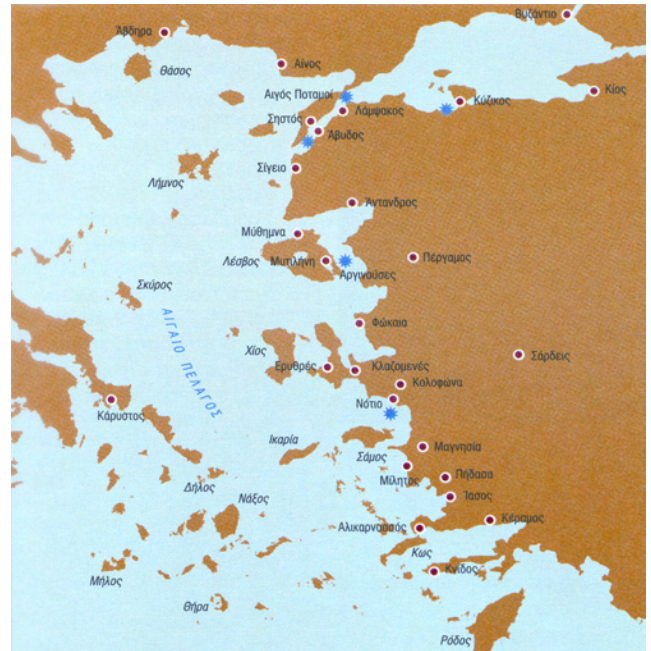
7. Να διαβάστε το παραπάνω απόσπασμα για τις φιλοσοφικές και τις επιστημονικές αναζητήσεις του ανθρώπου της κλασικής εποχής. Γιατί αυτή η ανάγκη αναδύεται εκείνη τη χρονική στιγμή; Πώς σχετίζεται αυτή με την έννοια του πολίτη; Τι άλλες προϋποθέσεις πιστεύετε ότι πληρούνται εκείνη την εποχή, σε αντίθεση με τις προηγούμενες που εξετάσαμε, οι οποίες επιτρέπουν την ανάδυση τέτοιων αναζητήσεων;
8. Χωριστείτε σε τόσες ομάδες όσες και οι κοινωνικές τάξεις στην Αθήνα (πολίτες, μέτοικοι, δούλοι, γυναίκες). Καθεμιά ομάδα να προσπαθήσει να περιγράψει μια μέρα από την καθημερινότητά της από τη σκοπιά της τάξης στην οποία ανήκει. Τους ίδιους ρόλους να τους μεταφέρετε και να τους συγκρίνετε με τους αντίστοιχους της σημερινής κοινωνίας. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις στην Αθήνα της κλασικής εποχής να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.
9. Να ανατρέξετε στο μάθημα της λογοτεχνίας και με τη βοήθεια του εκπαιδευτή να βρείτε έργα του Αισχύλου, του Σοφοκλή, του Ευριπίδη και του Αριστοφάνη. Επιλέξτε μια τραγωδία ή μια κωμωδία και κατόπιν συμφωνίας χωριστείτε σε ομάδες στην αίθουσα και αναλάβετε να παρουσιάσετε ένα απόσπασμα που προτιμάτε.
- Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε για την κοινωνία της εποχής;
 - Ποιο ήταν το πολιτικό κλίμα;
 - Τι πληροφορίες αντλείτε για τα ήθη και τα έθιμα της εποχής;
10. Να χωριστείτε σε δυο ομάδες. Επιλέξτε ένα θέμα σχετικό με τη σημερινή κοινωνική ή πολιτική κατάσταση. Η μια ομάδα να υπερασπίζεται μια θέση, που η άλλη ομάδα θα προσπαθεί να αντικρούσει υποστηρίζοντας το αντίθετο. Οι δυο ομάδες προσπαθήστε, κατά τη μέθοδο του Σωκράτη, με ερωταποκρίσεις, να διαρθρώσετε τα επιχειρήματά σας όσο πιο

ολοκληρωμένα προκειμένου να πείσετε για τη θέση σας. Συγκρίνετε τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγετε.

11. Επισκεφθείτε τον Παρθενώνα, το ναό του Ηφαίστου στο Θησείο, το ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο ή ακόμα και μνημεία της κλασικής εποχής που υπάρχουν στον τόπο σας. Να συσχετίσετε την αισθητική και τη λειτουργικότητα των μνημείων σε σχέση με τις τάσεις και τις ανάγκες της εποχής τους. Τι αισθήματα και σκέψεις σας γεννούν σήμερα;

Επιχειρήσεις Πελοποννησιακού πολέμου στη Μακεδονία, Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 31, σελ. 87

Ναυτικές επιχειρήσεις της τελευταίας περιόδου του Πελοποννησιακού πολέμου, Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 31, σελ. 89

12. Να εντοπίσετε στους χάρτες τα σπουδαιότερα στρατηγικά σημεία, που αποτέλεσαν και πεδία των πολεμικών επιχειρήσεων (Δεκέλεια, Αιγός ποταμοί, Αργινούσες, Σικελία). Να αιτιολογήσετε τη στρατηγική τους σπουδαιότητα.
13. Να εντοπίστε στους χάρτες τα πεδία των πολεμικών συγκρούσεων. Σκεφτείτε και συζητήστε αν ο τόπος σας αποτελεί κάποιο από αυτά τα μέρη. Τι μνήμες, παραδόσεις ή μνημεία υπάρχουν σε αυτόν;
14. Να συσχετίσετε και να συγκρίνετε την πολιτική συμπεριφορά της Αθήνας και της Σπάρτης κατά την εποχή που η καθεμιά πόλη επέβαλε την ηγεμονία της. Τι ομοιότητες ή διαφορές παρατηρείτε; (για την Αθηναϊκή ηγεμονία μπορείτε να ανατρέξετε στην προηγούμενη ενότητα)
15. Ανατρέχοντας στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος πώς θα αξιολογούσατε το καθεστώς των Τριάντα τυράννων, ειδικά σε σχέση με την ολιγαρχική πολιτική γραμμή και τη στρατιωτική ισχύ; Ανάλογα καθεστώτα πιστεύετε έχουν υπάρξει στη σύγχρονη ιστορία;

«Οι εμφύλιες συγκρούσεις έφεραν μεγάλες κι αμέτρητες συμφορές στις πολιτείες, συμφορές που γίνονται και θα γίνονται πάντα όσο δεν αλλάζει η φύση του ανθρώπου, συμφορές που μπορεί

να είναι βαρύτερες ή ελαφρότερες κι έχουν διαφορετική μορφή ανάλογα με τις περιστάσεις. Σε καιρό ειρήνης και όταν ευημερεί ο κόσμος και οι πολιτείες, οι άνθρωποι είναι ήρεμοι γιατί δεν τους πιέζουν ανάγκες φοβερές. Αλλ' όταν έρθει ο πόλεμος που φέρνει στους ανθρώπους την καθημερινή στέρση, γίνεται δάσκαλος της βίας κι ερεθίζει τα πνεύματα του πλήθους σύμφωνα με τις καταστάσεις που δημιουργεί. Ο εμφύλιος πόλεμος, λοιπόν, μεταδόθηκε από πολιτεία σε πολιτεία. Κι όσες πολιτείες έμειναν τελευταίες, έχοντας μάθει τι είχε γίνει αλλού, προσπαθούσαν να υπερβάλλουν σε επινοητικότητα, σε ύπουλα μέσα και σε ανήκουστες εκδικήσεις. Για να δικαιολογούν τις πράξεις τους άλλαζαν ακόμα και την σημασία των λέξεων. Η παράτολμη θεωρήθηκε ανδρεία και αφοσίωση στο κόμμα, η προσωπική διστακτικότητα θεωρήθηκε δειλία που κρύβεται πίσω από εύλογες προφάσεις και η σωφροσύνη προσωπίδα της ανανδρίας. Η παραφορά θεωρήθηκε ανδρική αρετή, ενώ η τάση να εξετάζονται προσεκτικά όλες οι όψεις ενός ζητήματος θεωρήθηκε πρόφαση για υπεκφυγή [...]

Θουκυδίδης, Ιστορίας Γ' 81-82

16. Να συσχετίσετε τις συνέπειες του Πελοποννησιακού πολέμου, όπως τις παραθέτει ο Θουκυδίδης στο παραπάνω απόσπασμα με ανάλογες καταστάσεις στη σύγχρονη ελληνική ιστορία;

17. Άσκηση αντιστοίχισης:

Να αντιστοιχήσετε τις χρονολογίες της στήλης Α με τα γεγονότα της στήλης Β.

Α	Β
421 π.Χ.	Καθαίρεση των Τριάντα τυράννων
371 π.Χ.	Λήξη Πελοποννησιακού πολέμου
386 π.Χ.	Νικίειος ειρήνη
403 π.Χ.	Έναρξη Πελοποννησιακού πολέμου
429 π.Χ.	Κατάληψη Δεκέλειας
362 π.Χ.	Σικελική εκστρατεία
415-413 π.Χ.	Μάχη στα Λεύκτρα
413 π.Χ.	Θάνατος του Περικλή
404 π.Χ.	Ανταλκίδειος ειρήνη
431 π.Χ.	Μάχη Μαντινείας

(Ο Νικίας)... ήθελε να ματαιώσει την εκστρατεία. Ανέβηκε στο βήμα και είπε στους Αθηναίους περίπου τα εξής:

«[...] Ισχυρίζομαι, δηλαδή, ότι εκείνο που επιδιώκετε είναι να αφήσετε πίσω σας πολλούς εχθρούς και να πάτε εκεί να δημιουργήσετε άλλους, οι οποίοι, μετά, θα έρθουν και αυτοί εδώ. [...] Είναι ανοησία να εκστρατεύει κανείς εναντίον εκείνων τους οποίους δεν θα μπορέσει να υποτάξει, και αν ακόμα τους νικήσει, ενώ αν νικηθεί δεν θα βρίσκεται στην κατάσταση όπου ήταν πριν. [...] Εάν θέλουμε να εμπνεύσουμε δέος στους Έλληνες της Σικελίας, ο καλύτερος τρόπος είναι να μην εμφανισθούμε εκεί ή, εάν εμφανισθούμε, να κάνουμε μια σύντομη επίδειξη της δύναμής μας και να φύγουμε. Ξέρουμε όλοι ότι εκείνο που εντυπωσιάζει περισσότερο είναι αυτό που βρίσκεται μακριά και του οποίου η φήμη δεν έχει υποβληθεί σε δοκιμασία. Αλλ' αν μας συνέβαινε κάποια ατυχία, θα μας περιφρονούσαν αμέσως και θα έρχονταν εδώ να μας επιτεθούν με τους άλλους Έλληνες. Αυτό ακριβώς σας συμβαίνει απέναντι των Λακεδαιμονίων. Ενώ δεν το περιμένατε, και παρά τους αρχικούς σας φόβους, τους νικήσατε και τώρα τους πε-

ριφρονείτε και στρέφεστε εναντίον της Σικελίας. Δεν πρέπει, όμως, να επιτίθεται κανείς από τις ατυχίες που παθαίνει ο αντίπαλος, αλλά πρέπει να αντλεί την αυτοπεποίθησή του από την υπεροχή του στην στρατηγική. Μην νομίζετε ότι οι ταπεινωμένοι Λακεδαιμόνιοι κάνουν τίποτε άλλο παρά να αναζητούν, και τώρα ακόμα, τρόπο να μας μειώσουν, ώστε να απαλύνουν την δική τους ταπεινώση, αφού εκείνο το οποίο από πάντα φροντίζουν περισσότερο απ' όλα, είναι η φήμη της πολεμικής αρετής τους. Αν είμαστε σώφρονες πρέπει να καταλάβουμε ότι η συζήτηση αυτή δεν γίνεται για τους Εγεσταίους της Σικελίας –τους βαρβάρους αυτούς—αλλά για να προφυλαχτούμε όσο το δυνατόν καλύτερα από τις επιβουλές μιας ολιγαρχικής πολιτείας. [...] Αν πάλι κάποιος, εδώ, καμαρώνει επειδή τον εκλέξατε στρατηγό και σας παροτρύνει να επιχειρήσετε την εκστρατεία, μη λογαριάζοντας παρά το δικό του συμφέρον ... μην του δώσετε την ευκαιρία να δοξαστεί ο ίδιος, διακινδυνεύοντας την τύχη της πολιτείας. Πιστέψετε ότι τέτοιοι άνθρωποι βλάπτουν την πολιτεία και καταστρέφουν την περιουσία τους. Αναλογιστείτε ότι το ζήτημα είναι εξαιρετικά σοβαρό και δεν είναι ανεκτό οι νεότεροι να πάρουν βιαστικές αποφάσεις. [...] Σπάνια πετυχαίνει κανείς όταν κινείται από το πάθος, ενώ πολλά μπορεί να επιτύχει όταν ενεργεί με προβλεπτικότητα [...].

Θουκυδίδης, Ιστορίας Ζ' 8-14

Εκείνος που υποστήριζε την εκστρατεία με ενθουσιασμό ήταν ο Αλκιβιάδης [...]. Ανέβηκε, λοιπόν τότε, στο βήμα και είπε στους Αθηναίους, περίπου, τα ακόλουθα:

«Αθηναίοι! Έχω περισσότερο από κάθε άλλον το δικαίωμα να ασκήσω την στρατηγία – αναγκάζομαι να αρχίσω από αυτό, αφού με προσέβαλε ο Νικίας—αλλά και θεωρώ ότι την αξίζω. [...] Αλλά και τώρα μη φοβηθήτε τα νιάτα μου. Όσο τα έχω και βρίσκομαι στην ακμή μου και όσο ο Νικίας είναι ο ευνοούμενος της Τύχης, μεταχειριστείτε μας και τους δυο χωρίς δισταγμό και μην ματαιώσετε την εκστρατεία της Σικελίας επειδή τάχα είναι μεγάλη δύναμη. Οι πολιτείες της είναι πολυάνθρωπες, αλλά οι πληθυσμοί τους είναι ανάμεικτοι και οι πολιτογραφήσεις και μετοικήσεις γίνονται εύκολα. Γι' αυτό κανείς δεν αισθάνεται ότι έχει δική του πατρίδα κι έτσι δεν φροντίζει ούτε να έχει όπλα για να αμυνθεί ο ίδιος ούτε να έχει μόνιμη εγκατάσταση. [...] Δεν είναι, λοιπόν, πιθανό ένας τέτοιος συρφετός να ακολουθήσει κοινή πολιτική ούτε να αναλάβει κοινή δράση. Γρήγορα θα προχωρήσουν σε εμάς αν τους μιλήσουμε επιτήδεια, ιδίως αν, όπως έχω πληροφορίες, υποφέρουν από εσωτερικές διαμάχες. [...] Αυτή, είναι, λοιπόν, από όσα ακούω, η κατάσταση εκεί και ακόμη ευνοϊκότερη για μας ... αλλά και η εδώ κατάσταση δεν θα σας είναι εμπόδιο αν πάρετε τις σωστές αποφάσεις. [...] Δεσμευμένοι με όρκους, έχουμε χρέος να τους βοηθήσουμε χωρίς να αντιτάσσουμε ότι εκείνοι δεν μας βοηθούν. Δεν συμμαχήσαμε μαζί τους για να έρθουν εδώ να μας βοηθήσουν, αλλά για να απασχολούν τους εκεί εχθρούς μας εμποδίζοντάς τους να έρθουν εδώ να μας επιτεθούν. Την ηγεμονία μας την αποκτήσαμε ... σπεύδοντας να βοηθήσουμε οποιουσδήποτε, βαρβάρους ή Έλληνες, μας ζητούσαν την συμπαράστασή μας. Αν αδρανούσαμε ... τότε λίγα θα προσθέταμε στην ηγεμονία μας και μάλλον θα εκθέταμε την ίδια την ύπαρξή μας σε κίνδυνο. Δεν αποκρούει κανείς τον ισχυρότερο μόνο άμα αυτός επιτεθεί, αλλά παίρνει μέτρα εναντίον του για να αποτρέψει την επίθεση. Δεν μπορούμε να καθορίζουμε αυστηρά, σαν να ήταν διαχείριση, τα όρια της ηγεμονίας μας, αλλά είμαστε αναγκασμένοι, αφού βρισκόμαστε σε αυτήν την θέση, να απειλούμε μερικούς ή να μην υποχωρούμε απέναντι άλλων, αφού ο κίνδυνος για μας είναι να υπαχθούμε υπό την ηγεμονία άλλων, αν δεν την ασκούμε εμείς στους άλλους. [...] Ας σκεφθούμε ότι αν ξεκινήσουμε για τη Σικελία, θα ενισχύσουμε την θέση μας εδώ και ας επιχειρήσουμε την εκστρατεία. Θα ταπεινώσουμε το φρόνημα των Πελοποννησίων, δείχνοντας ότι περιφρονούμε την τωρινή μας ησυχία κι εκστρατεύοντας εναντίον της Σικελίας. Αλλά και όταν θα κατακτήσουμε τα μέρη εκεί-

να ... θα γίνουμε κύριοι όλης της Ελλάδος ή τουλάχιστον θα βλάψουμε καίρια τις Συρακούσες και έτσι θα ωφεληθούμε και εμείς και οι σύμμαχοί μας. Όσο για την ασφάλεια της εκστρατείας ... θα μας εξασφαλίσει ο στόλος. Θα έχουμε απόλυτη υπεροπλία κατά θάλασσα, ακόμα και εναντίον όλων των Σικελιωτών μαζί [...]. Αν η πολιτεία μας μένει αδρανής, θα αρχίσει να φθείρεται και η επίδοσή της σε άλλα θα αρχίσει να χάνεται, ενώ αν αγωνίζεται, τότε θα πλουτίσει την πείρα της, θα ενισχύσει την παράδοσή της να υπερασπίζεται περισσότερο με έργα παρά με λόγια [...]

Θουκυδίδης, Ιστορίας Ζ' 15-18

18. Να διαβάσετε τα αποσπάσματα από το λόγο του Νικία και το λόγο του Αλκιβιάδη αντίστοιχα. Αν ήσασταν Αθηναίος πολίτης, ποιος από τους δυο πολιτικούς λόγους πιστεύετε ότι θα σας έπειθε;

19. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από την κωμωδία του Αριστοφάνη, *Λυσιστράτη*.¹²

[συνομιλούν η Λυσιστράτη και ο Πρόβουλος, Αθηναίος αξιωματούχος που πήγε να καταλύσει την κατάληψη των γυναικών].

[486-498]

Πρ. [...] Γιατί θεοκλειστήκατε και βάλατε αμπάρες;

Λυ. Για τα λεφτά. Να μην τα ζοδεύετε και πολεμάτε.

Πρ. Για τα λεφτά πολεμούμε;

Λυ. Κι ο πόλεμος και όλα τα κακά για τα λεφτά
Και να 'χει να μπορεί ο Πείσανδρος να κλέβει

Και να μασούν οι ανακριτές

Κι όλα να ταραχέονται.

Μα τώρα να κουρεύονται, χρήματα δεν βλέπουν.

Πρ. Τι θα κάνεις;

Λυ. Το ρωτάς; Εμείς θα τα ορίζουμε.

Πρ. Τα χρήματα εννοείς;

Λυ. Τι το νομίζεις δύσκολο; Τα χρήματα στο σπίτι
Δεν τα ορίζουμε εμείς;

Πρ. Άλλο αυτό.

Λυ. Πώς άλλο αυτό;

Πρ. Ετούτα τα λεφτά είναι για τον πόλεμο.

¹² Η *Λυσιστράτη* διδάχθηκε κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, το 411 π.Χ., μέσα σε πολύ άσχημες συνθήκες. Ο στόλος και ο στρατός της Αθήνας είχαν καταστραφεί στη Σικελία. Οι Σπαρτιάτες είχαν καταλάβει τη Δεκέλεια και έλεγχαν την Αττική. Οι συνθήκες για την πόλη της Αθήνας ήταν τραγικές και η έκβαση του πολέμου είχε αρχίσει να φαίνεται δυσοίωνη για την Αθήνα.

Η *Λυσιστράτη* (= λύω το στρατό), η ηρωίδα του ομώνυμου έργου, η οποία ήταν Αθηναία, συνέλαβε το σχέδιο να πείσει και να οργανώσει όλες τις γυναίκες (Αθηναίες, Σπάρτιάτισες, Θηβαίες κ.ά.) να αρνούνται να κάνουν έρωτα με τους άντρες τους, μέχρι αυτοί να αναγκαστούν να κλείσουν ειρήνη. Δίνουν έτσι όρκο και για να ολοκληρωθεί και να σοβαρέψει ο εξαναγκασμός, οι γυναίκες κατέλαβαν την Ακρόπολη με σκοπό να ελέγχουν το Δημόσιο Ταμείο (που ήταν στο ναό της Αθηνάς) από όπου χρηματοδοτούνταν ο πόλεμος, ιδίως τα καράβια.

*Λυ. Πόλεμος δεν χρειάζεται.
Πρ. Πώς θα σωθούμε δίχως πόλεμο;
Λυ. Θα σας σώσουμε εμείς.
Πρ. Εσείς;
Λυ. Και βέβαια εμείς.
[...]*

*[μιλάει γυναίκα από το χορό]
[636-659]*

*Γυ. Έλα να σε στείλω αγνώριστο στη μάνα σου!
Αφήστε κάτω πρώτα τις φίλες μου τις στάμνες.
Πολίτες Αθηναίοι, θα σας πούμε πρώτα πρώτα
Για της πόλης το καλό,
Αφού αυτή μας έθρεψε με πλούτη μες στα λούσα.
Στα εφτά μας κουβαλούσαμε τα πέπλα της θεάς
Στα δέκα μας αλέθαμε για τη γιορτή κριθάλευρα
Και ύστερα ντυμένη με πέπλο κροκωτό
Χόρευα στη Βραυρώνα για τη θεά την Άρτεμη,
Όμορφη κοπέλα, κανηφορούσα, έχοντας
Στο λαιμό αρμαθιά σύκα.*

*Έχω υποχρέωση το σωστό να συμβουλευώ
Και αν είμαι γυναίκα μην κακοκαρδίσετε
Που τα στραβά θα σουλουπώσω.
Και φόρους δίνω άλλωστε – λεβέντες στο στρατό
Ενώ οι γέροι τα ρεμάλια τι προσφέρουν τάχατε;
Ροκανίζετε την σύνταξη των πατεράδων σας που
Πήραν, κατά τους Περσικούς, και φόρο δεν πληρώνετε
Και απ' το αίμα μας ρουφάτε, άρα τσιμουδιά.
Κι αν γρυλίσει κάποιος διαμαρτυρόμενος
Του σπάζω τη σαγόνα του με τούτη την τσοκάρρα.*

*Αριστοφάνης, Λυσιστράτη, μτφρ.-εισαγωγή- σχόλια, Κ. Τοπούζης,
Επικαιρότητα, Αθήνα 1997, σελ. 80-81, 92-96*

Να παίξετε τους διαλόγους στην αίθουσα αφού διανείμετε τους ρόλους. Πιστεύετε ότι το έργο αυτό είναι επίκαιρο σήμερα; Δεδομένου του περιορισμένου κοινωνικά και πολιτικά ρόλου της γυναίκας στην κλασική εποχή, πώς θα χαρακτηρίζατε αφενός το εγχείρημα των γυναικών και αφετέρου τις προθέσεις του Αριστοφάνη;

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ: ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ Β΄, ΠΟΛΙΤΙΚΟ, ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Οι ελληνικές πόλεις-κράτη είχαν περιέλθει σε κρίση οικονομική και κοινωνικοπολιτική.¹³ Ο ελληνικός κόσμος είχε διαμελιστεί.

- Μέσα σε αυτό το κλίμα πρόβαλε η *πανελλήνια ιδέα*, η οποία υποστήριζε την ειρήνευση και την ένωση των ελληνικών πολιτικών κρατών και το συνασπισμό τους σε κοινό πόλεμο κατά των Περσών. Σημαντικότερος εκπρόσωπος αυτών των ιδεών ήταν ο ρήτορας και φιλόσοφος *Ισοκράτης*.
- Η Μακεδονία τον 4^ο αιώνα π.Χ. με το Φίλιππο Β΄ θα εμφανίσει τέτοια δυναμική, ώστε να κατορθώσει να υλοποιήσει την *πανελλήνια ιδέα*. Σημαντικός βασιλιάς και οργανωτής του Μακεδονικού κράτους υπήρξε ο *Αρχέλαος* (413-399 π.Χ.), ο οποίος μετέφερε την πρωτεύουσα από τις Αιγές στην Πέλλα. Μέχρι την εποχή του Φιλίππου Β΄ η Μακεδονία ήταν οργανωμένη όπως περίπου φανταζόμαστε την Ελλάδα της ομηρικής εποχής. Η μακεδονική βασιλεία ήταν στρατιωτική μοναρχία. Τον βασιλιά περιστοίχιζε μια συνέλευση αριστοκρατών. Οι αριστοκράτες προσέφεραν τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες ως έφιπποι με τον τίτλο *εταίροι*, ενώ το κύριο στρατιωτικό σώμα αποτελούσαν οι *πεζέταιροι*, ένα σώμα πεζών στρατιωτών που αποτελούσαν τη μακεδονική φάλαγγα. Οι πεζέταιροι μάχονταν με τη *σάρισα*, ένα μακρύ δόρυ μήκους 6 μ. Η οικονομική δύναμη του μακεδονικού βασιλείου στηριζόταν κυρίως στη γεωργία και στα ορυχεία στην περιοχή του όρους Παγγαίου.

Τα φύλα που κατοικούσαν στο βασίλειο της Μακεδονίας θεωρούνταν ελληνικά, και αυτή η αναγνώριση εκφραζόταν με το δικαίωμά τους να συμμετέχουν στους Ολυμπιακούς Αγώνες, από την εποχή ακόμα του Αλεξάνδρου Α΄ (495-450 π.Χ.), που κυβερνούσε την εποχή των Περσικών πολέμων.

Έννοιες-Κλειδιά: πανελλήνια ιδέα, Μακεδονία, Φίλιππος Β΄, συνέδριο της Κορίνθου, Αλέξανδρος Γ΄, πανελλήνια εκστρατεία, εκστρατεία Μεγάλου Αλεξάνδρου, πολιτισμός 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Ότι είναι Έλληνες όσοι κατάγονται από τον Περδίκκα, όπως λένε και οι ίδιοι, το ξέρω κι εγώ καλά, μάλιστα θα το αποδείξω και παρακάτω. Αλλά και οι οργανωτές των Ολυμπιακών αγώνων το ήξεραν ότι έτσι είναι. Όταν ο Αλέξανδρος θέλησε να πάρει μέρος στους αγώνες και κατέβηκε στην Ολυμπία ειδικά γι' αυτό, οι Έλληνες αντίπαλοί του έκαναν ένσταση λέγοντας ότι δεν μπορούσαν ν' αγωνιστούν βάρβαροι στους Ολυμπιακούς αγώνες, αλλά μόνο Έλληνες. Τότε ο Αλέξανδρος απέδειξε ότι είναι Αργείοι την καταγωγή και κρίθηκε Έλληνας. Αγωνίστηκε στο δρόμο του ενός σταδίου και άγγιξε το τέρμα ταυτόχρονα με τον πρώτο. Έτσι φαίνεται ότι έγιναν αυτά.

Ηρόδοτος Ε, 22, μετ. Αγγ. Βλάχου στο Μαστραπάς Α., 2005, σ. 111.

¹³ Πληροφορίες για το μέγεθος των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές πόλεις κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ. αντλούμε από το λόγο *Περί Ειρήνης* του *Ισοκράτη* και από την πραγματεία *Πόροι* (ή *Περί Προσόδων*) του *Ξενοφώντα*. Βλ. Mossé Cl., 2005, σ. 322.

Δραστηριότητες:

«Είναι αδύνατο να εξασφαλίσουμε μια σίγουρη ειρήνη, άμα δεν πολεμήσουμε όλοι μαζί ομόφωνα τους Πέρσες· αδύνατο να ομονοήσουν οι Έλληνες, προτού πεισθούν και τις ωφέλειες όλοι μαζί και από τον ίδιο εχθρό να επιζητούνε και τους πολέμους πάλι όλοι μαζί και με τον ίδιο αντίπαλο να κάνουν. Κι όταν γίνουν όλα αυτά και λείψει από τη μέση η φτώχεια η φοβερή, που καταστρέφει τις φιλίες και οδηγεί τους συγγενείς σε μάχες, αναστατώνει όλους τους ανθρώπους και φέρνει τους πολέμους, δεν είναι δυνατό να μην ομονοήσουμε και να μη νιώθουμε αγάπη αληθινή ο ένας για τον άλλο. Για όλους αυτούς τους λόγους πρέπει να κάνουμε το παν, για να μεταφερθεί το γρηγορότερο από δω ο πόλεμος στο χώρο της Ασίας».

Ισοκράτη, Πανηγυρικός, 173-174, Μετ. Σ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη

1. Να διαβάσετε το παραπάνω παράθεμα και ανατρέχοντας στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα για να πληροφορηθείτε για το συνέδριο της Κορίνθου να συσχετίσετε το συνέδριο αυτό με σημερινές ομοσπονδίες κρατών ή διεθνείς οργανισμούς που γνωρίζετε. Μπορείτε να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές;
2. Συλλέγοντας πληροφορίες από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα να αξιολογήσετε το πολιτικό και το πολιτιστικό έργο του Αλεξάνδρου. Τι γνώμη σχηματίζεται για τις τακτικές που ακολούθησε; Να συγκρίνετε το πολιτικό και το πολιτιστικό του έργο με το αντίστοιχο άλλων στρατηγών που μελετήσατε μέχρι εκείνη την εποχή.

Πάνω: Η αυτοκρατορία του Μ. Αλεξάνδρου, 336-323 π.Χ.,

Ιστορικός Ατλας, Πατάκης, σ. 11

3. Να εντοπίσετε στο χάρτη το κράτος της Μακεδονίας την εποχή του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου. Παρατηρείστε το σημερινό χάρτη της περιοχής της Μακεδονίας. Ποια σύγχρονα κράτη αποτελούν τη Μακεδονία του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου; Ποια σύγχρονα κράτη αποτελούν σήμερα το κράτος του Αλεξάνδρου;
4. Παρατηρείστε στο χάρτη τις πόλεις που έχτισε ο Αλέξανδρος. Τι εξυπηρετούσαν οι θέσεις που επέλεγε; Βρείτε στο χάρτη τις αντίστοιχες σημερινές.
5. Να παρατηρήσετε τις εικόνες από τα αγάλματα του 4^{ου} αι. π.Χ. και εικόνες αγαλμάτων του 5^{ου} αι. π.Χ. Με τη συνδρομή του μαθήματος της Ιστορίας της Τέχνης και τη βοήθεια του εκπαιδευτή να εντοπίσετε διαφορές και εξελίξεις στη γλυπτική.

Κορινθιακό κιονόκρανο,
Gombrich, σ. 108

Η Νίκη της Σαμοθράκης

Ο Ερμής του Πραξιτέλη

Η αρπαγή της Περσεφόνης,
Βεργίνα, www.culture.gr

6. Χωριστείτε σε τρεις ομάδες. Η μια θα αναλάβει αρχιτεκτονική, η δεύτερη γλυπτική και η τρίτη ζωγραφική. Καθεμιά ομάδα να γράψει με βάση τις εμπειρίες της από ένα κείμενο, που θα περιγράφει μέσα από τι είδους οικοδομήματα, γλυπτά ή εικόνες εξελίσσονται οι τέχνες αυτές στη σημερινή εποχή. Π.χ. κατά την αρχαιότητα η αρχιτεκτονική εκδηλώνεται μέσα από την κατασκευή κυρίως ναών, αλλά και θεάτρων, βουλευτηρίων κ.ά. Σκεφτείτε τη σημερινή κοινωνική και πολιτιστική ζωή στον τόπο σας και περιγράψτε τα είδη κατασκευής στα οποία εκδηλώνεται η αρχιτεκτονική, η γλυπτική και η ζωγραφική αντίστοιχα.
7. Να επισκεφθείτε τον αρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας, το μουσείο της και τους βασιλικούς τάφους. Να σχολιάσετε τις εντυπώσεις που σας δημιουργούν οι τοιχογραφίες και τα σωζόμενα ευρήματα και να συζητήσετε βάσει αυτών για την αισθητική αντίληψη αλλά και την κοινωνική δομή του βασιλείου της Μακεδονίας.

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: *Οι συγκρούσεις των διαδόχων και ο σχηματισμός των ελληνιστικών βασιλείων.*

Ο Αλέξανδρος προτού πεθάνει είχε αφήσει την αυτοκρατορία του απλά στον καλύτερο (Διόδωρος, 18,14). Ο νόμιμος διάδοχος, ο Φίλιππος Αρριδαίος, ετεροθαλής αδελφός του Αλέξανδρου ήταν τυπικά ηγέτης του μακεδονικού κράτους. Δεν ήταν όμως σε θέση να κυβερνήσει. Την εξουσία μοιράστηκαν οι στρατηγοί του Αλέξανδρου και τα χρόνια μετά το θάνατό του σηματοδεύτηκαν από τους αδιάλειπτους αγώνες τους, οι οποίοι κατέληξαν στο διαμελισμό του βασιλείου. Η μάχη στην Ισό, το 301 π.Χ. ουσιαστικά επισφράγισε την οριστική διάσπαση της ενότητας της αυτοκρατορίας και τη δημιουργία ανεξάρτητων βασιλείων. Από τη νέα πολιτική κατάσταση προέκυψαν 4 βασίλεια:

- Το βασίλειο της Μακεδονίας με τη δυναστεία των Αντιγονιδών
- Το βασίλειο της Αιγύπτου με τη δυναστεία των Πτολεμαίων
- Το βασίλειο της Ασίας με τη δυναστεία των Σελευκιδών (εκτεινόταν από τη Μεσοποταμία μέχρι την Ινδία)
- Το βασίλειο της Περγάμου με τη δυναστεία των Ατταλιδών (ιδρύθηκε αργότερα από τα άλλα τρία).

Χάρτης των ελληνιστικών βασιλείων

Έννοιες-Κλειδιά: κοσμοπολιτισμός, ελληνιστική κοινή, επιστήμες, βασίλειο Πτολεμαίων, βασίλειο Σελευκιδών, βασίλειο Περγάμου, βασίλειο Μακεδονίας, συμπολιτείες, κυριαρχία Ρωμαίων.

Δραστηριότητες

1. Με ποια γλώσσα σήμερα θα μπορούσατε να συσχετίσετε την κοινή της ελληνιστικής περιόδου; Σκεφτείτε ποια γλώσσα μιλιέται παγκοσμίως σήμερα δεδομένων των εμπειριών σας από την καθημερινότητα, π.χ. τηλεόραση, τουρισμό κ.ά. Να συζητήσετε αναλογίες ελληνιστικής κοινής και αγγλικής γλώσσας σε σχέση με την εποχή τους. Πληροφορίες για την ελληνιστική κοινή μπορείτε να συγκεντρώσετε από την ενότητα 5 και 6 του Ιστορικού Περιγράμματος.
2. Ανατρέχοντας στις αντίστοιχες ενότητες του Ιστορικού Περιγράμματος να συγκρίνετε τα ιδανικά του πολίτη της κλασικής εποχής με εκείνα της ελληνιστικής εποχής. Να περιγράψετε τα ιδανικά του πολίτη της σημερινής εποχής με βάση τις εμπειρίες σας.

«Οι Σύριοι σε ονομάζουν Αστάρτη - Άρτεμη – Αναία και οι φυλές των Λυκίων βασίλισσα Λητώ, Μητέρα των θεών οι Θράκες και οι Έλληνες μεγαλόθρονη Ήρα και Αφροδίτη και καλή Εστία και Ρεία και Δήμητρα, αλλά οι Αιγύπτιοι (σε αποκαλούν) Θιούη, γιατί μόνη εσύ είσαι όλες οι άλλες θεές που ονομάζουν οι λαοί».

SEG 8, 1937, 548, WalbankF., *Ο Ελληνιστικός κόσμος*, Βάνιας, Θεσ/νικη 1993, σ. 309.

Ειδώλιο από την Αμφίπολη που απεικονίζει την Κυβέλη. Υπαίθριο ιερό από τη θέση Κούκλες.

www.fhw.gr

3. Να συλλέξετε πληροφορίες για το θρησκευτικό συγκρητισμό της ελληνιστικής εποχής από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Να εξηγήσετε ποιοι λόγοι οδήγησαν στο θρησκευτικό συγκρητισμό. Εξυπηρετούσαν οι θρησκευτικές λατρείες πολιτική σκοπιμότητα; Τι πιστεύετε ότι ισχύει σήμερα;

Οι ντόπιοι χωρικοί αποτελούσαν τη μάζα του πληθυσμού στα νέα ελληνιστικά βασίλεια. Ζούσαν σε χωριά χωρίς μεγάλη αυτοκυβέρνηση και η παρέμβαση στους προγονικούς τρόπους ζωής ήταν σπάνια. [...] Στην ελληνιστική εποχή ο πολιτισμός και όχι η φυλή είχε τη μεγαλύτερη σημασία. [...] Σε αυτόν τον απέραντο, καινούργιο κόσμο ο άνθρωπος ξεπρόβαλε σαν άτομο. Μπορούσε να ζει οπουδήποτε· πραγματικά οι κοινικοί έλεγαν «κάνε τον κόσμο πόλη σου». [...] Η ελληνιστική εποχή ήταν περίοδος πειραματισμού, νεωτερισμών και ατομικισμού. [...] Η προμήθεια σταθερού και αρκετού ανεφοδιασμού σιτηρών αποτελούσε πειστικό πρόβλημα για τις περισσότερες ελληνικές πόλεις, και το ενδεχόμενο λιμού ήταν αναμφίβολα η κύρια αιτία για τον αξιοσημείωτο περιορισμό στο μέγεθος των οικογενειών. [...] Οι πόλεις ωστόσο έδειχναν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση, που είχε για κέντρα της τα γυμνάσια με διευθυντές αξιωματούχους που ονομάζονταν γυμνασίαρχοι· οίκισμός χωρίς το γυμναστήριό του δεν μπορούσε να θεωρηθεί πόλη. Η χειραφέτηση ήταν δυνατή για τις γυναίκες, γιατί και τα κορίτσια και τα αγόρια αποκτούσαν τώρα μόρφωση. [...] Η ελληνιστική εποχή ήταν ακόμη περίοδος αντιφάσεων. Μέσα σε όλες τις γιορτές και την πολυτέλεια, με πνεύμα ομόνοιας ολοφάνερο, η κατάσταση του εργατή ήταν πολύ χαμηλή. [...]

Botsford & Robinson, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, MIET, 2003, σελ. 474-476

4. Να διαβάσετε το παραπάνω απόσπασμα. Να συσχετίσετε και να συγκρίνετε τα ζητήματα που απασχολούσαν τη φιλοσοφία στην κλασική και στην ελληνιστική εποχή. Σε τι συμπεράσμα καταλήγετε για τις ανησυχίες, τα προβλήματα και τις ανάγκες των ανθρώπων καθεμιάς από τις δυο κοινωνίες; Αντανακλώνται αυτά στη φιλοσοφική σκέψη; Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στις αντίστοιχες ενότητες στο Ιστορικό Περίγραμμα.
5. Να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις επιλέγοντας ως σωστή μια από τις τέσσερις απαντήσεις που δίνονται:

α. Τα ελληνιστικά βασίλεια της Ανατολής είχαν:

α. μοναρχικό χαρακτήρα	γ. πολιτικούς θεσμούς με ισότιμη ανάθεση της εξουσίας σε Έλληνες και αυτόχθονες
β. δημοκρατικό πολίτευμα	δ. ασήμαντη γραφειοκρατία

β. Ο οριστικός σχηματισμός των ελληνιστικών βασιλείων έγινε μετά:

α. τους τρεις μακεδονικούς πολέμους	γ. τη μάχη στην Ιψό
β. το Λαμιακό πόλεμο	δ. τη μάχη στο Κουροπέδιο

γ. Το μεγαλύτερο πνευματικό κέντρο της εποχής με τη λαμπρή Βιβλιοθήκη βρισκόταν:

α. στην Πέργαμο	γ. στην Αλεξάνδρεια
β. στη Συρία	δ. στην Ελλάδα

δ. Η πολιτική ιστορία των ελληνιστικών βασιλείων παύει λόγω:

α. της οικονομικής κατάρτησης	γ. των εσωτερικών συγκρούσεων
β. της κυριαρχίας των Ρωμαίων	δ. των μεταξύ των βασιλείων ανταγωνισμών

6. Ανατρέχοντας στο μάθημα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας και με τη βοήθεια του διδάσκοντα να συγκρίνετε τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μοναρχίας της ελληνιστικής περιόδου με εκείνα των ευρωπαϊκών χωρών κατά την περίοδο της Αναγέννησης.
7. Να συγκρίνετε την τεχνοτροπία στην αρχιτεκτονική και τη γλυπτική της κλασικής εποχής με την ελληνιστική. Τι ομοιότητες και τι διαφορές παρατηρείτε; Μπορείτε να ανατρέξετε στο μάθημα της Ιστορίας της Τέχνης για περισσότερες πληροφορίες.
8. Χωριστείτε σε δυο ομάδες. Η μια να ψάξει σε εγκυκλοπαίδειες ή στο διαδίκτυο να βρει και να καταγράψει τις γλώσσες που μιλούνε τα σημερινά κράτη των άλλοτε ελληνιστικών βασιλείων. Η δεύτερη να ψάξει στο διαδίκτυο παράλληλα κείμενα, πέραν των Ελλήνων συγγραφέων της ελληνιστικής εποχής, που ήταν γραμμένα στα Ελληνικά. Π.χ. (η Παλαιά Διαθήκη που είχε γραφτεί από τους Ιουδαίους).
9. Χωριστείτε σε 4 ομάδες. Κάθε ομάδα θα αναλάβει να ασχοληθεί με ένα από τα ακόλουθα αντικείμενα: ιατρική, γεωμετρία, αστρονομία, μηχανική κ.ά. Να αναζητήστε στο δίκτυο και σε εγκυκλοπαίδειες πληροφορίες για καθεμιά από τις επιστήμες αυτές στην αρχαιότητα και να τις καταγράψετε. Με βάση την καθημερινή σας ζωή σκεφτείτε την εξέλιξη των

θετικών επιστημών μέχρι σήμερα. Πόσο καθοριστικό στάθηκε το έργο των πρώτων επιστημόνων της αρχαιότητας; (Συγκρίνετε π.χ. την ηλιοκεντρική θεωρία του *Αρίσταρχου* με τη σημερινή, ή τα *Στοιχεία* του *Ευκλείδη*· διδάσκονται σήμερα; ή τις ανατομικές έρευνες του *Ηρόφιλου*, ή τις μηχανικές κατασκευές του *Αρχιμήδη*· τι σκοπούς εξυπηρετούσαν τότε; από τα αντικείμενα που χρησιμοποιούμε σήμερα συναντάμε αναλογίες; κ.ά.)

Η αιολόσφαιρα του Ήρωνα.
Η πρώτη ατμομηχανή στην Ιστορία

Κοχλίας του Αρχιμήδους. Ομοίωμα μηχανισμού άντλησης ύδατος. Αποτελείται από ξύλινη κυλινδρική θήκη-αγωγό, μέσα στον οποίο περιστρέφεται ελικοειδής κατασκευή. Χρησίμευε στην άρδευση αγρών, καθώς και στην άντληση υδάτων από το εσωτερικό των πλοίων. Τεχνικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

«Οι παλιοί μηχανικοί, φυσικά, δεν κατέληξαν σε συμπεράσματα, όπως σημειώνω, ούτε καθόρισαν το μέγεθος, επειδή η εμπειρία τους δεν είχε βασιστεί σε γόνιμα πρακτικά θεμέλια, αλλά αποφάσιζαν με βάση ό,τι έβλεπαν κάθε φορά. Για πρώτη φορά οι μεταγενέστεροι μηχανικοί παίρνοντας μαθήματα από τα λάθη των προγενέστερων ή αποβλέποντας στην καθοδήγηση των μελλοντικών πειραματισμών οδηγήθηκαν στην αρχή και στην θεωρία της κατασκευής, δηλ. της διαμέτρου του κύκλου που κρατά το σκοινί. Πρώτοι που το πέτυχαν αυτό ήταν οι τεχνίτες της Αλεξάνδρειας, κυρίως επειδή τους επιχορηγούσαν γενναία οι βασιλείς τους που αγαπούσαν την τέχνη και τη δόξα».

Φίλων, *Βελοποιικά*, 50, 14-29. Walbank F., *Ο Ελληνιστικός κόσμος*, Βάνιας, *Θεσ/νίκη* 1993, σ. 273.

- 10.** Να χωριστείτε σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα ανατρέχοντας στο γλωσσάριο της αντίστοιχης ενότητας στο Ιστορικό Περίγραμμα να συλλέξει πληροφορίες για τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και την ιστορία της. Σκεφτείτε για ποιο λόγο ήταν τόσο σπουδαία η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας στην εποχή της. Η δεύτερη ομάδα ανατρέχοντας σε εγκυκλοπαίδειες ή στο διαδίκτυο να αναζητήσει πληροφορίες για τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας στη σύγχρονη εποχή. Υπάρχει ως μνημείο; Επανιδρύθηκε; Να συγκρίνετε τα αποτελέσματα των δύο ομάδων και να τα συζητήσετε. Υπάρχει στον τόπο σας δημοτική βιβλιοθήκη; Την έχετε επισκεφθεί;

Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε συνοπτικά την ιστορία της Ρώμης από τον 8^ο αιώνα π.Χ. μέχρι και τον 3^ο αιώνα μ.Χ. Η περίοδος από το 31 π.Χ., την υποταγή και του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου, όπως είδαμε, στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία μέχρι και τις αρχές του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. ανήκει στην *ύστερη αρχαιότητα*. Η περίοδος αυτή είναι μια μεταβατική περίοδος, η οποία αφενός σηματοδοτεί το τέλος του αρχαίου κόσμου και αφετέρου αναδεικνύει τα νέα δεδομένα, που υπεισέρχονται στο τοπίο της εποχής και θα μετεξελιχθούν σε γνωρίσματα του μεσαιωνικού κόσμου. Η μελέτη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας χρησιμεύει εδώ αφενός, διότι σηματοδοτεί τη μετάβαση στο μεσαίωνα, με την πρωτοβυζαντινή περίοδο, και αφετέρου διότι κατά την περίοδο αυτή αναδεικνύεται ο *ελληνορωμαϊκός πολιτισμός*.

Έννοιες-Κλειδιά: Ρώμη, Αύγουστος, Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ελληνορωμαϊκή τέχνη.

Δραστηριότητες

Καθοριστικό στοιχείο για την ερμηνεία της μη γραφειοκρατικής διοίκησης αποτελεί το ρωμαϊκό σύστημα των πόλεων, που αυτοδιοικούνταν και μπορούσαν να συνεισφέρουν στην ικανοποίηση των αναγκών της αυτοκρατορίας. Η εποχή της Ηγεμονίας γνώρισε εντυπωσιακό πολλαπλασιασμό και εξάπλωση των αυτόνομων αστικών μονάδων, ιδιαίτερα σε εκείνα τα τμήματα της αυτοκρατορίας όπου έως τότε είχαν υπάρξει λιγιστές πόλεις. Πίσω από αυτήν την εξέλιξη κρύβεται μάλλον ο ρωμαϊκός πραγματισμός παρά ο ιδεαλισμός του ελληνικού πολιτισμού. Χαρακτηριστική ελληνική αντίληψη ήταν ότι ο υψηλότερος πολιτισμός μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα στα όρια της πόλεως. Οι Ρωμαίοι δεν προσηλώθηκαν όσο οι Έλληνες σε αυτό το πιστεύω, ούτε όταν βρέθηκαν κάτω από την επιρροή του ελληνικού πολιτισμού. Καμία λατινική λέξη για την πόλη (civitas, municipium, colonia, res publica) δεν έφερε την ιδεολογική βαρύτητα του όρου πόλις, ενώ εύκολα θα μπορούσαμε να αποκομίσουμε την εντύπωση ότι η λατινική γραμματεία εξελάμβανε την πόλη μάλλον ως φυτώριο ανηθικότητας παρά ως κοιτίδα πολιτισμού. Ως οργανωτές μιας αυτοκρατορίας, οι Ρωμαίοι έδιναν μεγαλύτερο βάρος στη διοικητική λειτουργία της πόλης, χωρίς όμως να παραβλέπουν τον σημαντικό ρόλο της ως κέντρου εκρωμαϊσμού των πρόσφατα κατακτημένων και ατελώς εξειρηνημένων περιοχών.

Peter Garnsey & Richard Saller, Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, Κοινωνία και Πολιτισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1998, σ. 33-34.

1. Με βάση το απόσπασμα και πληροφορίες από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα να συγκρίνετε τις πολιτειακές εξελίξεις στη Ρώμη με τις αντίστοιχες ελληνικές, για τους αιώνες στους οποίους αναφέρεται η ενότητα. Να συγκρίνετε ειδικότερα την εξέλιξη των πολιτευμάτων στην Ελλάδα και τη Ρώμη. Να συζητήσετε τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγετε.

2. Ποιοι παράγοντες διευκόλυναν την επέμβαση και επιβολή των Ρωμαίων στον ελληνικό χώρο; Πληροφορίες μπορείτε να συλλέξετε από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Με βάση το παράθεμα που ακολουθεί ποια ήταν τα αποτελέσματα και η γενική εικόνα του ελληνικού χώρου μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση;

Η εγκατάλειψη του ελληνικού χώρου από τους πρώτους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης Την εποχή μας (2^{ος} αι. π.Χ.) επικρατεί σε όλη την Ελλάδα απαιδία και ολιγανθρωπία. Αυτά ήταν τα αίτια για να ερημωθούν οι πόλεις αφενός και αφετέρου να ελαττωθεί η παραγωγή στην ύπαιθρο, παρόλο που δε δοκιμαστήκαμε μόνο ούτε από συνεχείς πολέμους ούτε από ασθένειες... Οι άνθρωποι αποφεύγουν το γάμο από αλαζονεία, από φιλαργυρία και οκνηρία ή όσες φορές παντρεύονται αποφεύγουν να ανατρέφουν τα παιδιά που γεννιούνται, εκτός από ένα ή το πολύ δύο, για να τους αφήσουν μεγάλη περιουσία και για να μη δυσκολευτούν οι ίδιοι να τα μεγαλώσουν. Αυτή είναι όλη η αιτία των συμφορών μας, γιατί αν ο πόλεμος αρπάζει το ένα παιδί και η αρρώστια το άλλο, φανερό είναι ότι η οικογένεια μένει χωρίς κληρονόμους και η πόλη αποδυναμώνεται εξαιτίας της έλλειψης κατοίκων.
Πολύβιος, ΛΣΤ', 17, 5-8. [Μαστραπάς Α., 2005, σ. 217]

Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία το 14 μ.Χ. και το 117 μ.Χ. Στη μεγαλύτερη της έκταση η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία περιλάμβανε ολόκληρη τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα και όλη τη Δυτική Ευρώπη, όπως επίσης την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία

3. Αφού μελετήσετε το χάρτη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη μεγαλύτερή της έκταση, να εντοπίσετε τα σύγχρονα κράτη που αποτελούν σήμερα την τότε Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Τι λόγους θα είχε ο Βιργίλιος ώστε να θεωρεί τη Ρώμη του Αυγούστου ως το κατάλληλο θέμα για το *magnum opus* (μέγιστο έργο) του;

Δεν είναι μόνο ... η απομάκρυνση της βίας και της αιματοχυσίας που γίνεται ευχάριστα αποδεκτό, αλλά επίσης η θετική περίπτωση επιστροφής σε αυτό που θεωρούσαν ως τον αληθινό εαυτό της Ρώμης, επιστροφή ... στον τρόπο ζωής των προγόνων τους. Αυτή η ιδέα, ρομαντικά χρωματισμένη ... ήταν εξιδανικευμένη σε ένα ειδυλλιακό όραμα των απλών αρετών... Πάνω σε αυτή την αναβάθμιση της ελπίδας και της εθνικής υπερηφάνειας ξεκίνησε ο Αυγούστος για να οικοδομήσει την κοινωνική και ηθική πολιτική του· και πράγματι η πολιτική στάση του για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας ταίριαζε με το όλο σκηνικό. Μπόρεσε να βγάλει τους Ρωμαίους από μια περίοδο πολιτικής σύγχυσης και αστάθειας και να τους οδηγήσει σε έναν ασφαλή δρόμο, όλοι του δε οι μύθοι αποσκοπούσαν στο να πείσουν τους Ρωμαίους ότι η νέα τάξη δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια επαναδιατύπωση της παλιάς, μια επιστροφή της Ρωμαϊκής πολιτείας σε αυτό που από τη φύση της ήταν.

Kenney E. J., Clausen W. V., Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας, Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σελ. 459-462.

4. Να σχολιάσετε το παραπάνω παράθεμα που αναφέρεται στο Βιργίλιο και να τεκμηριώσετε την άποψη, ότι η λογοτεχνία της εποχής του Αυγούστου ήταν στην υπηρεσία του κρατικού μεγαλείου.
5. Να παρατηρήσετε τον πίνακα των διαδόχων του Αυγούστου. Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε για την εποχή από τις σύντομες εναλλαγές των αυτοκρατόρων στο θρόνο; Τι προδίδει η παρατήρηση αυτή για την πολιτική και κοινωνική ατμόσφαιρα εκείνης της εποχής; Μπορείτε να σκεφθείτε ανάλογα παραδείγματα από τη σύγχρονη ελληνική ιστορία;

Αυγούστος	27 π.Χ.-14μ.Χ.	Σεπτίμιος Σεβήρος	193-211 μ.Χ.
Τιβέριος	14-37 μ.Χ.	Μακρίνος	217-218 μ.Χ.
Καλιγούλας	37-41 μ.Χ.	Ελαγάβαλος	218-222 μ.Χ.
Κλαύδιος	41-54 μ.Χ.	Σεβήρος Αλέξανδρος	222-235 μ.Χ.
Νέρων	54-68 μ.Χ.	Μαξιμίνος	235-238 μ.Χ.
Γάλβας	68-69 μ.Χ.	Γορδιανός III	238-244 μ.Χ.
Οθων	69 μ.Χ.	Φίλιππος ο Αραψ	243-249 μ.Χ.
Βιτέλλιος	69 μ.Χ.	Δέκιος	249-251 μ.Χ.
Βεσπασιανός	69-79 μ.Χ.	Βαλεριανός	253-258 μ.Χ.
Τίτος	79-81 μ.Χ.	Γαλληνός	253-268 μ.Χ.
Δομιτιανός	81-96 μ.Χ.	Κλαύδιος Γοθτικός	268-270 μ.Χ.
Νέρβας	96-98 μ.Χ.	Αυρηλιανός	270-275 μ.Χ.
Τραϊανός	98-117 μ.Χ.	Τάκιτος	275-276 μ.Χ.
Αδριανός	117-138 μ.Χ.	Πρόβος	276-282 μ.Χ.
Αντωνίνος ο Ευσεβής	138-161 μ.Χ.	Κάρος	282-283 μ.Χ.
Λούκιος Βήρος	161-169 μ.Χ.	Καρίνος	283-285 μ.Χ.
Μάρκος Αυρήλιος	161-180 μ.Χ.	Διοκλητιανός (από το	
Κόμμοδος	180-192 μ.Χ.	286 ως το 305 συγκυβερνά	
Πέρτιναξ & Δίδιος		με το Μαξιμιανό)	286-305 μ.Χ.
Ιουλιανός	193 μ.Χ.	Κωνσταντίνος	327-337 μ.Χ.

Rostovtzeff M., Ρωμαϊκή Ιστορία, Παπαζήση, Αθήνα 1984, σ. 384-386.

6. Να διαβάσετε τα αποσπάσματα που ακολουθούν από την *Αινειάδα* του Βιργιλίου και την *Ιλιάδα* του Ομήρου αντίστοιχα και να συγκρίνετε τα δυο κείμενα. Τι ομοιότητες παρατηρείτε;

Μόλις είχε πει αυτά, ο Αγκισιάδης Αινείας και ο πιστός του Αχάτης κρατούσαν τα μάτια καρφωμένα στη γη και ίσως θα είχαν νομίσει με τη θλιμμένη τους καρδιά μεγάλες συμφορές, αν δεν τους είχε δώσει η Κυθήρεια καλό σημάδι από τον αίθριο ουρανό.

Γιατί ήρθε απ' τον αιθέρα με απροσδόκητη βροντή τιναγμένη μια αστραπή κι όλα φάνηκαν ξαφνικά πως καταρακλούσαν και πως ο ήχος της Τυρρηνικής σάλπιγγας βογγούσε στον αιθέρα. Σηκώνουν το κεφάλι ψηλά· πάλι και πάλι αχολογεί μεγάλος πάταγος. Βλέπουν όπλα ανάμεσα στη νεφέλη του ουρανού, σε ξάστερη περιοχή, να λάμπουν κοκκινωπά μέσα στο γαλάζιο του ουρανού και συγκρουόμενα να αντηχούν.

Όλοι οι άλλοι θαμπώθηκαν στην ψυχή τους, αλλά ο Τρωικός ήρωας αναγνώρισε τον ήχο και τις υποσχέσεις της θεάς μητέρας του.

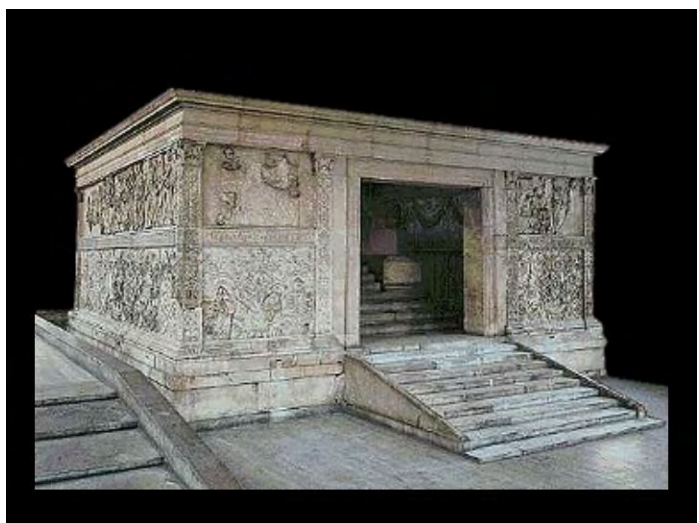
Βιργίλιος, Αινειάδα, βιβλίο VIII, 520-530, μετ. Δημ. Γεωργοβασίλης, Παπαδήμα, Αθήνα 1994, σ. 17-19.

Τη μάνητα, θεά, τραγούδα μας του ξακουστού Αχιλλέα, ανάθεμά τη, πίκρες που 'δωκε στους Αχαιοούς περίσσιες και πλήθος αντρειωμένες έστειλε ψυχές στον Άδη κάτω παλικαριών, στους σκύλους ρίχνοντας να φάνε τα κορμιά τους και στα όρνια ολούθε –έτσι το θέλησε να γίνει τότε ο Δίας— απ' τη στιγμή που πρωτοσιάστηκαν και χώρισαν οι δυο τους, του Ατρέα ο γιος ο στρατοκράτορας κι ο μέγας Αχιλλέας.

Ομήρου, Ιλιάδα, Ραψωδία Α', 1-9, μετ. Ν. Καζαντζάκη-Ι. Θ. Κακριδή, Αθήνα 1989, σ. 17-18.

7. Παρατηρήστε τα μνημεία της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής που παρατίθενται στις εικόνες. Τι ομοιότητες και τι διαφορές παρατηρείτε σε σύγκριση με μνημεία και ναούς της ελληνικής αρχιτεκτονικής; Για περισσότερες πληροφορίες και υλικό να ανατρέξετε στο μάθημα της Ιστορίας της Τέχνης.

Δεξιά: Ara Pacis Augustae, Ο Βωμός της Ειρήνης. Κατασκευάστηκε την εποχή του Αυγούστου στη Ρώμη και είναι το πιο χαρακτηριστικό μνημείο της εποχής. Συμβολίζει την εξασφάλιση της ειρήνης που συνδέεται με την αυτοκρατορική εξουσία

Το Κολοσσαίο της Ρώμης. Αμφιθέατρο των Φλαβίων.
Εγκαινιάστηκε το 80 μ.Χ.

Το Πάνθεο της Ρώμης

8. Επισκεφθείτε τα μνημεία της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής στην Αθήνα ή στη Θεσσαλονίκη. Για πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος. Μπορείτε να συγκρίνετε την τεχνοτροπία και τα χαρακτηριστικά τους με τα ελληνικά μνημεία; Τι ομοιότητες και διαφορές παρατηρείτε και πού πιστεύετε ότι οφείλονται;

Η Ροτόντα, Θεσσαλονίκη

Η Πύλη του Αδριανού. 131 μ.Χ.

Η Αψίδα του Γαλερίου, www.in.gr

8. Να παρακολουθήσετε την ψηφιακή απεικόνιση της πόλης της Ρώμης, αλλά και το κλίμα παρακαμής της Ρώμης στην ταινία *Ο Μονομάχος* του Ρίντλεϊ Σκοτ.
9. Να ανατρέξετε στο μάθημα της Λογοτεχνίας και να αναζητήσετε πληροφορίες για τη λογοτεχνία της εποχής ή και πληροφορίες για την εποχή από τη σύγχρονη λογοτεχνία. Προτείνεται το μυθιστόρημα του Herman Broch, *Βιργιλίου Θάνατος*, Gutenberg, Αθήνα 2000.

ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ (330-717 Μ.Χ.)

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Στα τέλη του 3^{ου} αι., όπως είδαμε, ο Διοκλητιανός εγκαθίδρυσε το διοικητικό σύστημα της Τετραρχίας, το οποίο δεν κατάφερε να λύσει τα εσωτερικά και εξωτερικά διοικητικά προβλήματα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Το 324 μέσα από τις συγκρούσεις των διαδόχων του Διοκλητιανού αναδείχθηκε αυτοκράτορας ο Κωνσταντίνος, γιος του Κωνσταντίου Χλωρού. Για την αντιμετώπιση των εξωτερικών προ-

Χάρτης Κωνσταντινούπολης,

www.utexas.edu/.../romanciv/30225endimages.htm

βλημάτων της αυτοκρατορίας από τις βαρβαρικές επιδρομές και την εσωτερική ενίσχυση του κράτους μετέφερε το διοικητικό κέντρο στην Ανατολή. Η ισχυροποίηση της ρωμαϊκής Ανατολής διαμόρφωσε προοδευτικά τη βυζαντινή φυσιογνωμία της. Από το 330 μ.Χ.¹ τέθηκαν τα θεμέλια, ώστε να αναδειχθεί μια νέα αυτοκρατορία που θα διαδραματίσει κυριαρχικό ρόλο στη μεσαιωνική πολιτική σκηνή για μια χιλιετία, η *Βυζαντινή αυτοκρατορία*. Ο όρος *βυζαντινός* είναι νεολογισμός. Χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά τον 16^ο αιώνα από τον *Ιερώνυμο Βολφ* και καθιερώθηκε το 17^ο αιώνα. Το Βυζάντιο ουσιαστικά ήταν το ανατολικό τμήμα του ρωμαϊκού κράτους και οι πολίτες του ήταν Ρωμαίοι πολίτες. Η Βυζαντινή χιλιετία χωρίζεται συμβατικά σε τρεις περιόδους, οι οποίες είναι:²

- *Πρώιμη βυζαντινή περίοδος 324 - 717*
- *Περίοδος μεγάλης ακμής 717 - 1025*
- *Σταδιακή παρακμή του Βυζαντίου 1025 - 1453*

¹ Κατ' άλλους η πρωτοβυζαντινή περίοδος ξεκινά το 324 μ.Χ. με την μονοκρατορία του Μ. Κωνσταντίνου.

² Η περιοδολόγηση της βυζαντινής χιλιετίας αποτελεί ένα από τα ζητήματα που απασχολούν τους σύγχρονους ιστορικούς. Σύμφωνα με τον Καραγιαννόπουλο Ι., την Χριστοφιλοπούλου Α., κ.ά. οι τρεις Βυζαντινές περιοδοί είναι οι εξής: *Πρωτοβυζαντινή* (324-565) *Μέση βυζαντινή* (565-1081) *Υστερη βυζαντινή* (1081-1453). Ωστόσο, οι σύγχρονες ιστοριογραφικές τάσεις προβαίνουν σε διαφορετική χρονολογική διάκριση των τριών φάσεων, τις οποίες θα ακολουθήσουμε στο παρόν βιβλίο.

Έννοιες-Κλειδιά: παρακμή ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, βαρβαρικές επιδρομές, μονοκρατορία Μ. Κωνσταντίνου, Κωνσταντινούπολη, Ιουστινιανός.

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

1. Ο Μ. Κωνσταντίνος είχε υπογράψει το *Διάταγμα Ανεξιθρησκείας* ενώ παράλληλα θέσπισε το θεσμό των *Οικουμενικών Συνόδων* για τη διαφύλαξη του ορθόδοξου δόγματος. Αυτές οι δύο κινήσεις σας φαίνονται αντιφατικές; Οι κινήσεις του και στην πρώτη και στη δεύτερη περίπτωση εξυπηρετούσαν κάποια πολιτική σκοπιμότητα; Αν ναι, ποια πιστεύετε ότι ήταν αυτή; Για να συλλέξετε πληροφορίες να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα.

Προτομή του Μ. Κωνσταντίνου,
www.mil.ccc.cccd.edu/classes/art100

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι γίνεται γενικά δεκτό πως το Βυζάντιο παρουσίαζε πολύ έντονο θρησκευτικό -εκκλησιαστικό- μερικοί μάλιστα λένε θεοκρατικό – χαρακτήρα, πως ήταν κατεξοχήν «χριστιανικό-θρησκευτικό κράτος». [...] Το Βυζάντιο δεν ήταν θρησκευτικότερο από τα άλλα σύγχρονά του χριστιανικά κράτη. Η κοινωνία του δεν ήταν περισσότερο φανατική ούτε περισσότερο προληπτική και δεισιδαίμονη από τις σύγχρονές του κοινωνίες και οι θρησκευτικές αντιθέσεις ούτε συχνότερες ούτε σφοδρότερες από αυτές της Δύσης [...] Το Βυζάντιο είναι κράτος με ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα και θρησκεία, που όμως δεν χρησιμοποιούσε κληρικούς στη διοίκησή του κι ούτε τους άφηνε να αναμιχθούν αυτοδίκαια στις κρατικές υποθέσεις. Είναι, λοιπόν, εκλαϊκευμένο κράτος. Η κοινωνία του αντλεί από την πολιτιστική παράδοση της αρχαιότητας, ταυτόχρονα όμως εμπνέεται από το χριστιανικό πνεύμα και οδηγείται από τη χριστιανική ηθική. [...] Η βυζαντινή κοινωνία είναι τυπική μεσαιωνική κοινωνία.

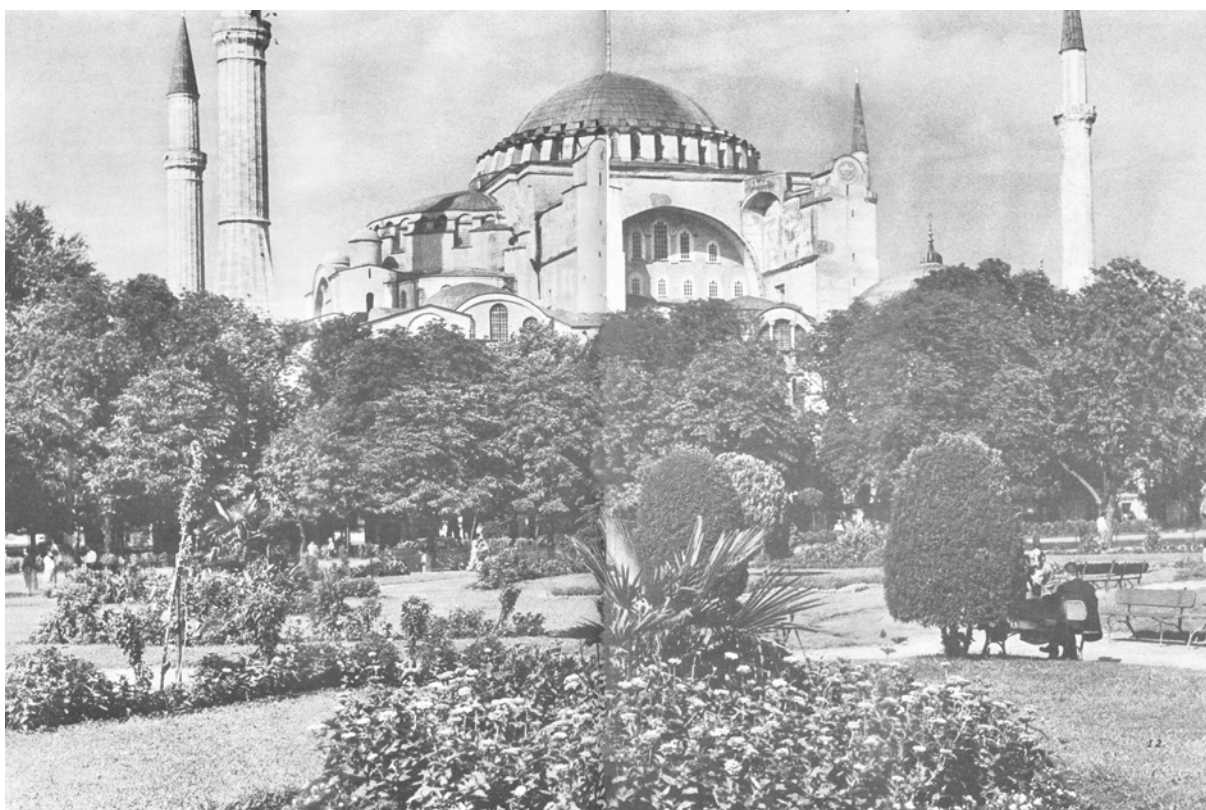
Καραγιαννόπουλος Ι., Το Βυζαντινό Κράτος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 401-403.

2. Να διαβάσετε το παραπάνω παράθεμα και να δικαιολογήσετε για ποιο λόγο δεν θα χαρακτηρίζατε το Βυζαντινό θεοκρατικό κράτος. Στηριχθείτε για την απάντησή σας στο χαρακτήρα των πρώτων αυτοκρατοριών του Βυζαντινού κράτους, για τις οποίες μπορείτε να πληροφορηθείτε από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα.
3. Να διαβάσετε το παρακάτω απόσπασμα για την κατασκευή της Αγίας Σοφίας. Σε σχέση με αυτό και τις εντυπώσεις που σχηματίζεται από την αντίστοιχη εικόνα, μπορείτε να εξηγήσετε τις προθέσεις του Ιουστινιανού, δεδομένης της Στάσης του Νίκα που είχε προηγηθεί;

Σε μια εποχή πρωτόγονων επικοινωνιών, ο Ιουστινιανός με εντυπωσιακές χειρονομίες χριστιανικής ευλάβειας και χριστιανική έλλειψη ανοχής, αλλά κυρίως με χρήμα, πέτρα και ψηφιδωτά, κατάφερε να κάνει αισθητή την παρουσία του στον μέσο άνθρωπο της αυτοκρατορίας. Το επιστέγασμα αυτών των πρωτοβουλιών ήταν η ανοικοδόμηση της Αγίας Σοφίας που είχε καεί κατά τη Στάση του Νίκα. Ο Ιουστινιανός θα μπορούσε να είχε αναστηλώσει την παλιά εκκλησία,

όπως είχε συμβεί και στο παρελθόν· αλλά δεν του αρκούσε ένα τόσο περιορισμένο σχέδιο. Αντίθετα, απευθύνθηκε στον Ανθέμιο από τις Τράλλεις και στον Ισίδωρο από τη Μίλητο για να χτίσουν εκεί μια νέα, επαναστατική εκκλησία. Αυτοί οι άνθρωποι ήταν αντιπροσωπευτικά μέλη της τεχνολογικής ελίτ του ελληνικού κόσμου: ως μαθηματικός, ο Ανθέμιος είχε προχωρήσει πέρα από τον Ευκλείδη στην έρευνα της παραβολής· και ο Ισίδωρος είχε μελετήσει τα μεγάλα μνημεία της Ρώμης. Η Αγία Σοφία συνδύασε και τις δυο παραδόσεις: τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια αλλά και την παράδοση της ελληνικής αφηρημένης σκέψης, στέρεα αποτυπωμένης σε πέτρα, με τους αιωρούμενους θόλους. Πάντως, όταν ο Ιουστινιανός μπήκε στην εκκλησία, έδωσε την πιο λαϊκή νότα του μέσου Βυζαντινού ανθρώπου αναφωνώντας: «Νενίκηκά σε, Σολομών!».

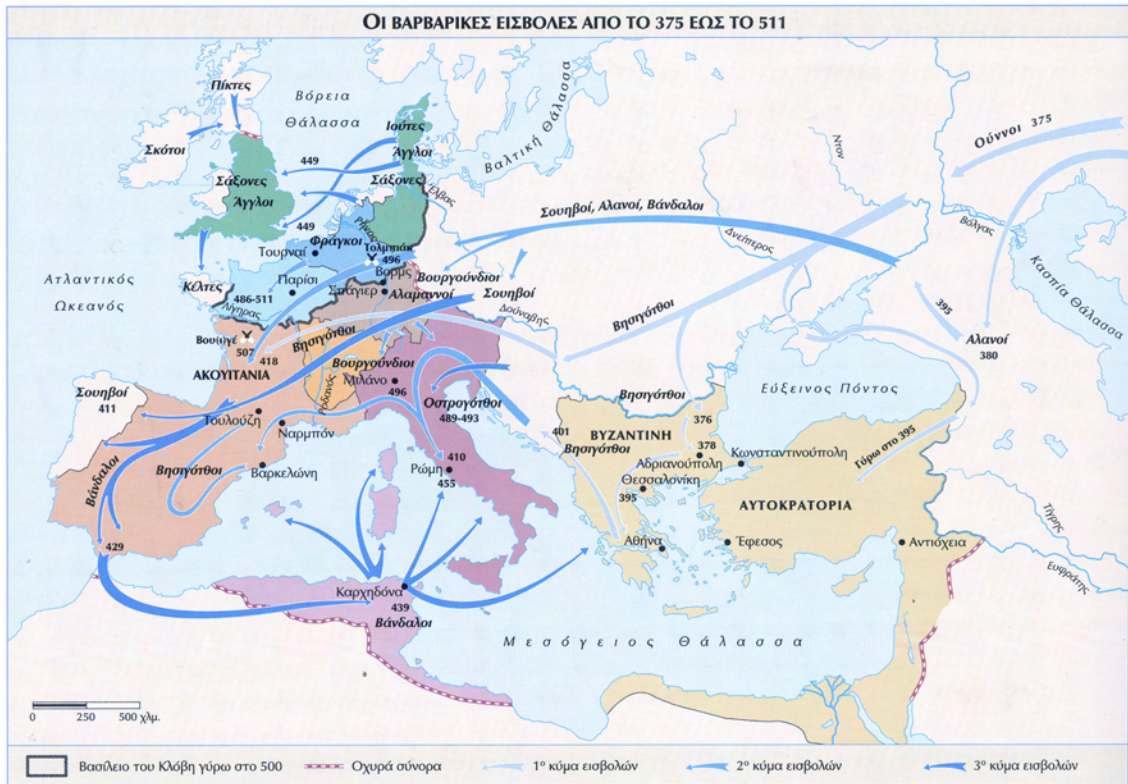
Brown P., *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σελ. 161.

Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη (532-537), Delvoye C., *Βυζαντινή Τέχνη*, σελ. 56-57

4. Να ανατρέξετε στο μάθημα της Ιστορίας της Τέχνης και να αναζητήσετε απεικονίσεις εκκλησιαστικών και κοσμικών μνημείων της πρωτοβυζαντινής εποχής. Τι εντυπώσεις σας προκαλούν τα εκκλησιαστικά οικοδομήματα; Ποιες άλλες μορφές επικρατούν στην τέχνη; (π.χ. ζωγραφική-αγιογραφίες κ.λπ.)

Παρατήρηση: για τη διεξαγωγή της παραπάνω δραστηριότητας προτείνεται να προμηθεύσει ο εκπαιδευτής τους εκπαιδευόμενους με βιβλία Ιστορίας της Τέχνης και φωτογραφικό υλικό, του οποίου αντίγραφα θα διανεμηθούν σε όλους τους εκπαιδευόμενους.

Βαρβαρικές Εισβολές από το 375 έως το 511, Ιστορικός Άτλας, Πατάκης, σ. 18

Χάρτης της Ευρώπης, Άτλας του Κόσμου, Πατάκης, σ. 13

5. Να μελετήσετε το χάρτη με τις μεταναστεύσεις των λαών στη κεντρική και δυτική Ευρώπη και να τον συγκρίνετε με τον σημερινό. Σε ποια σημερινά κράτη αντιστοιχεί; Μπορείτε να βρείτε αντιστοιχίες στις ονομασίες των εισβολέων λαών με σημερινές ονομασίες ή τοπωνύμια; Δίνονται ενδεικτικά οι ονομασίες: α. *Γότθοι, Αλαμανοί, Βουργουνδοί, Βάνδαλοι, Φράγκοι, Σάξωνες, Οστρογότθοι, Βησιγότθοι*, και β. *Γάλλοι (France), Αγγλοσάξωνες, Βουργουνδία, Σαξονία, Θουριγγία*, κ.ά.
6. Να μελετήσετε το χάρτη της Κωνσταντινούπολης. Να επισημάνετε τα πλεονεκτήματα που εμφανίζει η γεωγραφική της θέση.
7. Στο Βυζαντινό κράτος οι σχέσεις κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας είναι στενές. Θα μπορούσατε να περιγράψετε τις σχέσεις αυτές στο σημερινό ελληνικό κράτος; Παραλληλίστε τους θεσμούς, όπως π.χ. Βυζάντιο: πράξη της στέψης. Ελληνικό κράτος (σήμερα): η ορκωμοσία των πολιτικών προσώπων (πρωθυπουργός, πρόεδρος δημοκρατίας). Επιπλέον, αντλείστε πληροφοριακό υλικό από ερεθίσματα στην καθημερινή σας ζωή: π.χ. ο όρκος των πολιτών στο δικαστήριο στο Ευαγγέλιο, η ορκωμοσία των αποφοίτων από τα Πανεπιστήμια, η πρωινή προσευχή στα σχολεία κ.ά.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025)

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Στην ενότητα αυτή θα μας απασχολήσει η περίοδος της μεγάλης ακμής του Βυζαντίου, η οποία κατά πολλούς ιστορικούς ονομάζεται *μεσοβυζαντινή* περίοδος. Τους αιώνες αυτούς κύριο ρόλο διαδραματίζουν στο Βυζάντιο οι δυναστείες αρχικά των **Ισαύρων** και των **Μακεδόνων** στη συνέχεια. Η εποχή αυτή σημαίνει την απαρχή νέων γεγονότων που θα περιορίσουν τα σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά θα την κάνουν πιο συνεκτική. Το Βυζάντιο εμπρός στις νέες περιστάσεις ανασυγκροτείται και διανύει την πιο ένδοξη περίοδο της ιστορίας του.

Έννοιες-Κλειδιά: δυναστεία Ισαύρων, Εικονομαχία, Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος, Καρλομάγνος-Φραγκικό κράτος, δυναστεία Μακεδόνων, εκχριστιανισμός Σλάβων & Βουλγάρων, Βασίλειος Β΄.

Δραστηριότητες

Στα πλαίσια της εικονομαχικής κρίσης ο Πατριάρχης Νικηφόρος στέλνει επιστολή στον αυτοκράτορα Μιχαήλ Β΄ (820-829) υπέρ της αναστήλωσης των εικόνων. Λεπτομέρεια από το Χρονικό του Ιωάννη Σκυλίτζη, τέλη 12^{ου} – αρχές 13^{ου} αι., Madrid, Biblioteca Nacional.

Η εικονοκλαστική κίνηση του Βυζαντίου δεν καταδίκασε όλη γενικά την τέχνη ούτε την απεικόνιση εμπύχων, αλλά ειδικά τη θρησκευτική εικονιστική τέχνη. Για τη διακόσμηση των εκκλησιών προτιμούσε σταυρούς ή κοσμικά θέματα. Στο σημείο αυτό η στάση της απέναντι στις εικόνες (δηλ. τις εικονιστικές παραστάσεις) διαφέρει από την ισλαμική, γιατί αυτή απέρριπτε οποιαδήποτε παράσταση ανθρώπων ή ζώων μέσα στα λατρευτικά οικοδομήματα.

Οι εικονομάχοι αυτοκράτορες διέταζαν την καταστροφή του ζωγραφικού διακόσμου των τοίχων των ναών, ακόμα και των φορητών εικόνων, που απεικόνιζαν θρησκευτικά θέματα. Αλλά αυτά τα απαγορευτικά μέτρα δεν εφαρμόστηκαν με την ίδια αυστηρότητα σε όλες τις επαρχίες της Αυτοκρατορίας.

Delvoye C., Βυζαντινή Τέχνη, Παπαδήμα, Αθήνα 1998, σελ. 249.

Την κατάκτηση των αφρικανικών και των ασιατικών, εκτός από τη Μ. Ασία, επαρχιών του κράτους από τους Άραβες, οι εχθροί των εικόνων τη θεώρησαν σαν τιμωρία των Βυζαντινών από το Θεό, γιατί με την υπέρμετρη λατρεία των εικόνων, κυρίως μετά το β' μισό του 6^{ου} αι., είχαν επανέλθει οι αμαρτωλές ειδωλολατρικές συνήθειες. Πίστευαν, ότι ο Θεός ευνοούσε πλέον τους μωαμεθανούς, γιατί αυτοί σέβονταν την απαγόρευση του Δεκαλόγου τη σχετική για την εκτέλεση και τη λατρεία των εικόνων του Θεού και κάθε άλλου θεϊκού όντος. Έλεγαν επίσης ότι για να ξανακερδίσουν την προστασία του Θεού, έπρεπε να αποκαταστήσουν την αρχική αυστηρή μορφή του χριστιανισμού. [...]

Delvoye C., Βυζαντινή Τέχνη, Παπαδήμα, Αθήνα 1998, σελ. 235.

1. Να χωριστείτε σε δύο ομάδες που θα ερευνήσετε το εικονομαχικό ζήτημα. Η πρώτη ομάδα να αναζητήσει πληροφορίες για την εικονομαχία ανατρέχοντας στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Η δεύτερη να συλλέξει πληροφορίες από τα παραπάνω παραθέματα. Κοινός στόχος των δύο ομάδων είναι να ερευνήσουν αν οι λόγοι της εικονομαχίας προέρχονταν από προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες της εποχής ή εξυπηρετούσαν περισσότερο πολιτικές σκοπιμότητες. Η εργασία μπορεί να εμπλουτισθεί με συζήτηση γύρω από περιπτώσεις της σύγχρονης διεθνούς σκηνής. Σύμφωνα με την καθημερινή σας εμπειρία πιστεύετε ότι προβάλλονται θρησκευτικές ή πολιτισμικές διαφορές σήμερα χάριν πολιτικών σκοπιμοτήτων;
2. Να χωριστείτε σε δύο ομάδες και να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Η πρώτη ομάδα να συλλέξει πληροφορίες για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και η δεύτερη για τον εκχριστιανισμό των Ρώσων. Για τον προσεταιρισμό των Σλάβων όσο και των Ρώσων οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν άλλα μέσα από τα στρατιωτικά. Ποια ήταν αυτά; Η πολιτική τους αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί δείγμα της διπλωματίας της εποχής; Να συζητήσετε τα αποτελέσματα της έρευνας των ομάδων.
3. Να χωριστείτε σε τέσσερις ομάδες. Κάθε ομάδα να διαβάσει από ένα κείμενο για τη μεσαιωνική κοινωνία. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε τα δύο αποσπάσματα που αναφέρονται παρακάτω στη μεσαιωνική πόλη και το θαυμασμό των Δυτικών για το Βυζάντιο, και να αντλήσετε επιπλέον κείμενα από το μάθημα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας σχετικά με τη μεσαιωνική κοινωνία. Οι τέσσερις ομάδες να συγκρίνετε μέσα στην αίθουσα το μεσαιωνικό κράτος της Δύσης με εκείνο της Ανατολής. Ποια κοινά χαρακτηριστικά και ποιες διαφορές μπορείτε να διακρίνετε ανάμεσα στις δύο μεσαιωνικές κοινωνίες;

[Παρατήρηση: ο/η διδάσκων οφείλει να ανατρέξει στο μάθημα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας και να προμηθεύσει στα μέλη των ομάδων αντίγραφα κειμένων σχετικά με τη μεσαιωνική κοινωνία]

Οι πόλεις της μεσαιωνικής Δύσης

... η μεσαιωνική πόλη δεν είναι κάποιο τέρας που τρομάζει με τον όγκο του. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, ελάχιστες πόλεις ξεπερνούν σε πληθυσμό, και λίγο μάλιστα, τους εκατό χιλιάδες κατοίκους: η Βενετία και το Μιλάνο. Το Παρίσι, η μεγαλύτερη πόλη της Βόρειας Χριστιανισού-

νης, την οποία υπερέβαλαν αποδίδοντάς της διακόσιους χιλιάδες κατοίκους, δεν είχε ίσως περισσότερους από ογδόντα χιλιάδες. Η Μπρυζ, η Γάνδη, η Τουλούζη, το Λονδίνο, το Αμβούργο, η Λυβύκη και όλες οι άλλες πόλεις ίδιας σημασίας, οι πρώτης τάξεως πόλεις δηλαδή, αριθμούσαν από είκοσι μέχρι σαράντα χιλιάδες κατοίκους. [...] ... η μεσαιωνική πόλη διαπερνάται ολόκληρη από την ύπαιθρο. Οι πολίτες, στο εσωτερικό των τειχών που προστατεύουν τα αμπέλια, τους κήπους ή ακόμη και τα λιβάδια, τους αγρούς, τα ζώα και την κοπριά, ζουν ημιαγροτική ζωή.

Και μολαταύτα, η αντίθεση πόλης-υπαιθρου στο Μεσαίωνα ήταν εντονότερη απ' ό,τι στις περισσότερες κοινωνίες και πολιτισμούς. Το τείχος μιας πόλης είναι σύνορο, και μάλιστα το πιο ισχυρό που γνώριζε εκείνη την εποχή. Τα τείχη, οι πύργοι τους και οι πύλες τους χωρίζουν δύο κόσμους. Οι πόλεις εκδηλώνουν την πρωτοτυπία τους, την ιδιαιτερότητά τους αναπαριστώντας επιδεικτικά πάνω στις σφραγίδες τους τα τείχη που τις προστατεύουν. [...] ... Η πόλη του πρώιμου Μεσαίωνα [...] είναι έδρα της πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας, κατοικία του βασιλιά ή του κόμητα, του επισκόπου, το μόνο μέρος όπου υπάρχουν μνημεία από τούβλο ή από πέτρα, το μέρος όπου συσσωρεύονται οι κυριότεροι θησαυροί, ο τόπος που η κατάληψή του, η λεηλασία του ή η κατοχή του αποφέρουν πλούτο ή γόητρο.

J. Le Goff, *Ο Πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*,
Βάνιας, Θεσ/νίκη 1993, σελ. 406-407.

Ο θαυμασμός των Δυτικών για τον πλούτο του Βυζαντίου

Ο θαυμασμός εμπνέει εκθαμβωτικές περιγραφές σε όλους τους χρονικογράφους των πρώτων σταυροφοριών που περνάνε από την Κωνσταντινούπολη. Για αυτούς τους Βαρβάρους που ζούνε υπό άθλιες συνθήκες σε πρωτόγονα οχυρά ή σε άθλιες μικρές κωμοπόλεις –οι δυτικές «πόλεις» αριθμούν μονάχα μερικές χιλιάδες κατοίκους [...]—η Κωνσταντινούπολη με το ένα εκατομμύριο ίσως κατοίκους της, τον μνημειώδη της πλούτο και τα καταστήματά της είναι η αποκάλυψη της πόλης. [...]

Το 1097, ο Φουλσέ της Σαρτρ (Foulcher de Chartres), ανάμεσα σε τόσους άλλους, γουρλώνει τα μάτια: «Τι ευγενική και όμορφη πόλη που είναι η Κωνσταντινούπολη! Τόσα μοναστήρια και παλάτια χτισμένα με τέχνη θαυμαστή! Τόσα έργα, που η θέα τους προκαλεί κατάπληξη, απλώνονται στις πλατείες και στους δρόμους! Θα έπαιρνε πολύ ώρα και θα παραήταν πληκτικό να αναφέρουμε με λεπτομέρειες την αφθονία κάθε είδους πλούτου που βρίσκουμε μέσα σ' αυτήν την πόλη: χρυσός, άργυρος, χίλιων ειδών υφάσματα και άγια λείψανα· ανεξάρτητα από τις καιρικές συνθήκες, καράβια φέρνουν όλα τα απαραίτητα για τις ανθρώπινες ανάγκες...»

J. Le Goff, *Ο Πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*,
Βάνιας, Θεσ/νίκη 1993, σελ. 201.

4. Να συγκρίνετε το παρακάτω απόσπασμα για τη λεηλασία της Ιερουσαλήμ από τους Πέρσες με τον μακροχρόνιο πόλεμο του Βασίλειος Β΄ με τους Βουλγάρους, για τον οποίο μπορείτε να πληροφορηθείτε από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε; Σήμερα σε μέρη του κόσμου που διεξάγονται πόλεμοι, γνωρίζετε αν διαπράττονται ανάλογες αγριότητες;

*Η κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους Πέρσες (614)
μέσα από τη διήγηση ενός βυζαντινού μοναχού*

(Οι Πέρσες) αγωνίστηκαν είκοσι μέρες. Και χτυπούσαν τόσο βίαια με τις βαλλίστρες³ τους που την εικοστή πρώτη μέρα γκρέμισαν τα τείχη της πόλης. Στη συνέχεια οι κακοί εχθροί μπήκαν στην πόλη με μεγάλη μανία, σαν εξαγριωμένα άγρια ζώα και ερεθισμένα φίδια[...] Σαν λυσσασμένα σκυλιά ξέσκιζαν με τα δόντια τους τη σάρκα των πιστών, και δε σέβονταν κανένα, ούτε άνδρα ούτε γυναίκα, ούτε νέο ούτε γέρο, ούτε παιδί ούτε μωρό, ούτε ιερέα ούτε μοναχό, ούτε παρθένα ούτε χήρα..."

*F., Conybeare, "Antiochus Strategos Account of the Sack of Jerusalem (614)",
English Historical Review 25 (1910) σ. 506-7.*

5. Να μελετήσετε το χάρτη του 11^{ου} αι. και το σημερινό. Ποιες χώρες υπάρχουν σήμερα στη Βαλκανική Χερσόνησο;

Η Ευρώπη τον 11^ο αι., Ιστορικός Άτλας, Πατάκης, σ. 21

³ Οι βαλλίστρες ήταν πολεμικά όπλα που εκσφενδόνιζαν βλήματα (βέλη, πέτρες, ακόντια). Επινοήθηκαν κατά την αρχαιότητα και η χρήση τους συναντάται μέχρι τον 15^ο αιώνα.

Ο κατακερματισμός των Βαλκανίων, Ιστορικός Άτλας, Πατάκης, σ. 55

6. Σε συνεργασία με τον/ την διδάσκοντα/ -ουσα του μαθήματος της Πληροφορικής, να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, www.mbp.gr και να βρείτε περισσότερες πληροφορίες για τη μεσοβυζαντινή περίοδο και τα κύρια ζητήματα της εποχής. Συστήνουμε να επισκεφθείτε την Αίθουσα 4, Από την Εικονομαχία στη λάμψη των Μακεδόνων και των Κομνηνών, www.mbp.gr/html/gr/mo_mesovys.htm-26k. Επίσης πολύ αξιόλογο είναι το site του Ιδρύματος του Μείζονος Ελληνισμού, όπου μπορείτε να ανατρέξετε στην Πινακοθήκη του.
7. Να ανατρέξετε στην Π. 1. δραστηριότητα της 21^{ης} ενότητας και παρακολουθώντας τους πίνακες να συγκρίνετε το γλαγολιτικό με το ελληνικό αλφάβητο

ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025-1453)

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθούμε με την *υστεροβυζαντινή* περίοδο, από τον 11^ο μέχρι τον 15^ο αιώνα που λήγει με την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

α. Γενικά χαρακτηριστικά: Στους αιώνες αυτούς πρωταγωνιστούν οι δυναστείες των *Κομνηνών*, των *Αγγέλων* και των *Παλαιολόγων*. Από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα οι συχνές εναλλαγές αυτοκρατόρων και η αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις των καιρών, προλογίζουν την παρακμή του Βυζαντίου, που παρά τις προσπάθειες των Κομνηνών για ανασυγκρότηση, θα συνεχιστεί μέχρι την τελική του πτώση. Στους αιώνες αυτούς το Βυζαντινό κράτος βάλλεται από πλήθος εξωτερικών εχθρών. Το μεγαλύτερο πλήγμα όμως είναι η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, το 1204. Το Βυζαντινό κράτος δεν θα συνέλθει από το χτύπημα αυτό, που θα προοιμιάσει την τελική κατάργησή του από την καθοριστική άλωση των Τούρκων. Παράλληλα, οι ανταγωνιστικές και συγκρουσιακές σχέσεις με τη δυτική εκκλησία, καθώς και οι εμφύλιες συγκρούσεις το 14^ο αιώνα επιδείνωσαν την κατάσταση.

β. Η κατάσταση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας: Το εσωτερικό του κράτους αυτούς τους αιώνες έχει εξασθενήσει σε όλους τους τομείς.

- **Διοίκηση:** η διοίκηση αποκτά πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα, ενώ ο θεσμός των θεμάτων παραμελείται, παρά τις προσπάθειες των Κομνηνών να τον ανασυγκροτήσουν στις αρχές του 11^{ου} αιώνα. Ο στρατός γίνεται μισθοφορικός, και συνεπώς λιγότερο αξιόμαχος, ενώ ο στόλος είναι σχεδόν ανύπαρκτος.
- **Οικονομία:** Πολώνεται η κατάσταση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις· επικρατούν οι αξιωματούχοι και οι πλούσιοι γαιοκτήμονες ισχυροποιούνται περισσότερο, ενώ εξασθενεί η μεσαία τάξη και εξαθλιώνονται τα κατώτερα στρώματα. Σοβαρό πλήγμα για την οικονομία ήταν η συνεχής παραχώρηση, από την εποχή των Κομνηνών, εμπορικών προνομίων, που λέγονταν *χρυσόβουλλα*, σε ναυτικές δυνάμεις (Βενετούς, Γενουάτες) με αντάλλαγμα τη ναυτική τους υποστήριξη. Το εμπόριο και η βιοτεχνία κλονίζονται, ενώ οι συνεχείς νοθεύσεις του νομίσματος παραλύουν την οικονομία.
- **Νομοθεσία:** το νομοθετικό έργο αυτής της περιόδου περιορίζεται στην έκδοση παλαιότερων συλλογών και στα συμπληρώματά τους. Το σημαντικότερο απ' αυτά είναι η *Εξάβιβλος* του Κ. Αρμενόπουλου, που ίσχυε και αργότερα, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, και αποτέλεσε τη βάση του σύγχρονου ελληνικού δικαίου.

Ναός Αγ. Σοφίας, Θεσσαλονίκη. Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 32, σελ. 178-179

Έννοιες-Κλειδιά: δυναστεία Κομνηνών, δυναστεία Αγγέλων, σχίσμα Εκκλησιών (1054), Δ΄ Σταυροφορία (1204), δυναστεία Παλαιολόγων, σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας, Άλωση Κωνσταντινούπολης (1453).

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

1. Να χωριστείτε σε τρεις ομάδες και καθεμία να αναλάβει να ερευνήσει ένα από τα ακόλουθα ερωτήματα αντλώντας πληροφοριακό υλικό από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Επιπλέον πληροφοριακό υλικό μπορείτε να αναζητήσετε σε εγκυκλοπαίδειες ή στο διαδίκτυο. Κάθε ομάδα να παρουσιάσει την έρευνά της στην αίθουσα.
 - α. Τι στόχους εξυπηρετούσε η πολιτική των Βυζαντινών αυτοκρατόρων να παραχωρήσουν εμπορικά προνόμια σε ιταλικές πόλεις και ποιος ήταν ο αντίκτυπος στην οικονομία του βυζαντινού κράτους;
 - β. Ποιος ήταν ο αντίκτυπος που είχαν για το Βυζάντιο οι εμφύλιοι πόλεμοι;
 - γ. Ποια ήταν η αντίδραση της κοινής γνώμης μετά τις αποφάσεις της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας; Πώς εξηγείτε το λαϊκό αντιδυτικό αίσθημα;

4. Να μελετήσετε το χάρτη των σταυροφοριών και το χάρτη με τα αποτελέσματα της Δ΄ σταυροφορίας για το Βυζαντινό κράτος. Ποιες αλλαγές παρατηρείτε στο χάρτη της βυζαντινής αυτοκρατορίας μετά την άλωσή του από τους σταυροφόρους;

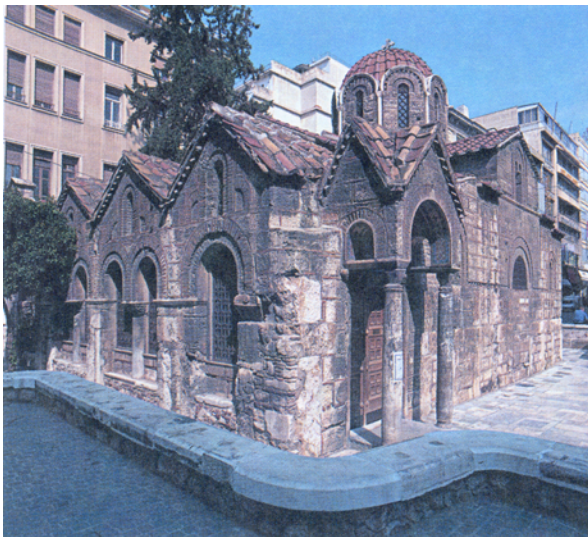
Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας, Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 32, σελ. 47

5. Να διαβάσετε το παρακάτω απόσπασμα που αναφέρεται στο κίνημα των Ζηλωτών. Δεδομένης της οικονομικής και της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στο Βυζαντινό κράτος, πώς αξιολογείτε τη δράση του κινήματος; Πληροφορίες για το κίνημα των Ζηλωτών να αντλήσετε από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα.

Το κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη αποτελεί μοναδική εμπειρία για το Βυζαντινό κράτος. Παρά την αποσπασματικότητα, τη μονόπλευρη και εχθρική στάση των πηγών απέναντι στα γεγονότα είναι βέβαιο ότι στη Θεσσαλονίκη λίγο πριν από τα μέσα του 14 ου αι έγινε μια επιτυχημένη ως ένα σημείο προσπάθεια να αυτοδιοικηθεί μια βυζαντινή πόλη μακριά από την κεντρική εξουσία. Η προσπάθεια αυτή ξεκίνησε από μια περιορισμένη ομάδα πολιτών που στη συνέχεια διευρύνθηκε και απλώθηκε σε όλα τα στρώματα της αστικής κοινωνίας, στους «αρίστους», στους «μέσους» και στο «δήμο» ενώ βρήκε στηρίγματα ακόμη και στο στρατό και στον κλήρο. Ιδιαίτερη κατηγορία των πολιτών αποτελούσαν ο δήμος της άκρας, δηλ οι κάτοικοι της περιοχής της ακρόπολης και παν το ναυτικόν ή οι παραθαλάσσιοι, δηλ. οι άνθρωποι του λιμανιού. Είναι προφανές πάντως ότι στους Ζηλωτές περιλαμβάνονταν άνθρωποι, οι οποίοι δε στήριζαν την επιβίωσή τους σε κτηματική και κτηνοτροφική περιουσία έξω από την πόλη αλλά αυτοί που ζούσαν στην αστική οικονομία με βάση τις ποικίλες εργασίες που δημιούργησε ένα πολυάσχολο λιμάνι.

Νεράντζη-Βαρμάζη, Εγκώμια της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης. Εισαγωγή, Κείμενα, Μετάφραση, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 46.

6. Στον τόπο που κατοικείτε υπάρχουν ναοί από τη βυζαντινή εποχή; Τι γνωρίζετε για αυτούς; (πότε κατασκευάστηκε, από ποιον κτλ).

Ναός Καπνικαρέας, κτίσμα από τα τέλη του 11^{ου} αι.
Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 32, σελ. 187

Ναός Αγ. Θεοδώρων, Πλατεία Κλαυθμόνος, Αθήνα,
κτίσμα 11^{ου} αι. Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 32, σελ. 188

7. Να χωριστείτε σε δύο ομάδες. Με βάση το παρακάτω απόσπασμα για τις εντυπώσεις, που σχημάτισαν οι Σταυροφόροι, όταν αντίκρυσαν την Κωνσταντινούπολη, καθεμιά ομάδα να συλλέξει πληροφορίες από εγκυκλοπαίδειες ή το διαδίκτυο για τα δυτικά μεσαιωνικά κράτη και το Βυζαντινό. Να συγκρίνετε τα αποτελέσματα.

Μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης

(Οι σταυροφόροι) δεν μπορούσαν καθόλου να σκεφτούν πώς μπορεί να υπάρχει σ' όλον τον κόσμο μια τόσο πλούσια πόλη, όταν είδαν τα ψηλά τείχη και τους πλούσιους πύργους και τα πλούσια παλάτια και τις ψηλές εκκλησίες της, που ήταν τόσες πολλές που κανείς δεν θα το πίστευε, αν δεν το έβλεπε με τα μάτια του, κι ακόμα το μήκος και το πλάτος της πόλης που κυβερνούσε όλες τις υπόλοιπες. Και μάθετε πως δεν υπήρξε άνθρωπος τόσο ασυγκίνητος που να μην ανατριχιάσει.

Γοδοφρείδος Βιλλεαρδουίνος, Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, μετ. Γ. Αντύπας, Αθήνα 1985, σ. 128.⁴

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, το 1204. Παρίσι, Βιβλιοθήκη Ναυστάθμου.
www.hri.org

⁴ Δημητρούκα Ι., 2004, σ. 70.

8. Να διαβάσετε τα παραθέματα που ακολουθούν από την ελληνική λαϊκή παράδοση σχετικά με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Τούρκους. Με ποιο τρόπο διέσωσε η λαϊκή παράδοση την κατάλυση του Βυζαντινού κράτους;

.... Οι Έλληνες μόλις διέτρεξε η φήμη πως έπεσε η Πόλη, άλλοι άρχισαν να τρέχουν προς το λιμάνι στα πλοία των Βενετσιάνων και των Γενοβέζων και καθώς ορμούσαν πολλοί πάνω στα πλοία βιαστικά και με ακαταστασία χάνονταν, γιατί βούλιαζαν τα πλοία. Και έγινε εκείνο που συνήθως γίνεται σε τέτοιες καταστάσεις. Με θόρυβο, φωνές και χωρίς καμιά τάξη έτρεχαν να σωθεί ο καθένας μέσα σε σύγχυση...

.... Ένα μεγάλο πλήθος άνδρες και γυναίκες, που όλο και μεγάλωνε από τους κυνηγημένους, στράφηκε προς τον πιο μεγάλο ναό της Πόλης, που ονομάζεται Αγιά Σοφιά. Μαζεύτηκαν εδώ άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Σε λίγο όμως πιάστηκαν από τους Τούρκους χωρίς αντίσταση. Πολλοί άνδρες σκοτώθηκαν μέσα στο ναό από τους Τούρκους. Άλλοι πάλι σ' άλλα μέρη της Πόλης πήραν τους δρόμους χωρίς να ξέρουν για που. Σε λίγο άλλοι σκοτώθηκαν, άλλοι πιάστηκαν και πολλοί όμως από τους Έλληνες φάνηκαν γενναίοι αντιστάθηκαν και σκοτώθηκαν, για να μη δουν τις γυναίκες και τα παιδιά τους σκλάβους.

Σε όλη την Πόλη τίποτε άλλο δεν έβλεπες παρά αυτούς που σκότωναν και αυτούς που σκοτώνονταν αυτούς που κυνηγούσαν και κείνους που έφευγαν".

"Εάλω η Πόλις..."

Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, "Απόδειξις ιστοριών"

Ο παπάς της Αγιά Σοφιάς (πολλαχού)

Όταν οι Τούρκοι μπήκαν στην Αγιά Σοφιά ένας παπάς έκανε τη λειτουργία. Οι χριστιανοί που ήσαν μαζωμένοι εσκόρπισαν, κι ένας γιανίτσαρης σήκωσε το σπαθί του να σκοτώσει τον παπά.

Η άγια Τράπεζα της Αγιά Σοφιάς (πολλαχού)

Την ημέρα, που πάρθηκε η Πόλη έβαλαν 'ς ένα καράβι την άγια Τράπεζα της αγιά Σοφιάς, να την πάη 'ς τη Φραγκιά, για να μην πέση 'ς τα χέρια των Τούρκων.

Η λειτουργία της Αναστάσεως 'ς την αγιά Σοφιά (εκ χρονικού)

Το μεσονύκτιον ηγέρθησαν οι ζερβήσιδες, και υπήγαν εις την Αγίαν Σοφίαν, να σαλαβατίσουν κατά το αυτών έθος.

Πολίτου Νικολάου, Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού
Παραδόσεις, τ. Α', Β', εκδοτικός οργανισμός Εργάνη, Αθήνα 1965, σ. 24-25.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΥΠΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις:

α. Ολοκλήρωση Τουρκικής κατάκτησης:

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης ο Μωάμεθ Β΄ Πορθητής κυριεύει όλο τον Ελλαδικό χώρο· το 1458 την Πελοπόννησο, το 1460 το Δεσποτάτο του Μορέως, το 1461 την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, το 1571 την Κύπρο. Με τη συνθήκη του *Κάρλοβιτς* (1669), που έβαζε τέλος στον έναν από τους πολέμους των Τούρκων με τους Βενετούς και τους Γενοβέζους, οι Τούρκοι γίνονται οριστικά κάτοχοι της Κρήτης. Τα Ιόνια νησιά μόνο θα παραμείνουν στους Βενετούς και δεν θα γνωρίσουν την τουρκική κυριαρχία.

β. Περιοδολόγηση Τουρκοκρατίας

Οι οθωμανικές κατακτήσεις στη μικρασιατική χερσόνησο είχαν αρχίσει ήδη από τον 11^ο αι. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 αναμφισβήτητα αποτέλεσε μεγάλη τομή στην ιστορία και σηματοδότησε την εξάπλωση της Οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο. Η κατάκτηση της ελληνικής χερσονήσου ολοκληρώθηκε στα μέσα του 15^{ου} αι. με την κατάληψη της Αθήνας (1458) και της Πελοποννήσου (1461). Ωστόσο η κατάκτηση πολλών νησιών και άλλων ηπειρωτικών τόπων ολοκληρώθηκε στα μέσα του 17^{ου} αι. Η Κύπρος έπεσε το 1571, η Κρήτη στα 1669, η Τήνος μόλις στις αρχές του 18^{ου} αι. ενώ τα υπό Βενετική κατοχή Επτάνησα δεν γνώρισαν την Οθωμανική κυριαρχία.

Η περίοδος της Οθωμανικής κυριαρχίας διαρκεί μέχρι την *Ελληνική Επανάσταση* του 1821 και την δημιουργία του πρώτου ελληνικού κράτους (1830), οπότε το 1821 θεωρείται το συμβατικό τέλος της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Η οθωμανική κυριαρχία θα συνεχιστεί για πολλές ακόμα δεκαετίες σε πολλές περιοχές της Ελλάδας: τα Επτάνησα απελευθερώνονται στα 1864, η Θεσσαλία έζησε υπό τον τουρκικό ζυγό μέχρι το 1881-1882, οι Ηπειρώτες και οι Μακεδόνες ως το 1912-1913, οι Θράκες (δυτική Θράκη) ως το 1919-1923, ενώ και τα Δωδεκάνησα ενώνονται με την Ελλάδα το 1946-47.

Έννοιες-Κλειδιά: οθωμανική αυτοκρατορία, παιδομάζωμα, εκκλησία, κοινότητες, ελληνικές παροικίες, εθνική αφύπνιση.

Δραστηριότητες

1. Να μελετήσετε κατά ομάδες τους θεσμούς που λειτούργησαν ενωτικά για το ελληνικό στοιχείο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα. Στην αίθουσα να συζητήσετε ποιοι ήταν αυτοί και αν λειτούργησαν ενωτικά για το ελληνικό στοιχείο. Αναλογιστείτε το ρόλο της Εκκλησίας στον κοινωνικό βίο σήμερα (π.χ. κοινωνικές εκδηλώσεις κ.ά.).

2. Να εντοπίσετε στο χάρτη ευρωπαϊκές πόλεις στις οποίες ιδρύθηκαν ελληνικές παροικίες. Τι άποψη σχηματίζετε για τον ελληνισμό της διασποράς κατά το 18^ο αιώνα; Πόσο σημαντικό ρόλο πιστεύετε ότι διαδραμάτισε στην οικονομική και πνευματική αναγέννηση του νεότερου ελληνισμού;

φωτο-χάρτης: Οι σπουδαιότερες ελληνικές παροικίες της περιόδου της τουρκοκρατίας. Χασιώτης 2001, σελ. 276-277

3. Με βάση τις πληροφορίες από τα αποσπάσματα για το Ρήγα, αλλά και τις πληροφορίες από το γλωσσάρι στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα για το Ρήγα και τον Κοραή, ποιο πιστεύετε ότι είναι το μήνυμα και η αλληγορία της εικόνας, στην οποία η Ελλάδα αναγεννάται υποβασταζόμενη από το Ρήγα και τον Κοραή;

Ρήγα Βελεστινλή

Τα Δίκαια του Ανθρώπου

(αποσπάσματα)

Άρθρον 2: Αυτά τα φυσικά δίκαια είναι: πρώτον, το να είμεθα όλοι ίσοι και όχι ο ένας κατώτερος από τον άλλον· δεύτερον, να είμεθα ελεύθεροι και όχι ο ένας σκλάβος του αλλουνού· τρίτον, να είμεθα σίγουροι εις την ζωήν μας και κανένας να μην μπορεί να μας την πάρει αδικώς και κατά την φαντασίαν· και τέταρτον, τα κτήματα, όπου έχομεν, κανένας να μην μπορεί να μας εγγίζει, αλλά να είναι ιδικά μας και των κληρονόμων μας.

Άρθρον 5: Όλοι οι συμπολίται ημπορούν να έμβρουν εις αξίας και δημόσια οφίκια. Τα ελεύθερα γένη δεν γνωρίζουν καμμίαν αξίαν προτιμήσεως εις τα εκλογάς των,

παρά την φρόνησιν και την προκοπήν, ήγουν καθένας όταν είναι άξιος και προκομμένος δια μίαν δημοσίαν δούλευσιν, ημπορεί να την αποκτήσει. Εξ εναντίας δε μην όντας άξιος, αλλά χυδαίος, δεν πρέπει να τω δοθεί· διότι μην ηξεύροντας, πώς να την εκτελέσει, προσκρούει και βλάπτει το κοινόν με την αμάθειαν και την ανεπιτηδειότητά του.

Άρθρον 7: Το δίκαιον του να φανερόνομεν την γνώμην μας, τόσον με την τυπογραφίαν, όσον και με άλλουν τρόπον· το δίκαιον του να συναθροίζόμεθα ειρηνικώς· η ελευθερία κάθε είδους θρησκείας, Χριστιανισμού, Τουρκισμού, Ιουδαϊσμού και τα λοιπά, δεν είναι εμποδισμένα εις την παρούσαν διοίκησιν.

Όταν εμποδίζονται αυτά τα δίκαια, είναι φανερόν, πως προέρχεται τούτο από τυραννίαν ή πως είναι ακόμη ενθύμησις του εξοστρακισθέντος δεσποτισμού, όπου απεδιώξαμεν.

Άρθρον 10: Κανένας άνθρωπος να μην εγκαλείται εις κριτήριον, να μη πιάνεται από τους ανθρώπους του κριτού και να μη φυλακώνεται κατ' άλλον τρόπον, παρά καθώς διορίζει ο νόμος· ήγουν: όταν πιαίσει ο άνθρωπος όχι κατά την φαντασίαν και θέλησιν του κριτού. Κάθε κάτοικος όμως όταν κραχθεί εις την κρίσιν ή κατά νόμον πιασθεί από τους υπηρέτας του κριτηρίου, πρέπει να υποταχθεί ευθύς και να πηγαίνει να κριθεί· διότι αν αντισταθεί και δεν θέλει να πηγαίνει εις την κρίσιν, γίνεται πταιστής· και αρκετόν σφάλμα είναι, όταν ο νόμος κράζει κανέναν άνθρωπον και εκείνος αντιστέκεται με το κακόν και δεν υπακούει να πηγαίνει, όντας σίγουρος, ότι δεν παιδεύεται, αν είναι αθώος.

Άρθρον 22: Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η πατρίς έχει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και τα θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα γένη. Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς, εις δε τας μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η γαλλική και η ιταλική γλώσσα· η δε ελληνική να είναι απαραίτητος

Ρήγα Βελεστινλή, Νέα Πολιτική Διοίκηση, α' έκδοση, 1797 βλ. Βώρος

Αριστερά: Ο Ρήγας και ο Κοραΐς στηρίζουν την αναγεννηθείσα Ελλάδα.

Λαϊκή λιθογραφία, 19^{ος} αι., Αθήνα,

Μουσείο Μπενάκη, Δερτιλής, τ. Α', σελ. 9

4. Να παρατηρήσετε τον παρακάτω πίνακα στον οποίο αναγράφεται η κατανομή του πληθυσμού βάσει θρησκείας. Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε;

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΩΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ
(Βασισμένη στην απογραφή πληθυσμού τής περιόδου 1520-30)

ΠΟΛΗ	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ (%)	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ (%)	ΕΒΡΑΙΟΙ (%)	ΠΟΣΟΣΤΑ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΣΕ ΚΑΖΑΔΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΕΡΙ- ΜΕΝΗΣ ΠΟΛΗΣ (έν ύπάρχει)
Κωνσταντινούπολη (1478-Ίστανμπούλ)	58,2	31,6	10,2	—
Άδριανούπολη	82,1	12,8	5,1	26
Θεσσαλονίκη	25,2	20,2	54,3	—
Σεράγεβο	100,0	—	—	46
Λάρισα	90,2	9,8	—	17,5
Σέρρες	61,3	32,8	5,9	—
Μοναστήριο	75,0	20,2	4,8	10,5
Σκόπια	74,8	23,7	1,5	10,5
Σόφια	66,4	33,6	—	6
Άθινα	0,5	99,5	—	—
Νικόπολη	37,7	62,3	—	—
Τρίκαλα	36,3	41,5	22,2	17,5

πίνακας: Η κατανομή του πληθυσμού των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών πόλεων με βάση το θρήσκευμα
(Βασισμένη στην απογραφή πληθυσμού της περιόδου 1520-30), P. F. Sugar, 1994, τ.ά, σελ 112

5. Μέσα σε ένα σύντομο κείμενο να αναπτύξετε τη φράση του Ρήγα Φεραίου: *Όποιος συλλογάζεται ελεύθερα συλλογάζεται καλά*. Κρίνοντας από την περίοδο που εξετάσαμε ποιο πιστεύετε ότι ήταν το νόημα αυτής της φράσης; Έχει κάποιο νόημα σήμερα;
6. Να ανατρέξετε στο μάθημα της *Λαογραφίας* και να αναζητήσετε πληροφορίες για τη λαϊκή παράδοση και τέχνη του ελληνικού έθνους κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα (υλικός βίος, ενδυμασία, καθημερινή ζωή, τελετές, έθιμα). Σκεφθείτε έθιμα, λαϊκές παραδόσεις και τέχνη του τόπου σας.
7. Να επισκεφθείτε το *Μουσείο Λαϊκής Τέχνης*, να παρατηρήσετε και να εντοπίσετε αντικείμενα του υλικού βίου του ελληνικού κόσμου (π.χ. σκεύη, ενδυμασία, και άλλα αντικείμενα χρηστικής αξίας). Βάσει των εντυπώσεών σας και του παρακάτω παραθέματος πώς φαντάζεστε την καθημερινότητά τους;

Καθημερινός Βίος

Η ζωή ήταν μάλλον μονότονη. Οι άνθρωποι εκπλήρωναν της υποχρεώσεις και τα καθήκοντά τους. Επέστρεφαν στα ταπεινά σπίτια τους και κλείδωναν τις πόρτες τους προτού πέσει η νύχτα. Οι παλιές μορφές διασκέδασης, όπως το κυνήγι, το ψάρεμα, οι αγώνες, οι θρησκευτικές τελετές ή άλλου είδους εορταστικές εκδηλώσεις είχαν απαγορευτεί για τους ίδιους ή παρέμεναν προνόμιο μόνο των μουσουλμάνων. Οι ευκαιρίες για να βγει κανείς έστω για λίγο, από τη ρουτίνα του ήταν μηδαμινές αν πράγματι υπήρχαν τέτοιες, και αν εξαιρέσει κανείς τους επιτυχημένους

μεγαλέμπορους ή άλλους επιτυχημένους αρχηγούς, ο υπόλοιπος λαός δε γνώριζε παρά τις μικρές ανέσεις και μικροαπολαύσεις της καθημερινότητας. [...]

Αυτό το χάσμα καθιστούσε σχεδόν αδύνατη οποιαδήποτε επικοινωνία ανάμεσα στους μουσουλμάνους αξιωματούχους και τους ραγιάδες, αποκλείοντας ταυτόχρονα κάθε δυνατότητα συνεργασίας ανάμεσα τους, και μάλιστα σε μια εποχή που το κράτος είχε αρχίσει να αντιμετωπίζει σοβαρά εμπόδια και δυσκολίες και χρειαζόταν την κατανόηση και τη συμπαράσταση του καθένα μέσα στην αυτοκρατορία έτσι ώστε να επιλύσει τα προβλήματά της. Απεναντίας όσοι βρίσκονταν τώρα στην εξουσία προσπαθούσαν ακόμα πιο εντατικά και ωμά από ότι είχαν πράξει στο παρελθόν να διατηρήσουν την παλιά τάξη πραγμάτων, στηριζόμενοι στην εντατικοποίηση των αντιλαϊκών μέτρων της διοίκησης όπως ήταν για παράδειγμα η εφαρμογή διαφόρων εκτάκτων φορολογικών μέτρων καταργώντας συγχρόνως τους κανόνες ή τους κανονισμούς της σωστής συμπεριφοράς και διαγωγής.

Sugar P. F., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Α', Σμίλη, Αθήνα 1994, σ. 225-227.

8. Να διαβάσετε τα παρακάτω δημοτικά τραγούδια. Γνωρίζετε άλλα δημοτικά τραγούδια και λαϊκά παραμύθια; Σε τι αναφέρονται οι αφηγήσεις τους; Με την καθοδήγηση του εκπαιδευτή βρείτε δημοτικά τραγούδια και λαϊκά παραμύθια και δουλεύοντας κατά ομάδες να συνδέσετε το περιεχόμενο της αφήγησής τους με θεσμούς και ιστορικά γεγονότα.

[Παρατήρηση: Αν χρειαστεί ο εκπαιδευτής να προμηθεύσει τους εκπαιδευόμενους με επιπλέον πληροφοριακό υλικό που απαιτείται για τη διεξαγωγή της δραστηριότητας προτείνεται το βιβλίο του **Ν. Γ. Πολίτη, Δημοτικά Τραγούδια**].

Ένα πουλάκι ξέβγαινε κ' έτρεχε προς το Βάλτο,
μέρα και νύχτα πέταγε, μέρα και νύχτα τρέχει
«Θέ' μου ναβρώ την κλεφτούρια, τον Γιώργο τον Σπαρτιώτη,
τι έχω δυό λόγια να του ειπώ, για να παραμερίση.

- Πουλάκι μου, πού τόμαθες που θε να μη χτυπήσουν;

- Εψές ήμουν 'ς τα Γιάννενα 'ς την πόρτα του Βεζύρη,

Κ' εμπήκε 'ς τον Αλήπασα ο Γιάννο Καραγκούνης.

«Άδικο, αφέντη μ', άδικο από τον Γιωργοθώμο!

Τα πρόβατά μου τάρπαζε, σκλάβωσε τα παιδιά μου».

«Να κάμης σάμπρι, Γιάννο μου, κ' εγώ σε ξεδικιούμαι».

Ισούφ Αράπης πλάκωσε με δυό και τρεις χιλιάδες,

κι' ο Γιωργοθώμος τα στενά του Μακρυνόρου πιάνει.

Πέφτουν ντουφέκι σαν βροχή, αχούν βουνά και λόγγοι,

κ' εβάσταζεν ολημερής το κλέφτικο ντουφέκι.

Οι Τούρκοι πίσω γύρισαν, και παν κατά την Άρτα,

κι' ο Γιώργος καμαρόνοντας εγύρισε 'ς το Βάλτο,

με μια μικρή λαβωματιά μεσ' το δεξί το χέρι.

Π. Αραβαντινού, «*Δημοτικά Τραγούδια της Ηπείρου*», σ. 49-50 στο *Ιστορία των Ελλήνων.*

Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821, τ. 10, εκδόσεις Δομή, Αθήνα, 2006, σ. 691.

Της Λένως του Μπότσαρη (1804)

*Όλες οι καπετάνισσες από το Κακοσούλι,
όλες την Άρτα πέρασαν, στα Γιάννινα τις πάνε·
σκλαβώθηκαν οι ορφανές, σκλαβώθηκαν οι μαύρες.
Κι η Λένω δεν επέρασε, δεν την επήραν σκλάβοι,
μον' πήρε δίπλα τα βουνά, δίπλα τα κορφοβούνια.
Σέρνει τουφέκι σισανέ* κι εγγλέζικα κουμπούρια,
έχει και στη μεσούλα της σπαθί μαλαματένιο.
Πέντε Τούρκοι την κυνηγούν, πέντε τζοχανταραίοι*.
«Τούρκοι, για μην παιδεύεστε, μην έρχεστε σιμά μου!
Σέρνω φουσέκια στην ποδιά και βόλια στις μπαλάσκες».
«Κόρη, για ρίζε τ' άρματα, γλίτωσε τη ζωή σου».
«Τι λέτε, μωρ' παλιότουρκοι και σεις παλιοζαγάρια;
Εγώ είμαι η Λένω Μπότσαρη, η αδερφή του Γιάννη,
και ζωντανή δεν πιάνουμαι εις των Τουρκών τα χέρια».*

σισανές (περσική λέξη): ραβδωτό τουφέκι με εξάγωνη κάνη.
τζοχανταραίοι* (τουρκική λέξη): ακόλουθοι μεγιστάνος*

N. Γ. Πολίτη, Δημοτικά Τραγούδια, Γράμματα, Αθήνα 1991, σ.21.

- 9.** Μπορείτε να σκεφτείτε δάνεια της τουρκικής γλώσσας που χρησιμοποιούμε ακόμα στην ελληνική σήμερα; Να επισημάνετε τη σημασία των ακόλουθων λέξεων: τουφέκι, βεζεστένι ή μπεζεστένι, μαχαλάς, παράς, σεντούκι, γλέντι, χαλβάς, κ.λπ.
- 10.** Να χωριστείτε σε τρεις ομάδες και καθεμία να αναλάβει να διαβάσει ένα από τα παρακάτω παραθέματα που φανερώνουν διαφορετικά πρότυπα της ελληνικής γλώσσας στα πλαίσια του γλωσσικού ζητήματος. Να διακρίνετε το κάθε είδος και να επισημάνετε διαφορές και ομοιότητες μεταξύ τους. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα.

α. Αρχαΐζουσα - Καθαρεύουσα

«Ούτε ο διάβολος ήμην, προ της παιδείας, ούτ' άγγελον μ' έκαμεν η παιδεία. Αλλ' ο απαίδευτος Παπά Τρέχας, χωρίς να ήτο κακός, έπραττε κ' έλεγε πολλά κακά, διότι δεν ήξευρεν ο ταλαίπωρος, ούτε τι έπρασεν, ούτε τι έλεγεν. [...] Η παιδεία, τέκνον μου (τόρα το καταλαμβάνω ο δυστυχής), όταν είναι μοιρασμένη αναλόγως εις έθνος ολόκληρον, γίνεται φραγμός και τοίχος εις τας επιχειρήσεις των κακών ανθρώπων, και αν δεν των διορθώση την ψυχήν, τους αναγκάζει και μη θέλοντας να φαίνονται καλοί. Τίνας αδικούσι πλέον εύκολα οι άδικοι; τους απαιδεύτους, και διά τούτο αδυνάτους να γνωρίσωσιν ή να υπερασπίσωσι τα κτήματά των. Τίνας εκδύνουσιν οι κλέπται; Τους ανικάνους να φυλάζωσι τα κτήματά των. Τίνας απατώσιν οι πλάνοι; Όσους η απαίδευσία έκαμεν ευκόλους να πλανώνται».

A. Κοραΐς, Παπατρέχας στο Βόρου Φ. Κ., Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας από τις πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, σ. 73.

Η ημετέρα γλώσσα ἐστὶν εἰς κατάστασιν ρευστήν, πάσας δεχόμενη τας αποχρώσεις, ἀπὸ τῆς μιξοβαρβάρου κ' ἐκ παντοίων συντριμμάτων συγκειμένης διαλέκτου ἣν κοινῶς ομιλούμεν μέχρι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς. [...] Βαίνομεν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, καθαρίζομεν, ἐξευγενίζομεν τὴν ὑπὸ τῶν αἰῶνων τῆς δουλείας καὶ ἀγνοίας καταστραφείσαν θεῖαν ἡμῶν φωνήν, καὶ φθάσομεν ποτέ εἰς μεταίχμιον τι μεταξὺ τῆς Ἀτθίδος καὶ τοῦ νεωτέρου ἀναλυτικοῦ πνεύματος. [...] Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῆς καταστάσει, ἐστὶ χάος ἀδιεξήγητον καὶ ἀπαιτεῖται ἡ θυσία ολοκλήρου βίου ἵνα ἐν μέρει δαμάσῃ τις αὐτήν.

Κλέων Ραγκαβῆς, Τα χάλια τῆς γλώσσας μας (1877).¹

β. Ομιλουμένη

*Ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου
Ποῖος εἰς τὸν κόσμον φάνηκε κι ἀγάπη δὲν κατέχει;
ποῖος δὲν τὴν δοκίμασε; ποῖος δὲν τὴν ξετρέχει;
Ὅχι οἱ ἀνθρώποι μονάχα ποῦ' χου μιλιὰ καὶ γνώση
τρέχου σε τούτο τὸ δέντρο τῆς ἀγάπης γιὰ νὰ τρώσι
πέτρες, δέντρα καὶ σίδερα, κι οἷζά σ'τὴν οἰκουμένη
ὅλα γνωρίζου καὶ γρικοῦ τὸν πόθο πὼς τὰ γιαίνει.*

*Κ. Δημαράς, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας,
Ἀθήνα, Ἰκαρος, 1975, σ. 84.²*

*Ἐμαθον τὰ γραμματικά, πλην μετὰ κόπου πόσου.
Ἀφοῦ δὲ γέγονα καγὼ γραμματικὸς τεχνίτης,
ἐπιθυμῶ καὶ τὸ ψωμὶν καὶ τοῦ ψωμιοῦ τὴν μάνναν,
καὶ διὰ τὴν πείναν τὴν πολλήν καὶ τὴν στενοχωρίαν
υβρίζω τὰ γραμματικά, λέγω μετὰ δακρύων:
«Ἀνάθεμα τὰ γράμματα, Χριστέ, καὶ οποῦ τὰ θέλει,
ἀνάθεμα καὶ τὸν καιρὸν καὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν,
καθ' ἣν με παρεδώκασιν εἰς τὸ διδασκαλεῖον
πρὸς τὸ νὰ μάθω γράμματα, τάχα νὰ ζῶ ἀπ' ἐκεῖνα!»
«Πτωχοπρόδρομος», 2^ο μισό 12^ο αἰ.³*

- 11.** Να μελετήσετε τὸ ἀπόσπασμα γιὰ τὰ *Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου* τοῦ Ρήγα Βελεστινλή σὲ σχέση με τὸ κείμενο γιὰ τὴ *Διακήρυξη τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων* ποῦ ἰσχύει σήμερα. Να συζητήσετε τὰ σχόλιά σας.

¹ Χριστίδης Α.-Φ., 2005, σ. 240.

² Κατσουλάκος Θ., κ.ά., Ἱστορία τοῦ Νεότερου καὶ Σύγχρονου Κόσμου ἀπὸ τὸ 1453 μ.Χ. ἕως σήμερα, ΤΕΕ Β' τάξη – 1^ο Κύκλου, ΟΕΔΒ, Ἀθήνα 2005, σ. 24.

³ Χριστίδης Α.-Φ., 2005, σ. 242.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Επειδή η αναγνώριση της αξιοπρέπειας, που είναι σύμφυτη σε όλα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας, καθώς και των ίσων και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τους αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο.

Επειδή η παραγνώριση και η περιφρόνηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου οδήγησαν σε πράξεις βαρβαρότητας, που εξεγείρουν την ανθρώπινη συνείδηση, και η προοπτική ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα είναι ελεύθεροι να μιλούν και να πιστεύουν, λυτρωμένοι από τον τρόμο και την αθλιότητα, έχει διακηρυχθεί ως η πιο υψηλή επιδίωξη του ανθρώπου.

Επειδή έχει ουσιαστική σημασία να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα από ένα καθεστώς δικαίου, ώστε ο άνθρωπος να μην αναγκάζεται να προσφεύγει, ως έσχατο καταφύγιο, στην εξέγερση κατά της τυραννίας και της καταπίεσης.

Επειδή έχει ουσιαστική σημασία να ενθαρρύνεται η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων ανάμεσα στα έθνη.

Επειδή, με τον καταστατικό Χάρτη, οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών διακήρυξαν και πάλι την πίστη τους στα θεμελιακά δικαιώματα του ανθρώπου, στην αξιοπρέπεια και την αξία της ανθρώπινης προσωπικότητας, στην ισότητα δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών, και διακήρυξαν πως είναι αποφασισμένοι να συντελέσουν στην κοινωνική πρόοδο και να δημιουργήσουν καλύτερες συνθήκες ζωής στα πλαίσια μιας ευρύτερης ελευθερίας.

[...]

ΑΡΘΡΟ 1

Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα. Είναι προικισμένοι με λογική και συνείδηση, και οφείλουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους με πνεύμα αδελφοσύνης.

ΑΡΘΡΟ 2

Κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προκηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση.

Δεν θα μπορεί ακόμα να γίνεται καμία διάκριση εξαιτίας του πολιτικού, νομικού ή διεθνούς καθεστώτος της χώρας από την οποία προέρχεται κανείς, είτε πρόκειται για χώρα ή εδαφική περιοχή ανεξάρτητη, υπό κηδεμονία ή υπεξουσία, ή που βρίσκεται υπό οποιονδήποτε άλλον περιορισμό κυριαρχίας.

ΑΡΘΡΟ 3

Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια.

ΑΡΘΡΟ 4

Κανείς δεν επιτρέπεται να ζει υπό καθεστώς δουλείας, ολικής ή μερικής. Η δουλεία και το δουλεμπόριο υπό οποιαδήποτε μορφή απαγορεύονται.

ΑΡΘΡΟ 5

Κανείς δεν επιτρέπεται να υποβάλλεται σε βασανιστήρια ούτε σε ποινή ή μεταχείριση σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική.

ΑΡΘΡΟ 6

Καθένας, όπου και αν βρίσκεται, έχει δικαίωμα στην αναγνώριση της νομικής του προσωπικότητας.

ΑΡΘΡΟ 7

Όλοι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο και έχουν δικαίωμα σε ίση προστασία του νόμου, χωρίς καμία απόλυτως διάκριση. Όλοι έχουν δικαίωμα σε ίση προστασία από κάθε διάκριση που θα παραβίαζε την παρούσα Διακήρυξη και από κάθε πρόκληση για μια τέτοια δυσμενή διάκριση.

[...]

ΑΡΘΡΟ 9

Κανείς δεν μπορεί να συλλαμβάνεται, να κρατείται ή να εξορίζεται αυθαίρετα.

[...]

ΑΡΘΡΟ 12

Κανείς δεν επιτρέπεται να υποστεί αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική του ζωή, την οικογένεια, την κατοικία ή την αλληλογραφία του, ούτε προσβολές της τιμής και της υπόληψης του. Καθένας έχει το δικαίωμα να τον προστατεύουν οι νόμοι από επεμβάσεις και προσβολές αυτού του είδους.

ΑΡΘΡΟ 31

1. Καθένας έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί ελεύθερα και να εκλέγει τον τόπο της διαμονής του στο εσωτερικό ενός κράτους.
2. Καθένας έχει το δικαίωμα να εγκαταλείπει οποιαδήποτε χώρα, ακόμα και τη δική του, και να επιστρέφει σε αυτήν.

[...]

ΑΡΘΡΟ 15

1. Καθένας έχει το δικαίωμα μιας ιθαγένειας.
2. Κανείς δεν μπορεί να στερηθεί αυθαίρετα την ιθαγένειά του ούτε το δικαίωμα να αλλάξει ιθαγένεια.

ΑΡΘΡΟ 16

1. Από τη στιγμή που θα φθάσουν σε ηλικία γάμου, ο άνδρας και η γυναίκα, χωρίς κανένα περιορισμό εξαιτίας της φυλής, της εθνικότητας ή της θρησκείας, έχουν το δικαίωμα να παντρεύονται και να ιδρύουν οικογένεια. Και οι δύο έχουν ίσα δικαιώματα ως προς τον γάμο, κατά τη διάρκεια του γάμου και κατά τη διάλυσή του.
2. Γάμος δεν μπορεί να συναφθεί παρά μόνο με ελεύθερη και πλήρη συναίνεση των μελλονόμενων.

3. Η οικογένεια είναι το φυσικό και το βασικό στοιχείο της κοινωνίας και έχει το δικαίωμα προστασίας από την κοινωνία και το κράτος.

ΑΡΘΡΟ 17

1. Κάθε άτομο, μόνο του ή με άλλους μαζί, έχει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.
2. Κανείς δεν μπορεί να στερηθεί αυθαίρετα την ιδιοκτησία του.

ΑΡΘΡΟ 18

Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Στο δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται η ελευθερία για την αλλαγή της θρησκείας ή πεποιθήσεων, όπως και η ελευθερία να εκδηλώνει κανείς τη θρησκεία του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, με τη διδασκαλία, την άσκηση, τη λατρεία και με την τέλεση θρησκευτικών τελετών.

ΑΡΘΡΟ 19

Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του, και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης, και από όλο τον κόσμο.

[...]

ΑΡΘΡΟ 26

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τουλάχιστον στη στοιχειώδη και βασική βαθμίδα της. Η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι υποχρεωτική. Η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση πρέπει να εξασφαλίζεται για όλους. Η πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία πρέπει να είναι ανοικτή σε όλους, υπό ίσους όρους, ανάλογα με τις ικανότητες τους.
2. Η εκπαίδευση πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και στην ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιακών ελευθεριών. Πρέπει να προάγει την κατανόηση, την ανεκτικότητα και τη φιλία ανάμεσα σε όλα τα έθνη και σε όλες τις φυλές και τις θρησκευτικές ομάδες, και να ευνοεί την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της ειρήνης.
3. Οι γονείς έχουν, κατά προτεραιότητα, το δικαίωμα να επιλέγουν το είδος της παιδείας που θα δοθεί στα παιδιά τους.

[...]

Universal Declaration of Human Rights. Greek Version

Source: United Nations Information Centre

Η Ελληνική Επανάσταση

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης διήρκεσε από το 1821 μέχρι το 1830, έτος αναγνώρισης του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Η επανάσταση ξέσπασε όταν οι πολιτικές, οι οικονομικές και οι κοινωνικές δυνάμεις της χώρας είχαν ωριμάσει για να αναλάβουν τον αγώνα. Όλοι οι αγωνιστές εμπνέονταν από την ιδέα της αποτίναξης του τουρκικού ζυγού και της πολιτικής ανεξαρτησίας των Ελλήνων. Την εποχή, που ξέσπασε η ελληνική επανάσταση συνάντησε τις αρνητικές αντιδράσεις των ευρωπαϊκών χωρών, καθώς αντιμετώπιζαν κάθε επαναστατικό κίνημα εχθρικά. Αλλά και στην εξέλιξή της, η επανάσταση κινδύνεψε να σβήσει, εξαιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων, των κακουχιών και της εξαθλίωσης από τις εμφύλιες συγκρούσεις. Παρά τις αντιξοότητες όμως, ο απελευθερωτικός αγώνας εν μέρει δικαιώθηκε και έληξε με την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους.

Επάνω: Βρυζάκης Θ., «Το στρατόπεδο του Κολοκοτρώνη»

Δεξιά: Βρυζάκης Θ.,
«Η έξοδος του Μεσολογγίου»

Έννοιες-Κλειδιά: αγώνας ανεξαρτησίας, α', β', γ' εθνοσυνελεύσεις, συντάγματα του Αγώνα, πολιτικά κόμματα, εμφύλιες διαμάχες, προστάτριες δυνάμεις πρωτόκολλα ανεξαρτησίας, Ι. Καποδίστριας.

Δραστηριότητες

1. Να ερευνήσετε τη στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην ελληνική επανάσταση από την αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος και από το παράθεμα που ακολουθεί. Κατόπιν να συζητήσετε για τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων για να στηρίξουν τον αγώνα; Σε τι παράγοντες οφειλόταν η μεταστροφή τους;

Τα κίνητρα της αγγλικής μεταστροφής

Είχε και κίνητρα εσωτερικής πολιτικής η μεταστροφή της Αγγλίας το 1823. Ο Ποτέμκιν γράφει: «Ο Ganning φιλοδοξούσε να προσφέρει στους αστούς στην τάξη των βιομηχάνων, εμπόρων και τραπεζιτών, δυνατότητα για νέα αναπτυξιακά άλματα, υποστηρίζοντας απελευθερωτικά κινήματα στην Ευρώπη και την Αμερική και δημιουργώντας έτσι νέες αγορές και ευκαιρίες κερδοσκοπικών επενδύσεων και εκμεταλλεύσεων».

Κ. Σιμόπουλου, Πώς είδαν οι ξένοι ταξιδιώτες το 1821 3. 139 στο Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2005, σ. 126.

2. Αντλώντας πληροφοριακό υλικό από την αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα καθώς και από το παράθεμα που ακολουθεί να συζητήσετε στην αίθουσα για το ρόλο που διαδραμάτισαν οι εμφύλιες συγκρούσεις κατά τη διάρκεια του αγώνα. Ποια πιστεύετε ότι ήταν τα κίνητρα των πρωταγωνιστών τους και ποιος ήταν ο αντίκτυπος των εμφυλίων συγκρούσεων για την εξέλιξη του αγώνα;

Περιγραφή της τακτικής των κοτσαμπάσηδων στον Εμφύλιο πόλεμο από τον Ι. Μακρυγιάννη, στα Απομνημονεύματά του.

«Τ' είναι αυτά που κάνετε, αδελφοί; Του λέγω. Εσύ σαι ο Ζαΐμης, εσείς είσαστε οι Λονταίγοι, οι Νοταραίγοι και οι άλλοι σημαντικοί της πατρίδος; δεν χορτάσατε τόσους μήνες σκοτώνοντας τους καλύτερους Έλληνες δια τα κέφια σας, διά τους νόμους σας; τι αμαρτίες είχαμε εμείς οι δυστυχισμένοι Ρουμελιώτες να σκοτωθούμε όλοι δια το κέφι σας;... Εγώ από δικό μου μέρος θα πάρω τους συντρόφους μου να πάγω εις την πατρίδα μου να σκοτωθώ με τους Τούρκους και όχι με τους αδελφούς μου».

Τότε με παίρνει ο Ζαΐμης και πάμε σε έναν οντά και μου λέγει μη φωνάζω κι ακούσουνε και οι άλλοι Ρουμελιώτες και φωνάζουν κι αυτοί· και ν' ακολουθήσω την συντροφιά τους και να μου δώσουν χίλια γρόσια τον μήνα μιστόν· «Πενήντα χιλιάδες να μου δώσετε, κρέας διά εμφύλιον πόλεμον δεν πουλώ». Και σηκώθηκα κι έφυγα.

Κρεμμυδάς Β., Νεότερη Ιστορία. Ελληνική και Ευρωπαϊκή, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001, σ. 207.

3. Να μελετήσετε το χάρτη του πρώτου ελληνικού κράτους και να συζητήσετε:
- α. Θα μπορούσε ένα τόσο μικρό κράτος να είναι βιώσιμο; Τι δυσκολίες πιθανόν θα αντιμετώπιζε;
 - β. Σύμφωνα με το σημερινό χάρτη της Ελλάδας, ποιες περιοχές του ελλαδικού χώρου παρέμεναν έξω από το Ελληνικό κράτος του 1830;
 - γ. Να επισκεφθείτε στον τόπο, που ζείτε πεδία μαχών και μνημεία από την εποχή του αγώνα της ανεξαρτησίας. Βάσει αυτών να συλλέξετε πληροφορίες για την ιστορία του τόπου σας (Γνωρίζετε πότε απελευθερώθηκε; Η μορφολογία και η στρατηγική του σημασία στάθηκαν ανασταλτικοί ή παρωθητικοί παράγοντες; κ.λπ.)

Χάρτης του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, Μαλλιάρης παιδεία, τ. 32, σ. 346

4. Ο Κολοκοτρώνης είπε: «Όταν ξεκινήσαμε την επανάσταση ο κόσμος μας πέρασε για τρελούς».
 Να χωριστείτε σε ομάδες και **α)** η πρώτη ομάδα να εξετάσει τη φράση από πολεμικής πλευράς **β)** η δεύτερη ομάδα από διπλωματικής πλευράς.
6. **α)** Σκεφτείτε παραδόσεις (δημοτικά τραγούδια ή έθιμα), που υπάρχουν στον τόπο σας από την εποχή της Τουρκοκρατίας και της επανάστασης, (π.χ. τα *Μιαούλια* στην Ύδρα, το *Σαϊτοπόλεμο* σε πολλά μέρη της Ελλάδας τη γιορτή του Πάσχα κ.ά.).
β) Με τη βοήθεια του εκπαιδευτή να ανασυνθέσετε την ιστορία του τόπου σας κατά την περίοδο της Επανάστασης, έως την απελευθέρωση της περιοχής. Για περισσότερες πληροφορίες επισκεφθείτε με την καθοδήγηση του εκπαιδευτή εγκυκλοπαίδεια ή ανάλογες ιστοσελίδες.
7. Ποιες ημερομηνίες έχουν καθιερωθεί ως εθνική γιορτή; Γνωρίζετε για ποιο λόγο -- γεγονός;

Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙ.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: στην ενότητα αυτή εξετάζεται η εξέλιξη του ελληνικού κράτους κατά το 19^ο αιώνα. Οι βασικότερες εξελίξεις στο χρονικό αυτό διάστημα είναι, ότι η ελληνική επικράτεια διευρύνεται, εδραιώνονται οι δημοκρατικοί θεσμοί και τίθενται οι βάσεις της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας, ώστε να αποτελέσει ένα σύγχρονο κράτος.

Έννοιες-Κλειδιά: Καποδίστριας, αντιβασιλεία, απόλυτη μοναρχία, Όθωνας, σύνταγμα 1843, συνταγματική μοναρχία, σύνταγμα 1862, βασιλευομένη δημοκρατία, Γεώργιος Α΄, Χ. Τρικούπης, Θ. Δηλιγιάννης, Κρητική επανάσταση, πτώχευση, ελληνοτουρκικός πόλεμος 1897.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο πρώτος κυβερνήτης του ελεύθερου ελληνικού κράτους.
Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 32, σ. 342

Δραστηριότητες

1. Αντλώντας υλικό από τις αντίστοιχες ενότητες στο Ιστορικό Περίγραμμα να χωριστείτε σε ομάδες και να σημειώσετε τις πολιτειακές μεταβολές από τα Συντάγματα της Επανάστασης έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Κάθε ομάδα θα αναλάβει τις πολιτειακές αρχές ενός Συντάγματος. Στη συνέχεια, όλοι μαζί συγκρίνετε τις μεταβολές.

[Παρατήρηση: Πρέπει να φροντίσει ο εκπαιδευτής να φέρει τα κείμενα. Η δραστηριότητα ενδείκνυται να πραγματοποιηθεί στο τέλος του μαθήματος, ώστε να περιλαμβάνει και το σημερινό Σύνταγμα. Μπορεί ωστόσο να γίνεται σταδιακά – σπειροειδής προσέγγιση – για αφομοίωση και διευκόλυνση].

2. Να χωριστείτε σε δύο ομάδες και καθεμία από τις δύο να αναλάβει αντίστοιχα μια από τις ακόλουθες δραστηριότητες:

(α) Να παρατηρήσετε προσεκτικά τις εικόνες-γελοιογραφίες που δίνονται παρακάτω και με βάση τις εντυπώσεις σας, το πληροφοριακό υλικό στην αντίστοιχη ενότητα στο Ιστορικό Περίγραμμα και το παράθεμα που ακολουθεί να σχολιάσετε το συναίσθημα της κοινής γνώμης εκείνης της εποχής για την οικονομική πολιτική του Χ. Τρικούπη.

Φώτο επάνω: «Τα αποτελέσματα των φόρων του Τρικούπη», Γελοιογραφία από τον Νέο Αριστοφάνη, 28.11.1887.

Φώτο δεξιά: Ο Τρικούπης προσπαθεί να ψαρέψει δάνειο ενώ ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ υψώνει κουρελιασμένη την ελληνική σημαία

Όσοι έχουν μελετήσει τα δημοσιονομικά θέματα δεν έχουν πλέον καμιά αμφιβολία ότι οι προφανείς και αυξανόμενες δυσχέρειες και ανάγκες του Ελληνικού Βασιλείου είναι τόσο μεγάλες [...] ώστε σύντομα θα του επιβάλουν να ζητήσει την βοήθεια των τραπεζών· και πριν περάσει καιρός, η Ελλάς θα επιβαρυνθεί αμετακλήτως με την αναγκαστική κυκλοφορία χαρτονομίσματος, με την μία ή την άλλη μορφή.

AP 1871 (65), Piraeus, σ. 506, στο Δερτιλής Γ. Β., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920, τ. Β΄, Εστία, Αθήνα 2005, σ. 559.

(β) Να σχολιάσετε το απόσπασμα από τη σατιρική εφημερίδα «Ρωμηός» του Γ. Σουρή. Το απόσπασμα είναι από φύλλο της εφημερίδας του 1894, ένα χρόνο μετά την πτώχευση της Ελλάδας. Η κυβέρνηση του Τρικούπη επιβάλλει δυσβάσταχτη φορολογία, ενώ η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας επιβαρύνεται περισσότερο από την προετοιμασία για τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896.

«[...] Η μεν Ελλάς το Στάδιον προσφέρει των προγόνων
κι ας δώσουν άλλοι τον παρά προς πέρας των αγώνων.

[...]

Αλλ' όμως και κολυμβητών παράποτε σπανίων
κατέρχεται φουσατό,
ο δε Τρικούπης κολυμπά εις πέλαγος δανείων
χωρίς να βρίσκει πάτο. [...]

Εφημερίδα Ρωμής, φύλλο 486, 12 Νοεμβρίου 1894.

3. Να παρατηρήσετε τους πίνακες που δίνονται και να σχολιάσετε τις μεταβολές ως προς τη δημογραφική αύξηση, τις επαγγελματικές μεταβολές, και τα ποσοστά αναλφαβητισμού και να τους συγκρίνετε με τις οικονομικές, τις πολιτικές και τις κοινωνικές εξελίξεις της εποχής.

Πίνακες:

Έτος	Έκταση (τ.κλμ.)	Σύνολο κατοίκων (χιλιάδες)	Ανά τ.κλμ.	Κάτοικοι πόλεων- κωμοπόλεων	Κάτοικοι χωριών	Κάτοικοι Αθήνας- Πειραιά
1833	47.516	719	0,015	144	575	*
1834	47.516	726	0,015	147	579	*
1835	47.516	732	0,015	150	582	*
1836	47.516	739	0,016	153	585	*
1848	47.516	987	0,021	234	752	32
1849	47.516	996	0,021	239	757	32
1850	47.516	1.006	0,021	244	762	31
1851	47.516	1.016	0,021	249	767	30
1852	47.516	1.026	0,022	254	772	30
1853	47.516	1.036	0,022	261	774	36
1854	47.516	1.044	0,022	269	776	36
1855	47.516	1.054	0,022	277	777	37
1856	47.516	1.063	0,022	283	780	39
1861	47.516	1.097	0,023	280	817	49
1870	50.211	1.458	0,029	348	1.110	59
1879	50.211	1.679	0,033	470	1.209	90
1889	63.606	2.187	0,034	654	1.533	149
1896	63.606	2.434	0,038	761	1.672	180
1907	63.212	2.632	0,042	870	1.762	250
1910	63.212	2.684	0,042	906	1.778	287

Πηγές:
Έκταση: ΕΣΥΕ.
Πληθυσμός: ΓΒΔ (1993, Ατελέσφοροι).
Πληθυσμός Αθήνας - Πειραιά:
1848-1907: Χουλιάρakis (1974), τόμος Α', μέρος Β.
1920-1991: Απογραφές πληθυσμού (Διαμέρισμα και μετέπειτα Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας).
Ενδιάμεσα έτη: γεωμετρικές παρεμβολές.

1. Έκταση – Πληθυσμός – Αστικοποίηση, 1833-1910, Δερτιλής, 2005, τ. Α', σελ. 399.

Ἐξέλιξη τῶν κοινωνικοεπαγγελματικῶν κατηγοριῶν

	1853	1861	1870	1879	1889	1907
1. Βιομηχανία Τεχνίτες-ἐργάτες	25.546	32.801	48.129	44.959	58.565	123.561
2. Ἐμπόριο Ἐμποροί-ἐπιχειρηματίες	6.280	10.245	18.952	34.333	43.892	72.793
3. Ἐμπορικὴ ναυτιλία Ναυτικοί*	26.302	19.303	25.178	21.337	21.706	
Σύνολο	58.128	62.349	92.259	100.629	124.163	

* Οἱ παραλλαγές ἀνάμεσα στίς διάφορες ἐκτιμήσεις εἶναι ιδιαίτερα μεγάλες στὴν περίπτωση τῶν ναυτῶν:

1813	37.526 ¹	1870	25.178 ⁶ (51.290) ⁷	(18.952) ⁸
1853	26.302 ²	1871	35.000 ⁹	
1856	20.700 ³	1879	21.337 ¹⁰	
1858	32.000 (60.000) ⁴	1889	21.706 ¹¹	
1861	19.303 ⁵			

2. Ἐξέλιξη τῶν κοινωνικο - επαγγελματικῶν κατηγοριῶν, Τσουκαλάς Κ., 1992, σελ. 185

Η ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ

Πίνακας 61
Ποσοστὸ ἀναλφαβήτων (1828-1928)
(πληθυσμὸς κάθε ἡλικίας)

	Ἄνδρες	Γυναῖκες
1828-30	90,95%	;
1840	87,5 %	;
1870	71,38%	93,70%
1879	69,20%	92,96%
1907	50,20%	82,55%
1920	43,81%	72,62%
1928	36,23%	64,04%

Πηγή: «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1933», σελ. 418· D. Dakin, ὁ.π., σελ. 315.

3. Ποσοστὸ ἀναλφάβητων (1828-1928), Τσουκαλάς Κ., 1992, σελ. 393

4. Από τὴν ἀπόλυτη μοναρχία στὴ βασιλευομένη δημοκρατία. Ἀντλώντας πληροφορίες ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐνότητα τοῦ Ἱστορικοῦ Περιγράμματος νὰ συζητήσετε γιὰ τοὺς θεσμοὺς ποὺ θεμελιώθηκαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ἰσχύουν ἔως σήμερα ἢ ἐπανήλθαν (π.χ. πολιτειακές ἀρχές, Σχολεῖα, δικαστήρια, Σχέδιο Καποδίστριας κλπ)
5. Νὰ ἐπισκεφθεῖτε στὴν Πλάκα τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ Πανεπιστήμιο, τὴν πλατεῖα Συντάγματος, καὶ τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ὁθωνα (σημερινὴ Βουλὴ). Νὰ τὰ συσχετίσετε με τὰ γεγονότα καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῆς τῆς περιόδου. Συζητήστε τὰ συμπεράσματα στα ὁποῖα καταλήγετε καὶ προσπαθήστε νὰ διαμορφώσετε μιὰ εἰκόνα τῆς ἐποχῆς.

Τα ανάκτορα και το κέντρο των Αθηνών το 1863. Επιχρωματισμένη ξυλογραφία από το περιοδικό "The Illustrated London News".

Τα ανάκτορα του Όθωνα. www.parliament.gr

Ν. Λύτρας, «Τα κάλαντα»

6. Να παρατηρήσετε ονομασίες οδών, όπως Γ' Σεπτεμβρίου, 25^{ης} Μαρτίου, οδούς ή πλατείες με ονόματα αγωνιστών, όπως πλατεία Καραϊσκάκη κ.ά. Στην περιοχή που κατοικείτε υπάρχουν αντίστοιχα ονόματα οδών και πλατειών της περιόδου που εξετάσαμε; Πού αναφέρονται;
7. Να επισκεφθείτε την Εθνική Πινακοθήκη ή την ιστοσελίδα της με στόχο να δείτε έργα ζωγράφων του 19^{ου} αι. Τι συναισθήματα και εντυπώσεις σας γεννούν; Από πού αντλούν τα θέματά τους; Τι πληροφορίες μπορείτε να συνάγετε από τα έργα για την εποχή;

Κ. Βολανάκης, «Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου»

Ν. Γούζης, «Τα ορφανά»

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙ.: ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Η περίοδος αυτή ξεκινά από την λήξη του *ελληνοτουρκικού πολέμου* το 1897 και τελειώνει με τη λήξη του *Β΄ Βαλκανικού πολέμου*, το 1913. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα η Ελλάδα αποκτά τις βάσεις για να εξελιχθεί σε ένα εκσυγχρονισμένο κράτος: στην εσωτερική πολιτική σημειώνονται πολιτειακές μεταβολές, ενώ στην εξωτερική πολιτική μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων η Ελλάδα διπλασιάζεται γεωγραφικά και δημογραφικά. Πρωταγωνιστής των πολιτικών εξελίξεων είναι ο *Ελευθέριος Βενιζέλος*, που η παρουσία του στην πολιτική σκηνή της χώρας θα καθορίσει τις εξελίξεις και για τις επόμενες δεκαετίες.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936). Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη. Φωτογραφικό Αρχείο Βενιζέλου, αρ. 173. www.fhw.gr

- ***Η εσωτερική κατάσταση της χώρας την περίοδο 1880-1910***

Η οικονομική πολιτική και οι υποδομές που δημιουργήθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, οδήγησαν τη χώρα στο δρόμο του εκσυγχρονισμού. Ωστόσο, η οικονομία προόδευε με βραδείς ρυθμούς και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι. παρέμενε κατά βάση αγροτική. Ανασταλτικός παράγοντας για την οικονομία της χώρας αποτελούσε η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, τα οποία ήταν προσωποπαγή και δεν είχαν σαφή ιδεολογικό και πολιτικό προσανατολισμό. Οι υποψήφιοι βουλευτές είχαν αναπτύξει πελατειακές σχέσεις με το εκλογικό σώμα, όπου κίνητρο ήταν και για τους μεν και για τους δε η άντληση προσωπικού οφέλους. Οι βουλευτές συχνά προκειμένου να εξασφαλίσουν την ψήφο τους διόριζαν ψηφοφόρους σε δημόσιες υπηρεσίες, με αποτέλεσμα στις αρχές του 20^{ου} αι. η χώρα να έχει το μεγαλύτερο ποσοστό δημοσίων υπαλλήλων από όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Επιπλέον, την οικονομική κατάσταση δυσχέραινε η φορολογική πολιτική, που έπληττε κυρίως τα μεσαία και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

Αποτέλεσμα ήταν η ανάπτυξη του φαινομένου της *εσωτερικής (αστυφιλία) και της εξωτερικής μετανάστευσης*. Οι έντεκα κυβερνήσεις, που σχηματίστηκαν από το 1898 μέχρι το 1909,⁴ δεν κατάφεραν να ανταποκριθούν στα καίρια αιτήματα του κοινωνικού σώματος. Το έργο του μεταρρυθμιστικού φορέα ανέλαβε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος το 1909.

⁴ Οι έντεκα κυβερνήσεις ήταν οι ακόλουθες: 4 κυβερνήσεις του Γ. Θεοτόκη, 2 του Θ. Δηλιγιάννη, 3 του Δ. Ράλλη και 1 του Α. Ζαΐμη. Βλ. Μαλλιάρης-παιδεία, *Νέα Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 35, σελ. 73.

Έννοιες-Κλειδιά: στρατιωτικός σύνδεσμος, κίνημα στο Γουδί 1909, κίνημα Νεότουρκων, μακεδονικός αγώνας, Σύνταγμα του 1911, Ελευθέριος Βενιζέλος, βαλκανικοί πόλεμοι, δημογραφική αύξηση και εδαφική επέκταση της ελληνικής επικράτειας.

Εντυπωσιακό είναι το κύμα μετανάστευσης στις αρχές του 20^{ου} αι. κυρίως προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στη φωτογραφία διαφήμιση ατμόπλοιου που εξυπηρετούσε τη γραμμή της Αμερικής στις αρχές του 20^{ου} αι. Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ ομιλεί από τον εξώστη των ανακτόρων στο λαό του Εθνικού Συλλαλητηρίου, 14 Σεπτεμβρίου 1909. Έγχρωμη λιθογραφία. Αθήνα. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, www.fhw.gr

Η μετανάστευση στην περίοδο 1895-1910

1895	2075	άτομα
1896	2175	άτομα
1897	2502	άτομα
1898	2510	άτομα
1899	2935	άτομα
1900	4019	άτομα
1901	5919	άτομα
1902	8115	άτομα
1903	14376	άτομα
1904	12625	άτομα
1905	12144	άτομα
1906	23127	άτομα
1907	46283	άτομα
1908	28808	άτομα
1909	20262	άτομα
1910	39135	άτομα

Κ. Μοσκόφ, Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα (1830-1909), σ. 194 (1974) στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 11.

Δραστηριότητες

1. Με βάση τις εθνολογικές διεκδικήσεις και τους ανταγωνισμούς των κρατών στη βαλκανική, να γράψετε ένα μικρό κείμενο εξηγώντας τη φράση «Τα Βαλκάνια είναι η πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης».
2. Με βάση τις καθημερινές σας εμπειρίες και απόψεις σχολιάστε το φαινόμενο του δικομματισμού. Τι ρόλο διαδραμάτισε στην πολιτική ζωή της χώρας το 19^ο αιώνα; Τι ρόλο διαδραματίζει στη σημερινή πολιτική ζωή της χώρας;
[Να αντλήσετε πληροφοριακό υλικό από την αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος. Παρατηρήστε από τον πίνακα τις πρωθυπουργίες της χώρας από το 1875 μέχρι το 1895]

Πρωθυπουργίες της Ελλάδας από το 1875-1895

Τρικούπης Χαρίλαος	Απρίλιος 1875
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος	Οκτώβριος 1875
Δελιγεώργης Επαμεινώνδας	Νοέμβριος 1876
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος	Νοέμβριος 1876
Δελιγεώργης Επαμεινώνδας	Φεβρουάριος 1877
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος	Μάιος 1877
Κανάρης Κωνσταντίνος	Μάιος 1877
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος	Ιανουάριος 1878
Τρικούπης Χαρίλαος	Οκτώβριος 1878
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος	Οκτώβριος 1878
Τρικούπης Χαρίλαος	Μάρτιος 1880
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος	Οκτώβριος 1880
Τρικούπης Χαρίλαος	Μάρτιος 1882
Δηλιγιάννης Θεόδωρος	Απρίλιος 1886
Βάλβης Δημήτριος	Απρίλιος 1886
Τρικούπης Χαρίλαος	Μάιος 1886
Δηλιγιάννης Θεόδωρος	Οκτώβριος 1890
Κωνσταντινόπουλος Κωνσταντίνος	Φεβρουάριος 1892
Τρικούπης Χαρίλαος	Μάιος 1892
Σωτηρόπουλος Σωτήριος	Μάιος 1893
Τρικούπης Χαρίλαος	Οκτώβριος 1893
Δηλιγιάννης Νικόλαος	Ιανουάριος 1895
Δηλιγιάννης Θεόδωρος	Μάιος 1895

3. Κάποια από τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της Ελλάδας στις αρχές του 20^{ου} αι. ήταν το μεγάλο ποσοστό δημοσίων υπαλλήλων και οι πελατειακές σχέσεις των βουλευτών με τους ψηφοφόρους τους. Τα προβλήματα αυτά έχουν εξυγιανθεί ή επιλυθεί σήμερα ή διατηρούνται; Να σχολιάσετε με βάση την καθημερινή σας ζωή και το πληροφοριακό υλικό από το παράθεμα που ακολουθεί.

Η διόγκωση των δημοσιούπαλληλικών θέσεων στην Ελλάδα

Προς το τέλος του αιώνα, η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό δημοσίων υπαλλήλων σε όλο τον κόσμο. Με βάση τους αριθμούς του Bickford-Smith, που αναφέρθηκαν παραπάνω, το 1889 αναλογούσαν 214 υπάλληλοι για δέκα χιλιάδες κατοίκους, ενώ στην αρχή του 20^{ου} αιώνα (πάντα για 10.000) υπήρχαν 200 υπάλληλοι στο Βέλγιο, 176 στη Γαλλία, 126 στη Γερμανία, 113 στις ΗΠΑ, 73 στην Αγγλία, παρά την πολύ πιο προχωρημένη αστικοποίηση των χωρών αυτών.

Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992, σ. 211, στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 12.

4. Να παρατηρήσετε το χάρτη της Ελλάδας μετά τις επιχειρήσεις του Α΄ Βαλκανικού πολέμου και τον αντίστοιχο χάρτη μετά τις πολεμικές επιχειρήσεις του Β΄ Βαλκανικού πολέμου. Να συγκρίνετε την εδαφική έκταση της χώρας με την έκταση που είχε στα τέλη του 19^{ου} αι. Ποιες νέες πόλεις –κι επομένως εμπορικά, πλουτοπαραγωγικά κέντρα—προσαρτά η χώρα; Να τα εντοπίσετε στο χάρτη.
5. Να παρατηρήσετε και να συγκρίνετε το χάρτη των Βαλκανίων κατά το 1914 και τον αντίστοιχο χάρτη της περιοχής σήμερα. Τι διαφορές παρατηρείται στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε; Σε τι λόγους πιστεύετε ότι οφείλονται αυτές οι αλλαγές; Να συζητήσετε τις απόψεις σας στην αίθουσα.

Οι επιχειρήσεις του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, Β. Σκουλάτου, 2004, σελ. 42

Ο κατακερματισμός των Βαλκανίων, Ιστορικός Άτλας, Πατάκης, σ. 55

6. Να σχολιάσετε τις εικόνες: α. Η αναγέννηση της Ελλάδας στις 15 Αυγούστου 1909, β. Ο Ε. Βενιζέλος σπάει τα δεσμά της Ελλάδας. Ποιες ήταν οι ανησυχίες της ελληνικής κοινωνίας στις αρχές του 20^{ου} αι.; Τι μήνυμα μεταδίδουν οι απεικονίσεις; Ποια ήταν κατά τη γνώμη σας η αναγέννηση και ποια τα δεσμά της χώρας; Να λάβετε υπόψη το παράθεμα που ακολουθεί με τις μεταρρυθμίσεις του Συντάγματος του 1911.

Η Αναγέννηση της Ελλάδας στις 15 Αυγούστου 1909.
 Ασπρόμαυρη λαϊκή λιθογραφία.
 Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. www.fhw.gr

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σπάει τα δεσμά της Ελλάδας.
 Λιθογραφία της περιόδου 1910-1920.
 Αθήνα, Ίδρυμα Ιστορίας Ε. Βενιζέλου, www.fhw.gr

Τα άρθρα του Συντάγματος του 1911, τα οποία μετέβαλαν τη μορφή του νεοελληνικού κράτους: εκπαίδευση, απαλλοτρίωση, μονιμότητα δημοσίων υπαλλήλων.

Άρθρον 16. Η εκπαίδευσις, διατελούσα υπό την ανωτάτην εποπτείαν του Κράτους, ενεργείται δαπάνη αυτού. Η στοιχειώδης εκπαίδευσις είναι δι' άπαντας υποχρεωτική, παρέχεται δε δωρεάν υπό του Κράτους. Επιτρέπεται εις ιδιώτας και εις νομικά πρόσωπα η ίδρυσις ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, λειτουργούντων κατά το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους.

Άρθρον 17. Ουδείς στερείται της ιδιοκτησίας αυτού, ειμή δια δημοσίαν ωφέλειαν προσηκό-ντως αποδεδειγμένην, ότε και όπως ο νόμος διατάσσει, πάντοτε δε προηγουμένης αποζημιώσεως. Η αποζημίωσις ορίζεται πάντοτε δια της δικαστικής οδού.

Άρθρον 102. Τα προσόντα των διοικητικών εν γένει υπαλλήλων ορίζονται δια νόμον. Μετά την έναρξιν της λειτουργίας του Συμβουλίου της Επικρατείας οι υπάλληλοι ούτοι από του οριστικού αυτών διορισμού εισί μόνιμοι, εφ' όσον υφίστανται αι σχετικαί υπηρεσίαι· πλην δε των περιπτώσεων της παύσεως δυνάμει δικαστικής αποφάσεως, ούτε μετατίθενται άνευ συμφώνου γνωμοδοτήσεως ούτε απολύονται ή υποβιβάζονται άνευ ειδικής αποφάσεως κατά νόμον οργανωμένου και εκ μονίμων υπαλλήλων κατά τα δύο τρίτα τουλάχιστον αποτελούμενου συμβουλίου. Κατά της αποφάσεως ταύτης επιτρέπεται προσφυγή ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά τα εν τω νόμω ειδικότερον οριζόμενα.

Σκουλάτου Β., κ.ά., 2004, σ. 26.

7. Αφού αντλήσετε πληροφοριακό υλικό σχετικά με τους διωγμούς και την καταπίεση των χριστιανικών πληθυσμών από τους Τούρκους στα τέλη του 19^{ου} αι. από την αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος να παρακολουθήσετε την ταινία *Αμέρικα-Αμέρικα* του Ε. Καζάν.
8. Να συμπληρώσετε με τις λέξεις που δίνονται σε αγκύλη τις προτάσεις που ακολουθούν. [*Νεότουρκοι, Στρατιωτικός σύνδεσμος, προσωποπαγή, διπλασιάστηκε, Βαλκανικοί πόλεμοι, Κιλελέρ*]
 - α. Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι. δεν είχαν σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό, δεν ήταν κόμματα αρχών, αλλά _____
 - β. Οι _____ δεν τήρησαν τις εξαγγελίες τους για ισότητα, ελευθερία και ισοπολιτεία των διαφόρων εθνοτήτων της ευρωπαϊκής Τουρκίας.
 - γ. Η Ελλάδα μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων _____ γεωγραφικά και δημογραφικά.
 - δ. Αποτέλεσμα του κινήματος των Νεότουρκων και των εθνικών διεκδικήσεων των βαλκανικών κρατών ήταν οι δυο _____ που ακολούθησαν.
 - ε. Ο φορέας που εκπροσώπησε την επιτακτική ανάγκη οικονομικοκοινωνικών μεταρρυθμίσεων στην ελληνική κοινωνία το 1909 και είχε με το μέρος του τη λαϊκή υποστήριξη ήταν ο _____
 - στ. Στο σιδηροδρομικό σταθμό του χωριού _____ οι αγρότες ετοιμάζονταν να μετακινηθούν προς τη Λάρισα για να συμμετάσχουν σε συλλαλητήριο εκφράζοντας τη δυσφορία τους για το αγροτικό ζήτημα, όταν η απεργία τους κατεπνίγη από το στρατό.

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: η ενότητα αυτή αναφέρεται στην περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) και τον μικρασιατικό πόλεμο (1918-1923). Η πρώτη παγκόσμια σύρραξη στις αρχές του 20^{ου} αι. με τις ανυπολόγιστες καταστροφές και τις εκατόμβες νεκρών, άλλαξε ριζικά τη φυσιογνωμία του κόσμου. Οι ελληνικές διεκδικήσεις στα παράλια της Μ. Ασίας προβλήθηκαν στις διπλωματικές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις δυνάμεις της Αντάντ και την Ελλάδα από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Τα εδάφη αυτά αποτελούσαν το μέτωπο της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης από το 1919 μέχρι το 1922. Το 1923 τελειώνει ο μικρασιατικός πόλεμος με καταστροφικές συνέπειες για την Ελλάδα και με τη *Συνθήκη της Λοζάνης* ρυθμιζόταν και επισφραγιζόταν η αμοιβαία μεταξύ των δύο κρατών αναγνώριση της νέας κατάστασης.

Έννοιες-Κλειδιά: Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, εθνικός διχασμός, συνθήκη Βερσαλλιών, Συνθήκη των Σεβρών, μικρασιατική καταστροφή, συνθήκη της Λοζάνης, δίκη των έξι, προσφυγικό ρεύμα.

Ασκήσεις-Δραστηριότητες

1. Να χωριστείτε σε τέσσερις ομάδες και καθεμία να αναλάβει να σχολιάσει από έναν από τους ακόλουθους χάρτες σχετικά με την εδαφική έκταση της Ελλάδας: **α.** Εδαφική έκταση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, **β.** μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, **γ.** μετά τη συνθήκη της Λοζάνης και **δ.** σήμερα.

Ελλάδα-Βαλκάνια, Ιταλία, Ατλας του Κόσμου, Πατάκης, σ. 19

2. Να χωριστείτε σε ομάδες και καθεμία να επιλέξει να διαβάσει ένα από τα παραθέματα που ακολουθούν για τους πρόσφυγες. Κατόπιν να σχολιάσετε τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν και το κλίμα της εποχής. Να μεταφέρετε και να μοιραστείτε στην αίθουσα εμπειρίες προγόνων σας ή δικές σας που έζησαν είτε ως πρόσφυγες ή μετανάστες.

Αριστερά: Στην προκουμαία της Σμύρνης μια τελευταία προσπάθεια διάσωσης των Ελλήνων που αποχωρίζονταν οριστικά τις εστίες τους. Αθήνα, Φωτοϊστορικό Αρχείο δήμου Ν. Σμύρνης. www.fhw.gr

Δεξιά: Παιδιά σε καταυλισμό προσφύγων στην Αθήνα. Φωτογραφία Nelly's. Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, www.fhw.gr

Οι δέκα δήμοι της χώρας με τη μεγαλύτερη αναλογία προσφύγων στο συνολικό πληθυσμό τους (1928)

<i>Πόλη</i>	<i>Αναλογία Προσφύγων</i>
<i>Δράμα</i>	<i>70,2 %</i>
<i>Καβάλα</i>	<i>56,9 %</i>
<i>Σέρρες</i>	<i>50,4 %</i>
<i>Θεσσαλονίκη</i>	<i>47,8 %</i>
<i>Μυτιλήνη</i>	<i>46,8 %</i>
<i>Ξάνθη</i>	<i>41,4 %</i>
<i>Πειραιάς</i>	<i>40 %</i>
<i>Ηράκλειο</i>	<i>35,9 %</i>
<i>Χίος</i>	<i>35,7 %</i>
<i>Κομοτηνή</i>	<i>34,1 %</i>

Μαργαρίτης Γ., κ.ά., Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004, σ. 169.

Οι πρώτες μας μέρες, στο λιμάνι κείνο [τον Πειραιά], που ήταν η πόρτα της νέας πατρίδας μας, ήταν στυφές και πικρές μαζί. Η δυσεντερία μας θέριζε. Καθόμαστε κει στο δρόμο, δίχως κανένα συναίσθημα ντροπής, κι αποπατούσαμε. Αυτό που ξέραμε ως τότε σαν ανθρώπινη αξιοπρέπεια, διπλώθηκε στον προσφυγικό μπόγο· μείναν μόνον οι χοντρές ανάγκες της ζωής, τυραννικές, απαίσιες.

Μικροί μεγάλοι στριμωχόμαστε όλοι σ' εκείνο το λιμάνι, αποβλακωμένοι, άβουλοι, με μια έμμονη ιδέα ο καθένας κι άλλος με μια άνοια αποκρουστική. Οι πιο τυχεροί ξέδιναν, γιατί κλάιγανε και βρίζανε και μουγκρίζαν από πόνο.

Μια νέα γυναίκα πετούσε από καιρό σε καιρό ένα τραγικό νανούρισμα. «Νάνι, νάνι το παιδάκι μου να κάνει...». Στην αγκαλιά της κρατούσε ένα μαξιλάρι που όλο το σκέπαζε και το φιλούσε και κοίταζε γύρω της πανικόβλητη. Κανένας δεν την πρόσεχε. Μόνο ο γερο-πατέρας της πάσχιζε να την ησυχάσει.

– Κορούλα μου, Ελένη μου, κάνε, παιδί μου, κουράγιο. Αυτό ήταν το θέλημα του Θεού...

Κάποιος δημοσιογράφος που πρόσεξε τη σκηνή, κοντοστάθηκε και θέλησε να πληροφορηθεί.

– Αφήσέ μας, χριστιανέ μου, έκανε ο γέρος. Τ' αγοράκι της έσκυψε να πάρει απ' την κούνια του κι αντί γι' αυτό πήρε το μαξιλάρι κι έφυγε!

Διδώ Σωτηρίου, *Οι Νεκροί Περιμένουν*, Κέδρος, Αθήνα 1988, σελ. 161.

Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων για την άφιξή τους στην Ελλάδα

Δεκαπέντε μέρες μείναμε στα βαπόρια. Έπειτα φτάσαμε στον Πειραιά. Απ' τον Πειραιά μόνο τα σύρματα ξέρω. Στα σύρματα είκοσι μέρες μας κρατήσανε. Αμάν, πολύ μας ρεζιλέψανε, πολύ μας βασανίσανε. Μας βάλαν στη σειρά. Τα μικρά και τις γριές απ' τη ρίζα μας κουρεύανε. Έκλαιγα, φώναζα: - Ψάξε με, δεξ με, αν έχω ψείρες! Με το ζόρι με κουρεύανε. Σαν κολοκύθι με κάνανε. Πολύν καιρό έπειτα ντρεπόμουνα να βγω στην αγορά να ψουνίσω.

Μας γδύσανε. Ό,τι φορούσαμε στον κλίβανο, άντε, τα βάλανε. Παπούτσια δεν είχαμε έπειτα να φορέσουμε. Μας δίνανε να φάμε. Είχαμε και μαζί μας. Όμως στην καραντίνα μεγάλο ρεζιλίκι, μεγάλο σεφιλίκι [=κακοπάθεια] ήτανε. Είκοσι μέρες κράτησε.

Από τον Αι-Γιώργη, απ' τον Πειραιά, μας βάλανε στο βαπόρι, στη Θεσσαλονίκη μας φέρανε.

Μας βγάλανε και μας αφήσανε. Στα σοκάκια της Θεσσαλονίκης πεταμένοι ήμαστε. Έτσι ξαπλωμένοι, μέσα στα σοκάκια. Περνούσε ο κόσμος και μας έβλεπε. Αμάν, ρεζιλίκι!

Πέρασε ένας άντρας, ένας τρανός. Μας πέταξε μια πεντάρα. Έπιασα την πεντάρα, φώναζα, έκλαιγα: - Εμείς έχουμε λεφτά! Εμείς έχουμε να φάμε! Αφήσαμε τα σπίτια μας, τόσα αμπέλια αφήσαμε! Δεν είμαστε ζητιάνοι εμείς!

– Άσε την πεντάρα. Ησύχασε έλεγε η μητέρα μου. Η μάνα μου άρρωστη ήταν. Ένα κουβάρι μαζεμένη καθότανε.

Περνούσε ο κόσμος. Μας βλέπανε από μακριά. Δεν ερχόντανε κοντά μας:

– Προσφυγιά! προσφυγιά! λέγανε και περνούσανε ...

(Μαρτυρία Καλλισθένης Καλλίδου από το χωριό Φερτέκι της Καπαδοκίας, κοντά στη Νίγη).

Η Έξοδος (έκδοση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών), τ. Β', σ. 261 στο Μαργαρίτης Γ., κ.ά., *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004, σ. 150.

Προσφυγικός συνοικισμός. Αθήνα.

Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α. www.fhw.gr

Μαρτυρία Μικρασιατών προσφύγων για την άφιξή τους στην Ελλάδα.

Την άλλη μέρα του Φωτός, Ιανουάριο του 1923, πρωτοβγήκαμε στην Ελλάδα. Μόλις βγήκαμε, περιμένανε κυρίες και μας μοιράσανε ψωμιά και τυριά. Την ίδια μέρα μας βάλανε στο τραίνο και μας πήγανε στην Τρίπολη. Τις δυο πρώτες βραδιές μείναμε στην Τρίπολη. ...

Κι εγώ έρημη ήμουνα και είχα και τρία παιδιά μαζί μου. ...

Ο γιος μου ήρθε στην Τρίπολη για να μας πάρει να μείνουμε όλοι στην Αθήνα. ... Άμα βγήκαμε στον Πειραιά, δεν είχαμε πού να μείνουμε. Δύο νύχτες κοιμηθήκαμε στο σταθμό, στο υπαιθρο. Τρέξαμε, πήγαμε στα Υπουργεία και τότε μας πήρανε και μας βάλανε στο εργοστάσιο του Στρίγγου, σε κάτι αποθήκες μέσα, στον Πειραιά. Εκεί ήτανε και άλλοι πρόσφυγες, από της Σμύρνης τα μέρη όλοι.

Έξι μήνες μείναμε μέσα εκεί. Κακήν κακώς, μην τα ρωτάς, πώς ζούσαμε. Έφτασε ο δεύτερος χρόνος της προσφυγιάς. Ήμαστε στα 1924 κι ακούσαμε πως γίνονται συνοικισμοί, για να κάτσουμε εμείς οι πρόσφυγες, στον Ποδονίφτη [=Ν. Ιωνία], στους Ποδαράδες [=Περισσός], στην Κοκκινιά.

Τότε ξέρεις πώς πιάνανε τα σπίτια στους συνοικισμούς; Πήγαινες εκεί, κρεμούσες ένα τσουβαλάκι ή ό,τι είχες σ' ένα δωμάτιο και το σπίτι ήτανε δικό σου. Ατελείωτα ήτανε ακόμη-κεραμίδια δεν είχανε, πόρτες δεν είχανε, παράθυρα δεν είχανε. Και μερικά που είχανε πόρτες και παράθυρα πηγαίνανε άλλοι τη νύχτα και τις βγάζανε και ανάβανε φωτιές να ζεσταθούνε, να μαγειρέψουνε. Δυο χρόνια ύστερα που φτάσαμε εμείς στην Ελλάδα ήρθε και μας βρήκε στην Κοκκινιά και ο άντρας μου. Αυτός ήρθε από τους τελευταίους αιχμαλώτους, γιατί, επειδή ήτανε τεχνίτης, τον κρατούσανε και τους δούλευε.

Δουλέψαμε, κουρασθήκαμε και κάναμε και σπίτι και αναστήσαμε τα παιδιά μας και δουλέψανε κι εκείνα· κι εδώ θα τελειώσουμε τη ζωή μας. Τα βάσανά μας ποτέ δεν θα φύγουνε από μέσα μας.

(Μαρτυρία Μαριάνθης Καραμουσά από το χωριό Μπαγάρασι κοντά στα Σώκια).

Η Έξοδος (έκδοση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών), τ. Α', σ. 193-195, στο Μαργαρίτης Γ., Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ΟΕΔΒ, 2004, σ. 161.

Αποσπάσματα από τον Τύπο του 1922 για την καταστροφή της Σμύρνης

Συντάκτης μας επεσκέφθη ξένον διπλωμάτην επιστρέψαντα εκ Σμύρνης δια του γαλλικού θωρηκτού «Λαμαρτίνο». Ο εν λόγω ξένος παρέμεινεν εις τον λιμένα της Σμύρνης περί το εικοσιτετράωρον και απεβιβάσθη δι' ολίγην ώραν και εις την Σμύρνην. Αι εντυπώσεις του από την μαρτυρικήν πόλιν, τας οποίας ευηρεστήθη να μας εκθέση, ζωγραφίζουν με πολύ μελανά χρώματα την εν Σμύρνην κατάστασιν.

Εζήσαμεν, λέγει ο επίσημος ξένος, κατά την εικοσιτετράωρον παραμονήν μας εις τον λιμένα της Σμύρνης μέσα εις μιαν αποπνικτικήν ατμόσφαιραν τρόμου. Αι τραγωδίαι [που εξετλίσσοντο ολίγα μέτρα μακράν μας επίεζαν τα στήθη, μας έπνιγαν. Τα κύματα εξέβραζαν τριγύρω εις το πλοίον μας επιπλέοντα πτώματα ανδρών παραμορφωμένων και γυναικών γυμνών. Το πτώμα μιας γυναίκας γυμνής με τρομακτικάς πληγάς εις το σώμα της, με τα μαλλιά ζέπλεκα, έπλεε επί πολλήν ώραν κοντά εις τον «Λαμαρτίνον». Μια δυσωδία αποσυντεθειμένων πτωμάτων εγέμιζε βαρεία την ατμόσφαιραν...

– *Απεβιβάσθητε εις την πόλιν της Σμύρνης;*

– *Ναι· έπρεπε να συναντήσω τας εκεί αρχάς της χώρας μου και απεβιβάσθην, παρ' όλας τας προσπαθείας των περί εμέ όπως με αποτρέψουν. Οι δρόμοι της πόλεως ήσαν έρημοι, νεκροί, από καιρού δε εις καιρόν ηκούοντο πυροβολισμοί. Η συγκοινωνία εις τας οδούς έχει*

εντελώς διακοπή· είναι πολύ επικίνδυνον, άλλωστε, να κυκλοφορή κανείς εις τους δρόμους κυρίως εις τους εσωτερικούς δρόμους της πόλεως, διότι περιφέρονται ομάδες ατάκτων, αι οποίαι δεν φείδονται ουδενός. Ήτο τρομερά η ολιγόχρονος διαμονή μου εις την Σμύρνην· εξούσα μέσα εις μιαν βαρείαν, πνιγηράν ατμόσφαιραν· παντού αντίκρυζα ζωντανήν την εικόνα του τρόμου και της καταστροφής.

Ελεύθερον Βήμα, 16 Σεπτεμβρίου 1922, στο Σκουλάτου Β.,
Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004, σ. 102-104.

Η λαϊκή μούσα και η μικρασιατική καταστροφή
Εσείς, βουνά της Αγκυρας και της Μικράς Ασίας,
ποτέ σας μην ανθίσετε, ποτέ μη λουλουδίσετε,
για το κακό που πάθαμε στις δεκατρείς τ' Αυγούστου.
Γιόμισαν τα βουνά κορμιά κι' οι κάμποι παλληκάρια.
Κι' άλλα παιδιά ν' αισχμάλωτοι κι' άλλα 'ναι λαβωμένα,
κι ένα παιδί απ' τον τόπο μας άλλων παιδιώνε λέει:
«Βλέπω, παιδιά, 'τοιμάζεστε στον τόπο μας να πάτε.
Ντουφέκι να μη ρίξετε, τραγούδι μην ειπήτε.
Κι' αν σας ρωτήσει η μάνα μου κι' ο δόλιος μου πατέρας,
Πέστε τους πως παντρεύτηκα εδώ μεσ' στην Τουρκία.
Πήρα την πλάκα πεθερά, τη μαύρη γη γυναίκα,
δυο κυπαρίσια αγκαλιά στο μνήμα μου απάνου».

Δημοτικό τραγούδι, περιοδικό Λαογραφία, τ. 17, σ. 74,
στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 105.

3. Ποια πιστεύετε ότι είναι τα προβλήματα και οι συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στη χώρα μας σήμερα; Ποια είναι η συμβολή τους στην ελληνική κοινωνία;
4. Κάθε ένας να περιγράψει σε ένα μικρό κείμενο είτε από προσωπική του εμπειρία ή από κάποιο γείτονα ή φίλο τη ζωή του στην Ελλάδα ως μετανάστη.
5. Να χωριστείτε σε δυο ομάδες. Κάθε ομάδα να επιλέξει από τις λέξεις-ζεύγη που δίνονται παρακάτω να φτιάξει μια μικρή αφήγηση. Η μια αφήγηση θα αντλήσει στοιχεία από την πρώτη στήλη και θα αναφέρεται στους πρόσφυγες των αρχών του 20^{ου} αι. και η άλλη αφήγηση θα αντλήσει στοιχεία από τη δεύτερη στήλη και θα αναφέρεται στους μετανάστες σήμερα. Συγκρίνετε τα δυο κείμενα· τι ομοιότητες και τι διαφορές παρατηρείτε;

Λέξεις – ζεύγη που δίνονται:

<i>α' στήλη</i>	<i>β' στήλη</i>
προσφυγικό ρεύμα	– μεταναστευτικό ρεύμα
περίπου 1.500.000 πρόσφυγες	– περίπου 2.000.000 μετανάστες
αναγκαστική εγκατάλειψη εστίας	– οικονομικοί μετανάστες, πολιτικοί πρόσφυγες
δύσκολες συνθήκες διαβίωσης	– ανέχεια, φτώχεια

μεταφέρουν: γνώσεις, πολιτισμό, έθιμά τους

εργάζονται ως αγρότες, εργάτες
(φθηνό εργατικό δυναμικό)

δημογραφική αύξηση

προσφυγικοί συνοικισμοί

διαφορά νοοτροπίας μεταξύ γηγενών και προσφύ-
γων (αντιμετωπίζονταν υποτιμητικά)

σπουδαία η προσφορά τους στη χώρα

οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά, πολιτιστικά

προσφορά στη μουσική(ρεμπέτικα) και στη λογοτε-
χνία

– γνώσεις, πολιτισμός, έθιμά τους

- εργάζονται ως αγρότες, εργάτες
(φθηνό εργατικό δυναμικό)

- δημογραφική αύξηση

- εγκαθίστανται σε αστικά κέντρα και ύπαιθρο

- κοινωνικός αποκλεισμός μεταναστών

- πολυπολιτισμική κοινωνία, κοινωνική
πολυμορφία,

προσφορά μεταναστών στην οικονομία, την πολιτική
κ.ά.

- νέα μουσικά και λογοτεχνικά ρεύματα, δημιουρ-
γική ενσωμάτωση στην ελληνική πολιτιστική ταυ-
τότητα

6. Να ακούσετε από το cd τραγούδια από τη Μικρά Ασία.

ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: μεσοπόλεμος ονομάζεται η περίοδος που μεσολαβεί ανάμεσα στους δυο παγκοσμίους πολέμους. Κύρια γνωρίσματά της είναι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα Ευρωπαϊκά κράτη μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Η οικονομική κατάρρευση¹³ της Αμερικής στα 1929 με την κρίση στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, έχει αντίκτυπο στις ήδη κλονισμένες οικονομίες των ευρωπαϊκών κρατών, ενώ η ανεργία και η ανέχεια ανέρχονται σε μείζονα προβλήματα. Οι κοινωνικές εντάσεις και η οικονομική κρίση οδηγούν σε πολιτική αστάθεια, που απειλεί τους δημοκρατικούς θεσμούς. Τα αδιέξοδα αυτά εκμεταλλεύονται εθνικιστικές οργανώσεις και επιβάλλουν ολοκληρωτικά καθεστώτα με κύριους πρωταγωνιστές στην Ιταλία τον *Μπενίτο Μουσολίνι* (1924), στη Γερμανία τον *Αδόλφο Χίτλερ* (1933) και στην Ισπανία τον *Φράνκο* (1939). Την ίδια περίοδο στην Ελλάδα επικρατεί μεγάλη πολιτική αστάθεια.

Αποψη της πλατείας Ομονοίας γύρω στα 1920. Αθήνα, φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, www.fhw.gr

Αθηναϊκό καφενείο. Αθήνα, φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α., www.fhw.gr

Έννοιες-Κλειδιά: μεσοπόλεμος, ολοκληρωτικά καθεστώτα, δικτατορία, οικονομική κρίση, πολιτική αστάθεια, εργατικό κίνημα.

Δραστηριότητες

1. Να χωριστείτε σε ομάδες και καθεμία να επιλέξει να διαβάσει ένα από τα παραθέματα που ακολουθούν για την επιβολή της δικτατορίας. Κατόπιν να συζητήσετε στην αίθουσα για τους κινδύνους που εγκυμονούνται από την πολιτική αστάθεια για τους δημοκρατικούς θεσμούς;

¹³ Η οικονομική κρίση της Αμερικής οφειλόταν από τη μια πλευρά στην υπερπαραγωγή προϊόντων, καθώς η βιομηχανική της παραγωγή είχε σχεδόν διπλασιαστεί μετά τον πόλεμο και στην υποκατανάλωση από την άλλη πλευρά.

Η εγκαθίδρυση του «Καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου 1936», όπως άρεσε στον Μεταξά να αποκαλεί τη δικτατορία του, αποτέλεσε μέρος της γενικότερης τάσης προς βασιλικές δικτατορίες στα Βαλκάνια, στα τέλη της δεκαετίας του 1930, καθώς τα ασταθή κοινοβουλευτικά καθεστώτα που είχαν εγκαθιδρυθεί αποδείχθηκαν ανίκανα να ανταποκριθούν στις εντάσεις που προκαλούσε η οικονομική κρίση. Μολονότι οι επικριτές του Μεταξά αποκήρυξαν τη δικτατορία του ως φασιστική, στο σύνολό της δεν διέθετε τον δυναμισμό του γερμανικού ναζισμού ή του ιταλικού φασισμού. Ήταν περισσότερο μια αυταρχική, οπισθοδρομική και πατερναλιστική δικτατορία με ένα επίστρωμα φασίζουσας ρητορείας και ύφους... Μιμούμενος το Τρίτο Ράιχ του Χίτλερ, και με τη συνήθη έλλειψη της αίσθησης της τήρησης των αναλογιών, η οποία χαρακτηρίζει τους δικτάτορες, κήρυξε τον «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό». Κάτω από την καθοδήγησή του, αυτός ο πολιτισμός θα συνδύαζε τρόπον τινά τις παγανιστικές αξίες της αρχαίας Ελλάδας, και ιδιαίτερα της Σπάρτης, με τις χριστιανικές αξίες της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας του Βυζαντίου. Χαρακτήριζε τον εαυτό του «πρώτο αγρότη», «πρώτο εργάτη», «αρχηγό» και «εθνοπατέρα», αλλά η λαϊκιστική, αντιπλουτοκρατική ρητορεία του, παρόλο που δεν έπασχε από έλλειψη ειλικρίνειας, σπάνια εφαρμόστηκε στην πράξη. Υποχρέωσε τους νέους να προσχωρήσουν στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, την οποία προόριζε να γίνει φορέας διαίωνισης των ιδεωδών του μετά το θάνατό του, και εξακόντισε το δηλητήριό του σε όλο το φάσμα του «πολιτικού κόσμου», επιφυλάσσοντας ιδιαίτερη απέχθεια για την Αριστερά.

Clogg R., Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 143.

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου δεν μπορούσε βέβαια να δώσει λύση στα σοβαρά προβλήματα της στιγμής. Εισάγει τη διαφθορά στις κρατικές υπηρεσίες κι ολοκληρώνει την οικονομική υποδούλωση της χώρας. Νέα δάνεια συνάπτονται, 350 εκ. δρχ. από τη Γερμανία και 4 εκατ. από την Αγγλία, ενώ ο Δόκτωρ Σάχτ έρχεται στην Αθήνα για το διακανονισμό των δημοσιονομικών και της οικονομίας της Ελλάδας. Κάθε αντιπολίτευση καταπνίγεται με την τρομοκρατία. Φτάνουν στο σημείο να απαγορεύουν την Αντιγόνη του Σοφοκλή και τον Επιτάφιο του Θουκυδίδη εξαιτίας των δημοκρατιών ιδεών τους. Η ομαλή εξέλιξη της πολιτικής ζωής της Ελλάδας, που μπαίνει στο σύστημα των ολοκληρωτικών κρατών της Ευρώπης, ανακόπτεται.

Σβορώνος Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σ. 131-132.

Οι πρωταγωνιστές της περιόδου 1936-1940. Ι. Μεταξάς και Γεώργιος Β΄, Αθήνα, φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α., www.fhw.gr

Πολιτικοί αρχηγοί και κόμματα στηλιτεύουν τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου
«...Η συμφωνία των δυο κομμάτων του Ιουνίου, δια τον σχηματισμόν ισχυράς κυβερνήσεως υπήρξεν ακριβώς η αιτία δια την οποίαν ο Μεταξάς εβίασε την λύσιν της δικτατορίας, παρουσιάζας εις την Υμετέραν Μεγαλειότητα τον κομμουνιστικόν κίνδυνον ως επικρεμάμενον και η Υμετέρα Μεγαλειότης ενέδωκε, σφάλμα μέγιστον. Μεγαλειότατε, το οποίον εγώ χαρακτηρίζω δια της φράσεως «πήδημα εις το κενόν», και δια της τοιαύτης πράξεώς σας ανατρέψατε άρδην όλας τας προς τον ελληνικόν λαόν υποσχέσεις Σας, τας οποίας κατά τον επισημότερον τρόπο εδώκατε...»

Ιωάννης Θεοτόκης, μέλος της διοικούσας επιτροπής του Λαϊκού κόμματος

«...Η 4^η Αυγούστου εσημείωσε δια τον ελληνικόν λαόν την αρχήν ενός νέου εξανδραποδισμού αυτού. Λαός στερούμενος του δικαιώματος της συμμετοχής της ελευθερίας του λόγου και της σκέψεως, λαός εις τον οποίον δεν επιτρέπεται όχι μόνον το δικαίωμα του ελέγχου επί των κυβερνητικών πράξεων, αλλ' ούτε η απλή εκδήλωσις ενδιαφέροντος δια τας τύχας αυτού, δεν αποτελεί πλέον εθνικόν σύνολον λαού, αλλ' άθροισμα δούλων».

Θεμ. Σοφούλης, αρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων.

«...Υπό το καθεστώς Μεταξά η Ελλάς... εβυθίσθη εις τον τρόμον και την διαφθοράν. Τοιαύτην ηθικήν εξαθλίωσιν δεν θα εύρωμεν, όσον και αν ερευνήσωμεν, εις καμίαν εποχήν και εις καμίαν χώραν».

Γεώργιος Καφαντάρης, αρχηγός του κόμματος των Προοδευτικών.

«...Τέσσερις μονάχα μήνες φασιστικής δικτατορίας έφτασαν για να δημιουργήσουν τραγική κατάσταση για το λαό και τον τόπο. Η Ελλάδα... μετατράπηκε σε απέραντη φυλακή του λαού της».
Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε.

Τα δυο πρώτα αποσπάσματα, από το βιβλίο του Κ. Καλλιγά, Παλινόρθωση και Δικτατορία, σ. 234 και 236. Τα δυο τελευταία από το βιβλίο του Τ. Βουρνά, Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, Β', σελ. 488-489, στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 225.

2. Τι μέσα χρησιμοποίησε η φασιστική, η ναζιστική και στην Ελλάδα η δικτατορική προπαγάνδα για να διαδώσουν τα ιδανικά τους; Σήμερα τα ίδια μέσα πώς χρησιμοποιούνται; Να σχολιάσετε τη φωτογραφία και να αντλήσετε περισσότερο πληροφοριακό υλικό από την αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.

Φαλαγγίτισσες της ΕΟΝ. Αθήνα, φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α., www.fhw.gr

3. Ποια μορφή δράσης επέλεξε το εργατικό κίνημα για να κερδίσει τις διεκδικήσεις του; Οι απεργιακές κινητοποιήσεις τι προωθούν, τι εκφράζουν και τι χαρακτήρα έχουν; Να παρατηρήσετε και να σχολιάσετε τις παρακάτω εικόνες. Να συζητήσετε τα συμπεράσματά σας από τον πίνακα και το παράθεμα για την κατάσταση των εργαζομένων στην Ελλάδα του μεσοπολέμου.

Στις αρχές του 20^{ου} ήταν αρκετά διαδεδομένη η παιδική εργασία. Στη φωτογραφία διακρίνονται παιδιά μικρής ηλικίας που απασχολούνταν ως στιλβωτές υποδημάτων. Αθήνα, φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α., www.fhw.gr

Εργάτριες σε κλωστοϋφαντουργία.
Αθήνα, φωτογραφικό αρχείο Ε.Λ.Ι.Α., www.fhw.gr

Η κατάσταση των εργαζομένων κατά την περίοδο του μεσοπολέμου στην Ελλάδα.

Το ΑΟΣ (Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο) δέχεται ότι στα χρόνια αυτά η ανεργία στα αστικά κέντρα είχε φτάσει στο ύψος του 28%-30% του συνόλου των μισθωτών. Βέβαια, η κινητοποίηση της οικονομίας επέφερε στη συνέχεια την απορρόφηση μεγάλου αριθμού ανέργων, αυτό έγινε όμως πάνω στη βάση των συμπιεσμένων χαμηλών αμοιβών της εργασίας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται... ότι στα 1939 ο μέσος εργαζόμενος όφειλε να διαθέτει για 1 κιλό κρέας το 1/2 του ημερομισθίου του και για ένα κιλό γάλα το 1/5 (ενώ ο Άγγλος εργάτης διέθετε αντίστοιχα το 1/10 και το 1/20).

Η δειγματοληπτική έρευνα, που έγινε από τη Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος το 1930, απέδειξε ότι τα 73% των εργατικών οικογενειών του δείγματος είχαν εισόδημα κατώτερο από το θεωρούμενο γενικά ως ελάχιστο όριο για τη συντήρηση. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Ξ. Ζολώτα και του Περ. Ρεδιάδη, το ελάχιστο όριο για τη συντήρηση της μέσης εργατικής οικογένειας ήταν περίπου 33.000 δρχ. Και όμως 17,5 % των οικογενειών είχαν ετήσιο εισόδημα κατώτερο των 18.000 δρχ. και 30.000 δρχ. και 4,33% μεταξύ 30.000 και 33.000 δρχ. Από το σύνολο του χαμηλού αυτού εργατικού εισοδήματος το 57,5% δαπανιόταν σε τρόφιμα, από τα οποία μόνο το ψωμί αντιπροσώπευε το 40% των οικογενειακών δαπανών.

Βεργόπουλου Κ., Η ελληνική οικονομία από το 1962 ως το 1935 (Ι.Ε.Ε., τ. ΙΕ', σ. 342, 1978) στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 195-196.

Η απεργία

<i>Έτος</i>	<i>Αριθμός ανέργων</i>
1928	75.000
1929	127.000
1930	155.000
1931	218.000
1932	237.000
1933	156.000
1934	162.000
1935	150.000

Βεργόπουλου Κ., Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935 (Ι.Ε.Ε., τ. ΙΕ', σ. 341, 1978) στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 196.

4. Τι συμβολίζει ο εορτασμός της *Πρωτομαγιάς*; Πώς γιορτάζεται στην Ελλάδα; Για πληροφορίες σχετικά με την απεργία της Πρωτομαγιάς να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.
5. Στον τόπο σας υπάρχουν παλιά εργοστάσια; Ποια είναι η σημερινή χρήση αυτών των κτιρίων σήμερα;
6. Έχετε επισκεφθεί τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης; Πώς θα την περιγράφατε και ποια είναι η σημασία της σήμερα; Μπορείτε να αντλήσετε πληροφορίες για την καθιέρωση της ΔΕΘ ανατρέχοντας στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: Από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 η Γερμανία, η Ιταλία, καθώς επίσης η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ αρχίζουν να εκδηλώνουν επεκτατικές τάσεις. Ο πόλεμος ξεσπά το 1939, όταν ο Χίτλερ επιτίθεται στην Πολωνία και η Γαλλία και η Αγγλία κηρύττουν στη Γερμανία τον πόλεμο. Το 1940 όταν συνθηκολογεί η Γαλλία και ο Χίτλερ έχει καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, η Ελλάδα τάσσεται στο πλευρό της Αγγλίας, που είχε απομείνει μόνη να αντιστέκεται στον αγώνα εναντίον των δυνάμεων του Άξονα. Την ίδια χρονιά ξεσπά ο ελληνοϊταλικός πόλεμος και λίγο αργότερα η Ελλάδα δέχεται τη γερμανική επίθεση. Το καθεστώς που επιβάλλουν οι δυνάμεις του Άξονα στους κατακτημένους είναι ολοκληρωτικό· στέρψη των πολιτικών ελευθεριών, διωγμοί, λεηλασίες, εκτελέσεις.

Έννοιες-Κλειδιά: Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, τριπλή κατοχή (γερμανική, ιταλική, βουλγαρική), στρατόπεδα συγκέντρωσης, Ολοκαύτωμα, εθνική αντίσταση, εμφύλιος πόλεμος.

Δραστηριότητες:

1. Να διαβάσετε το παρακάτω απόσπασμα και να συζητήσετε για το ρόλο και τη συμμετοχή των γυναικών στην εθνική αντίσταση.

Στην Ελλάδα, οι γυναίκες πέρασαν για πρώτη φορά μαζικά στη δημόσια σφαίρα κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής. Είναι ίσως παράδοξο το γεγονός ότι ο πόλεμος και μια τριπλή κατοχή θα μπορούσαν να συνδέονται με την ευτυχία και καταξίωση, αλλά, ακόμα και σήμερα, γυναίκες μέλη του ΕΑΜ ή του ΚΚΕ αισθάνονται ότι ενήργησαν ως ιστορικά υποκείμενα και κέρδισαν αυτοπεποίθηση, ισότητα και σεβασμό μέσα από την αντιστασιακή τους δράση. Τέτοια αισθήματα βάρυναν περισσότερο από τις καθημερινές δυσκολίες εκείνων των χρόνων. Για τις έφηβες ιδίως, οι οποίες δεν είχαν ακόμη αποδεχθεί πλήρως τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων, το ριζοσπαστικό πνεύμα της Αντίστασης και οι δυσκολίες του αγώνα παρείχαν ευκαιρίες για πρωτοβουλίες και δραστηριότητες που σε καιρό ειρήνης ήταν ανύπαρκτες. [...]
Βερβενιώτη Τασούλα, Οι γυναίκες της Αριστεράς μπροστά στο δίλημμα: πολιτική ή οικογένεια; στο Mazower M., (επιμ.), Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 121.

Η θυσία της Ηλέκτρας Αποστόλου στις 26 Ιούλη 1944

Στους δρόμους της Αθήνας βρίσκεται πεταμένο ένα πτώμα γυναίκας φριχτά παραμορφωμένο και μισοκαμένο. Είναι το σώμα της ηρωίδας Ηλέκτρας Αποστόλου, μιας από τις πιο φωτεινές μορφές του κινήματος της Εθνικής Αντίστασης. Την πιάσανε τα ελληνόφωνα χιτλερικά καθάρματα, οι σαδιστές της Ειδικής Ασφάλειας. Την βασάνισαν φριχτά μέρες ολόκληρες. Μη μπορώντας να κλονίσουν την αδάμαστη θέλησή της την μαστιγώνουν με συρματένιο βούρδουλα, καίνε το κορμί της με πυρωμένα σίδερα, τη βάζουν να περπατήσει πάνω σε αναμμένα κάρβουνα και τέλος την κρεμούν από τις μασχάλες και την βασανίζουν ως την τελευταία της πνοή. Γνήσια θυ-

γατέρα της αδούλωτης Ελλάδας, η Ηλέκτρα, αντιμετωπίζει αλύγιστη τα μαρτύρια χωρίς να βγά-
λει λέξη από το στόμα της. Στις ερωτήσεις των δημίων της που προσπαθούσαν να την κάνουν
να μαρτυρήσει μυστικά του αγώνα απαντά περήφανα και λακωνικά.

- Πώς σε λένε;
- Ελληνίδα.
- Πού κάθεται;
- Στην Ελλάδα.
- Τι δουλειά κάνεις;
- Υπηρετώ τον ελληνικό λαό.

Ιστορία της Αντίστασης 1941-1945, τ. 4^{ος}, σ. 1417 στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 284.

2. Τι αξίες και τι ιδανικά ενέπνευσε στους μαχόμενους η εθνική αντίσταση; Να διαβάσετε το απόσπασμα του χωρικού από το Γιάννη Σακκά.

Στη διάρκεια της Κατοχής βίωσα φόβο και τρόμο, αλλά επίσης πίστη, πατριωτισμό και αληθινό
ηρωισμό. Στερούμασταν σχεδόν όλα όσα σήμερα θεωρούμε δεδομένα. Κι όμως νιώθω ότι τότε
ήμασταν πλούσιοι, γιατί μάθαμε την αξία των ανθρώπινων σχέσεων, τη συμπόνια και την ευθύ-
νη ο ένας για τον άλλον. Αν και δεν θα διάλεγα να τη ζήσω ξανά, σκέφτομαι την εποχή εκείνη
με κάποιο αίσθημα απώλειας. Είχαμε κάτι για το οποίο άξιζε να ζήσεις, να πολεμήσεις· κάποιοι
πέθαναν κιόλας γι' αυτό. Ήταν μάθημα ζωής.

- Χωρικός-

Σακκάς Γιάννης, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ευρυτανία, στο Mazower M., (επιμ.),
Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα,
1943-1960, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 205.

3. Πέρα από τα τραγούδια της Σοφίας Βέμπο για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, τι άλλα τρα-
γούδια γνωρίζετε για τον πόλεμο; Ποια λειτουργία επιτελούσαν για τον ψυχισμό των
στρατιωτών αλλά και του κόσμου;

Η Σοφία Βέμπο, που το όνομά της είναι συνδεδεμένο με μια χρυσή σελίδα της εθνικής μας ι-
στορίας, η τραγουδίστρια της Νίκης, προκαλούσε σκιρτήματα ενθουσιασμού, με τα επίκαιρα
τραγούδια της που και σήμερα όταν ακούγονται μας θυμίζουν αξέχαστες και ανεπανάληπτες
εποχές της λαμπρής εποποιίας του 1940-1941... Τότε που ο στρατός μας κατά τις ώρες της
διακοπής της μάχης τραγουδούσε, μέσα στις χαράδρες και στα φαράγγια το «κορόιδο Μουσολί-
νι – κανείς δεν θα σου μείνει», και το «Τα τάνκς και τα κανόνια δεν είναι μακαρόνια». Τότε
που μες στην αντάρα του πολέμου έφθανε ο απόηχος των τραγουδιών της Βέμπο, όπως σαν τα
παρακάτω τετράστιχα.

Βάζει ο Ντούτσε τη στολή του
και την σκούφια της ψηλή του
μ' όλα τα φτερά
και μια νύχτα με φεγγάρι
την Ελλάδα πάει να πάρει
βρε το φουκαρά.

Μαρτυρίες 1940-1941, σ.265 (Κέδρος), στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 254.

4. Να σχολιάσετε τα αποκόμματα από τις εφημερίδες και τα συνθήματα της εποχής.

Φύλλο της Βραδυνής. Το έπος του 40. www.fhw.gr

5. Έχετε εμπειρίες προγόνων που πολέμησαν στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ή στην εθνική αντίσταση; Πώς σας μεταφέρουν το κλίμα της εποχής; Να διαβάσετε κατά ομάδες τα παραθέματα που ακολουθούν και να τα συζητήσετε.

*Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε
ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον
άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολ-
λώντας το ποδάρι από τη λάσπη,
όπου, φορές, εκατοβούλιαζε ίσαμε
το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψι-
χάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς
μες στην ψυχή μας. Και τις λίγες
φορές όπου κάναμε στάση να ξε-
κουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε
κουβέντα, μονάχα σοβαροί και α-
μίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό
δαδί, μια μια εμοιραζόμασταν τη
σταφίδα. Ή φορές, πάλι, αν ήταν
βολετό, λώναμε βιαστικά τα ρούχα*

Στιγμιότυπο από το αλβανικό μέτωπο. Αθήνα, Φωτογραφικό Αρχείο Ιστορικής και Εθολογικής Εταιρείας της Ελλάδος. www.fhw.gr

*και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέζουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα
ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο κι απ' την κούραση ανυπόφερτο. Τέλος, κάποτε ακουγότανε στα*

σκοτεινά η σφυρίχτρα, σημάδι, ότι κινούσαμε, και πάλι σαν τα ζα τραβούσαμε μπροστά να κερδίσουμε δρόμο, πριχού ξημερώσει και μας βάλουνε στόχο τα αεροπλάνα. Επειδή ο Θεός δεν κάτεχε από στόχους ή τέτοια, κι όπως το 'χε συνήθειο του, στην ίδια πάντοτε ώρα ξημέρωνε το φως.

Ο. Ελύτης, «Η πορεία προς το μέτωπο» [από το «Άξιον Εστί»], στο Γρηγοριάδης Ν., κ.ά., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1990, σ. 309.

Γυναίκες που κουβαλούσαν πυρομαχικά

7 Νοεμβρίου 1940. Σήμερα σκοτώθηκαν δύο παιδιά του 33^{ου} Συντάγματος και αυτό μάνιασε περισσότερο τους στρατιώτες. Φώναζαν, εμπρός για την Ρώμη. Ο θάνατος αυτός αντί να μας δειλιάση μας έδωσε περισσότερα φτερά για να κυνηγήσουμε τους Ιταλούς. Συνάντησα γυναίκες που κουβαλούσαν πυρομαχικά. Μία ήτο 88 ετών. Μια μου είπε κλείδωσε το μικρό σε καλύβα για να βοηθήσει τον στρατό. Το βράδυ είδα μια γριούλα να κρατά δύο μικρά και η μητέρα τους ζύμωνε ψωμί για το στρατό με το φως δύο κεριών που είχε μέσα σ' ένα ποτήρι. Τα χιόνια, ο πάγος, το τρομερό κρύο, δεν φαίνονταν να τις τρόμαζε. Όλες γεμάτες χαρά ήθελαν να προσφέρουν στον στρατό ό,τι δεν μπορούσαν τα μεταγωγικά. Αλήθεια γυναίκες θαύμα. Τι διαφορά με τις πόλεις!

Από το Ημερολόγιο Πολέμου του Αργύρη Μπαλατσού, στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 249.

6. Να διαβάσετε το παρακάτω απόσπασμα του Γιάννη Σακκά για τον εμφύλιο. Τι μπορεί να σήμαινε για ένα χωριό ή και για μια οικογένεια να έχει χωριστεί στα δυο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου;

Το χωριό μου είχε χωριστεί στα δύο. Ο εμφύλιος πόλεμος δίχασε τους ανθρώπους, κατέστρεψε οικογένειες, συγγένειες, φιλίες. Από τη μια μεριά υπήρχαν οι αληθινοί πατριώτες, «οι σωτήρες του έθνους», και από την άλλη ήταν τα «κομμούνια», οι προδότες. Στο χωριό συνεχώς προσέχαμε, ρίχναμε πάντα μια ματιά γύρω πριν πούμε οτιδήποτε· εξάλλου μια λάθος κουβέντα αρκούσε για να βρεις το μελά σου.

Σακκάς Γιάννης, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ευρυτανία*, στο Mazower Μ., (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 224.

7. Σχετικά με τα χρόνια της εθνικής αντίστασης και του εμφυλίου πολέμου δείτε την ταινία «*Τα Πέτρινα Χρόνια*» του Π. Βούλγαρη. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εποχή να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.

Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις: η μεταπολεμική περίοδος περιλαμβάνει τα χρόνια από το τέλος του εμφυλίου, το 1949 μέχρι το 1967. Μετά του τέλους του εμφυλίου πολέμου η Ελλάδα προσπαθεί να ανασυγκροτηθεί. Ωστόσο ο Εμφύλιος πόλεμος έχει κληροδοτήσει πολλά πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα και η αστάθεια που επικρατεί στην πολιτική σκηνή κλυδωνίζει τη δημοκρατία στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Στις δεκαετίες 1950 και 1960 η χώρα ανασυγκροτείται οικονομικά σε όλους τους τομείς με κυριότερο χαρακτηριστικό την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Η οικονομική αυτή ανάπτυξη θα συντελέσει στην αλλαγή των κοινωνικών δομών, αλλά και στην εμφάνιση νέων κοινωνικών φαινομένων, με σημαντικότερα τη μετανάστευση και την αστυφιλία.

Έννοιες-Κλειδιά: μεταπολεμικά χρόνια, πολιτική αστάθεια, αστυφιλία, μετανάστευση, ανοικοδόμηση, βιομηχανικές περιοχές, εξηλεκτρισμός.

Ασκήσεις-Δραστηριότητες:

1. Να ανατρέξετε στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος και αφού συλλέξετε πληροφοριακό υλικό να συσχετίσετε τη γενικευμένη χρήση ηλεκτρικού ρεύματος με την προσπάθεια ανασυγκρότησης της Ελλάδας στα μεταπολεμικά χρόνια. Πώς εξυπηρέτησε στην οικονομία της χώρας; Κατά ποιους τρόπους πιστεύετε ότι μετέβαλε την καθημερινή ζωή;
2. Να διαβάσετε το απόσπασμα από το *Διπλό Βιβλίο* του Δ. Χατζή και να χωριστείτε σε τρεις ομάδες. Όλες οι ομάδες να αναλάβουν το ρόλο του ήρωα στο διήγημα, το ρόλο του μετανάστη. Κατόπιν κάθε ομάδα να αναλάβει να σχολιάσει ένα από τα ακόλουθα ζητήματα και στο τέλος τα συμπεράσματα όλων των ομάδων να συζητηθούν στην αίθουσα. Οι ομάδες έχουν επίσης τη δυνατότητα να αναλάβουν όλους τους διαφορετικούς ρόλους που εμφανίζονται στην αφήγηση και να τους αναπαράγουν θεατρικά στην αίθουσα. Τα ζητήματα προς συζήτηση είναι:
 - (α) Ο ρόλος και η εργασία του μετανάστη στο εργοστάσιο.
 - (β) Η περιγραφή από τον ήρωα του ηλεκτροκίνητου εργοστασίου και οι εντυπώσεις που του προκαλεί.
 - (γ) Η αναφορά του ήρωα σε άλλες εθνικότητες. Να συγκρίνετε την κοινωνική θέση του ήρωα με εκείνη του Τούρκου και της Γερμανίδας.

Αουτέλ-Αουτο Ελέκτρικα'

Το εργοστάσιο το δικό μας, είναι ένα καινούργιο εργοστάσιο. Η φάτσα του μπροστά –γυαλί και αλουμίνιο. Κανιμάδες, φουγάρα, καπνιές—τίποτα τέτοια. Είναι ηλεκτροκίνητο. Καινούργιο και ηλεκτροκίνητο. Μικρό – μα μεγάλη παραγωγή. Με ποιο τρόπο μπόρεσα εγώ να τη λογαριάσω, θα σου το πω. ΑΟΥΤΕΛ – που θα πει άουτο ελέκτρικα. Κατασκευάζουμε φάτα για τ' αυτοκίνη-

τα. Όλα τα φώτα εμείς. ... Στο τμήμα που βρίσκομαι, κάνω τη μεταφορά. Χαμάλης είμαι δηλαδή, σα να λέμε. Δε χρειάζεται το δηλαδή, το σα να λέμε. Είμαι χαμάλης στη Σπεντισιόν του Α-ΟΥΤΕΛ και κανονικότατος. Έχω ένα καρτσάκι με λαστιχένιες ρόδες και φορτώνω πάνω τα έτοιμα κιβώτια. Οχι όλα. Μονάχα από το πρώτο το τμήμα, αυτά δηλαδή που πάνε για το κατάστημα. Στ' άλλο τμήμα, εκεί που κλείνουνε τα κιβώτια για τα εργοστάσια, είναι ένας άλλος, με το δικό του το καρτόσι κι αυτός. Είταν πρώτα Σπανιόλος, τώρα ένας Τούρκος.

Μαζί με τα κιβώτια παίρνω κάθε φορά και τα χαρτιά που χρειάζεται, το διπλότυπο και την μικρή απόδειξη τη δική μου. Στο διπλότυπο είναι όλα γραμμένα, κιβώτια τόσα, μέγεθος τέτοιο, περιεχόμενο τούτο και κείνο. Δεν είναι δική μου δουλειά το διπλότυπο, πρέπει να το παραδώσω μόνο. Στην απόδειξη τη δική μου είναι ο αριθμός του διπλοτύπου μόνο, ώρα και λεφτά της παραλαβής, δηλαδή της παράδοσης και τίποτα παραπάνω. Τα παίρνω, χαρτιά και κιβώτια, περνάω το διάδρομο με την τζαμαρία που βλέπει στο σταθμό των σιδηροδρόμων, σπρώχνω το καρτόσι μου μέσα στο δικό μας τ' ασανσέρ, μπαίνω και γω και κατεβαίνω μαζί. Τ' ασανσέρ είναι μεγάλο, φαρδύ, σιδερένιο, σαν ένα βαγόνι. Δεν σκεφτήκανε να του βάλουν ένα σκαμνάκι στην άκρη, ένα κάθισμα μέσα. Για να μην κακομαθαίνουμε, φαίνεται. Αν είμαι πολύ κουρασμένος—είμαι πάντα κατά τ' απόγευμα—προσπαθώ να κάτσω δίπλα στα κιβώτια, δεν έχει ποτέ τόσο χώρο, κάθομαι κάτω στο σίδηρο, αυτά τα λίγα λεφτά στο κατέβασμα—άλλα τόσα άλλα τόσα στ' ανέβασμα, τότε κάθομαι στο καρτόσι.

Αυτή τη διαδρομή από το τμήμα-διάδρομος-ασανσέρ-στην αυλή, φορτωμένος και την ίδια πάλι ξεφόρτωτος-αυλή, στ' ασανσέρ-διάδρομος-τμήμα, την κάνω τριάντα φορές κάθε μέρα. Έτσι μπόρεσα, λοιπόν, και τη μέτρησα την παραγωγή του ΑΟΥΤΕΛ. Από δέκα κιβώτια κάθε φορά μας κάνουν τρακόσια. Τρακόσια κιβώτια εγώ και τρακόσια ο Τούρκος γίνονται εξακόσια. Εξακόσια κιβώτια τη μέρα είναι η παραγωγή του ΑΟΥΤΕΛ. Το βρήκα κι αυτό. Η Έρικα είπε πάλι πως αφού δεν ξέρω πόσες λάμπες έχει μέσα σε κάθε κιβώτιο, δεν μέτρησα τίποτα. Είναι Γερμανίδα αυτή, πραχτικιά, που λένε, νομίζει πως το μέτρημα είναι το μέτρημα, ένα κ' ένα κάνουν δύο—μα, όχι, του κερατά, είναι και το μεράκι στη μέση—κι ας μη βγαίνουν στο τέλος τα νούμερα—και να βγαίνουνε τι να τα κάνω; ...

Χατζής Δ., Το Διπλό Βιβλίο, Το Ροδακίό, Αθήνα 1999, σ. 9, 20-21.

3. Τι γνωρίζετε για τους Έλληνες της ομογένειας; Έχετε προσωπικές εμπειρίες μετανάστευσης στην οικογένειά σας; Καταθέστε τις εμπειρίες σας.
4. Σχετικά με τη δολοφονία του Γ. Λαμπράκη να παρακολουθήσετε την ταινία Z του Κ. Γαβρά.

φώτο δεξιά: Η κηδεία του Γρηγόρη Λαμπράκη, βουλευτή της ΕΔΑ, που δολοφονήθηκε το Μάιο του 1963. Αθήνα. Φωτογραφικό Αρχείο Κ. Μεγαλοοικονόμου, www.fhw.gr

5. Στο παρακάτω απόσπασμα ο Μ. Κούντερα στο βιβλίο του *Άγνοια*, περιγράφει πώς ο αυτοεξόριστος είναι δυο φορές ξένος· ξένος στην άγνωστη γη και ξένος όταν επιστρέφει στην πατρίδα του, όπου όλα έχουν αλλάξει.

Ο Οδυσσέας, αφού σκότωσε τους μνηστήρες που ήθελαν να παντρευτούν την Πηνελόπη και να βασιλεύσουν στην Ιθάκη, ήταν υποχρεωμένος να ζήσει μαζί με ανθρώπους για τους οποίους δεν γνώριζε τίποτα. Εκείνοι, για να τον κολακέψουν, αναμασούσαν μπροστά του όλα όσα θυμόντουσαν απ' αυτόν πριν φύγει για τον πόλεμο. Και πεπεισμένοι ότι μόνο η Ιθάκη του τον ενδιέφερε (και πώς να μην το νομίζουν, αφού διέσχισε απέραντους ωκεανούς για να ξαναγυρίσει;), του σφύριζαν στο αφτί όλα όσα είχαν γίνει τον καιρό που έλειπε, αδημονώντας να ακούσουν τις ερωτήσεις του και ν' απαντήσουν. Ό,τι πιο βαρετό για τον Οδυσσέα. Εκείνος ένα μόνο περίμενε· να του πουν επιτέλους: Λέγε! Κι είναι η μόνη λέξη που δεν του είπαν ποτέ.

Είκοσι ολόκληρα χρόνια μόνο την επιστροφή του σκεφτόταν. Αλλά μόλις γύρισε, κατάλαβε έκπληκτος πως η ζωή του, όλη η ουσία της ζωής του, το κέντρο της, ο θησαυρός της, βρισκόταν εκτός Ιθάκης, στα είκοσι χρόνια της περιπλάνησής του. Και τον θησαυρό αυτόν τον είχε χάσει, και μόνο ιστορώντας θα μπορούσε να τον ξαναβρεί.

Αφού άφησε την Καλυψώ, στο ταξίδι της επιστροφής ναυάγησε στο νησί των Φαιάκων, όπου τον δέχτηκε ο βασιλιάς στο παλάτι του. Εκεί, ήταν ξένος, ένας μυστηριώδης άγνωστος. Έναν άγνωστο τον ρωτάνε: «Ποιος είσαι; Από πού έρχεσαι; Λέγε!» Κι εκείνος άρχισε να λέει. Επί τέσσερις ολόκληρες ραψωδίες της Οδύσσειας ξανάζησε καταλειπτώς τις περιπέτειές του μπροστά στους άναυδους Φαίακες. Στην Ιθάκη όμως δεν ήταν ξένος, ήταν δικός τους, γι' αυτό και δε σκέφτηκε κανείς να του πει: «Λέγε!»

[Κούντερα Μίλαν, Άγνοια, Εστία, Αθήνα 2001, σ. 35-36].

- (α) Να σχολιάσετε το απόσπασμα. Ποια ήταν η Ιθάκη για τον Οδυσσέα και γιατί όλη η ουσία της ζωής του βρισκόταν εκτός Ιθάκης;
- (β) Να συσχετίσετε το συναίσθημα του Οδυσσέα με το συναίσθημα των παλινοστούντων.
6. Γνωρίζετε τραγούδια που γράφτηκαν για την ξενιτιά; Για ποιο λόγο πιστεύετε ότι είχαν τόσο μεγάλη απήχηση στη δεκαετία του 1950-70;

ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ – Η ΜΕΤΑΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις: η πολιτική αστάθεια και τα οικονομικο - κοινωνικά προβλήματα της μεταπολεμικής Ελλάδας θα οδηγήσουν στην επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας, που διαρκεί από το 1967 μέχρι το 1974. Μαζί με όλα τα δεινά που προκάλεσε στην ελληνική κοινωνία η δικτατορία των συνταγματαρχών προκάλεσε και τη διχοτόμηση της Κύπρου, που έκτοτε αποτελεί μια ανοιχτή εθνική πληγή για την Ελλάδα. Με την πτώση της δικτατορίας το 1974, η πολιτική ηγεσία της μεταπολίτευσης, αποκαθιστά και εδραιώνει το δημοκρατικό πολίτευμα. Σταδιακά αρχίζουν να εξομαλύνονται τα προβλήματα και η χώρα να επανέρχεται σε καθεστώς πολιτικής ομαλότητας.

Έννοιες-Κλειδιά: στρατιωτική δικτατορία, Χούντα, τόποι εξορίας, εξέγερση Πολυτεχνείου, πραξικόπημα στην Κύπρο, τουρκική εισβολή και διχοτόμηση της Κύπρου, μεταπολίτευση, Προεδρευόμενη Δημοκρατία.

Ασκήσεις-Δραστηριότητες

1. Να μοιραστούν κατά ομάδες στην τάξη λογοτεχνικά κείμενα και ποιήματα που αναφέρονται στην περίοδο της δικτατορίας. Στο πλαίσιο αυτό να διαβάσετε το απόσπασμα με τη δήλωση του Σεφέρη. Κατόπιν βάσει αυτών να συζητήσετε στην αίθουσα τα συναισθήματά και τις σκέψεις σας για το πολιτικό κλίμα της εποχής.

[Παρατήρηση: Ο εκπαιδευτής οφείλει να μοιράσει σε όλους τους εκπαιδευόμενους αντίγραφα λογοτεχνικών κειμένων και ποιημάτων]

Την αντίδραση των πνευματικών ανθρώπων στο καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου εκφράζει η παρακάτω δήλωση του Γιώργου Σεφέρη που ανακοινώθηκε από το BBC, το ραδιοφωνικό σταθμό της Αγγλίας. Η δήλωση έγινε στις 28 Μαρτίου 1969 και είχε μεγάλη απήχηση εξαιτίας της παγκόσμιας ακτινοβολίας του ποιητή μας, ο οποίος το 1963 είχε τιμηθεί με το Βραβείο Νόμπελ της Λογοτεχνίας].

Η δήλωση του Γιώργου Σεφέρη (28 Μαρτίου 1969)

Πάει καιρός που πήρα την απόφαση να κρατηθώ έξω από τα πολιτικά του τόπου. Προσπάθησα άλλοτε να το εξηγήσω· αυτό δε σημαίνει διόλου πως μου είναι αδιάφορη η πολιτική ζωή μας. Έτσι, από τα χρόνια εκείνα, ως τώρα τελευταία, έπαμα κατά κανόνα να αγγίζω τέτοια θέματα. Εξάλλου τα όσα δημοσίευσα ως τις αρχές του 1967 και η κατοπινή στάση μου –δεν έχω δημοσιεύσει τίποτε στην Ελλάδα από τότε που φιμώθηκε η ελευθερία—έδειχναν, μου φαίνεται, αρκετά καθαρά τη σκέψη μου.

Μολαταύτα, μήνες τώρα, αισθάνομαι μέσα μου και γύρω μου, ολοένα πιο επιτακτικά, το χρέος να πω ένα λόγο για τη σημερινή κατάστασή μας. Με όλη τη δύνατή συντομία, να τι θα έλεγα:

Κλείνουν δύο χρόνια που μας έχει επιβληθεί ένα καθεστώς ολοσδιόλου αντίθετο με τα ιδέωδη για τα οποία πολέμησε ο κόσμος μας και τόσο περίλαμπρα ο λαός μας στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο. Είναι μια κατάσταση υποχρεωτικής νάρκης, όπου όσες πνευματικές αξίες

κατορθώσαμε να κρατήσουμε ζωντανές, με πόνους και κόπους, πάνε κι αυτές να καταποντιστούν μέσα σε ελώδη στεκούμενα νερά. Δε θα μου ήταν δύσκολο να καταλάβω πως τέτοιες ζημιές δε λογαριάζουν πάρα πολύ για ορισμένους ανθρώπους. Δυστυχώς δεν πρόκειται μόνον γι' αυτό τον κίνδυνο. Όλοι πια το διδάχτηκαν και το ξέρουν πως στις δικτατορικές καταστάσεις η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη, όμως η τραγωδία περιμένει αναπότρεπτη στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει, συνειδητά ή ασυνείδητα, όπως στους παμπάλαιους χορούς του Αισχύλου. Όσο μένει η ανωμαλία, τόσο προχωρεί το κακό.

Είμαι ένας άνθρωπος χωρίς κανένα απολύτως πολιτικό δεσμό και, μπορώ να το πω, μιλώ χωρίς φόβο και χωρίς πάθος. Βλέπω μπροστά μου τον γκρεμό όπου μας οδηγεί η καταπίεση που κάλυψε τον τόπο. Αυτή η ανωμαλία πρέπει να σταματήσει. Είναι εθνική επιταγή.

Τώρα ξαναγυρίζω στη σιωπή μου. Παρακαλώ το Θεό να μη με φέρει άλλη φορά σε παρόμοια ανάγκη να ξαναμιλήσω.

Ν. Γρηγοριάδης, κ.ά., Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1990, σ. 299-300.

2. Ποια ήταν η συμβολή των φοιτητών και φοιτητριών στην αποκατάσταση της δημοκρατίας; Να σχολιάσετε το σύνθημα στην αντίστοιχη φωτογραφία καθώς επίσης και το παράθεμα που ακολουθεί από το Σύνταγμα του 1975.

Εικόνα από την εξέγερση στο Πολυτεχνείο. www.e-yliko.gr

- Άρθρο 1: 1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι η Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι οι λαϊκή κυριαρχία.
- Άρθρο 2: 1. Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.
- Άρθρο 4: 1. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.
- Άρθρο 5: 1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. [...]

Άρθρο 14: 1. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.

Άρθρο 16: 4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. [...]

Άρθρο 21: 6. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

Άρθρο 22: 4. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται.

5. Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 24: 1. Η προστασία του φυσικού πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα καθενός. [...]

Άρθρο 25: 1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους. [...]

Άρθρο 26: 1. Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

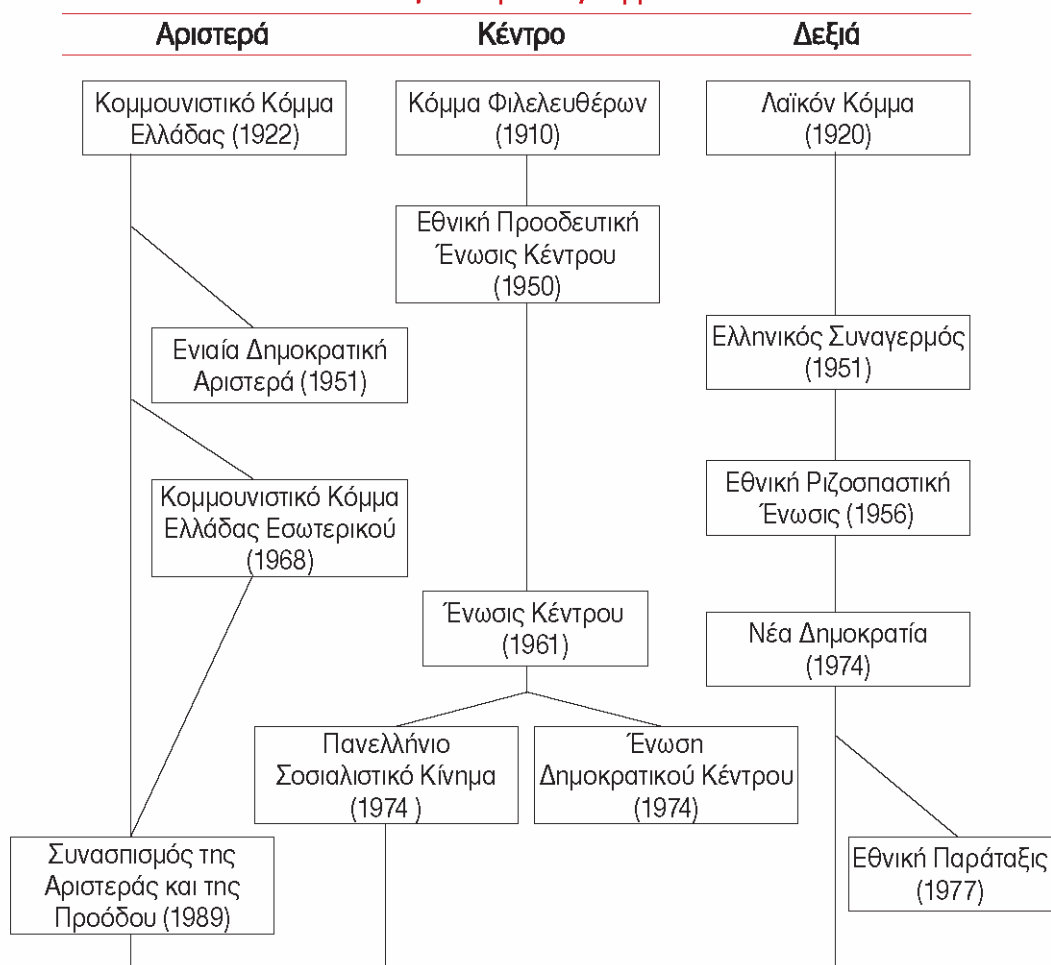
2. Η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση.

3. Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια· οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του Ελληνικού Λαού. [...]

Το Σύνταγμα της Ελλάδας, ekloges.com.cy

3. Να συζητήσετε: (α) τον εορτασμό της επετείου του Πολυτεχνείου σήμερα και (β) τη σημασία της συλλογικότητας.
4. Γιατί λέμε τα εδάφη της Κύπρου τα ονομάζουμε κατεχόμενα; Πώς είναι το καθεστώς και οι εξελίξεις σήμερα στο νησί; Να αντλήσετε πληροφορίες για το Κυπριακό από την αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.
5. Με βάση τον παρακάτω πίνακα των Οικογενειών κομμάτων και το πληροφοριακό υλικό της αντίστοιχης ενότητας από το Ιστορικό Περίγραμμα να σχολιάσετε τις εξελίξεις της πολιτικής σκηνής στην Ελλάδα τον 20ό αι.

Πίνακας: Οικογένειες κομμάτων

Οικογένειες Κομμάτων, Clogg R., 2002, σ. 303

6. Από ελληνικές ταινίες των δεκαετιών 1950-1970 να παρακολουθήσετε και να σχολιάσετε στοιχεία της καθημερινής ζωής των Ελλήνων εκείνης της εποχής (υλικός βίος, διασκέδαση, κοινωνικές σχέσεις, πεποιθήσεις κ.ά.). Επισημάνετε κάποια στοιχεία που είναι κοινά στις ταινίες της εποχής σχετικά με την καθημερινή ζωή και τις αντιλήψεις των ανθρώπων. Πώς απεικονίζουν την ελληνική κοινωνία των δεκαετιών 1950-1970;
7. Με βάση το παρακάτω απόσπασμα, του Κολοβού Ν. να συζητήσετε τη λειτουργία των ΜΜΕ σήμερα.

Σε συλλογικό έργο με εκδότες τους J. Blumler, E. Katz δίνεται το βάρος στην κοινωνική προέλευση των αναγκών που ικανοποιούν τα μέσα (Fiske 1982,139).

Η κοινωνική κατάσταση

- α. παράγει ένταση και συγκρούσεις
- β. δημιουργεί συνείδηση προβλημάτων που απαιτούν προσοχή

Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας

- α. παράγουν ξεγνοιασιά
- β. παρέχουν πληροφόρηση

Η κοινωνική κατάσταση

- γ. φτωχαίνει τις ευκαιρίες για την ικανοποίηση ορισμένων αναγκών
- δ. γεννά ορισμένες αξίες
- ε. παρέχει προσδοκίες για εξοικείωση με ορισμένα θέματα των μέσων μαζικής επικοινωνίας

Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας

- παρέχουν συμπληρωματική υποκατάσταση ή πρόσθετη υπηρεσία
- τις επιβεβαιώνουν και τις ενισχύουν
- δίνουν στο άτομο την πείρα για να δεχθεί την συμμετοχή σε κοινωνικές ομάδες

Κολοβός Ν., Κοινωνιολογία του Κινηματογράφου, Αιγόκερω, Αθήνα 1988, σ. 117.

- 8.** Με βάση σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα και ποιήματα να συζητήσετε κάποια από τα κοινωνικά προβλήματα της σημερινής ελληνικής κοινωνίας.

[Παρατήρηση: Ο εκπαιδευτής οφείλει να μοιράσει στους εκπαιδευόμενους ποιήματα και λογοτεχνικά αποσπάσματα από τους λογοτέχνες και ποιητές που παρατέθηκαν στην ενότητα].

- 9.** Να επισκεφθείτε το Μέγαρο Μουσικής και την Λυρική σκηνή.

- 10.** Έχετε επισκεφθεί κάποιο Φεστιβάλ Κινηματογράφου;

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΥΠΟΕΝΟΤΗΤΕΣ

I. Προτεινόμενες δραστηριότητες για την περίοδο της αρχαιότητας. [Ενότητες 2-8]

1. Παρακάτω παρατίθενται το ελληνικό και το λατινικό / αγγλικό **αλφάβητο**. Τι ομοιότητες και τι διαφορές παρατηρείτε; Με βάση τους δυο πίνακες:
 - α. να γράψετε το όνομά σας στα ελληνικά και να το μεταγράψετε σε λατινικούς / αγγλικούς χαρακτήρες.
 - β. οι αγγλικές λέξεις: drama, epic, logic, poet, axiom, crisis, character, history, geology, biology, mathematics από πού προέρχονται; Τι σημαίνουν;
 - γ. μπορείτε να σκεφτείτε άλλες ελληνικές λέξεις που χρησιμοποιούνται σε άλλες γλώσσες;
 - δ. δεδομένης του διεθνή χαρακτήρα της αγγλικής γλώσσας σήμερα, τι συμπεράσματα θα μπορούσατε να συνάγετε για το διεθνή χαρακτήρα της ελληνιστικής κοινής; Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να ανατρέξετε στην ενότητα 6 του βιβλίου και στην αντίστοιχη ενότητα του Ιστορικού Περιγράμματος.

Πίνακας

Γράμμα	Όνομα		Προφορά σύμφωνα με το <u>Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο</u>		Ανάλογο <u>φοινικικό</u> γράμμα
	αρχαίο	νέο	αρχαία	νέα	
A α	ἄλφα	<u>άλφα</u>	[a] [a :]	[a]	𐤀 <u>Άλεφ</u>
B β	βῆτα	<u>βήτα</u>	[b]	[v]	𐤁 <u>Μπετ</u>
Γ γ	γάμμα	<u>γάμμα</u>	[g]	[j] πριν από [e], [i], αλλιώς [ɣ]	𐤂 <u>Γκιμέλ</u>
Δ δ	δέλτα	<u>δέλτα</u>	[d]	[ð]	𐤃 <u>Ντάλετ</u>
E ε	ἒ ψιλόν	<u>έψιλον</u>	[e]	[e]	𐤄 <u>Χε</u>
F φ ¹	Φαυ ;	<u>δίγαμμα</u>	[w]	-	𐤆 <u>Βάου</u> ή Βαυ
Z ζ	ζῆτα	<u>ζήτα</u>	[zd], αργότερα [z :]	[z]	𐤇 <u>Ζαγίν</u>
H η	ἦτα	<u>ήτα</u>	[ɛ:] ([h])	[i]	𐤈 <u>Χετ</u>
Θ θ	θῆτα	<u>θήτα</u>	[t ^h]	[θ]	𐤉 <u>Γετ</u>
I ι	ιώτα	<u>ιώτα</u>	[i] [i :]	[i], [j]	𐤊 <u>Γιοντ</u>
K κ	κάππα	<u>κάππα</u>	[k]	[c] πριν από [e], [i], αλλιώς [k]	𐤋 <u>Καφ</u>

Λ λ	λάμβδα	λάμδα	[l]	[l]	Ɑ Λαμέντ
Μ μ	μῦ	μι	[m]	[m]	Ɑ Μεμ
Ν ν	νῦ	νι	[n]	[n]	Ɑ Νουν
Ξ ξ	ξῖ	ξι	[ks]	[ks]	Ɑ Ξαμέκ
Ο ο	ὀ μικρόν	όμικρον	[o]	[o]	Ɑ Ογίν
Π π	πί	πι	[p]	[p]	Ɑ Πε
Ι ()		σαν	([z])	-	Ɑ Τσάντε
Ϟ (ϙ) Ι (ϙ ϙ)		κόππα	([k])	-	Ɑ Κόφ
Ρ ρ	ῥῶ	ρω	[r], [r̥]	[r]	Ɑ Ρεξ
Σ σ ς	σίγμα	σίγμα	[s]	[s]	Ɑ Σιν
Τ τ	ταῦ	ταυ	[t]	[t]	Ɑ Τάου ή Ταυ
Υ υ	ῦ ψιλόν	ύψιλον	([u]) [y] [y :]	[i]	από το Υ Βάου ή Βαυ
Φ φ	φῖ	φι	[p ^h]	[f]	
Χ χ	χῖ	χι	[k ^h] ([ks])	[ç] πριν από [e], [i], αλλιώς [x]	
Ψ ψ	ψῖ	ψι	[ps]	[ps]	
Ω ω	ῶ μέγα	ωμέγα	[ɔː]	[o]	
Ξ ξ ¹		σαμπί	([ss] [ks])	-	

Πηγή: www.el.wikipedia.gr

ΑΓΓΛΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

A(a) = έι,

D(d) = ντι,

(g) = τζι,

J(j) = τζέι,

M(m) = εμ,

P(p) = πι,

S(s) = ες,

V(v) = βι,

Y(y) = ονάι,

B(b) = μπι,

E(e) = ι,

H(h) = έιτσ,

K(k) = καπ,

N(n) = εν,

Q(q) = κιού,

T(t) = τι ,

W(w) = νταπλ γιου,

Z(z) = ζετ

C(c) = σι,

F(f) = εφ,

I(i) = άι,

L(l) = ελ,

O(o) = ο,

R(r) = άρ,

U(u) = γιού,

X(x) = εξ,

2. Παρακάτω παρατίθενται τρία κείμενα:

- α. ένα απόσπασμα από τον *Επιτάφιο* του Περικλή
- β. ένα απόσπασμα από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη
- γ. ένα απόσπασμα από το Σύνταγμα της Ελλάδας του 1975.

- Χωριστείτε σε τρεις ομάδες. Κάθε ομάδα να αναλάβει ένα από τα τρία κείμενα. Αφού τα διαβάσετε, να συζητήσετε:
 - α. το ρόλο των πολιτών στα δημοκρατικά πολιτεύματα κατά την αρχαιότητα και σήμερα.
 - β. τη σημασία του δημοκρατικού πολιτεύματος στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα.

* * *

Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτε δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παράδειγμα για τους άλλους παρά μιμητές τους. Το πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στο νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές. Για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι ικανοί και τα αξίζουν και όχι εκείνοι που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη. Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την πολιτεία, αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει. Στη δημόσια ζωή μας είμαστε ελεύθεροι, αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις δεν υποβλέπουμε ο ένας τον άλλον, δεν θυμώνουμε με τον γείτονά μας αν διασκεδάξει και δεν του δείχνουμε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλάφτη, όμως τον στενοχωρεί. Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, από εσωτερικό σεβασμό, δεν παρανομούμε. Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους, και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδυνάτους και όσους που, αν και άγραφοι, είναι ντροπή να τους παραβαίνει κανείς. [...]

Θουκυδίδης, Ιστορία Β' 37, μετ: Άγγελος Βλάχος, Εστία, σ. 146-147.

* * *

Βασική λοιπόν προϋπόθεση του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η ελευθερία. Κι η ελευθερία έχει χαρακτηριστικό γνώρισμα τη δυνατότητα των πολιτών άλλοτε να κυβερνούν κι άλλοτε να κυβερνιούνται. Και, πραγματικά, το δημοκρατικό δίκαιο έχει ως χαρακτηριστικό του το να υπάρχει ισότητα που στηρίζεται στον αριθμό και όχι στην αξία των πολιτών, και έτσι, αφού αυτό είναι το δημοκρατικό δίκαιο, το πλήθος των πολιτών κυριαρχεί στην πολιτική ζωή. Σκοπός της δημοκρατίας είναι η υπακοή στην πλειοψηφία: αυτό επιτάσσει το δημοκρατικό δίκαιο. Γιατί, υποστηρίζεται, κάθε πολίτης πρέπει να έχει ίσα δικαιώματα. Επομένως στα δημοκρατικά πολιτεύματα συμβαίνει να έχουν οι φτωχοί μεγαλύτερη πολιτική δύναμη από τους πλούσιους, αφού είναι οι περισσότεροι στον αριθμό και οι αποφάσεις της πλειοψηφίας των πολιτών έχουν κύρος. Μια απόδειξη λοιπόν της ελευθερίας είναι αυτή, κι αυτή, τη δύναμη της πλειοψηφίας, τη θεωρούν όλοι οι δημοκρατικοί βασικό χαρακτηριστικό του δημοκρατικού πολιτεύματος. Άλλο, επίσης βασικό, χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελευθερίας είναι να ρυθμίζει ο καθένας τη ζωή του όπως αυτός θέλει... Αυτός είναι ο δεύτερος σκοπός της δημοκρατίας και από αυτόν πηγάζει η άποψη να μη ζουν οι πολίτες κάτω από κάποια πολιτική αρχή, και προπάντων κάτω από την εξουσία ενός ανθρώπου. Διαφορετικά, αν αυτό δεν είναι δυνατό να άρχονται και να άρχουν

περιοδικά. Έτσι με την περιοδική ανάληψη της πολιτικής εξουσίας από όλους τους πολίτες, εξασφαλίζεται η ελευθερία, που έχει ως χαρακτηριστικό στοιχείο την ισότητα των πολιτών...

Αριστοτέλης, Πολιτικά Ζ', 1317b 2.

* * *

Από το Σύνταγμα της Ελλάδος 1975

Άρθρο 1

1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.
3. Άπασαι οι εξουσίες πηγάζουν εκ του λαού και υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους ασκούνται δε καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα.

Άρθρον 2

1. Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωσιν της Πολιτείας.
2. Η Ελλάς ακολουθούσα τους γενικής αναγνωρίσεως κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωσιν της ειρήνης, της δικαιοσύνης, ως και την ανάπτυξιν των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών.

Άρθρον 5

1. Έκαστος δικαιούται να αναπτύσσει ελευθέρως την προσωπικότητά του και να συμμετέχει εις την κοινωνικήν, οικονομικήν και πολιτικήν ζωήν της Χώρας, εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.
2. Πάντες οι ευρισκόμενοι εντός της Ελληνικής Επικρατείας απολαύουν απολύτου προστασίας της ζωής, της τιμής, και της ελευθερίας των, αδιακρίτως εθνικότητας, φυλής ή γλώσσης και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται εις τας περιπτώσεις τας προβλεπομένας υπό του διεθνούς δικαίου.

Απαγορεύεται η έκδοσις αλλοδαπού, διωκομένου δια την υπέρ της ελευθερίας δράσιν του.

3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστος. Ουδείς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται ή άλλως πως περιορίζεται, ει μη όταν και όπως ο νόμος ορίζει.
4. Ατομικά διοικητικά μέτρα περιοριστικά της ελεύθερης κινήσεως εν τη Χώρα ως και της ελευθέρας εξόδου και εισόδου εις αυτήν παντός Έλληνοσ, απαγορεύονται. Εις εξαιρετικὰς περιπτώσεις ανάγκης και μόνον προς πρόληψιν αξιοποιώνων πράξεων δύνανται να επιβληθούν τοιαύτα μέτρα, μετ' απόφασιν ποινικού δικαστηρίου, ως νόμος ορίζει.

3. Ανατρέχοντας στην αντίστοιχη ενότητα να αντιπαραθέσετε τον αρχαίο ελληνικό αποικισμό με το φαινόμενο της σύγχρονης μετανάστευσης.

Με βάση τους άξονες τότε // σήμερα, να εντοπίσετε:

- α. Τους λόγους που οδήγησαν // οδηγούν σε μετανάστευση
- β. Τους τόπους που επέλεξαν // επιλέγουν οι πληθυσμοί, που μετακινούνται
- γ. Τον τρόπο ζωής που μετέφεραν // μεταφέρουν οι μετανάστες στο νέο τόπο
- δ. Την κοινωνική θέση ή αντιμετώπιση που είχαν // έχουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί από τους γηγενείς πληθυσμούς

4. Τα Μάρμαρα του Παρθενώνα

Παρακάτω ακολουθεί ένα κείμενο σχετικό με τα γλυπτά του Παρθενώνα, γνωστά και ως *ελγίνεια* μάρμαρα.

- Γνωρίζετε γιατί τα ονομάζουμε *ελγίνεια* μάρμαρα; Είναι σωστός ο όρος;
- Γνωρίζετε το ιστορικό της κλοπής των μαρμάρων;
- Γνωρίζετε πού βρίσκονται σήμερα;

Να διαβάστε το κείμενο που ακολουθεί για να απαντήσετε στα παραπάνω ερωτήματα και να συζητήσετε τις σχετικές απόψεις σας στην αίθουσα.

Το κείμενο προέρχεται από την ιστοσελίδα του υπουργείου Πολιτισμού, www.culture.gr στην οποία μπορείτε να ανατρέξετε για περισσότερες πληροφορίες. Επίσης, σχετική με τα μάρμαρα του Παρθενώνα είναι η ιστοσελίδα www.damon.gr/marmara/

* * *

- Ποια είναι τα γλυπτά του Παρθενώνα;

Τα γλυπτά του Παρθενώνα δημιουργήθηκαν ως αρχιτεκτονικά και συμβολικά μέρη του ναού της Αθήνας, που χτίστηκε τον 5^ο αι. π.Χ. Τα αρχιτεκτονικά μέρη του ναού με τα οποία σχετίζονται τα μάρμαρα για τα οποία γίνεται λόγος είναι οι μετόπες, η ζωφόρος και τα αετώματα του Παρθενώνα. Η ζωφόρος του Παρθενώνα απεικονίζει την πομπή των Παναθηναίων. Οι μετόπες εικονίζουν στην ανατολική πλευρά τη Γιγαντομαχία, στην δυτική πλευρά την Αμαζονομαχία, στην βόρεια τον Τρωικό πόλεμο και στην νότια πλευρά τη μάχη μεταξύ Κενταύρων και Λαπίθων. Στο ανατολικό αέτωμα αναπαρίσταται η γέννηση της Αθηνάς, ενώ στο δυτικό αέτωμα η διαμάχη της Αθηνάς και του Ποσειδώνα για την κηδεμονία της Αθήνας.

- Το ιστορικό της κλοπής των μαρμάρων

Υπεύθυνος για την κλοπή των μαρμάρων του Παρθενώνα ήταν ο Λόρδος Έλγιν, που ήταν πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας στην Υψηλή Πύλη στην Κωνσταντινούπολη. Το 1800 έστειλε τεχνίτες του στην Αθήνα, η οποία αποτελούσε τότε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με σκοπό να σχεδιάσει τα μνημεία και να λάβει τα εκμαγεία για τη διακόσμηση της έπαυλής του στη Σκωτία. Λίγο αργότερα όμως, ο Έλγιν, έστρεψε την προσοχή του στα μνημεία της Ακρόπολης (κυρίως στον Παρθενώνα), με σκοπό να αφαιρέσει γλυπτά από το χώρο, κάτι που ήταν πολύ δύσκολο. Δωροδοκώντας τους Τούρκους της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας και τους προεστώτες της Αθήνας ο Έλγιν κατάφερε έτσι να εξασφαλίσει τη σιωπή τους για όσο καιρό τα συνεργεία του θα αφαιρούσαν τα τμήματα του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα που είχαν επιλέξει. Ο Έλγιν ποτέ δεν εξασφάλισε επίσημη άδεια από τον ίδιο το Σουλτάνο για την αφαίρεση του γλυπτού και αρχιτεκτονικού διακόσμου του μνημείου. Αντιθέτως χρησιμοποίησε με έντεχνο τρόπο μια ανεπίσημη επιστολή ενός Τούρκου αξιωματούχου, που προέτρεπε τις Τουρκικές αρχές στην Αθήνα να επιτρέψουν στα συνεργεία του Έλγιν να σχεδιάσουν, να λάβουν εκμαγεία και να διενεργήσουν ανασκαφή γύρω από τα θεμέλια του Παρθενώνα, με τον όρο ότι δεν θα βλάπτονταν με κανένα τρόπο τα μνημεία. Από το 1801 έως το 1804 τα συνεργεία του Έλγιν δρούσαν στην Ακρόπολη προκαλώντας σημαντικές ζημιές στα γλυπτά και στο ίδιο το μνημείο, αποσπώντας και διαμελίζοντας ένα σημαντικό μέρος (περίπου το ήμισυ) από το σωζόμενο γλυπτό διάκοσμο του Παρθενώνα.

- Πού βρίσκονται τα γλυπτά σήμερα;

Σήμερα τα γλυπτά του Παρθενώνα βρίσκονται μεταξύ Αθήνας και Λονδίνου. Από τους 97 σωζόμενους λίθους της ζωφόρου του Παρθενώνα, οι 56 βρίσκονται στο Λονδίνο και οι 40 στην Αθήνα. Από τις 64 σωζόμενες μετόπες, οι 48 βρίσκονται στην Αθήνα και οι 15 στο Λονδίνο. Από τις 28 σωζόμενες μορφές των αετωμάτων, οι 19 βρίσκονται στο Λονδίνο και οι 9 στην Αθήνα.

Η μεταφορά με πλοία αυτών των ανεκτίμητης αξίας αρχαιοτήτων στην Αγγλία αντιμετώπισε δυσκολίες αφού γινόταν από λιμάνι σε λιμάνι. Ένα πλοίο βούλιαξε και τα γλυπτά, ύστερα από παρατεταμένη έκθεση στην υγρασία των διαφόρων λιμανιών, έφθασαν τελικά στη Βρετανία. Στο Λονδίνο μεταφέρθηκαν σε διάφορες αποθήκες, αφού ο Λορδος Έλγιν είχε χάσει την περιουσία του, εξαιτίας των τεράστιων ποσών που δαπάνησε για τα συνεργεία του, τη μεταφορά των γλυπτών και τις δωροδοκίες των Τούρκων αξιωματούχων, έτσι ώστε να του είναι αδύνατο να τα στεγάσει σε δικό του χώρο. Έτσι ύστερα από την υποθήκευση της συλλογής του από το Βρετανικό κράτος, αναγκάστηκε να πουλήσει τα Μάρμαρα του Παρθενώνα στη Βρετανική Κυβέρνηση, η οποία και τα μετέφερε το 1816 στο Βρετανικό Μουσείο.

Πριν από αυτήν την τελική συναλλαγή είχε ανατεθεί σε ειδική Εξεταστική Επιτροπή να μελετήσει τα στοιχεία της υπόθεσης και τα πορίσματά της τέθηκαν υπόψη του Βρετανικού Κοινοβουλίου.

Κατά τη διάρκεια της Κοινοβουλευτικής συνεδρίας που έλαβε χώρα, ακούστηκαν πολλές φωνές που εξέφραζαν σκεπτικισμό και απόρριψη για τις ενέργειες του Έλγιν. Ακόμα και σκέψεις για την επιστροφή των Μαρμάρων διατυπώθηκαν τότε για πρώτη φορά. Ισχυρές ενστάσεις ακούστηκαν και εκτός Κοινοβουλίου, με θερμότερο υποστηρικτή τους το Λόρδο Βύρωνα.

- Είναι σωστός ο όρος ελγίνεια μάρμαρα;¹⁴

«Ελγίνεια» ονομάζονται τα γλυπτά του Παρθενώνα, που απέσπασε από την Ακρόπολη ο Άγγλος Έλγιν, στις αρχές του 19^{ου} αι. (Thomas B. Elgin). Είναι λάθος να ονομάζουμε Ελγίνεια τα μάρμαρα του Παρθενώνα (σαν να ανήκαν στον Έλγιν!). Με αυτό τον τρόπο η σύλληψη θα νομιμοποιούνταν (γλωσσικά) ως κτήση!

5. Παρακάτω παρατίθενται δυο αποσπάσματα:

- α.** ένα απόσπασμα από την *Ελένη* του Ευριπίδη
- β.** ένα απόσπασμα από την *Ελένη* του Γ. Σεφέρη

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι η *Ελένη* του Ευριπίδη γράφτηκε τον 5^ο αι. π.Χ. και η *Ελένη* του Σεφέρη τον 20^ο αι. να συγκρίνετε τα δύο κείμενα και να παρατηρήσετε τη διαχρονικότητα των ιδεών από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, απαντώντας στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- Ποια ιδέα κυριαρχεί και στα δυο έργα;
- Ποιες κοινές φράσεις – ιδέες συναντάτε στα δυο κείμενα;
- Ποια είναι η σημασία των κοινών αυτών φράσεων στην εποχή του Ευριπίδη και ποια στην εποχή του Σεφέρη;

¹⁴ Μπαμπινιώτη Γ., 2002, σ. 584.

(577-588)

- Ελ. Στ' αλήθεια, βλέποντάς με δε νομίζεις
πώς βλέπεις τη δική σου τη γυναίκα;
- Με. Μοιάζεις· αυτό στ' αλήθεια δεν το αρνιέμαι.
- Ελ. Ποιος άλλος απ' τα μάτια δάσκαλός σου;
- Με. Αυτό είν' εκείνο που με βασανίζει,
γιατί άλλην εγώ γυναίκα έχω.
- Ελ. Δεν πήγα εγώ στην Τροία· φάντασμα ήταν.
- Με. Και ζωντανά φαντάσματα ποιος φτιάχνει;
- Ελ. Ο αιθέρας, κι απ' αυτόν εσύ γυναίκα
έχεις, που είναι από θεό φτιαγμένη.
- Με. Και ποιος θεός το φάντασμα έχει φτιάξει;
Απίστευτα μου φαίνονται όσα είπες.
- Ελ. Η Ήρα το 'φτιαξε, αντίς για μένα,
γυναίκα του ο Πάρις να με κάνει.
- Με. Και πως λοιπόν, ταυτόχρονα εδώ ήσουν
και στην Τροία;
- Ελ. Το όνομα μπορεί σε πολλά μέρη
να είναι, όχι όμως και το σώμα.
-

(700-709)

- Αγ. Μενέλαε κι Ελένη, τη χαρά σας
μοιραστήτε την μαζί μου, που την βλέπω
μα ο ίδιος δεν μπορώ να καταλάβω.
- Με. Ναι, γέροντα, κι εσύ να πάρεις μέρος
μπορείς σε αυτά που λέω.
- Αγ. Δεν είν' αυτή η αιτία των παθών μας
στην Τροία;
- Με. Όχι, οι θεοί μας έχουν απατήσει,
στα χέρια μας κρατούσαμε εικόνα
ολέθρια από σύννεφο πλασμένη.
- Αγ. Τι; Άδικα, λοιπόν, για μια νεφέλη
επολεμούσαμε;
-

(1131-1143)

- Χο. ...Αφιλόξενες στάθηκαν οι πλαγιές του Μαλέα
σαν μακριά απ' την πατρίδα του σύρθηκε
με σφοδρή τρικυμία ο Μενέλαος
στων Ελλήνων τα πλοία οδηγώντας
το βραβείο που κέρδισε πολεμώντας τους βαρβάρους
--που δεν ήταν βραβείο μα αμάχη—
τη νεφέλη που φάντασμα ήταν
ιερό, καμωμένο απ' την Ήρα.

Τι είναι θεός, τι μη θεός και τι τ' ανάμεσό του,
ποιος θα το πει ποτέ θνητός
πως έψαξε και βρήκε
στου μακρινού του δρόμου του, το τέρμα
σαν βλέπει των θεώνε τις βουλές
να στρέφουν προς τα εδώ,
κι έπειτα πάλι προς τα εκεί και πίσω πάλι
μ' αντίδρομα αναπάντεχα γυρίσματα της τύχης

.....
Ευριπίδης, Ελένη, μετ. Ερρ. Χατζηανέστης,
εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1989.

* * *

.....
«Γ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες».

Ποιες είναι οι Πλάτρες; Ποιος το γνωρίζει τούτο το νησί;
Έζησα τη ζωή μου ακούγοντας ονόματα πρωτάκουστα: καινούργιους τόπους,
καινούργιες τρέλες των ανθρώπων
ή των θεών·

η μοίρα μας που κυματίζει
ανάμεσα στο στερνό σπαθί ενός Αίαντα
και μian άλλη Σαλαμίνα
μ' έφερε εδώ σ' αυτό το γυρογάλι.

Το φεγγάρι

Βγήκε απ' το πέλαγο σαν Αφροδίτη·
σκέπασε τ' άστρα του Τοξότη, τώρα πάει να 'βρει
την καρδιά του Σκορπιού, κι όλα τ' αλλάζει.

Πού ειν' η αλήθεια;

Ήμουν κι εγώ στον πόλεμο τοξότης·
το ριζικό μου, ενός ανθρώπου που ξαστόχησε.

Αηδόνι ποιητάρη,

σαν και μια τέτοια νύχτα στ' ακροθαλάσσι του Πρωτέα
σ' ακούσαν οι σκλάβες Σπαρτιάτισσες κι έσυραν το θρήνο,
κι ανάμεσό τους —ποιος θα το 'λεγε—η Ελένη!

Αυτή που κυνηγούσαμε χρόνια στο Σκάμμαιτρο.

Ήταν εκεί, στα χείλια της ερήμου· την άγγιξα, μου μίλησε:

«Δεν είν' αλήθεια, δεν είν' αλήθεια», φώναζε.

«Δεν μπήκα στο γαλαζόπλωρο καράβι.

Ποτέ δεν πάτησα την αντρειωμένη Τροία».

Με το βαθύ στηθόδεσμο, τον ήλιο στα μαλλιά, κι αυτό το ανάστημα
ίσκιοι και χαμόγελα παντού
στους ώμους στους μηρούς στα γόνατα·

ζωντανό δέρμα, και τα μάτια
με τα μεγάλα βλέφαρα,
ήταν εκεί, στην όχθη ενός Δέλτα.

Και στην Τροία;

Τίποτε στην Τροία –ένα είδωλο.

Έτσι το θέλαν οι θεοί.

Κι ο Πάρις, μ' έναν ίσκιο πλάγιαζε σα να ήταν πλάσμα ατόφιο·
κι εμείς σφαζόμασταν για την Ελένη δέκα χρόνια.

Μεγάλος πόνος είχε πέσει στην Ελλάδα.

Τόσα κορμιά ριγμένα

στα σαγόνια της θάλασσας στα σαγόνια της γης·
τόσες ψυχές

δοσμένες στις μυλόπετρες σαν το σιτάρι.

Κι οι ποταμοί φουσκώναν μες στη λάσπη το αίμα

για ένα λινό κυμάτισμα για μια νεφέλη

μιας πεταλούδας τίναγμα το πούπουλο ενός κύκνου

για ένα πουκάμισο αδειανό, για μιαν Ελένη.

Κι ο αδερφός μου;

Αηδόνι αηδόνι αηδόνι,

τ' είναι θεός; τι μη θεός; και τι τ' ανάμεσό τους;

«Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες».

Δακρυσμένο πουλί,

στην Κύπρο τη θαλασσοφίλητη

που έταξαν για να μου θυμίζει την πατρίδα,

άραξα μονάχος μ' αυτό το παραμύθι,

αν είναι αλήθεια πως αυτό είναι παραμύθι,

αν είναι αλήθεια πως οι άνθρωποι δε θα ξαναπιάσουν
τον παλιό δόλο των θεών·

αν είναι αλήθεια

πώς κάποιος άλλος Τεύκρος, ύστερα από χρόνια,

ή κάποιος Αίαντας ή Πρίαμος ή Εκάβη

ή κάποιος άγνωστος, ανώνυμος, που ωστόσο

είδε ένα Σκάμαντρο να ξεχειλάει κουφάρια,

δεν το 'χει μες στη μοίρα του ν' ακούσει

μαντατοφόρους που έρχονται να πούνε

πώς τόσος πόνος τόση ζωή

πήγαν στην άβυσσο

για ένα πουκάμισο αδειανό για μιαν Ελένη.

Σεφέρης Γιώργος, «Ελένη»

από το «Ημερολόγιο Καταστώματος Γ'», 2002, σ. 56-62.

6. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες

Ακολουθεί ένα παράθεμα για την ιστορία των Ολυμπιακών αγώνων στην αρχαιότητα. Το παράθεμα προέρχεται από την ιστοσελίδα του υπουργείου Πολιτισμού www.culture.gr από όπου μπορείτε να ανατρέξετε και να αντλήσετε περισσότερες πληροφορίες. Επιπλέον χρήσιμο υλικό θα βρείτε στην ιστοσελίδα: <http://athens.olympics.org>.

Χωριστείτε σε τρεις ομάδες. Με βάση το υλικό που ακολουθεί και την εμπειρία σας να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- Πότε ξεκίνησαν οι Ολυμπιακοί αγώνες και ποια ήταν η σημασία τους στην αρχαιότητα;
- Τι γνωρίζετε για την αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων και τη σημασία τους στη σύγχρονη εποχή;
- Ποια από τα παλιά αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων επιβιώνουν στους αντίστοιχους Ολυμπιακούς αγώνες σήμερα και ποια νέα έχουν περιληφθεί;
- Από πού προέρχεται ο μαραθώνιος; Ποια είναι η σχέση του με το μαραθωνοδρόμο;
- Από πού ήταν εμπνευσμένη η μασκότ των Ολυμπιακών αγώνων του 2004;
- Ποια ήταν η εμπειρία σας από τους Ολυμπιακούς αγώνες της Αθήνας το 2004; Τι ομοιότητες και τι διαφορές παρατηρείτε στους Ολυμπιακούς αγώνες μέχρι τον 5^ο αι. π.Χ. και σήμερα;

* * *

- Ιστορία των Ολυμπιακών Αγώνων

Από όλους τους πανελλήνιους αγώνες στην αρχαία Ελλάδα οι σημαντικότεροι λάμβαναν χώρα στην Ολυμπία προς τιμήν του Δία. Καθιερώθηκαν το 776 π.Χ., διαρκούσαν τέσσερις μέρες και λάμβαναν χώρα κάθε τέσσερα χρόνια. Η περίοδος των αγώνων ήταν περίοδος ιερής ανακωχής, της Ολυμπιακής Εκεχειρίας ή Ιερής Εκεχειρίας. Η ανακωχή υπαγόρευε την διακοπή των εχθροπραξιών σε όλες τις ελληνικές χώρες κατά τη διάρκεια των αγώνων και χρησίμευε κυρίως στο να εμποδίσει τις μάχες να προκαλέσουν πρόβλημα στους αγώνες. Για την οργάνωση και την εποπτεία των αγώνων υπεύθυνοι ήταν οι ελλανοδίκες. Αρχικά ο θεσμός ήταν κληρονομικός, αργότερα όμως η εκλογή τους γινόταν με κλήρο ανάμεσα σε όλους τους Ηλείους πολίτες. Εκτός από την οργάνωση των αγώνων έργο τους ήταν και η απονομή βραβείων. Μπορούσαν ακόμα να επιβάλλουν ποινές ή να αποκλείσουν αθλητές. Δικαίωμα συμμετοχής είχαν όλοι οι Έλληνες πολίτες που δεν είχαν διαπράξει φόνο ή ιεροσυλία. Απαγορευόταν οι συμμετοχή στους δούλους και τους ξένους, οι οποίοι όμως είχαν το δικαίωμα να τους παρακολουθήσουν. Στις γυναίκες απαγορευόταν να παρακολουθήσουν τους αγώνες.

Οι αθλητές στην αρχαιότητα αγωνίζονταν για τη δόξα καθώς μοναδικό έπαθλο ήταν ένα στεφάνι αγριελιάς από το ιερό δέντρο της Ολυμπίας. Ανυπολόγιστη ήταν όμως η ηθική σημασία της νίκης, καθώς οι νικητές των αγώνων απολάμβαναν μεγάλες τιμές στην πόλη τους και λατρεύονταν σαν ήρωες μετά το θάνατό τους. Τον 5ο αι. π.Χ. οι αγώνες έφτασαν στο απόγειο της δόξας τους. Στην ελληνιστική εποχή όμως, έχασαν τον αρχικό τους χαρακτήρα και μετατράπηκαν σε επαγγελματικές αθλητικές εκδηλώσεις κάτι που παγιώθηκε στη ρωμαϊκή εποχή. Ειδικά από το 146 μ.Χ. και μετά, όταν η Ελλάδα υποτάχθηκε στο ρωμαϊκό κράτος επήλθε σταδιακή πτώση των ηθικών αξιών, που είχε αντίκτυπο στα αθλητικά ιδεώδη των Ολυμπιακών αγώνων. Το 2ο αι. μ.Χ., όταν παραχωρήθηκε το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη σε όλους τους κατοίκους

της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, παρατηρήθηκε και μία διεθνοποίηση των αγώνων. Τελικά, καταργήθηκαν από το Θεοδόσιο Α΄ το 393 μ.Χ. όταν με διάταγμά του απαγορεύθηκε η λειτουργία όλων των ειδωλολατρικών ιερών.

Με τους Ολυμπιακούς αγώνες σφυρηλατήθηκε η εθνική, φυλετική και πνευματική ενότητα των Ελλήνων. Οι αγώνες συνδύαζαν το βαθύ θρησκευτικό πνεύμα με το ηρωικό παρελθόν των Ελλήνων, τον μέγιστο βαθμό της καλλιέργειας του σώματος, του νου και της ψυχής με τις πανανθρώπινες φιλοσοφικές αξίες και την προβολή του ατόμου και των πόλεων με το ύψιστο ιδανικό της ελευθερίας.

* * *

- Η Αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων

Η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων οφείλεται στο Γάλλο παιδαγωγό και λόγιο Πιέρ ντε Κουμπερντέν μαζί με τον Έλληνα ποιητή Δημήτρη Βικέλα. Ο Κουμπερντέν το 1892 ανακοινώνει την ιδέα της αναβίωσης των αγώνων και ψάχνει να βρει υποστηρικτές. Το 1894 σε διεθνή συνάντηση για τον αθλητισμό στη Σορβόννη αποφασίστηκε ότι οι αγώνες θα ξανάρχιζαν και θα διεξάγονταν κάθε τέσσερα χρόνια σε διαφορετική χώρα. Το 1896 η τέλεση των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων πραγματοποιήθηκε με λαμπρότητα στην Αθήνα, στο Καλλιμάρμαρο Παναθηναϊκό στάδιο. Σε εκείνους τους αγώνες στέφθηκε ολυμπιονίκης ο Σπύρος Λούης. Το 2004 οι 28^{οι} Ολυμπιακοί Αγώνες πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα.

Ολυμπιακά Αθλήματα

Αρχαιότητα	Σύγχρονη εποχή
Δρόμος (αντιστοιχεί στο σημερινό δρόμο των 200 μ.)	Αντιπέρσιση Αντισφαίριση
Δίαυλος (αντιστοιχεί στο σημερινό δρόμο των 400 μ.)	Άρση Βαρών Γυμναστική
Δόλιχος (= μακρός), δρόμος αντοχής στα 20 στάδια, δηλαδή 3550-3800 μ.	Επιτραπέζια αντισφαίριση Ιππασία Ιστιοπλοΐα
Οπλίτης δρόμος ταχύτητας, όπου ο δρομέας έτρεχε φορώντας χάλκινη αμυντική πανοπλία. Η διαδρομή του οπλίτη δρόμου ήταν 2 έως 4 στάδια (συνήθως 2 στάδια, όπως ο διάυλος)	Καλαθοσφαίριση Κανόε / Καγιάκ Κωπηλασία Μοντέρνο Πένταθλο Μπείζμπολ Ξιφασκία
Πένταθλο (αποτελούνταν από πέντε αγωνίσματα: το άλμα, το δρόμο, το ακόντιο, το δίσκο και την πάλη)	Πάλη Πετοσφαίριση Ποδηλασία Ποδόσφαιρο
Πυγμή.	Πυγμαχία
Παγκράτιο	Σκοποβολή
Αρματοδρομίες	Στίβος Ταεκ-βοντό

Ιππικά αγωνίσματα

Τζούντο
Τοξοβολία
Τρίαθλο
Χόκεϊ
Υγρός Στίβος
Χειροσφαίριση

* * *

- Μαραθωνοδρόμος

Ο περίφημος μαραθωνοδρόμος μνημονεύεται στον Ηρόδοτο και στο Λουκιανό: κατά τον ιστορικό, πριν από τη μάχη του Μαραθώνα το 490 π.Χ., οι Αθηναίοι στρατηγοί έστειλαν στους Λακεδαιμονίους κάποιον Φιλιππίδη για να τους ζητήσει να σπεύσουν να τους βοηθήσουν το συντομότερο δυνατό: κι αυτός λέγεται ότι διέτρεξε μέσα σε μια μέρα τη διαδρομή Αθήνα-Σπάρτη, δηλαδή 220 χιλιόμετρα. Αυτή η εκδοχή, που γίνεται αφήγηση λίγο μετά τα γεγονότα, είναι η περισσότερο πιστευτή. Πέντε αιώνες αργότερα, ο Λουκιανός αναφέρει μια ιστορία πολύ γνωστή στις μέρες μας, όμως μάλλον εξ ολοκλήρου επινοημένη: ο Φιλιππίδης υποτίθεται ότι πέθανε αναγγέλλοντας στους Αθηναίους τη νίκη στο Μαραθώνα αφού διέσχισε τα σχεδόν 43 χιλιόμετρα που χώριζαν το Μαραθώνα από την Αθήνα. Αν στην αφήγηση του Λουκιανού ο άθλος είναι μικρότερος -42,95 χιλιόμετρα αντί για 220--, είναι όμως πιο εντυπωσιακός επειδή ο αγγελιοφόρος αναγγέλλει μια σημαντική είδηση και ταυτόχρονα επειδή πεθαίνει αναγγέλοντάς την. Αυτός είναι ίσως και ο λόγος για τον οποίο αυτή η φανταστική εκδοχή έμεινε στη μνήμη όλων και αργότερα έδωσε το όνομά της στο άθλημα.

Coulet Corinne, Μέσα Επικοινωνίας στην Αρχαία Ελλάδα, Παπαδήμα, Αθήνα 1998, σ. 185.

* * *

- Η Μασκότ των Ολυμπιακών αγώνων του 2004

Οι δυο μασκότ των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 ο Φοίβος και η Αθηνά είναι δυο σημερινά παιδιά, δυο αδέρφια. Η έμπνευσή τους ήρθε από μια αρχαία Ελληνική κωδωνόσχημη κούκλα, που χρησιμοποιούταν σε γιορτή της Βοιωτίας, τα δαίδαλα. Οι κούκλες αυτές είχαν λατρευτική χρήση, αλλά χρησιμοποιούνταν και ως παιχνίδια. Ανήκαν στην πλαστική της αρχαϊκής περιόδου και μάλιστα στη δαιδαλική περίοδο που διάρκεσε από το 660-625 π.Χ. Τα ονόματα των δυο μασκότ συνδέονται εξίσου με την αρχαία Ελλάδα. Το αγόρι έχει το όνομα του μυθικού θεού του Ολύμπου Απόλλωνα-Φοίβου, θεού του φωτός και της μουσικής. Το κορίτσι το όνομα της Αθηνάς, αδελφής του Φοίβου και θεά της Σοφίας, προστάτιδας της πόλης των Αθηνών.

Οι δύο μασκότ των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, ο Φοίβος και η Αθηνά

7. Να ανατρέξετε στην ενότητα που αναφέρεται στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Να εντοπίσετε τους λόγους του Νικία και του Αλκιβιάδη προς τους Αθηναίους κατά και υπέρ αντίστοιχα της σικελικής εκστρατείας.

Χωριστείτε σε δυο ομάδες. Η κάθε ομάδα θα αναλάβει από ένα λόγο. Κάθε ομάδα να αφαιρέσει από καθέναν από τους λόγους οποιαδήποτε αναφορά γίνεται στην εποχή του 5^{ου} αι. π.Χ. (π.χ. Σικελία, ονομασίες ανθρώπων της εποχής κτλ.) και να ξαναδιαβάσει το κείμενο σα να διαδραματίζεται στη σύγχρονη εποχή.

Τι παρατηρείτε και σε τι συμπεράσματα καταλήγετε;

8. **Καθημερινή ζωή στην αρχαιότητα** [θέση γυναίκας – γάμος – διατροφή – εργασία / επαγγέλματα]

Να χωριστείτε σε πέντε ομάδες και να διαβάσετε τα αποσπάσματα που ακολουθούν. Κατόπιν να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- α. Ποια ήταν η θέση της γυναίκας στην αρχαία Αθήνα και την αρχαία Σπάρτη; Υπήρχαν διαφορές ανάμεσα στις δυο πόλεις για τη θέση της γυναίκας;
- β. Μπορείτε να συγκρίνετε τη θέση της γυναίκας στην αρχαιότητα με τη θέση της στη βυζαντινή κοινωνία, τη νεότερη και τη σύγχρονη Ελλάδα; (μπορείτε να ανατρέξετε στις αντίστοιχες ενότητες ή τα κείμενα που ακολουθούν στις αντίστοιχες εποχές παρακάτω).
- γ. Να συγκρίνετε τα επαγγέλματα και τους μισθούς στην αρχαιότητα με τα ανάλογα της σημερινής εποχής. Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε;
- δ. Με βάση τη ζωή στην πόλη (την εργασία, τις αργίες κτλ) πώς περίπου φαντάζεστε την καθημερινή ζωή των αρχαίων Ελλήνων;
- ε. Τι νοοτροπία υπήρχε για το γάμο στην αρχαιότητα; Ποια είναι η σημερινή;
- στ. Τι μέσα χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες και τι συνήθειες είχαν ως προς τον καλλωπισμό τους; Παρατηρείτε αναλογίες με τη σύγχρονη εποχή;
- ζ. Από τι απαρτιζόταν ένα καλό τραπέζι στην αρχαία Ελλάδα; Ποια ήταν η έννοιά του τότε και ποια είναι σήμερα; Παρατηρείτε κοινές διατροφικές συνήθειες τότε με σήμερα;

* * *

- Θέση της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα

Στην Αθήνα οι γυναίκες των πολιτών δεν είχαν περισσότερα πολιτικά και δικαστικά δικαιώματα από τους δούλους. Είχαν χάσει το σπουδαίο ρόλο που έπαιζαν στη μινωική κοινωνία και που εν μέρει είχαν, φαίνεται, διατηρήσει και κατά την ομηρική εποχή. Ωστόσο η παντρεμένη Αθηναία, αν και περιορισμένη μέσα στο σπίτι της, κυβερνά τουλάχιστον αυτό εδώ με απόλυτη εξουσία, όταν δεν την εμποδίζει σ' αυτό ο κύριος και αφέντης της.

... Μόνο σε αυτό το σημείο η αυστηρή Σπάρτη ήταν πιο ανεκτική από την Αθήνα κι ακριβώς για αυτό το λόγο ο Ευριπίδης, σκανταλιίζεται με τα λακωνικά έθιμα, επειδή δηλαδή ήταν σ' αυτό το θέμα αντίθετα από τα αθηναϊκά.

Κάθε τι που μαθαίνει μια νέα Αθηναία –ουσιαστικά οι δουλειές του νοικοκυριού: κουζίνα, πλέξιμο και υφαντική και ίσως και στοιχειώδη ανάγνωση, αριθμητική και μουσική—τα μάθαινε κοντά στη μητέρα της ή από καμιά γιαγιά ή τις δούλες του σπιτιού. Η μόνη κανονική ευκαιρία για να βγουν τα κορίτσια από το σπίτι ήταν μερικές θρησκευτικές γιορτές, που παρευρίσκονταν στη θυσία και λάβαιναν μέρος στην πομπή, καθώς βλέπουμε στη ζωφόρο των Παναθηναίων στον Παρθενώνα· οπωσδήποτε θα έπρεπε μερικές κοπέλες να μάθαιναν να τραγουδούν και να χορεύουν για να λαβαίνουν μέρος στους θρησκευτικούς χορούς· οι χοροί όμως των κοριτσιών αυτών και των αγοριών ήταν πάντα χωριστοί κατά πολύ αυστηρό τρόπο.

Στον Οικονομικό του Ξενοφώντος ο Ισχόμαχος λέει για τη νέα γυναίκα του:

«Τι μπορούσε να ξέρει καλά, Σωκράτη όταν την παντρεύτηκα; Δεν ήταν ακόμη καλά καλά δέκα πέντε χρονών όταν ήλθε στο σπίτι μου· μέχρι τότε ζούσε κάτω από μian αυστηρή επίβλεψη. Έπρεπε να βλέπει όσο γινόταν λιγότερο, να ακούει όσο γινόταν λιγότερο, και να κάνει όσο το γινόταν λιγότερες ερωτήσεις».

Flacelière R., Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων, Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 76.

* * *

Οι γυναίκες, πάντα όμως μαζί με μια τουλάχιστον δούλα, κάνουν συχνά επισκέψεις η μια στην άλλη· πήγαιναν στη γειτόνισσα για να δανειστούν σκεύη του νοικοκυριού. Αυτό όμως τις πιο πολλές φορές ήταν μια καλή πρόφαση για να κουβεντιάσουν και να κουτσομπολέψουν για τόνα και για τ' άλλο, καθώς μαθαίνουμε από έναν ρήτορα του τετάρτου αιώνα. ... είναι πολύ πιθανόν πως αυτός ο διάλογος ο τόσο ζωντανός ανάμεσα στην Γοργώ και την Πραξινόη μπορούσε πολύ ωραία να είχε γίνει ανάμεσα σε δύο γυναίκες του τετάρτου αιώνα:

Γοργώ (στην πόρτα). – Μέσα είναι ο Πραξινόη;

Πραξινόη. – Εδώ 'μαι· μα γιατί άργησες, Γοργώ; Πάλι καλά που βρήκες και την πόρτα μου. Ευνόη, δώσε κάθισμα κι' ένα μαξιλάρι.

Γοργώ. – Ωραία.

Πραξινόη. – Κάθισε.

Γοργώ. – Τι ήτανε τούτο πούκανα· πώς έφτασα γερή! Καλέ τι κόσμος, τι άρματα, παντού αρβύλες και παντού χλαμυδοφόροι άντρες, κι ατέλειωτος ο δρόμος, αμ και το σπίτι σου, θαρρείς, στην άκρια του κόσμου.

Πραξινόη. – Αυτός ο βλάκας επίτηδες στην άκρια του κόσμου έπιασε αυτό το σπίτι, τι σπίτι; μια φωλιά, για να μην είμαστε γειτόνοι· τέτοιος ήτανε πάντα του, γρουσουζιής και ζηλιάρης.

Γοργώ. – Φίλη μου για τον άντρα σου τον Δίωνα, καημένη, τέτοια μη λές μπρος στο μικρό. Για κοίτα πως σε βλέπει. Έννοια σου, Ζωπυρίων μου, καλό μου εσύ παιδάκι, για τον μπαμπάκα σου δε λέμε.

Πραξινόη. – Το βρέφος νιώθει, μα τη θεά.

Γοργώ. – Καλός είναι ο μπαμπάκας.

Πραξινόη. – Φαντάσου τώρα ύστερα (αυτό που ακούς, μικρό μου, είναι πολυς καιρός που γίνηκαν), λοιπόν, καθώς ελέγαμε, εκείνος ο κρεμανταλάς επήγε στο παζάρι να πάρει από τις σκηνές σαπούνη και φτιασίδι, και γύρισε μ' αλάτι.

Flacelière R., Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων, Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 92-93

* * *

- Εργασία και επαγγέλματα στην αρχαία Ελλάδα

Στην Αθήνα οι μέρες της αργίας ήταν εξήντα πάνω – κάτω το χρόνο, αλλ' ήταν άνισα κατανεμημένες ανάλογα με τους μήνες. Η δουλειά άρχιζε το πρωί από πολύ νωρίς και τελείωνε το βράδυ με τη δύση του ήλιου. Δε σηκώνεται μονάχα ο Φιλοκλέωνας, ο μανιακός δικαστής, με το λάλημα του πετεινού.

... Ο πετεινός ...

τα χαράματα μόλις λαλήσει

όλοι αμέσως ξυπνούν, στις δουλειές τους να παν,

ο χαλκιάς, ο αλευράς, ο ταμπάκης.

κι όσοι φτιάχνουν ασπίδες ή λύρες· μαζί

κανατάς, παπουτσιές και λουτράρης·

όλοι, αφού ποδεθούν βιαστικά, ξεκινούν νυχτ' ακόμα.

*Flacelière R., Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων,
Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 163*

* * *

Η αγορά ήταν τόπος συζήτησης: συνήθιζαν να συχνάζουν στα μαγαζάκια της πλατείας, όχι μόνο για να ψωνίσουν ή να καλλωπιστούν αλλά και για να φλυαρήσουν. Ο ανάπηρος μικροτεχνίτης για τον οποίο έγραψε ένα λόγο ο Λυσίας επικαλείται ως μάρτυρες τους συμπολίτες του:

Καθένας από σας έχει τη συνήθεια να συχνάζει,

άλλος σε μυροπωλείο άλλος σε κουρείο άλλος σε

παπουτσιάδικο, τέλος πάντων σε οποιοδήποτε τεχνίτη

το εργαστήριο, και οι περισσότεροι συχνάζετε σε όσους

έχουν τα εργαστήριά τους πολύ κοντά στην αγορά, σπάνια δε

πηγαίνετε σε αυτούς που τα έχουν πολύ μακριά από αυτήν.

*Coulet Corinne, Μέσα Επικοινωνίας στην Αρχαία Ελλάδα,
Παπαδήμας, Αθήνα 1998, σ. 59.*

* * *

Στο τέλος του πέμπτου αιώνα, το συνηθισμένο ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη ήταν μια δραχμή, αλλά αυξήθηκε τον τέταρτο αιώνα, όπως αυξήθηκε και το κόστος ζωής. Μερικοί τεχνίτες πληρώνονταν με είδος, όπως βλέπουμε από τις επιγραφές που μας διέσωσαν λογαριασμούς κατασκευής κτιρίων. Με το ημερομίσθιο αυτό μπορούσε να ζήσει ένας ανύπαντρος, δε μπορούσε όμως να συντηρηθεί και ολόκληρη οικογένεια, κι αν ακόμη λάβουμε υπόψη μας πόσο εξαιρετικά λιτοί ήταν οι Έλληνες, που περνούσαν συχνά την ημέρα τους με ένα κομμάτι ψωμί, με δυο κρεμμύδια και τρεις ελιές.

Εκτός από τις καθαυτό χειρωνακτικές εργασίες, τα περισσότερα επαγγέλματα (τέχνες) απαιτούσαν και γνώση κι επιδεξιότητα και δεν έφτανε μια μηχανική και μονότονη επανάληψη των ίδιων κινήσεων.

*Flacelière R., Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων,
Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 163*

* * *

- Η περιποίηση του σώματος

Οι κοπέλες συχνά φορούσαν μόνο κορδέλλες για να κρατάνε τα μαλλιά τους ψηλά στο κεφάλι κι άφηναν ελεύθερο το μέτωπο... οι Αθηναίες στα χρόνια του Περικλή είχαν τα μαλλιά τους χτενισμένα σε μπουκλές και τα έφερναν με διάφορους τρόπους στο επάνω και το πίσω μέρος του κεφαλιού. ... Έβαφαν τα μαλλιά κυρίως για να τα κάνουν ξανθά· το ξανθό ήταν το χρώμα που το εκτιμούσαν περισσότερο από όλα. Χρησιμοποιούσαν επίσης και μαλλιά πρόσθετα και περούκες.

... οι γυναίκες μαδούσαν ή ξύριζαν τις περιττές τρίχες. Χρησιμοποιούσαν επίσης διάφορα αρώματα που τα αγόραζαν στο μυροπωλείον και φτιασίδια. Ο Ισχόμαχος λέει μιλώντας για τη νέα γυναίκα του:

«Την είδα μια μέρα πασαλειμμένη με φτιασίδια για να φαίνεται πιο άσπρη απ' ότι ήταν και καταβαμμένη για να φαίνεται πιο κόκκινη· φορούσε και παπούτσια ψηλά για να φαίνεται ψηλότερη».

Flacelière R., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*, Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 186-187

* * *

- Ο γάμος

Φαίνεται λοιπόν καθαρά πως στην πραγματικότητα οι περισσότεροι Αθηναίοι παντρεύονταν από θρησκευτική και κοινωνική συμβατικότητα – όχι γιατί τους άρεσε. Όπως λέει και ο ποιητής Μένανδρος, που έζησε στο τέλος του τέταρτου αιώνα π.Χ., ο γάμος ήταν γι' αυτούς «ένα αναγκαίο κακό».

Flacelière R., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*, Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 78.

* * *

- Η διατροφή

Παρακώρη: Αγαπητέ μας Ηρακλή! Μας ήρθες; Έμπα.
Η θεά μας, μόλις τ' άκουσε ζυμώνει
ψωμιά, βάζει να βράσουν δυο τρεις χύτρες
όσπρια καλά κοπανισμένα, φάβα,
στη θράκα βόδι ολόκληρο, και φτειάνει
δίπλες και τηγανίτες. Έλα μέσα.

Ξανθίας: (δισταχτικά) Ευχαριστώ.

Παρακώρη: Δε θα σ' αφήσω, α! όχι,
να φύγεις. Βράζει κότες, και σου φρύγει
στραγάλια, και γλυκό κρασί ετοιμάζει.
Έλα μαζί μου.

Ξανθίας: Ευχαριστώ.

Παρακώρη: Μπα! Αστείο.

Δε θα σ' αφήσω. Έλα μέσα.

Ο μάγειρας τα ψάρια ετοιμαζόταν να βγάλει από τη φωτιά·
τραπέζι στρώναν.

Αριστοφάνης, *Βάτραχοι*, στ. 502-522, μετ. Θρ. Σταύρου, στο *Καραμπάγια Μ και Ν*, Αρχαία Ελλάδα, Ο Τόπος και οι Άνθρωποι, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004, σελ. 141-142.

9. Ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή

Να συγκρίνετε το «θρησκευτικό συγκρητισμό» στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή. Τι δάνεια παρατηρείτε; Τι ομοιότητες και διαφορές παρατηρείτε ανάμεσα στους δυο πολιτισμούς;
(μπορείτε να ανατρέξετε στις αντίστοιχες ενότητες για περαιτέρω πληροφορίες)

10. Να παρατηρήσετε την εικόνα από το γνωστό κόμικ Αστερίξ.

Πώς παρουσιάζονται οι Ρωμαίοι μέσα στο κόμικ; Ποια πτυχή της ρωμαϊκής κοινωνίας υπερτονίζεται στο κόμικ; Πώς πιστεύετε τους αντιμετώπιζαν οι γειτονικοί τους λαοί;

φώτο από Αστερίξ

**II. Προτεινόμενες δραστηριότητες για την περίοδο του μεσαίωνα και του Βυζαντίου.
[Ενότητες 9-11].**

1. Στον παρακάτω πίνακα παρατίθεται το γλαγολιτικό ή κυριλλικό **αλφάβητο**.
Να το συγκρίνετε με το ελληνικό. Μπορείτε να βρείτε ομοιότητες; Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε;

Glagolitic alphabet

Ɱ Ɱ	Ɑ Ɑ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ
az'	buky	vede	glagolji	dobro	jest'	zhivete	dzelo	zemlja
a	b	v	g	d	e	zh	dz	z
[ɑ]	[b]	[v]	[g]	[d]	[ɛ]	[ʒ]	[dʒ]	[z]
Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ
izhe	izhe	i	djerv'	kako	ljudije	mislete	nash'	on'
i	i	i	dzh	k	l	m	n	o
[iː]	[iː]	[iː]	[dʒ]	[k]	[l]	[m]	[n, ɲ]	[ɔ]
Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ
pokoji	rtsi	slovo	tvrdo	uk'	fit'	kher'	ohť	pe
p	r	s	t	u	f	kh	o	p
[p]	[r]	[s]	[t]	[u]	[f]	[x]	[ɔ]	[p]
Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ
shta	tsi	chrv'	sha	jer'	jery	jerj'	jať	
sht	ts	ch	sh	j	ji	j	ja	
[ʃt]	[ts]	[tʃ]	[ʃ]	[w]	[j]	[ɛ]	[æ, ja]	
Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	Ɱ Ɱ	
ye	yu	ens'	yens'	ons'	yons'	thita	izhitsa	
je	ju	ě	jě	õ	jõ	th	ü	
[jɛ]	[ju]	[ě]	[jě]	[õ]	[jõ]	[θ]	[ɣ, ʎ]	

Common Cyrillic letters

Upright	Cursive	Name	<u>Sound</u>
А а	А а	A	/a/
Б б	Б б	Be	/b/
В в	В в	Ve	/v/
Г г	Г г	Ge	/g/
Д д	Д д	De	/d/
Е е	Е е	Ye	/je/
Ж ж	Ж ж	Zhe	/ /

Common Cyrillic letters

Upright	Cursive	Name	<u>Sound</u>
З з	<i>З з</i>	Ze	/z/
И и	<i>И и</i>	I	/i/
Й й	<i>Й й</i>	Short I	/j/
К к	<i>К к</i>	Ka	/k/
Л л	<i>Л л</i>	El	/l/
М м	<i>М м</i>	Em	/m/
Н н	<i>Н н</i>	En	/n/
О о	<i>О о</i>	O	/o/
П п	<i>П п</i>	Pe	/p/
Р р	<i>Р р</i>	Er	/r/
С с	<i>С с</i>	Es	/s/
Т т	<i>Т т</i>	Te	/t/
У у	<i>У у</i>	U	/u/
Ф ф	<i>Ф ф</i>	Ef	/f/
Х х	<i>Х х</i>	Kha	/x/
Ц ц	<i>Ц ц</i>	Tse	/ /
Ч ч	<i>Ч ч</i>	Che	/ /
Ш ш	<i>Ш ш</i>	Sha	/ /
Щ щ	<i>Щ щ</i>	Shcha	/ /
Ь ь	<i>Ь ь</i>	Soft Sign	/ /
Ю ю	<i>Ю ю</i>	Yu	/ju/
Я я	<i>Я я</i>	Ya	/ja/

2. Εικονομάχοι και εικονολάτρες

Χωριστείτε σε δυο ομάδες. Η μια να υπερασπίζεται επιχειρήματα υπέρ των εικονομάχων και η άλλη να υπερασπίζεται επιχειρήματα υπέρ των εικονολατρών.

- α. ώς θα αξιολογούσατε τους εικονομάχους και τους εικονολάτρες αντίστοιχα;
- β. τη σύγχρονη εποχή τι απεικονίσεις της θρησκευτικής λατρείας συναντάμε στους χριστιανικούς ναούς;
- γ. νωρίζετε αν εκφράζουν τη θρησκευτική τους λατρεία με απεικονίσεις άλλα δόγματα ή θρησκείες; (π.χ. καθολική εκκλησία, μουσουλμάνοι, προτεστάντες κ.ά.)
- δ. α διαβάσετε το κείμενο που ακολουθεί. Γνωρίζετε τι είναι η *αγιογραφία*; Ασκείται αυτή η τέχνη σήμερα;

* * *

Οι περιορισμοί των ζωγράφων μετά την εικονομαχία

Όταν οι εικονολάτρες πήραν ξανά την εξουσία στα χέρια τους, ύστερα από καταπίεση ενός αιώνα, η ζωγραφική στις εκκλησίες δεν μπορούσε πια να αντιμετωπιστεί σαν απλή εικονογράφηση για όσους δεν ήξεραν να διαβάζουν. Την έβλεπαν τώρα ως μυστηριώδη αντανάκλαση του εξωτερικού κόσμου. Η Ανατολική Εκκλησία, επομένως, δεν ήταν δυνατόν να επιτρέψει στον καλλιτέχνη να «κάνει το κέφι του», όταν ζωγράφιζε θρησκευτικές εικόνες. Οποιαδήποτε ωραία ζωγραφιά που παρίστανε μια μητέρα με το βρέφος της δεν μπορούσε να θεωρηθεί εικόνισμα της Θεομήτορος. Εικονίσματα ήταν μόνον οι συγκεκριμένοι τύποι που είχε καθαγάσει μια παράχρηστική παράδοση.

*E. Gombrich, Ιστορία της Τέχνης, σ. 98, στο Γρυντάκης Γ., κ.ά.,
Ιστορία Αρχαία και Μεσαιωνική, Αθήνα 2004, σ. 170.*

3. Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο.

Παρακάτω παρατίθενται κάποια κείμενα σχετικά με την καθημερινή ζωή στη βυζαντινή κοινωνία.

Χωριστείτε σε ομάδες. Καθεμιά να αναλάβει να διαβάσει από ένα κείμενο. Να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- α.** Από τα στοιχεία που συναντάτε για την καθημερινή ζωή των βυζαντινών υπάρχουν κάποια από αυτά που επιβιώνουν μέχρι σήμερα;
- β.** Με βάση τα αποσπάσματα να συγκρίνετε ομοιότητες και διαφορές στην καθημερινή ζωή της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου.
- γ.** Με βάση τα αποσπάσματα για τη βυζαντινή κοινωνία πώς περίπου φαντάζεστε την καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο;

* * *

Οι επιστημονικές γνώσεις των Βυζαντινών

Ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος κάνει εξαιρετικά λίγα γεωγραφικά λάθη... η Άννα Κομνηνή είναι γεμάτη πληροφορίες συνήθως σωστές, για τα ρεύματα και τους ανέμους που επικρατούν... Τα διάφορα φαινόμενα όμως της φύσεως δεν τα καταλάβαιναν σωστά. Ο Κεκαυμένος προσπαθεί να εξηγήσει τον κεραυνό και αντιλαμβάνεται ότι ο κρότος και η αστραπή γίνονται συγχρόνως. Και ο Ακροπολίτης ξέρει την αιτία των εκλείψεων. Η αντίληψη όμως ότι τα φαινόμενα αυτά ήταν προειδοποιήσεις ή τιμωρίες που έρχονταν από ψηλά ήταν τόσο διαδεδομένη, ώστε η εξήγησή τους φαινόταν να είναι περισσότερο ηθική παρά φυσική.

*S. Runsiman, Βυζαντινός πολιτισμός, σ. 206 στο Γρυντάκης Γ. κ.ά.,
Ιστορία Αρχαία και Μεσαιωνική, Αθήνα 2004, σ. 170.*

* * *

Ο αρραβώνας, ο γάμος, το διαζύγιο

Όταν η βυζαντινή κόρη συμπλήρωνε τα 12 χρόνια, οι γονείς δια μέσου συγγενικών ή φιλικών προσώπων, των προξενητών, αναζητούσαν ως σύζυγο κάποιο νέο που να είχε συμπληρώσει τουλάχιστον τα 14 χρόνια. Αυτό βέβαια δεν απέκλειε τον έρωτα, που δεν ήταν σπάνιος στο Βυ-

ζάντιο. Ο αρραβόννας, που η διάρκειά του δεν υπερέβαινε τα δυο χρόνια, ήταν ένα πολύ σημαντικό γεγονός, με επισημότητα σχεδόν θρησκευτική, και επικύρωση με γραπτό συμβόλαιο. Πριν από το γάμο υπογραφόταν ένα άλλο συμβόλαιο, στο οποίο οριζόταν η προίκα της νύφης και τα δώρα του γαμπρού. Τη νύφη οδηγούσε στην εκκλησία ο μελλοννυμφος, αφού ως επικεφαλής πομπής την παραλάμβανε από το πατρικό της σπίτι. Μετά τη γαμήλια τελετή ακολουθούσε επίσημο δείπνο. Η νομοθεσία του κράτους, παρά την αντίθετη γνώμη της Εκκλησίας, αναγνώριζε το δικαίωμα διαζυγίου, όταν το επιθυμούσαν και τα δυο ενδιαφερόμενα μέρη. Το δεύτερο γάμο αποδοκίμαζε η Εκκλησία, αλλά δεν τον απαγόρευε η Πολιτεία. Ο τρίτος γάμος προκαλούσε αυστηρές κυρώσεις, ενώ ο τέταρτος επέφερε συνήθως τον αφορισμό από την Εκκλησία.

Γруντάκης Γ., κ.ά., *Ιστορία Αρχαία και Μεσαιωνική*, Αθήνα 2004, σ. 175.

* * *

Πώς έτρωγαν οι Βυζαντινοί

Πολύ συχνά έτρωγαν με τα χέρια, αλλά είχαν κουταλοπίρουνα και μαχαίρια σε μεγάλη ποικιλία. Τα πιρούνια είναι πιθανό πως χρησιμοποιήθηκαν πρώτα από το Βυζαντινό κόσμο, απ' όπου οι έμποροι Ιταλοί μετέφεραν τη συνήθεια στη δυτική Ευρώπη. Είχαν καθιερωθεί τόσο σαν απαραίτητο είδος του καθημερινού νοικοκυριού, ώστε μια νεαρή πριγκίπισσα Βυζαντινή, που επρόκειτο να παντρευτεί Βενετό δόγη, δεν παρέλειψε να πάρει μαζί της φεύγοντας για την Ιταλία μερικά διχαλωτά πιρούνια. Η εμφάνισή τους προκάλεσε στους Βενετούς θαυμασμό και έκπληξη.

T. Talbot Rice, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των βυζαντινών*, σ. 227-228, στο Γрунτάκης Γ., *Ιστορία Αρχαία και Μεσαιωνική*, Αθήνα 2004, σ. 178.

* * *

Ένα γεύμα σε βυζαντινό αρχοντικό

Τις περιόδους νηστείας για θρησκευτικούς λόγους τις τηρούσαν με ευλάβεια. Τον υπόλοιπο χρόνο το γεύμα και το δείπνο σ' ένα ευκατάστατο σπίτι ήταν τελετή με τρεις φάσεις:

Πρώτα σέρβιραν ορεκτικά, συνέχιζαν με ψάρι, που συνοδευόταν συχνά με σάλτσα που λεγόταν γάρως. Κάποια μορφή ψητού κρέατος προβλεπόταν για πολικιλία. Τέλος πρόσφεραν κάποιο γλυκό. Ήταν τόσο μεγάλη η ποικιλία τροφών, ώστε υπήρχε περιθώριο εκλογής για όλα τα γούστα... Γουρουνόπουλο και χοιρομέρι ήταν αγαπητός μεζές στο Βυζάντιο, όπως και σήμερα στην Ελλάδα. Τα πουλερικά συνηθίζονταν βραστά, ψητά ή και στη σχάρα: παπιά και ψάρια καταναλώνονταν πολύ. Συνηθίζονταν επίσης οι σούπες... Πατσάδες πλούτιζαν πολλές φορές το μενού, καθώς και σαλάτες σε μεγάλη ποικιλία. Συμπαθούσαν πολύ το τυρί, όπως και τα φρούτα νωπά ή κομπόστα... Το λάδι το χρησιμοποιούσαν για το μαγείρεμα και έπιναν αρκετό κρασί – το πιο πολύ από τη Χίο.

...Μια παράσταση σε μωσαϊκό που βρέθηκε στην Αντιόχεια, δίνει τις λεπτομέρειες ενός γεύματος. Είχε αγκινάρες, άσπρη σάλτσα, μπριζόλες χοιρινές, ψάρι, χοιρομέρι, παπιά, φρούτα, κρασί, καλοβρασμένα αυγά, που τα σέρβιραν σε ωραιές από μπλε σμάλτο αυγοθήκες και τα έτρωγαν με μικρά κουτάλια με μακριά λαβή.

Ταμάρα Ράις, «Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών», σ. 225-226, μτφρ. Φ. Βώρος, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Ο ανώνυμος συγγραφέας του διαλόγου «Τιμαρίων» (12^{ος} αιώνας)
περιγράφει την εμποροπανήγυρη της Θεσσαλονίκης.

«Συρρέουν όχι μόνο όλοι οι αυτόχθονες και ο ντόπιος πληθυσμός, αλλά και κάθε είδους άνθρωποι από παντού... Με λίγα λόγια, οι παραλίες του Ωκεανού στέλνουν προσκυνητές και θεωρούς στον μάρτυρα (τον Άγιο Δημήτριο). Τόσο μεγάλη είναι η δόξα του σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Εγώ λοιπόν καθώς είμαι από την Καππαδοκία και μάλιστα από τα βάθη της και δεν είχα γνώση του πράγματος αλλά το είχα μόνο ακουστά, ήθελα να γίνω επιτόπου θεατής όλου του θεάματος... Γι' αυτό ανέβηκα στο ύψωμα που γειτονεύει με την πανήγυρη, και κάθισα να τα δω όλα με την άνεσή μου. Ήταν λοιπόν ως εξής: Είχαν στηθεί σκηνές των εμπόρων σε δύο παράλληλες γραμμές αντικριστά. Οι γραμμές τραβούσαν μακριά, αφήνοντας ανάμεσά τους να ανοίγεται ένας πλατύς διάδρομος, ώστε να υπάρχει δίοδος για το ορμητικό πλήθος... Εγκάρσια σε αυτές τις γραμμές είχαν στηθεί άλλες σκηνές και αυτές σε στοίχους, αλλά όχι σε μεγάλο μήκος, κι έτσι έμοιαζαν με μικρά πόδια που ξεφυτρώνουν από ένα ερπετό... Αν θες να μάθεις, φιλοπερίεργε φίλε μου, και πως ήταν από κοντά, όπως είδα, όταν αργότερα κατέβηκα από το ύψωμα, υπήρχαν κάθε είδους ρούχα, εν υφάσματι και νήμασι, ανδρών και γυναικών, από τη Βοιωτία και την Πελοπόννησο, και όσα φέρνουν τα εμπορικά καράβια από την Ιταλία στους Έλληνες. Αλλά και η Φοινίκη στέλνει πολλά και η Αίγυπτος, όπως και η Ισπανία και οι Ηράκλειες στήλες, που φτιάχνουν τα ωραιότατα έπιπλα. Αυτά είναι όσα φέρνουν από τις χώρες οι έμποροι. Αλλά και ο Εύξεινος Πόντος στέλνει τα δικά του προς το Βυζάντιο (Κωνσταντινούπολη) και από εκεί πολλά άλογα και πολλά μουλάρια μεταφέρουν τα εμπορεύματα για να στολίσει και αυτός την πανήγυρη».

Ψευδο-Λουκιανός, εκδ. Οξφόρδης, 436-438

Μτφρ.: Δημήτρης Τσουγκαράκης

Από το βιβλίο A. P. Kazhdan/ Ann Wharton Epstein,

«Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και τον 12^ο αιώνα»

MIET, Αθήνα 1997

III. Προτεινόμενες δραστηριότητες για την περίοδο της νεότερης και σύγχρονης ελληνικής ιστορίας (19^{ος} αι. – 20^{ος} αι.). [Ενότητες 12-20].

1. α. Να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα www.hellasarmy.gr/simees.htm και να παρατηρήσετε σημαίες και λάβαρα της Ελλάδας από το 15^ο μέχρι και το 19^ο αι.
- β. Γνωρίζετε τι συμβολίζουν οι 9 οριζόντιες γραμμές στην ελληνική σημαία; Να αντιστοιχήσετε σε κάθε γραμμή τις συλλαβές: ε-λευ-θε-ρί-α-ή-θά-να-τος.

2. Τι πιθανότητες επιτυχίας είχε η ελληνική επανάσταση δεδομένης της αντίδρασης των ευρωπαϊκών δυνάμεων; Τι σημαίνει λοιπόν ότι οι συνθήκες είχαν ωριμάσει; Πώς σχετίζεται με αυτές η εθνική αφύπνιση;

3. Σημασία έργων υποδομής.

Από το 19ο αι. αρχίζουν να κατασκευάζονται στην Ελλάδα έργα υποδομής. Ενδεικτικά κάποια σημαντικά παρατίθενται στις εικόνες παρακάτω. Να παρατηρήσετε τις εικόνες και να σχολιάσετε:

- α. Ποια ήταν η σημασία των έργων υποδομής για τη χώρα το 19ο αι.; (σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο κ.ά.)
- β. Πώς πιστεύετε ότι ήταν η καθημερινή ζωή χωρίς αυτά; Πόσο άλλαξε;
- γ. Από το 19ο αι. μέχρι σήμερα μπορείτε να αναφέρετε έργα υποδομής που εκσυγχρονίστηκαν και βελτιώθηκαν;
- δ. Μπορείτε να αναφέρετε σήμερα αντίστοιχα νέα έργα υποδομής που άλλαξαν το ελληνικό τοπίο;

Κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου που ολοκληρώθηκε τον 20ο αι. Στη φωτογραφία απεικονίζεται η κατασκευή της γραμμής Μύλων-Καλαμάτας. www.fhw.gr

Κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής Πειραιά-Αθήνα, το 1890. ΗΣΑΠ. www.fhw.gr

Το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας στην οδό Αιόλου στην Αθήνα. Ιδρύθηκε το 1841. πάνω δεξιά: τα εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου. www.fhw.gr

Χαρτονόμισμα των 25 δρχ. που εκδόθηκε από την Εθνική Τράπεζα τον Ιούνιο του 1885. www.fhw.gr

4. Εικόνες της πόλης και εικόνες της υπαίθρου.

Παρακάτω ακολουθούν εικόνες της πόλης και της υπαίθρου κατά τον 19^ο και 20^ο αι. Να χωριστείτε σε δυο ομάδες. Καθεμιά ομάδα να ασχοληθεί με ένα από τα ακόλουθα ερωτήματα.

α. Να διακρίνετε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο.

β. Να διακρίνετε ομοιότητες και διαφορές στο ελληνικό τοπίο του 19^{ου} και του 20^{ου} αι.

Αποψη της Αθήνας σήμερα

Φωτογραφία της ελληνικής υπαίθρου

5. Παρακάτω παρατίθενται εικόνες από προσφυγικές συνοικίες. Οι εικόνες προέρχονται από την ιστοσελίδα www.photopic.gr. Να παρατηρήσετε τις εικόνες και με βάση το υλικό της αντίστοιχης ενότητας να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

α. Ποια σπίτια ονομάζουμε προσφυγικά σήμερα; Σε τι κατάσταση βρίσκονται; Κατοικούνται αυτά τα σπίτια σήμερα;

β. Έχετε περάσει από περιοχές ή ζείτε κοντά σε περιοχές που βρίσκονται προσφυγικά;

γ. Τι δυσκολίες φαντάζεστε ότι θα αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι που ζούσαν σε αυτά; Ποια πιθανόν ήταν η κοινωνική τους θέση;

δ. Από τη διάταξη των σπιτιών στο χώρο τι προτερήματα θα αναγνωρίζατε στον τρόπο ζωής των ανθρώπων τότε σε σχέση με σήμερα; Αναλογιστείτε τη σημασία της γειτονιάς τότε και σήμερα, τις σχέσεις των ανθρώπων τότε και σήμερα.

Επάνω: Προσφυγικά Λεωφόρου Αλεξάνδρας, Αθήνα]

Δεξιά: Προσφυγική συνοικία, www.photopic.gr

6. Παρακάτω ακολουθούν τέσσερα απόσπασμα σχετικά με την **ελευθερία**, τη **δημοκρατία**, και την **δικαιοσύνη**. Να χωριστείτε σε ομάδες και να αναλάβετε να διαβάσετε από ένα απόσπασμα η κάθε ομάδα. Κατόπιν, έχοντας κατά νου την πολιτική αναταραχή της χώρας την περίοδο 1967-1974 , να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:
- Ποια είναι η σημασία της επετείου του Πολυτεχνείου σήμερα;
 - Με βάση το ποίημα ποια είναι η σημασία της ειρήνης και της δικαιοσύνης;
 - Οι άνθρωποι έχουν ευθύνη για την πολιτική κατάσταση της χώρας τους; Αν ναι, ποιο είναι το χρέος κάθε ελεύθερου ανθρώπου;
 - Για ποιο λόγο η δημοκρατία είναι το ιδανικότερο πολίτευμα; Τι εξασφαλίζει στους πολίτες της;

* * *

*Αν θέλεις να λήγεις άνθρωπος – Τάσος Λειβαδίτης
Αν θέλεις να λήγεις άνθρωπος
δεν θα πάψεις ούτε στιγμή να αγωνίζεσαι
για την ειρήνη και το δίκιο.
Θα βγεις στους δρόμους, θα φωνάζεις,
τα χείλια σου θα ματώσουν απ' τις φωνές
το πρόσωπό σου θα ματώσει από τις σφαίρες
--μα ούτε και βήμα πίσω.
Κάθε κραυγή σου μια πετριά
στα τζάμια των πολεμοκάπηλων
κάθε χειρονομία σου σα να γκρεμίζεις την αδικία.
Και πρόσεξε: μη ξεχαστείς ούτε στιγμή.*

Έτσι σε λίγο να θυμηθείς τα παιδικά σου χρόνια
αφίνεις χιλιάδες παιδιά να κομματιάζονται
την ώρα που παίζουν ανύποπτα στις πολιτείες
μια στιγμή αν κοιτάξεις το ηλιοβασίλεμα
αύριο οι άνθρωποι θα χάνονται στη νύχτα του πολέμου
έτσι και σταματήσεις μια στιγμή να ονειρευτείς
εκατομμύρια ανθρώπινα όνειρα
θα γίνουν στάχτη κάτω από τις οβίδες.
Δεν έχεις καιρό
δεν έχει καιρό για τον εαυτό σου
αν θέλεις να λήγεις άνθρωπος.

.....
«Ο άνθρωπος με το ταμπούρλο»

* * *

Το ότι πρέπει να είναι κυρίαρχος ο λαός μάλλον παρά οι καλύτεροι αλλά λίγοι, φαίνεται ότι λύνει το ζήτημα και έχει λογική βάση. Ίσως μάλιστα αυτή να είναι η αλήθεια. Γιατί οι πολλοί, αν και ο καθένας τους χωριστά δεν είναι ικανός πολιτικά (σπουδαίος), όταν βρεθούν συγκεντρωμένοι στη συνέλευση, είναι δυνατό να είναι καλύτεροι από τους λίγους και καλύτερους. Όχι ο καθένας χωριστά, αλλά όλοι μαζί, όπως τα δείπνα που αναλαβαίνουν τα έξοδά τους πολλά άτομα είναι καλύτερα από εκείνα που προσφέρει με δικά του έξοδα ένα μονάχα άτομο. Πραγματικά ο καθένας από τους πολλούς έχει ένα κομματάκι πολιτικής ικανότητας και ικανότητας σκέψης κι έτσι, όταν συγκεντρώνονται, γίνονται σαν ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια, με πολλές αισθήσεις και με ανάλογο ήθος και αντίληψη. Γι' αυτό και κρίνουν καλύτερα οι πολλοί τα έργα των μουσικών και ποιητών.

Αριστοτέλης, Πολιτικά Γ', 1281b II.

* * *

Από το μονάρχη πιο βαριά δεν είναι
συμφορά σε μια πόλη. Τέτοιο κράτος,
πρώτα δεν έχει νόμους ίσους για όλους·
ένας κρατά στο χέρι του το νόμο
κι αφέντης είναι· ισότητα καμία.
Ενώ γραμμένοι νόμοι όταν υπάρχουν,
δικαιώματα ίσα έχουν φτωχοί και πλούσιοι.
Μπορεί ο φτωχός τον πλούσιο, αν τον προσβάλει,
να του απαντήσει με τον ίδιο τρόπο·
τρανούς νικά ο μικρός, αν έχει δίκιο.
Τη λευτεριά ένας λόγος φανερώνει:
«Ποιος για την πόλη ωφέλιμη έχει γνώμη
και θέλει να την φέρει εδώ στη μέση;»
και λεύτερα ο καθείς μιλά ή σωπαίνει.
Ποια ισότητα είναι ανώτερη από τούτη;

Ευριπίδης, Ικέτιδες

Το δημοκρατικόν κοινοβουλευτικόν πολίτευμα έχει απέναντι όλων των άλλων πολιτευμάτων ένα μοναδικόν πλεονέκτημα: είναι το ολιγότερον ανήθικον από όλα.

Ελ. Βενιζέλος

7. Εμφύλιες συγκρούσεις στην Ελληνική Ιστορία.

- α.** Να αναφέρετε πόσες και ποιες εμφύλιες συγκρούσεις συναντήσαμε από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη ελληνική ιστορία.
- β.** Χωριστείτε σε ομάδες και αναλάβετε να περιγράψετε καθεμιά από αυτές. γ. Να συγκρίνετε τις περιπτώσεις εμφυλίων συγκρούσεων που συγκεντρώσατε. Τι κοινά στοιχεία παρατηρείτε μεταξύ τους; Ποια είναι η φύση του πολέμου διαχρονικά;

8. Η θέση της γυναίκας στη μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Να διαβάσετε το απόσπασμα που ακολουθεί και να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- α.** Ποια ήταν η θέση της γυναίκας πριν τον πόλεμο; Πώς άλλαξε αυτή κατά τη διάρκεια του πολέμου;
- β.** Άλλαξε η θέση της γυναίκας μεταπολεμικά στην Ελλάδα; Τι δυσκολίες αντιμετώπιζαν κοινωνικά οι γυναίκες;
- γ.** Δικαιώθηκαν οι αγώνες του γυναικείου ζητήματος; Πότε ψήφισαν για πρώτη φορά οι γυναίκες;
- δ.** Ποια είναι η κοινωνική θέση της γυναίκας στην εποχή μας;

Καθώς οι περίοδοι κοινωνικών αναταραχών και κρίσεων συχνά λειτουργούν σαν μέσο για τη διεύρυνση του ρόλου των γυναικών, έτσι και η λήξη τους υποχρεώνει τις γυναίκες να επιστρέψουν στα «παραδοσιακά» τους καθήκοντα.

.....

Οι συλλογικότητες μέσα στις οποίες έδρασαν οι αριστερές γυναίκες ήταν το κόμμα –ο δημόσιος χώρος—αλλά και η οικογένειά τους –ο ιδιωτικός χώρος. Προπολεμικά κανείς δεν αμφισβητούσε ότι η θέση της γυναίκας ήταν στο σπίτι και ότι μοίρα της ήταν να παντρεύεται και να μεγαλώνει παιδιά. Το κύριο μέλημα των αρσενικών μελών της οικογένειας ήταν να φροντίσουν για το γάμο της κόρης ή της αδερφής τους. Το προαπαιτούμενο για έναν καλό γάμο ήταν μια υγιής, σεμνή και πάνω απ' όλα «ηθική και τίμια» κοπέλα που έπρεπε να δουλεύει σκληρά. Η ηθική και η υπόληψή της εξαρτιόταν από την παρθενία της και από την απουσία κάθε είδους σχέσεων με άνδρες πέραν της οικογένειάς της. Οι σχέσεις με άνδρες εκτός του οικογενειακού κύκλου ήταν απαγορευμένες και για τις παντρεμένες γυναίκες, οι οποίες, σε αντίθετη περίπτωση, θεωρούνταν «ανήθικες», «ανέντιμες» και «κατασπιλώνουσες την τιμή της οικογενείας». Ο πατέρας, ο αδελφός και ο σύζυγος της γυναίκας όφειλε να «προστατεύει» την τιμή της γυναίκας –ασκούσε απόλυτο έλεγχο στο χώρο της και στον τρόπο που διέθετε το χρόνο της—αφού η τιμή της γυναίκας ταυτιζόταν με την προσωπική του τιμή, με την τιμή της οικογένειας.

.....

Το τέλος του Εμφυλίου έκανε πιο προσιτό το όνειρο μιας προσωπικής ευτυχίας για τις περισσότερες γυναίκες, αλλά στην πραγματικότητα, για τις γυναίκες της Αριστεράς, η ιδιωτική/οικογενειακή ζωή αποδείχθηκε γεμάτη δυσκολίες εξαιτίας των τεράστιων πολιτικών και οικονομικών αντιξοοτήτων. Κάποιες από τις νεότερες γυναίκες προσπάθησαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, αλλά συνάντησαν εμπόδια: «Πάω το 1945 να δώσω εξετάσεις ως κατ' ιδίαν διδαχθείσα. Μαθηματικά ήμουν καλή, αλλά με κόψανε στην Έκθεση. Το θέμα ήταν «Ποια είναι τα ιδανικά της νεολαίας;» Εγώ έγραφα τα ιδανικά της ΕΠΟΝ και με κόψανε... Το 1946-47 φοιτώ και πάλι στο Γυμνάσιο... Τελικά το απολυτήριο δεν πρόλαβα να το πάρω. Με πήγαν εξορία και όταν γύρισα ήθελε τριάντα δραχμές για χαρτόσημο και δεν είχα. Δεν το πήρα και δεν μου χρειάστηκε. Όλα κλειστά ήταν για μας. Όλες οι πόρτες κλειστές».

Όσον αφορά ... τον έλεγχο του γυναικείου κινήματος, το Κόμμα «επέτρεψε» στις γυναίκες της Αντίστασης να δημιουργήσουν γυναικείες οργανώσεις οι οποίες άρχισαν να ξεφυτρώνουν σαν τα μανιτάρια, σε όλη την Ελλάδα, και να οργανώνουν κινητοποιήσεις με κεντρικό αίτημα την ψήφο. Τις δραστηριότητες όμως αυτές, οι οποίες έφτασαν στο αποκορύφωμά τους το 1946 με την ίδρυση της Πανελλαδικής Ομοσπονδίας Γυναικών, διέκοψε ο Εμφύλιος. Οι γυναικείες οργανώσεις θεωρήθηκαν κομμουνιστικές και διαλύθηκαν. Στη συνέχεια, οι γυναίκες της Δεξιάς, με προεξέχουσα μορφή τη Λίνα Τσαλδάρη, χήρα του πρώην συντηρητικού πρωθυπουργού Παναγή Τσαλδάρη, αργά αλλά σταθερά ανέλαβαν τον αγώνα για την κατάκτηση της γυναικείας ψήφου.

Η προοπτική να δώσουν ψήφο στις γυναίκες δεν ενθουσίαζε τις δεξιές κυβερνήσεις. Το 1949 θεσμοθετήθηκε η ψήφος των γυναικών για τις δημοτικές εκλογές, αλλά επικυρώθηκε από τη Βουλή μετά από δυο χρόνια. Επιπλέον στις πρώτες δημοτικές εκλογές δεν επιτράπηκε να ψηφίσουν όσες γυναίκες ήταν κάτω από 25 χρονών. ... Το Σύνταγμα του 1952 αναγνώριζε το δικαίωμα ψήφου σε όλους τους πολίτες ανεξαρτήτως φύλου. Δεν επιτράπη όμως στις γυναίκες να ψηφίσουν στις εκλογές του 1952, αλλά στις αρχές του 1953, και μόνο στη Θεσσαλονίκη, όπου διεξήχθησαν αναπληρωματικές εκλογές. Τότε εξελέγη με τη Δεξιά η πρώτη γυναίκα βουλευτής, η Ελένη Σκούρα. Η πρώτη γυναίκα υπουργός προερχόταν και αυτή από τη Δεξιά. Ήταν η Λίνα Τσαλδάρη, η οποία εκλέχτηκε βουλευτής στις εθνικές εκλογές του 1956, στις οποίες είχαν δικαίωμα ψήφου όλες οι Ελληνίδες. Ήρθε πρώτη σε ψήφους από τους συνυποψήφιούς της στο ψηφοδέλτιο της Αθήνας και της ανατέθηκε το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. ...

Βερβενιώτη Γ., Οι γυναίκες της Αριστεράς μπροστά στο δίλημμα: πολιτική ή οικογένεια; στο Mazower Μ., (επιμ.) Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003 στο 121-136.

9. Να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα www.panorama.ert.gr. Χωριστείτε σε ομάδες και με τη βοήθεια του εκπαιδευτή να αναλάβετε να οργανώσετε και παρακολουθήσετε διαδικτυακά μια εκπομπή από το Πανόραμα του 20^{ού} αιώνα.

10. Σχετικά με το κύμα μεταναστεύσεων του 20^{ού} αι. να παρακολουθήσετε την ταινία *Νύφες* του Π. Βούλγαρη.

11. Να χωριστείτε σε ομάδες των τεσσάρων ατόμων. Καθεμία να αναλάβει να περιγράψει στοιχεία από ένα **ελληνικό σύνταγμα** που θα επιλέξει από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα. Στο τέλος να συζητήσετε και να συγκρίνετε τα συντάγματα μεταξύ τους. [Για κάθε σύνταγμα να ανατρέχετε στην αντίστοιχη ενότητα του βιβλίου]

12. Τι διαφορές πιστεύετε, ότι θα παρατηρούσε στην Ελλάδα κάποιος που έφυγε μετανάστης στη δεκαετία του 1960 και επέστρεψε σε αυτήν το 2006;
Χωριστείτε σε ομάδες και κάθε ομάδα να αναλάβει να εντοπίσει διαφορές σε έναν από τους παρακάτω τομείς:

- α.** Πολιτικές αλλαγές
- β.** Αλλαγή του αστικού τοπίου και του τοπίου της υπαίθρου
- γ.** Δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές
- δ.** Οικονομικές αλλαγές και αλλαγές στον καθημερινό βίο
- ε.** Ιδεολογικές αλλαγές και αλλαγές στη νοοτροπία και τον τρόπο σκέψης των Ελλήνων.

13. Με βάση τον πίνακα που ακολουθεί με τις σημαντικότερες ανακαλύψεις του 20^{ού} αι. μπορείτε να σκεφτείτε και να παραθέσετε τεχνολογίες που έχουν διευκολύνει ή έχουν αλλάξει τον τρόπο ζωής σήμερα;
Μπορείτε να χωριστείτε σε ομάδες και να ταξινομήσετε τις αλλαγές και τις καινοτομίες στους ακόλουθους τομείς:

- α.** Νοικοκυριό
- β.** Μετακινήσεις
- γ.** Επικοινωνίες
- δ.** Χώρος εργασίας
- ε.** Διασκέδαση
- στ.** Επιστήμες

* * *

Σημαντικότερες ανακαλύψεις στον 20^ο αιώνα

- 1901:** Ο Γάλλος φυσικός Πιέρ Κιουρί μετράει τη ραδιενέργεια.
- 1902:** Οι αμερικανοί Κάριερ και Ζιλέτ κατασκευάζουν την πρώτη συσκευή κλιματισμού και το πρώτο ξυραφάκι αντίστοιχα.
- 1903:** Οι Αμερικανοί αδελφοί Ράιτ πραγματοποιούν την πρώτη πτήση με αεροπλάνο με κινητήρα.
- 1904:** Ο Βρετανός ηλεκτρολόγος Τζων Φλέμινγκ εφευρίσκει τη λυχνία του ραδιοφώνου. Ανακαλύπτεται το αναισθητικό νοβοκαΐνη.
- 1905:** Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν διατυπώνει την ειδική θεωρία της σχετικότητας.
- 1906:** Εφευρίσκεται η τρίοδος λυχνία. Επιτυγχάνεται η εκπομπή ραδιοφωνικών σημάτων ΑΜ. Διατυπώνεται ο τρίτος νόμος της θερμοδυναμικής. Ο Αμερικανός Φίσερ κατασκευάζει το πρώτο ηλεκτρικό πλυντήριο.

- 1907:** Εγκαινιάζεται η ραδιοχρονολόγηση. Αναπτύσσεται η χημειοθεραπεία.
- 1908:** Ο Γκαίγκερ εφευρίσκει τον πρώτο μετρητή ραδιενέργειας. Ο Αμερικανός Χένρι Φορντ επινοεί τη συναρμολόγηση εν σειρά, γεγονός που μειώνει δραστικά το κόστος των παραγόμενων αυτοκινήτων.
- 1909:** Ο Αυστριακός Κ. Βέλστυπαχ φτιάχνει το πρώτο «τσακμάκι» με πέτρα. Κατασκευάζεται η πρώτη ηλεκτρική φρυγανιέρα.
- 1911:** Ο Νορβηγός εξερευνητής Ρ. Αμούδσεν κατακτά το Νότιο Πόλο. Κατασκευάζεται το πρώτο εύχρηστο υδροπλάνο. Ο Αμερικανός Τ. Κέττερικ επινοεί την αυτόματη εκκίνηση του αυτοκινήτου (με κλειδί) καταργώντας τη μανιβέλα.
- 1914:** Σε βρετανικά νοσοκομεία χρησιμοποιείται η ακτινοβολία για τη θεραπεία του καρκίνου. Διανοίγεται η Διώρυγα του Παναμά.
- 1916:** Διατυπώνεται η γενική θεωρία της σχετικότητας. Ο Ν. Μπλακ και ο Α. Ντέκερ εφευρίσκουν το ηλεκτρικό τρυπάνι. Ο Χένρι Φόρντ κατασκευάζει το πρώτο αγροτικό τρακτέρ.
- 1920:** Ο Γ. Μαρκόνι κάνει την πρώτη δημόσια ραδιοφωνική εκπομπή.
- 1923:** Ο Γ. Παπανικολάου ανακαλύπτει το τεστ «Πάπ» για τη διάγνωση του καρκίνου της μήτρας.
- 1924:** Ο Βρετανός αστρονόμος Ε. Χάμπλ διαπιστώνει την ύπαρξη άλλων γαλαξιών πέρα από τον δικό μας. Επινοείται η μέθοδος κατάψυξης των τροφίμων.
- 1925:** Κατασκευάζεται ο πρώτος ηλεκτρικός φωνογράφος.
- 1926:** Ο Βρετανός μηχανικός Τζών Μπέρντ παρουσιάζει το πρωτότυπο μιας τηλεόρασης.
- 1927:** Επινοείται ο ομιλών κινηματογράφος. Ο Τσάρλς Λίντμεργκ διασχίζει τον Ατλαντικό με αεροπλάνο χωρίς στάση.
- 1928:** Ο Α. Φλέμινγκ ανακαλύπτει την πενικιλίνη. Ο Αμερικανός Τ. Ιστμαν κάνει την πρώτη έγχρωμη ταινία.
- 1931:** Εφευρίσκεται το νάυλον.
- 1932:** Ο Γερμανός Ρούσκα κατασκευάζει το πρώτο ηλεκτρονικό μικροσκόπιο. Εφευρίσκεται το φίλμ πολαρόιντ.
- 1934:** Το ζεύγος των Γάλλων φυσικών Κιουρί ανακαλύπτει την τεχνητή ραδιενέργεια.
- 1935:** Ο Αμερικανός γεωφυσικός Ρίχτερ δημιουργεί την ομώνυμη κλίμακα μέτρησης των σεισμών. Ο Βρετανός φυσικός Ουότσον εφευρίσκει το ραντάρ.
- 1938:** Οι Ούγγροι αδελφοί Μπιρό εφευρίσκουν το στυλό διαρκείας.
- 1940:** Επινοείται σύστημα έγχρωμης τηλεόρασης.
- 1941:** Αρχίζει η εφαρμογή του καθετηριασμού της καρδιάς. Πραγματοποιείται η πτήση του πρώτου αεριωθούμενου αεροπλάνου. Προσδιορίζεται η λειτουργία των γονιδίων.
- 1942:** Εκτυπώνονται οι πρώτες έγχρωμες φωτογραφίες. Εγκαινιάζεται η λειτουργία του πρώτου πυρηνικού αντιδραστήρα.
- 1945:** Η πρώτη ατομική βόμβα ρίχνεται από τους αμερικανούς στη Χιροσίμα της Ιαπωνίας. Σχεδιάζεται τεχνητός νεφρός. Ανακαλύπτεται ο φούρνος μικροκυμάτων.
- 1947:** Πραγματοποιείται η πρώτη υπερηχητική πτήση. Η τηλεόραση μπαίνει στα αμερικανικά σπίτια.
- 1948:** Εφευρίσκεται το τρανζίστορ. Περιγράφεται η θεωρία της Μεγάλης Έκρηξης για τη δημιουργία του σύμπαντος.
- 1954:** Πραγματοποιείται (ΗΠΑ) η πρώτη μεταμόσχευση νεφρού. Κατασκευάζεται ο πρώτος πυρηνικός αντιδραστήρας για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Το αντισυλληπτικό χάπι αποδεικνύεται αποτελεσματικό. Κατασκευάζονται πλαστικοί φακοί επαφής.

- 1958:** Τελειοποιείται το φωτοαντιγραφικό μηχάνημα από τον Αμερικανό φυσικό Κάρλσον που το ονομάζει *xerox* (από το ελληνικό ξηρογραφία).
- 1960:** Το αντισυλληπτικό χάπι κυκλοφορεί στο εμπόριο. Κατασκευάζεται το πρώτο λέιζερ.
- 1961:** Ο Ρώσος Γιούρι Γκαγκάριν είναι ο πρώτος άνθρωπος στο διάστημα. Αρχίζει η χρησιμοποίηση ηλεκτρονικών ρολογιών.
- 1967:** Ο νοτιοαφρικανός γιατρός Κρις Μπάρναρντ πραγματοποιεί την πρώτη μεταμόσχευση καρδιάς.
- 1969:** Ο αμερικανός Άμστρονγκ είναι ο πρώτος άνθρωπος που πάτησε στο έδαφος της Σελήνης. Εμφυτεύεται τεχνητή καρδιά σε άνθρωπο. Αναπτύσσεται η τεχνική της αορτοστεφανιαίας παράκαμψης (*bypass*). Πρώτη πτήση υπερηχητικού επιβατηγού αεροπλάνου.
- 1970:** Αναπτύσσονται οι οπτικές ίνες. Κυκλοφορεί στο εμπόριο εύκαμπτος δίσκος (*floppy disk*).
- 1972:** Επινόείται η τεχνική της αξονικής τομογραφίας.
- 1975:** Παράγονται μικροτσιπ. Το οικιακό σύστημα βίντεο (VHS) κάνει την εμφάνισή του στην αγορά.
- 1976:** Κυκλοφορεί στο εμπόριο ο πρώτος προσωπικός υπολογιστής.
- 1977:** Στη Γαλλία τίθεται σε λειτουργία ο πρώτος σταθμός παραγωγής ηλιακής ενέργειας.
- 1978:** Η Λουίζ Μπράουν από την Βρετανία είναι το πρώτο παιδί του σωλήνα.
- 1979:** Στην Ιαπωνία κυκλοφορεί το γουόκμαν. Στην Ολλανδία παράγονται οι πρώτοι ψηφιακοί δίσκοι (CD). Στη Σουηδία εφευρίσκεται η κινητή τηλεφωνία.
- 1983:** Ο γάλλος γιατρός Λυκ Μοντανιέ απομονώνει τον ιό του AIDS.
- 1994:** Κυκλοφορεί στις ΗΠΑ η ντομάτα *Mac Gregor*, το πρώτο γενετικά τροποποιημένο φυτό.
- 1997:** Γεννιέται το πρώτο κλωνοποιημένο ζώο: η προβατίνα Ντόλλυ.
- 2000:** Ανακοινώνεται η αποκρυπτογράφηση κατά 97% του ανθρώπινου γονιδιώματος (DNA).
Κατσουλάκος Θ. κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου κόσμου από το 1453 μ.Χ. έως σήμερα*, ΤΕΕ, Αθήνα 2005, σελ. 180-187.

- 14. α.** Να σχολιάσετε τη φράση «**Οι πολιτισμοί του παρελθόντος είναι κτήμα όλης της ανθρωπότητας**». Πώς προκύπτει αυτή η φράση μελετώντας την πορεία που διένυσε ο ελληνισμός από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα; Ποια πολιτισμικά στοιχεία κληροδότησε;
- β.** Με βάση την ιστορική πορεία του ελληνισμού ποια θα θεωρούσατε χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ελληνικότητας;
- γ.** Μπορείτε να παραθέσετε πολιτισμικά στοιχεία τα οποία κληροδότησαν άλλοι πολιτισμοί εκτός του ελληνικού; (π.χ. ρωμαϊκός κ.ά.)

- 15.** Χωριστείτε σε ομάδες και επισκεφθείτε την ιστοσελίδα www.sansimera.gr. Αναλάβετε κάθε ομάδα να ετοιμάσετε ένα χρονολόγιο και να το παρουσιάσετε μέσα στην αίθουσα.

16. Να ανατρέξετε στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Χωριστείτε σε πέντε μικρές ομάδες και κάθε ομάδα με τη βοήθεια του εκπαιδευτή να συλλέξει στοιχεία για έναν Έλληνα λογοτέχνη ή ποιητή του 20^{ου} αιώνα. Κάθε ομάδα να παρουσιάσει την εργασία της στην αίθουσα. Να συζητηθούν οι εργασίες όλων των ομάδων στην αίθουσα. Να δικαιολογηθεί η επιλογή κάθε ομάδας (τι σας κίνησε το ενδιαφέρον στο λογοτέχνη ή ποιητή που επιλέξατε;), ποια κοινωνικά ζητήματα της εποχής τους θίγουν και αναδεικνύουν οι λογοτέχνες ή ποιητές που παρουσιάστηκαν;

17. «Η κατανόηση της κοινωνίας προϋποθέτει την κατανόηση της ιστορίας».¹⁵

Ποιο πιστεύετε ότι είναι το νόημα αυτής της φράσης;

[Να μεταφέρει ο εκπαιδευτής αυτή τη φράση στον πίνακα και να παροτρύνει τους εκπαιδευόμενους να προβούν σε αυθόρμητη και ελεύθερη έκφραση των ιδεών τους. Όλες οι ιδέες των εκπαιδευομένων να καταγράφονται στον πίνακα, κατόπιν τα ταξινομηθούν και να σχολιαστούν].

18. Το βιβλίο αυτό εξέτασε συνολικά την ελληνική ιστορία. Ανατρέχοντας σε όλο το υλικό, να διερευνήσετε τα ακόλουθα ζητήματα μέσα στην αίθουσα:

I. Βάσει του πληροφοριακού υλικού του βιβλίου, πόσα άλλα είδη ιστορίας μπορείτε να διακρίνετε μέσα από αυτό; Να συζητήσετε τη σημασία του καθενός από αυτά.

- Π.χ.
- α.** Ιστορία των πολιτικών θεσμών της Ελλάδας
 - β.** Ιστορία των κοινωνικών θεσμών της Ελλάδας
 - γ.** Οικονομική ιστορία της Ελλάδας
 - δ.** Ιστορία της ελληνικής Τέχνης
 - δ.** Ιστορία της καθημερινής ζωής
 - ε.** Ιστορία των πόλεων
- [να προσθέσετε και να συζητήσετε ότι άλλο σκεφτείτε]

II. Να συζητήσετε και είτε ατομικά ή σε ομάδες να ετοιμάσετε μια εργασία με θέμα:

- α.** Να επιλέξετε μια από τις παραπάνω ιστορίες, ανατρέχοντας συνοπτικά σε όλες τις περιόδους της ελληνικής ιστορίας (ομαδική εργασία) ή
 - α.** Την ιστορία του τόπου σας (είτε χώρα ή πόλη ή χωριό) ή
 - β.** την ιστορία της οικογένειάς σας / των προγόνων σας.
- [Η έκταση της εργασίας σας να είναι περίπου 5-7 σελίδες].
-

¹⁵ E. J. Hobsbawm, *Η Συμβολή του Καρόλου Μάρξ στην Επιστήμη της Ιστορίας*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων 1981, σ. 9.

- **Για την Ιστορία**

Ασδραχάς Σ., *Ιστορική έρευνα και ιστορική παιδεία*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, Αθήνα 1982.

Ασδραχάς Σ., *Ζητήματα Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983.

Βέικος Θ., *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

Bloch M., Febvre L., Braundel F., Hobsbawm E. J. (κ.ά.), *Κείμενα Ευρωπαϊκής Ιστορίας*, Παπαζήση, Αθήνα 1985.

Braudel F., *Γραμματική των Πολιτισμών*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.

Braudel F., *Μελέτες για την Ιστορία*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, Αθήνα 1987.

Γκοφ Ζ. Λ., Π. Νορά, *Το Έργο της Ιστορίας*, Ράππα, Αθήνα 1975.

Ferro M., *Η Ιστορία υπό επιτήρηση. Επιστήμη και συνείδηση της Ιστορίας*, Σκόπελος, Αθήνα 1999.

Fukuyama F., *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, Λιβάνη, Αθήνα 1993.

Hobsbawm E., *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.

Hobsbawm E. J., *Η Συμβολή του Καρόλου Μάρξ στην Επιστήμη της Ιστορίας*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, Αθήνα 1981.

Ηλιού Φ., *Ιδεολογική Χρήση της Ιστορίας*, περ. Αντί, Αθήνα 1976.

Τγκερς Γ., *Η Ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, Νεφέλη, Αθήνα 1999.

Τγκερς Γ., *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991.

Καρρ Ε. Χ., *Τι είναι η Ιστορία*, Πλανήτης, Αθήνα 1983.

Καραγιαννόπουλος Ι., *Εισαγωγή στην Τεχνική της Επιστημονικής Ιστορικής Εργασίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Κοκκίνου Γ., *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Επεξεργασμένες διδακτικές ενότητες και τρόποι ενεργοποίησης του γνωστικού ενδιαφέροντος των μαθητών*, Αθήνα 1998.

Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, Γνώση, Αθήνα 1985.

Λεβί – Στρως Κ., *Φυλή και Ιστορία*, Γνώση, Αθήνα 1995.

Lessing T., *Ιστορία. Πώς τα παράλογα γίνονται λογικά*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2005.

Oakeshott M., *On History and other essays*, Liberty Fund, Indianapolis 1999.

Παπαταξιάρχης Ε., Παραδέλλης Θ., *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993.

Σβορώνος Ν., *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο 1982.

Walsch W. H., *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1994.

Ψαράς Ι. Δ., *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001.

«Σύγχρονα Ρεύματα στην Ιστοριογραφία του Νέου Ελληνισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, Αθήνα 1988.

Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 1994.

Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας, Κατάρτι, Αθήνα 1998.

- **Για την Ελληνική αρχαιότητα**

Andrewes A., *Η αρχαία ελληνική κοινωνία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.

Botsford & Robinson, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003

Botsford & Robinson, *Άτλας και Εικονογραφία*, [Συμπλήρωμα της Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας των Botsford & Robinson], ΜΙΕΤ, Αθήνα 1979.

Bury J., Meiggs R., *Η Ιστορία της Ελλάδας μέχρι το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1978.

Gehrke H. J., *Ιστορία του Ελληνιστικού κόσμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.

Gombrich E. H., *Το Χρονικό της Τέχνης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994.

Κρεμμυδάς Β., Μαρκιανός Σ., *Ο αρχαίος κόσμος*, τ. 1-2, Γνώση, Αθήνα 1987.

Κυρτάτας, Δ., *Δούλοι, Δουλεία και Δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1987.

Μαστραπάς Α., *Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου. Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού, Α΄ τάξη ενιαίου λυκείου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2005

Mossé Cl., Schnapp-Gourbeillon A., *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, Παπαδήμα, Αθήνας 1996.

Ολυμπία, Υπουργείο Πολιτισμού. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 2004.

Ραμού-Χαφιάδη Α., *Από την φυλετική κοινωνία στην πολιτική. Πολιτειακή Εξέλιξη της Αθήνας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.

Schuller W., *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας. Από την κρητομυκηναϊκή εποχή ως το τέλος των κλασικών χρόνων*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2001.

Treuil R., Darcque P., Poursat J. Cl., Touchais G., *Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996

Walbank Frank W., *Ο Ελληνιστικός κόσμος*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Φαιστός, Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 1989.

- **Για τη Ρωμαϊκή ιστορία**

Βουτυράς Ε., Στεφανίδου-Τιβεριού Θ., *Μνημεία του Ρωμαϊκού πολιτισμού*, Παρατηρητής, Θεσ/νίκη 1990.

Kenney E. J., Clausen W. V., *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Παπαδήμα, Αθήνα 1999.

Brown P., *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.

Rostovtzeff M., *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Παπαζήση, Αθήνα 1984.

- **Για το Μεσαίωνα και τη Βυζαντινή Ιστορία**

- Beck H-G., *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
- Brown P., *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.
- Delvoye C., *Βυζαντινή Τέχνη*, Παπαδήμα, Αθήνα 1998.
- Δημητρούκας Ι., Ιωάννου Θ., Μπαρούτας Κ., *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου, 565-1815*, Β' ενιαίου λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004.
- Goff J. Le, *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
- Gombrich E., *Η ιστορία της τέχνης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994.
- Καραγιαννόπουλος Ι., *Το Βυζαντινό Κράτος*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.
- Καραγιαννόπουλος Ι., *Η Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.
- Καραγιαννόπουλος Ι., *Η Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη. Εισαγωγή στη μελέτη της ιστορίας της, του κοινωνικού και οικονομικού της βίου*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000.
- Mango C., Βυζάντιο. *Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.
- Nicholas D., *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου. Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη, 312-1500*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1999.
- Νεράντζη – Βαρμάζη Β., *Η βαλκανική επαρχία κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998.
- Νεράτζη-Βαρμάζη Β., *Εγκώμια της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης. Εισαγωγή, Κείμενα, Μετάφραση*, Βάνιας, Αθήνα 1999.
- Χριστοφιλοπούλου Α., *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Α' 324-610, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.

- **Για τη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (19^{ος} – 20^{ος} αι.)**

- Αγριαντώνη Χ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, ΙΑΕΤΕ, Αθήνα 1986.
- Αρώνη-Τσιχλή Κ., *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλιά Ελλάδα, 1833-1881*, Παπαζήσης, Αθήνα 1989.
- Βακαλόπουλος Α. Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001.
- Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975.
- Βεργόπουλος Κ., *Κράτος και οικονομική πολιτική, 19^{ος} αιώνας*, Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Βερέμης Θ., Γουλμής Μ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, οικονομία, κοινωνία, πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989.
- Βερέμης Θ., Ο. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980.
- Βερέμης Θ. (επιμ.), *Βαλκάνια: από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, Γνώση-ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 1984.
- Clogg R., *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003.

- Dakin D., *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1998.
- Δερτιλής Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1922*, τ. α', β', Εστίας, Αθήνα 2005.
- Δερτιλής Γ., *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909)*, Εξάντας, Αθήνα 1977.
- Δερτιλής Γ., *Ελληνική Οικονομία και Βιομηχανική Επανάσταση*, Σάκκουλας, Αθήνα 1984.
- Διβάνη Λ., *Ελλάδα και Μειονότητες*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.
- Θεμέλη-Κατηφόρη Δ., *Γαλλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα τον καιρό του Καποδίστρια*, Επικαιρότητα 1985.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τ. ΙΒ', Εκδοτική Αθηνών, 1975.
- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, 2, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Κοκκινάκης Ι., *Νόμισμα και πολιτική στην Ελλάδα 1830-1910*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999.
- Καλλιβρετάκης Λ., *Η δυναμική του αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, ΑΤΕ, Αθήνα 1990.
- Καραγεώργος Β., *Ο Αδαμάντιος Κοράης και η Ευρώπη*, Αθήνα 1984.
- Καστελλάν Ζ., *Ιστορία των Βαλκανίων, 14^{ος}-20^{ος} αιώνας*, Γκοβόστης, Αθήνα 1992.
- Κιτρομηλίδης Π. Μ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
- Κοκκινάκης Ι., *Νόμισμα και πολιτική στην Ελλάδα 1830-1910*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999.
- Κολιόπουλος Ι. Σ., *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800*. τ. 1: *Το Έθνος, η Πολιτεία και η Κοινωνία των Ελλήνων*, τ. 2: *Η Διαμόρφωση και η Άσκηση της Εθνικής Πολιτικής*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002.
- Κόντης Β., *Ενυπόθετες Ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.
- Κοντογιώργης Δ. Γ. (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1977.
- Κρεμμυδάς Β., *Νεότερη ιστορία, ελληνική και ευρωπαϊκή*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001.
- Κρεμμυδάς Β., *Ελληνική ναυτιλία 1776-1835*. τ. 1^{ος}: *Όψεις της μεσογειακής ναυσιπλοΐας*, ΙΑΕΤΕ, Αθήνα 1985, τ. 2^{ος}: *Οι μηχανισμοί*, ΙΑΕΤΕ, Αθήνα 1986.
- Κωστόπουλου Δ., *Βαλκάνια. Η οικογεωγραφία της οργής*, Στοχαστής, Αθήνα 1993-4.
- Λούκος Χ., *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια 1821-1831*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Λυριντζής Χ., *Το τέλος των τζακιών. Κοινωνία και πολιτική στην Αχαΐα του 19^{ου} αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991.
- Μαλλιάρης παιδεία, *Νέα Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 33, *Ελλάδα, Ιστορία και Πολιτισμός: Το νέο ελληνικό κράτος*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Μοσκόφ Κ., *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909: Ιδεολογία του μεταπρατικού χάρου*, Νέα Πορεία, Θεσσαλονίκη 1972.

- Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Μουζέλης Ν., *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.
- Νικοκάβουρας Α. (επιμ.), *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1983.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., *Οι βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14^{ος}-19^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
- Παπαγεωργίου Σ., *Η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια. Δομή, οργάνωση και λειτουργία του στρατού ξηράς της καποδιστριακής περιόδου*, Εστία, Αθήνα 1985.
- Παπαγιαννάκης Λ., *Ελληνικοί σιδηρόδρομοι 1862-1910*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982.
- Παπαθανασόπουλος Κ., *Ελληνική εμπορική ναυτιλία 1833-1856*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.
- Παπαθανασόπουλος Κ., *Εταιρεία Ελληνικής Ατμοπλοΐας 1855-1872*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.
- Πετρόπουλος Ι. Α., Α. Κουμαριανού Α., *Η Θεμελίωση του ελληνικού κράτους. Οθωνική περίοδος 1899-1843*, Παπαζήσης, Αθήνα 1982.
- Πιτούλη-Κίτσου Χ., *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Ολκός, Αθήνα 1997.
- Ρεπούση Μ., κ.ά., *Ιστορία Στ' Δημοτικού, Στα Νεότερα και Σύγχρονα Χρόνια. Βιβλίο δασκάλου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.
- Ριστελουεμπεέρ Ρ., *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, Παπαδήμας, Αθήνα 1995.
- Ροτζάκος Ν., *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1997.
- Σβολόπουλος Κ., *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, Εστία, Αθήνα 1992.
- Σβορώνος Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994.
- Σιμόπουλος Κ., *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, Αθήνα 1984.
- Sugar P. F., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική Κυριαρχία (1354-1804)*, τ. α', β', Σμίλη, Αθήνα 1994.
- Σκοπετέα Ε., *Φαλμεράϋερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, τ. 1, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2004.
- Συναρέλλη Μ., *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, ΠΤΙ-ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989.
- Σφυρόερα Β., *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2005.
- Σωτηρέλλης Γ., *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα (1864-1909). Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991.
- Τζόκας Σ., *Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη;*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.
- Τζόκας Σ., *Χαρίλαος Τρικούπης (1832-1896), Οδοιπορικό στον πολυτάραχο 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα.

- Τρίχα Λ., Γαρδίκια-Κατσιαδάκη Ε. (επιμ.), *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1993.
- Τσαούσης Γ. Δ. (επιμ.), *Όψεις της νεοελληνικής κοινωνίας το 19^ο αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1984.
- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992.
- Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1981.
- Χασιώτης Ι. Κ., *Μεταξύ Οθωμανικής Κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής Πρόκλησης. Ο Ελληνισμός στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001.
- Χατζηιωσήφ Χ., *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.
- Χατζηιωσήφ Χ., Μαυρογορδάτος Γ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1987.
- Ψυχογιός Δ., *Προίκες, φόροι, σταφίδες, ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987.

Πέρα από την ενδεικτική βιβλιογραφία, υπάρχει και ένας τόπος ανοιχτός και κοινός σε όλους για τη μελέτη της Ιστορίας, τα ελληνικά περιοδικά για την Ιστορία. Τα περιοδικά αυτά δημιουργούν ένα πλαίσιο διαλόγου με άλλες κοινωνικές επιστήμες, ενεργοποιούν τον κοινωνικό χαρακτήρα της ιστορικής επιστήμης, και τέλος αναδεικνύονται σε χώρους συλλογικού προβληματισμού και διαλόγου.

- **Κατάλογος περιοδικών για την Ιστορία:**

1. Αρχαιοτάξιο
2. Balkan Studies
3. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών
4. Δελτίο της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
5. Δοκιμές
6. Ελληνική Κοινωνία
7. Επετηρίδα των Γενικών Αρχείων του Κράτους
8. Ερανιστής
9. Εώα και Εσπέρια
10. Θησαυρίσματα
11. Hostorein/Ιστορείν
12. Ιστορ
13. Journal of the Greek Diaspora
14. Journal of Modern Greek Studies
15. Μαντατοφόρος
16. Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά
17. Μνήμων
18. Τα Ιστορικά
19. Τετράδια Εργασίας Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
20. Τεύχη του Ελληνικού Λαογραφικού και Ιστορικού Αρχείου

¹⁶ «Διαδρομές στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Το Ιστορικό βιβλίο από τη μεταπολίτευση ως σήμερα», *Έκθεση στη στοά του βιβλίου*, 29 Νοεμβρίου-8 Δεκεμβρίου 1999.

- **Ελλάδα γενικά**

<http://www.culture.gr>

Υπουργείο Πολιτισμού

<http://www.elia.org.gr>

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. Για τη μελέτη αρχαιακού υλικού του 19^{ου} και του 20^{ου} αι.

<http://www.eie.gr>

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών και Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών.

http://www.geocities.com/porta_aurea/ellinikotita.html

Ελληνικότητα. Ρωμιοσύνη. Ιστοσελίδα για την ελληνική ταυτότητα.

<http://www.hyper.gr/ems>

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Έρευνες, συλλογές για τη Μακεδονία

- **Ελληνική Ιστορία γενικά**

<http://www.hellenichistory.gr/>

Η ελληνική ιστορία από το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

<http://www.sansimera.gr/>

Σαν σήμερα. Το Ελληνικό αλμανάκ στο διαδίκτυο. Όλες οι ιστορικές στιγμές με μικρά, μεγάλα και περίεργα γεγονότα που σημάδεψαν το παρελθόν μας.

<http://www.e-history.gr>

Η ελληνική ιστορία. Από το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

<http://web.otenet.gr/aski/>

Αρχεία Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας. Συγκέντρωση και αξιοποίηση για την ιστορία σύγχρονων κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων στην Ελλάδα.

<http://www.bydesignwebsights.com/ellashistory/>

Η ιστορία της Ελλάδας από την προϊστορία μέχρι τη νεότερη ιστορία.

<http://users.hol.gr/~kokkonis/courses/wwi/>

Σύγχρονη Ευρωπαϊκή και Ελληνική Ιστορία, 18^{ος}-19^{ος} αι.

¹⁷ Οι ιστοσελίδες είναι επιλογή από οδηγό ιστοσελίδων για την Ιστορία από το www.evrytan.gr

<http://www.edia.gr/index2.htm>

Εταιρεία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων. Συγκέντρωση και διάσωση και αξιοποίηση του ιστορικού υλικού της περιόδου 1940-1974

<http://www.weblab.gr/prisma/prisma40/thema40/thema40.htm>

λέξεις και φράσεις που άφησαν ιστορία

<http://www.parliament.gr/paligenesia/>

Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (Βουλή των Ελλήνων). Επανάσταση του 1821 σε ηλεκτρονική μορφή, εικόνες χειρογράφων. Επανάσταση του 1821. Πληροφορίες για τους ήρωες του 1821.

<http://www.edc.uoc.gr/workswweb/2694/defa>

Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους 1821-1841. Καταγραφή της ελληνικής ιστορίας από το 1821 έως και το 1841.

http://www.simotas.org/site/index.php?option=com_weblinks&task=view&Itemid=48catid=69&id=61

Η Ελλάδα των Βαλκανικών πολέμων

<http://www.venizelos-foundation.gr>

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος».

<http://147.102.81.161/kypros/>

Η ιστορία της Κύπρου με εικόνες. Εικόνες από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα

<http://users.hol.gr/~kokkonis/>

Σύγχρονη Ευρωπαϊκή και Ελληνική Ιστορία

<http://www.historychannel.com/tdih.html>

Συνέβη σαν σήμερα, με την εγκυρότητα του History Channel

http://ancienthistory.about.com/library/bl/bl_maps_europe_greece.htm

Πολλοί και ενδιαφέροντες ιστορικοί χάρτες της Ελλάδας.

<http://hellasarmy.gr/anagsim.htm>

Οι ελληνικές σημαίες της περιόδου 1453-1821

- **Αρχαία Ελληνική Ιστορία**

<http://Library.thinkquest.org/10805/Greece.html>

Πληροφορίες για την Αρχαία Ελλάδα

<http://www.archaeometry.gr/>

Η Αρχαιομετρία στην Ελλάδα. Επιστήμη και τεχνολογίες στην αρχαιολογία του ευρύτερου Ελληνισμού

<http://www.ancientgreece.com>

Αρχαία Ελλάδα. Ιστορία, μυθολογία, τέχνη, πολιτισμός και αρχιτεκτονική

<http://www.mikrosapoplous.gr/thucy>

Θουκυδίδου Ιστορία. Αρχαία Ελληνικά Κείμενα

<http://www.tlg.uci.edu/>

Thesaurus Linguae Graecae (University of California, Irvine). Βιβλιογραφικός οδηγός και πληροφορίες για πρόσβαση σε ψηφιοποιημένα κείμενα από τον Όμηρο ως το 1453 (Αγγλικά)

<http://www.archaiologia.gr>

Αρχαιολογία και Τέχνες. Διαδικτυακή έκδοση του περιοδικού «Αρχαιολογία και Τέχνες».

<http://www.in.gr/books/arxaia/ari8moi.htm#metrhma>

το Αρχαίο Ελληνικό ημερολόγιο

<http://www.geocities.com/ancienthellas>

Η Ιστορία των Ανθρώπων πριν 100.000 χρόνια

<http://www.webcorp.com/sounds/index.htm>

Αρχαία ήχου και φωνών ιστορικών προσώπων

- **Μυθολογία**

<http://www.am.idx.gr>

Αρχαία Ελληνική Μυθολογία. Ελληνικοί μύθοι, δωδεκάθεο

<http://www.mythologia.8m.com/grmenu.htm>

Πληροφορίες για την αρχαία Ελληνική Μυθολογία και τον πολιτισμό

<http://www.atlantida.gr>

Ατλαντίδα, το μυστήριο της χαμένης ηπείρου

<http://www.atlantida.gr>

Η Ατλαντίδα. Ιστοσελίδα αφιερωμένη στο θρύλο για τη χαμένη Ατλαντίδα

ΕΞΩΦΥΛΛΟ 2

Επιστημονική Ευθύνη	Ελένη Καραντζόλα, Επικ. Καθ. Γλωσσολογίας Παν/μίου Αιγαίου
Σχεδιασμός Δραστηριοτήτων	Χάιδω Ρήγα, Αρχαιολόγος, Μέλος Ομάδας Έργου Κ.Ε.Ε.
Συγγραφή	Καίτη Πάπαρη

Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό παράχθηκε στο πλαίσιο του Έργου «**Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων II**», το οποίο εντάσσεται στο **Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. II** του **ΥΠ.Ε.Π.Θ.**, Μέτρο 1.1. Ενέργεια 1.1.2.Β. και συγχρηματοδοτείται από την **Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Κ.Τ.)**.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Εισαγωγικό Σημείωμα

Ενότητα 1: Σκοπός και μέθοδοι της Ιστορίας. Η πρόσβαση στο παρελθόν. Πηγές – Χρονολόγηση

I. Τι είναι η Ιστορία:	13
• <i>Ιστορία και μνήμη</i>	13
• <i>Η Ιστορία ως κοινωνική επιστήμη</i>	13
• <i>Οι διαστάσεις της ιστορίας: ο χώρος και ο χρόνος</i>	13
II. Το αντικείμενο της Ιστορίας:	13
• <i>Το ιστορικό γεγονός</i>	13
• <i>Ιστορικές πηγές: μαρτυρίες, ντοκουμέντα</i>	14
• <i>Είδη πηγών: προφορικές και γραπτές</i>	14
III. Χρονολόγηση και Περιοδολόγηση. Χρησιμότητά τους.	14
IV. Η αναγνώριση της Ιστορίας ως επιστήμη και ως εκπαιδευτικό αντικείμενο.....	14
V. Η χρησιμότητα της Ιστορίας. Σε τι μας ωφελεί σήμερα να γνωρίζουμε το παρελθόν	15
VI. Το έργο του ιστορικού. Πώς γράφεται η ιστορία	15
• <i>Ο χαρακτήρας της ιστορίας: υποκειμενικός ή αντικειμενικός</i>	15
Γλωσσάριο	17

Ενότητα 2: Πρώτοι Πολιτισμοί. Η εποχή του χαλκού στην Ελλάδα: Η προϊστορία του Αιγαίου, Μινωικός πολιτισμός, Μυκηναϊκός πολιτισμός

I. Οι πολιτισμοί του Αιγαίου:	19
<i>α. Βορειοανατολικό Αιγαίο</i>	19
<i>β. Κυκλάδες</i>	19
I. 1. Υλικός Βίος:	19
I. 1.1. Κοινωνία	19
I. 1.2. Οικονομία	19
I. 2. Θρησκεία:	20
I. 2.1 Θρησκεία	20
I. 2.2. Τέχνη	20
I. 2.3. Κυκλαδικά Ειδώλια	20
I. 2.4. Τοιχογραφίες	21
II. Μινωικός Πολιτισμός.....	21
II. 1. Υλικός Βίος:	21
II. 1.1. Κοινωνία: α. Ανάκτορα, β. Μητριαρχία	21
II. 1.2. Οικονομία	21
II. 1.3. Θρησκεία	22
II. 1.4. Τέχνες	22
II. 1.4.1. Γραφή.	22
III. 1. Ελλαδικός πολιτισμός (Πρώιμη και Μέση Χαλκοκρατία)	23

III. 2. Μυκηναϊκός Πολιτισμός (Υστερη Χαλκοκρατία)	23
III. 2.1. Υλικός Βίος:	23
III. 2.1.1. Κοινωνία	23
III. 2.1.2. Ανάκτορα-Οχυρωματική.....	24
III. 2.1.3. Οικονομία: α. Αγροτική παραγωγή, β. Εμπόριο, γ. Βιοτεχνία	24
III. 3. Θρησκεία – Τέχνες:	25
III. 3.1. Θρησκεία	25
III. 3.2. Τέχνες	25
III. 3.3. Γραφή.....	25
III. 4. Τρωικός πόλεμος	26
Γλωσσάριο.....	27

Ενότητα 3: Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 479 π.Χ.: Ελληνικός αποικισμός. Το κράτος τη Σπάρτης. Αθήνα

I. Ιστορικό διάγραμμα: α. Ομηρική - Γεωμετρική Εποχή (1100-750 π.Χ.), β. Αρχαϊκή εποχή (750-479 π.Χ.)	29
II. Στοιχεία πολιτισμού	31
II. 1. Ομηρική ή Γεωμετρική εποχή:	31
α. Η εξέλιξη της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης που θα αποτελέσει το σπόρο για τη γέννηση της πόλης-κράτους κατά την αρχαϊκή εποχή.....	31
β. Η δημιουργία της ελληνικής αλφαβητικής γραφής, που σηματοδοτεί το πέρασμα από την προϊστορική στην ιστορική εποχή.....	32
γ. Η διαμόρφωση μιας ενιαίας θρησκευτικής συνείδησης με τη συγκρότηση του Δωδεκάθεου	33
δ. Ο πνευματικός πολιτισμός και η τέχνη της γεωμετρικής εποχής	33
II. 2. Αρχαϊκή εποχή:	34
α. Ο σχηματισμός της πόλης-κράτους	34
β. Η μεταβολή των πολιτευμάτων.....	34
III. Σπάρτη και Αθήνα	35
III. 1.α. Η κοπή και κυκλοφορία νομίσματος στην οικονομία και η αγοραπωλησία δούλων Οικονομικές και πολιτιστικές εξελίξεις	36
III. 1.β. Ποίηση και επιστήμες.....	36
III. 1.γ. Τέχνη	37
Γλωσσάριο	38

Ενότητα 4: Κλασική περίοδος: Ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας – Τέχνες – Πανελλήνιοι δεσμοί. Αποδυνάμωση των ελληνικών πόλεων – Πελοποννησιακός Πόλεμος – Ηγεμονία Σπάρτης

I. Ιστορικό διάγραμμα:	41
α. Η ίδρυση της Αθηναϊκής-Δηλιακής συμμαχίας και η δημιουργία της Αθηναϊκής ηγεμονίας.....	41
β. Η εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος και η άνοδος του Περικλή	42
γ. Η ειρήνη με τους Πέρσες και τη Σπάρτη	43

II. Ο Χρυσός αιώνας του Περικλή.....	43
II. 1. Δημοκρατικό Πολίτευμα	43
II. 2. Οικονομία.....	43
II. 3. Πολιτισμός:	44
α. επιστήμες	44
β. γράμματα (ποίηση, ρητορική, φιλοσοφία, ιστοριογραφία).....	44
γ. τέχνες (αρχιτεκτονική, γλυπτική)	46
III. Πελοποννησιακός πόλεμος.....	47
III. 1. Αίτια και αφορμές του πολέμου	47
III. 2. Αρχιδάμειος Πόλεμος.....	47
III. 3. Σικελική εκστρατεία	48
III. 4. Δεκελεικός ή Ιωνικός πόλεμος.....	49
III. 5. Αντίκτυπος του Πελοποννησιακού πολέμου.....	49
IV. Η ηγεμονία της Σπάρτης.....	50
IV. 1. Το καθεστώς των Τριάντα τυράννων	50
IV. 2. Σπάρτη και Περσία. Η Ανταλκίδειος ειρήνη.....	50
IV. 3. Η ηγεμονία της Θήβας.....	51
Γλωσσάριο.....	52

Ενότητα 5: Η άνοδος της Μακεδονίας: Οργάνωση του Μακεδονικού στρατού και κράτους από τον Φίλιππο Β΄, Πολιτικό, στρατιωτικό και διοικητικό έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου

I. Ο Φίλιππος Β΄.....	55
I. 1. Αντιμακεδονική και Φιλομακεδονική παράταξη.....	55
I. 2. Η μάχη της Χαιρώνειας	56
I. 3. Το συνέδριο της Κορίνθου	56
II. Ο Μέγας Αλέξανδρος.....	56
II. 1. Η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου.	57
II. 2. Το έργο του Αλεξάνδρου: α. Πολιτικό έργο, β. Διοικητικό έργο, γ. Οικονομικό έργο, δ. Πολιτιστικό έργο.....	58
III. Πολιτισμός του 4 ^{ου} αι. π.Χ.: α. Γράμματα (ποίηση, ιστοριογραφία, ρητορική, φιλοσοφία, επιστήμη), β. Τέχνη (αρχιτεκτονική, γλυπτική, ζωγραφική)	59
Γλωσσάριο.....	61

Ενότητα 6: Η ελληνιστική εποχή

I. Ελληνιστική εποχή:	63
• Βασικά χαρακτηριστικά	63
II. Τα ελληνιστικά βασίλεια.....	63
II. 1. Το βασίλειο των Πτολεμαίων	63
II. 2. Το βασίλειο των Σελευκιδών	64
II. 3. Το βασίλειο της Περγάμου	64
II. 4. Κυρίως Ελλάδα: α. το βασίλειο της Μακεδονίας, β. οι Συμπολιτείες (Αιτωλική, Αχαϊκή)	65
III. Ο πολιτισμός ελληνιστικής εποχής.....	66

III. 1. Γράμματα (φιλοσοφία, ιστορία, φιλολογία, επιστήμες)	66
III. 2. Τέχνες (αρχιτεκτονική, γλυπτική, ψηφιδωτά)	67
III. 3. Θρησκεία	67
IV. Η υποταγή της Ελλάδας και της Ανατολής και η κυριαρχία των Ρωμαίων	68
Γλωσσάριο.....	69

Ενότητα 7: Η κυριαρχία της Ρώμης

I. Η ιστορία της Ρώμης από τον 8 ^ο αι. π.Χ. ως τον 1 ^ο αι. π.Χ.	71
I. 1. Οι κατακτήσεις και η επικράτηση των Ρωμαίων.....	71
I. 2. Οι πολιτειακοί θεσμοί από τον 6 ^ο αι. π.Χ. μέχρι τον 1 ^ο αι. π.Χ. (εποχή του Αυγούστου)	71
II. Η Ηγεμονία του Οκταβιανού Αυγούστου	72
III. Οι διάδοχοι του Αυγούστου και η παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ως τον 3 ^ο αι. μ.Χ.	73
III. 1. Οι διάδοχοι του Αυγούστου	73
III. 2. Η παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, 3 ^{ος} και 4 ^{ος} αι. μ.Χ.	73
IV. Πολιτισμός.....	74
IV. 1. Δίκαιο – Νομοθεσία.....	75
IV. 2. Γράμματα Πνευματικά Ρεύματα.....	75
IV. 3. Θρησκεία	76
IV. 4. Τέχνη (αρχιτεκτονική, γλυπτική, τοιχογραφίες)	76
Γλωσσάριο.....	77

Ενότητα 8: Από τη Ρώμη στο Βυζάντιο (330-717 μ.Χ.)

I. Το Ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Θεμελίωση του Βυζαντινού κράτους ..	79
I. 1. Η μονοκρατορία του Μ. Κωνσταντίνου και η Κωνσταντινούπολη	79
I. 2. Στοιχεία συγκρότησης του Βυζαντινού κράτους: α. Ρωμαϊκή διοικητική οργάνωση, β. Ελληνική γλώσσα και παιδεία, γ. Χριστιανική θρησκεία	79
II. Η εποχή του Ιουστινιανού Α΄	80
II. 1. Εξωτερική πολιτική.....	81
II. 2. Εσωτερική Οργάνωση: α. Νομοθεσία, β. Εκκλησιαστική πολιτική	81
III. Διάδοχοι Ιουστινιανού.....	83
III. 1. Εξωτερικοί εχθροί	83
III. 2. Ο Ηράκλειος και οι διάδοχοί του	83
Γλωσσάριο.....	85

Ενότητα 9: Η μεγάλη ακμή του Βυζαντίου (717-1025)

I. Εξωτερικοί εχθροί, πολεμικές επιχειρήσεις και εξελίξεις στα χρόνια 717-1025.....	87
I. 1. Οι Άραβες.....	87
I. 2. Οι Βούλγαροι.....	87
I. 3. Το Φραγκικό κράτος.....	88
II. Εσωτερικά ζητήματα.....	88
II. 1. Η Εικονομαχία (726-843)	88
II. 2. Ο Εκχριστιανισμός των Σλάβων, των Βουλγάρων και των Ρώσων.....	89

III. Διοίκηση – Νομοθεσία	90
III. 1. Το Διοικητικό και νομοθετικό έργο των Ισαύρων: α. Διοίκηση – Ο θεσμός των Θεμάτων, β. Νομοθεσία.....	90
III. 2. Το διοικητικό και νομοθετικό έργο των Μακεδόνων: α. Εσωτερική κατάσταση, β. Νομοθεσία	91
Γλωσσάριο.....	92

Ενότητα 10: Σταδιακή παρακμή του Βυζαντίου (1025-1453)

I. Το Βυζαντινό κράτος από το 1025 μέχρι το 1204. Δυναστείες Κομνηνών και Αγγέλων	95
I. 1. Εξωτερικοί εχθροί: α. Πετσενέγκοι, Νορμανδοί, Ούγγροι, Σέρβοι, β. Σελτζούκοι Τούρκοι	95
I. 2. Οι σχέσεις με τη Δύση – Το Σχίσμα των δύο Εκκλησιών	96
II. Το Βυζαντινό κράτος από το 1204 μέχρι το 1261.....	96
• Σταυροφορίες.....	96
II. 1. Η Δ΄ Σταυροφορία και η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, 1204	96
II. 2. Το καθεστώς μετά την Άλωση του 1204	96
II. 3. Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης, 1261.....	97
III. Το Βυζαντινό κράτος από το 1261 μέχρι το 1453. Δυναστεία Παλαιολόγων.....	97
III. 1. Εμφύλιοι Πόλεμοι	97
III. 2. Σύνοδος Φερράρας – Φλωρεντίας.....	98
III. 3. Οθωμανοί. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης.....	98
Γλωσσάριο.....	99

Ενότητα 11: Ο Ελληνισμός υπό Οθωμανική κυριαρχία

I. Η κατάσταση του υπόδουλου ελληνισμού τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας – Περίοδος προσαρμογής.....	101
I. 1. Δημογραφικές μεταβολές	101
I. 2. Η διοικητική και οικονομική διάρθρωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας	101
I. 2. 1. Η Οθωμανική διοίκηση	101
I. 2. 2. Η νομική θέση των υπόδουλων	102
I. 2. 3. Οι υποχρεώσεις των υπόδουλων: Μέθοδος εξισλαμισμού ή Παιδομάζωμα.....	102
II. Υπόδουλος Ελληνισμός	103
II. 1. Μορφές οργάνωσης των Ελλήνων.....	103
II. 1. 2. Οι κοινότητες	103
II. 1. 3. Η Εκκλησία.....	104
II. 1. 4. Ένοπλα σώματα: Αρματολοί – Κλέφτες.....	105
III. Οι Εξελίξεις από τον 17 ^ο αι. μέχρι την εθνική αφύπνιση	105
III. 1. Παροικιακός ελληνισμός.....	105
III. 2. Παραδουνάβιες ηγεμονίες – Φαναριώτες.....	106
III. 3. Ενετοκρατία.....	106
III. 4. Οικονομικές εξελίξεις.....	106
IV. Η Πνευματική κίνηση και η Εθνική αφύπνιση.....	107
IV. 1. Πνευματική ζωή.....	107

IV. 2. Η Εθνική αφύπνιση.....	109
Γλωσσάριο.....	110

Ενότητα 12: Η Ελληνική Επανάσταση

I. Τα πολεμικά γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης.....	113
I. 1. Η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία.....	113
I. 2. Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και την Ηπειρωτική Ελλάδα.....	113
I. 3. Οι πολεμικές επιχειρήσεις, 1823-1826.....	116
I. 4. Εμφύλιες διαμάχες.....	116
II. Η πολιτική οργάνωση της επανάστασης και οι τρεις εθνοσυνελεύσεις.....	117
III. Η στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση.....	118
III. 1. Η αντιμετώπιση της επανάστασης από τις Μεγάλες Δυνάμεις.....	118
III. 2. Οι διπλωματικές ενέργειες των τριών Δυνάμεων για την αναγνώριση της Ελλάδας.....	119
Γλωσσάριο.....	120

Ενότητα 13: Η σύσταση του ελληνικού κράτους και η εξέλιξή του κατά τον 19^ο αι.

I. Η πρώτη διακυβέρνηση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους: Ιωάννης Καποδίστριας, 1828-1831.....	121
II. Η εποχή της απόλυτης μοναρχίας.....	122
II. 1. Αντιβασιλεία 1833-1835.....	122
II. 2. Η απόλυτη μοναρχία του Όθωνα 1835-1843.....	124
III. Η εποχή της Συνταγματικής Μοναρχίας.....	124
III. 1. Η επανάσταση της 3 ^{ης} Σεπτεμβρίου 1843.....	124
III. 2. Το Σύνταγμα του 1844.....	125
III. 3. Οι πολιτικές εξελίξεις και η εκθρόνιση του Όθωνα.....	126
IV. Από τη Συνταγματική Βασιλεία στην Βασιλευόμενη Δημοκρατία.....	126
IV. 1. Ο Γεώργιος Α΄, η ένωση των Επτανήσων και το Σύνταγμα του 1864.....	126
IV. 2. Πρωθυπουργίες Χ. Τρικούπη – Θ. Δηλιγιάννη.....	126
IV. 3. Απελευθερωτικά κινήματα του υπόδουλου ελληνισμού: α. Απελευθερωτικές κινήσεις στην Κρήτη. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, β. Απελευθερωτικές κινήσεις στα Βαλκάνια. Η προσάρτηση της Θεσσαλίας, 1881.....	127
V. Πνευματική και καλλιτεχνική ζωή το 19 ^ο αιώνα: α. Λογοτεχνία και Ποίηση (Επτανησιακή σχολή, Φαναριώτες λόγιοι, Αθηναϊκή σχολή), β. Ιστορία και Λαογραφία, γ. Ζωγραφική και Γλυπτική.....	128
Γλωσσάριο.....	134

Ενότητα 14: Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι: πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα

I. Πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις 1909-1910.....	137
I. 1. Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, 1909.....	137
I. 2. Το Σύνταγμα του 1911.....	138
II. Στρατιωτικές και πολιτικές εξελίξεις στα Βαλκάνια και την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1908.....	138

II. 1. Αναταραχές στα Βαλκάνια. Ο Μακεδονικός Αγώνας 1904-1908	138
II. 2. Το κίνημα των Νεότουρκων, 1908	139
III. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι.....	140
III. 1. Οι Βαλκανικές συμμαχίες.....	140
III. 2. Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος (Οκτώβριος 1912-Μάιος 1913).....	140
• <i>Η δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου Α΄</i>	141
III. 3. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος (Ιούνιος 1913-Ιούλιος 1913)	141
Γλωσσάριο.....	144

Ενότητα 15: Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα. Ο μικρασιατικός πόλεμος.

I. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918)	147
I. 1. Αίτια και αφορμές του πολέμου. Συνασπισμοί δυνάμεων.....	147
I. 2. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο	147
I. 3. Ο Εθνικός διχασμός.....	147
I. 4. Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Οι συνθήκες Νεϊγύ και Σεβρών.....	148
II. Η Μικρασιατική εκστρατεία	150
II. 1. Η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη	150
II. 2. Οι εξελίξεις στο μικρασιατικό μέτωπο και οι πολιτικές εξελίξεις.....	151
II. 3. Η Μικρασιατική καταστροφή	152
III. Η Συνθήκη της Λοζάνης, ο αντίκτυπος της καταστροφής στην Ελλάδα	153
III. 1. Πολιτικές αναταραχές. Η δίκη των έξι	153
III. 2. Η ανακωχή των Μουδανιών και η συνθήκη της Λοζάνης	154
III. 3. Οι συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής. Το προσφυγικό ρεύμα	155
Γλωσσάριο.....	156

Ενότητα 16: Μεσοπόλεμος

I. Οικονομική εξέλιξη της Ελλάδας στα χρόνια του Μεσοπολέμου	159
I. 1. Βιομηχανικός τομέας.....	159
I. 2. Αγροτικός τομέας	159
II. Κοινωνική εξέλιξη της Ελλάδας στα χρόνια του Μεσοπολέμου	159
II. 1. Το προσφυγικό ζήτημα	159
II. 2. Το εργατικό κίνημα.....	160
II. 3. Το γυναικείο ζήτημα	160
III. Πολιτικές εξελίξεις μέχρι το 1935	160
III. 1. Η Ελληνική Δημοκρατία	161
III. 2. Από τη δικτατορία του Θ. Πάγκαλου το 1925 μέχρι την παραίτηση του Ε. Βενιζέλου το 1932.....	161
III. 3. Η άνοδος του Λαϊκού κόμματος και η παλινόρθωση της μοναρχίας.....	162
IV. Οι πολιτικές εξελίξεις μετά το 1935: η δικτατορία του Ι. Μεταξά.....	163
Γλωσσάριο.....	164

Ενότητα 17: Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα. Εμφύλιος

I. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος στην Ελλάδα	165
---	-----

I. 1. Η Ιταλική και η Γερμανική εισβολή: α. Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος, β. Η Γερμανική επίθεση	165
I. 2. Η Κατοχή (1941-1944)	166
I. 3. Η Εθνική Αντίσταση:	167
α. Οι αντιστασιακές Οργανώσεις,	167
β. Ο αντιστασιακός αγώνας στην ύπαιθρο και στις πόλεις	168
I. 4. Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου:	169
α. Συνέπειες του πολέμου,	169
β. Συμφωνίες που αφορούσαν την Ελλάδα	169
II. Ο Εμφύλιος πόλεμος	170
II. 1. Τα Δεκεμβριανά.....	170
II. 2. Η Συμφωνία της Βάρκιζας και η έναρξη του εμφυλίου πολέμου	170
II. 3. Το τέλος του εμφυλίου πολέμου και οι συνέπειές του για την Ελλάδα: α. Οι εξελίξεις των πολεμικών επιχειρήσεων, β. Οι συνέπειες του εμφυλίου πολέμου.....	170
Γλωσσάριο.....	172

Ενότητα 18: Η μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα

I. Πολιτικές εξελίξεις	175
I. 1. Πολιτική αστάθεια στο εσωτερικό της χώρας.....	175
I. 2. Εθνικές συμφωνίες και εθνικά ζητήματα	175
II. Οικονομικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα.....	176
III. Αλλαγή κοινωνικών δομών και εμφάνιση νέων κοινωνικών φαινομένων: α. αστυφιλία, β. μετανάστευση.....	177
Γλωσσάριο.....	179

Ενότητα 19: Δικτατορία – Η μεταδικτατορική Ελλάδα

I. Το Στρατιωτικό πραξικόπημα της 21 ^{ης} Απριλίου 1967.....	181
II. Η ανατροπή της Δικτατορίας: Η εξέγερση του Πολυτεχνείου και το πραξικόπημα στην Κύπρο	182
II. 1. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973	182
II. 2. Το πραξικόπημα στην Κύπρο. Η πτώση της Δικτατορίας και η διχοτόμηση της Κύπρου.....	183
III. Η μεταπολίτευση και η εδραίωση της δημοκρατίας.....	183
III. 1. Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις	183
III. 2. Εξωτερικές πολιτικές εξελίξεις: Η ένταξη της χώρας σε ευρωπαϊκές συμφωνίες: α. Είσοδος της Ελλάδας στην ΕΟΚ, β. Σύνοδος του Μάαστριχτ και νομισματική ένωση	184
III. 3. Ο Πολιτισμός και η Καθημερινή ζωή στον 20 ^ο αιώνα: α. Λογοτεχνία και Ποίηση, β. Ζωγραφική και Γλυπτική, γ. Μουσική, Κινηματογράφος, δ. Εξελίξεις στην καθημερινή ζωή.....	185
Γλωσσάριο.....	187

Το **Ιστορικό Περίγραμμα** αποτελεί συμπληρωματικό οδηγό στο **Ιστορικό Πλαίσιο – Στόχοι** της ελληνικής ιστορίας και απευθύνεται στους εκπαιδευτές και τους εκπαιδευόμενους.

Συμφωνεί με τις ενότητες του *Ιστορικού Πλαισίου – Στόχοι* και αποτελεί αναγκαίο συμπλήρωμά του, καθώς περιλαμβάνει την ιστορική αφήγηση των ενοτήτων του ιστορικού πλαισίου.

Η *ιστορική αφήγηση* αποτελεί το βασικό κορμό ανάπτυξης των ιστορικών γεγονότων από όπου οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να αντλήσουν περισσότερες πληροφορίες για κάθε περίοδο που θα γνωρίζουν. Η συνοπτική εξιστόρηση, που εστιάζει στα βασικότερα σημεία μιας χρονικής περιόδου, αποτελεί τη γνωστική βάση πάνω στην οποία θα στηριχθεί για να αναπτυχθεί η κριτική ανάλυση των ιστορικών γεγονότων.

Την ιστορική αφήγηση συνοδεύουν ιστορικές πηγές με μορφή παραθεμάτων, για καλύτερη ανάλυση και κατανόησή της. Επιπλέον η ιστορική αφήγηση είναι εμπλουτισμένη με *εικονογράφηση, χάρτες και πίνακες*. Στο τέλος κάθε ενότητας υπάρχει *γλωσσάριο*, στο οποίο επεξηγούνται όροι, γεγονότα ή πρόσωπα που διαδραματίζουν περιφερειακό ή πρωταγωνιστικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις και που πιθανολογείται, ότι είναι άγνωστα στους εκπαιδευόμενους. Στόχος του είναι να βοηθήσει στην ευρύτερη κατανόηση κάθε εποχής.

Η αναδρομή στο *Ιστορικό Περίγραμμα* αναφέρεται, όπου κρίνεται απαραίτητο, στις δραστηριότητες του πρώτου τόμου. Ωστόσο οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να ανατρέξουν οποιαδήποτε στιγμή στον τόμο αυτό για να καλύψουν τα ιστορικά ενδιαφέροντά τους και πέραν των αναγκών της μαθησιακής διαδικασίας.

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. Η ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ.
ΠΗΓΕΣ – ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.

I. Τι είναι η Ιστορία

- *Ιστορία και μνήμη*

Η ιστορία έχει χαρακτηριστεί ως η *μνήμη* της ανθρωπότητας, και άλλοτε ως η επιστημονικά επεξεργασμένη γνώση και ερμηνεία του ανθρώπινου παρελθόντος. Η ιστορία έτσι πρωταρχικά αναδεικνύει και μελετά τη σχέση που συνδέει το παρελθόν με το παρόν. Η σχέση αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας ατέρμονος διάλογος, καθώς η ιστορία ερμηνεύεται, αναθεωρείται, ή και παρερμηνεύεται ορισμένες φορές.

- *Η Ιστορία ως κοινωνική επιστήμη*

Η ιστορία είναι μια *κοινωνική διαδικασία* στην οποία μετέχουν τα άτομα ως κοινωνικά υποκείμενα. Επειδή μελετά τους ανθρώπους και τις ανθρώπινες κοινωνίες συγκαταλέγεται στις *κοινωνικές επιστήμες*.

- *Οι διαστάσεις της Ιστορίας: ο χώρος και ο χρόνος*

Η ιστορία εξελίσσεται μέσα στις δύο διαστάσεις, στις οποίες αναπτύσσονται και εξελίσσονται οι ανθρώπινες κοινωνίες: το χώρο και το χρόνο. Κάθε τωρινή μορφή κοινωνίας πηγάζει από μια προηγούμενη, παρελθοντική μορφή, και μολονότι διαρκώς εξελίσσεται, διατηρεί κομμάτια, δομές ή αποτελεί συνέχεια του παρελθόντος. Το παρελθόν έτσι εξακολουθεί να ζει με κάποιο τρόπο στο παρόν.

Φορείς και πρωταγωνιστές της ιστορίας είναι οι άνθρωποι. Η σχέση του ατόμου με την ιστορία έχει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα: ο άνθρωπος είναι υποκείμενο και ταυτόχρονα αντικείμενο της ιστορίας. Είναι δημιουργός της ιστορίας και ταυτόχρονα παράγωγο της εποχής του, καθώς το άτομο δεν μπορεί να υπερβεί τις κοινωνικές δομές ούτε την ιστορικότητα της εποχής του.

II. Το αντικείμενο της Ιστορίας

- *Το ιστορικό γεγονός*

Η ιστορία μελετά τα ιστορικά γεγονότα. Το ιστορικό γεγονός είναι η πρώτη ύλη στο έργο του ιστορικού. Στα ιστορικά γεγονότα συγκαταλέγονται κάθε είδους συμβάντα που σηματοδοτούν το πέρασμα μιας εποχής σε μια άλλη, ή δίνουν το στίγμα μιας ιστορικής περιόδου. Είναι τα βασικά γεγονότα που αποτελούν τη σπονδυλική στήλη της ιστορίας και αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση στο έργο του ιστορικού. Τα βασικά αυτά γεγονότα επιλέγονται κατά την κρίση του ιστορικού και αυτός αξιολογεί τη σπουδαιότητά τους ή μη. Τα γεγονότα λοιπόν μιλούν μόνο όταν ο ιστορικός τα επικαλείται.¹ Αυτός επιλέγει και διαμορφώνει το σκληρό πυρήνα των ιστορικών γεγονότων στην αφήγησή του, τη σειρά και τη σύνδεσή τους. Η υπόσταση του ιστορικού γεγονότος εξαρτάται από την ερμηνεία που θα του αποδοθεί.

¹ E. X. Kapp, 1983, σ. 12.

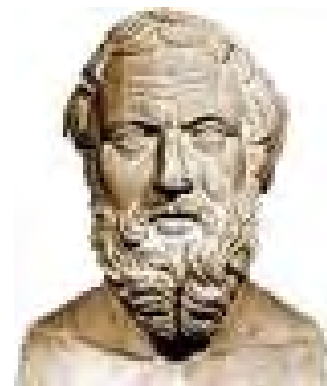
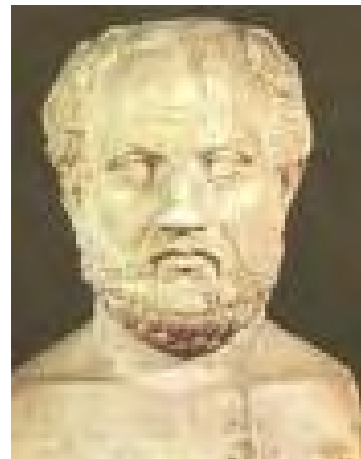
- *Ιστορικές πηγές: μαρτυρίες, ντοκουμέντα*

Τα γεγονότα του παρελθόντος ανασύρονται στο παρόν με τη μορφή των μαρτυριών, των *ντοκουμέντων*. Ακολουθώντας συγκεκριμένες μεθόδους στην ερευνητική διαδικασία ο ιστορικός συλλέγει τις μαρτυρίες αυτές και τις χρησιμοποιεί ως *τεκμήρια* για να ανασυγκροτήσει, να συνθέσει και να ερμηνεύσει το ιστορικό παρελθόν. Η εγκυρότητα λοιπόν της Ιστορίας βρίσκεται στην τεκμηρίωση του διαθέσιμου υλικού. Επιπλέον, αυτό σημαίνει ότι ο ιστορικός δεν εξετάζει αυτό που θα μπορούσε να έχει συμβεί, αλλά *αυστηρά αυτό που συνέβη*.

- *Είδη πηγών: προφορικές και γραπτές*

Οι μαρτυρίες που έχει στη διάθεσή του ο ιστορικός μπορεί να είναι γραπτές ή προφορικές. Οι γραπτές πηγές μπορεί να είναι αφηγηματικού χαρακτήρα κείμενα, όπως χρονικά, ημερολόγια, απομνημονεύματα, αυτοβιογραφίες, ταξιδιωτικές περιγραφές κ.ά. ή και επίσημα έγγραφα, όπως διατάγματα, συνθήκες, μνημόνια. Οι προφορικές μαρτυρίες αποτελούν την καταγραφή ή διάσωση του προφορικού υλικού (π.χ. μαγνητοφώνηση, παράδοση) που φέρει χρήσιμες πληροφορίες.

Επιπρόσθετα πληροφοριακό υλικό μπορούν να προσφέρουν στη σύγχρονη εποχή: ο τύπος (εφημερίδες, περιοδικά), το διαδίκτυο, η λογοτεχνία και η ποίηση, ο κινηματογράφος, η φωτογραφία κ.ά.

(πάνω) Ο Θουκυδίδης και
(κάτω) ο Ηρόδοτος.
Οι πρώτοι Έλληνες ιστορικοί

III. Χρονολόγηση και Περιοδολόγηση. Χρησιμότητά τους

Η *χρονολόγηση* είναι μια περιγραφή της διάρκειας, της διαδοχής των ιστορικών γεγονότων και η ταξινόμησή τους μέσα στο χρόνο.

Η *περιοδολόγηση* είναι η διαίρεση της ιστορίας σε ιστορικές περιόδους, ενότητες με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά.

Η διαίρεση αυτή αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση και εργαλείο της ιστορίας, προκειμένου να μπορέσουμε να εξετάσουμε μια εποχή και να τη διακρίνουμε από τις προγενέστερες ή μεταγενέστερες. Όταν οι εποχές οριοθετούνται χρονικά, μπορούμε να μελετήσουμε τη διαδοχή, τις αλλαγές, τις συνέχειες, τις τομές, τις ρήξεις και τις ασυνέχειες που εμφανίζουν. Επειδή η περιοδολόγηση είναι έργο των ιστορικών αποτελεί μια σύμβαση, μια κανονιστική αρχή του επιστημονικού έργου. Οι ιστορικοί δε συμφωνούν απαραίτητα στη διαίρεση των περιόδων. Όταν διαφωνούν για το πού αρχίζει ή τελειώνει μια περίοδος πιθανότατα διαφωνούν και στην ερμηνεία που δίνουν σε διάφορα περιστατικά της.

IV. Η αναγνώριση της Ιστορίας ως επιστήμη και ως εκπαιδευτικό αντικείμενο

Σήμερα η Ιστορία διδάσκεται στα σχολεία και είναι επιστημονικός κλάδος σπουδών στα Πανεπιστήμια. Όμως, η σημερινή εικόνα που έχουμε για την Ιστορία δεν ίσχυε πάντα. Η ιστορία αναδείχθηκε σε επαγγελματικό κλάδο μόλις τον 19^ο αιώνα. Η επαγγελμα-

τοποίηση των ιστορικών σπουδών σήμαινε ότι η ιστορία άρχισε να αναγνωρίζεται ως επιστημονικός κλάδος και να διδάσκεται σε Πανεπιστήμια. Οι ιστορικοί της εποχής άρχισαν τότε να συμερίζονται την αισιοδοξία των άλλων ήδη αναγνωρισμένων επιστημών πως μια μεθοδολογικά ελεγχμένη έρευνα θα κάνει εφικτή την αντικειμενική γνώση. Όπως και για τους επιστήμονες έτσι και για τους ιστορικούς η αλήθεια συνίστατο στην αντιστοιχία της γνώσης προς μια αντικειμενική πραγματικότητα που ισοδυναμούσε με το παρελθόν «όπως πράγματι συνέβη». Επικρατέστερος εκπρόσωπος του επιστημονικού προσανατολισμού της ιστορίας κατά το 19^ο αι. ήταν ο *Λέοπολντ φον Ράνκε*.

Ο Leopold von Ranke, ιστορικός του 19^{ου} αι.

V. Η χρησιμότητα της Ιστορίας. Σε τι μας ωφελεί σήμερα να γνωρίζουμε το παρελθόν

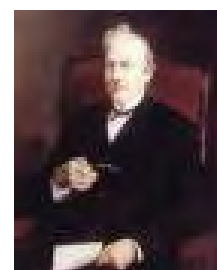
Το παράδοξο που σχετίζεται σε αυτό το σημείο με την ιστορία είναι το εξής: αφού δεν μπορεί να μας διδάξει, σε τι μπορεί να μας χρησιμεύει; Η θεώρηση του παρελθόντος γίνεται κάθε φορά από τη ‘ματιά’ του παρόντος, δηλαδή κάτω από το πρίσμα των αιτημάτων και της προβληματικής του παρόντος. Έργο της ιστορίας έτσι δεν είναι μόνο η καταγραφή, αλλά ακόμη περισσότερο η αξιολόγηση. Η εκάστοτε διαφορετική προσέγγιση και *ανάγνωση* του παρελθόντος, είναι χρήσιμη καθώς *φωτίζει* το παρόν και αναδεικνύει τα χαρακτηριστικά και την προβληματική του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναδύεται και το διακύβευμα της ιστορίας: *όποιος ελέγχει το παρελθόν κατανοεί καλύτερα το παρόν*. Η χρησιμότητα της Ιστορίας έγκειται στο ότι περισσότερο από όλα *φωτίζει* και αναδεικνύει κάθε φορά τα *προβλήματα του παρόντος*.

VI. Το έργο του ιστορικού. Πώς γράφεται η ιστορία

Η συγγραφή της ιστορίας είναι ο μόνος τρόπος δημιουργίας της.² Ο ιστορικός είναι εκείνος που αναζητά τη σκέψη πίσω από την πράξη, τη συγκυρία, το λογικό ιστό και το πλέγμα των αιτιών. Ο ιστορικός όμως είναι παράλληλα ένα άτομο, γέννημα μιας κοινωνίας και ενσυνείδητος ή μη εκφραστής της κοινωνίας στην οποία ανήκει. Είναι δηλαδή παράλληλα μέρος της ιστορίας και ο ίδιος. Το σημείο που βρίσκεται μέσα σε όλη αυτή τη διαδικασία καθορίζει και την οπτική του γωνία για το παρελθόν. Η γλώσσα και οι συνειρμοί του είναι σύγχρονοι, που σημαίνει ότι ο ιστορικός δεν μπορεί να μείνει ουδέτερος. Ταυτόχρονα όμως η οπτική και η γλώσσα του παρόντος είναι απαραίτητα για να κατανοηθεί το παρελθόν. Ο ιστορικός ανήκει στην εποχή του στο παρόν και σε αυτή λογοδοτεί.

- *Ο χαρακτήρας της ιστορίας: υποκειμενικός ή αντικειμενικός;*

Οι δυσκολίες του έργου του ιστορικού αντανακλούν την ανθρώπινη φύση. Δεν υπάρχει για τον ιστορικό σκοπιά *sub specie aeternitatis** (η ματιά εκτός του κόσμου). Αυτό σημαίνει ότι ο ιστορικός και τα κριτήριά του δεν είναι υπερχρονικά, καθολικά και ανεξάρτητα από την εποχή ή την κοινωνία που ζει. Για να καταλάβει κάποιος και να εκτιμήσει

Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, Έλληνας ιστορικός του 19^{ου} αι.

² Ο. π., σ. 25.

το έργο του ιστορικού πρέπει πρώτα να έχει συλλάβει από ποια σκοπιά ο ίδιος το αντιμετώπισε και δεύτερον να αναγνωρίσει ότι η ίδια η σκοπιά έχει τις ρίζες της σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, ιστορικό, ταξικό και ιδεολογικό υπόστρωμα. Πριν αρχίσει να γράφει ο ιστορικός ιστορία, είναι ο ίδιος προϊόν της ιστορίας. Το έργο του καθρεφτίζει την κοινωνία μέσα στην οποία εργάζεται. Η προσωπική του θέση και ερμηνεία αναγκαστικά υπεισέρχονται σε τέτοιο βαθμό στο έργο του, ώστε η ιστορία είναι διαποτισμένη από σχετικότητα. Έτσι δεν μπορεί να υπάρξει αντικειμενικότητα στην ιστορία: τα γεγονότα δεν μπορούν να είναι αντικειμενικά εφόσον αναδεικνύονται και παγιώνονται από τον ιστορικό.

... Είπατε προηγουμένως ότι για το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα διαθέτουμε λιγότερες μελέτες, αλλά αυτό μας παραπέμπει και στο γενικότερο ερώτημα για το κατά πόσο η χρονική εγγύτητα αποτελεί εμπόδιο για τον ιστορικό;

Πότε είναι ώριμη μια κοινωνία να πληροφορηθεί την ιστορία της και πότε η ιστοριογραφία είναι ώριμη να πληροφορήσει την κοινωνία για την Ιστορία της. Η άποψή μου είναι ότι η ιστοριογραφία πρέπει να μελετάει την ιστορία ανά πάσα στιγμή. Θεωρώ τους ιστορικούς αρμόδιους να γράψουν ένα επιστημονικό άρθρο λ.χ. για το Ελσίνκι που πραγματοποιήθηκε «χθες». Ίσως ένας ιστορικός την εποχή του Παπαρηγόπουλου³ να είχε πολύ σοβαρότερες δυσκολίες: η πληροφόρησή του ήταν πολύ πιο περιορισμένη, έπρεπε να διαβάσει έγγραφα τα οποία δεν ήταν στη διάθεσή του κ.ο.κ. Εμείς μπορούμε ευκολότερα, καθώς διαθέτουμε πολύ πλουσιότερη ενημέρωση: έγγραφα, τον Τύπο, την τηλεόραση, τις αντιπαλότητες, τα ίδια τα κείμενα που δημοσιοποιούνται. Νομίζω, λοιπόν, ότι η ιστοριογραφία μπορεί και οφείλει να μελετάει την ιστορία ανά πάσα στιγμή.

Β. Καραμανωλάκης, «Η Ιστοριογραφία είναι θεραπειίδα της ιστορίας. Δεν μπορεί να την υποκαταστήσει» [Απόσπασμα από συνέντευξη με το Β. Κρεμμυδά], Βιβλιοθήκη, τ. 95, Ελευθεροτυπία, Αθήνα (Παρασκευή 24 Μαρτίου 2000).

³ **Παπαρηγόπουλος Κ.:** ιστορικός των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Επιχείρησε να γράψει την πρώτη ολοκληρωμένη ελληνική ιστορία από τους αρχαιότετους χρόνους μέχρι την εποχή του.

Ανθρωποκεντρικός: γενικότερη αντίληψη σύμφωνα με την οποία τα πάντα ερμηνεύονται με όρους της ανθρώπινης εμπειρίας και των ανθρώπινων αξιών.

Ανθρωπολογία: η επιστήμη που μελετά το ανθρώπινο γένος σε σχέση με την κατανομή, την προέλευση, την ταξινόμηση και τις σχέσεις των φύλων, τα φυσικά χαρακτηριστικά, τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές σχέσεις και τον πολιτισμό.

Γλωσσολογία: η επιστημονική σπουδή και έρευνα της γλώσσας ως συστήματος («λόγος») και ως εφαρμογής του («ομιλία») σε προφορικό και γραπτό επίπεδο, καθώς και στη συγχρονική και διαχρονική της διάσταση.

Δημογραφία: επιστημονικός κλάδος που έχει ως αντικείμενο τη στατιστική μελέτη του πληθυσμού.

Εθνογραφία: κλάδος της εθνολογίας που ασχολείται με την περιγραφή των στοιχείων και των εκδηλώσεων του πολιτισμού σε διάφορους λαούς (κυρίως πρωτόγονους).

Εθνολογία: επιστημονικός κλάδος που μελετά συγκριτικά τη δομή, την εξέλιξη και τις εκδηλώσεις πολιτισμού διάφορων εθνών και κυρίως μικρών αυτοτελών κοινωνικών ομάδων που ζουν κατά φύση («πρωτόγονοι λαοί»).

Επικουρικός: βοηθητικός

Εραλδική: η κατά συστηματικό τρόπο μελέτη και ενασχόληση με τα εμβλήματα και ειδικότερα τα οικόσημα.

Κοινωνιολογία: η επιστήμη που μελετά την καταγωγή, την ανάπτυξη, την οργάνωση και τη λειτουργία των ανθρώπινων κοινωνιών.

Σιγιλογραφία: ο κλάδος που έχει ως αντικείμενο την έρευνα και τη σπουδή των σιγιλίων (σφραγίδων), αλλιώς σφραγιδογραφία.

Στατιστική: η συλλογή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων για τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με ένα θέμα (οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό κ.λπ.).

Sub specie aeternitatis: (λατινικά) στην ουσιώδη ή παγκόσμια μορφή, να ατενίζει κάποιος τα πράγματα από καθολική σκοπιά.

**ΠΡΩΤΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:
Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ, ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ,
ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.**

I. Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου:

Κατά την πρώιμη χαλκοκρατία αναπτύσσονται στον αιγαιακό χώρο οικισμοί με οργανωμένα αστικά κέντρα και ανεπτυγμένο το εμπόριο και τη ναυτιλία. Οι κυριότεροι εντοπίζονται στο ΒΑ Αιγαίο και τις Κυκλάδες.

- α. Βορειοανατολικό Αιγαίο:** Τα περισσότερα αρχαιολογικά κατάλοιπα συναντάμε στην Πολιόχνη της Λήμνου. Αυτά μαρτυρούν τα ίχνη μιας οργανωμένης πόλης με αμυντικό τείχος, αποχετευτικό δίκτυο και δημόσιους κοινοτικούς χώρους. Άλλοι γνωστοί οικισμοί ήταν η Θέρμη στη Λέσβο, το Εμποριό στη Χίο καθώς και άλλα κέντρα στη Σαμοθράκη, τη Θάσο, τη Θράκη και την Ανατολική Μακεδονία.
- β. Κυκλάδες:** Σε πολλά νησιά των Κυκλάδων αναπτύσσεται αυτή την εποχή ένας ιδιαίτερος πολιτισμός, ο κυκλαδικός πολιτισμός. Αξιόλογες θέσεις του κυκλαδικού πολιτισμού έχουν εντοπιστεί στη Σύρο, την Πάρο, την Αντίπαρο, τη Νάξο, τη Σίφνο, τη Μήλο, την Αμοργό, τη Θήρα (Σαντορίνη) κ.ά. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του κυκλαδικού πολιτισμού ήταν τα *μαρμάρινα ειδώλια* που βρέθηκαν σε πολλούς τάφους. Κατά την ύστερη περίοδο της χαλκοκρατίας ο πολιτισμός αυτός καταστρέφεται από την τεράστια έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (περίπου 1500 π.Χ.).

I. 1. Υλικός Βίος:

I. 1.1. Κοινωνία: Οι πληθυσμοί του Αιγαίου εμφάνιζαν μια εξελιγμένη κοινωνική οργάνωση. Τα ευρήματα αναδεικνύουν μια κοινωνία ιεραρχημένη και πολυσύνθετη. Ήδη από την πρώιμη χαλκοκρατία διακρίνεται μια διοικητική αρχή και μια εύπορη τάξη ειδικευμένων τεχνιτών και εμπόρων, ειδικά ναυτικών, που συμμετέχουν στο εμπόριο αρχικά με τους μινωίτες και αργότερα με τους μυκηναίους εμπόρους.

I. 1.2. Οικονομία: Η οικονομία τους ήταν η *προνομισματική ή ανταλλακτική οικονομία*. Βασιζόταν δηλαδή στις ανταλλαγές προϊόντων και όχι στη χρήση νομισμάτων. Εμπορευόταν το πλεόνασμα των γεωργοκτηνοτροφικών τους προϊόντων με αντάλλαγμα την εισαγωγή μετάλλων. Η οικονομία τους έτσι βασιζόταν σε τρεις άξονες:

- α: Αγροτική παραγωγή.** Η γεωργία βασίζεται στην καλλιέργεια των δημητριακών και των οσπρίων, ενώ αργότερα συστηματοποιούνται η καλλιέργεια του αμπελιού και της ελιάς. Εκτρέφονται αιγοπρόβατα το μαλλί των οποίων είναι βασικό για την υφαντουργία και βοοειδή. Η βελτίωση των εργαλείων επιφέρει αύξηση της αγροτικής παραγωγής και καλύπτονται έτσι οι διατροφικές ανάγκες των κοινοτήτων.
- β: Εμπόριο.** Η ανάπτυξη του εμπορίου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας στο Αιγαίο. Οι Κυκλαδίτες εξέλιξαν πολύ τη ναυπηγική τέχνη. Τα δείγματα των αρχαιολογικών ευρημάτων προδίδουν την ύπαρξη εμπορικών δικτύ-

ων και συνεπώς εμπορικών επαφών με την ηπειρωτική και την παράκτια Ελλάδα, τη Μ. Ασία και τα νησιά.

γ: Βιοτεχνία. Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της βιοτεχνίας από τις αρχές της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ. είναι η ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας και η χρήση της. Κατασκευάζουν κυρίως εργαλεία και όπλα. Σημαντικές εξειδικευμένες παραγωγικές δραστηριότητες είναι η κεραμική, η λιθοτεχνία, η μαρμαρογλυπτική, η υφαντουργική, η μεταλλοτεχνία, και η κοσμηματοτεχνία. Η καλλιτεχνική διάθεση των δημιουργών αποτυπώνεται κυρίως στην κεραμική παραγωγή· έχουν βρεθεί αγγεία και σκεύη σε ποικίλα σχήματα, όπως τα *τηγανόσχημα*, διακοσμημένα με φυτικό ή ζωικό διάκοσμο.

I. 2. Θρησκεία - Τέχνη:

I. 2.1. Θρησκεία: Οι παραστάσεις που έχουν βρεθεί μαρτυρούν τη λατρεία της Μητέρας Θεάς ή τουλάχιστον μιας γυναικείας θεότητας. Τότε απαντά και το ιερό στην Αγία Ειρήνη της Κέας.

I. 2.2. Τέχνη: Η παραγωγή *ειδωλίων* και η τοποθέτησή τους σε τάφους ίσως συνδέεται με κάποιες θρησκευτικές πεποιθήσεις του πληθυσμού και μάλιστα με την τέλεση λατρευτικών εθίμων σε συνδυασμό με έθιμα ταφής.

I. 2.3. Κυκλαδικά Ειδώλια: Στην κυκλαδική τέχνη ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η παραγωγή των ειδωλίων. Συνήθως είναι ανθρωπόμορφα, αλλά υπάρχουν και ζωόμορφα ή ομοιώματα πλοίων. Είναι κατασκευασμένα συνήθως από λευκό μάρμαρο και το μέγεθός αλλά και ο τύπος τους ποικίλει· λόγου χάριν εμφανίζονται *βιολόσχημα* ειδώλια. Τα περισσότερα είναι μικρού μεγέθους, ενώ άλλα φτάνουν το 1.5 μέτρο ύψος. Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια απαντούν κυρίως σε τάφους, αλλά και σε οικισμούς. Αναπαριστούν συνήθως μια γυμνή γυναικεία μορφή με σταυρωμένα στο στήθος χέρια. Είναι φανερό ότι τονίζουν τη λειτουργία της ανθρώπινης γονιμότητας. Τα ανδρικά ειδώλια, που έχουν βρεθεί, απεικονίζουν μουσικούς, πολεμιστές ή κυνηγούς. Επιπλέον στα ειδώλια αποτυπώνεται εύγλωττα ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της κυκλαδικής τέχνης.

Κυκλαδικά ειδώλια γυναικείας μορφής. Το δεύτερο από αριστερά έχει ύψος 40 εκ. ενώ το τρίτο έχει ύψος 1,40 μ. Είναι κατασκευασμένα από λευκό μάρμαρο και χρονολογούνται στα 2800-2300 π.Χ. Ίδρυμα Ν. Π.

Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, www.culture.gr

Ειδώλιο ανδρικής μορφής, μέσα 3^{ης} χιλιετίας π.Χ. Συνήθως οι ανδρικές μορφές εικονίζονται ως μουσικοί, κυνηγοί ή πολεμιστές.

www.culture.gr

I. 2.4. Τοιχογραφίες: ενδιαφέρουσες είναι οι τοιχογραφίες, που ανακαλύφθηκαν στη Θήρα. Από τη θεματολογία τους ξεχωρίζουν μια ναυμαχία, ένα βραχώδες τοπίο με αγρίμια και ένας αγώνας πυγμαχίας ανάμεσα σε δυο παιδιά.⁴

II. Μινωικός Πολιτισμός

Παράλληλα με τους παραπάνω πολιτισμούς του Αιγαίου, γεννιέται στην Κρήτη ένας σπουδαίος πολιτισμός, ο μινωικός πολιτισμός. Ο πολιτισμός αυτός ονομάστηκε συμβατικά μινωικός, από το όνομα του μυθικού βασιλιά της Κρήτης, Μίνωα. Η προνομιακή γεωγραφική θέση της Κρήτης κοντά στην Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή περιοχές με τις οποίες βρισκόταν σε επαφή, αλλά και ο νησιώτικος χαρακτήρας της, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία και την εξέλιξη του μινωικού πολιτισμού.

II. 1. Υλικός Βίος

II. 1.1. Κοινωνία: Η κοινωνική οργάνωση των Μινωιτών έχει πολλές ομοιότητες με εκείνη των άλλων αιγαιακών πολιτισμών. Στην Κρήτη εμφανίζεται μια αυστηρά οργανωμένη κοινωνική διαστρωμάτωση, που είναι το αποτέλεσμα της τεχνικής εξειδίκευσης των κοινωνικών ομάδων. Η άρχουσα τάξη για πρώτη φορά ιδρύει ανάκτορα, που αποτελούν και τον άξονα της κεντρικής διοίκησης και μαρτυρούν τον συγκεντρωτικό και ιεραρχικό χαρακτήρα της κοινωνίας.

α. Ανάκτορα. Η ίδρυση των μινωικών ανακτόρων εμφανίζεται κατά τη μεσομινωική περίοδο (2.000-1.550 π.Χ.). Πρόκειται για οικιστικές ενότητες με πολυδαίδαλα συστήματα δωματίων και διαδρόμων. Τα σπουδαιότερα και μεγαλύτερα από αυτά βρίσκονται στην Κνωσό, τη Φαιστό, το Ζάκρο και τα Μάλια.

Η ίδρυση των ανακτόρων στην Κρήτη υποδηλώνει την ύπαρξη μιας άρχουσας τάξης. Η απουσία κάθε ένδειξης εσωτερικών ταραχών και συγκρούσεων υποδηλώνει ένα σύστημα «ενομίας». Τον πλούτο και την εσωτερική γαλήνη της μινωικής κοινωνίας επιβεβαιώνει η υψηλή στάθμη της ιδιωτικής ζωής, την οποία αναγνωρίζουμε μέσα από τα ποικίλα μέσα ψυχαγωγίας των Μινωιτών, την περιποίηση του σώματος, τα είδη πολυτελείας κ.ά.

β. Μητριαρχία. Στην Κρήτη εμφανίζεται πιο έντονα ένα άλλο χαρακτηριστικό, η μητριαρχία. Ο τρόπος οργάνωσης της ζωής προβάλλει ιδιαίτερα τη γυναίκα. Εκτός από τον πρωταγωνιστικό ρόλο που έπαιζε στη θρησκεία, η θέση της στη μινωική κοινωνία φαίνεται να ήταν εφάμιλλη με εκείνη που κατείχε ο άνδρας.

II. 1.2. Οικονομία: Η οικονομία της Κρήτης ήταν *προνομισματική ή ανταλλακτική* οικονομία. Όμοια με τους άλλους πολιτισμούς του αιγαιακού χώρου κύριοι οικονομικοί πόροι του μινωικού πολιτισμού ήταν: *α. η γεωργία και η κτηνοτροφία, β. το εμπόριο και γ. η βιοτεχνία.* Ιδιαίτερο γνώρισμα της μινωικής οικονομίας ήταν ότι είχε τη μορφή συγκεντρωτικής οικονομίας, όπου τα προϊόντα, κυρίως τα γεωργικά και κτηνοτροφικά, διακινούνταν αποκλειστικά από τα *ανακτορικά κέντρα*. Η ανάγκη καταχώρισης και αρχειοθέτησης των αποθηκευμένων προϊόντων για τον έλεγχο του εμπορίου, οδήγησαν στην επινόηση και τη χρήση ενός συστήματος *γραφής*. Τα κυριότερα εμπορεύσιμα προϊόντα ήταν η ξυλεία, το λάδι, το κρασί, τα αγγεία, τα μεταλλικά σκεύη κ.ά.

⁴ Τσακτσίρας Λ., Τιβέριος Μ., 2000, σ. 54-55.

Π. 1. 3. Θρησκεία: η βασική έκφραση των θρησκευτικών εκδηλώσεων των Μινωιτών είναι η λατρεία της Μητέρας Θεάς. Η γυναικεία θεότητα ταυτίζεται με τη θεά της γονιμότητας. Πλάι της υπάρχει κι ένας ανδρικός θεός, που εμφανίζεται μικρότερος. Ο θεός αυτός γεννιέται και πεθαίνει κάθε χρόνο, συμβολίζοντας την αναγέννηση της φύσης. Σύμβολο της θεάς ήταν ο Διπλός Πέλεκυς και ιερό ζώο ήταν ο ταύρος. Στο ανάκτορο του Μίνωα ανακαλύφθηκε ένα ιερό με ωραίο ειδώλιο της Θεάς των φιδιών από φαγεντιανή, που παρίστανε μια ιέρεια με φίδια στα χέρια της.

Η αναμνηχή είχε συνδεθεί στενά με το θρησκευτικό βίο. Από τις πιο ενδιαφέρουσες θρησκευτικές τελετουργίες ήταν τα *ταυροκαθάγια*. Τους θεούς τους λάτρευαν στην ύπαιθρο, σε κορυφές βουνών ή σε ιδιαίτερους χώρους στα ανάκτορα: ναούς δεν οικοδομούσαν.⁵

Ταυροκαθάγια. Τοιχογραφία από το παλάτι της Κνωσού

Τοιχογραφία του Ψαρά. Φυσιοκρατικό θέμα, χρονολογείται περίπου στα 1650 π.Χ. Βρέθηκε στο Ακρωτήρι της Θήρας. Έχει ύψος 1,47 μ. www.arcive.gr

Π. 1.4. Τέχνες: Σημαντικά μνημεία της μινωικής τέχνης είναι οι ζωγραφικές αναπαραστάσεις στις τοιχογραφίες, αλλά και σε μικρότερες επιφάνειες, όπως τα αγγεία. Ανάλογες παραστάσεις απεικονίζουν και οι σφραγιδόλιθοι. Εμπνέονται τα θέματά τους κυρίως από την καθημερινή και τη θρησκευτική ζωή. Η αισθητική τους έχει φυσιοκρατικό χαρακτήρα και διακρίνεται για τη λεπτότητα, τη ζωντάνια της και την αγάπη για τη φύση.

Π. 1.4.1. Γραφή: Η παλιά *ιερογλυφική* γραφή της Κρήτης συνυπήρχε με μια συλλαβική γραφή που ονομάζεται **Γραμμική γραφή Α**. Μολονότι η γραφή αυτή δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί, τα κοινά της σύμβολα με τη μεταγενέστερη αποκρυπτογραφημένη γραφή, τη **Γραμμική Β**, που θα δούμε παρακάτω, οδήγησαν τους μελετητές σε βάσιμες υποθέσεις για το οικονομικού χαρακτήρα περιεχόμενό της. Η γραφή αυτή αποτελούσε ένα είδος λογιστικού συστήματος απαραίτητου για τη διακίνηση και τον έλεγχο των προϊόντων.

Ένα περίεργο μνημείο γραφής, ο ονομαστός *δίσκος της Φαιστού*, γραμμένος με ιερογλυφική γραφή κοχλιωτά πάνω στις δύο όψεις πήλινου δίσκου, ίσως είναι το μόνο σωζόμενο μνημείο της μινωικής φιλολογίας, πιθανόν ύμνος στη θεότητα.

⁵ Μαστραπάς Α., 2005, σ. 63.

Δίσκος της Φαιστού ΤΑΠ. Ο πλήνιος δίσκος της Φαιστού με σημεία ιερογλυφικής γραφής σε σπειροειδή διάταξη. Μουσείο Ηρακλείου

III. 1. Ελλαδικός Πολιτισμός (Πρώιμη και Μέση Χαλκοκρατία)

Κατά την περίοδο της μέσης χαλκοκρατίας μεταναστεύουν και εγκαθίστανται στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο νέα φύλα. Τα φύλα αυτά ονομάζουμε *προελληνικά*, καθώς είναι αυτά που θα σχηματίσουν τον πρώτο ελληνικό πολιτισμό. Τα πρώτα δείγματα αυτού του πολιτισμού μαρτυρεί η ανάπτυξη πολλών νέων οικισμών στον ελλαδικό χώρο, με αγροτικό κυρίως χαρακτήρα. Τα φύλα αυτά δέχονται τις πολιτιστικές επιδράσεις των Κυκλάδων και της μινωικής Κρήτης, τις οποίες θα μετασχηματίσουν γόνιμα δημιουργώντας τον **Μυκηναϊκό** πολιτισμό.

III. 2. Μυκηναϊκός Πολιτισμός (Υστερη Χαλκοκρατία)

Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός διαρκεί περίπου από το 1600-1100 π.Χ. Παρακμάζει και καταλύεται περίπου το 1100 π.Χ. με την κάθοδο των Δωριέων, που εγκαινιάζουν μια νέα εποχή, την εποχή του σιδήρου.

Σπουδαιότερα κέντρα του ήταν: οι Μυκήνες, το Άργος, η Τίρυνθα, η Πύλος, οι Αμύκλες (Λακωνία), ο Ορχομενός (Θήβα), ο Γλας (Βοιωτία), η Αθήνα, η Ελευσίνα, ο Μαραθώνας και ο Ιωλκός (Θεσσαλία).

III. 2.1. Υλικός Βίος:

III. 2.1.1. Κοινωνία: Πρόκειται για μια αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνία. Η πολυτέλεια των ταφικών κτερισμάτων οδήγησαν τους μελετητές σε συμπεράσματα για την ύπαρξη σαφώς διαχωρισμένων κοινωνικών στρωμάτων, ανάμεσα στα οποία ξεχώριζε μια ηγετική τάξη. Στην κορυφή της ιεραρχίας βρισκόταν ο *wanaka*.⁶ Ήταν ο πολιτικός ή θεϊκός ηγέτης και ταυτίζεται με τον ομηρικό *άνακτα*.⁷ Διοικητικά καθήκοντα αναλάμβαναν επίσης οι τοπικοί άρχοντες. Γενικά όμως το πολιτικό σύστημα ήταν συγκεντρωτικό και στηριζόταν στη γαιοκτησία.

⁶ Treuil R. et al, 1996, σελ. 513.

⁷ Ο. π.

III. 2.1.2. Ανάκτορα – Οχυρωματική: Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μυκηναϊκά ανάκτορα, καθώς εμπλουτίζουν τις πληροφορίες μας για την κοινωνική διάρθρωση, αλλά και τα μνημεία του μυκηναϊκού πολιτισμού. Τα ανάκτορα της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν απλούστερα από τα μινωικά. Είχαν περιορισμένη έκταση και ήταν δομημένα γύρω από ένα κεντρικό *μέγαρο*. Στο εσωτερικό τους περιέκλειαν τα διαμερίσματα των ηγεμόνων, καθώς επίσης και εργαστήρια, αποθήκες και τόπους υποδοχής. Για πρώτη φορά επίσης η *οχυρωματική* έφτασε σε μνημειώδεις κατασκευές. Κατάπληξη προξενούν τα τείχη των Μυκηνών, γνωστά ως *κυκλώπεια τείχη*, με τις επιβλητικές πύλες. Η πιο γνωστή είναι η *Πύλη των Λεόντων*. Παράλληλα κατασκευάστηκαν εκτεταμένα οδικά δίκτυα με πολλά τεχνικά έργα.

Χρυσή νεκρική προσωπίδα γνωστή ως «του Αγαμέμνονος». Από τον τάφο V του Ταφικού Κύκλου Α΄ των Μυκηνών. Β΄ μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Μυκήνες. Η Πύλη των Λεόντων.
www.culture.gr

Σχεδιαστική αναπαράσταση της κύριας αίθουσας του μεγάρου στο ανάκτορο της Πύλου. Στο κέντρο δεσπόζει η μεγάλη εστία, ενώ στο μέσο του τοίχου αριστερά έχει τοποθετηθεί ο βασιλικός θρόνος. Το χώρο ζωντανεύει η πλούσια χρωματική διακόσμηση. Τσακτσίρα Λ., Ιστορία των Αρχαίων Χρόνων ως το 30 π.Χ., σελ. 61

III. 2.1.3. Οικονομία:

- α. Αγροτική παραγωγή:** Η οικονομία εξακολουθούσε να βασίζεται στη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Με τα ανάκτορα η οικονομία έγινε αυστηρά συγκεντρωτική. Τα ανάκτορα λειτουργούσαν ως κέντρα συγκέντρωσης και αναδιανομής των προϊόντων και ως κέντρα εμπορίου.
- β. Εμπόριο:** Οι οργανωμένες εμπορικές δραστηριότητες και στενές εμπορικές σχέσεις με την Κρήτη, τις Κυκλάδες και τις χώρες της Ανατολής δικαιολογούν τη μεγάλη συσσώρευση πλούτου. Τα ευρήματα μαρτυρούν την ίδρυση εμπορικών σταθμών σε πολλά λιμάνια της Μεσογείου.
- γ. Βιοτεχνία:** αναπτυγμένες ήταν οι τεχνικές της υφαντουργίας, της κεραμικής, της μεταλλουργίας, της σφραγιδογλυφίας και της ελεφαντουργίας.

Δυο κυρίες. Μυκηναϊκή τοιχογραφία στο ανάκτορο της Πύλου

III. 3. Θρησκεία - Τέχνη

III. 3.1. Θρησκεία: Η θρησκευτικές δοξασίες των Μυκηναίων εμφανίζουν ομοιότητες με τη θρησκεία και το λατρευτικό τυπικό της μινωικής Κρήτης. Σε πινακίδες συναντάμε ονόματα θεοτήτων της ιστορικής εποχής, όπως του Δία, της Ήρας, του Ποσειδώνα, της Αθηνάς, του Ερμή, του Διονύσου, της Πότνιας κ.ά.⁸ Διαπιστώνεται έτσι η λατρεία γυναικείων και *αντρικών θεών, ημίθεων και ηρώων* (πολεμιστών), που στους επόμενους αιώνες θα αποτελέσουν το *ελληνικό δωδεκάθεο*.

III. 3.2. Τέχνη: Σε αντίθεση με τους Μινωίτες, στα έργα τους αντικατοπτρίζεται η ρωμαλεότητα, αυστηρότητα και επιβλητικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Οι αγγειογραφικές παραστάσεις και οι τοιχογραφίες τους παρουσιάζουν σκηνές από τον πόλεμο και το κυνήγι.

III. 3.3. Γραφή

Από τα σημαντικότερα πνευματικά επιτεύγματα των Μυκηναίων ήταν η επινόηση μιας νέας συλλαβικής γραφής, που ονομάζουμε **Γραμμική γραφή Β**. Οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν στοιχεία από τη Γραμμική Α των Μινωιτών. Η αποκρυπτογράφηση αυτής της γραφής το 1952 από τους M. Ventris και J. Chadwick καθιστούσε σαφές ότι η επίσημη γλώσσα των μυκηναϊκών ανακτόρων ήταν ελληνική.⁹ Αυτό αποδείκνυε, ότι ο μυκηναϊκός ήταν ο πρώτος ελληνικός πολιτισμός. Τα μυκηναϊκά κείμενα που σώζονται ήταν χαραγμένα πάνω σε πινακίδες από πηλό. Το περιεχόμενο των κειμένων αυτών έχει καθαρά αρχαιοθετικό χαρακτήρα, αφού περιέχουν καταχωρίσεις, αναγκαίες για τον έλεγχο της οικονομικής διαχείρισης.

⁸ Ο. π., σ. 553.

⁹ Ο. π., σ. 420.

01	𐀀	δα	30	𐀁	νι	59	𐀂	τα
02	𐀁	ρο	31	𐀂	σα	60	𐀃	ρα
03	𐀂	πα	32	𐀃	ρο	61	𐀄	ο
04	𐀃	τε	33	𐀄	ρα ₂	62	𐀅	πτε
05	𐀄	το	34	𐀅		63	𐀆	
06	𐀅	να	35	𐀆		64	𐀇	
07	𐀆	δι	36	𐀇	ιο	65	𐀈	ιυ
08	𐀇	α	37	𐀈	τι	66	𐀉	τα ₂
09	𐀈	σε	38	𐀉	ε	67	𐀊	κι
10	𐀉	υ	39	𐀊	πι	68	𐀋	ρο ₂
11	𐀊	πο	40	𐀋	φι	69	𐀌	ιυ
12	𐀋	σο	41	𐀌	σι	70	𐀍	κο
13	𐀌	με	42	𐀍	φο	71	𐀎	δφε
14	𐀍	δο	43	𐀎	αι	72	𐀏	πε
15	𐀎	μο	44	𐀏	κε	73	𐀐	μι
16	𐀏	πα ₂	45	𐀐	δε	74	𐀑	ζε
17	𐀐	ζα	46	𐀑	ιε	75	𐀒	φε
18	𐀑		47	𐀒		76	𐀓	ρα ₂
19	𐀒		48	𐀓	νφα	77	𐀔	κα
20	𐀓	ζο	49	𐀔		78	𐀕	ρε
21	𐀔	ρι	50	𐀕	πυ	79	𐀖	ζυ
22	𐀕		51	𐀖	δυ	80	𐀗	μα
23	𐀖	μυ	52	𐀗	νο	81	𐀘	κυ
24	𐀗	νε	53	𐀘	ρι	82	𐀙	
25	𐀘	α ₂	54	𐀙	φα	83	𐀚	
26	𐀙	ου	55	𐀚	νυ	84	𐀛	
27	𐀚	ρε	56	𐀛	πα ₂	85	𐀜	
28	𐀛	ι	57	𐀜	ια	86	𐀝	
29	𐀜	πυ ₂	58	𐀝	συ	87	𐀞	

Δείγματα Γραμμικής Α και δείγματα Γραμμικής Β

III. 4. Τρωικός Πόλεμος

Σύμφωνα με τον Όμηρο και το Θουκυδίδη, ο ηγεμόνας των Μυκηνών, ο ισχυρότατος μονάρχης της εποχής, διέθεσε μαζί με άλλους Αχαιούς άρχοντες ένα πολυπληθές εκστρατευτικό σώμα για την πολιορκία της Τροίας, με αφορμή την απαγωγή της Ελένης.¹⁰ Η χρονολογία της άλωσης της Τροίας (1184 π.Χ.) συμφωνεί με τις αρχαιολογικές ενδείξεις που δείχνουν ότι ολόκληρη η περιοχή πυρπολήθηκε στις αρχές του 12^{ου} αιώνα π.Χ. Σχετικά με την καταστροφή της Τροίας και τον Τρωικό πόλεμο εκφράζονται πολλές απόψεις. Η καταστροφή της Τροίας πιθανόν να ήταν μια από τις συνέπειες της κατάρρευσης της χεττιτικής αυτοκρατορίας και των επιδρομών των «Λαών της Θάλασσας».¹¹ Υπάρχει επίσης η άποψη ότι ο Τρωικός πόλεμος έγινε για τον έλεγχο των στενών του Ελλησπόντου. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι η Τρωική εκστρατεία ήταν η μεγαλύτερη από όσες έγιναν πριν από αυτήν και επισημαίνει ότι για πρώτη φορά οι Έλληνες συνέπραξαν σε κοινή επιχείρηση.

¹⁰ Ο. π., σ. 404.

¹¹ Ο. π., σ. 466-7.

Ιδεόγραμμα: σημείο, σύμβολο ή παράσταση, που αντιπροσωπεύει μια έννοια και όχι μια συλλαβή ή έναν φθόγγο.

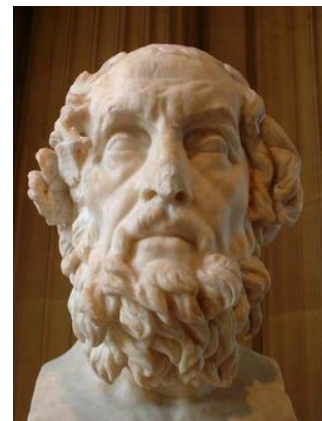
Ιερογλυφικά: το σύστημα γραφής στο οποίο χρησιμοποιούνται εικονογραφικοί χαρακτήρες για την απόδοση λέξεων, συλλαβών ή γραμμάτων.

Κτερίσματα: (κτέρισμα), οι νεκρικές προσφορές που συνόδευαν το νεκρό και τοποθετούνταν στον τάφο του. Είχαν τη μορφή ειδωλίων, κοσμημάτων ή άλλων αντικειμένων.

Λαβύρινθος: (μυθολογία) η κατοικία του Μινώταυρου στην Κρήτη, την οποία κατασκεύασε ο Δαίδαλος και την οποία αποτελούσαν πολύπλοκοι διάδρομοι, πολλοί από τους οποίους ήταν αδιέξοδοι, ενώ μόνος ένας οδηγούσε από το κέντρο στην έξοδο.

«Λαοί της Θάλασσας»: Ήταν φύλα, ινδοευρωπαϊκής πιθανότατα προέλευσης, που χαρακτηρίζονται με τον γενικό όρο «Λαοί της Θάλασσας». Επρόκειτο για πανσπερμία από λαούς. Μερικοί έρχονταν από τη θάλασσα περιπλέοντας τις ακτές, άλλοι από τη στεριά με τα γυναικόπαιδα μαζί τους, ταξιδεύοντας πάνω σε βαριές δίτροχες βοϊδάμαξες, έτοιμοι να εγκατασταθούν στην κατακτημένη γη. Σάρωναν σαν λαίλαπα τα μέρη που περνούσαν. Ανάμεσά τους βρίσκονταν λαοί, που τα ονόματά τους παραλλαγμένα επέζησαν στον χρόνο. Συνδέονται με περιοχές των ιστορικών χρόνων, όπως οι Σαρντάνα και οι Σεκελές, οι οποίοι πιθανότατα εγκαταστάθηκαν αργότερα στη Σαρδηνία και στη Σικελία αντίστοιχα, οι Πελεσέτ, που μάλλον είναι οι Φιλισταίοι της Γραφής, οι Τερές ή Τούρσα, οι οποίοι αποτελούν πιθανότατα τους προγόνους των Ετρούσκων της ιταλικής χερσονήσου, ενώ άλλα ονόματα όπως Ντανούνα, Τζεκέρ και Βεσές εξαφανίστηκαν.¹²

Όμηρος – Τρωικός πόλεμος: Ο Όμηρος είναι ο πρώτος επικός ποιητής και ραψωδός στον οποίο αποδίδεται η συγγραφή των σημαντικότερων ελληνικών επών, της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*. Η παράδοση λέει ότι ο Όμηρος ήταν τυφλός και διάφορες ιωνικές πόλεις πιθανολογούνται ως τόπος γεννήσεώς του, αλλά δεν γνωρίζουμε ακριβή βιογραφικά στοιχεία για το πρόσωπό του. Από τα δυο γνωστά έπη, η *Ιλιάδα* αναφέρεται στις τελευταίες πενήντα, αποφασιστικής σημασίας, ημέρες του πολέμου της Τροίας, ο οποίος σύμφωνα με το μύθο διήρκεσε 10 χρόνια. Η *Οδύσσεια* περιγράφει τις δεκαετούς διάρκειας περιπλανήσεις του βασιλιά της Ιθάκης, Οδυσσέα, κατά τη μετάβασή του από την Τροία που είχε αλωθεί στην πατρίδα του.

¹² Πηγή: www.istoria.gr

Προελληνικά φύλα: ονομάζουμε τα φύλα που αποτέλεσαν τους πρώτους οικιστές του ελληνικού χώρου. Τα φύλα αυτά ήταν ποικίλα με διάφορες ονομασίες, όπως: Πελασγοί, Άβαντες, Κάρες, Λέλεγες.

Πρωτοαστικά κέντρα: ονομάζουμε πρωτοαστικά τα κέντρα που για πρώτη φορά εμφανίζουν μια μορφή αστικής οργάνωσης. Δείγματα πολιτικής-διοικητικής εξουσίας, κοινωνικής διαστρωμάτωσης, κοινοτικά έργα (π.χ. οχυρώσεις, εργαστήρια, αποθήκες κ.ά.) μαρτυρούν την ύπαρξη μιας μορφής πολιτικής-αστικής οργάνωσης. Τα κέντρα του ελληνικού, ηπειρωτικού και νησιωτικού χώρου την εποχή της Χαλκοκρατίας που ανέπτυξαν τέτοιας μορφής οργάνωση ονομάζονται πρωτοαστικά.

Συλλαβικό σύστημα γραφής ή συλλαβική γραφή: σύστημα γραφής στο οποίο κάθε σύμβολο (συλλαβόγραμμα) αντιστοιχεί σε μια συλλαβή και όχι λ.χ. σε ένα φθόγγο.

Ταυροκαθάψια: αγώνισμα ακροβατικής ταυρομαχίας στη μινωική Κρήτη με ιερό, τελετουργικό χαρακτήρα, κατά το οποίο ο αθλητής έπιανε τα κέρατα του επιτιθέμενου ταύρου και με δυνατό άλμα εκτινασσόταν πάνω από τη ράχη του ζώου καταλήγοντας ξανά στο έδαφος πίσω από τον ταύρο.

Φθογγικό αλφάβητο ή φθογγογραφία: η γραφή που χρησιμοποιεί φθογγογράμματα, γράμματα δηλαδή που αποδίδουν φθόγγους (και όχι συλλαβή ή λέξη).

Χεττιτική αυτοκρατορία: ονομάζεται έτσι η αυτοκρατορία των Χετταίων. Οι Χετταίοι ήταν λαός ινδοευρωπαϊκής καταγωγής που εγκαταστάθηκε στις πεδιάδες της Μικράς Ασίας στη 2^η χιλιετία π.Χ.

Χρηστικός: αυτός που προορίζεται για χρήση ή είναι κατάλληλος για χρήση, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί, ο χρήσιμος, ο ωφέλιμος.¹³

¹³ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 1964.

Ο Ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 479 π.Χ.: Ελληνικός Αποικισμός.
Το κράτος της Σπάρτης. Αθήνα

I. Ιστορικό διάγραμμα

α. Ομηρική ή Γεωμετρική εποχή (1.100 – 750 π.Χ.)

Η **Ομηρική εποχή** διαρκεί από τον 11^ο έως τα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Ονομάζεται έτσι γιατί το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών μας για τους αιώνες αυτούς το αντλούμε από τις διηγήσεις του *Ομήρου*. Χρήσιμες πληροφορίες αντλούμε επίσης από τον *Ησίοδο*. Ορισμένοι μελετητές συνήθιζαν να ονομάζουν την εποχή αυτή «σκοτεινούς αιώνες» ή «Ελληνικό Μεσαίωνα», αφενός λόγω της παρακμής στην οποία είχαν περιπέσει οι μυκηναϊκοί πληθυσμοί και αφετέρου λόγω των περιορισμένων πληροφοριών που διαθέτουμε για αυτήν.¹⁴ Οι μελετητές χαρακτηρίζουν τα χρόνια από το 800 π.Χ. μέχρι το 750 π.Χ. και **Γεωμετρική εποχή**, από τα γεωμετρικά σχήματα που κοσμούσαν τα αγγεία.¹⁵

Αριστερά: **Γεωμετρικός επιτάφιος αμφορέας**. Στη ζώνη των λαβών, σε μετόπη, παριστάνεται η πρόθεση του νεκρού. Βρέθηκε στο Δίπυλο του Κεραμεικού, στην Αθήνα. Έργο του "ζωγράφου του Διπύλου". Μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η κάθοδος των Δωριέων και η σταδιακή διείσδυσή τους στον ελλαδικό χώρο πυροδότησε τις αλυσιδωτές μετακινήσεις των ελληνικών φύλων στις δυο πλευρές του Αιγαίου. Το γεγονός, γνωστό ως ο **Α΄ ελληνικός αποικισμός**, διήρκεσε από τα μέσα του 11^{ου} μέχρι και τον 9^ο αιώνα π.Χ. και αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα συμβάντα της ομηρικής εποχής. Μεταναστεύοντας κατά φύλα, χωρίς οργάνωση, οι Αιολείς, οι Ίωνες και τέλος και οι Δωριείς δημιούργησαν αποικίες στα νησιά και στις μικρασιατικές ακτές, διατηρώντας ωστόσο τη φυλετική τους ενότητα και σχημάτισαν αντίστοιχα κράτη στη μικρασιατική ακτή.

- α.** Οι Αιολείς, ξεκινώντας από τη Θεσσαλία και τη Βοιωτία ίδρυσαν αποικίες στα νησιά Λέσβο και Τένεδο και στη βόρεια Μ. Ασία, η οποία ονομάστηκε *Αιολίδα*.
 - β.** Οι Ίωνες, από τη Στερεά Ελλάδα και τη Β. Πελοπόννησο αποίκισαν τις Κυκλάδες, τη Χίο, τη Σάμο και την κεντρική Μ. Ασία, η οποία ονομάστηκε *Ιωνία*.¹⁶
 - γ.** Αργότερα και οι Δωριείς μετανάστευσαν από την Πελοπόννησο στα νησιά του Ν. Αιγαίου και στα νότια παράλια της Μ. Ασίας και ίδρυσαν τη *δωρική εξάπολη*.
- Οι ελληνικές πόλεις που ιδρύθηκαν εξελίχθηκαν σε μεγάλα οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα και έγιναν φορείς σημαντικών πολιτικο – κοινωνικών εξελίξεων.

¹⁴ Μαστραπάς Α., 2005, σ. 76.

¹⁵ Mossé C., Gourbeillon A., 2005, σ. 137.

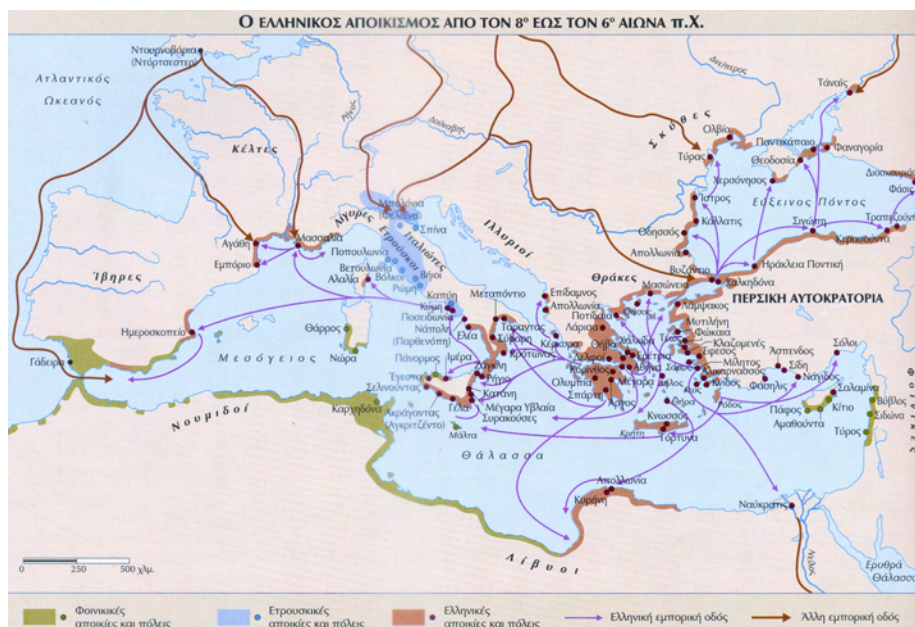
¹⁶ Από την ονομασία αυτή προήλθε μετέπειτα η τουρκική ονομασία της Ελλάδας *Junan*.

β. Αρχαϊκή εποχή (750 – 479 π.Χ.)

Η Αρχαϊκή Εποχή ξεκινά περίπου το 750 π.Χ. με το Β΄ ελληνικό αποικισμό και διαρκεί ως το 479 π.Χ., το τέλος των Περσικών πολέμων. Η εποχή αυτή σηματοδότησε σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις, μέσα στις οποίες «ζυμώθηκε» και ενοποιήθηκε το ελληνικό αίσθημα και διαμόρφωσε το μετέπειτα τοπίο της κλασικής εποχής. Τα σημαντικότερα γεγονότα που σημάδευσαν την εποχή ήταν:

- **Ο Β΄ ελληνικός αποικισμός:** η αύξηση του πληθυσμού, η ανάγκη για νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, η αναζήτηση πρώτων υλών, η ανάγκη των τεχνιτών και των εμπόρων για νέες αγορές, καθώς και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί μέσα στις πόλεις, ήταν κάποια από τα σημαντικότερα οικονομικά και πολιτικά αίτια που ώθησαν τους Έλληνες στη δεύτερη αποικιακή τους εξάπλωση, από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα ως τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (β΄ αποικισμός). Από το αποικιστικό αυτό ρεύμα ιδρύθηκαν πολλές ελληνικές πόλεις σε ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου, τον Εύξεινο Πόντο και στη Μαύρη θάλασσα. Ο αποικισμός της Ν. Ιταλίας και της Σικελίας ήταν τόσο μεγάλης έκτασης, ώστε η περιοχή ονομάστηκε «Μεγάλη Ελλάδα». Την ίδια εποχή οι Μεγαρείς ιδρύουν την αποικία Βυζάντιο, που ονομάστηκε έτσι από τον ιδρυτή της.¹⁷ Αντίθετα με τον α΄ αποικισμό, ο β΄ είχε οργανωμένο χαρακτήρα. Αφετηρία των αποικιστών ήταν η μητρόπολη που διατηρούσε θυγατρική σχέση με την αποικία. Οι αποικίες γενικά ήταν αυτόνομες πόλεις, τελείως ανεξάρτητες, που πιθανόν όμως διατηρούσαν και αναπαρήγαν τους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς των μητροπόλεών τους.

Η αποικιστική εξάπλωση επανασυνέδεσε τους Έλληνες με τη Μεσόγειο και οδήγησε στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική εξέλιξη του ελληνικού κόσμου.

Χάρτης, Ο Ελληνικός Αποικισμός από τον 8^ο έως τον 6^ο αιώνα π.Χ., σελ. 10, Ιστορικός Άτλας

¹⁷ Wilcken U., 1976, σ. 121.

- **Οι Περσικοί Πόλεμοι:** Στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. οι Έλληνες απέκρουσαν τους Πέρσες μετά από μια σειρά νικηφόρων συγκρούσεων. Το 490 π.Χ. οι Πέρσες με στρατηγούς το *Δάτη* και τον *Αρταφέρνη* διέσχισαν το Αιγαίο με το στόλο τους κι αφού κατέστρεψαν την Ερέτρια αποβιβάστηκαν στο Μαραθώνα. Εκεί βρίσκονταν παραταγμένο στρατιωτικό σώμα Αθηναίων και Πλαταιών με ηγέτη τον Αθηναίο στρατηγό *Μιλτιάδη*. Στη μάχη του *Μαραθώνα*, που ακολούθησε οι περσικές δυνάμεις ηττήθηκαν και επέστρεψαν στην Περσία. Το 480 π.Χ. ύστερα από προετοιμασίες ξεκίνησε ο Πέρσης βασιλιάς *Ξέρξης* από την Ασία για μεγαλύτερη εκστρατεία. Στην Αθήνα εν τω μεταξύ είχε επικρατήσει ο *Θεμιστοκλής* έναντι του πολιτικού του αντιπάλου *Αριστείδα* και είχε θέσει σε εφαρμογή το ναυτικό πρόγραμμα, που περιλάμβανε την επάνδρωση στόλου για την προστασία της πόλης. Το 480 π.Χ. οι Πέρσες φτάνοντας στην Ελλάδα συγκρούστηκαν στις *Θερμοπύλες* με 300 Σπαρτιάτες και 700 Θεσπιείς που βρίσκονταν υπό την ηγεσία του Σπαρτιάτη στρατηγού *Λεωνίδα* και υπερίσχυσαν.

*Ω ξειν, αγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ότι τήδε
κείμεθα τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι.
[Ξένε, δώσε την είδηση στους Λακεδαιμονίους, ότι εδώ
Είμαστε θαμμένοι, πειθόμενοι στους νόμους τους]
Ηρόδοτος, Ιστορία Ζ' 228, μετ. Κ. Θ. Αραπόπουλου, Πάπυρος, σ. 292*

Μετά τη νίκη τους αυτή οι Πέρσες προέλασαν στην Αθήνα και την πυρπόλησαν. Η τελική αναμέτρηση έγινε στη *Σαλαμίνα* το 480 π.Χ., όπου επικράτησαν οι Έλληνες. Κατόπιν, οι Πέρσες κατά την επιστροφή τους με ηγέτη το *Μαρδόνιο* πολέμησαν τον Σπαρτιάτη *Παυσανία* στη μάχη των *Πλαταιών*. Στην αναμέτρηση αυτή οι Έλληνες νίκησαν και ο *Μαρδόνιος* σκοτώθηκε. Την ίδια χρονιά ο ελληνικός στόλος κατέστρεψε τον περσικό στη ναυμαχία που έγινε στο ακρωτήριο της *Μυκάλης* στα παράλια της Μ. Ασίας. Οι νίκες των Ελλήνων στους περσικούς πολέμους συνέβαλε στη διαμόρφωση κοινής εθνικής συνείδησης. Παράλληλα, όμως, αποτέλεσε αφετηρία της αντιπαράθεσης μεταξύ των δυο μεγαλύτερων δυνάμεων της εποχής, της Αθήνας και της Σπάρτης.

II. Στοιχεία πολιτισμού

II. 1. Ομηρική ή Γεωμετρική Εποχή: Μετά την κάθοδο των Δωριέων και τον α' αποικισμό οι πληθυσμιακές ομάδες αρχίζουν να αποκτούν περισσότερη συνοχή και αρχίζει να αφομοιώνεται δημιουργικά το ξένο στοιχείο. Σε αυτό συμβάλλουν οι αναμνήσεις από το λαμπρό παρελθόν, που αποκρυσταλλώνονται εκείνη την εποχή στα ομηρικά έπη.

Στην περίοδο ανασυγκρότησης που ακολουθεί, μορφοποιούνται σε όλους τους τομείς εκείνα τα στοιχεία που θα προσδώσουν στον ελληνικό πολιτισμό τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Οι σημαντικότερες εξελίξεις μέσα σε αυτούς τους αιώνες είναι:

- α. Η εξέλιξη της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης ως πρόδρομος της πόλης-κράτους (αρχαϊκή εποχή).

Η παρακμή του μυκηναϊκού κόσμου και οι μεταναστεύσεις των ελληνικών φύλων προκάλεσαν οικονομικό μαρασμό των ελληνικών κέντρων. Η οικονομία απέκτησε εκείνη την εποχή οικογενειακό χαρακτήρα. Μονάδα κοινωνικής συγκρότησης ήταν ο *οίκος*, που τα μέλη του συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς. Η οικονομική ισχύς προερχόταν από την κατοχή γης. Το εμπόριο εξακολουθούσε να έχει ανταλλακτικό χαρακτήρα. Δεν σημειώθηκε ανάπτυξη της βιοτεχνίας. Η μόνη μεταβολή έγινε στη μεταλλοτεχνία με τη μετάβαση από την τεχνολογία του χαλκού στην τεχνολογία του σιδήρου. Αρχηγός του κράτους ήταν ο βασιλιάς που ήταν αρχηγός του στρατού σε καιρό πολέμου και είχε θρησκευτική και δικαστική εξουσία σε καιρό ειρήνης. Οι κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που έπονται των αποικισμών κλονίζουν τη θέση του βασιλιά ως μοναδική πηγή εξουσίας και στην πολιτική ηγεσία διεκδικούν συμμετοχή άνθρωποι με οικονομική ισχύ και κοινωνικό κύρος. Οι κοινωνικές και πολιτικές αυτές εξελίξεις θα συμβάλλουν αργότερα κατά την αρχαϊκή εποχή στη δημιουργία της πόλης-κράτους.

β. Η δημιουργία της ελληνικής αλφαβητικής γραφής ως πέρασμα από την προϊστορική στην ιστορική εποχή

Στα τέλη του 9^{ου} ή στις αρχές του 8^{ου} αιώνα π.Χ. εμφανίζεται ένα άλλο σύστημα γραφής, το αλφαβητικό. Τα σύμβολά του δεν αποδίδουν συλλαβές, αλλά φθόγγους. Η αλφαβητική γραφή προέκυψε κατά αφομοιωτικό τρόπο από το φοινικικό αλφάβητο. Τα φωνήεντα ήταν ελληνική επινόηση. Η επινόηση αυτή, καθόλου αυτονόητη, συνέβαλε ώστε το αλφάβητο να αναγνωρίζεται διεθνώς ως ελληνική δημιουργία, όσο και αν την πρώτη ύλη την πήραν οι Έλληνες μέσω των Φοινίκων από τη βορειοσημιτική συμφωνογραφική γραφή.¹⁸ Η γραφή χρησίμευε στην καθημερινή ζωή, όπως φαίνεται από τα κείμενα που έχουν σωθεί. Με τη χρησιμοποίηση της γραφής μεταβάλλονται σταδιακά οι αντιλήψεις για την παιδεία και τη διάδοση της γνώσης. Με τον β ελληνικό αποικισμό, κατά τη μετέπειτα αρχαϊκή εποχή, το ελληνικό αλφάβητο διαδόθηκε από τους Χαλκιδείς αποίκους στους ιταλικούς λαούς και αποτέλεσε το πρότυπο διαμόρφωσης του λατινικού.

¹⁸ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 130.

Ορισμένα από τα σημαντικότερα κτήρια της αρχαίας Ολυμπίας σε τρισδιάστατη απεικόνιση. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, www.fhw.gr/olympics

γ. Η διαμόρφωση μιας ενιαίας θρησκευτικής συνείδησης με τη συγκρότηση του δωδεκάθεου.

Την εποχή αυτή σχηματίζεται το ολυμπιακό δωδεκάθεο. Δημιουργούνται ιερά, όπως αυτά της Αρτέμιδος στη Μουνιχία και στη Βραυρώνα Αττικής, του Δία στην Ολυμπία, του Απόλλωνα στη Σπάρτη, της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα, του Ποσειδώνα στον Ισθμό και της Ήρας στο Άργος και στη Σάμο κ.ά. Σε πολλούς ναούς άρχισαν να τοποθετούνται λατρευτικά αγάλματα. Με τους θεούς και τους ήρωες συνδέονται συχνά πολιτικοί θεσμοί. Πιο γνωστοί είναι οι αθλητικοί αγώνες, που οργανώνονται προς τιμήν των θεών, όπως π.χ. οι αγώνες προς τιμήν του Δία στην Ολυμπία (776 π.Χ.), τα *Ολύμπια*. Πολλές τελετουργίες και λατρείες γεννήθηκαν ή αποκρυσταλλώθηκαν αργότερα, στη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου. Η ανθρώπινη ιδιοσυγκρασία των θεών αλλά και οι θρησκευτικές πρακτικές (θυσίες, καθαρμοί, αφιερώματα, μνήσεις κ.ά.) προσέδιδαν στη θρησκεία έναν κοσμικό χαρακτήρα στενά συνδεδεμένο με τις κοινωνικές εξελίξεις. Επρόκειτο για μια δημιουργική προσέγγιση, που συνδύαζε την ανάγκη για το θείο με την εμπιστοσύνη στον ορθό λόγο και την ανθρώπινη εμπειρία.

Ο " Ποσειδώνας του Αρτεμισίου".
Εικονίζεται ο Ποσειδώνας, ή κατά άλλους ο Δίας, που με το υψωμένο δεξί χέρι του θα κρατούσε την τρίαινα ή που ρίχνει κεραυνό. Πρωτότυπο έργο σπουδαίου καλλιτέχνη, ίσως του Κάλαμι. Ανασύρθηκε από τη θάλασσα κοντά στο ακρωτήριο Αρτεμισίο της βόρειας Εύβοιας. Γύρω στο 460 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

δ. Ο πνευματικός πολιτισμός και η τέχνη γεωμετρικής εποχής

- *Πνευματικός πολιτισμός:* Κατά τη γεωμετρική εποχή ήταν γνωστά τα έπη, τραγούδια, που εξυμνούσαν κατορθώματα ηρώων αντλώντας το περιεχόμενό τους πιθανόν από τη Μυκηναϊκή εποχή. Τα έπη τα απήγγελλαν οι ραψωδοί στις αυλές των ευγε-

νών ή σε λαϊκούς εορτασμούς. Τα δυο γνωστότερα έπη ήταν η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια*, των οποίων δημιουργός ήταν ο *Όμηρος*.

- *Τέχνη*: η τέχνη της ομηρικής εποχής ονομάστηκε από τους ερευνητές *γεωμετρική* λόγω των γεωμετρικών σχεδίων που κυριάρχησαν στην διακόσμηση των αγγείων.¹⁹

II. 2. Αρχαϊκή Εποχή: Κατά την αρχαϊκή περίοδο ενισχύθηκε και παγιώθηκε στους Έλληνες η συνείδηση της κοινής καταγωγής, των εθίμων και της γλώσσας τους. Αυτή την εξέλιξη επιβεβαιώνουν: *α. ο σχηματισμός της πόλης-κράτους* και *β. η μεταβολή των πολιτευμάτων*.

α. Ο σχηματισμός της πόλης-κράτους.

Ο 7^{ος} αιώνας π.Χ. ήταν καθοριστικός για την ανάπτυξη των πόλεων-κρατών. Οι πρώτοι σχηματισμοί εμφανίζονται στη Μ. Ασία ως παράγωγα των *θρησκευτικών ομοσπονδιών* ή *συνοικισμών* που είχαν δημιουργηθεί εκεί μετά τον β' αποικισμό, τον 8ο αι. π.Χ.²⁰ Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πόλεως ήταν η *ανεξαρτησία*, δηλ. η ελευθερία της και η *αυτονομία* της, που σήμαινε το δικαίωμα της πόλης να ζει σύμφωνα με τους δικούς της νόμους. Ένα άλλο ιδανικό της πόλεως ήταν η *αυτάρκεια*, δηλ. η δυνατότητα να εξασφαλίζει τη διατροφή του πληθυσμού με τους δικούς της πόρους.²¹ Η επιδίωξη της πόλης-κράτους να εξασφαλίζει αυτές τις τρεις επιδιώξεις της, αλλά και η αντίληψη που υπήρχε στους αρχαίους, ότι την πόλη δεν αποτελούσαν τα τείχη και τα σπίτια, αλλά το σύνολο των πολιτών της, δημιούργησε στους πολίτες της κοινοτικό και πατριωτικό, αλλά συχνά και τοπικιστικό αίσθημα, καθώς κάθε πόλη προσπαθούσε να προβάλλει την ανωτερότητά των κοινοτικών και των πολιτειακών της θεσμών. Μέσα στις ελληνικές πόλεις-κράτη οι έννοιες του πολίτη και της πολιτικής απέκτησαν υπόσταση και έγιναν πραγματικότητα. Σε αντίθεση με τα φυλετικά κράτη της ομηρικής εποχής, οι πολίτες, συμμετείχαν στη λήψη των αποφάσεων και τις δημόσιες υποθέσεις. Οι ανάγκες της διοίκησης επέβαλαν τη διεύρυνση του κύκλου της εξουσίας, στον οποίο εισχώρησαν οι ευγενείς και ανέλαβαν πολιτικό ρόλο.

Ο θεσμός της πόλης – κράτους ήταν σημαντική καινοτομία με συνέπειες μεγάλες για την εξέλιξη του πολιτισμού. Δεν είναι υπερβολή η επισήμανση, ότι όλα τα επιτεύγματα του ελληνικού πολιτισμού γεννήθηκαν μέσα από τη λειτουργία αυτού του θεσμού. Η δημοκρατία, η ποίηση και ιδιαίτερα το θέατρο, η φιλοσοφία, η ρητορεία, η αρχιτεκτονική και πολεοδομία και η επιστήμη ήταν επιτεύγματα της δραστηριότητας των πολιτών στο πλαίσιο της πόλης – κράτους.

β. Η μεταβολή των πολιτευμάτων

Ο σχηματισμός των πόλεων-κρατών συνδεόταν με την πτώση της *βασιλείας*. Σε αυτές, όπως είδαμε, εκδηλώθηκε η ανάγκη να πλαισιωθεί ο βασιλιάς και από άλλους άρχοντες και ευγενείς προκειμένου να γίνει πιο αποτελεσματική η διοίκηση. Τα πολιτεύματα που διαμορφώθηκαν με την επικράτηση των ευγενών αποτέλεσαν τα *αριστοκρατικά* πολιτεύματα.

¹⁹ Μαστραπάς Α., 2005, σ. 83.

²⁰ Wilcken U., 1976, σ. 85.

²¹ Μαστραπάς Α., 2005, σελ. 85, Wilcken U., 1976, σ. 86.

Αργότερα, κατά τον 6^ο αιώνα π.Χ., με τον β' αποικισμό, την ανάπτυξη του εμπορίου, την άνοδο της τάξης των εμπόρων και το πρόβλημα της υποδούλωσης των αγροτών από τους δανειστές τους εκδηλώθηκαν βίαιες στάσεις ενάντια στα αριστοκρατικά καθεστάτα, που κατέληξαν στη μεσολάβηση νομοθετών για την αλλαγή του πολιτεύματος. Το έργο που ανέλαβαν οι νομοθέτες ήταν η κωδικοποίηση του ισχύοντος δικαίου. Η πολιτική βάση διευρύνθηκε με την εγκαθίδρυση *ολιγαρχικών ή τιμοκρατικών* πολιτευμάτων. Σε αυτά η συμμετοχή στην εξουσία δεν καθοριζόταν πλέον από την καταγωγή, αλλά από τα εισοδήματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις τις κοινωνικές αντιθέσεις και αναταραχές εκμεταλλεύθηκαν κάποια άτομα, συνήθως ευγενείς, για να επιβάλλουν τη δική τους εξουσία. Το καθεστώς που επέβαλλαν οι τύραννοι ονομάστηκε *τυραννίδα*. Οι τύραννοι ήταν σφετεριστές της εξουσίας, ακόμη και εκείνοι που υπήρξαν συνετοί ηγεμόνες, όπως π.χ. ο Πεισίστρατος στην Αθήνα. Οι περισσότεροι ωστόσο είχαν βίαιο τέλος, γεγονός που εκφράζει με σαφήνεια τις διαθέσεις των πολιτών. Μετά την πτώση των τυραννικών καθεστώτων στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., στις περισσότερες πόλεις επανήλθαν τα ολιγαρχικά καθεστάτα, όπως στη Σπάρτη, σε άλλες όμως, όπως στην Αθήνα, έγιναν μεταρρυθμιστικές νομοθετικές προσπάθειες που άνοιξαν το δρόμο προς τη **δημοκρατία** (μεταρρύθμιση του Κλεισθένη).

Στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ., όπως θα δούμε αργότερα, εγκαθιδρύθηκε στην Αθήνα το *δημοκρατικό* πολίτευμα. Στη δημοκρατία κύριο πολιτικό όργανο ήταν η εκκλησία του Δήμου. Όλοι οι πολίτες ήταν ελεύθεροι να εκφράζουν δημόσια την άποψή τους και να συμμετέχουν στην ψήφιση των νόμων.

III. Σπάρτη και Αθήνα: Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύονται ως ισχυρότερες, μολονότι πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, δυο πόλεις-κράτη, η **Σπάρτη** και η **Αθήνα**.

α. Σπάρτη Σύμφωνα με την παράδοση, ο Λυκούργος, ως νομοθέτης, παρέλαβε από το θεό Απόλλωνα τη *Ρήτρα*, το χρησμό που ορίζει τους κανόνες λειτουργίας της πόλης²² φέρνοντας έτσι την «ευνομία» στην πόλη. Από τις υπάρχουσες πηγές, ωστόσο, ο Λυκούργος χαρακτηρίζεται ως ένα πρόσωπο αινιγματικό. Παρόλα αυτά, τον τρόπο ζωής των Σπαρτιατών ρύθμιζε ο Νόμος που είχε καθιερωθεί από την παράδοση. Η Σπάρτη είχε κατακτηθεί από τους Δωριείς, οι οποίοι κατά την εγκατάστασή τους υποβίβασαν τον αχαϊκό πληθυσμό που υπήρχε εκεί σε δουλοπάροικους (*Είλωτες*). Η σχέση γαιοκτησίας και δουλοπαροικίας μεταξύ Σπαρτιατών και Ειλωτών καλλιέργησε στους Σπαρτιάτες διαρκή δυσπιστία και φόβο εξέγερσης. Έτσι οι Σπαρτιάτες ήταν διαρκώς ετοιμοπόλεμοι, γεγονός που προσέδιδε στο κράτος τους στρατιωτικό χαρακτήρα. Υπήρχε ισότητα μεταξύ των πολιτών, που πήγαζε από την ισότητα στην τάξη των οπλιτών. Οι ξένοι απαγορεύονταν να μπουν στην πόλη ή απομακρύνονταν (*ξενηλασία*). Σταδιακά έπαυσαν οι οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις με το εξωτερικό. Στα μέσα του 6^{ου} αιώνα διευρύνθηκε η δύναμη της Σπάρτης, με την ίδρυση της Πελοποννησιακής Συμμαχίας.

β. Αθήνα: Κατά τον 7^ο αιώνα π.Χ. η κωδικοποίηση των νόμων από το Δράκοντα δεν άμβλυνε τις κοινωνικές αντιθέσεις, καθώς εξέφραζε το δίκαιο των ευγενών και ή-

²² Mossé C., Gourbeillon A., 2005, σ. 209.

ταν έντονο το αίτημα να αλλάξει η νομοθεσία. Τότε, η οικονομική κατάσταση των ελεύθερων γεωργών ήταν δεινή, ενώ οι υποτελείς γεωργοί, οι *εκτημόριοι* (γιατί απέδιδαν στον κύριό τους το 1/6 της σοδείας τους) δεν είχαν πολιτική ελευθερία. Τον 6^ο αιώνα π.Χ. ανατέθηκε στο Σόλωνα να αλλάξει τη νομοθεσία. Ο Σόλωνας πήρε μέτρα υπέρ της μεσαίας τάξης για να μειώσει την οξύτητα της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. Χαρακτηριστικό μέτρο του ήταν η *Σεισάχθεια* (=απόσπηση βαρών, χρεών) που επέβαλε την ολοκληρωτική παραγραφή των χρεών, από την οποία υπέφεραν τότε οι Αθηναίοι. Ο Σόλωνας προσπάθησε να διατηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στο δήμο και τους ισχυρούς. Εισηγήθηκε το *τιμοκρατικό* σύστημα, κατατάσσοντας τους πολίτες σε τέσσερις τάξεις, ανάλογα με το εισόδημά τους, τους *πεντακοσιομέδιμους*, τους *ιππείς*, τους *ζευγίτες* και τους *θήτες*. Επιπλέον καταργήθηκε το προνόμιο της αριστοκρατικής καταγωγής και ανοίχθηκαν οι δρόμοι για τα κατώτερα στρώματα στην πολιτική συμμετοχή.

III. 1. Πολιτιστικές εξελίξεις: Τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της αρχαϊκής εποχής συνοδεύουν και επηρεάζουν **οικονομικές** και **πολιτιστικές** εξελίξεις, οι σημαντικότερες από τις οποίες είναι:

α. Η κοπή και κυκλοφορία νομίσματος στην οικονομία και η αγοραπωλησία δούλων.

Η οικονομία τον 7^ο αιώνα π.Χ. από ανταλλακτική γίνεται *νομισματική*. Τα πρώτα νομίσματα εμφανίζονται εκεί όπου υπήρχαν περισσότερα αγαθά για συναλλαγή, στα παράλια της Μ. Ασίας. Το νόμισμα γίνεται έτσι μέτρο αξιών, μέσο πληρωμής και μέσο συναλλαγής. Για πρώτη φορά επίσης αυτή την εποχή η χρήση των δούλων, που προϋπήρχαν, γίνεται ιδιόκτητη (αγοράζονται και πωλούνται), καθώς χρησιμοποιούνται από την πόλη ως φθινό εργατικό δυναμικό.

...Ας υποθέσουμε ότι το Α [προϊόν] είναι οικοδόμος, το Β [προϊόν] υποδηματοποιός, το Γ [προϊόν] σπίτι και το Δ [προϊόν] υπόδημα και ότι πρέπει ο οικοδόμος να πάρει από τον υποδηματοποιό ένα μέρος από το προϊόν του και να του δώσει ένα μέρος από το δικό του. Εάν λοιπόν καθοριστεί πρώτα η αναλογική ισότητα μεταξύ των προϊόντων και έπειτα γίνει η αμοιβαία συναλλαγή, τότε επιτυγχάνεται το ζητούμενο· αλλιώς δε γίνεται με ίσους όρους ούτε συνεχίζεται, γιατί τίποτα δεν εμποδίζει το προϊόν του ενός να έχει μεγαλύτερη αξία από το προϊόν του άλλου και σε αυτή την περίπτωση τα δυο αυτά πρέπει να εξισωθούν ... γιατί μια ένωση για συναλλαγές δεν σχηματίζεται από δυο γιατρούς αλλά από ένα γιατρό και ένα γεωργό και γενικά μεταξύ ανθρώπων που ασκούν διαφορετικές τέχνες και που δεν είναι μεταξύ τους ίσοι· αυτοί όμως πρέπει να εξισωθούν μεταξύ τους και για αυτό, για όλα όσα ανταλλάσσονται, πρέπει να υπάρχει κάποιος τρόπος, για να μπορούν να συγκριθούν. Για το σκοπό αυτό έχει επινοηθεί το νόμισμα· το νόμισμα αποτελεί κατά κάποιο τρόπο ένα μέσο, γιατί είναι μέτρο όλων των πραγμάτων και επομένως μετράει και τη μεγαλύτερη και τη μικρότερη αξία, δηλαδή πόσα υποδήματα έχουν ίση αξία με ένα σπίτι ή με μια ποσότητα τροφής.

(Αριστοτέλη, Ηθικά Νικομάχεια 1133a 5-22)

β. Ποίηση και επιστήμες

Το έπος, με χαρακτηριστικά δείγματα την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*, γνωρίζει άνθη-

ση, ενώ παράλληλα εμφανίζεται η *λυρική ποίηση*. Στα τέλη της περιόδου διαμορφώνεται η *δραματική ποίηση* που θα φτάσει το απόγειό της στους κλασικούς χρόνους. Παράλληλα, με τη συστηματοποίηση των ιδεών για τον κόσμο και τον άνθρωπο γεννιέται η *Ιωνική φιλοσοφία*. Με τον *Πυθαγόρα*, πέρα από τη φιλοσοφία, δόθηκε μεγάλη ώθηση στη μαθηματική επιστήμη. Το πνεύμα της επιστημονικής έρευνας συνεπαγόταν το ζήλο να γνωρίσουν το παρελθόν τους κι η επιθυμία αυτή δημιούργησε την *ιστορία* ως επιστήμη με προδρόμους τον *Εκαταίο το Μιλήσιο* και λίγο αργότερα τον *Ηρόδοτο* που εξιστόρησε τους Περσικούς πολέμους.

γ. Τέχνη:

- Οι επιρροές από την Ανατολή και οι καινοτομίες στην τέχνη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. της προσέδωσαν το χαρακτηρισμό της *ανατολίζουσας φάσης*.
- Στην αρχιτεκτονική διαμορφώθηκαν και επικράτησαν δυο ρυθμοί, ο *δωρικός* και ο *ιονικός*.
- Στην κεραμική διακρίνονται τα αττικά αγγεία *μελανόμορφου* και *ερυθρόμορφου* ρυθμού.
- Στη γλυπτική εξαιρετικά δείγματα αγαλματοποιίας είναι οι *κούροι* και οι *κόρες*.

Ο Ηρακλής οδηγώντας τον ταύρο της Κρήτης. Ζωγράφος του Ανδοκίδου, 530-510 π.Χ. Το αγγείο αυτό αποτελεί κλασικό παράδειγμα των πρώτων αγγείων με την ερυθρόμορφη τεχνική, γιατί εικονίζεται και στις δυο πλευρές το ίδιο θέμα με τη διαφορά ότι στη μια είναι σε μελανόμορφη και στην άλλη στην ερυθρόμορφη.

Ανατολίζουσα φάση: η χρονική περίοδος της ελληνικής αρχαιότητας (7^{ος} αι. π.Χ. και αρχές 6^{ου} αι. π.Χ.) κατά την οποία χρησιμοποιήθηκαν στη διακόσμηση των έργων της πλαστικής και της κεραμικής στοιχεία εμπνευσμένα από τα πρότυπα της Ανατολής. (π.χ. λιοντάρι, σφίγγα, γρύπας, άνθη λωτού, ανθέμια κ.λπ.) για την κάλυψη των αναγκών της ελληνικής τέχνης για περισσότερο φυσιοκρατικές παραστάσεις.

Γεωμετρική εποχή: Ονομάστηκε έτσι, γιατί οι καλλιτεχνικές παραστάσεις χαρακτηρίζονταν από γεωμετρικά σχέδια (γωνίες, γραμμές, τρίγωνα, μαιάνδρους κ.ά.). Την αυστηρή σχηματικότητα της γεωμετρικής περιόδου διαδέχεται το φυσιοκρατικό και ανθρωποκεντρικό μοντέλο της *ανατολίζουσας φάσης*.

Δράκοντας: Το 624 π.Χ. έγινε από τον Δράκοντα η κωδικοποίηση του κοινού δικαίου. Την αυστηρότητα των νόμων, ειδικά εκείνων που αφορούν το ποινικό δίκαιο, αντανakλά ο χαρακτηρισμός που έχει σωθεί από την παράδοση, ότι δηλαδή η νομοθεσία του ήταν *γραμμένη με αίμα*.

Δωδεκάθεο: ονομάζονταν οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου. Ήταν οι κύριοι θεοί της ελληνικής μυθολογίας και κατοικούσαν στον Όλυμπο. Το δωδεκάθεο αποτελούνταν από έξι γυναικείες και έξι ανδρικές θεότητες, καθεμία με τις δικές της θεϊκές ιδιότητες, τα ονόματα των οποίων ήταν τα εξής: Άρτεμις, Αθηνά, Απόλλων, Άρης, Αφροδίτη, Δήμητρα, Ερμής, Εστία, Ζeus ή Δίας, Ήρα, Ήφαιστος, Ποσειδώνας και Πλούτωνας ή Άδης. Εκτός από αυτούς υπήρχαν και άλλοι μικρότεροι θεοί, όπως ο Διόνυσος ή άλλοι που λατρεύονταν τοπικά.

Δωρικός ρυθμός: δημιουργήθηκε τον 6^ο αιώνα π.Χ. στην Πελοπόννησο. Με την επιβλητικότητα και την αυστηρότητα που τον διακρίνει εκφράζει τον χαρακτήρα των Δωριέων. Οι κίονες του δωρικού ρυθμού είναι διασκευή του κίονα της μυκηναϊκής εποχής.

Ερυθρόμορφος ρυθμός: περίπου τον 6^ο αιώνα π.Χ. επινοήθηκε στην Αττική ο ερυθρόμορφος ρυθμός στην κεραμική, που διαδέχτηκε τον μελανόμορφο. Στον ερυθρόμορφο ρυθμό οι μορφές και τα διακοσμητικά θέματα έχουν το χρώμα του πηλού, το ερυθρό, ενώ οι λεπτομέρειες αποδίδονται με μαύρες γραμμές και το φόντο βάφεται μαύρο.

Ηρόδοτος: Ο πρώτος ιστορικός που τα έργα του έχουν σωθεί ως σήμερα ήταν ο Ηρόδοτος (γύρω στο 484-425 π.Χ.). Δανείστηκε πολλά από τον Εκαταίο, αλλά έκανε μεγαλύτερη πρόοδο από αυτόν. Πατρίδα του ήταν η Αλικαρνασσός στη Μ. Ασία. Από ό,τι γνωρίζουμε ο Ηρόδοτος ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη λέξη ιστορία με την αρχική της σημασία της έρευνας σε αυτό το πεδίο της λογοτεχνίας. Αυτό οροθετεί σωστά τη μέθοδό του της συγκέντρωσης πληροφοριών με προσωπική α-

ναζήτησή τους. Εισήγαγε τη συγκριτική μέθοδο έρευνας. Συχνά εξέφραζε αμφιβολίες σχετικά με ότι άκουγε συγκρίνοντας τα περισσότερα με τα λιγότερα πιστευτά ή κάνοντας συλλογισμούς για την αξιοπιστία της πηγής του. Το έργο του έχει άφθονους μύθους και πλασματικές ιστορίες, αλλά ακόμη και αυτά έχουν αξία για την απεικόνιση της σκέψης και της ζωής της εποχής.

ΗΣΙΟΔΟΣ: ποιητής που έζησε περίπου το 700 π.Χ. Σημαντικότερα από τα έργα του είναι το *Έργα και Ημέραι*, και η *Θεογονία*. Στο έργο του Θεογονία προσπαθεί να συστηματοποιήσει τον κόσμο των θεών, ενώ για πρώτη φορά εισάγει σε αυτόν τον κόσμο των θεών την Ηθική, καθιστώντας τη Δικαιοσύνη αχώριστη σύντροφο του Δία. Εισάγει ένα είδος διδακτικής ποίησης.

Θρησκευτικές ομοσπονδίες: στο μικρασιατικό αποικιακό χώρο τα φύλα οργανώνονται σε θρησκευτικές ομοσπονδίες. Οι ιωνικές πόλεις ενώθηκαν σε θρησκευτική ομοσπονδία, την ιωνική δωδεκάπολη, με θρησκευτικό κέντρο το Πανιώνιον στη Μυκάλη, όπου λατρευόταν ο Ελικώνιος Ποσειδώνας. Σε παρόμοια ομοσπονδία ενώθηκαν επίσης οι έξι δωρικές πόλεις με κέντρο τη λατρεία του Απόλλωνα στο Τριόπιο ακρωτήριο.

Ιωνικός ρυθμός: εμφανίζεται τον 6^ο αιώνα π.Χ. στη Μ. Ασία και τα νησιά. Τον διακρίνουν ελαφρότερες και λεπτότερες φόρμες από τον δωρικό ρυθμό. Αντικατοπτρίζει την ευκινησία του ιωνικού πνεύματος. Οι κίνες και το κιονόκρανο του ιωνικού ρυθμού είναι μίμηση των ανατολικών προτύπων.

Ιωνική φιλοσοφία: Εμφανίζεται στην Ιωνία της Μ. Ασίας κατά τον 6^ο αιώνα π.Χ. Το ερώτημα της πρωταρχικής ύλης του κόσμου απασχόλησε τους πρώτους Ίωνες φιλοσόφους, όπως τον *Θαλή* (νερό), τον *Αναξίμανδρο* (άπειρο), και τον *Αναξίμενη* (αέρα).

Λυρική ποίηση: εξυμνούσε τις ηθικές αρετές, τους πολιτικούς αγώνες, αλλά και τις χαρές της ζωής. Από τους λυρικούς ποιητές οι σημαντικότεροι ήταν ο *Αρχίλοχος*, ο *Σιμωνίδης*, ο σπαρτιάτης *Τυρταίος*, ο *Μίμνερμος*, ο *Αλκαίος* και η *Σαπφώ*.

Μελανόμορφος ρυθμός: εμφανίζεται στην κεραμική περίπου στα 700 π.Χ. στην Κόρινθο. Οι καλλιτέχνες απέδιδαν τις μορφές με μαύρο (*μέλαν*) χρώμα και για να φανούν οι λεπτομέρειες χάραζαν με ένα αιχμηρό εργαλείο το αγγείο, αφήνοντας να φανεί ο ανοιχτόχρωμος πηλός. Τέλος πρόσθεταν λίγο κόκκινο ή άσπρο χρώμα εκεί που χρειαζόταν. Όλη αυτή η εργασία γινόταν πριν από το ψήσιμο του αγγείου. Ο μελανόμορφος ρυθμός κυριάρχησε για δυο περίπου αιώνες ως την εμφάνιση του ερυθρόμορφου.

Πυθαγόρας: ο Πυθαγόρας ο Σάμιος στα 522 π.Χ. μετανάστευσε στον Κρότωνα της Ιταλίας. Έχοντας μαθηματική μόρφωση αναζήτησε στους αριθμούς τις πρωταρχικές

αιτίες όλων των πραγμάτων, είτε ήταν μουσικές αρμονίες, είτε κινήσεις των άστρων, είτε αφηρημένες ιδέες. Η ώθηση που δόθηκε στις μαθηματικές σπουδές βοήθησε συνεπακόλουθα και στην επιστήμη.

**Κλασική Περίοδος: Ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας – Τέχνες –
Πανελλήνιοι Δεσμοί –Αποδυνάμωση των ελληνικών πόλεων –
Πελοποννησιακός πόλεμος –Ηγεμονία Σπάρτης**

I. Ιστορικό διάγραμμα

Τα σημαντικότερα γεγονότα των αρχών αυτής της περιόδου, που οδήγησαν στις πολιτισμικές εξελίξεις ήταν:

α. Η ίδρυση της Αθηναϊκής-Δηλιακής Συμμαχίας και η δημιουργία της Αθηναϊκής ηγεμονίας

Μετά το τέλος των Περσικών Πολέμων, ιδρύθηκε το 478 π.Χ. η Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία, στην οποία συμμετείχαν πολλές ελληνικές πόλεις, με σκοπό την απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας και των νησιών του Αιγαίου από τον περσικό ζυγό και την αντιμετώπιση των Περσών, αν επιτίθονταν πάλι στην Ελλάδα. Οργανώτρια και ηγέτιδα αυτής της Συμμαχίας ήταν η Αθήνα, η οποία μετά τους περσικούς πολέμους εμφανίστηκε πολύ ισχυρότερη και με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση από πριν. Η Σπάρτη αρνήθηκε να συμμετάσχει περαιτέρω στον αγώνα εναντίον των Περσών και αποσύρθηκε εντελώς μέσα στα όρια της Πελοποννήσου, αντιμετωπίζοντας πολλά εσωτερικά προβλήματα. Όλες οι πόλεις – μέλη της συμμαχίας είχαν, τουλάχιστον στην αρχή, τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις. Για να πραγματοποιήσει τους σκοπούς της η συμμαχία, άλλες πόλεις, οι πλουσιότερες έδιναν πλοία και άλλες χρήματα. Έδρα της Συμμαχίας ορίστηκε η Δήλος, γι' αυτό ονομάστηκε και *Συμμαχία της Δήλου ή Δηλιακή*. Τα χρήματα της Συμμαχίας φυλάσσονταν, αρχικά στο ναό του Απόλλωνα στη Δήλο. Οι νίκες της συμμαχίας κατά των Περσών της απέφεραν αίγλη και δύναμη. Ο επιθετικός πόλεμος εναντίον των Περσών τέλειωσε το 478 π.Χ. με την *Καλλίειο ειρήνη*, με την οποία οι ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας εξασφάλισαν την ελευθερία τους και το Αιγαίο μετατράπηκε σε ελληνική θάλασσα.

Όμως η Αθήνα χρησιμοποίησε τη Συμμαχία και ως μέσο επιβολής της κυριαρχίας της στους ίδιους τους συμμαχούς. Όσο περνούσε ο καιρός, η τυπικά συμμαχική δύναμη μεταβαλλόταν ολοένα και περισσότερο σε *αθηναϊκή ηγεμονία*, που τη χρηματοδοτούσαν οι συμμαχικές εισφορές. Με αυτόν τον τρόπο η δυσαναλογία σε δύναμη αυξανόταν και οι σύμμαχοι της Αθήνας ήταν στην πραγματικότητα υποτελείς στους Αθηναίους. Η μεταβολή αυτή έγινε τυπικά με τη μεταφορά του συμμαχικού ταμείου από τη Δήλο στην Ακρόπολη των Αθηνών (454 π.Χ.), ουσιαστικά όμως εκδηλώθηκε με ένοπλες επεμβάσεις των Αθηναίων στις συμμαχικές πόλεις, που παρουσίαζαν διαθέσιμες αποχώρησης από τη συμμαχία. Τα θύματα της αθηναϊκής επιθετικότητας προσέτρεχαν για βοήθεια στη Σπάρτη, της οποίας η δύναμη αυξανόταν και πάλι. Τελικά, μετά από κάποιες πολεμικές αναμετρήσεις ανάμεσά τους, η Αθήνα και η Σπάρτη έκλεισαν το 446 π.Χ. ειρήνη για τριάντα χρόνια (*Τριακοντούεις Σπονδές*), που ωστόσο κράτησε μόνο δεκαπέντε, έως την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου.

Ο Περικλής

Ο Ελληνικός κόσμος τον 5^ο αι. π.Χ., Ιστορικός Άτλας, Πατάκης, σ. 11

β. Η εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος και η άνοδος του Περικλή

Η οικονομική ανάπτυξη της Αθήνας επέφερε νέες κοινωνικές αναταραχές, καθώς τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα επιθυμούσαν μια ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική. Ο επικεφαλής των ριζοσπαστών δημοκρατών, ο *Εφιάλτης*, με πραξικοπηματικές μεταρρυθμίσεις περιόρισε τις αρμοδιότητες των αριστοκρατών. Μετά το θάνατο του Εφιάλτη, το 461 π.Χ. τη δημοκρατικοποίηση του καθεστώτος ολοκλήρωσε ο *Περικλής* ως ηγέτης της ριζοσπαστικής παράταξης, που εξελίχθηκε σε πολιτικό άνδρα μεγάλου αναστήματος.

Ο Περικλής αγορεύει στην Πνύκα

γ. Η ειρήνη με τους Πέρσες και τη Σπάρτη

Πρώτο μέλημα του Περικλή όταν ανέλαβε τα καθήκοντά του ήταν να εξασφαλίσει κλίμα ειρήνης και ευημερίας στην πόλη. Σύνηψε, το 449 π.Χ., συνθήκη ειρήνης με τους Πέρσες, που έμεινε γνωστή ως *Ειρήνη του Καλλία*, από το όνομα του αρχηγού της αθηναϊκής αποστολής στα Σούσα. Κατόπιν, το 445 π.Χ., ο Περικλής έκλεισε τριακονταετή ειρήνη με τη Σπάρτη. Μετά τις δυο αυτές συμφωνίες, ο Περικλής μπορούσε απερίσπαστος να ολοκληρώσει τα σχέδιά του για την ανάπτυξη της Αθήνας.

Ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο

II. Ο χρυσός αιώνας του Περικλή

Ο 5^{ος} αιώνας π.Χ. ονομάζεται χρυσός αιώνας του Περικλή, γιατί, χάρις στην εξέχουσα προσωπικότητα του ηγέτη της, η Αθήνα γνώρισε λαμπρή ανάπτυξη. Ο Περικλής εκλεγόταν για πολλά χρόνια στρατηγός με δημοκρατικές διαδικασίες. Ως έμπιστος ηγέτης του λαού κυριαρχούσε στην εκκλησία του δήμου και έχοντας την υποστήριξη της πλειοψηφίας του σώματος μπορούσε να πραγματοποιεί τις ιδέες του. Πέρα όμως από την εξέχουσα προσωπικότητα του ηγέτη, υπήρχαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε η Αθήνα να φτάσει στο απόγειο της πολιτικής και πολιτιστικής της ανάπτυξης.

Το Ερέχθειο

II. 1. Δημοκρατικό Πολίτευμα: την κλασική εποχή στην Αθήνα το πολίτευμα διευρύνεται περισσότερο υπέρ των ασθενέστερων τάξεων και ενθαρρύνεται η ενεργητικότερη συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια ζωή. Η συμμετοχή αυτή μεταφράζεται στις αυξημένες αρμοδιότητες που απέκτησε η Εκκλησία του Δήμου, τα λαϊκά δικαστήρια και η Βουλή των Πεντακοσίων. Θεσμοί όπως ο *οστρακισμός*, αλλά και οι δημόσιοι μισθοί ενίσχυαν το πνεύμα της λαϊκής κυριαρχίας. Τα μέτρα αυτά όμως δεν επεκτάθηκαν πέρα από τους πολίτες, δηλαδή τον κύκλο των ανθρώπων που είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Πλήρη πολιτικά δικαιώματα είχαν οι ενήλικες άρρενες των οποίων και οι δυο γονείς ήταν Αθηναίοι. Αντίθετα, στερούνταν πολιτικών δικαιωμάτων οι γυναίκες, οι μέτοικοι και οι δούλοι.

II. 2. Οικονομία: πέρα από την ευνομία, ένας από τους βασικότερους παράγοντες που επέτρεψαν στην Αθήνα να φτάσει σε αυτή την πολιτιστική κορύφωση ήταν η ισχυρή οικονομία της πόλης. Η γεωργία το εμπόριο και η βιοτεχνία αποτελούσαν τη βασική πηγή των εσόδων του κράτους. Η πόλη όμως πλούτισε από τις συμμαχικές εισφορές που ήταν πολύ προσοδοφόρες. Άμεση φορολογία στην Αθήνα δεν υπήρχε καθώς θεωρούνταν υπο-

τιμητική για τους πολίτες της. Ωστόσο η έμμεση φορολογία ήταν διαδεδομένη και μάλιστα σημαντικότερη μορφή της αποτέλεσαν οι *λειτουργίες*. Οι λειτουργίες ήταν η παροχή δαπανηρών υπηρεσιών στην πόλη, τις οποίες αναλάμβαναν υποχρεωτικά εύποροι πολίτες και είχαν μορφή έμμεσης φορολογίας, αλλά παράλληλα είχαν και τιμητικό χαρακτήρα. Χάρη στις αυξημένες προσόδους του το κράτος πρόσφερε οικονομική ενίσχυση στα λαϊκά στρώματα, που δεν διέθεταν περιουσία κι έπρεπε να συμμετέχουν στη διοίκηση του κράτους. Ανάμεσα στις παροχές που καθιερώθηκαν τότε, οι πιο αξιοσημείωντες ήταν η χρηματική αποζημίωση για τους λαϊκούς δικαστές, τους βουλευτές και τους κληρωτούς άρχοντες και τα *Θεωρικά*.

II. 3. Πολιτισμός: Στην κλασική εποχή ο ελληνικός πολιτισμός έφτασε στο αποκορύφωμα της ακμής του. Τον υψηλής στάθμης πολιτισμό της Αθήνας μαρτυρά η ανάπτυξη των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών, που εκείνη την εποχή έθεσαν τις βάσεις του σημερινού πνευματικού πολιτισμού.

α. Επιστήμες: Στα μαθηματικά αναδεικνύεται ο *Πυθαγόρας* με τους *Ελεάτες* και στην αστρονομία ο *Αναξαγόρας*. Στην ιατρική ο εμφανίζεται *Ιπποκράτης*. Δημιουργείται η πρώτη ιατρική σχολή, που βασίζεται στην παρατήρηση για τη διάγνωση και τα αίτια των ασθενειών. Ο *Αριστοτέλης* διακρίνεται στη φιλοσοφία, αλλά και για την επιστημονική του σκέψη. Ταξινομούνται οι επιστήμες, όπως η βιολογία, η ηθική και η πολιτική, θεμελιώνονται στην παρατήρηση και στην εμπειρία.

β. Γράμματα:

Ποίηση: η χορική λυρική ποίηση φτάνει στο αποκορύφωμά της με τα έργα του Πινδάρου, του Σιμωνίδη και του Βακχυλίδη. Αττικό δημιούργημα της εποχής είναι η δραματική ποίηση. Τόσο η τραγωδία όσο και η πολιτική κωμωδία έχουν την προέλευσή τους στη διονυσιακή λατρεία. Οι τραγωδίες παρουσιάζονταν σε μεγάλες γιορτές που διοργάνωναν οι Αθηναίοι, τα Μεγάλα Διονύσια και τα Λήναια. Οι γιορτές, τότε όπως και σήμερα, αποτελούσαν απόδραση από την καθημερινότητα, παράλληλα όμως συνέβαλαν στη δημιουργία της συλλογικής συνείδησης της κοινωνίας. Το θέατρο επιτελούσε τέτοιου είδους λειτουργία και για τους Αθηναίους αποτελούσε χώρο παιδείας. Από τους τραγικούς ποιητές διακρίνονται ο *Αισχύλος*, ο *Σοφοκλής* και ο *Ευριπίδης*. Στην κωμωδία ξεχωρίζουν τα έργα του Αριστοφάνη.

Ρητορική: στην πόλη συρρέουν από όλο τον κόσμο οι σοφιστές και αναπτύσσεται η ρητορική. Η ρητορική ήταν μιας μορφής πολιτική τέχνη καθώς αποτελούσε μια έμπρακτη γνώση της διακυβέρνησης της πολιτείας. Την καλλιέργεια της ικανότητας του ανθρώπου να αγορεύει δίδασκαν ειδικοί επαγγελματίες, οι σοφιστές. Οι δάσκαλοι της ρητορικής ταξίδευαν από τόπο σε τόπο και παρέδιδαν μαθήματα επί πληρωμή, γεγονός που καθιστούσε μόνο τους πλουσίους ικανούς να λαμβάνουν τέτοια παιδεία. Οι σημαντικότεροι σοφιστές ήταν ο *Πρωταγόρας* από τα Άβδηρα, ο *Γοργίας* από τους Λεοντίους και ο *Κριτίας* από Αθήνα.

Φιλοσοφία: τον 5^ο αιώνα π.Χ. η πόλη γίνεται το κέντρο της φιλοσοφικής σκέψης. Η φιλοσοφική αναζήτηση στρέφεται στον άνθρωπο και τις καθολικές ερμηνείες σχετικά με τις βασικές έννοιες και αξίες της ζωής, όπως το ηθικό, το καλό, το ωραίο, το αγαθό. Ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στους φιλοσόφους κατέχουν ο *Σωκράτης*, ο *Πλά-*

τωνας και ο Αριστοτέλης. Ο Σωκράτης δεν έγραψε τίποτα και τον γνωρίζουμε μέσα από τα γραπτά του μαθητή του Πλάτωνα. Στους διαλόγους του χρησιμοποιούσε τη μαιευτική μέθοδο και μέσω της διαλεκτικής, δηλαδή των ερωταποκρίσεων, έφτανε στον ορισμό των εννοιών. Η μέθοδος αυτή ονομάζεται επαγωγική μέθοδος.

Η Ακαδημία των Αθηνών. Τοιχογραφία του Ραφαήλ. Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 31, σελ. 252-253

Ιστοριογραφία: εκείνη την εποχή ιδιαίτερη άνθηση γνωρίζει και η ιστορία με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον *Θουκυδίδη*. Ο Θουκυδίδης συνέγραψε την ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου εγκαινιάζοντας την επιστημονική μέθοδο και την έρευνα στην ιστοριογραφία. Εγκαταλείποντας τη χρήση μύθων ή οποιασδήποτε μεταφυσικής εξήγησης, προσπάθησε να αποδώσει με αντικειμενικότητα την αλήθεια των γεγονότων και να τα ερμηνεύσει ορθολογικά. Ταξίδευε προσπαθώντας να εξακριβώσει τα γεγονότα από αυτόπτες μάρτυρες, ενώ παράλληλα διαχώριζε τις αιτίες από τις αφορμές και ενδιαφερόταν για τα βαθύτερα αίτια των πολιτικών πράξεων των κρατών. Στην εξιστόρηση των γεγονότων του Πελοποννησιακού πολέμου, που δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει, τον διαδέχθηκε ο *Ξενοφώντας*.

Ο Αθηναίος Θουκυδίδης έγραψε την ιστορία του πολέμου μεταξύ Πελοποννησίων και Αθηναίων, πως πολέμησαν μεταξύ τους. Άρχισε να γράφει μόλις ξέσπασε ο πόλεμος, επειδή προέβλεψε ότι θα είναι ο μεγαλύτερος και σπουδαιότερος από όλους τους παλαιότερους πολέμους. ... Αλλά θα είμαι ικανοποιημένος αν το έργο μου κριθί ωφέλιμο από όσους θελήσουν να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης θα είναι όμοια ή παραπλήσια. Έγραψα την Ιστορία μου για να μείνη αιώνιο κτήμα των ανθρώπων και όχι σαν έργο επίκαιρου διαγωνισμού για ένα πρόσκαιρο ακροατήριο...

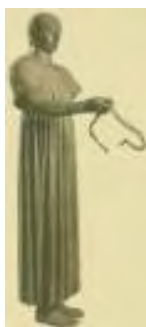
Θουκυδίδης, Ιστορίας Α', 1, 22, μετ. Αγγ. Βλάχου, Εστία, Αθήνα 2005, σ. 15, 29.

γ. **Τέχνες:** Οι Έλληνες του 5^{ου} αιώνα π.Χ. ήταν πρωτόποροι στην *αρχιτεκτονική* και τη *γλυπτική*. Η πόλη της Αθήνας ήταν ο κατά προτίμηση χώρος των δημόσιων έργων. Αυτή την εποχή δημιουργούνται και δεσπόζουν ποικίλα δημόσια κτήρια, όπως ναοί, βωμοί και θέατρα.

Ο Παρθενώνας

Αρχιτεκτονική: Τα χρήματα του συμμαχικού ταμείου χρησιμοποιήθηκαν για τα δημόσια έργα και την περάτωση του οικοδομικού προγράμματος της Αθήνας. Κατασκευάστηκε ο *Παρθενώνας* προς τιμήν της Αθηνάς Παρθένου, της πολιούχου θεότητας και συμβόλου του κράτους. Οι εργασίες ανέγερσής του άρχισαν το 447 π.Χ. Πρόκειται για ένα δωρικού ρυθμού μαρμάρινο κτίσμα, με πολλά ιωνικά στοιχεία. Την ίδια εποχή άρχισαν να χτίζονται τα *Προπύλαια* από το Μνησικλή, ένα έργο που δεν περατώθηκε. Εξαιρετικής ομορφιάς ήταν το *Ερέχθειο*, ένα περίτεχνο κτήριο ιωνικού ρυθμού με πλούσια διακόσμηση. Οι επιβλητικές κόρες (Καρυάτιδες) που βαστούν τη στέγη είναι το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό του ναού. Άλλοι σπουδαίοι ναοί ήταν ο ναός του Δία στην Ολυμπία, ο ναός του Ηφαίστου στην Αγορά και ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο. Την ίδια εποχή, με βάση το *πολεοδομικό σχέδιο* του *Ιπποδάμου*, οικοδομείται ο Πειραιάς, που εκείνη την εποχή εξελίσσεται στο κυριότερο εμπορικό κέντρο της Μεσογείου. Χτίζονται επίσης τα *Μακρά τείχη*, τα οποία συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά. Περιέκλειαν έναν φαρδύ και οχυρωμένο δρόμο που ξεκινούσε από την Αθήνα και έφτανε στην κυριότερη πηγή ανεφοδιασμού της. Πέρα από το δωρικό και τον ιωνικό ρυθμό στα μέσα του 5^{ου} αιώνα εμφανίζεται ο *κορινθιακός* ρυθμός, που χαρακτηρίζεται από το διακοσμημένο με ακάνθους κιονόκρανο.

Ο Ηνίοχος στους Δελφούς,

Γλυπτική: η γλυπτική εξελίσσεται αναπαριστώντας πιστά το ανθρώπινο σώμα, ενώ οι απεικονίσεις των προσώπων ακολουθούν το ρεαλισμό. Οι γλύπτες εκείνη την εποχή κατασκευάζουν τα έργα τους κυρίως από χαλκό. Ιδιαίτερα γνωστοί γλύπτες ήταν ο *Φειδίας* με το άγαλμα του Δία και ο *Μύρωνας* με το Δισκοβόλο.²³ Ανάμεσα στα σπουδαιότερα αγάλματα της εποχής ήταν το άγαλμα της Αθηνάς *Προμάχου* και το άγαλμα του *Ηνιόχου* στους Δελφούς. .

Ο δισκοβόλος του Μύωνα

²³ Πληροφορίες για τα *Γλυπτά* ή τα *Μάρμαρα του Παρθενώνα* υπάρχουν στην 21^η ενότητα του βιβλίου.

III. Πελοποννησιακός Πόλεμος

III. 1. Αίτια και αφορμές του πολέμου

«Η πραγματική βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν, καθώς νομίζω, το ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φοβέρισε τους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν».

Θουκυδίδης, Ιστορίας Α', 23-24

Τα βαθύτερα αίτια του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν η αύξηση της αθηναϊκής δύναμης μετά τους περσικούς πολέμους και ταυτόχρονα ο φόβος που προκλήθηκε στη Σπάρτη και στους συμμάχους της με την επέκταση της αθηναϊκής ηγεμονίας. Η αντίθεση επεκτεινόταν και σε πολιτικό επίπεδο που μεταφραζόταν σε αντιπαράθεση μεταξύ δημοκρατικών και ολιγαρχικών παρατάξεων. Επιπρόσθετη αιτία ήταν ο οικονομικός ανταγωνισμός ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Κορινθίους, επειδή ο Κορίνθιος έβλεπαν να διακυβεύονται ζωτικά τους συμφέροντα από την ανάπτυξη της αθηναϊκής ηγεμονίας.

Οι κυριότερες αφορμές της έναρξης του πολέμου ήταν: α. η συμμαχία των Κερκυραίων, αποικίας της Κορίνθου, με την Αθήνα, που προκάλεσε την αντίδραση της μητρόπολής της, Κορίνθου, β. η αποστασία της Ποτίδαιας, αποικίας της Κορίνθου, από την αθηναϊκή συμμαχία, που έφερε αντιμέτωπους τους Αθηναίους με τους Κορινθίους και γ. το «μεγαρικό ψήφισμα» της Αθήνας έναντι των Μεγαρέων, σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν στα μεγαρικά πλοία να ελλιμενίζονται σε λιμάνια της αθηναϊκής συμμαχίας, επειδή είχαν προσχωρήσει στην πελοποννησιακή συμμαχία. Τα γεγονότα αυτά μεγιστοποίησαν την εχθρότητα των Κορινθίων και άλλων συμμάχων, που στράφηκαν τότε επίσημα προς τη Σπάρτη για την απελευθέρωση των Ελλήνων από την αθηναϊκή κυριαρχία.

III. 2. Αρχιδάμειος πόλεμος

Ο Αρχίδαμος, βασιλιάς της Σπάρτης, εισβάλλει στην Αττική και τη λεηλατεί, ενώ ο λαός της είναι κλεισμένος στα Μακρά τείχη. Στο τέλος του πρώτου έτους των εχθροπραξιών ο Περικλής εκφωνεί στον Κεραμικό τον *Επιτάφιο* λόγο υπέρ των πεσόντων.

Αυτά είναι μαζί με πολλά άλλα, που κάνουν θαυμαστή την πόλη μας. Αγαπούμε το ωραίο, αλλά μένομε απλοί και φιλοσοφούμε χωρίς να είμαστε νωθροί. Τον πλούτο μας τον έχουμε για να τον χρησιμοποιούμε σε έργα και όχι για να καυχιόμαστε. Δεν θεωρούμε ντροπή τη φτώχεια. Ντροπή είναι να μην την αποφεύγης κανείς δουλεύοντας. Οι ίδιοι, εμείς, φροντίζουμε και τις ιδιωτικές μας υποθέσεις και τα δημόσια πράγματα κι ενώ ο καθένας μας φροντίζει τις δουλειές του, τούτο δεν μας εμποδίζει να κατέχουμε και τα πολιτικά. Μόνο εμείς θεωρούμε πως είναι όχι μόνον αδιάφορος, αλλά και άχρηστος εκείνος που δεν ενδιαφέρεται στα πολιτικά. Εμείς οι ίδιοι κρίνομε κι αποφασίζομε για τα ζητήματά μας και θεωρούμε πως ο λόγος δεν βλάφτει το έργο. Αντίθετα, πιστεύομε πως βλαβερό είναι το να αποφασίζης κανείς χωρίς να έχει φωτιστή. Διαφέρομε από τους άλλους και σε τούτο. Είμαστε τολμηροί, κι όμως ζυγίζομε καλά την κάθε επιχείρησή μας, ενώ τους άλλους η άγνοια τους κάνει θρασεείς και η γνώση αναποφάσιστους. Εκείνοι πρέπει να κρίνονται γενναιότεροι, όσοι ξέρουν καλά ποιο είναι το ευχάριστο και ποιο το φοβερό κι όμως δεν προσπαθούν ν' αποφύγουν τον κίνδυνο. ...

Με μια λέξη, τολμώ να το πω, η Αθήνα είναι ο δάσκαλος των Ελλήνων και νομίζω πως ο κάθε μας πολίτης θα μπορούσε, με την μεγαλύτερη ευκολία και χάρη, και πολλά και άξια έργα να κάνει σε πολλές εκδηλώσεις της ζωής. Ότι αυτό που λέω δεν είναι ρητορικός κομπασμός, αλλά η αλήθεια η πραγματική, το δείχνει η δύναμη της πολιτείας που, μόνη από όλες τις άλλες πόλεις, είναι ανώτερη από τη φήμη της στην ώρα της δοκιμασίας, η μόνη που οι εχθροί της, όταν τους νικήσωμε δεν αγανακτούν επειδή κατατροπώθηκαν από αναζίους, η μόνη που οι σύμμαχοί της δεν μπορούν να πουν ότι έχουν ανάξιο αρχηγό.

Θουκυδίδης, Ιστορίας Β' 40-41, μετ. Αγγ. Βλάχου, Εστία, Αθήνα 2005, σ. 148-149.

Κατά το δεύτερο έτος του πολέμου έπεσε στην Αθήνα λοιμός, που αποδεκάτισε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, ανάμεσα στους οποίους και τον Περικλή.

«Η αρρώστια ήταν τέτοια, ώστε οι λέξεις δεν φτάνουν για να την περιγράψει κανείς και χτυπούσε τόσο βαριά, ώστε δεν ήταν δυνατόν να αντέξει ανθρώπινη φύση. Ότι η αρρώστια αυτή δεν έχει καμιά σχέση με τις συνηθισμένες αρρώστιες, φάνηκε καθαρά από το ότι τα όρνια και τα άλλα τετράποδα ζώα, όσα τρώνε ανθρώπινο κρέας, δεν ζύγωναν τα πολλά άταφα σώματα κι αν τ' άγγιζαν φοφούσαν. [...] Καμιά κράση, ισχυρή ή αδύνατη, δεν μπορούσε να αντισταθεί στην αρρώστια που τους σάρωνε όλους, ακόμα κι εκείνους τους οποίους νοσήλευαν με κάθε φροντίδα».

Θουκυδίδης, Ιστορίας Β' 50-51

Οι πολεμικές συγκρούσεις του Αρχιδάμειου πολέμου περιορίζονται στον ελλαδικό χώρο. Μέχρι το 421 π.Χ. οι Αθηναίοι ανάμεσα σε άλλες θέσεις καταλαμβάνουν την Πύλο, αιχμαλωτίζοντας Σπαρτιάτες πολεμιστές στο νησάκι *Σφακτηρία*, ενώ οι Σπαρτιάτες καταλαμβάνουν την Αμφίπολη στη Μακεδονία. Το 421 π.Χ. υπογράφεται ειρήνη από τους δυο αντιπάλους, που ονομάστηκε *Νικίειος ειρήνη*, από το όνομα του Αθηναίου στρατηγού, Νικία. Μετά την υπογραφή της ειρήνης επανέρχεται το εδαφικό καθεστώς που υπήρχε πριν από τον πόλεμο.

III. 3. Σικελική εκστρατεία

Η υπερίσχυση των φιλοπόλεμων παρατάξεων, αλλά και η εμφάνιση του *Αλκιβιάδη* στην πολιτική σκηνή της Αθήνας, υπήρξαν δυο από τους καθοριστικότερους παράγοντες, που συνέβαλαν στη διάλυση της ειρήνης.

Το 416 π.Χ. η συμμαχική της Αθήνας πόλη Έγεστα της Σικελίας, ζήτησε τη βοήθεια των Αθηναίων εναντίον των Συρακουσίων. Αποφασίστηκε η εκστρατεία, που υπηρετούσε περισσότερο το φιλόδοξο πρόγραμμα του Αλκιβιάδη για την ικανοποίηση των προσωπικών του επιδιώξεων, αλλά και την εξάπλωση της αθηναϊκής ηγεμονίας και επικράτησε έναντι του μετριοπαθέστερου πολιτικού του αντιπάλου, *Νικία*.

Ο στόλος απέπλευσε το 415 π.Χ. με στρατηγούς τον Αλκιβιάδη, τον Νικία και τον Λάμαχο. Προτού όμως ξεκινήσουν οι πολεμικές επιχειρήσεις στη Σικελία, ο Αλκιβιάδης κλήθηκε να επιστρέψει στην Αθήνα για να δικαστεί, κατηγορούμενος για ανοσιουργήματα²⁴. Ο ίδιος τότε κατέφυγε στη Σπάρτη για πολιτικό άσυλο και έθεσε τις δυνάμεις του στην υπηρεσία του εχθρού εναντίον της πατρίδας του. Συμβούλεψε τους Σπαρτιάτες αφε-

²⁴ Στον Αλκιβιάδη είχε αποδοθεί η κατηγορία πως την παραμονή του απόπλου, μαζί με φίλους του είχαν αποκεφαλίσει τις ερμαϊκές στήλες, πράξη που θεωρήθηκε ιερόσυλη.

νός να στείλουν βοήθεια στους Συρακουσίους και αφετέρου να καταλάβουν το φρούριο της Δεκέλειας στην Αττική για να πολιορκήσουν την Αθήνα.

Η στρατιωτική βοήθεια με στρατηγό το *Γύλιππο* που έφτασε στη Σικελία, έκρινε την καταστροφική έκβαση του πολέμου. Το 413 π.Χ. έληξε η σικελική εκστρατεία με τη συντριπτική ήττα των Αθηναίων· οι στρατηγοί τους, Νικίας και Δημοσθένης, καθώς και οι περισσότεροι στρατιώτες θανατώθηκαν, ενώ όσοι επέζησαν πουλήθηκαν ως δούλοι ή τοποθετήθηκαν στα λατομεία, όπου ελάχιστοι επέζησαν.

III. 4. Δεκελεικός ή Ιωνικός πόλεμος

Οι Σπαρτιάτες πολιορκούν την Αθήνα από το φρούριο της Δεκέλειας στην Αττική, ενώ παράλληλα προκειμένου να επανδρώσουν ικανό στόλο για να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους, δέχονται χρηματική βοήθεια από τους Πέρσες. Εν τω μεταξύ στην Αθήνα, το 411 π.Χ. οι ολιγαρχικοί («καθεστώς των Τετρακοσίων») ανέλαβαν πραξικοπηματικά την πολιτική εξουσία, καταλύοντας τη δημοκρατία. Το 410 π.Χ. οι ολιγαρχικοί απομακρύνονται από την εξουσία, μην έχοντας καμία στήριξη και κατόπιν αντίδρασης του στόλου που βρισκόταν στη Σάμο και είχε ανακηρύξει εν τω μεταξύ στρατηγό τον Αλκιβιάδη.

Η Δεκέλεια

Οι πολεμικές επιχειρήσεις μεταφέρονται στα παράλια της Μ. Ασίας. Η νίκη του Αλκιβιάδη στην *Κύζικο* το 410 π.Χ. οδήγησε στο να αναγνωρισθεί στην Αθήνα *στρατηγός με απεριόριστη εξουσία*²⁵, αξίωμα που λίγο χρόνο μετά του αφαιρέθηκε και απομακρύνθηκε οριστικά. Το 406 π.Χ. ο αθηναϊκός στόλος νικά το σπαρτιατικό στις *Αργινούσες*, ενώ το 405 π.Χ. καταστρέφεται στους *Αιγός ποταμούς* από τις σπαρτιατικές δυνάμεις που βρίσκονταν τότε υπό την ηγεσία του Λύσανδρου. Αποκλεισμένοι από τη στεριά και από τη θάλασσα, και καταβεβλημένοι από την πείνα οι Αθηναίοι έστειλαν πρέσβεις για ειρήνη. Στη συνέλευση που έγινε στη Σπάρτη το 404 π.Χ. ανάμεσα στους νικητές και τους συμμάχους τους, αποφασίστηκαν οι όροι της ειρήνης για τους Αθηναίους: α. έπρεπε να καταδαφίσουν τα τείχη του Πειραιά και τα Μακρά τείχη, β. να παραδοθούν όλα τα πλοία του στόλου, πλην δώδεκα, και να επιστρέψουν οι πολιτικοί εξόριστοι, γ. να ακολουθούν τους Σπαρτιάτες στις εκστρατείες τους έχοντας τους ίδιους με αυτούς εχθρούς και φίλους.

III. 5. Αντίκτυπος του Πελοποννησιακού πολέμου

Ο εικοσιεπταετής εμφύλιος πόλεμος επέφερε καταστροφικά πλήγματα στον ελληνικό κόσμο, τόσο οικονομικά όσο ηθικά και πολιτικά. Οι ελληνικές πόλεις είχαν εξαθλιωθεί οικονομικά, καθώς οι καλλιέργειες είχαν εγκαταλειφθεί, ενώ είχαν παραλύσει το εμπόριο

²⁵ Καλογεροπούλου Α., 1978, σ. 313.

και η βιοτεχνία. Η πολιτισμική στάθμη είχε πέσει, από την ηθική κατάπτωση στην οποία είχε περιέλθει ο κόσμος, με την επιστροφή του στο δίκαιο του ισχυρού. Η πιο ολέθρια συνέπεια όμως ήταν ότι η ενότητα του ελληνικού κόσμου είχε διασπαστεί και οι συγκρούσεις επιδεινώνονταν από τις ολοένα συχνότερες πλέον επεμβάσεις των Περσών στις ελληνικές υποθέσεις.

IV. Η ηγεμονία της Σπάρτης

IV. 1. Το καθεστώς των Τριάντα τυράννων

Η ελπίδα των ελληνικών πόλεων ότι θα ανακτούσαν την ελευθερία τους, όπως τους είχε υποσχεθεί η Σπάρτη, διαψεύστηκε σύντομα. Ως η μόνη πλέον ηγέτιδα δύναμη της Ελλάδας, χρησιμοποίησε την ισχυρή της θέση για να εγκαθιδρύσει ολιγαρχικά πολιτεύματα. Το 404 π.Χ. οι Σπαρτιάτες εγκαθίδρυσαν στην Αθήνα το καθεστώς των «*τριάκοντα τυράννων*». Τους οχτώ μήνες της διακυβέρνησής τους επέβαλλαν ένα τρομοκρατικό καθεστώς που καταδικάζοντας σε θάνατο πολυάριθμους πολίτες, δημεύοντας περιουσίες και αναγκάζοντας πολλούς δημοκρατικούς να εγκαταλείψουν την πόλη. Το 403 π.Χ., οι δημοκρατικοί Αθηναίοι, με ηγέτη το *Θρασύβουλο*, καθαίρεσαν τους τριάντα τυράννους και αποκατέστησαν τη δημοκρατία.

IV. 2. Σπάρτη και Περσία. Η Ανταλκίδειος ειρήνη

Η Σπάρτη αντλούσε τη ισχυρή της θέση από τις φιλικές της σχέσεις με την Περσία. Η σχέση όμως αυτή κλονίστηκε, όταν το 401 π.Χ. ο Κύρος σκοτώθηκε σε σύγκρουση με τον αδερφό του και βασιλιά Αρταξέρξη. Τότε οι Έλληνες μισθοφόροι που πολεμούσαν στο στρατό του, με ηγέτη τον Ξενοφώντα, εγκατέλειψαν το στράτευμα και κατόρθωσαν να φτάσουν μέχρι τον Εύξεινο Πόντο.²⁶ Παράλληλα οι ιωνικές πόλεις ζήτησαν τη βοήθεια της Σπάρτης από φόβο για αντίποινα στην υποστήριξη που είχαν προσφέρει στον Κύρο. Ο βασιλιάς της Σπάρτης Αγησίλαος έδωσε νικηφόρες μάχες κατά των Περσών. Οι Πέρσες όμως χρησιμοποίησαν την αντιπάθεια πολλών ελληνικών πόλεων απέναντι στη Σπάρτη (Αθήνα, Θήβα, Κόρινθος, Άργος), για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση. Ξέσπασε έτσι ένας νέος εμφύλιος πόλεμος, ο *Βοιωτικός* ή *Κορινθιακός*²⁷ πόλεμος (395-387 π.Χ.). Οι νίκες του αντισπαρτιατικού συνασπισμού ανησύχησαν τον Πέρση βασιλιά για την ανασύσταση της αθηναϊκής δύναμης. Η Σπάρτη με εκπρόσωπο τον Ανταλκίδα έσπευσε τότε να συνάψει ειρήνη με τους Πέρσες. Η ειρήνη, που υπογράφηκε το 386 π.Χ. και έμεινε γνωστή ως *Ανταλκίδειος ειρήνη*, εξασφάλιζε την ειρήνη μεταξύ Σπάρτης και Περσίας με τους εξής όρους: α. οι ελληνικές πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας και η Κύπρος παραδίδονταν στην Περσία, β. η Ίμβρος, η Λήμνος και η Σκύρος παρέμεναν στους Αθηναίους και γ. οι άλλες ελληνικές πόλεις θα έμεναν αυτόνομες και ανεξάρτητες. Ο Μ. Βασιλέας απειλούσε να πολεμήσει με κάθε μέσο, όσους δεν αποδέχονταν τους όρους της ειρήνης. Την επίβλεψη των όρων της ειρήνης ανέλαβε η Σπάρτη που αφενός διατήρησε την κυριαρχία της, αφετέρου όμως μετατρεπόταν σε εκτελεστικό όργανο της Περσίας.

²⁶ Το γεγονός αυτό είναι γνωστό στην ιστορία ως η *Κάθοδος των Μυρίων* και περιλαμβάνεται στο έργο του ιστορικού Ξενοφώντα. Βλ. γλωσσάρι.

²⁷ Ονομάστηκε έτσι, γιατί οι πολεμικές επιχειρήσεις έλαβαν χώρα στην περιοχή της Βοιωτίας και της Κορίνθου.

IV. 3. Η ηγεμονία της Θήβας

Το 377 π.Χ. ιδρύεται η β' αθηναϊκή συμμαχία με κύριο στόχο να αποτρέψει τις σπαρτιατικές επεμβάσεις στις ελληνικές πόλεις. Την εποχή εκείνη άρχισε παράλληλα να ενισχύεται η δύναμη των Θηβών, υπό την ηγεσία του *Επαμεινώνδα*. Στόχος του ήταν να ενώσει την Βοιωτία σε ένα ενιαίο κράτος υπό την ηγεμονία των Θηβών, πράγμα που προκάλεσε την αντίδραση των Σπαρτιατών. Στη μάχη που έγινε στα *Λεύκτρα* το 371 π.Χ. η Σπάρτη υπέστη ολοκληρωτική ήττα με αποτέλεσμα να χάσει για πάντα την στρατιωτική της υπεροχή. Με την πτώση της σπαρτιατικής ηγεμονίας ενισχύθηκε η ιδέα της δημοκρατίας απέναντι στις ολιγαρχίες που ευνοούσε η Σπάρτη. Φαινόταν πια καθαρά ότι ο Επαμεινώνδας επεδίωκε την επέκταση της ηγεμονίας σε όλη την Ελλάδα. Έπρεπε όμως να υπερνικηθεί ένα ακόμα εμπόδιο: η ισχύς των Αθηναίων στη θάλασσα που αυξανόταν συνεχώς. Τα φιλόδοξα σχέδια του Επαμεινώνδα όμως δεν ευόδωσαν. Στη μάχη που έδωσε στη *Μαντίνεια* το 362 π.Χ., μετά από εισβολή του στην Πελοπόννησο, σκοτώθηκε. Μετά τον θάνατό του η ηγεμονία της Θήβας κατέρρευσε. Η πολιτική άνοδος της Θήβας είχε καθαρά επεισοδιακό χαρακτήρα. Συνέβαλε μόνο στην εξασθένηση των Αθηνών και της Σπάρτης. Αλλά και η αθηναϊκή υπεροχή στην θάλασσα δεν έμελλε να διαρκέσει πολύ. Κατά το *συμμαχικό πόλεμο* το 355 π.Χ., οι Αθηναίοι υποχώρησαν στις περσικές απειλές, που σήμαινε ότι η Αθήνα έπαυε πια να αποτελεί μεγάλη δύναμη, ικανή να επιβάλει τη θέλησή της.

Αισχύλος: τραγικός ποιητής (525-456 π.Χ.). Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια. Είχε κοινωνικές επαφές με πολλούς από τους εξέχοντες ποιητές της εποχής του. Έλαβε μέρος στη μάχη του Μαραθώνα και στη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Σημαντικότερα έργα του είναι η τρίλογία *Ορέστεια* (*Αγαμέμνων*, *Χοηφόροι*, *Ευμενίδες*), *Επτά επί Θήβας* κ.ά.

Αριστοτέλης: φιλόσοφος από τα Στάγειρα της Χαλκιδικής (384-322 π.Χ.). Φοίτησε στην Ακαδημία του Πλάτωνα για είκοσι χρόνια. Κατόπιν πρόσκλησης του Φιλίππου ανέλαβε την εκπαίδευση του Μ. Αλεξάνδρου. Στην Αθήνα ίδρυσε τη δική του σχολή, το *Λύκειο* ή *Περίπατο*. Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με όλα τα επιστημονικά και φιλοσοφικά θέματα συνδυάζοντας τη φιλοσοφική θεώρηση με την εμπειρική παρατήρηση. Υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους όλων των εποχών. Η επίδραση της αριστοτελικής φιλοσοφίας υπήρξε μεγάλη κατά τους αρχαίους όσο και κατά τους νεότερους χρόνους.

Αριστοφάνης: κωμικός ποιητής (445-385 π.Χ.). Τα θέματα που τον απασχόλησαν πήγαιναν από τα προβλήματα που απασχολούσαν την Αθήνα κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, όπως η ειρήνη, η δημοκρατία, οι νέες φιλοσοφικές ιδέες, αλλά και η οικονομική και η κοινωνική κρίση της αθηναϊκής κοινωνίας κατά την περίοδο αυτή. Η κωμωδία, όπως και η τραγωδία, υπηρετούσε τον παιδευτικό χαρακτήρα του θεάτρου. Προκειμένου να προβάλλει όλα αυτά τα προβλήματα, ώστε μέσα από τη συνειδητοποίησή τους να βρεθεί λύση, τα παρουσίαζε στην πιο ακραία τους μορφή. Σημαντικότερα έργα του είναι η *Ειρήνη*, η *Λυσιστράτη*, οι *Νεφέλαι*, οι *Σφήκες*, οι *Ορνίθες* κ.ά.

Επαγωγική μέθοδος: η μέθοδος κατά την οποία από έναν περιορισμένο αριθμό προτάσεων συνάγεται ένας καθολικός συμπερασμός. Επαγωγή είναι η πρόβαση από το μερικό στο γενικό. Η επαγωγική μέθοδος βασίζεται στην εμπειρία και στην παρατήρηση.

Ευριπίδης: τραγικός ποιητής που έζησε κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου (480-406 π.Χ.). Αγαπούσε την πόλη του, αλλά αντιμετώπιζε κριτικά την πολιτική δράση κατά τη διάρκεια του πολέμου και διαπίστωνε, ότι αυτή οδηγεί στην καταστροφή των δρώντων, δηλαδή της Αθήνας, μιας και αυτή ως δρων υποκείμενο υπερέβη όλους τους ηθικούς κανόνες. Σημαντικότερα έργα του είναι η *Μήδεια*, η *Εκάβη*, η *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, οι *Βάκχαι* κ.ά.

Θεωρικά: τα χρήματα που καταβάλλονταν από το δημόσιο ταμείο της Αθήνας στους άπορους πολίτες, προκειμένου να πληρώσουν το εισιτήριο των θεατρικών παραστάσεων.

Θουκυδίδης: ιστορικός. Γεννήθηκε πιθανώς στις αρχές της δεκαετίας του 450 π.Χ. Συνέγραψε την ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου, της σημαντικότερης όπως λέει, σύρραξης στον ελληνικό κόσμο. Υπηρέτησε ως ναύαρχος στον πόλεμο και εξορίστηκε, όταν απέτυχε να υπερασπιστεί την Αμφίπολη σε επέμβαση των Σπαρτιατών. Η μέθοδος που ακολούθησε στην εξέταση των ιστορικών γεγονότων ήταν καινοτόμος σε σχέση με τη μέχρι τότε συγγραφή της ιστορίας.

Κύρου Ανάβασις: ο Ξενοφών εξιστορεί την εκστρατεία του Πέρση σατράπη Κύρου εναντίον του αδερφού του Αρταξέρξη, βασιλιάς Περσίας, και κυρίως την περιπετειώδη επιστροφή και διάσωση των Ελλήνων μισθοφόρων που υπηρέτησαν στο στρατό του Κύρου, μέχρι το θάνατο του τελευταίου. Ένας από τους αρχηγούς των μισθοφόρων κατά την επιστροφή ήταν και ο ίδιος ο Ξενοφών.

Λειτουργίες: πολυδάπανες υπηρεσίες υπέρ της πόλης που αναλάμβαναν οι εύποροι πολίτες. Οι σημαντικότερες λειτουργίες ήταν η *τριηραρχία*, η *χορηγία*, η *γυμνασιαρχία*, η *εστίαση*, η *αρχιθεωρία* και η *ιπποτροφία*.

Μαιευτική: μέθοδος αναζήτησης της αλήθειας μέσα από τον διάλογο, την οποία εφαρμόσε ο Σωκράτης, οδηγώντας τον συνομιλητή με κατάλληλες ερωτήσεις να συνειδητοποιήσει την αλήθεια, την οποία ο τελευταίος έφερε μέσα του χωρίς να το γνωρίζει.

Μέτοικοι: Οι μέτοικοι ήταν ξένοι, Έλληνες και βάρβαροι, που κατοικούσαν μόνιμα σε μια πόλη και που για αυτό είχαν μεγαλύτερα προνόμια από τους προσωρινούς κατοίκους. Οι μέτοικοι της Αθήνας ήταν νομοταγείς, πλήρωναν έναν ειδικό φόρο και αν και ήταν ελεύθεροι να εμπορεύονται όπως ήθελαν, δεν μπορούσαν να έχουν δική τους γη. Ήταν ακόμα υποχρεωμένοι να υπηρετούν στο στρατό, αν και δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, και αφού έβρισκαν πολίτες που αναλάμβαναν την κηδεμονία τους (που λέγονταν *προστάτες*), έπρεπε να γίνουν δημότες σε έναν από τους δήμους.

Ξενοφών: ιστορικός (431/0-350 π.Χ.). Προερχόταν από εύπορη οικογένεια. Υπηρέτησε στον Πελοποννησιακό πόλεμο και ανέλαβε την επιστροφή των Ελλήνων μισθοφόρων στην Ελλάδα το 401 π.Χ. Συνέχισε τη συγγραφή του Πελοποννησιακού πολέμου μέχρι τη λήξη του. Τα ιστορικά του έργα είναι τα εξής: *Κύρου Ανάβασις*, *Ελληνικά*, *Αγησίλαος*, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, *Κύρου Παιδεία*.

Οστρακισμός: μια φορά το χρόνο ο λαός συγκεντρωνόταν στην Αγορά, μετά από απόφαση της εκκλησίας του δήμου, και ψήφιζε εναντίον οποιουδήποτε ατόμου θεωρούσε επικίνδυνο για το κράτος. Χρειάζονταν τουλάχιστον 6000 ψήφοι και όποιος έπαιρνε τις περισσότερες ψήφους εξοριζόταν για δέκα χρόνια.

Πλάτωνας: φιλόσοφος (428/7-348/7 π.Χ.). Έζησε κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο.

Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και για αυτό το λόγο είχε τη δυνατότητα να λάβει καθολική μόρφωση. Σπούδασε λογοτεχνία, επιστήμες, φιλοσοφία και μουσική. Παρακολούθησε τη διδασκαλία του Σωκράτη και ταξίδεψε αρκετά (Σικελία, Κ. Ιταλία, Αίγυπτο κ.ά.). Στην περιοχή του Κολωνού στην Αθήνα ίδρυσε τη δική του φιλοσοφική σχολή που ονομάστηκε *Ακαδημία*. Στην *Ακαδημία* διδάσκονταν αστρονομία, μαθηματικά και φιλοσοφία.

Σοφοκλής: τραγικός ποιητής που έζησε τον 5^ο αιώνα π.Χ. (496-406 π.Χ.). Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και έλαβε πλατιά παιδεία. Ασχολήθηκε κυρίως με τα προβλήματα που είχαν προκύψει από τη σχέση του πολίτη ως ατόμου με την πόλη. Από τα σημαντικότερα έργα του είναι η *Αντιγόνη*, ο *Οιδίπους Τύραννος* κ.ά.

Σωκράτης: φιλόσοφος (470/469-399 π.Χ.). Θεμελίωσε την *επαγωγική* και τη *μαιευτική* μέθοδο. Δίδαξε μόνο προφορικά, εμπλουτίζοντας και εμβαθύνοντας τη διαλεκτική και οριστικοποίησε τη στροφή της φιλοσοφίας από τη φύση προς τον άνθρωπο και την ανθρωποκεντρική θεώρηση του κόσμου.

Η άνοδος της Μακεδονίας:

Οργάνωση του Μακεδονικού στρατού και κράτους από τον Φίλιππο Β΄, Πολιτικό, στρατιωτικό και διοικητικό έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου

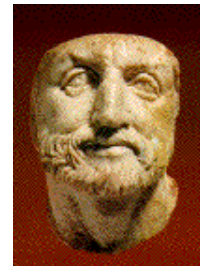
I. Ο Φίλιππος Β΄

Ο Φίλιππος ανέβηκε στο θρόνο το 357 π.Χ. Στόχος του ήταν η ισχυροποίηση του μακεδονικού κράτους. Εξασφάλισε τα σύνορά του προς βορρά υποτάσσοντας τους Παιόνες και τους Ιλλυρίους. Μέχρι το 342 π.Χ. είχε καταλάβει πόλεις της Χαλκιδικής και εδάφη της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, φτάνοντας μέχρι και τις δυτικές ακτές του Ευξείνου Πόντου. Ο Γ΄ Ιερός πόλεμος, που ξέσπασε στην Ελλάδα το 356 π.Χ., του έδωσε την ευκαιρία που αναζητούσε για να αναμιχθεί στις υποθέσεις της κεντρικής και νότιας Ελλάδας. Σύντομα οι κατακτήσεις του περιλάμβαναν τη Θεσσαλία κι έφταναν μέχρι τις Θερμοπύλες. Η ελληνική *Αμφικτυονία* ήταν ουσιαστικά υπό την ηγεσία του. Απώτερος στόχος του ήταν η ενοποίηση της Ελλάδας με σχέδιο για εκστρατεία εναντίον των Περσών. Το 346 π.Χ. με πρωτοβουλία του Φιλίππου συνήφθη ειρήνη με τους Αθηναίους, η οποία είχε τη μορφή αμυντικής συμμαχίας και έμεινε γνωστή ως *Φιλοκράτειος* ειρήνη.

I. 1. Αντιμακεδονική και Φιλομακεδονική παράταξη

Η ηγετική θέση της Μακεδονίας στην Ελλάδα δημιούργησε κλίμα αντιπαραθέσεων στην Αθήνα, λόγω της σταδιακής ενσωμάτωσης στο μακεδονικό κράτος των αποικιών της στη βόρεια Ελλάδα. Διαμορφώθηκαν τότε δυο παρατάξεις στην Αθήνα:

- Η *αντιμακεδονική* παράταξη. Οι εκπρόσωποί της έβλεπαν τα σχέδια του Φιλίππου ως απειλή για την ανεξαρτησία των ελληνικών πόλεων. Ο ρήτορας *Δημοσθένης* ήταν από τους κυριότερους εκφραστές της.²⁸
- Η *φιλομακεδονική* παράταξη. Σε αυτήν ανήκαν εκείνοι που θεωρούσαν ότι η ηγεμονία της Μακεδονίας εξέφραζε τη μόνη δυνατότητα για συνένωση της Ελλάδας. Αυτή την πολιτική εκπροσωπούσαν οι ρήτορες *Ισοκράτης* και *Αισχίνης*.

Ο Φίλιππος Β΄
της Μακεδονίας

«Υποστηρίζω πως έχεις υποχρέωση, χωρίς να παραμελήσεις κανένα από τα δικά σου συμφέροντα, να προσπαθήσεις να συνδιαλλάξεις τα κράτη των Αργείων, των Λακεδαιμονίων, των Θηβαίων και το δικό μας. Γιατί αν κατορθώσεις να συνδιαλλάξεις αυτά, και των άλλων τη συμφιλίωση χωρίς δυσκολία έπειτα θα πετύχεις. Όλα τα άλλα κράτη από τα τέσσερα αυτά εξαρτώνται, σ' όποιο τύχει απ' αυτά καταφεύγουν στις δύσκολες στιγμές τους, κι από κει παίρνουν τις ενισχύσεις που χρειάζονται. Έτσι, αν τα τέσσερα μόνο κράτη πείσεις να σκέπτονται σωστά, και τα άλλα όλα από πολλά δεινά θα τα απαλλάξεις».

Ισοκράτης, *Φίλιππος, 1α΄*, Μετ. Β. Λαούρδα

²⁸ Οι αντιμακεδονικές πολιτικές πεποιθήσεις του *Δημοσθένη* είναι σαφείς στους *Φιλιππικούς* και *Ολυνθιακούς* λόγους του.

1. 2. Η μάχη της Χαιρώνειας

Ο Δημοσθένης είχε καταφέρει να πείσει αρκετές πόλεις της κεντρικής Ελλάδας να δημιουργήσουν συνασπισμό εναντίον του Φιλίππου. Το 339 π.Χ. ξέσπασε ένας νέος *Ιερός πόλεμος*, αυτή τη φορά εναντίον των Λοκρών της Άμφισσας. Με απόφασή τους οι Αμφικτύονες ανέθεσαν τη διεξαγωγή του πολέμου στο Φίλιππο, εφόσον ήταν ηγεμόνας των Αμφικτυόνων. Οι Αθηναίοι και οι Θηβαίοι ένωσαν τις δυνάμεις τους στην αποφασιστική μάχη της Χαιρώνειας το 338 π.Χ. Η νίκη του Φιλίππου έναντι του αντίπαλου συνασπισμού άνοιγε το δρόμο για την υλοποίηση του πολιτικού του σχεδιασμού.

1. 3. Το Συνέδριο της Κορίνθου

Στις αρχές του 337 π.Χ. ο Φίλιππος συγκάλεσε συνέδριο των ελληνικών πόλεων στην Κόρινθο, στο οποίο συμμετείχαν όλες εκτός από τη Σπάρτη. Οι σημαντικότερες αποφάσεις του συνεδρίου ήταν:

- συμφωνία για κοινή ειρήνη μεταξύ των ελληνικών πόλεων, που διατηρούσαν την αυτονομία και την πολιτική ανεξαρτησία τους.
- συγκρότηση αμυντικής και επιθετικής συμμαχίας των ελληνικών πόλεων εναντίον των Περσών.
- εκστρατεία κατά των Περσών για να εκδικηθούν για τις λεηλασίες και τα δεινά που τους είχαν προκαλέσει οι Πέρσες στους Περσικούς πολέμους.
- Ο Φίλιππος ορίστηκε ηγεμόνας της πανελληνίας εκστρατείας εναντίον των Περσών.

Ο Φίλιππος όμως δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει τα σχέδια του. Ενώ προετοιμαζόταν για αναχώρηση, τον Αύγουστο του 336 π.Χ. δολοφονήθηκε.

II. Ο Μέγας Αλέξανδρος

Τον Φίλιππο διαδέχθηκε στο θρόνο ο γιος του Αλέξανδρος Γ' (336-323 π.Χ.). Τα μέλη του συνεδρίου της Κορίνθου ανανέωσαν στο πρόσωπο του Αλεξάνδρου τους όρκους και τον τίτλο που είχαν δώσει στο Φίλιππο. Ο Αλέξανδρος αμέσως μετά το θάνατο του Φιλίππου εκτέλεσε τους δολοφόνους του πατέρα του και με αποφασιστικότητα κατέστειλε τις εξεγέρσεις, που είχαν ξεσπάσει σε πολλές ελληνικές πόλεις για την απαλλαγή από τη μακεδονική ηγεμονία. Με σκληρότητα τιμώρησε τη Θήβα που εξεγέρθηκε εναντίον του. Το 334 π.Χ. αναχώρησε από την Πέλλα για την πανελλήνια εκστρατεία, ορίζοντας υπεύθυνο στρατηγό στη Μακεδονία τον Αντίπατρο.

Ο Μ. Αλέξανδρος. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό δάπεδο από την Πομπηία, που απεικονίζει τη μάχη στην Ισσό. Γύρω στο 300 π.Χ. Εθνικό Μουσείο Νεάπολης.

II. 1. Η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου

α. Η Πανελλήνια εκστρατεία και η κατάλυση του περσικού κράτους

Τον Ιούνιο του 334 π.Χ., ύστερα από τη νίκη στο *Γρανικό*, ο Αλέξανδρος κατέλαβε το βόρειο τμήμα της Μ. Ασίας. Απελευθέρωσε τις Ιωνικές πόλεις και εγκαθίδρυσε δημοκρατικά πολιτεύματα. Προελαύνοντας, πέρασε από το *Γόρδιο* κοντά στο Σαγγάριο. Σύμφωνα με το θρύλο, ο άνθρωπος, που θα μπορούσε να λύσει τον *γόρδιο δεσμό*, θα κυβερνούσε την Ασία. Ο Αλέξανδρος τον έκοψε με το σπαθί του. Το 333 π.Χ. στη μάχη της *Ισσού* αντιμετώπισε τις στρατιές του Δαρείου, ο οποίος νικήθηκε και διέφυγε. Στον νικητή περιήλθαν τα γυναικεία μέλη της βασιλικής οικογένειας. Η συμπεριφορά του Αλεξάνδρου ήταν βασιλική απέναντί τους.

Ο Αλέξανδρος συνέχισε την προέλαση προς το Νότο. Κυρίευσε την Τύρο το 332 π.Χ., έπειτα από πολιορκία εφτά μηνών και κατευθύνθηκε προς την Αίγυπτο το 331 π.Χ., όπου ο λαός και οι ιερείς τον υποδέχθηκαν ως σωτήρα από τον περσικό ζυγό. Κατόπιν, κατευθύνθηκε στο μαντείο του Δία Αμμωνα στην όαση Σίβα. Οι ιερείς εκεί τον ανακήρυξαν γιο του θεού. Μετά την Αίγυπτο ξαναπέρασε στην Ασία. Στη μάχη στα *Γαυγάμηλα*, το 331 π.Χ., αντιμετώπισε το Δαρείο, που του διέφυγε ακόμη μια φορά. Κατέλαβε τη *Βαβυλώνα*, τα *Σούσα* και την *Περσέπολη*, όπου τον υποδέχθηκαν με επισημότητα άρχοντες και ιερείς. Εκεί ο Αλέξανδρος πυρπόλησε τα ανάκτορα των *Αχαιμενιδών* για να εκδικηθεί για τα ανοσιουργήματα, που διέπραξε ο Ξέρξης κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων. Το 330 π.Χ. φτάνοντας στα *Εκβάτανα* είχε εκπληρώσει την αποστολή της πανελλήνιας εκστρατείας, που είχε αναλάβει με το συνέδριο της Κορίνθου. Απέλυσε τον ελληνικό στρατό με πλούσια δώρα και κράτησε μόνο τους Μακεδόνες στρατιώτες για να συνεχίσει την εκστρατεία του. Από τότε και στο εξής, ο Αλέξανδρος θα πολεμούσε σαν βασιλιάς της Μακεδονίας.

β. Η προέλαση στις ανατολικές σατραπείες της περσικής αυτοκρατορίας και στην Ινδία

Η εκστρατεία του Αλεξάνδρου συνεχίστηκε προς τις ανατολικές σατραπείες του περσικού κράτους. Αυτά ήταν τα πιο δύσκολα χρόνια του πολέμου στην Ασία. Μέσα σε τρία χρόνια, από το 330 μέχρι το 327 π.Χ. κατέλαβαν την *Δραγγιανή*, την *Αραχωσία*, τη *Βακτριανή* και τη *Σογδιανή*. Την άνοιξη του 329 π.Χ. πέρασε τον *Ινδικό Καύκασο*, που θα τον έφερνε ως την *Ινδία*. Στα χρόνια αυτά ανήκουν οι θανατικές εκτελέσεις των Φιλώτα, Παρμενίωνα και του φίλου του Κλείτου και δείχνουν το κλίμα συνομοσιών, αλλά και το ψυχολογικό αντίκτυπο που είχε στο περιβάλλον του η φιλοπερσική πολιτική του. Τα δείγματα αυτά ήταν τα πρώτα δείγματα αποξένωσης του Αλεξάνδρου από τους Μακεδόνες και τους άλλους Έλληνες του περιβάλλοντός του. Όσο περισσότερο γινόταν ισχυρή στον Αλέξανδρο η ιδέα της κοσμοκρατορίας τόσο πιο πολύ μειωνόταν η αμοιβαία κατανόηση.

Εκστρατεύοντας στην Ινδία εισέβαλε στο *Παντζάμπ* (Πενταποταμία), κατέλαβε την ισχυρή θέση *Αορνο Πέτρα* (Πισάρ) και το 326 π.Χ. νίκησε στον ποταμό *Υδάσπη* τον βασιλιά Πώρο. Έφτασε μέχρι τον *Υφασι* και τον *Γάγγη* ποταμό. Οι αντιστάσεις, που συνάντησε από το στρατό του, τον υποχρέωσαν να εγκαταλείψει την ιδέα της προέλασης και να επιστρέψουν στη Βαβυλώνα. Το 324 π.Χ., έστειλε από τα Σούσα *δυο διατάγματα* στην Ελλάδα, που προκάλεσαν το αντιμακεδονικό μένος.

Στο νου του Αλεξάνδρου είχε γεννηθεί η ιδέα να εξερευνήσει τη Δύση ως τις στήλες του Ηρακλέους και να γίνει ο κύριος όλης της οικουμένης. Αρρώστησε, όμως, ξαφνικά, και πέθανε την άνοιξη του 323 π.Χ. στη Βαβυλώνα, ενώ προετοίμαζε τον περίπλου της Αραβίας.

Παρά το περιορισμένο χρονικό διάστημα της βασιλείας του (336-323 π.Χ.) και το νεαρό της ηλικίας του —ήταν μόλις 33 ετών όταν πέθανε— ο Αλέξανδρος έμεινε ζωντανός στη μνήμη των λαών. Η μορφή και η δράση του συνυφάνθηκαν με τη λαϊκή φαντασία και δημιούργησαν το θρύλο ενός μυθικού ήρωα στην παράδοση πολλών λαών.

«Βασίλεψε δώδεκα χρόνια και οχτώ μήνες· στο σώμα ήταν ωραιότατος και αγαπούσε ιδιαίτερα τους κινδύνους· έπαιρνε αποφάσεις αμέσως κι ήταν εξαιρετικά ανδρείος, φιλότιμος, ριψοκίνδυνος και ευσεβής ... κι άξιος να ενθουσιάζει την ψυχή των στρατιωτών και να τους γεμίζει ελπίδες καλές και στις επικίνδυνες περιστάσεις να εξαφανίζει το φόβο τους με την αφοβία του...».

Αρριανού, Αλεξάνδρου Αναβασις, Ζ', κεφ. 28, απόδοση Α. Κ.

II. 2. Το έργο του Αλεξάνδρου

α. Πολιτικό έργο: Με την κατάκτηση της Ανατολής ο ελληνισμός οδηγήθηκε στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου. Στόχος του Αλεξάνδρου ήταν να ενώσει την αυτοκρατορία και να τη συνδέσει σαν κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύνολο. Καλούσε όλους τους ανθρώπους να θεωρούν πατρίδα τους ολόκληρη την κατοικημένη γη, όπου θα είχαν ομόνοια, ειρήνη και κοινότητα συμφερόντων. Ο Αλέξανδρος δεν απέβλεπε στην υποδούλωση των λαών και στην ισοπέδωση των εθνικών ιδιομορφιών. Προσπάθησε να διατηρήσει το δίκαιο και να διαφυλάξει τα έθιμα κάθε λαού. Πίστευε ότι ο φυλετικός συγκερασμός ήταν ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί η ομόνοια μεταξύ των λαών. Ο ίδιος παντρεύτηκε το 324 π.Χ. τη Βαρσίνη, κόρη του Δαρείου και το 327 π.Χ. τη Ρωξάννη, κόρη του ηγεμόνα της Βακτριανής.

β. Διοικητικό έργο: Διατήρησε το θεσμό των σατραπειών αναθέτοντας τη διοίκησή τους σε Έλληνες ή Πέρσες ηγεμόνες. Η βασιλική εξουσία του Αλεξάνδρου είχε τη μορφή της απόλυτης μοναρχίας. Δημιούργησε στρατιωτικά σώματα μισθοφόρων.

γ. Οικονομικό έργο: Η κατοχή των κατεκτημένων περιοχών εξασφαλίστηκε με τις πόλεις που ιδρύθηκαν και έφεραν όλες το όνομα του Αλεξάνδρου. Μερικές από αυτές κτίστηκαν σε τόσο σημαντικές από συγκοινωνιακή άποψη θέσεις, ώστε ακμάζουν ακόμα και σήμερα. Έχτισε περίπου εβδομήντα πόλεις, οι οποίες εξελίχθηκαν σε εμπορικά και πνευματικά κέντρα. Η σημαντικότερη από όλες ήταν η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Την ανάπτυξη της οικονομίας ενίσχυσε επίσης η δημιουργία ενιαίου νομισματικού συστήματος στην απέραντη αυτοκρατορία.

δ. Πολιτιστικό έργο: Το εκπολιτιστικό του έργο είναι τεράστιο σε σημασία. Διαδόθηκε η ελληνική γλώσσα και ο ελληνικός πολιτισμός και υιοθετήθηκαν πολιτισμικά στοιχεία από την παράδοση των λαών της Ανατολής. Διαμορφώθηκαν, έτσι οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός οικουμενικού κράτους. Επιπλέον, η εκστρατεία του Αλεξάνδρου ήταν επανδρωμένη άρτια από καλλιτέχνες, ποιητές, φιλοσόφους και ιστορικούς. Γεωγράφοι, υδρογράφοι, γεωλόγοι, βοτανολόγοι και άλλοι επιστήμονες ήρθαν μαζί

του για να μελετήσουν και να περιγράψουν τα αξιοπερίεργα, που παρουσίαζε η γλωσσική και η πανίδα της Ασίας.

«Μεγάλα και θαλάσσια κήτη ζουν συνήθως εις τον Ωκεανό και πολύ μεγαλύτεροι ιχθύες, από ότι στην ιδική μας Μεσόγειο θάλασσα. Ο Νέαρχος αναφέρει ότι, ενώ παρέπλεαν την χώρα των Κυζίων, κατά την αυγή, είδαν νερό της θάλασσας το οποίο εκτινασσόταν και υψωνόταν με ορμητικότητα, όπως ακριβώς συμβαίνει με τις καταιγίδες. Επειδή κατεπλάγησαν, ζήτησαν να μάθουν από εκείνους οι οποίοι έπλεαν προς την παραλία, τι ήταν αυτό το φαινόμενο και από τι δημιουργείτο. Αυτοί αποκρίθηκαν, ότι υπήρχαν θαλάσσια κήτη, τα οποία περιπλανώμενα στη θάλασσα, εξετίνασσαν το νερό προς τα πάνω με φύσημα, οπότε έντρομοι οι ναύτες άφησαν να τους πέσουν οι κόπες από τα χέρια. [...]».

Πλουτάρχου, Κλεομένης, 13, Μετ. Α, Πουρνάρα

Φαίνεται καθαρά πως ο Αριστοτέλης καλλιέργησε στο νεαρό (Αλέξανδρο) την αγάπη για τη μάθηση εγκυκλοπαιδικής μορφής, με ειδικό ενδιαφέρον για την επιστημονική έρευνα και την ιατρική. Η σπουδή της γεωγραφίας, της ζωολογίας, της βοτανικής και της εθνολογίας θα ωφελούνταν άμεσα από αυτό και ακόμα η υγεία των αντρών του, γιατί δεν υπεραγαπούσε μόνο τη θεωρία της ιατρικής αλλά βοηθούσε και στην πράξη αρρώστους φίλους και όριζε θεραπείες.

Botsford & Robinson, Αρχαία Ελληνική Ιστορία, MIET, Αθήνα 2003, σ. 356-7.

- **Ελληνιστική κοινή:** η αττική διάλεκτος, η διάλεκτος της ισχυρότερης πόλης-κράτους, της Αθήνας, υιοθετήθηκε από τους μακεδόνες βασιλείς και μεταφέρθηκε με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου, μέχρι τις Ινδίες. Ήδη από τον 4^ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκε η **κοινή**, ένα κοινό γλωσσικό εργαλείο που κυριάρχησε σε όλο το γεωγραφικό εύρος της ελληνικής κυριαρχίας και επιρροής που άνοιξαν οι κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου. Αυτή τη μορφή γλώσσας μιλούσαν αλλόγλωσσοι που είτε έγιναν δίγλωσσοι είτε εγκατέλειψαν τη μητρική τους γλώσσα για να γίνουν ελληνόφωνοι.²⁹

III. Πολιτισμός του 4^{ου} αιώνα π. Χ.

α. Γράμματα: Ποίηση: στην ποίηση εμφανίζεται η *Νέα Κωμωδία* με κύριο εκφραστή το *Μένανδρο*. Ο θεματικός της κύκλος εγκαταλείπει την πολιτική σάτιρα και αντλεί τα θέματά του από την καθημερινή ζωή.

- **Ιστοριογραφία:** στην ιστοριογραφία ξεχωρίζει ο ιστορικός *Ξενοφών*,³⁰ που όπως ήδη είδαμε συνέχισε το έργο του Θουκυδίδη.
- **Ρητορική:** η ρητορική γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση τον 4^ο αιώνα π.Χ. με κύριους εκφραστές τον *Δημοσθένη*, τον *Ισοκράτη*, τον *Λυσία* και τον *Αισχίνη*.
- **Φιλοσοφία:** στη φιλοσοφία, όπως ήδη έχουμε δει κυριαρχούν ο *Πλάτων* και ο *Αριστοτέλης*.³¹

²⁹ Χριστίδης Α. –Φ., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 175, 193.

³⁰ Βλ. 4η ενότητα.

³¹ Βλ. 4η ενότητα.

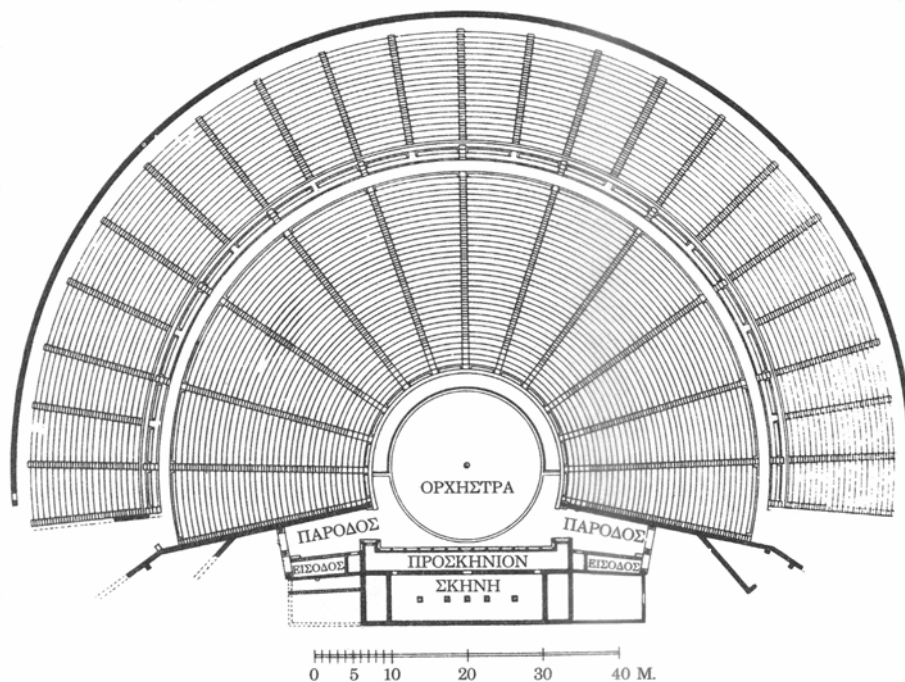
- **Επιστήμη:** διευρύνονται οι ορίζοντες της *γεωγραφίας* και της *εθνογραφίας*, ενώ παράλληλα πλουτίζουν με νέες γνώσεις η φυσική, η ζωολογία και η βοτανική. Ιδιαίτερη θέση κατέχει ο Νέαρχος με τον *Παράπλου*, που περιγράφει τις εξερευνητικές αποστολές, που συνόδευαν την εκστρατεία του Αλεξάνδρου.

β. Τέχνη:

Αρχιτεκτονική: Ο 4^{ος} αιώνας π.Χ. διακρίνεται ιδιαίτερα για την αστική του αρχιτεκτονική· σε πολλές πόλεις χτίζονται θέατρα, στάδια και ναοί. Ο *κορινθιακός* ρυθμός χρησιμοποιείται ευρύτερα. Πολλοί νέοι και σπουδαίοι ναοί, που χτίζονται τότε, είναι ο ναός της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα, ο ναός του Δία στη Νεμέα, ο ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο, ο ναός του Απόλλωνα στους Δελφούς κ.ά. Εξέχουσα θέση έχουν μνημεία, όπως η *θόλος* και το θέατρο της Επιδαύρου, το Μουσωλείο της Αλικαρνασσού και το μνημείο του Λυσικράτους.

Γλυπτική: τα αγάλματα τώρα χαρακτηρίζονται από περισσότερο ρεαλισμό και έκφραση της ψυχικής διάθεσης. Από τους γλύπτες ξεχωρίζουν ο *Πραξιτέλης*, με τον *Ερμή* και την *Αφροδίτη της Κνίδου*, ο *Σκόπας* και ο *Λύσιππος*.

Ζωγραφική: τα κυριότερα δείγματα για τη ζωγραφική τα αντλούμε από τις τοιχογραφίες. Στις απεικονίσεις επικρατεί ο ρεαλισμός με θέματα από την καθημερινή ζωή και τους μύθους. Από τους ζωγράφους ξεχωρίζουν ο *Πάμφυλος*, ο *Απελλής* και ο *Πρωτογένης*, ενώ εξαιρετικές είναι οι τοιχογραφίες από τους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας.

Το θέατρο της Επιδαύρου κάτωψη.

Αμφικτυονία: θρησκευτική οργάνωση στην οποία συμμετείχαν οι κάτοικοι περιοχών που γειτνιάζαν στην αρχαία Ελλάδα με επίκεντρο έναν ναό κοινής λατρείας και η οποία εξελίχθηκε αργότερα σε πολιτική ομοσπονδία πόλεων-κράτων.

Αρριανός: ιστορικός που έζησε το 2^ο αιώνα μ.Χ. Στο έργο του *Αλεξάνδρου Ανάβασις* εξιστορεί ολόκληρη την εκστρατεία του Αλεξάνδρου. Πηγή του Αρριανού ήταν τα απομνημονεύματα του Πτολεμαίου, βασιλιά της Αιγύπτου, που βασίζονταν στις αναμνήσεις του από την εποχή που υπηρετούσε στο στρατό του Αλεξάνδρου.

Αχαιμενίδες: ονομασία της Περσικής αυτοκρατορίας. Στο θρόνο της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών βρισκόταν ο Μέγας Βασιλέας. Ο Αλέξανδρος εκτοπίζοντας το Δαρείο και κυριεύοντας όλα τα εδάφη της περσικής αυτοκρατορίας θεωρούσε τον εαυτό του διάδοχο του θρόνου της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών.

Δημοσθένης: (384-322 π.Χ.), Αθηναίος ρήτορας. Υπήρξε ο κύριος εκφραστής της αντιμακεδονικής παράταξης. Οι λόγοι του δίνουν μια πολύ λεπτομερή εικόνα των πολιτικών, νομικών και κοινωνικών συνθηκών της Αθήνας του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Διατάγματα Αλεξάνδρου: Το αντιμακεδονικό πνεύμα μεγάλωνε στην Ελλάδα εξαιτίας δύο διαταγμάτων του Αλεξάνδρου το 324 π.Χ.: το πρώτο αφορούσε τη θεοποίησή του και το δεύτερο την επιστροφή των πολιτικών εξόριστων και την απόδοση της περιουσίας τους. Οι Έλληνες ήταν αρκετά πρόθυμοι να του αποδώσουν θεϊκές τιμές, αλλά δεν ήταν δυνατό να δεχθούν πίσω στις πόλεις τους 20.000 εξόριστους. Η άρνηση των Αθηναίων και των Αιτωλών να υπακούσουν στην διαταγή οδήγησε σε σύγκρουση, που έγινε όμως μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου.

Εταίροι: οι αριστοκράτες που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους ως έφιπποι στο Μακεδονικό στρατό.

Θόλος: κυκλικό κτήριο. Πρόκειται για μια αρχιτεκτονική μορφή που επικράτησε τον 4^ο αιώνα π.Χ.

Ιερός πόλεμος (339 π.Χ.): το αμφικτυονικό συνέδριο των Δελφών κατηγόρησε τους Αμφισσείς, ότι είχαν καλλιεργήσει κτήματα του μαντείου και τους κήρυξε πόλεμο, ορίζοντας αρχιστράτηγο το Φίλιππο.³²

Ιερός Πόλεμος Γ': Το 356 π.Χ. ξέσπασε εμφύλιος ή «ιερός πόλεμος» ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις. Το αμφικτυονικό συνέδριο στους Δελφούς επέβαλε βαρύ χρηματικό πρόστιμο στους Φωκείς, γιατί καταπάτησαν κτήματα του Μαντείου των Δελ-

³² Τσακτσίρα Λ., Τιβερίου Μ., 1996, σ. 222.

φών. Οι Φωκείς κατέλαβαν το Μαντείο και με τα οικονομικά μέσα που εξασφάλισαν από τη λεηλασία των θησαυρών του προσέλαβαν μισθοφόρους. Οι Θηβαίοι, οι Λοκροί και οι Θεσσαλοί ανέλαβαν το 355 π.Χ. *Ιερό πόλεμο* εναντίον των Φωκέων και ζήτησαν τη βοήθεια του Φιλίππου. Ο μακεδονικός στρατός έφτασε ως τις Θερμοπύλες, αλλά απέφυγε να συγκρουστεί με τον αθηναϊκό στρατό, που μαζί με τη Σπάρτη, την Αχαΐα και τις Φερέες Θεσσαλίας είχαν πάρει το μέρος των Φωκέων. Τελικά το 346 π.Χ. ο μακεδονικός στρατός πέρασε τις Θερμοπύλες και οι Φωκείς παραδόθηκαν. Οι Θεσσαλοί μετά τη νίκη εξέλεξαν τον Φίλιππο επικεφαλής της Θεσσαλικής ομοσπονδίας. Το Αμφικτυονικό συνέδριο επέβαλε στους Φωκείς αποπλισμό, πληρωμή αποζημίωσης στον Απόλλωνα και εξοβελισμό από την Αμφικτυονία. Στη θέση τους εκλέχτηκαν μέλη οι Μακεδόνες. Οι δυο ψήφοι της Φωκίδας μεταφέρθηκαν στο Φίλιππο. Από τότε και στο εξής διαμορφώθηκε στο Αμφικτυονικό συνέδριο μια σαφής πλειοψηφία από τους Μακεδόνες, τους συμμάχους και τους φίλους τους.

Ισοκράτης: (436-338 π.Χ.), Αθηναίος ρητοροδιδάσκαλος, που άσκησε μεγάλη επιρροή. Υπήρξε ο κύριος εκφραστής της πανελληνίας ιδέας.

Πεζέταιροι: Το βασικό σώμα στρατού αποτελούμενο από πεζούς στρατιώτες που αποτελούσαν τη μακεδονική φάλαγγα.

Σάρισα: μακρύ δόρυ (περίπου 6 μέτρα) των Μακεδόνων οπλιτών από ελαφρύ και εύκαμπτο ξύλο.

Σατραπεία: επαρχία του περσικού κράτους. Η διοίκηση του περσικού κράτους ήταν μοιρασμένη σε σατραπείες, τις οποίες διοικούσαν οι σατράπες, δηλαδή οι επιμελητές της χώρας.

Η ελληνιστική εποχή

I. Ελληνιστική Εποχή.

Η ελληνιστική εποχή ξεκινά με το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου, το 323 π.Χ. και τελειώνει το 31 π.Χ. με τη ναυμαχία στο Άκτιο, όπου το τελευταίο ελληνιστικό βασίλειο υποτάσσεται στους Ρωμαίους. Η εποχή παίρνει το όνομά της από το ρήμα *ελληνίζω* [= συμπεριφέρομαι ως Έλληνας].

α. Βασικά χαρακτηριστικά:

- Επικρατεί πνεύμα *κοσμοπολιτισμού* και ο χαρακτήρας του ελληνικού πολιτισμού γίνεται *οικουμενικός*. Η εποχή χαρακτηρίζεται από την εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμικού στοιχείου στην Ανατολή, που προκαλείται από τις μεταναστεύσεις των Ελλήνων. Στις νέες πόλεις που δημιουργούνται στην Ανατολή συνυπάρχουν τα ελληνικά με τα επιτόπια πολιτισμικά στοιχεία, γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία ενός πολιτιστικού πλουραλισμού.
- Διαδίδεται η *ελληνιστική κοινή*. Η αλεξανδρινή *κοινή* προερχόταν από την αττική διάλεκτο, η οποία από τους χρόνους του Μ. Αλεξάνδρου έγινε η επίσημη γραπτή και προφορική γλώσσα στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου.
- Εγκαθιδρύεται ένας νέος τύπος εξουσίας, η *μοναρχία*. Οι μοναρχίες των ελληνιστικών βασιλείων ήταν προσωποπαγείς. Όλες οι εξουσίες του κράτους συγκεντρώνονταν στο πρόσωπο του μονάρχη. Ο πολίτης, όπως σκιαγραφήθηκε στην κλασική εποχή, αντικαταστάθηκε από το άτομο ως υπήκοο μεγάλων κρατών αποκτώντας μια κοσμοπολίτικη αλλά και ατομικιστική συνείδηση.
- Τα ελληνιστικά βασίλεια εφάρμοσαν *κοινό νομισματικό σύστημα* και κοινή δημοσιονομική πολιτική. Γνώρισαν οικονομική ευημερία και βελτιώθηκε ο υλικός βίος των ανθρώπων. Διατηρήθηκαν όμως και άρχισαν να αυξάνονται ολοένα περισσότερο οι ανισότητες στη κατανομή του πλούτου. Οι ασθενέστερες οικονομικά τάξεις ασφυκτιούσαν. Αυτό σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της δουλείας προκάλεσε στα τέλη του 2^{ου} αιώνα π.Χ. εξεγέρσεις και οικονομική κατάρπωση.

Ο Φάρος του Σώστρατου από την Κνίδο. Είχε ύψος 133 μ. περ. και βρισκόταν πάνω στο νησί Φάρος. Η ονομασία του νησιού έδωσε το όνομά της σε όλους τους φωτεινούς σηματοδότες

II. Τα ελληνιστικά βασίλεια

II. 1. Το βασίλειο των Πτολεμαίων: εκτεινόταν στην Αίγυπτο. Πρώτος βασιλιάς ήταν ο *Πτολεμαίος*, γιος του Λάγου, για αυτό οι βασιλιάδες εκτός από *Πτολεμαίοι* ονομάζονταν και *Λαγίδες*. Πρωτεύουσα του κράτους ήταν η Αλεξάνδρεια, που αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα της ελληνιστικής εποχής. Εκεί είχε δη-

μιουργηθεί το εντυπωσιακό Μουσείο και η Βιβλιοθήκη. Σημαντικές πόλεις ήταν η Ναύκρατη και η Πτολεμαΐδα.

Στην ανώτερη βαθμίδα της ιεραρχίας βρισκόταν ο βασιλιάς. Στους Πτολεμαίους, άλλωστε, είχε διατηρηθεί η αντίληψη για την θεϊκή τους καταγωγή. Ο βασιλιάς ήταν κύριος της γης και διαχειριζόταν όλες τις κρατικές υποθέσεις. Στελεχωνόταν από ένα πλήθος αξιωματούχων και διοικητικών υπαλλήλων. Η οικονομία των Πτολεμαίων χαρακτηριζόταν από ένα κλειστό γραφειοκρατικό οικονομικό σύστημα με αυστηρό φορολογικό έλεγχο.

«Κατοικείται από τρεις τάξεις ανθρώπων, πρώτον τους ιθαγενείς Αιγυπτίους, ένα πλήθος ασταθές και δυσκολοκυβέρνητο· δεύτερον τους μισθοφόρους, ένα πολυάριθμο, βάνανσο και άξεστο τσούρμιο, αφού ήταν παλιά συνήθεια εκεί να διατηρούν ξένη στρατιωτική δύναμη η οποία, εξαιτίας της αδυναμίας των βασιλέων είχε μάθει να εξουσιάζει μάλλον παρά να υπακούει· τρίτον, από τους ίδιους τους Αλεξανδρινούς, ένα κόσμο που κι αυτός δεν είναι γνήσια πολιτισμένος για τους ίδιους λόγους, αλλά, ωστόσο, υπερέχει των μισθοφόρων (ή των άλλων δυο κατηγοριών) διότι, αν και ανάμικτος, προέρχεται από ελληνικό γένος και δεν έχει λησμονήσει τα ελληνικά έθιμα».

Πολύβιος 34, 14, 1-5. Walbank F., Ο Ελληνιστικός Κόσμος, Βάνιας, Θεσ/νίκη 1993, σ. 156.

II. 2. Το βασίλειο των Σελευκιδών: Ιδρυτής του ήταν ο στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου, Σέλευκος. Ήταν το μεγαλύτερο σε έκταση από όλα τα ελληνιστικά κράτη. Περιλάμβανε τμήματα της Μ. Ασίας, τη Συρία, τη Μεσοποταμία και τις ανατολικές σατραπείες. Οι πληθυσμοί, που κατοικούσαν σε αυτό, αποτελούσαν ένα μωσαϊκό εθνοτήτων. Στο βασίλειο αυτό μετανάστευσαν πολλοί Έλληνες από τη Μακεδονία και τη νότια Ελλάδα. Η ενότητά του στηριζόταν στη στρατιωτική δύναμη του βασιλιά και στις ελληνικές πόλεις, που είχαν ιδρυθεί από τον Αλέξανδρο και τους Σελευκίδες. Οι περισσότερες από αυτές είχαν εξελιχθεί σε σημαντικά πολιτιστικά και οικονομικά κέντρα, όπως η Αντιόχεια, η Σελεύκεια, η Απάμεια κ.ά. Το διοικητικό του σύστημα ήταν το παλιό διοικητικό σύστημα των σατραπειών και λιγότερο γραφειοκρατικό από των Πτολεμαίων. Τα σημαντικότερα κέρδη του βασιλείου προέρχονταν από το εμπόριο και τη φορολογία.

II. 3. Το βασίλειο της Περγάμου: Ιδρύθηκε το 228 π.Χ. με βασιλιά τον Άτταλο. Ο πληθυσμός του βασιλείου της Περγάμου, που χαρακτηριζόταν από την κοινωνική του πολυμορφία και διαστρωμάτωση, δεν διέφερε ουσιαστικά από εκείνη των άλλων ελληνιστικών βασιλείων. Η οργάνωση της οικονομίας ήταν ανάλογη με εκείνη των Πτολεμαίων· η βασιλική δυναστεία συγκέντρωνε υπό τον έλεγχό της όλο τον πλούτο και είχε επιβάλλει ένα καλά οργανωμένο σύστημα φορολογίας. Η Πέργαμος αποτελούσε σπουδαίο πολιτιστικό κέντρο του ελληνιστικού κόσμου, καθώς την κοσμούσαν ναοί, βιβλιοθήκες, θέατρα και γυμναστήρια.

Αποψη του Γυμνασίου στην Πέργαμο

II. 4. Κυρίως Ελλάδα:

α. Το βασίλειο της Μακεδονίας: στον ελλαδικό χώρο εξακολουθούσαν να υπάρχουν οι πόλεις-κράτη, το ισχυρότερο όμως ήταν το κράτος της Μακεδονίας. Το 280 π.Χ. βασιλιάς της Μακεδονίας έγινε ο *Αντίγονος Γονατάς*. Το πολίτευμα ήταν μοναρχικό, ελαστικότερο όμως και πιο φιλελεύθερο από τα βασίλεια της Ανατολής. Η διαφορά του με τα βασίλεια της Ανατολής ήταν, ότι η βασιλική εξουσία δεν θεωρούνταν ότι είχε θεϊκή προέλευση και η κοινωνική του σύσταση χαρακτηριζόταν από εθνική ομοιογένεια. Κύρια πηγή πλούτου του κράτους ήταν η γεωργία και το εμπόριο. Ιδιαίτερη σημασία είχε η ίδρυση της *Θεσσαλονίκης* το 316 π.Χ. από τον Κάσσανδρο. Μολονότι το κράτος της Μακεδονίας είχε αναπτύξει ισχυρή οικονομία, δεν κατάφερε να φτάσει την ευημερία των ελληνοιστικών βασιλείων της Ανατολής.

β. Οι Συμπολιτείες: την ελληνοιστική εποχή οι μεγάλες πόλεις-κράτη είχαν εξασθενήσει από τους πολέμους και τα οικονομικά και κοινωνικά τους προβλήματα. Από τον 3^ο αιώνα π.Χ. πολλές πόλεις ανέλαβαν την πρωτοβουλία να σχηματίσουν ισχυρές ενώσεις, τις *συμπολιτείες*. Η διαφορά τους με τις παλιές συμμαχίες-ηγεμονίες ήταν ότι σε αυτές καμία από τις πόλεις που τις αποτελούσαν δεν είχε ηγετική θέση.³³ Οι συμπολιτείες ή *κοινά* χαρακτηρίζαν την προσπάθεια των Ελλήνων να σωθούν πολιτικά. Από τις συμπολιτείες οι σημαντικότερες ήταν η *Αιτωλική* και η *Αχαϊκή*:

- *Αιτωλική συμπολιτεία:* περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής Ελλάδας με κέντρο της το Θέρμο Αιτωλίας. Οι πόλεις που τη συγκροτούσαν ήταν αυτόνομες και είχαν ισότιμη συμμετοχή. Τελούσαν κάτω από δημοκρατικές αρχές με ανώτατο διοικητικό όργανο τη *Γενική Συνέλευση* των πολιτειών, που εξέταζε τις αποφάσεις του στρατού και τις ενέργειες της Βουλής.
- *Αχαϊκή συμπολιτεία:* αρχικά περιλάμβανε μόνο την Αχαΐα, αργότερα όμως το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου. Κέντρο της ήταν το Αίγιο. Δεν είχε διαφορές στην οργάνωση από την Αιτωλική συμπολιτεία. Πέρα από τη Γενική συνέλευση, τη

³³ Τσακτσίρα Λ., Τιβερίου Μ., 1996, σ. 256-7.

Βουλή και το στρατό υπήρχε και το σώμα των *δέκα στρατηγών*. Στη μεγαλύτερή της ακμή έφτασε όταν στρατηγός ήταν ο *Αρατος*.

III. Ο πολιτισμός της ελληνιστικής εποχής

III. 1. Γράμματα: στα ελληνιστικά χρόνια γνωρίζουν ιδιαίτερη άνθιση οι θετικές επιστήμες, που για πρώτη φορά διαχωρίζονται από τη φιλοσοφία.

α. Φιλοσοφία: Ο ατομικισμός αποτελεί το νέο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής φιλοσοφίας. Επίκεντρο των αναζητήσεων των φιλοσόφων ήταν τα ζητήματα ηθικής και λιγότερο τα κοινωνικά και τα πολιτικά προβλήματα. Η Αθήνα εξακολουθούσε να αποτελεί πόλο έλξης για όσους ενδιαφέρονταν να αποκτήσουν φιλοσοφική παιδεία. Πέρα από την *Ακαδημία* του Πλάτωνα και τον *Περίπατο* του Αριστοτέλη,³⁴ ιδρύθηκαν επιπλέον η *Στοά* του Ζήνωνα³⁵ και ο *Κήπος* του Επικούρου.³⁶ Οι σχολές είχαν έντονο κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, αφού η πλειοψηφία των διδασκόντων και των σπουδαστών ήταν ξένοι, συνήθως Έλληνες από όλα τα μέρη του κόσμου, αλλά και Φοίνικες, Καρχηδόνιοι και Ρωμαίοι.

β. Ιστορία: ο σημαντικότερος ιστορικός συγγραφέας της ελληνιστικής εποχής ήταν ο *Πολύβιος* από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας (200-120 π.Χ.). Πραγματεύθηκε κυρίως την ιστορία της Ρώμης από την αρχή του α΄ καρχηδονιακού πολέμου ως τα χρόνια της υποταγής της Ελλάδας.

γ. Φιλολογία: κατά τους ελληνιστικούς χρόνους παρατηρείται για πρώτη φορά η μαζική παραγωγή βιβλίων. Στο μαζικό χαρακτήρα της παραγωγής τους συνέβαλε κατά πολύ η ανάπτυξη πνευματικών κέντρων, όπως ήταν η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου. Το έργο των φιλόλογων, που εργάζονταν στις βιβλιοθήκες, ήταν κατά κύριο λόγο η αντιγραφή και ο σχολιασμός των κλασικών κειμένων. Οι πρώτοι αυτοί φιλόλογοι ονομάστηκαν *γραμματικοί*.³⁷

δ. Επιστήμες: Οι επιστήμες που αναπτύχθηκαν τον 3^ο αιώνα π.Χ. ήταν τα *μαθηματικά*, η *μηχανική*, η *αστρονομία* και η *ιατρική*. Το έργο των επιστημόνων εκείνης της εποχής έθεσε τις βάσεις των σημερινών επιστημών. Οι σπουδαιότεροι από αυτούς ήταν: *α.* Ο *Ευκλείδης* από την Αλεξάνδρεια. Ήταν ένας από τους μεγαλύτερους μαθηματικούς της αρχαιότητας. Στο έργο του για τη γεωμετρία, τα *Στοιχεία*, ήταν συγκεντρωμένες όλες οι μαθηματικές γνώσεις της εποχής. *β.* Ο *Αρχιμήδης* από τις Συρακούσες. Ήταν μαθηματικός, ασχολήθηκε παράλληλα όμως με τη μηχανική, επινόησε πολλές μηχανές, ανέπτυξε τη στατική και ανακάλυψε την υδροστατική. Στον τομέα της γεωμετρίας ο Αρχιμήδης υπολόγισε την κατά προσέγγιση τιμή του αριθ-

Το θέατρο της Δωδώνης. Κατασκευάστηκε τον 3^ο αι. π.Χ. επί Πύρρου και είχε χωρητικότητα 17.000 ατόμων περίπου

³⁴ Τόσο για τον Πλάτωνα όσο και για τον Αριστοτέλη, εκτενέστερη αναφορά γίνεται στην 4^η ενότητα.

³⁵ Βλ. γλωσσάρι Στωικοί.

³⁶ Βλ. γλωσσάρι Επικούρειοι.

³⁷ Μαστραπάς Α., 2005, σ. 144.

μού π. γ. Ο *Ερατοσθένης* από την Κυρήνη. Ήταν μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος. Υπολόγισε με μεγάλη προσέγγιση την περιφέρεια της γης και σχεδίασε τον πρώτο παγκόσμιο χάρτη. Έργο του ήταν τα *Γεωγραφικά*. δ. Ο *Αρίσταρχος* από τη Σάμο. Ήταν αστρονόμος. Πρώτος διατύπωσε την ηλιοκεντρική θεωρία, ότι δηλαδή κέντρο του ηλιακού συστήματος είναι ο ήλιος και η γη στρέφεται γύρω από αυτόν. Άλλος σπουδαίος αστρονόμος ήταν ο *Ιππαρχος* από τη Νίκαια. Στην ιατρική διακρίθηκαν ο *Ηρόφιλος ο Χαλκηδόνιος* (270 π.Χ.) και ο *Ερασίστρατος ο Κείος* (260 π.Χ.). Ο πρώτος ανέπτυξε τις ανατομικές έρευνες, ενώ ο δεύτερος καλλιέργησε μία θεωρία περί φυσιολογίας.

III. 2. Τέχνες: η τεχνοτροπία της ελληνιστικής τέχνης διαφοροποιείται από εκείνη της κλασικής εποχής. Κύρια χαρακτηριστικά της τώρα είναι: α. ο ρεαλισμός, β. το πομπώδες ύφος, γ. θέματα από την καθημερινή ζωή, δ. Η έντονη διακόσμηση.

α. **Αρχιτεκτονική:** αναπτύσσεται η πολεοδομία για το χτίσιμο των πόλεων. Τα κτήρια, κυρίως ιωνικού ρυθμού, κατασκευάζονται σε μνημειακότερες διαστάσεις από ότι τα κλασικά, ενώ δίνεται έμφαση στο διακοσμητικό χαρακτήρα των αρχιτεκτονικών μελών. Στόχος τους ήταν να προβάλλουν το μεγαλείο των ηγεμόνων.

β. **Γλυπτική:** από τα μεγαλόπνοα έργα της ελληνιστικής πλαστικής είναι η *Νίκη της Σαμοθράκης* και η *Αφροδίτη της Μήλου*, που βρίσκονται στο Μουσείο του Λούβρου στο Παρίσι. Ιδιαίτερη ανάπτυξη γνωρίζουν τα *πορτρέτα*, που απεικονίζουν με ρεαλισμό τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του απεικονιζόμενου προσώπου. Ευρέως διαδεδομένο θέμα της εποχής υπήρξε το πορτρέτο του Μ. Αλεξάνδρου.

γ. **Ψηφιδωτά:** τα θέματα αποτελούν σκηνές της καθημερινής ζωής, ιστορικές και μυθολογικές παραστάσεις, τοπία, προσωπογραφίες κ.ά.

III. 3. Θρησκεία: Κατά την ελληνιστική εποχή το ελληνικό δωδεκάθεο δεν ικανοποιούσε πια τους ανθρώπους, καθώς είχε χάσει εντελώς το εσωτερικό του περιεχόμενο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη στροφή των ανθρώπων στη *φιλοσοφία*, την ανάπτυξη της *λατρείας του βασιλιά* και της *μυστηριακής λατρείας*.³⁸ Η λατρεία των ηγεμόνων³⁹ είχε μια πολιτική διάσταση στο βαθμό που η λατρεία και η θεϊκή ιδιότητα, ενίσχυαν την βασιλική εξουσία και νομιμότητα. Παράλληλα αναπτύχθηκε ο *θρησκευτικός συγκρητισμός*, η ανάμιξη δηλαδή ελληνικών και ανατολικών θεών. Το φαινόμενο αυτό εξέφραζε αφενός την ανάγκη των ανθρώπων για θρησκευτική ικανοποίηση και αφετέρου την τακτική των μοναρχών για την πολιτισμική συσπείρωση των ετερόκλητων κοινωνικών στοιχείων μέσα από τη λατρεία

Μαρμάρινο σύμπλεγμα Γαλάτη να αυτοκτονεί με το ξίφος που είχε ήδη βυθίσει στο στήθος της γυναίκας του για να μην πέσουν στα χέρια των Ρωμαίων, Ρωμαϊκό αντίγραφο. Το πρωτότυπο ανήκε σε χάλκινη πολυπρόσωπη σύνθεση, αφιέρωμα του Αττάλου Α' στο Δία και στην Αθήνα, 220-210 π.Χ.

³⁸ Στις μυστηριακές λατρείες συγκαταλέγονταν τα Ελευσίνια μυστήρια, τα Καβείρια μυστήρια στη Σαμοθράκη, οι ορφικές λατρείες, η λατρεία του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, η αστρολογία, αλλά και αφηρημένες θεότητες με πιο γνωστή τη θεά Τύχη που λατρευόταν ευρύτατα στον ελληνιστικό κόσμο.

³⁹ Θυμίζουμε ότι η λατρεία των μοναρχών αναπτύχθηκε πολύ στα βασίλεια της Ανατολής, ενώ στο βασίλειο της Μακεδονίας δεν υπήρχε.

κοινών θεών. Ανάμεσα στις λατρείες αυτές χαρακτηριστικές ήταν του *Σεράπιδος* (ή *Σαράπιδος*), της *Κυβέλης*, του *Μίθρα* κ.ά.

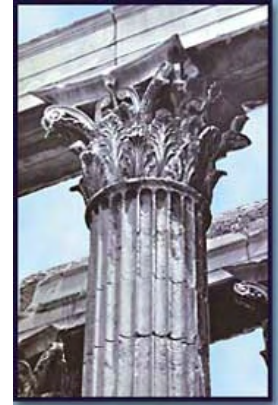
IV. Η υποταγή της Ελλάδας και της Ανατολής και η κυριαρχία των Ρωμαίων

Η Αφροδίτη
της Μήλου

Μετά τους τρεις μακεδονικούς πολέμους οι Έλληνες εξασθενημένοι δεν κατόρθωσαν να αναχαιτίσουν τον ρωμαϊκό κίνδυνο. Το 148 π.Χ. καταπνίγηκε η εξέγερση που ξέσπασε στη Μακεδονία κατά των Ρωμαίων. Η Μακεδονία, η Ν. Ιλλυρία, η Ήπειρος και η Θεσσαλία αποτέλεσαν μια ρωμαϊκή επαρχία, που τη διοικούσε ρωμαίος διοικητής με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Το 146 π.Χ. στη μάχη της Λευκόπετρας στον Ισθμό, οι Ρωμαίοι συνέτριψαν τις στρατιωτικές δυνάμεις της Αχαϊκής συμπολιτείας, λεηλατήθηκε η Κόρινθος και οι

κάτοικοί της πουλήθηκαν ως δούλοι. Οι Έλληνες είχαν πάντοτε πια να είναι ελεύθεροι. Σε πολλές πόλεις επιβλήθηκε βαριά φορολογία, ενώ όσες παρέμεναν αυτόνομες είχαν κατ' επίφαση ελευθερία. Σε όλες τις ελληνικές πόλεις επιβλήθηκαν ολιγαρχικά πολιτεύματα. Ίδια τύχη είχαν και τα βασίλεια της Ανατολής. Πρώτο παραδόθηκε το βασίλειο της Περγάμου, το οποίο ο βασιλιάς του Άτταλος Γ' κληροδότησε στους Ρωμαίους το 133 π.Χ. Το 64-63 π.Χ. καταλύθηκε το βασίλειο των Σελευκιδών και τελευταίο, το 31 π.Χ. το βασίλειο των Πτολεμαίων.

Κορινθιακό κιονόκρανο
από το ναό του Ολυμπίου
Διός στην Αθήνα, 2^{ος} αι.
π.Χ.

Επικούρειοι: Δημιουργός αυτής της φιλοσοφίας ήταν ο Επίκουρος που ίδρυσε στην Αθήνα τη σχολή του, τον *Κήπο*. Κύριο γνώρισμα της φιλοσοφίας των επικούρειων ήταν η τάση επιστροφής στην απλότητα της ζωής. Ο *Κήπος* εξελίχθηκε σε μια κοινότητα όπου όλοι συμβίωναν ειρηνικά και όλοι ήταν ίσοι μεταξύ τους. Το ιδανικό που αναζητούσαν οι επικούρειοι ήταν η γαλήνη της ψυχής που οδηγεί στην ευτυχία.

Λαμιακός πόλεμος (323-322 π.Χ.): ο θάνατος του Αλέξανδρου έγινε αφορμή στην κυρίως Ελλάδα για την έναρξη αντιμακεδονικού αγώνα. Επικεφαλής ήταν η Αθήνα που μαζί της συμάχησαν εναντίον των Μακεδόνων οι Αιτωλοί, οι Φωκείς, κ. ά. Οι Μακεδονικές δυνάμεις νίκησαν τους Αθηναίους στην περιοχή της Λαμίας. Ο Αντίπατρος που πρέσβευε τις μακεδονικές δυνάμεις τιμώρησε την Αθήνα με αυστηρά μέτρα: με θανάτωση των αρχηγών της αντιμακεδονικής μερίδας, με πολεμικές αποζημιώσεις, με επιβολή φιλομακεδονικών ολιγαρχικών πολιτευμάτων στην πόλη και εγκατάσταση μακεδονικής φρουράς στον Πειραιά.

Μακεδονικοί πόλεμοι: Α΄ Μακεδονικός πόλεμος: το 220 π.Χ. ξεσπά στην Ελλάδα εμφύλιος πόλεμος με αντιπάλους την Αιτωλική συμπολιτεία και την Μακεδονία με βασιλιά το Φίλιππο Ε΄. Το 215 π.Χ. ο Φίλιππος συμμαχεί με τον Αννίβα στην Ιταλία εναντίον των ρωμαϊκών κτήσεων στην Ιλλυρία. Τότε ξεκινά ο Α΄ Μακεδονικός πόλεμος. Με τους Ρωμαίους συμμαχούν οι Αιτωλοί, οι Σπαρτιάτες, κ.ά. προς αντίδραση στο Φίλιππο. Το 205 π.Χ. τελειώνει ο πόλεμος. Οι Ρωμαίοι κρατούν τις Ιλλυρικές κτήσεις, ενώ ο Φίλιππος στρέφεται στις αιγυπτιακές κτήσεις στη Μ. Ασία και το Αιγαίο.

Β΄ Μακεδονικός πόλεμος (200-197 π.Χ.): το 203 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ της Μακεδονίας συμφωνεί με τον Αντίοχο Γ΄ των Σελευκιδών να διανείμουν τις εξωτερικές κτήσεις της Αιγύπτου. Οι ενέργειες αυτές προκαλούν την αντίδραση της Περγάμου και της Ρόδου, που καλούν σε βοήθεια τους Ρωμαίους. Οι Ρωμαίοι αποκτούν έτσι πρόσβαση στα ελληνικά πράγματα και το 200 π.Χ. ξεκινά ο Β΄ Μακεδονικός πόλεμος. Με το επιχείρημα, ότι θα απελευθερώσουν τις ελληνικές πόλεις καταφέρνουν να προσεταιριστούν αρκετές από αυτές, όπως και την Αιτωλική και την Αχαϊκή συμπολιτεία. Το 197 π.Χ. στις Κυνός Κεφαλές ηττάται ο Φίλιππος και υποχρεώνεται να περιοριστεί στα μακεδονικά εδάφη, να παραδώσει το στόλο του και να καταβάλει πολεμική αποζημίωση στη Ρώμη.

Γ΄ Μακεδονικός πόλεμος (171-168 π.Χ.): ο Περσέας, γιος του Φιλίππου Ε΄, συμμαχεί με Ιλλυρίους και Ηπειρώτες για να αντιμετωπίσει τους Ρωμαίους. Στη μάχη της Πύδνας το 168 π.Χ. οι Ρωμαίοι νίκησαν τις μακεδονικές δυνάμεις. Η ήττα αυτή σήμαινε και το τέλος της ανεξαρτησίας του βασιλείου της Μακεδονίας. Η χώρα διαιρέθηκε σε τέσσερα αυτόνομα τμήματα που ήταν υποχρεωμένα να πληρώνουν

φόρο στους Ρωμαίους, και επιβλήθηκαν πολλοί περιορισμοί. Τα ίδια και στους Ιλλυρίους, που διαιρέθηκαν σε τρία τμήματα. Σκληρή όμως ήταν η τιμωρία της Ηπείρου, που λεηλατήθηκε και καταστράφηκε ενώ χιλιάδες Ηπειρώτες πουλήθηκαν ως δούλοι.

Μουσείο και Βιβλιοθήκη Αλεξάνδρειας: κατασκευάστηκαν στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ. με προτροπή του Δημητρίου του Φαληρέα, μαθητή του Αριστοτέλη. Το Μουσείο (=το ιερό των Μουσών) ήταν οργανωμένο κατά το πρότυπο των αθηναϊκών φιλοσοφικών σχολών και εξελίχθηκε σε ίδρυμα ερευνών. Για τη Βιβλιοθήκη είχαν δαπανηθεί τεράστια ποσά για την αγορά βιβλίων και υπολογίζεται, ότι έφτασε να έχει περίπου 500.000 πάπυρους. Φιλοδοξία του Πτολεμαίου ήταν να συσσωρεύσει όλες τις γνώσεις της εποχής στη συλλογή της βιβλιοθήκης. Υπολογίζεται ότι εργάζονταν στη βιβλιοθήκη μόνιμα 30-45 άτομα, τα οποία τρέφονταν και χρηματοδοτούνταν από τον βασιλικό οίκο. Η συσσώρευση της γνώσης στη Βιβλιοθήκη είχε ως αποτέλεσμα την άνθηση των επιστημών, όπως η γεωμετρία και τα μαθηματικά, η αστρονομία, η μηχανική και η ιατρική. Οι λόγιοι της βιβλιοθήκης ασχολήθηκαν επίσης με τις ανατολικές και τις αρχαίες θρησκείες. Σημαντικότερο επίτευγμα ήταν η *Μετάφραση των Εβδομήκοντα*: πρόκειται για τη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από τα Εβραϊκά στα Ελληνικά τον 3^ο αι. π.Χ. Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας όμως δεν έμελλε να επιβιώσει. Ανάμεσα στις καταστροφές που υπέστη οι μεγαλύτερες ήταν: α. Το 48 π.Χ. η πυρκαγιά που προκάλεσε ο Ιούλιος Καίσαρας κατά τη διάρκεια πολιορκίας για να εμποδίσει τον αντίπαλό του από την ελεύθερη είσοδο στο λιμάνι. Η φωτιά εξαπλώθηκε και έκαψε ένα μέρος της Βιβλιοθήκης. β. Το 391 μ.Χ. με παρακίνηση του αρχιεπισκόπου Αλεξάνδρειας Θεόφιλου καταστράφηκε μεγάλο μέρος της Βιβλιοθήκης στο όνομα του χριστιανισμού, γ. Στις αρχές του 7^{ου} αι. μ.Χ. με την αραβική κατάκτηση ολοκληρώθηκε η καταστροφή. Το χειρότερο από όλα ήταν, ότι κανείς από τους εχθρούς της δε στάθηκε δυνατό να εκτιμήσει την πραγματική αξία της.

Ανάπλαση της βιβλιοθήκης στο Κόσμος του Καρλ Σαγκάν, [www. elinikipedia.gr](http://www.elinikipedia.gr)

Στωικοί: κατά την ελληνιστική περίοδο με τη δημιουργία του οικουμενικού κράτους, το άτομο χάνει τους άμεσους πολιτικούς και πνευματικούς δεσμούς του με την πόλη και το γεγονός αυτό επηρεάζει τον τρόπο σκέψης του. Αυτές οι αλλαγές επηρεάζουν την εξέλιξη της ελληνικής φιλοσοφίας. Η στωική φιλοσοφία αναζητά την ευτυχία θεωρώντας πως η ικανοποίηση αυτής της επιδίωξης εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο. Ιδρυτής της Στωάς ήταν ο Ζήνων, ο οποίος ουσιαστικά διατύπωσε μια μονιστική θεωρία: ότι το σύμπαν έχει δομηθεί με ένα ορισμένο σχέδιο από ένα δημιουργικό νου, και ότι σε αυτό επικρατεί απόλυτη τάξη. Επομένως καθετί που συμβαίνει σε αυτό έχει το λόγο του.

Η κυριαρχία της Ρώμης

I. Η Ιστορία της Ρώμης, από τον 8^ο αι. π.Χ. ως τον 1^ο αι. π.Χ.

Τον 8^ο αιώνα π.Χ. εμφανίζονται οι Ρωμαίοι, στην κεντρική Ιταλία, που το 753 π.Χ. ιδρύουν τη Ρώμη, δίπλα στον ποταμό Τίβερη. Η παράδοση θέλει την ίδρυση της Ρώμης από το Ρωμύλο, απόγονο του Αινεία, που ήρθε στην Ιταλία μετά την πυρπόληση της Τροίας. Η οικονομία τους είναι κυρίως αγροτική και η πολιτιστική τους παράδοση επηρεάζεται από τους *Ετρούσκους*, που κατοικούσαν στην ιταλική χερσόνησο, τους Έλληνες, που ζούσαν στις αποικίες στη Ν. Ιταλία, στη Σικελία και στα νησιά και τους Φοίνικες στη Δυτική Μεσόγειο.

I. 1. Οι κατακτήσεις και η επικράτηση των Ρωμαίων

Από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. οι Ρωμαίοι διώχνουν τους Ετρούσκους, επικρατούν στην Ιταλική Χερσόνησο και οργανώνονται συστηματικά. Μέχρι τον 3^ο αιώνα π.Χ. επεκτείνουν την κυριαρχία τους στη Ν. Ιταλία και τη Σικελία, τη Β. Ιταλία και την Ιβηρική χερσόνησο. Από τον 3^ο έως τον 1^ο αι. π.Χ. εξαπλώνονται στη Βαλκανική χερσόνησο και την Ανατολή: οι τρεις μακεδονικοί πόλεμοι, όπως είδαμε, μαρτυρούν τις εσωτερικές διχόνοιες και έριδες των Ελλήνων, τις οποίες εκμεταλλεύονται οι Ρωμαίοι για να καταστήσουν την Ελλάδα ρωμαϊκή επαρχία. Λίγα χρόνια αργότερα ακολουθεί η υποταγή των ελληνιστικών βασιλείων της Ανατολής. Μέχρι τον 1^ο αιώνα π.Χ. η ανατολική και δυτική Μεσόγειος είχε υποταχθεί στους Ρωμαίους και είχε μετατραπεί σε «*ρωμαϊκή λίμνη*».

I. 2. Οι πολιτειακοί θεσμοί από τον 6^ο αι. π.Χ. μέχρι τον 1^ο αι. π.Χ. (εποχή του Αυγούστου)

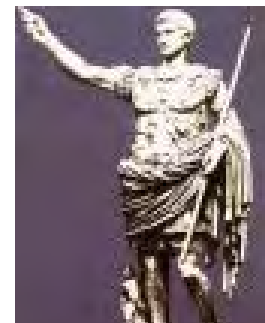
- *Βασιλεία*: διαρκεί από τους πρώτους αιώνες της πολιτικής οργάνωσης των Ρωμαίων μέχρι τις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ. Η πολιτική και κοινωνική τους διαστρωμάτωση αποτελείται από τους *πατρικίους*, τους *πελάτες* και τους *πληβείους*. Αρχηγός του κράτους και θρησκευτικός αρχηγός είναι ο βασιλιάς. Ο βασιλιάς περιστοιχίζεται από δύο πολιτειακά σώματα: τη *Σύγκλητο* και την *Εκκλησία του λαού*.
- *Δημοκρατία*: Το 510 π.Χ. παραμερίζεται η βασιλεία, κατόπιν εξέγερσης των πατρικίων και εγκαθιδρύεται η Δημοκρατία (*res publica*). Επρόκειτο για ένα αριστοκρατικό καθεστώς, που διήρκεσε από το 509-31 π.Χ. Η κοινωνική διαμόρφωση χωρίζεται σε δύο τάξεις· τους πατρικίους και τους πληβείους, που ήταν η πλειοψηφία. Κυρίαρχα πολιτειακά σώματα ήταν: η *Σύγκλητος*, που απαρτιζόταν από πατρικίους και χειριζόταν τις υποθέσεις του κράτους, οι *δυο ύπατοι*, που είχαν την αρχηγία του στρατού, οι *πραίτορες*, που αναλάμβαναν τα δικαστικά καθήκοντα, και η *λαϊκή συνέλευση*,⁴⁰ στην οποία είχαν δικαίωμα συμμετοχής όλοι οι πολίτες και οι πληβείοι. Από τον 3^ο αιώνα π.Χ. οι αποφάσεις της λαϊκής συνέλευσης αποτελούσαν νόμο, ενώ νωρίτερα χρειαζόταν η συγκατάθεση της συγκλήτου. Στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. καταγράφεται το εθιμικό δίκαιο, η *Δωδεκάδελτος*, που θα δούμε λεπτομερέστερα παρακάτω.
- *Περίοδος Εμφυλίων*: Από τα μέσα περίπου του 2^{ου} αι. π.Χ. οξύνονται οι πολιτικές και

⁴⁰ Η Λαϊκή συνέλευση είναι η Εκκλησία του λαού, που αναφέρθηκε παραπάνω.

κοινωνικές αναταραχές. Αιτία είναι αφενός ο αυξανόμενος πλούτος των διοικητών των επαρχιών, και αφετέρου η οικονομική εξαθλίωση των ελευθέρων καλλιεργητών, που η γη τους μένει ακαλλιέργητη ή περιέρχεται σε χέρια άλλων, αφού αυτοί αποτελούν το κύριο στρατιωτικό σώμα. Οι *Τιβέριος* και *Γάιος Γράκχος* επιχείρησαν να βελτιώσουν την κατάσταση με μια μεταρρυθμιστική αγροτική πολιτική,⁴¹ προσέκρουσαν όμως στα συμφέροντα της Συγκλήτου και τα σχέδια τους έμειναν ανεκπλήρωτα. Από το 90 μέχρι το 31 π.Χ. ακολουθεί μια περίοδος εμφυλίων, που θα διαρκέσει περίπου 60 χρόνια. Στο διάστημα αυτό το κράτος κλονίζεται από τις προσωπικές συγκρούσεις στρατηγών, με κυριότερες εκείνες των: Μάριου και Σύλλα, Πομπήιου και Καίσαρα, Οκταβιανού και Αντώνιου.⁴² Το 31 π.Χ. μετά τη ναυμαχία στο *Άκτιο*, ο *Οκταβιανός* εγκαθιδρύει την *Ηγεμονία* του.

II. Η ηγεμονία του Οκταβιανού Αυγούστου⁴³

Ο Οκταβιανός παρέμεινε στο ανώτατο αξίωμα της Ρώμης για περίπου 40 χρόνια: από το 27 π.Χ. μέχρι και το 14 μ.Χ. Στα χρόνια της διακυβέρνησής του εδραιώθηκε ο αυτοκρατορικός θεσμός. Εγκαθίδρυσε ένα ιδιότυπο πολίτευμα, τέτοιο που διατηρούσε τα αξιώματα και τους τίτλους της δημοκρατικής περιόδου, αλλά στην ουσία ήταν μοναρχικό. Ο Αύγουστος είχε την πεποίθηση, ότι μόνο η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας θα μπορούσε να φέρει την ειρήνη και την ασφάλεια στη ρωμαϊκή οικουμένη. Πίστευε πως δική του αποστολή ήταν η αποκατάσταση της αυτοκρατορίας στην παλιά της δόξα. Τους δυο περίπου αιώνες που ακολούθησαν επικράτησε μια περίοδος ειρήνης και ακμής. Την εποχή αυτή επικράτησε ειρήνη στους λαούς της Μεσογείου και διαδόθηκε ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός.

Ανδριάντας του Οκταβιανού Αυγούστου, Ρώμη, Μουσείο Βατικανού

Αναλυτικότερα, οι σημαντικότερες πολιτειακές μεταβολές που επέφερε ο Οκταβιανός ήταν οι ακόλουθες:

- Συγκέντρωσε σταδιακά στο πρόσωπό του όλες τις νομοθετικές και δικαστικές εξουσίες και την αρχηγία του στρατού. Μοιραζόταν τις εξουσίες με τη Σύγκλητο (δυαρχία). Ονομάστηκε *Princeps*, που σήμαινε πρώτος πολίτης και συνεπώς προστάτης όλων των άλλων. Η Ηγεμονία του ονομάστηκε *Principatum* ή αλλιώς *Imperium* (αυτοκρατορία).
- Κατόρθωσε να ανακόψει την διαφθορά των διοικητών και να εξασφαλίζει στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ειρήνη, γνωστή ως *pax romana*, δηλ. ρωμαϊκή ειρήνη.⁴⁴

⁴¹ Η μεταρρυθμιστική αγροτική πολιτική των Γράκχων πρότεινε μέτρα υπέρ των καλλιεργητών και διανομή της γης.

⁴² Ενδεικτικά αναφέρουμε τα σημαντικότερα γεγονότα στη διάρκεια των εμφυλίων: α. εξέγερση των δούλων με αρχηγό τον *Σπάρτακο* (73-71 π.Χ.). Η εξέγερση καταπνίγηκε από τα ρωμαϊκά στρατεύματα και 6.000 δούλοι σταυρώθηκαν κατά μήκος του δρόμου που οδηγούσε από τη Ρώμη στην Καμπανία. β. τις συγκρούσεις των στρατηγών ακολούθησαν οι προσωπικές δικτατορίες του *Σύλλα* (82-79 π.Χ.) και του *Ιουλίου Καίσαρα* (48-44 π.Χ.). Το 48 π.Χ. καταργείται η δημοκρατία και ο Καίσαρας αναγορεύεται ισόβιος δικτάτορας. Το 44 π.Χ. δολοφονείται.

⁴³ Η Σύγκλητος πρόσθεσε το όνομα *Αύγουστος* (=σεβαστός). Παλαιότερα το επίθετο αυτό αποδιδόταν μόνο σε ορισμένους θεούς για να δηλωθεί πως μπορούσαν να φέρνουν *αύξηση* και να δημιουργούν κάθε τι νέο και καλύτερο. Έτσι, ο τίτλος που απονεμήθηκε στον Οκταβιανό απέδιδε την αντίληψη πως ήταν ο ανορθωτής του κράτους, εκείνος που είχε τη δύναμη να το αυξήσει και διέθετε το μεγαλύτερο κύρος.

⁴⁴ Η Ρωμαϊκή ειρήνη επιβαλλόταν με τη χρήση βίας στους λαούς που αντιστέκονταν.

- Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα **οικονομικά** του κράτους με την προσωπική του συμμετοχή. Έχοντας μια τεράστια περιουσία ο Αύγουστος ανέλαμβανε τις δαπάνες των νέων κτιρίων στη Ρώμη, πλήρωνε τα έξοδα για τις δαπάνες των σιτηρών στους κατοίκους της πρωτεύουσας και συνέβαλλε οικονομικά στο να εξασφαλίζεται η καταβολή των αποζημιώσεων στους στρατιώτες. Η Σύγκλητος συγκατάνευσε πρόθυμα στο να ελέγχει ο Αύγουστος τη διαχείριση του δημόσιου ταμείου.

Ο Αύγουστος ως Pontifex Maximus. Αγαλμα που βρέθηκε στη Via Labricana κοντά στη Ρώμη. Museo delle Terme, Ρώμη.

III. Οι διάδοχοι του Αυγούστου και η παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ως τον 3^ο αι. μ.Χ.

III. 1. Οι διάδοχοι του Αυγούστου.

- *Διάδοχοι:* Οι τρεις σημαντικότερες οικογένειες που διαδέχθηκαν τον Αύγουστο στον αυτοκρατορικό θρόνο από τον 1^ο αι. μ.Χ. μέχρι τον 3^ο αι. μ.Χ. ήταν: α. Η οικογένεια των *Ιουλίων* και *Κλαυδίων*, β. Η οικογένεια των *Φλαβίων*, και γ. Η οικογένεια των *Αντωνίνων*.
- *Σύνορα:* Τον 1^ο και 2^ο αι. μ.Χ. τα σύνορα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας επεκτείνονται μέχρι την Αγγλία, τη Μεσοποταμία την Αρμενία και τη Δακία (Ρουμανία).

III. 2. Η παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, 3^{ος} και 4^{ος} αι. μ.Χ.

Από τα τέλη του 2^{ου} αι. μ.Χ. αρχίζει μια περίοδος γεμάτη αιματοχυσίες και αθλιότητα, κύριο γνώρισμα της οποίας είναι η εξουσία που αποκτά ο στρατός να καθορίζει τις τύχες του κράτους, όπως αυτός θέλει. Οι διάδοχοι αυτοκράτορες δεν κατάφεραν να αποσοβήσουν τις συγκρούσεις και να αποκαταστήσουν την τάξη στο εσωτερικό, αλλά ούτε και να επιφέρουν οριστικά πλήγματα κατά των εξωτερικών εισβολέων. Σημαντικότερες αιτίες και συνέπειες της παρακμής ήταν οι ακόλουθες:

Αιτίες:

- α. Οικονομικά προβλήματα:* Οι ανυπέβλητες οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή υποδαύλιζαν τις αναταραχές και διέψευδαν τις ελπίδες για αποκατάσταση. Το κράτος αύξανε ολοένα περισσότερο τη φορολογία για να αντιμετωπίσει τις συμφορές από τις καταστροφές και την αύξηση των κρατικών δαπανών. Η αγροτική τάξη αντιμετώπιζε διαρκώς μεγαλύτερη δυσκολία να πληρώνει φόρους, ενώ το εμπόριο είχε καταπνιγεί από τους συνεχείς πολέμους και η βιοτεχνία παρέλυε. Τέλος, η έλλειψη εργατικών χεριών για την καλλιέργεια της γης αποτελούσε το κύριο πρόβλημα του κράτους και των γαιοκτημόνων.
- β. Κοινωνικά προβλήματα:* η οικονομική εξαθλίωση επέφερε και την ηθική κατάπτωση. Κύρια γνωρίσματα της κατάπτωσης ήταν ο υποβιβασμός της ανθρώπινης ζωής, πράγμα που εκδήλωναν οι θηριομαχίες και οι μονομαχίες στην αρένα. Παράλληλα, κλονίζεται η προνομιακή θέση των Ρωμαίων πολιτών. Την κατάρρευση του ρωμαϊκού κράτους δεν

κατάφερε να συγκρατήσει ούτε το γεγονός, ότι ο τίτλος του Ρωμαίου πολίτη είχε απονεμηθεί σε όλο σχεδόν τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας με το *Διάταγμα του Καρακάλλα* (212 μ.Χ). Την εποχή εκείνη άρχισε να διαδίδεται ο *Χριστιανισμός*. Τα ιδανικά του απειλούσαν την ρωμαϊκή πολιτική ιδεολογία. Πολλοί αυτοκράτορες προέβησαν σε διώξεις των χριστιανών, όπως ο Νέρωνας, ο Δέκιος, ο Διοκλητιανός, ο Γαλέριος. Η αναγνώριση των χριστιανών έγινε τελικά από τον Κωνσταντίνο και τον Λικίνο με το *Διάταγμα της Ανεξιθρησκίας* (ή *Διάταγμα των Μεδιολάνων*, το 313 μ.Χ).

Συνέπειες:

Κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού - Πολιτειακές μεταβολές

Οι αναταραχές αυτές αναπόφευκτα επέφεραν πολιτειακές μεταβολές. Η *Ηγεμονία* από *Principatus* γίνεται *Dominatus*, δηλ. απόλυτη κυριαρχία, στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ.⁴⁵ Ουσιαστικά όμως η αλλαγή αυτή γίνεται στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ., όταν τον αυτοκρατορικό θρόνο διαδέχεται ο *Διοκλητιανός*. Μετέβαλε το διοικητικό σώμα και μοίρασε την εξουσία για να διατηρήσει την αυτοκρατορία στα σύνορά της και να επαναφέρει την τάξη. Η εξουσία μοιράστηκε έτσι σε τέσσερις ανθρώπους με δύο κέντρα, ένα στην Ανατολή και ένα στη Δύση: την Ανατολή ανέλαβαν οι *Διοκλητιανός* και *Γαλέριος*, και τη Δύση οι *Μαξιμιανός* και *Κωνσταντίνος ο Χλωρός*. Το σύστημα αυτό ονομάστηκε *Τετραρχία* και πέτυχε να διατηρήσει την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας για λίγο καιρό. Πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας παρέμενε η Ρώμη.

IV. Πολιτισμός

Ο ποιητής *Οράτιος* είχε πει, ότι η νικημένη Ελλάδα υπέταξε τον τραχύ κατακτητή της· τον νίκησε με το πνεύμα και τον πολιτισμό της. Πράγματι, ακόμη και η *καθημερινή ζωή*⁴⁶ στην Ιταλία και ιδιαίτερα στη Ρώμη είχε πολύ έντονο ελληνικό χαρακτήρα. Το ανώτερο στρώμα της ρωμαϊκής κοινωνίας γνώριζε κατά κανόνα πολύ καλά τα ελληνικά, ή οπωσδήποτε θεωρούσε κάποια σχετική γνώση τους απαραίτητη για έναν ευγενή.⁴⁷ Οι Ρωμαίοι εντυπωσιάστηκαν από τον υψηλό ελληνικό πολιτισμό και τον μιμήθηκαν, όπως θα δούμε παρακάτω, στη θρησκεία, στα γράμματα και στις τέχνες. Σταδιακά, όμως, με την προσθήκη και την ανάμειξη των δικών τους πολιτιστικών στοιχείων, δημιούργησαν μια νέα μορφή πολιτισμού, που είναι γνωστός με την ονομασία *ελληνορωμαϊκός*. Ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός διαδόθηκε με τις ρωμαϊκές κατακτήσεις⁴⁸ στη Δυτική Ευρώπη και αποτέλεσε τη βάση και την αφετηρία του σημερινού πολιτισμού. Με τον καιρό, όπως θα δούμε αργότερα, στην ελληνοιστική Ανατολή επικράτησε και υπερίσχυσε το ελληνικό πολιτισμικό στοιχείο, ενώ στη Δύση το λατινικό. Οι κυριότερες πτυχές του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού ήταν οι ακόλουθες:

⁴⁵ Η μεταβολή αυτή έγινε πρώτη φορά επί Σεπτίμιου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.).

⁴⁶ Οι *γυναίκες* δεν αποκλείονταν από τις κοινωνικές εκδηλώσεις, αντίθετα μάλιστα η συμμετοχή τους ήταν εξαιρετικά ζωντανή.

⁴⁷ Η ρωμαϊκή ζωή μας είναι γνωστή από τις *Επιστολές* του *Κικέρωνα*.

⁴⁸ Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία επεκτεινόταν σε Μεσόγειο, Ευρώπη, Ασία, Αφρική, στην οποία διαβίωναν λαοί με διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις. Το καλά οργανωμένο διοικητικό σύστημα των Ρωμαίων αποτέλεσε το κατάλληλο πολιτιστικό υπόβαθρο, που ευνόησε τη διάδοση του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού στους λαούς της Ευρώπης.

IV. 1. Δίκαιο – Νομοθεσία: Η μεγαλύτερη προσφορά του ρωμαϊκού πνεύματος ήταν το ρωμαϊκό δίκαιο, που αργότερα μάλιστα κωδικοποιήθηκε από τους Θεοδοσίο και Ιουστινιανό. Η πρώτη κωδικοποίηση του ρωμαϊκού δικαίου έγινε το 451 π.Χ. και ονομαζόταν *Δωδεκάδελτος*. Η Δωδεκάδελτος αποτελούνταν από ένα αστικό δίκαιο (*jus civile*), για τα δικαιώματα πολιτών, και από ένα σώμα δικαίου για τους υπηκόους των επαρχιών (*jus gentium*). Τα δύο δίκαια ενοποιήθηκαν το 212 μ.Χ. όταν μετά το διάταγμα του Καρακάλλα έγιναν όλοι οι υπήκοοι Ρωμαίοι πολίτες. Με τις μνημειώδεις κωδικοποιήσεις που έγιναν στους βυζαντινούς χρόνους, διασώθηκε το ρωμαϊκό δίκαιο, που αποτέλεσε τη βάση του νεότερου αστικού δικαίου.⁴⁹

Η σημασία της Δωδεκάδελτου

*Έχουμε λοιπόν δυο συνέπειες: Πρώτον, ο νόμος δεν παρουσιάζεται πλέον σαν αμετάβλητος και αδιαφιλονίκητος τύπος. Όντας ανθρώπινο έργο, αναγνωρίζεται ότι υπόκειται σε αλλαγές. Η Δωδεκάδελτος λέει: «Το αποτέλεσμα της τελευταίας ψηφοφορίας του λαού αποτελεί νόμο». Είναι το πλέον σημαντικό από τα κείμενα αυτού του κώδικα που έχουν απομείνει, και αυτό που επισημαίνει καλύτερα το χαρακτήρα της μεγάλης επανάστασης που έγινε τότε στο δίκαιο. Ο νόμος δεν είναι πλέον μια ιερή παράδοση, *mos*· είναι ένα απλό κείμενο *lex*, και εφόσον θεσπίστηκε με τη θέληση των ανθρώπων, η ίδια θέληση μπορεί να τον αλλάξει. Δεύτερη συνέπεια είναι η εξής: Ο νόμος που αποτελούσε προηγουμένως μέρος της θρησκείας, και ήταν κατά συνέπεια πατρική κληρονομιά των οικογενειών, έγινε στο εξής κοινό κτήμα όλων των πολιτών. Ο πλήβειος απέκτησε το δικαίωμα να τον επικαλείται και να προσφύγει στη δικαιοσύνη.*

Fustel de Coulanges, Η αρχαία πόλη, μετ. Α. Σταματιάδη, Ειρμός, σ. 466-7. [Μαστραπάς Α., 2005, σ. 173-4]

IV. 2. Γράμματα - Πνευματικά Ρεύματα: Η συμβολή του ελληνισμού υπήρξε τεράστια στον τομέα αυτό. Τα πρότυπα της ελληνορωμαϊκής γραμματείας, κατά τους πρώτους αιώνες, βρίσκονταν στην κλασική ελληνική γραμματολογία. Αναπτύχθηκαν η σοφιστική, η ιστοριογραφία, οι περιηγήσεις, η φιλοσοφία, η ποίηση και το θέατρο.

- Οι Ρωμαίοι ήδη από το 2^ο αιώνα π.Χ. ταξιδεύουν στην Ελλάδα και φοιτούν στις φιλοσοφικές σχολές, ενώ συχνά μεταφέρουν παιδαγωγούς στη Ρώμη. Ιδιαίτερη επιρροή ασκεί η φιλοσοφική σχολή της *Στοάς* του *Ζήνωνα* και ο *Κήπος* του *Επίκουρου*. Η φιλοσοφία εκείνη την εποχή ενδιαφέρεται για την ηθική και την ψυχική γαλήνη. Από τη στωική διδασκαλία επηρεάζονται ο *Σενέκας* και η χριστιανική διδασκαλία. Κοντά στον *Επίκτητο* (55-135 μ.Χ.) μαθητεύει και επηρεάζεται ο αυτοκράτορας *Μάρκος Αυρήλιος* (161-180 μ.Χ.). Ο *Λουκρήτιος* (94-55 π.Χ.) αποτελεί την κυριότερη πηγή μας για τον *Επίκουρο*.
- Ανάμεσα στα μεγάλα έργα της λατινικής λογοτεχνίας, ήταν η *Αινειάδα* του *Βιργιλίου*. Η *Αινειάδα* ακολουθεί το επικό πρότυπο του Ομήρου και έχει ως κεντρική ιδέα το μεγαλείο της Ρώμης και του Αυγούστου. Σπουδαίοι λυρικοί ποιητές ήταν επίσης ο *Οράτιος*, ο *Οβίδιος*, ο *Τίβουλλος*, ο *Προπέρτιος* κ.ά.

⁴⁹ Το 438 μ.Χ. επί Θεοδοσίου Β' συντάχθηκε ο Θεοδοσιανός κώδικας, μια συλλογή αυτοκρατορικών διαταγμάτων που ίσχυαν στο Ανατολικό και Δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Αργότερα επί Ιουστινιανού (6ος αι. μ.Χ.) ακολούθησε συστηματικότερη κωδικοποίηση του δικαίου με το *Corpus Juris Civilis* (= σώμα αστικού δικαίου). Την ονομασία αυτή απέκτησε η Ιουστινιάνεια νομοθεσία το 16ο αι.), που αποτέλεσε τη βάση της νεότερης νομοθεσίας.

IV. 3. Θρησκεία: Το Πάνθεο των Ρωμαίων δημιουργείται από θεούς των ιταλικών φύλων και από ελληνικούς θεούς. Αργότερα οι Ρωμαίοι δανείζονται κέλτικες και γαλατικές θεότητες, καθώς και πολλές μυστηριακές λατρείες των ανατολικών επαρχιών. Ωστόσο, οι περισσότερες από τις θρησκευτικές τους αντιλήψεις προέρχονται από τον ελληνιστικό κόσμο.

- Από τον 5^ο αι. π.Χ. πολλοί από τους πατρώους θεούς και θεότητες των Ρωμαίων ήταν ανάλογες με τις ελληνικές, όπως ο Δίας (Jupiter), ο Άρης (Mars), η Αθηνά (Minerva), η Άρτεμη (Diana), ο Ερμής (Mercurius), αλλά και η Δήμητρα, η Περσεφόνη, ο Διόνυσος κ.ά. Τον 4^ο αι. π.Χ. δανείζονται από τους Έλληνες λατρείες όπως του Απόλλωνα, του Ακκληπιού, του Ηρακλή, των Διόσκουρων (Κάστωρ και Πολυδεύκης) κ.ά. Επιπλέον, η λατρεία των αρετών αποτελεί το θρησκευτικό περίβλημα της πολιτικής ιδεολογίας της Ρώμης. Ενδεικτικά, οι συχνότερες από τις αρετές που τιμώνται είναι: η ευνομία, η θέμιδα, η νέμεση, η ομόνοια, η πίστη, η τύχη, η αφθονία, η ειρήνη, η ευσέβεια, η πρόνοια, η σωτηρία, η ελπίδα, η νίκη κ.ά.
- Η λατρευτική πρακτική, που εισάγεται κατά την ελληνιστική περίοδο στους Ρωμαίους, είναι η θεοποίηση των αυτοκρατόρων. Η λατρεία του αυτοκράτορα είχε διττή προέλευση· αφενός εξυπηρετούσε μια πολιτική σκοπιμότητα, καθώς έθετε τον αυτοκράτορα υπεράνω όλων και καθιστούσε αδιαμφισβήτητη την εξουσία του. Αφετέρου ενσάρκωνε μια άλλη όψη του θείου. Η θεοποίηση των αυτοκρατόρων σαν θεσμός καθιερώθηκε την εποχή του Αυγούστου. Με την επικράτηση του Αυγούστου αποκαταστάθηκε η ειρήνη και κόπασε η θύελλα του εμφυλίου πολέμου. Οι άνθρωποι πίστευαν, ότι αυτό οφειλόταν σε θεϊκή παρέμβαση, και άρχισαν να βλέπουν στο πρόσωπο του Αυγούστου την ενσάρκωση της θείας δύναμης, το Σωτήρα ή το Μεσσία. Η λατρεία του Αυγούστου σήμαινε έτσι την ταύτιση του κράτους και του αρχηγού με βάση τη θεϊκή του υπόσταση.

Η θρησκευτική ιστορία της εποχής περιστρέφεται γύρω από τρία κύρια θέματα: τη σταθερότητα της επίσημης θρησκείας, την αντίθεση ανάμεσα σε επίσημους και επιχώριους θεούς ή λατρείες των διαφόρων περιοχών και, τέλος, την ανάδυση του χριστιανισμού. [...] Η λατρεία του αυτοκράτορα ήταν η μόνη ρωμαϊκή λατρεία που έγινε κατά το μάλλον ή το ήττον οικουμενική. Επιτελούσε τρεις βασικές λειτουργίες: διέδιδε την αυτοκρατορική ιδεολογία, καθιστούσε το πρόσωπο του αυτοκράτορα επίκεντρο της νομιμοφροσύνης των υπηκόων και προήγαγε κοινωνικά και πολιτικά εκείνους τους επαρχιώτες που διαδραμάτιζαν πρωτεύοντα ρόλο στην τέλεσή της. Επιπρόσθετα, στις δυτικές επαρχίες είχαν εισβάλλει οι παραδοσιακοί θεοί της Ρώμης, ειδικότερα η Τριάδα του Καπιτωλίου (Jupiter, Juno και Minerva), με την οποία οι αυτοκράτορες και η λατρεία τους ήταν στενά συνδεδεμένοι. Οι επιχώριες θρησκείες αποσυντέθηκαν, απλοποιήθηκαν και επανεμμενύθηκαν μέσα από το πρίσμα της ρωμαϊκής θρησκείας, ιδιαίτερα στο αστικό περιβάλλον, εκεί δηλαδή όπου κατεξοχήν αντιπαράτιθονταν τα αυτοκρατορικά και τα επιχώρια στοιχεία.

Peter Garnsey & Richard Saller, Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, Κοινωνία και Πολιτισμός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1998, σ. 281-282.

IV. 4. Τέχνη: Μεγάλη επιρροή άσκησε η ελληνική τέχνη στους Ρωμαίους. Δανείζονται στοιχεία τόσο από τη Μ. Ελλάδα όσο και την Ελλάδα, ειδικά μετά την υποταγή της στους Ρωμαίους, καθώς τότε μεταφέρονται στη Ρώμη έργα, αλλά και τεχνίτες για να εργαστούν εκεί. Οι επιρροές είναι εμφανείς ιδιαίτερα στην αρχιτεκτονική, αλλά και στη γλυπτική. Κατά τους

πρώτους αιώνες, τη δημοκρατική περίοδο, η τέχνη είναι περισσότερο διακοσμητική και μαρτυρά την ανάγκη της άρχουσας τάξης για κοινωνική προβολή. Στα χρόνια του Αυγούστου, η αυτοκρατορία, δανείζεται τα πρότυπά της από το κλασικό ελληνικό παρελθόν και διέπεται από ένα ρεύμα κλασικισμού. Στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή, η ρωμαϊκή τέχνη εμπλουτίζεται, αυτονομείται και εμφανίζει δημιουργικότητα μέσα από νέες μορφές και τεχνικές. Ειδικότερα:

α. Αρχιτεκτονική: χαρακτηρίζεται από μνημειώδεις κατασκευές με έντονη διακόσμηση.⁵⁰

Οι Ρωμαίοι ακολουθούν τις ελληνιστικές αρχιτεκτονικές παραδόσεις των μεγάλων εσωτερικών χώρων. Χαρακτηριστικά καθαρά ρωμαϊκά είναι οι θολωτές κατασκευές και η χρήση του τόξου και της αψίδας (ή καμάρας), που επηρέασε αργότερα την χριστιανική αρχιτεκτονική. Στόχος τους ήταν να προβάλλουν το μεγαλείο της Ρώμης και του αυτοκράτορα. Παρ' όλη την τελειότητα και τη μνημειακότητα της κατασκευής τους όμως, τα ρωμαϊκά κτίσματα χαρακτηρίζονται από ψυχρό κλασικισμό και αρχαϊστική διάθεση. Τα σπουδαιότερα από τα μνημεία της Ρώμης ήταν: το Πάνθεο, το Κολοσσαίο, ένα αμφιθέατρο, που χτίστηκε επί Βεσπασιανού (οικογένεια Φλαβίων) και είχε χωρητικότητα 50.000 θεατών, οι Αγορές του Αυγούστου, ο Βωμός της Ειρήνης κ.ά.

Στην Ελλάδα τα σημαντικότερα ρωμαϊκά μνημεία που σώζονται μέχρι σήμερα είναι:

- Στην Αθήνα: ο ναός του *Ολυπίου Διός* (είχε ξεκινήσει επί Πεισιστράτου, τον 6^ο αι. π. Χ. και το περάτωσε ο Αδριανός), η *Πύλη του Αδριανού*, μια θριαμβική αψίδα προς τιμήν του αυτοκράτορα, το *Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού*, και η *Βιβλιοθήκη του Αδριανού*.
- Στη Θεσσαλονίκη: η *Ροτόντα* και η *αψίδα του Γαλέριου* (4^{ος} αι. μ.Χ.).

β. Γλυπτική: κυριαρχούν δύο είδη.

- Η ρεαλιστική προσωπογραφία. Κατασκευάζονται προτομές αυτοκρατόρων, ιδιωτών, αξιωματούχων κ.ά., που ήταν έργα κοσμικά χωρίς εξιδανίκευση στα χαρακτηριστικά τους.
- Το ιστορικό ανάγλυφο.

γ. Τοιχογραφία: ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες που σώζονται στην Πομπηία.

Τοιχογραφίες που έχουν σωθεί από την Πομπηία

⁵⁰ Το μεγαλύτερο ρωμαϊκό κτίσμα ήταν το Πάνθεο της Ρώμης. Η διάμετρος του θόλου του έφτανε τα 43,50 μ. περίπου.

Επίκτητος: αρχαίος Έλληνας στωικός φιλόσοφος (1^{ος} αι. μ.Χ.), του οποίου η πρακτική φιλοσοφία επηρεάστηκε από τον Σενέκα και το φιλοσοφικό του σύστημα συγγενεύει στο θρησκευτικό και το ηθικό του μέρους με τη χριστιανική διδασκαλία.

Ετρούσκοι: αρχαίος λαός που κατοίκησε την Ετρουρία της Ιταλίας (την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Τίβερη και Άρνο) και του οποίου ο πολιτισμός έφθασε στην ακμή του τον 6^ο αι. π.Χ. Οι Ετρούσκοι κατακτήθηκαν από τους Ρωμαίους και βαθμηδόν αφομοιώθηκαν από αυτούς.

Μεγάλη Ελλάδα: ονομάζονταν οι αρχαίες Ελληνικές αποικίες στη Σικελία και στη νότια Ιταλία. Οι κυριότερες βρίσκονταν στη Σικελία (Συρακούσες, Λεοντίνοι, Κατάνη, Γέλα), στην Απουλία, στην Καμπανία και τη Λουκανία.

Μεσσιανικές αντιλήψεις, μεσσιανισμός: η πίστη στον μελλοντικό ερχομό ενός μεσσία και γενικότερα ενός σωτήρα, δηλ. σε ένα πρόσωπο με εξαιρετικές ικανότητες (χαρισματικό ηγέτη), το οποίο θα λυτρώσει το λαό ή το έθνος από τα προβλήματά του.

Πατρίκιοι: μέλη της ανώτατης κοινωνικά και πολιτικά τάξης της Ρώμης.

Πελάτες: ονομάζονταν έτσι οι άνθρωποι που ζούσαν κοντά στους πατρίκιους ως υπήκοοι και δέχονταν την προστασία τους. Σταδιακά αυτοί συγχωνεύθηκαν με τους πατρίκιους και ενώθηκαν σε μια τάξη.⁵¹

Πληβείοι: τα μέλη της κατώτερης κοινωνικής τάξης της Ρώμης.

Πραίτορες: ανώτατοι αιρετοί αξιωματούχοι με στρατιωτικές και κυρίως δικαστικές αρμοδιότητες.

Σενέκας: στωικός φιλόσοφος, πολιτικός και ποιητής. Έζησε τον 1^ο αι. μ.Χ. Στα φιλοσοφικά του έργα ο Σενέκας ασχολείται με την προσαρμογή της ελληνικής στωικής φιλοσοφίας στη ρωμαϊκή εποχή.

Σύγκλητος: η Σύγκλητος αποτελούνταν από εκατό και αργότερα από τριακόσια μέλη, που ανήκαν στους αρχηγούς των ρωμαϊκών γενών. Η σύγκλητος ήταν ο θεματοφύλακας των εθίμων και των παραδόσεων της Ρώμης.⁵²

Εκκλησία του λαού: επρόκειτο για τη συγκέντρωση όλων των πατρίκιων και των πελατών. Η εκκλησία επικύρωνε ή απέρριπτε τις αποφάσεις του βασιλιά «διά βοής», αποφάσιζε για ειρήνη ή πόλεμο και εξέλεγε το βασιλιά.⁵³

⁵¹ Μαστραπάς Α., 2005, σ. 171.

⁵² Ο. π., σ. 172.

⁵³ Ο. π., σ. 172.

ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ (330-717 Μ.Χ.)

I. Το Ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Θεμελίωση Βυζαντινού κράτους**I. 1. Η μονοκρατορία του Μ. Κωνσταντίνου και η Κωνσταντινούπολη**

Το 324 ο Κωνσταντίνος, μετά από νικηφόρες μάχες, αναδείχθηκε αυτοκράτορας και εγκαθίδρυσε τη μονοκρατορία του με τη μεταφορά του διοικητικού κέντρου του ρωμαϊκού κράτους στην Ανατολή. Ο Μ. Κωνσταντίνος μετέφερε το διοικητικό κέντρο από τη Ρώμη στο *Βυζάντιο*, την αρχαία αποικία που είχαν ιδρύσει οι *Μεγαρίτες* στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. και φρόντισε τον εξωραϊσμό της πόλης με την ανοικοδόμηση λαμπρών οικοδομημάτων. Τον Νοέμβριο του 324 άρχισαν οι εργασίες ανοικοδόμησης της Κωνσταντινούπολης και τον Μάιο του 330 έγιναν τα εγκαίνια της πόλης. Η θέση του νέου διοικητικού κέντρου, ανάμεσα σε δύο ηπείρους και προστατευμένη στις τρεις πλευρές της από θάλασσα, ήταν εξαιρετική από εμπορική και στρατιωτική άποψη. Επιπλέον, η προνομιούχος γεωγραφική θέση της πόλης απέβη σπουδαία αφενός για την πολιτισμική της σημασία, καθώς αποτελούσε σταυροδρόμι των πολιτισμών και αφετέρου από θρησκευτικής άποψης, με την επικράτηση του χριστιανισμού στην εξελληνισμένη ανατολική λεκάνη της Μεσογείου.

I. 2. Στοιχεία συγκρότησης του Βυζαντινού κράτους**α. Ρωμαϊκή διοικητική οργάνωση**

Το Βυζαντινό κράτος βασίστηκε στη *ρωμαϊκή πολιτική και διοικητική παράδοση*. Ο Μ. Κωνσταντίνος ενίσχυσε την αυτοκρατορική εξουσία και η διοίκηση έγινε πιο συγκεντρωτική, καθώς μόνος συντονιστής του κράτους ήταν ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Το έργο της διοίκησης στηρίχθηκε στη γραφειοκρατική οργάνωση που είχε κατανεμηθεί σε ποικίλες κρατικές υπηρεσίες. Η νομοθεσία και το δίκαιο πήγαιζαν επίσης από τη ρωμαϊκή νομοθεσία. Χαρακτηριστικό δείγμα και σπουδαίο σε σημασία ήταν ο *Θεοδοσιανός κώδικας*, μια σειρά διαταγμάτων, που εκδόθηκε το 438 μ.Χ. στα λατινικά από τον *Θεοδόσιο Β΄*. Τα διατάγματα αυτά ήταν μια κωδικοποίηση νόμων, επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από το χριστιανικό πνεύμα. Περιλάμβανε διατάγματα από το Μ. Κωνσταντίνο έως και δικά του.

β. Ελληνική γλώσσα και παιδεία

Το Βυζαντινό κράτος ήταν πολυεθνικό και λατινόφωνο τυπικά. Στην πραγματικότητα, όμως, η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του ήταν ελληνόφωνοι, που μετείχαν της *ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς*. Το ελληνικό ή εξελληνισμένο στοιχείο, που επικρατούσε στο ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, κατόρθωσε σταδιακά να αφομοιώσει τα ξένα στοιχεία και μαζί με τη χριστιανική θρησκεία να προσδώσει στο Βυζάντιο τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του.

γ. Χριστιανική θρησκεία

Ο χριστιανισμός μολονότι διαδόθηκε σύντομα τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, αποτέλεσε καταλυτικό στοιχείο για τη βυζαντινή κοινωνία, καθώς στην Ανατολή το χριστιανικό στοιχείο ήταν πιο «συμπαγές». Ο Μ. Κωνσταντίνος υποστήριξε το *χριστιανισμό*

και τον εδραίωσε χωρίς να θίξει άλλες θρησκείες, καθώς μέσα από την αναγνώριση της νέας θρησκείας θα μπορούσε να εξασφαλίσει ειρήνη και ευημερία στους υπηκόους του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο υπέγραψε με το Λικίνιο το *Διάταγμα των Μεδιολάνων* γνωστό και ως *Διάταγμα της Ανεξιθρησκείας*. Με το διάταγμα αυτό, που υπογράφηκε το 313 στο Μιλάνο (Μεδιόλανο) διακήρυξε την απόλυτη ελευθερία στην επιλογή λατρείας για τους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Ο Κωνσταντίνος λίγο πριν πεθάνει βαπτίστηκε και ο ίδιος χριστιανός. Επιπλέον καθιέρωσε τις *Οικουμενικές Συνόδους* για να προστατεύσει το χριστιανισμό, από τις αιρέσεις, που θεωρούσε ως απειλή για τη γαλήνη και την ενότητα της αυτοκρατορίας. Στην *Α΄ Οικουμενική Σύνοδο* που συγκάλεσε στη Νίκαια της Βιθυνίας το 325, καταδίκασε την αίρεση του *Αρειανισμού* και διατύπωσε την ορθόδοξη άποψη μέσα από τα άρθρα του *Συμβόλου της Πίστεως*.

Μεγάλος υποστηρικτής της ορθοδοξίας υπήρξε και ο *Θεοδόσιος Α΄ (Μέγας Θεοδόσιος)*. Με διάταγμά του ο χριστιανισμός αναγνωρίστηκε το 380 ως επίσημη θρησκεία του κράτους. Κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι. η κοσμική εξουσία παρεμβαίνει εντονότερα στα εκκλησιαστικά θέματα και με μια σειρά Οικουμενικών Συνόδων (*Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος*, Έφεσος 431, *Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος*, Χαλκηδόνα 451) καταδικάζει τα αιρετικά δόγματα, που δημιουργούν έντονες θρησκευτικές έριδες. Το 457 όταν αυτοκράτορας ήταν ο *Λέων Α΄* θεσμοθετήθηκε η *πράξη της στέψης*: η πράξη αυτή σήμαινε τη νομιμοποίηση της συνεργασίας μεταξύ κράτους και Εκκλησίας, εφόσον η στέψη του αυτοκράτορα γινόταν από τον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης.

- *Η κατάλυση του δυτικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*

Στα χρόνια της αυτοκρατορίας του Ζήνωνα, το 476 επήλθε το οριστικό τέλος του δυτικού Ρωμαϊκού κράτους, όταν ο *Οδόακρος*, ηγεμόνας των *Ερούλων* προχώρησε σε καθαίρεση του τότε αυτοκράτορα, *Ρωμίλου Αυγουστύλου*, του τελευταίου Ρωμαίου αυτοκράτορα της Ρώμης.

II. Η εποχή του Ιουστινιανού Α΄

Ο *Ιουστινιανός* ανέβηκε στο θρόνο το 527 και βασίλευσε μέχρι το 565. Επέδειξε εξαιρετικό έργο τόσο στην εξωτερική πολιτική, όσο και στην αναδιοργάνωση του δικαίου, στην τέχνη και τα γράμματα. Πολύτιμος βοηθός και συμπαραστάτης του στάθηκε η αυτοκράτειρα *Θεοδώρα*. Κατά τον 6^ο αι. η διοίκηση του κράτους, η οικονομική και στρατιωτική του οργάνωση ανακαινίζονται και αναμορφώνονται. Η ιουστινιάνεια εποχή αποτελεί έτσι το θριαμβευτικό επισφράγισμα μιας περιόδου στη διάρκεια της οποίας θεμελιώθηκε η εξωτερική ασφάλεια και η εσωτερική οργάνωση ενός νέου κράτους.

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός. Λεπτομέρεια ψηφιδωτής παράστασης από το βόρειο τοίχο του ιερού στο ναό του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα. Χρονολογείται στο 547.

www1.fhw.gr/.../gr/gallery/main/people/pbp1.html.

Το Βυζαντινό κράτος στα χρόνια του Ιουστινιανού, Νέα Εγκυκλοπαίδεια, Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός, Μαλλιάρης παιδεία, Θεσσαλονίκη 2006, τ. 32, σ. 20-21

II. 1. Εξωτερική πολιτική

Στόχος του Ιουστινιανού ήταν η αποκατάσταση της παλιάς έκτασης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Με μακροχρόνιους επιθετικούς πολέμους το Βυζαντινό κράτος στις μέρες του επεκτάθηκε φτάνοντας μέχρι τη Β. Αφρική και της Ηράκλειες στήλες (Γιβραλτάρ). Ανακατέλαβε, επίσης, τμήμα της Ιταλικής και Ιβηρικής χερσονήσου, ενώ στο βορρά προσπάθησε να εξασφαλίσει το σύνορο του Δούναβη. Αποκαταστάθηκε έτσι η ενότητα του ρωμαϊκού κράτους και η Μεσόγειος έγινε πάλι *ρωμαϊκή λίμνη*.

II. 2. Εσωτερική Οργάνωση

Ο Ιουστινιανός ισχυροποίησε την απόλυτη μοναρχία. Αφορμή έδωσε η επαναστατική κίνηση των δήμων, *Πράσινων* και *Βένετων*, στον ιππόδρομο, το 532. Την επαναστατική κίνηση αυτή που ονομάστηκε *Στάση του Νίκα*,⁵⁴ κατέστειλε ο Ιουστινιανός έπειτα από μεγάλη αιματοχυσία. Το νομοθετικό και διοικητικό του έργο συνέβαλε στη διαμόρφωση της ελληνοχριστιανικής φυσιολογίας του βυζαντινού κράτους.

⁵⁴ Η εξέγερση ονομάστηκε *Στάση του Νίκα*, γιατί των σύνθημα των στασιαστών στον ιππόδρομο ήταν το *νίκα*.

Η Στάση του Νίκα

"Ο λαός, που στέκονταν σε άτακτη μάζα, όταν είδε θωρακισμένους στρατιώτες, που είχαν αποκτήσει μεγάλη δόξα για αδραγανθία και είχαν μεγάλη πολεμική εμπειρία, να τρέχουν και να χτυπούν με τα ξίφη τους, τράπηκαν σε φυγή. Τότε ακούστηκαν δυνατές κραυγές, όπως ήταν φυσικό, και ο Μούνδος, που βρισκόταν εκεί κοντά και βιαζόταν να μπει στη μάχη (γιατί ήταν τολμηρός και δραστήριος), αλλά οι περιστάσεις τον έκαναν να απορεί για το τι πρέπει να κάνει, βλέποντας τον Βελισάριο να μπαίνει στον αγώνα, έκανε και αυτός επίθεση στον Ιππόδρομο από την πύλη που λέγεται Νεκρή. Και τότε οι στασιαστές, που βρίσκονταν γύρω από τον Υπάτιο, χτυπιούνταν αμείλικτα και από τις δύο μεριές και κατατροπώνονταν. Όταν η φυγή γενικεύτηκε και η σφαγή του λαού πήρε μεγάλη έκταση, ο Βοραΐδης και ο Ιούστος, ανιψιοί του Ιουστινιανού, χωρίς κανέναν να τολμά να τους εμποδίσει, κατέβασαν από το θρόνο τον Υπάτιο και τον οδήγησαν στο βασιλιά μαζί με τον Πομπήιο. Εκείνη την ημέρα σκοτώθηκαν περισσότεροι από τριάντα χιλιάδες άνθρωποι."

Προκοπίου Καισαρέως, Ιστορία των Πολέμων, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1996, βιβλίο Α', XXIV, 50-54, (μετάφραση Π. Ροδάκη).

α. Νομοθεσία

Την εποχή του Ιουστινιανού συστηματοποιήθηκε η κωδικοποίηση του δικαίου που έγινε γνωστή από το 12^ο αιώνα με το όνομα *Corpus Juris Civilis* (αστικό δίκαιο). Το έργο αυτό αποτελούσαν: ο *Ιουστινιάνειος κώδικας*, ο *Πανδέκτης*, οι *Εισηγήσεις* και οι *Νεαρές*. Τα τρία πρώτα έργα ήταν γραμμένα στη λατινική γλώσσα. Οι καινούργιοι ωστόσο νόμοι, οι *Νεαρές*, εκδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα για να είναι κατανοητοί από το λαό. Αυτό σήμαινε, ότι η ελληνική γλώσσα είχε επικρατήσει ως μέσο έκφρασης στη δημόσια ζωή του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας.

Με τους νέους νόμους, στους οποίους ήταν έντονος ο χριστιανικός χαρακτήρας, ο Ιουστινιανός εδραίωνε την απόλυτη μοναρχία, θεμελιώνει ένα διοικητικό σύστημα, το οποίο απέτρεπε την ανάπτυξη της μεγάλης γαιοκτησίας, προνοούσε υπέρ των απελευθερωμένων, και εκμηδένιζε τη δουλεία.

Ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας

"...Και δε γράψαμε το νόμο στην πατροπαράδοτη γλώσσα (λατινική) αλλά σ' αυτή την κοινή, την ελληνική, ώστε να γίνει γνωστός σε όλους, αφού θα μπορούν να τον καταλάβουν εύκολα..."

Απόσπασμα από τη Νεαρά VII, I, του Ιουστινιανού στο Τσακτσίρα Α., Ορφανουδάκη Ζ., Θεοχάρη Μ., Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή, Β' Γυμνασίου, 85.

β. Εκκλησιαστική πολιτική

Κατά την αυτοκρατορία του Ιουστινιανού επιβλήθηκε μια *θρησκεία* και ένα *δόγμα* στην αυτοκρατορία. Ο Ιουστινιανός ανέστειλε τη λειτουργία της Νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών, οργάνωσε με ιεραποστολικό έργο τον εκχριστιανισμό των γειτονικών λαών και έλαβε αυστηρά μέτρα εναντίον των αιρετικών, των μονοφυσιτών. Κατασκεύασε σε διάφορες πόλεις πολλά αμυντικά έργα, δημόσια λουτρά, υδραγωγεία, δρόμους καθώς και άλλα κτίσματα και πολλούς ναούς. Ανάμεσα σε αυτούς ξεχωρίζει η *Αγία Σοφία* στην Κωνσταντινούπολη, ένας ναός απaráμιλλης ομορφιάς και μεγαλοπρέπειας. Η οικοδόμηση του ναού ξεκίνησε λίγο μετά τη *Στάση του Νίκα*, κατά τη διάρκεια της οποίας

η Αγία Σοφία που είχε κτίσει ο Μ. Κωνσταντίνος κάηκε, καθώς ο Ιουστινιανός ήθελε να ενισχύσει απέναντι στο λαό την απεριόριστη και αναμφισβήτητη εξουσία του.

III. Διάδοχοι Ιουστινιανού

III. 1. Εξωτερικοί εχθροί

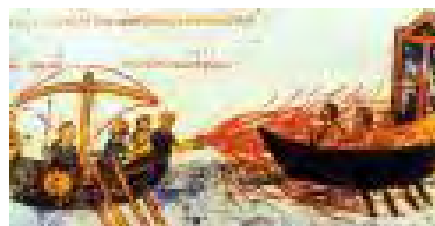
Μετά το θάνατο του Ιουστινιανού η Βυζαντινή αυτοκρατορία υπέστη μεγάλες εδαφικές απώλειες. Οι διάδοχοί του αποδείχθηκαν ανίκανοι να αντιμετωπίσουν την οξυτάτη κρίση, εσωτερική και εξωτερική, στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία. Την ανασυγκρότηση της αυτοκρατορίας, η οποία κινδύνευε να αφανιστεί, ανέλαβε ο Ηράκλειος.

III. 2. Ο Ηράκλειος και διάδοχοί του

Όταν ανέβηκε ο Ηράκλειος στο θρόνο είχε να αναχαιτίσει τους Αβαροσλάβους στη Βαλκανική και τις επιδρομές των Περσών που τώρα εκδηλώνονταν εντονότερα. Κατάφερε να συνάψει ειρήνη με τους Αβάρους και τους Σλάβους το 622, και να στρέψει την προσοχή του στους Πέρσες, που το 614 κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ και μετέφεραν στην πρωτεύουσά τους τον Τίμιο Σταυρό.

Οι εκστρατείες του Ηράκλειου εναντίον των Περσών διεξήχθησαν σε έντονο θρησκευτικό κλίμα. Στα επόμενα έτη ο Ηράκλειος με μια σειρά εκστρατειών νίκησε τους Πέρσες στην Αρμενία, στη Μεσοποταμία και στην ίδια την Περσία και το 627 μετά από νικηφόρα εκστρατεία, τους ανάγκασε σε υποταγή. Οι όροι ειρήνης που επέβαλε ο Ηράκλειος ήταν η απόδοση του Τιμίου Σταυρού, των βυζαντινών αιχμαλώτων και αναγνώριση των συνόρων στην Εγγύς Ανατολή.

Μετά το θάνατο του Ηράκλειου εμφανίζονται δύο νέοι εχθροί του Βυζαντίου· οι Άραβες και οι Βούλγαροι. Οι Άραβες εκμεταλλεύθηκαν την αποδυνάμωση του βυζαντινού κράτους από τους συνεχείς πολέμους και σύντομα κατέλαβαν τη Συρία, τη Μεσοποταμία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Οι διάδοχοι του Ηράκλειου είχαν να αντιμετωπίσουν τις συχνές επιδρομές των Αράβων στα νησιά και τη Μ. Ασία, ενώ κατάφεραν να αποκρούσουν την πολυετή πολιορκία της Κωνσταντινούπολης και να τους απωθήσουν με το υγρό πυρ (677). Λίγα χρόνια αργότερα, όταν στον αυτοκρατορικό θρόνο βρισκόταν ο Κωνσταντίνος Δ', εγκαθίστανται οι Βούλγαροι στη χερσόνησο του Αίμου⁵⁵ και ιδρύουν μαζί με τους Σλάβους τα πρώτα κρατικά μορφώματα στη Βαλκανική. Τις καταστάσεις αυτές καλούνταν να αντιμετωπίσει η δυναστεία των Ισαύρων.

Το υγρό πυρ. Πηγή ιστοσελίδα:

www.sfr.ee.teiath.gr/historia/historia/selida311.htm

⁵⁵ Χερσόνησος του Αίμου είναι η βαλκανική χερσόνησος. Ονομάζεται έτσι από την ομώνυμη οροσειρά στο Β. τμήμα της χερσονήσου που εκτείνεται κατά το μεγαλύτερο τμήμα της στη Βουλγαρία μέχρι τον Εύξεινο Πόντο.

Οι Αυτοκράτορες του Βυζαντίου από το 330 μέχρι το 717

<i>Μ. Κωνσταντίνος</i>	<i>(324-337)</i>	<i>Ιουστίνος Β΄</i>	<i>(565-578)</i>
<i>Κώνστας</i>	<i>(337-350)</i>	<i>Τιβέριος</i>	<i>(578-582)</i>
<i>Κωνσταντίνος</i>	<i>(337-361)</i>	<i>Μαυρίκιος</i>	<i>(582-602)</i>
<i>Ιουλιανός</i>	<i>(361-363)</i>	<i>Ηράκλειος</i>	<i>(610-641)</i>
<i>Ιοβιανός</i>	<i>(363-364)</i>	<i>Κώνστας Β΄</i>	<i>(641-668)</i>
<i>Βάλης</i>	<i>(363-378)</i>	<i>Κωνσταντίνος Δ΄</i>	
<i>Θεοδόσιος Α΄</i>	<i>(379-395)</i>	<i>Πωγωνάτος</i>	<i>(668-685)</i>
<i>Αρκάδιος</i>	<i>(395-408)</i>	<i>Ιουστινιανός Β΄</i>	<i>(685-695 & 705-711)</i>
<i>& Ονώριος</i>		<i>Λεόντιος</i>	<i>(695-698)</i>
<i>Θεοδόσιος Β΄</i>	<i>(408-450)</i>	<i>Τιβέριος Β΄</i>	<i>(698-705)</i>
<i>Μαρκιανός</i>	<i>(450-457)</i>	<i>Φιλιππικός</i>	<i>(711-713)</i>
<i>Λέων Α΄</i>	<i>(457-474)</i>	<i>Αναστάσιος Β΄</i>	<i>(713-715)</i>
<i>Ζήνων</i>	<i>(474-491)</i>	<i>Θεοδόσιος Γ΄</i>	<i>(715-717)</i>
<i>Αναστάσιος</i>	<i>(491-518)</i>		
<i>Ιουστίνος Α΄</i>	<i>(518-527)</i>		
<i>Ιουστινιανός Α΄</i>	<i>(527-565)</i>		

Αιρέσεις: οι δογματικές παρεκκλίσεις και οι διαφορετικές ερμηνείες των δογμάτων της χριστιανικής πίστης. Οι κυριότερες αιρέσεις που εμφανίζονται τους πρώτους αιώνες από την αναγνώριση του χριστιανισμού και τις οποίες προσπάθησαν να εξοβελίσουν οι αυτοκράτορες με τις οικουμενικές συνόδους ήταν: ο αρειανισμός, μονοφυσιτισμός και ο νεστοριανισμός.

Απελεύθεροι: δούλοι που απέκτησαν την ελευθερία τους.

Βένετοι: (= γαλάζιοι) η μια από τις δύο ισχυρές αντίπαλες ομάδες (φατρίες) που μετείχαν στις αρματοδρομίες του ιπποδρόμου στο Βυζάντιο (η άλλη ήταν οι Πράσινοι), με έντονη ανάμειξη και επιρροή στις πολιτικές εξελίξεις.

Έξαρχος: αξιωματούχος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, υπεύθυνος για τη διοίκηση ενός εξαρχάτου, με απόλυτες πολιτικές, στρατιωτικές, δικαστικές και οικονομικές εξουσίες.

Μεταναστεύσεις βαρβαρικών λαών: Από τα μέσα περίπου του 4^{ου} αι. μ.Χ. οι βαρβαρικές επιδρομές έκαμψαν ολοκληρωτικά τις αντιστάσεις του ρωμαϊκού κράτους, που τον 5^ο αι. μ.Χ. καταλύεται οριστικά. Οι *Ούννοι*, φύλο μογγολικής καταγωγής, με αρχηγό τον *Αττίλα*, μετακινούνται στον ευρωπαϊκό χώρο και προκαλούν αλυσιδωτές μετακινήσεις των γερμανικών λαών, όπως οι *Γότθοι*, οι *Αλαμανοί*, οι *Βουργουνδοί*, οι *Βάνδαλοι* κ.ά. προς τα δυτικά, στα εδάφη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπου τελικά εγκαθίστανται οριστικά. Συνοπτικά, οι *Βησιγότθοι* εγκαθίστανται στη Β. Βουλγαρία, οι *Οστρογότθοι* στην Ουγγαρία, και οι *Βάνδαλοι* στη Ν. Γαλατία. Προτού εγκατασταθούν όμως, το 455 μ.Χ., λεηλάτησαν τόσο βάνουσα τη Ρώμη, ώστε η ενέργειά τους έμεινε στην ιστορία γνωστή ως βανδαλισμός και χαρακτηρίζει ενέργειες που διαπράττονται με μεγάλη αγριότητα. Οι *Βουργουνδοί* εγκαθίστανται στην κεντρική Γαλλία, που δημιουργήθηκε το φραγκικό κράτος και τέλος οι *Αγγλοσάξωνες* στη Βρετανία.

Πράσινοι: η μια από τις δύο ισχυρές ομάδες (φατρίες), από τους δήμους που μετείχαν στους αγώνες του βυζαντινού ιπποδρόμου με έντονη ανάμειξη και επιρροή στις πολιτικές εξελίξεις ως εκφραστές της λαϊκής θέλησης, κατ' αντιδιαστολή προς τους Βένετους.

Υγρό πυρ: επινοήθηκε ή τελειοποιήθηκε από τον Έλληνα αρχιτέκτονα Καλλίνικο και η χρήση του αναφέρεται για πρώτη φορά τον 7^ο αι. μ.Χ. εναντίον του αραβικού στόλου που πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε ένα από τα φοβερότερα όπλα του μεσαίωνα και επανειλημμένα έσωσε το Βυζάντιο από εχθρικές επιθέσεις.⁵⁶

⁵⁶ Η παραπομπή είναι από το αντίστοιχο λήμμα στον ιστότοπο www.el.wikipedia.org

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025)

I. Εξωτερικοί εχθροί, πολεμικές επιχειρήσεις και εξελίξεις στα χρόνια 717-1025

I. 1. Οι Άραβες

Το 717, όταν στο θρόνο ανεβαίνει ο *Λέων Γ΄*, ο ιδρυτής της δυναστείας των *Ισαύρων*, η Κωνσταντινούπολη προσπαθεί να αποκρούσει τους *Άραβες* που την πολιορκούν για δεύτερη φορά. Η σθεναρή αντίσταση των βυζαντινών στρατευμάτων, το υγρό πυρ αλλά και οι επιδημίες που έπληξαν τους Άραβες, ήταν κάποιοι από τους παράγοντες που συνέβαλαν στην αποτυχία τους να την καταλάβουν.

Οι Άραβες επανεμφανίζονται σε μια περίοδο αναταραχής για το Βυζάντιο, όταν ο αυτοκράτορας *Μιχαήλ Β΄ Τραυλός* αντιμετωπίζει το κίνημα του *Θωμά του Σλάβου*, που έλαβε διαστάσεις εμφυλίου πολέμου και διήρκεσε τρία χρόνια. Από την αναταραχή επωφελούνται οι Άραβες, που αποβιβάζονται το 824 στην Κρήτη και ως το 827 την καταλαμβάνουν. Οι συγκρούσεις με τους Άραβες συνεχίζονται επί Θεόφιλου. Αργότερα ο *Μιχαήλ Γ΄* καταφέρνει να τους αποκρούσει με επιτυχία. Επί *Λέοντα Στ΄* του *Σοφού* όμως, το 904, οι Άραβες λεηλατούν την Θεσσαλονίκη. Ο ικανός στρατηγός και μετέπειτα αυτοκράτορας *Νικηφόρος Φωκάς* τους απωθεί, δολοφονείται όμως το 969 μετά από συνωμοσία της συζύγου του *Θεοφανούς* και του *Ιωάννη Τσιμισκή*, ο οποίος ανεβαίνει στο θρόνο. Εξίσου ικανός ο *Ιωάννης Τσιμισκής* καταφέρνει να τους νικήσει.

I. 2. Οι Βούλγαροι

Ο *Νικηφόρος Α΄* αντιμετωπίζει τους Βουλγάρους του *Κρούμου*, αλλά οι επιχειρήσεις του είχαν τραγική έκβαση. Στα χρόνια του *Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβέ* οι Βούλγαροι με τον Κρούμο φτάνουν έξω από Κωνσταντινούπολη. Ο Κρούμος όμως πεθαίνει ξαφνικά το 814 και ο διάδοχός του, *Ομουρτάγ*, συνάπτει ειρήνη με τον *Λέοντα Ε΄ Αρμένιο*, το 815.

Στα χρόνια του *Λέοντα Στ΄ Σοφού* οι Βούλγαροι με ηγεμόνα τον *Συμεών* εισβάλλουν αποφασιστικότερα στα βυζαντινά εδάφη. Το πολιτικό όραμα του Συμεών ήταν η ίδρυση ενός βουλγαρικού κράτους με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Η προέλαση των Βουλγάρων συνεχίστηκε μέχρι το 927, έτος θανάτου του Συμεών. Μετά το θάνατο του Τσιμισκή, ανέβηκαν στο βυζαντινό θρόνο οι δύο γιοί του Ρωμανού Β΄, ο *Κωνσταντίνος Η΄* και ο *Βασίλειος Β΄*, αλλά ο δεύτερος ουσιαστικά διοικεί τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Στα χρόνια του, οι Βούλγαροι επαναστατούν με αρχηγό τον *Σαμουήλ* και ιδρύουν ένα ισχυρό κράτος στην Αχρίδα. Μετά την αντιμετώπιση των εσωτερικών προβλημάτων ο Βασίλειος ο Β΄ στράφηκε εναντίον τους. Ο πόλεμος κράτησε πολλά χρόνια με σημαντικές νίκες των βυζαντινών στρατηγών. Αποφασιστική ήταν η μάχη στο *Κλειδί* το 1014, κατά την οποία, πέθανε ο Σαμουήλ. Ο πόλεμος τελείωσε το 1018 με πλήρη υποταγή των Βουλγάρων. Από τον πολυετή πόλεμο που διεξήγαγε εναντίον των Βουλγάρων ο Βασίλειος Β΄ ονομάστηκε *Βουλγαροκτόνος*.

Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος

Ο Μιχαήλ Ψελλός για τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β' (976-1025)

"Στους περισσότερους ανθρώπους της γενιάς μας, που γνώρισαν τον αυτοκράτορα Βασίλειο, ο βασιλιάς αυτός έδινε την εντύπωση ενός στρυφνού και άξεστου στη συμπεριφορά ανθρώπου, οξύθυμου, επίπονου, λιτοδίαιτου, που αποστρεφόταν κάθε είδους μαλθακότητα. Όπως όμως εγώ ο ίδιος συμπέρανα από τους ιστορικούς που έγραψαν γι' αυτόν, δεν ήταν καθόλου τέτοιος κατ' αρχάς, αλλά από μια ζωή φιλήδονη και τρυφηλή, μεταβλήθηκε σε άνθρωπο ενεργητικότερο, σαν να εστόφισαν τον χαρακτήρα του οι περιστάσεις, αφού τόνωσαν τη δύναμή του και αποδυνάμωσαν τη χαυνότητα, μεταμορφώνοντας όλη του τη ζωή."

"Χρονογραφία", κεφ.4 μετάφραση Β. Καραλής, εκδ. 'Αγρωστis Αθήνα 1992, σ. 45-6

I. 3. Το Φραγκικό κράτος

Την ίδια εποχή στη Δύση οι Καρολίδες επιχειρούν να οργανώσουν το κράτος τους. Το 774, ο Καρλομάγνος επέκτεινε και ισχυροποίησε το κράτος του, υπερισχύοντας των γερμανικών φύλων και η εξουσία του αναβαθμίστηκε. Σε συνεργασία με τον πάπα αποφάσισε να ανακηρύξει το βασίλειό του αυτοκρατορία, η οποία περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Ευρώπης. Η στέψη του έγινε τα Χριστούγεννα του 800 στη Ρώμη. Πολιτική επιδίωξη του Καρλομάγνου ήταν να «νομιμοποιηθεί» ο τίτλος του από το Βυζάντιο και κατέβαλε αρκετές προσπάθειες για αυτό το σκοπό. Ωστόσο, η δημιουργία του Φραγκικού κράτους αποτελούσε πολιτικό πλήγμα για το Βυζάντιο, καθώς αναδεικνυόταν μια νέα αυτοκρατορία στη Δύση που στερούσε από το Βυζάντιο το μονοπώλιο της διαχείρισης της διεθνούς πολιτικής σκηνής.

Η στέψη του Καρλομάγνου ως αυτοκράτορα από τον πάπα Λέοντα Γ', τα Χριστούγεννα του έτους 800, ολοκλήρωσε το πολιτικό σχίσμα. Το γεγονός αυτό οι Βυζαντινοί το θεώρησαν σαν πραγματικό σφετερισμό του αυτοκρατορικού τίτλου, για τον οποίο πίστευαν ότι ανήκε μόνο στον ηγεμόνα που βασιλεύει στην Κωνσταντινούπολη, τον μοναδικό κατά τη γνώμη τους διάδοχο των ρωμαίων αυτοκρατόρων.

Delvoye C., Βυζαντινή Τέχνη, Παπαδήμα, Αθήνα 1998, σελ. 241.

II. Εσωτερικά Ζητήματα

II. 1. Η Εικονομαχία (726-843)

Το 726 αρχίζει η εικονομαχία, εγκαινιάζοντας μια περίοδο θρησκευτικών και πολιτικών αναταραχών. Ο Λέοντας Γ' διέταξε το στρατό να απομακρύνει από τη Χαλκή Πύλη των ανακτόρων την εικόνα του Χριστού, προκαλώντας τις έντονες αντιδράσεις του πλήθους. Το 730 εξέδωσε εικονομαχικό διάταγμα, που προέβλεπε την καταστροφή των εικόνων και διώξεις κατά των εικονολατρών. Το βασικό επιχείρημα ήταν, ότι απαγορευόταν η απεικόνιση του θεού με ανθρώπινη μορφή. Οι αιτίες της εικονομαχίας δεν είναι σαφείς. Οι επικρατέστερες απόψεις είναι δύο: α. λόγω της περιόδου αναταραχών το Βυζάντιο χρειαζόταν τη στήριξη των ανατολικών επαρχιών, της Μ. Ασίας, που απέρριπταν την ιδέα της αναπαράστασης του θεού, και β. το εικονομαχικό κίνημα ήταν ουσιαστικά αντιμοναχικό κίνημα με σκοπό να πατάξει τον υπερτροφικό μοναχισμό στο Βυζάντιο. Οι ρίζες της ωστόσο στο πνευματικό κυρίως επίπεδο, εκφράζουν την αντίθεση των ανατολικών επαρχιών του κράτους που επηρεαζόταν από την

ανατολική ανεικονική παράδοση⁵⁷ προς τις υπερβολικά εξωστρεφείς τάσεις των δυτικών επαρχιών της αυτοκρατορίας. Η Εικονομαχία θα συνεχιστεί για περισσότερα από εκατό χρόνια,⁵⁸ με ολέθριες συνέπειες για την εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου και τον πολιτισμό. Λήγει οριστικά το 843 από τη *Θεοδώρα*, μητέρα του *Μιχαήλ Γ΄*, η οποία επαναφέρει τη λατρεία των εικόνων.

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος

II. 2. Ο Εκχριστιανισμός των Σλάβων, των Βουλγάρων, και των Ρώσων

α. Σλάβοι: Ο *Νικηφόρος* είχε εφαρμόσει πολιτική εξελληνισμού και εκχριστιανισμού για την αφομοίωση των σλαβικών πληθυσμιακών ομάδων. Από τέλη του 8^{ου} αι. οι Σλάβοι είχαν αρχίσει να ενσωματώνονται στη βυζαντινή κοινωνία και σταδιακά να αφομοιώνονται. Στα χρόνια του *Μιχαήλ Γ΄*, το 858, ανεβαίνει στον πατριαρχικό θρόνο ο *Φώτιος*, ένας ικανός λόγιος, ο οποίος ανέλαβε το έργο της διάδοσης του χριστιανισμού και σε άλλους λαούς. Το 867 στα χρόνια του *Βασιλείου Α΄* συνεχίστηκε ο εκχριστιανισμός των Σλάβων. Το 863 πραγματοποιήθηκε ιεραποστολική αποστολή στη *Μοραβία*, ύστερα από πρόσκληση του

⁵⁷ Το 622 εμφανίζεται στην Αραβία ο ισλαμισμός.

⁵⁸ Συγκεκριμένα, ο *Κωνσταντίνος Ε΄*, που διαδέχθηκε τον *Λέοντα Γ΄*, εξαπέλυσε αυστηρά μέτρα οξύνοντας το εικονομαχικό ζήτημα. Στη *Σύνοδο της Ίερεας*, το 754, ο *Κωνσταντίνος* νομιμοποιούσε την εικονομαχική πολιτική, καταδίκασε τις εικόνες και αναθεμάτιζε τους οπαδούς της. Η *Ειρήνη η Αθηναία*, μητέρα του *Κωνσταντίνου ΣΤ΄*, συγκάλεσε το 787, την *Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο* στη Νίκαια και αποκατέστησε τις εικόνες. Το 815 όμως ο *Λέων Ε΄ Αρμένιος* ανακίνησε το εικονομαχικό ζήτημα και εξαπέλυσε διωγμούς κατά των εικονολατρών. Ο αυτοκράτορας *Θεόφιλος* στήριξε επίσης την εικονομαχία και συνεχίστηκαν οι διωγμοί.

Ρασισλάβου, ηγεμόνα της χώρας. Επικεφαλές της ιεραποστολής ήταν οι *Κωνσταντίνος-Κύριλλος* και αδερφός του *Μεθόδιος* από τη Θεσσαλονίκη. Ο Κωνσταντίνος επινόησε το *γλαγολινικό* αλφάβητο και μετέφρασε την Παλαιά Διαθήκη στα *σλαβονικά*. Έτσι η λειτουργία και το κήρυγμα άρχισαν να γίνονται στη σλαβονική γλώσσα και διαδόθηκε ο βυζαντινός πολιτισμός.

β. Βούλγαροι Την ίδια εποχή προσηλυτίζονται οι Βούλγαροι, αλλά η καιροσκοπική πολιτική του ηγεμόνα των Βουλγάρων, *Βόρη*, προκάλεσε τις αντιδράσεις του Φωτίου, που οδήγησαν σε ρήξη τις εκκλησίες της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης. Το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης απέτρεψε την αποστολή ιεραποστολής από τον πάπα για να εμποδίσει την ένταξη της γειτονικής χώρας στη σφαίρα επιρροής της Δύσης. Το 864 ο Βόρης βαπτίστηκε χριστιανός στην Κωνσταντινούπολη.

γ. Ρώσοι Το 957 η πριγκίπισσα Όλγα του Κιέβου επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη, γεγονός που έθεσε τις βάσεις για τον εκχριστιανισμό των Ρώσων, που ολοκληρώθηκε το 10^ο αι. Ο γάμος της πριγκίπισσας Άννας, της αδελφής του αυτοκράτορα *Βασίλειου Β'* με τον *Βλαδίμηρο*, τον ηγεμόνα των Ρώσων προώθησε το έργο του εκχριστιανισμού τους. Διαδόθηκε η Ορθοδοξία και ο βυζαντινός πολιτισμός στη Ρωσία, και τέθηκαν οι βάσεις της ρωσικής πνευματικής παράδοσης.

Χριστός ο Αντρωτής, αιογραφία του Ρώσου αγιογράφου Andrei Rublev, 15^{ος} αιώνας

III. Διοίκηση-Νομοθεσία

III. 1. Το Διοικητικό και νομοθετικό έργο των Ισαύρων

α. Διοίκηση:

θεσμός των Θεμάτων

Την εποχή του αυτοκράτορα Λέοντα Γ' οριστικοποιήθηκε και γενικεύθηκε ο *θεσμός των θεμάτων*. Τα θέματα ήταν διοικητικές και στρατιωτικές μονάδες στις επαρχίες της αυτοκρατορίας, στις οποίες ο στρατηγός είχε την πολιτική και την στρατιωτική εξουσία. Είχαν αρχίσει να δημιουργούνται από τα μέσα του 7^{ου} αι. στις επαρχίες της Μ. Ασίας και ως τα μέσα του 8^{ου} αι. το κράτος ήταν διαιρεμένο σε θέματα. Ιδρύθηκαν τότε πολλά περισσότερα, και κατατμήθηκαν τα παλιά θέματα σε μικρότερα για να περιορισθούν οι φιλοδοξίες των στρατηγών.

β. Νομοθεσία:

Η σημαντικότερη συλλογή νόμων της δυναστείας των Ισαύρων, ήταν η *Εκλογή*, που συντάχθηκε το 726. Ήταν ένα νομοθετικό έργο που αφορούσε κυρίως το αστικό δίκαιο, ιδιαίτερα το οικογενειακό και το κληρονομικό και δευτερευόντως το ποινικό.

III. 2. Το Διοικητικό και Νομοθετικό έργο των Μακεδόνων

α. Εσωτερική κατάσταση

Τα χρόνια της μακεδονικής δυναστείας η βυζαντινή αυτοκρατορία έφτασε στη μέγιστη ακμή της. Η οικονομική ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης, η κυριαρχία της αστικής αριστοκρατίας και η αναδιοργάνωση του στρατού επέτρεψαν στο Βυζάντιο να εδραιώσει την πολιτική και την κυριαρχία του. Η πολιτιστική ακτινοβολία του Βυζαντίου έφτασε στο απόγειό της.

β. Νομοθεσία:

Το νομοθετικό έργο που εκπονήθηκε στα χρόνια της δυναστείας των Μακεδόνων φανερώνει την επάνοδο στην ιουστινιάνεια νομοθεσία. Οι κυριότερες συλλογές νομοθετημάτων ήταν:

- ο Πρόχειρος Νόμος, μια συλλογή νόμων αστικού και ποινικού δικαίου
- η Εισαγωγή, που καθόριζε ανάμεσα στα άλλα και τις αρμοδιότητες της κοσμικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας. Περιλάμβανε διατάξεις του δημοσίου, ποινικού, κληρονομικού και γαμικού δικαίου.
- τα Βασιλικά. Ήταν η μεγαλύτερη νομική συλλογή της αυτοκρατορίας, η οποία στηρίχθηκε κατά πολύ στην ιουστινιάνεια νομοθεσία, προσαρμόζοντάς την στις ανάγκες της εποχής.
- οι Νεαρές, ανάμεσα στις οποίες υπήρχαν νόμοι που καθιστούσαν τη διοίκηση πιο συγκεντρωτική και καταργούσαν τις αρμοδιότητες της συγκλήτου και των βουλευτηρίων των πόλεων.
- το Επαρχικό βιβλίο, συλλογή διατάξεων που ρύθμιζαν τη δραστηριότητα των συντεχνιών και καθόριζαν την εποπτεία τους από το κράτος.

Οι αυτοκράτορες του Βυζαντινού κράτους από το 717-1025

Λέων Γ' Ισαυρος	717-740	Λέων ΣΤ' ο Σοφός	886-912
Κωνσταντίνος Ε'	741-775	Κωνσταντίνος Ζ'	
Λέων Δ'	775-780	ο Πορφυρογέννητος	912-959
Κωνσταντίνος ΣΤ'	780-797	Ρωμανός Α' Λεκαπηνός	920-944
Νικηφόρος Α'	802-811	Ρωμανός Β'	959-963
Σταυράκιος	811	Νικηφόρος Φωκάς	963-969
Μιχαήλ Α' Ραγκαβές	811-813	Ιωάννης Τσιμισκής	969-976
Λέοντας Ε' Αρμένιος	813-820	Βασίλειος Β'	976-1025
Μιχαήλ Β' Τραυλός	820-829	Κωνσταντίνος Η'	976-1028
Θεόφιλος	829-842		
Μιχαήλ Γ'	842-867		
Βασίλειος Α'	867-886		

Βούλγαροι: οι τουρανικής καταγωγής Βούλγαροι δεν αποτελούσαν αρχικά μια αμιγή φυλετικά εθνότητα, αλλά προήλθαν από την ανάμειξη και συνένωση διαφόρων τουρκικών και πιθανώς ιρανικών φύλων. Κατάγονταν από την κεντρική Ασία και ανήκαν στην τούρκοαλταϊκή οικογένεια λαών. Τον 7^ο αι. ίδρυσαν ανεξάρτητο κράτος, την *Μεγάλη* ή *Παλαιά Βουλγαρία*, κοντά στον ποταμό Δνείπερο και την Αζοφική θάλασσα με ηγεμόνα τον *Κοβράτ* (ή *Κουβράτ*). Μετά το θάνατό του, ο γιος του *Ασπαρούχ* μετακινήθηκε δυτικά στις εκβολές του Δούναβη και το 680 κατέλαβε εδάφη ανάμεσα στο Δούναβη και την οροσειρά του Αίμου. Το 681 αποτελεί το έτος ίδρυσης *πρώτου βουλγαρικού κράτους*. Στις αρχές του 9^{ου} αι. όταν στην εξουσία βρισκόταν ο χάνος *Κρούμος* επέκτεινε το κράτος μέχρι τη Σόφια, ενώ ο διάδοχός του Ομουρτάγ συνθηκολόγησε με το Βυζάντιο. Τη δεκαετία του 870 (864-865) οι Βούλγαροι με ηγεμόνα τον *Βόρη-Μιχαήλ* εκχριστιανίστηκαν.

Γλαγολιτικό αλφάβητο: ονομάστηκε το αλφαβητικό σύστημα στο οποίο γράφτηκαν τα αρχαιότερα έργα της σλαβικής γραμματείας (9ος αιώνας) και το οποίο στηρίχθηκε στην ελληνική γραφή.

Εικονοκλάστες: άλλη ονομασία των εικονομάχων.

Καρολίδες: ονομάζεται έτσι η δυναστεία των Καρολίδων με ιδρυτή της τον *Κάρολο Μαρτέλο* που διαδέχονται τους Μεροβίγγειους στις αρχές του 8^{ου} αι. Ο γιος του Καρόλου, *Πιπίνος* στέφεται απόλυτος μονάρχης των Φράγκων με τις παπικές ευλογίες. Τον Πιπίνο διαδέχεται ο *Κάρολος ο Μέγας* ή *Καρλομάγνος* ως βασιλιάς των Φράγκων από το 771 μέχρι το 814. Το Φραγκικό βασίλειο τότε περιλάμβανε τη σημερινή Γαλλία και ένα μέρος της σημερινής Γερμανίας. Το 774 ενώνει το βασίλειο της Ιταλίας με το φραγκικό στέμμα και στέφεται βασιλιάς των Λομβαρδών. Το 800 στέφεται αυτοκράτορας των Ρωμαίων.

Ρώσοι: Τον 8^ο αι διεισδύουν στο χώρο της Βαλτικής Σκανδιναβοί, γνωστοί με το όνομα Νορμανδοί και Βαράγγοι. Κατά τον 9^ο αι απλώνονται νοτιότερα, υποτάσσουν τους Σλάβους της περιοχής και ιδρύουν ηγεμονίες. Στα εδάφη της σημερινής Ουκρανίας, Λευκορωσίας και ευρωπαϊκής Ρωσίας ιδρύεται το κράτος των *Ρως*, το *Ρωσικό κράτος του Κιέβου*. Το 988 οι Ρως δέχονται τον χριστιανισμό από τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Τον 12ο αι. το κράτος των Ρως παρακμάζει και κατακερματίζεται με αποτέλεσμα να σχηματιστούν διάφορα ρωσικά κράτη (δημοκρατία του Νόβγκοροντ, πριγκιπάτο Βλάντιμιρ-Σούζνταλ κ.ά.). Το 1264 σχηματίζεται το *πριγκιπάτο της Μόσχας* στο οποίο ενσωματώνονται όλα τα ρωσικά κράτη και το 1547 διαμορφώνεται το ρωσικό κράτος. Από το 1517 χρησιμοποιείται το όνομα *Ρωσία*.

Σλάβοι: Οι Σλάβοι εμφανίζονται από τον 6^ο αι στο σημερινό γεωγραφικό χώρο της βαλκανικής χερσονήσου. Ο αποικισμός του χώρου από τους Σλάβους, που αποτελούσε μέρος της βυζαντινής επικράτειας διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι το Βυζάντιο λόγω πολέμων με τους Πέρσες δεν προστάτευε επαρκώς το βόρειο σύνορό του. Οι Σλάβοι επρόκειτο να αποτελέσουν στο εξής το αριθμητικά ισχυρό εθνικό στοιχείο του χώρου της βαλκανικής και προοδευτικά να αφομοιώσουν τους παλαιότερους κατοίκους της περιοχής. Στα μέσα του 7^{ου} αι. υπήρχαν δεκάδες σλαβικά φύλα. Από τότε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι. μέσα από αλλεπάλληλες ενσωματώσεις και διασπάσεις διαμορφώθηκε σε γενικές γραμμές η εικόνα του σλαβικού κόσμου που συναντάμε στις μέρες μας. Έτσι βάσει γλωσσικών και ιστορικών κριτηρίων σήμερα η σλαβική ομάδα λαών διαιρείται σε τρεις κύριες υποομάδες:

Ανατολική: *Ρώσοι, Λευκορώσοι, Ουκρανοί*

Δυτική: *Τσέχοι, Πολωνοί, Σλοβάκοι*

Νότια (ή Βαλκανική): *Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Σερβοβόσνιοι, Σλοβένοι, Κροάτες, Σλαβομακεδόνες, Βούλγαροι.*⁵⁹

Σλαβονική: αρχαία σλαβική γλώσσα.

⁵⁹ Κύρια πηγή πληροφοριών για το λήμμα Σλάβοι, είναι η ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Βικιπαίδεια, www.wikipedia.

ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025-1453)

I. Το Βυζαντινό κράτος από το 1025 μέχρι το 1204. Δυναστείες Κομνηνών και Αγγέλων

I. 1. Εξωτερικοί εχθροί

Το Βυζαντινό κράτος αυτή την εποχή αντιμετωπίζει σοβαρότατους κινδύνους από όλες τις κατευθύνσεις. Ανατολικά βάλλεται από τους Σελτζούκους Τούρκους, στο βορρά και τη Βαλκανική διενεργούν επιδρομές οι Πετсенέγκοι, οι Ούγγροι και οι Σλάβοι, ενώ στα δυτικά εμφανίζονται οι Νορμανδοί.

α. Πετсенέγκοι, Νορμανδοί, Ούγγροι, Σέρβοι:

Στα χρόνια του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού το βυζαντινό κράτος εμπλέκεται σε μακροχρόνιους πολέμους, εναντίον των Νορμανδών και των Πετсенέγκων, που θα συνεχιστούν από τους διαδόχους του. Την ίδια εποχή επιδρομές διενεργούν οι Ούγγροι, που το 1164, μετά από νικηφόρες μάχες του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, συνθηκολογούν με το Βυζάντιο. Η λήξη του πολέμου με την Ουγγαρία επέτρεψε στον Μανουήλ να στραφεί εναντίον των Σέρβων, που με αρχηγό το Στέφανο Νεμάνια αποτελούσαν επικίνδυνο αντίπαλο για το κράτος. Ο πόλεμος έληξε το 1172, όταν ο Μανουήλ μπήκε στη Σερβία και ανάγκασε το Νεμάνια να παραδοθεί. Το Βυζάντιο θα αντιμετωπίσει απειλητικότερο το σερβικό κίνδυνο τον 14^ο αιώνα. Οι Σέρβοι με ηγεμόνα τον Στέφανο Ντουσάν είχαν επιβάλλει την κυριαρχία τους στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και απειλούσαν το βυζαντινό κράτος. Ο κίνδυνος αποσοβήθηκε με το θάνατο του Ντουσάν το 1355, οπότε έληξε η σερβική επεκτατική πολιτική.

β. Σελτζούκοι Τούρκοι:

Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες έχουν να αντιμετωπίσουν παράλληλα την προέλαση των Σελτζούκων Τούρκων από την Ανατολή. Ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης επιχείρησε να σταματήσει τους Σελτζούκους Τούρκους εκστρατεύοντας εναντίον τους. Παρά τα χτυπήματα που τους επέφερε, τελικά ηττήθηκε στη μάχη του Μαντζικέρτ, το 1071. Άνοιξε έτσι ο δρόμος για τους Τούρκους που κατέλαβαν τις περιοχές από τη Μ. Ασία ως τον Ελλήσποντο.

Οι συνέπειες της μάχης του Μαντζικέρτ

Από την εποχή των διαδόχων του Διογένη, οι βάρβαροι καταπάτησαν τα σύνορα της αυτοκρατορίας των Ρωμαίων... Η δύναμη των βαρβάρων δεν περιορίστηκε παρά μόνο όταν άρχισε η βασιλεία του πατέρα μου (Αλεξίου Α΄ Κομνηνού). Εξακόντισαν σπαθιά και λόγχες κατά των Χριστιανών, έκαναν μάχες, πολέμους σφαγές. Πόλεις αφανίστηκαν, περιοχές λαφυραγωγήθηκαν, ολόκληρη η χώρα των Ρωμαίων βάρφθηκε με το αίμα των Χριστιανών. Ορισμένοι έπεσαν θλιβερά από τόξα και λόγχες, άλλοι σύρθηκαν στα σπίτια τους στην αιχμαλωσία στις πόλεις της Περσίας. Πάνω από όλα βασίλευε ο τρόμος, και όλοι έτρεχαν να κρυφτούν στις σπηλιές, τα δάση, τα βουνά τους λόφους...

Άννα Κομνηνή III, 229 στο: Σπ. Βρυώνης, Η παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11^{ος}-15^{ος} αι.), μετ. Κ. Γαλαταριώτου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σ. 147-148.⁶⁰

⁶⁰ Δημητρώκας Ι., κ.ά., 2004, σ. 54.

Το 1176, έναν αιώνα αργότερα, ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός συγκεντρώνοντας ισχυρό στρατό, έσπευσε στη Μ. Ασία εναντίον των Τούρκων. Στη μάχη στο Μυριοκέφαλο, την ίδια χρονιά, υπέστη πανωλεθρία από τους Τούρκους. Οι συνέπειες ήταν βαρύτερες καθώς το βυζαντινό κράτος έχασε τις εδαφικές του κτήσεις στη Μ. Ασία.

I. 2. Οι σχέσεις με τη Δύση – Το Σχίσμα των δύο Εκκλησιών

Στα μέσα του 11^{ου} αι. επί *Κωνσταντίνου Θ΄* ξεκινά διαμάχη ανάμεσα στην ανατολική και τη δυτική εκκλησία σχετικά με θεολογικά και δογματικά ζητήματα. Η βασική όμως αιτία της έριδας ήταν οι ανταγωνισμοί των δύο εκκλησιών για τις σφαίρες επιρροής τους. Η συνάντηση του πάπα *Ουμβέρτου* με τον πατριάρχη *Κηρουλάριο*, που έγινε στην Κωνσταντινούπολη το 1054, μέσα σε έντονο κλίμα οδήγησε στο σχίσμα μεταξύ των δυο εκκλησιών. Οι πολιτικές συνέπειες του εκκλησιαστικού σχίσματος ήταν τεράστιες: η βυζαντινή επιρροή στην Ιταλία κατέρρευσε, ενώ η Δύση περιφρόνησε τους «σχισματικούς» Βυζαντινούς.⁶¹

II. Το Βυζαντινό κράτος από το 1204 μέχρι το 1261.

• Σταυροφορίες

Από το τέλος του 11^{ου}, την εποχή της δυναστείας των Κομνηνών, έως τον 13^ο αι., ξεκινά στη Δύση, υπό την αιγίδα του Πάπα, μια σειρά σταυροφοριών με το ιδεώδες της απελευθέρωσης από το Ισλάμ και επανάκτησης της Ιερουσαλήμ. Ωστόσο το πραγματικό νόημα της ιδεολογίας αυτής, που εξέφραζε την ισχύ της παπικής εξουσίας και τον οικονομικό επεκτατισμό της Ευρώπης, ήταν η κατάκτηση της Ανατολής, ενώ παράλληλα υπονόμει το Βυζάντιο και συνέβαλε στην πτώση του. Στην Α΄ Σταυροφορία, το 1097, οι σταυροφόροι κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ. Η Β΄ Σταυροφορία, στα 1147-1149, και η Γ΄ Σταυροφορία, στα 1189-1192 απέβη αποτυχία για τους σταυροφόρους, καθώς μάλιστα κατά τη διάρκεια της Γ΄ σταυροφορίας, ο σουλτάνος της Αιγύπτου Σαλαδίν κυριεύσε την Ιερουσαλήμ.

II. 1. Η Δ΄ Σταυροφορία και η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, 1204

Το 1203, όταν οι δυτικοί ξεκινούσαν την Δ΄ Σταυροφορία για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, έπειτα από έκκληση του *Αλέξιου Δ΄ Αγγελου*, έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη, ανέτρεψαν τον *Αλέξιο Γ΄ Αγγελο* από το βυζαντινό θρόνο και ανέβασαν τον *Αλέξιο Δ΄ Αγγελο*. Ο Αλέξιος όμως δεν μπόρεσε να προσφέρει τα ανταλλάγματα⁶² που είχε υποσχεθεί στους σταυροφόρους. Τότε αυτοί πολίορκησαν την Κωνσταντινούπολη, που υπέκυψε τον Απρίλιο του 1204, και τη λεηλάτησαν με βαρβαρότητα.

II. 2. Το καθεστώς μετά την Άλωση του 1204

Μετά την άλωση από τους σταυροφόρους σχηματίζονται στο έδαφος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας διάφορα φραγκικά και ελληνικά κράτη.

Τα σπουδαιότερα από τα φραγκικά ήταν: η *Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινού-*

⁶¹ Δημητρώκας Ι., κ.ά., 2004, σ. 47.

⁶² Ανάμεσα στα ανταλλάγματα που είχε υποσχεθεί ο Αλέξιος Δ΄ Αγγελος στους σταυροφόρους ήταν χρηματική και στρατιωτική στήριξη και ένωση των δύο εκκλησιών.

πολης, το Βασίλειο της Θεσσαλονίκης, το Δουκάτο Αθήνας και της Θήβας, το Πριγκιπάτο της Αχαΐας.⁶³

Τα Ελληνικά κράτη ήταν: η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και η Αυτοκρατορία της Νίκαιας.⁶⁴ Οι Βενετοί κράτησαν τα σημαντικότερα λιμάνια, τα νησιά και τμήματα της Κωνσταντινούπολης.

II. 3. Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης, 1261

Στα χρόνια του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, του ιδρυτή της δυναστείας των Παλαιολόγων, της τελευταίας δυναστείας των βυζαντινών αυτοκρατόρων, ανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη από τους Φράγκους. Τον Ιούλιο του 1261, ο στρατηγός Αλέξιος Στρατηγόπουλος, που γνώριζε ότι οι φραγκικές δυνάμεις ήταν απασχολημένες στον Εύξεινο Πόντο, επωφελήθηκε από την ευκαιρία και κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη. Καταλύθηκε έτσι η λατινική κυριαρχία και στις 15 Αυγούστου του 1261 ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος στέφθηκε αυτοκράτορας. Το Βυζάντιο ανάκτησε την πρωτεύουσα, αλλά το έδαφος της αυτοκρατορίας ήταν περιορισμένο. Περιλάμβανε τη δυτική Μ. Ασία, τη Θράκη, τη Μακεδονία, ένα τμήμα της Θεσσαλίας και της Πελοποννήσου και κάποια νησιά του Αιγαίου.

III. Το Βυζαντινό κράτος από το 1261 μέχρι το 1453. Δυναστεία Παλαιολόγων.

III. 1. Εμφύλιοι Πόλεμοι

Στα μέσα περίπου του 14^{ου} αιώνα οι δυναστικές έριδες επιδείνωσαν την κρίσιμη κατάσταση στην οποία βρισκόταν το βυζαντινό κράτος, οδηγώντας το σε ένα σφοδρότατο μακροχρόνιο εμφύλιο πόλεμο, που συντέλεσε στην υλική και ηθική κατάρπτωσή του. Την ίδια περίοδο συνέβη ένα ακόμα σημαντικό γεγονός· στη Θεσσαλονίκη εκδηλώθηκε το κίνημα των Ζηλωτών, που στρέφονταν εναντίον των δυνατών. Οι Ζηλωτές διοίκησαν ανεξάρτητα κι αυτόνομα την πόλη για 5 χρόνια (1345-1349).

Η είσοδος του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου στη Φλωρεντία. Πίνακας του Μπενότσο Γκότσολι. Φλωρεντία, Ανάκτορο Medici Riccardi

⁶³ Νέα Εγκυκλοπαίδεια. Ελλάδα. Ιστορία και Πολιτισμός, Βυζάντιο-Τουρκοκρατία-Επανάσταση, Μαλλιάρης παιδεία, 2006, τ. 32 σ. 48.

⁶⁴ Ο. π.

III. 2. Σύνοδος Φερράρας –Φλωρεντίας

Μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα οι Οθωμανοί Τούρκοι είχαν αυξήσει τη δύναμή τους και είχαν εξαπλωθεί στο μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής, απειλώντας το Βυζαντινό κράτος, που είχε περιορισθεί έτσι κατά πολύ εδαφικά. Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος ελπίζοντας σε βοήθεια από τη Δύση δέχθηκε τη συμμετοχή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Σύνοδο που συνήλθε στη Φερράρα το 1438. Οι εργασίες της συνόδου διήρκεσαν από τον Απρίλιο του 1438 μέχρι το 1439. Η σύνοδος εν τω μεταξύ είχε μεταφερθεί στη Φλωρεντία για οικονομικούς λόγους, αλλά και λόγω επιδημίας που ενέσκυψε στην πόλη της Φερράρας. Έπειτα από μακρές συζητήσεις υπογράφηκε το 1439 η ένωση των δύο Εκκλησιών με υποσχέσεις για στρατιωτική βοήθεια στην Ανατολή έναντι των Οθωμανών. Τα αποτελέσματα της συνόδου προκάλεσαν τις αντιδράσεις των ανθενωτικών.

Ο καρδινάλιος Βησσαρίων υπήρξε υποστηρικτής της Ένωσης των Εκκλησιών στη διάρκεια της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας. Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana

III. 3. Οθωμανοί Τούρκοι. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Οι Οθωμανοί Τούρκοι εμφανίζονται στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Το 1354 καταλαμβάνουν την Καλλίπολη, αργότερα τη Θράκη και το 1365 την Αδριανούπολη. Ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, ανήμπορος να ανακόψει την πορεία τους, δέχεται προσωρινά την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Μέχρι το 1389, μετά τη νίκη τους επί των Σέρβων και των Κροατών στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, οι Τούρκοι είχαν καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής. Τον Ιωάννη Ε΄ διαδέχθηκε ο γιος του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, πολύ ικανός αυτοκράτορας, αλλά τα περιθώρια δράσης ήταν μηδαμινά. Οι προσπάθειες του Μανουήλ για οικονομική βοήθεια από τη Δύση, απέβησαν άκαρπες. Το 1402 ανακτά τη Θεσσαλονίκη, που από το 1387 ήταν υποτελής στους Τούρκους. Το 1422 οι Τούρκοι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη και εξαναγκάζουν τον Μανουήλ να δεχθεί πάλι την επικυριαρχία, ενώ το 1430 ακολουθεί η άλωση της Θεσσαλονίκης. Στα χρόνια του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου το Βυζαντινό κράτος είχε περιορισθεί εδαφικά στην Κωνσταντινούπολη και στο Μυστρά. Μετά τη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας οργανώθηκε σταυροφορία για την απόκρουση των Τούρκων. Οι σταυροφόροι συγκρούστηκαν με τριπλάσιους περίπου Τούρκους και παρόλο τον ηρωισμό τους, ηττήθηκαν στη μάχη της Βάρνας το 1444. Η ήττα αυτή σήμαινε την αναμφισβήτητη επικράτηση των Τούρκων στη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος, δεσπότης του Μυστρά. Τον Απρίλιο του 1453 οι Τούρκοι με τον Μωάμεθ Β΄ Πορθητή άρχισαν να πολιορκούν συστηματικά την Κωνσταντινούπολη. Η πολιορκία διήρκεσε 52 μέρες και η Κωνσταντινούπολη έπεσε τελικά στις 29 Μαΐου του 1453. Ο αυτο-

Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Μικρογραφία από το Ζωναρά της Μοδένας, 15^{ου} αι. Biblioteca, Estense Universitaria, Modena www.hri.org

κράτορας σκοτώθηκε κι ακολούθησαν λεηλασίες και σφαγή στην πόλη. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι Τούρκοι κατέλαβαν το Δεσποτάτο του Μυστρά το 1460, την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας το 1461 και ακολούθησαν όλες οι ελεύθερες ελληνικές περιοχές.

Οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες από το 1028-1453

<i>Ρωμανός Γ' Αργυρός</i>	<i>1028-1034</i>	<i>Αλέξιος Γ' Άγγελος</i>	<i>1195-1203</i>
<i>Μιχαήλ Δ' Παφλαγόνας</i>	<i>1034-1041</i>	<i>Αλέξιος Δ' Άγγελος</i>	<i>1203-1204</i>
<i>Κωνσταντίνος Θ'</i>		<i>Θεόδωρος Α' Λάσκαρης</i>	<i>1204-1222</i>
<i>Μονομάχος</i>	<i>1042-1055</i>	<i>Ιωάννης Α' Βατάτζης</i>	<i>1222-1254</i>
<i>Μιχαήλ Ε' Καλαφάτης</i>	<i>1041-1042</i>	<i>Θεόδωρος Β' Λάσκαρης</i>	<i>1254-1258</i>
<i>Θεοδώρα</i>	<i>1055-1056</i>	<i>Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος</i>	<i>1259-1282</i>
<i>Μιχαήλ ΣΤ'</i>		<i>Ανδρόνικος Β'</i>	
<i>Στρατιωτικός</i>	<i>1056-1057</i>	<i>Παλαιολόγος</i>	<i>1282-1328</i>
<i>Ισαάκιος Κομνηνός</i>	<i>1057-1059</i>	<i>Ανδρόνικος Γ'</i>	
<i>Κωνσταντίνος Ι' Δούκας</i>	<i>1059-1067</i>	<i>Παλαιολόγος</i>	<i>1328-1341</i>
<i>Ρωμανός Δ' Διογένης</i>	<i>1068-1071</i>	<i>Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος</i>	<i>1341-1391</i>
<i>Μιχαήλ Ζ' Δούκας</i>	<i>1071-1078</i>	<i>Ιωάννης ΣΤ'</i>	
<i>Νικηφόρος Γ'</i>		<i>Καντακουζηνός</i>	<i>1347-1354</i>
<i>Βοτανειάτης</i>	<i>1078-1081</i>	<i>Μανουήλ Β'</i>	
<i>Αλέξιος Α' Κομνηνός</i>	<i>1081-1118</i>	<i>Παλαιολόγος</i>	<i>1331-1425</i>
<i>Ιωάννης Β' Κομνηνός</i>	<i>1118-1143</i>	<i>Ιωάννης Η'</i>	
<i>Μανουήλ Α' Κομνηνός</i>	<i>1143-1180</i>	<i>Παλαιολόγος</i>	<i>1425-1448</i>
<i>Αλέξιος Β' Κομνηνός</i>	<i>1180-1183</i>	<i>Κωνσταντίνος ΙΑ'</i>	
<i>Ανδρόνικος Α' Κομνηνός</i>	<i>1183-1185</i>	<i>Παλαιολόγος</i>	<i>1448-1453</i>
<i>Ισαάκιος Β' Άγγελος</i>	<i>1185-1195</i>		

Επικυριαρχία: η κυριαρχία κράτους πάνω σε άλλο, κατά τρόπον ώστε το δεύτερο να βρίσκεται σε σχέση εξάρτησης και υποτέλειας από το πρώτο.

Κίνημα Ζηλωτών: από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα η πόλωση μεταξύ των πλουσίων και του δήμου αυξάνεται σε βάρος των μεσαίων τάξεων, που δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν εύκολα τις αντιξοότητες των καιρών. Τα κατώτερα και φτωχότερα στρώματα της υστεροβυζαντινής πόλης, φυτοζωούν. Το καλοκαίρι του 1342 ένα τμήμα του πληθυσμού της πόλης στασίασε και ανέλαβε την εξουσία. Οι στασιαστές που ονόμασαν τους εαυτούς τους Ζηλωτές διοίκησαν τα επόμενα χρόνια τη Θεσσαλονίκη. Οι ζηλωτές έμειναν κυρίαρχοι στη Θεσσαλονίκη ακόμα και μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου το 1347. Το 1350 έχοντας χάσει τα λαϊκά τους ερείσματα παραιτήθηκαν από την εξουσία. Από το 1350 η Θεσσαλονίκη εντάχθηκε και πάλι κανονικά στο διοικητικό πλαίσιο του Βυζαντινού κράτους.

Οθωμανοί Τούρκοι: οι Οθωμανοί Τούρκοι προέρχονταν από την κεντρική Ασία. Το 13^ο αιώνα ωθούμενοι από τους Μογγόλους, μετακινούνται δυτικά και εγκαθίστανται στην Προύσα. Η οθωμανική αυτοκρατορία ιδρύεται από τη δυναστεία των Οσμανληδών (Osmanlı = Οθωμανός). Ιδρυτής του Οθωμανικού κράτους ήταν ο Οσμάν ή Οθμάν (1289-1326), ο οποίος επέκτεινε το κράτος, στηριζόμενος στον ισλαμικό θεσμό των γαζήδων, φανατικών πολεμιστών της πίστης. Ήταν αγροτικός κυρίως λαός. Στα χρόνια του Μωάμεθ Α΄ η οθωμανική αυτοκρατορία κατείχε το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής και είχε αναδιοργανωθεί. Η αναδιοργάνωση αυτή ολοκληρώθηκε στα χρόνια του Μωάμεθ Β΄ Πορθητή. Το αποτέλεσμα ήταν ένα ενιαίο οθωμανικό σύστημα με διοικητική διάρθρωση.

Σουλτάνος Οσμάν (1326-1366),

www.hri.org

Σελτζούκοι Τούρκοι: Οι Σελτζούκοι ανήκαν στην τουρκική φυλή των Ογούζων ή Ούζων. Τον 10^ο αι ένα τμήμα της φυλής αυτής, με αρχηγό το Σελτζούκ, που έδωσε και το όνομά του στους ομοεθνείς του, άρχισε να προχωρεί με βραδύ ρυθμό προς τα δυτικά. Η δύναμή τους αυξήθηκε σταδιακά και αποτέλεσαν έτσι μεγάλη δύναμη που απειλούσε ταυτόχρονα την Αρμενία και το Βυζάντιο και το αραβικό χαλιφάτο της Βαγδάτης.

Χρυσόβουλλο: το επισημότερο από τα αυτοκρατορικά έγγραφα, το οποίο έφερε ημερομηνία, υπογραφόταν ιδιοχείρως από τον αυτοκράτορα με πορφυρόχρωμο μελάνι και σφραγιζόταν με τη χρυσή αυτοκρατορική βούλα.

Ο Ελληνισμός υπό Οθωμανική κυριαρχία

I. Η Κατάσταση του υπόδουλου ελληνισμού τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας - Περίοδος προσαρμογής

I. 1. Δημογραφικές και οικονομικές μεταβολές

Μέχρι τον 16^ο και τον 17^ο αι. οι συνεχείς πόλεμοι που συνοδεύονταν από σφαγές, εξισλαμισμού, και μαζικές μεταναστεύσεις, ελάττωσαν τον ελληνικό πληθυσμό. Στη διάρκεια των πρώτων αυτών χρόνων άλλαξε εντελώς ο δημογραφικός και κοινωνικός χάρτης του ελληνικού τοπίου. Πολλές πόλεις παρήκμασαν, άλλες νέες δημιουργήθηκαν, ενώ άλλες πόλεις και νησιά ερημώθηκαν τελείως. Οι κάτοικοι εγκατέλειπαν τις πόλεις και τις πεδιάδες για να καταφύγουν στα βουνά, σε περιοχές δηλαδή, που ήταν δυσπρόσιτες και η διαμονή τους εκεί ήταν ασφαλέστερη. Οι σουλτάνοι το 15^ο αι. κυρίως για να ξαναδώσουν ζωή στις αποδυναμωμένες πόλεις παραχώρησαν αρκετά προνόμια για την επανεγκατάσταση πληθυσμών.

Από το 15^ο αι. σημειώθηκε ένα μεγάλο ρεύμα φυγής προς τα βενετοκρατούμενα νησιά και τη Δύση. Πληθυσμιακές ομάδες και κυρίως λόγιοι μετανάστευσαν έξω από τον ελλαδικό χώρο, ιδιαίτερα προς την ιταλική χερσόνησο, προκειμένου να διασφαλίσουν καλύτερους όρους διαβίωσης.

I. 2. Η διοικητική και οικονομική διάρθρωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας

I. 2.1. Η Οθωμανική διοίκηση

Βασικό χαρακτηριστικό της οθωμανικής διοίκησης ήταν η στρατοκρατική οργάνωση του κράτους. Οι συνεχείς πόλεμοι των Οθωμανών ήταν καθοριστικής σημασίας για την εσωτερική δομή της αυτοκρατορίας. Η συνεχής πολεμική κινητοποίηση και η πολεμική ετοιμότητα σήμαινε για τους υπηκόους πρόσθετες φορολογικές επιβαρύνσεις, έκτακτες στρατολογίες και ναυτολογίες. Στους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας όταν ανακόπηκαν οι προσαρτήσεις νέων εδαφών, άρχισε η φθίνουσα πορεία της οθωμανικής δύναμης, η διόγκωση των οικονομικών προβλημάτων, η παρακμή των θεσμών της αυτοκρατορίας και η συνακόλουθη διαφθορά της διοίκησής της. Η κοινωνική και πολιτική δομή των Τούρκων, που ήταν απασχολημένη κυρίως με τον πόλεμο, άφηνε στους κατακτημένους λαούς το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τις άλλες παραγωγικές δραστηριότητες της χώρας. Η οικονομία της ήταν όμως κατά βάση αγροτική.

Τα Θεωρητικά πλαίσια της υποστάσεως των τζιμμήδων⁶⁵ κατά τον ιερό νόμο

Σύμφωνα με τη βασική αρχή της ισλαμικής θρησκείας ο κόσμος διαιρείται σε δύο μέρη, στην επικράτεια του Ισλάμ και στην επικράτεια των απίστων δηλαδή του πολέμου. Ο ιερός πόλεμος (Jihad) εναντίον των απίστων για τη συνεχή επέκταση της επικράτειας του Ισλάμ αποτελεί μαζί με το καθήκον της προσευχής την ουσία της μωαμεθανικής θρησκείας. Σύμφωνα με το ίδιο το Κοράνι, οι άπιστοι είναι μιαιβάοντα, εναντίον των οποίων πρέπει να μάχεται ο πιστός ώσπου να ομολογήσουν ότι δεν υπάρχει άλλος θεός εκτός από τον Αλλάχ. Ο πόλεμος εναντίον των απίστων είναι επομένως κατάσταση μόνιμη και φυσική, η ειρήνη αντίθετα παροδική ανάπαυλα που επιτρέπεται για περιορισμένο χρονικό διάστημα (10 χρόνια), όταν για λόγους ανώτερης βίας η νικηφόρα συνέχιση του πολέμου καθίσταται αδύνατη. Μόλις όμως οι συνθήκες το επιτρέψουν, η επανάληψη του πολέμου αποτελεί υποχρέωση, γιατί ο προφήτης διδάσκει «μη επικαλείσθε την ειρήνη όταν είσθε ισχυρότεροι».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι', σ.39.

1.2.2. Η νομική θέση των υπόδουλων

Η νομική θέση των υποταγμένων χριστιανικών πληθυσμών καθορίστηκε σύμφωνα με το Κοράνι. Η γη ανήκε στο Σουλτάνο, που την παραχωρούσε σε συγγενείς ή σε Τούρκους αξιωματούχους. Η περιουσία παρέμεινε μόνο στα μοναστήρια, ενώ στους Έλληνες έμειναν μόνο οι ορεινές περιοχές. Παράλληλα, ήταν ελεύθερη η άσκηση της λατρείας για τους λαούς της Βίβλου. Όσοι από τους κατοίκους και τις κοινωνικές ομάδες δέχονταν με τη θέλησή τους να ασπασθούν τον ισλαμισμό, εξασφάλιζαν υποφερτές συνθήκες διαβίωσης ενίοτε με την παραχώρηση ειδικών προνομίων. Οι Οθωμανικοί υπήκοοι, ειδικότερα οι χριστιανοί, οι μη μουσουλμάνοι, ονομάζονταν *ραγιάδες*.⁶⁶

1.2.3. Οι υποχρεώσεις των υπόδουλων

Οι χριστιανοί της αυτοκρατορίας έπρεπε να καταβάλλουν στον κατακτητή εισφορές σε είδος και σε φόρους με κυριότερο τον κεφαλικό φόρο, το περιβόητο *χαράτσι*.⁶⁷ Οι ραγιάδες υπόκεινταν σε πολλές απαγορεύσεις· απαγορευόταν να ανεβαίνουν σε άλογο και να φέρουν όπλα, να χτίζουν καινούργιες εκκλησίες και να χρησιμοποιούν καμπάνες. Η μαρτυρία τους δεν είχε αξία για τη δικαιοσύνη. Ήταν υποχρεωμένοι να φορούν ειδικά ρούχα.

Νεαρός δούλος από το παιδομάζωμα ο οποίος προορίζεται να γίνει γενίτσαρος. 1802. *Ιδρυμα Μείζονος Ελληνισμού*

- Μέθοδος Εξισλαμισμού ή Παιδομάζωμα

Η βαρύτερη υποχρέωση για τους χριστιανούς ήταν το *παιδομάζωμα*. Επρόκειτο για τη στρατολόγηση παιδιών ηλικίας έξι ως δεκαπέντε χρονών. Το παιδομάζωμα ήταν ο πιο γνωστός τρό-

⁶⁵ Ζιμμές (zimmi): Προέρχεται από το αραβικό όνομα της συνθήκης dimma. Ήταν η συνθήκη που συνήφθη αρχικά μεταξύ του ιμάμη και του εκπροσώπου των ηττημένων απίστων και καθόριζε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των δύο πλευρών. Έκτοτε ζιμμές είναι το προστατευόμενο άτομο, κάθε μη μουσουλμάνος που ζούσε σε μουσουλμανικό κράτος και υπάκουε στους νόμους του. [www.e-history].

⁶⁶ Η λέξη ραγιάδες προέρχεται από την τουρκική *raya*, που σημαίνει το ποίμνιο.

⁶⁷ Το χαράτσι προέρχεται από την τουρκική λέξη *haraç*

πος υποχρεωτικού προσηλυτισμού στο Ισλάμ. Το παιδομάζωμα ήταν αρχικά τακτική (κάθε 3-7 χρόνια) και από τα μέσα του 17^{ου} αι και εξής περιστασιακή στρατολόγηση αγοριών (ηλικίας 8-15 ετών) κατά κανόνα από αγροτικές χριστιανικές οικογένειες. Τα παιδιά αυτά, αφού εξισλαμίζονταν και προσαρμόζονταν στα τουρκικά ήθη με τη θητεία τους σε ειδικά σχολεία, είτε γίνονταν *γενίτσαροι*, το πιο αξιόμαχο τμήμα του οθωμανικού στρατού, είτε αποτελούσαν τους ανώτερους υπαλλήλους της αυτοκρατορίας. Για τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό το παιδομάζωμα συνιστούσε δημογραφική αιμορραγία, ηθική πληγή, και ταπείνωση. Επιπλέον τα νησιά κι ορισμένα παραλιακά μέρη έπρεπε να προσφέρουν σε περιοδικές ναυτολογίες ανθρώπινο δυναμικό για την επάνδρωση του οθωμανικού στόλου.

Όπως ήταν φυσικό, συντριβή των γονέων θυμάτων του παιδομαζώματος ήταν απροσμέτρητη. Το παρακάτω ηπειρωτικό τραγούδι εκφράζει την οδύνη των γονέων που στερούνταν τα παιδιά τους:

*«Αναθεμά σε, βασιλιά, και τρις ανάθεμά σε,
με το κακό σπόκαμες, και το κακό που κάνεις.
Στέλνεις, δένεις τους γέροντας, τους πρώτους τους παπάδες
να μάσης παιδομάζωμα, να κάμης γενιτσάρους.
Κλαίν' οι γοναίοι τα παιδιά, κ' οι αδελφές τ' αδέλφια,
κλαίγω κ' εγώ και καίγομαι και όσο ζω θα κλαίγω.
Πέρσι πήραν το γιόκα μου, φέτο τον αδελφό μου».*

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι', σ. 65.

Συνάθροιση στο σπίτι του βοεβόδα στην Αθήνα. 1825. *Τόρυμα Μείζονος Ελληνισμού*

II. Υπόδουλος Ελληνισμός

II. 1. Μορφές οργάνωσης των Ελλήνων

Η Εκκλησία και οι κοινότητες αποτέλεσαν τις κυριότερες μορφές οργάνωσης του ελληνικού Έθνους, οι οποίες συνδέονταν με την τουρκική διοίκηση και συνέβαλαν στη διάσωση και συσπείρωση του υπόδουλου ελληνισμού.

II. 1.2. Οι κοινότητες

Οι μόνιμοι ομόθησκοι κάτοικοι ενός χωριού ή μιας κωμόπολης συνιστούσαν μια κοινότητα,

που ονομαζόταν διαφορετικά *μιλλέτι*.⁶⁸ Η κοινότητα διοικούνταν από τους επιτρόπους, *δημογέροντες* ή *προεστούς*, που εκλέγονταν από τη γενική συνέλευση των ενηλίκων κατοίκων του χωριού ή της πόλης συνήθως για θητεία ενός χρόνου. Οι κοινοτικοί άρχοντες διαχειρίζονταν όλες σχεδόν τις κοινές υποθέσεις, και κυρίως, την κατανομή, τη συλλογή και την απόδοση των φόρων στους Οθωμανούς. Παράλληλα φρόντιζαν για την οργάνωση και την οικονομική στήριξη των σχολείων, και τις ανάγκες απονομής δικαιοσύνης. Πολιτικός και θρησκευτικός ηγέτης της ελληνορθόδοξης κοινότητας ήταν ο Πατριάρχης.

Η λειτουργία της κοινότητας βοήθησε το ελληνορθόδοξο στοιχείο να αποκτήσει έναν υποτυπώδη πολιτικό βίο. Ενίσχυσε το πνεύμα συνεργασίας και αλληλεγγύης των μελών της κοινότητας και αποτέλεσε συντελεστή ενότητας του υπόδουλου Ελληνισμού. Μέσα από τις κοινότητες ενισχύθηκε η παιδεία και διασώθηκε η ελληνική λαϊκή τέχνη και παράδοση.

«Το νομικόν πρόσωπον της Κοινότητος διώκειτο υπό Επιτρόπων, δημογερόντων, αρχόντων, προεστώτων ή κοτσαμπάσηδων, των οποίων ο αριθμός εποίκιλλε, η δε εντολή ήτο ως επί το πολύ ενιαύσιος. Οι άρχοντες ούτοι ήσαν αιρετοί, εις σπανίας όμως περιπτώσεις διορίζοντο υπό των οργάνων του κυριάρχου. Εξελέγοντο υπό του λαού, συνερχομένου μετά του κλήρου εις γενικήν συνέλευσιν (κοινήν μάζωξιν). Ενίοτε η συνέλευσις ήτο περιορισμένη.

Εν Ύδρα και Σπέτσαις, από του έτους 1803, πιθανώτατα δε και προ αυτού, μόνοι οι πλοιοκτήται και οι πλοίαρχοι είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν. Αλλαχού...οι δημογέροντες εξελέγοντο εμμέσως, δι' εκλεκτόρων. Κατ' αρχήν εκλέξιμοι ήσαν πάντες οι κάτοικοι. Εις τινάς όμως Κοινότητας...δικαίωμα του εκλέγεσθαι είχαν μόνον οι εκπρόσωποι της ανωτάτης τάξεως».

Δ. Α. Ζακυθηνού, *Η Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1957, σ. 32. στο Φ.Κ. Βώρος κ.ά., *Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, σ. 86.

Δύο ιερωμένοι, ένας χριστιανός και ένας μουσουλμάνος καθισμένοι πλάι πλάι. 1825. *Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού*

II. 1.3. Η Εκκλησία

Οι ορθόδοξοι χριστιανοί αποτέλεσαν, όπως είδαμε, μια ξεχωριστή θρησκευτική κοινότητα, με ανώτατο αρχηγό τον Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Ο Μωάμεθ ο Β΄, αμέσως μετά την άλωση, φρόντισε να ρυθμίσει τις σχέσεις του με το Πατριαρχείο, τόσο επειδή το Κοράνι υπαγόρευε την ανοχή για τους λαούς της Βίβλου, τους Χριστιανούς και τους Εβραίους, όσο και από πολιτική σκοπιμότητα. Πρώτος Πατριάρχης αναδείχθηκε το 1454 ο Γεννάδιος (Γεώργιος Σχολάριος), τον οποίο ο σουλτάνος αναγνώρισε και αύξησε τα προνόμια που είχε την

⁶⁸ Η λέξη *μιλλέτι* προέρχεται από την αντίστοιχη τουρκική *millet*.

εποχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Με μια σειρά σουλτανικών διατάξεων, τα *φιρμάνια*, του χορηγήθηκαν εκκλησιαστικές, αλλά και κοσμικές και δικαστικές εξουσίες, ενώ απολάμβανε φορολογικής ατέλειας. Η πνευματική και πολιτική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης επεκτάθηκε σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο. Ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης δεν παρουσιαζόταν μόνο σαν *εθνάρχης* των Ελλήνων, αλλά σαν θρησκευτικός και πολιτικός αρχηγός όλων των ορθοδόξων λαών. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Εκκλησία λειτούργησε ως ο μοναδικός *εθνικός* θεσμός με τον οποίο μπορούσε να ταυτιστεί ένας ορθόδοξος χριστιανός.

II. 1.4. Ένοπλα σώματα: Αρματολοί-Κλέφτες

Από τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, σχηματίστηκαν και έδρασαν στον ελληνικό χώρο οι αρματολοί και οι κλέφτες, που συνέβαλαν αργότερα στον απελευθερωτικό αγώνα.

α. Αρματολοί Η ανάγκη για τη διατήρηση της τάξης στα χωριά και τη φύλαξη των ορεινών διαβάσεων και των εμπορικών δρόμων ανάγκασε τους Τούρκους να σχηματίσουν ειδικά σώματα, τα σώματα των αρματολών. Τα σώματα αυτά αποτελούνταν από χριστιανούς και είχαν συνήθως αρχηγούς Τούρκους ή Αλβανούς. Ο θεσμός εμφανίζεται σε τουρκικά κείμενα ήδη από τον 15^ο αιώνα στην Ανατολή και αργότερα στα Βαλκάνια. Σταδιακά χαλάρωσαν οι δεσμοί τους με την τουρκική εξουσία και έλαβαν μέρος σε επαναστατικά κινήματα των Ελλήνων πριν από την έναρξη του αγώνα.

β. Κλέφτες Οι καταπιέσεις των Τούρκων ανάγκασαν τους κατοίκους, και κυρίως τους αγρότες, να καταφύγουν σε ορεινές περιοχές, όπου ζούσαν σχετικά ελεύθεροι. Οι άνδρες αυτοί σχημάτιζαν οπλισμένες ομάδες και ζούσαν με τη λεηλασία σε βάρος των Τούρκων και συχνά των πλουσίων Ελλήνων. Αυτό που τους ξεχώριζε από τους κοινούς κλέφτες ήταν το μίσος που έτρεφαν εναντίον των Τούρκων και των συνεργατών τους. Η Πύλη, αδυνατώντας να τους εξοντώσει, συχνά τους ενέτασσε στα σώματα των αρματολών. Οι αρματολοί και οι κλέφτες, που συχνά εναλλάσσονταν στους ρόλους τους, βαθμιαία ανέπτυξαν εθνική συνείδηση και αποτέλεσαν την ένοπλη αντίσταση του έθνους κατά τον απελευθερωτικό αγώνα. Ο υπόδουλος ελληνισμός τους έβλεπε ως υπερασπιστές της ελευθερίας του και τους ηρωοποίησε στη δημοτική ποίηση

III. Οι Εξελίξεις από τον 17^ο αι. μέχρι την εθνική αφύπνιση

III. 1. Παροικιακός ελληνισμός

Οι οργανωμένες εκτός του ελληνικού χώρου κοινότητες ονομάζονταν παροικίες και η δημιουργία τους ανάγεται στους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Οι πρώτες ελληνικές παροικίες δημιουργήθηκαν από Έλληνες, που προέρχονταν κυρίως από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, που κατέφυγαν στη Δύση στις αρχές της Τουρκοκρατίας λόγω των επαχθών όρων διαβίωσης που επέβαλλαν οι Οθωμανοί. Στις κοινότητες αυτές μετέφεραν και διατήρησαν την εθνική και θρησκευτική τους συνείδηση. Ασχολήθηκαν κυρίως με το εμπόριο, καλλιέργησαν

τα γράμματα, εξέδωσαν βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά και ενίσχυσαν την εκπαιδευτική προσπάθεια του υπόδουλου ελληνισμού. Από τις πιο πολυάνθρωπες και σημαντικότερες παροικίες που αναπτύχθηκαν ήταν:⁶⁹

- Ιταλία: οι ελληνικές κοινότητες στη Βενετία, στο Λιβόρνο, στη Νάπολη, στη Ρώμη, στη Φλωρεντία, στην Τεργέστη κ.ά.
- Ουγγαρία: η παροικία της Βουδαπέστης, την οποία αποτελούσαν κυρίως έμποροι.
- Αυστρία: σπουδαία ήταν η ελληνική παροικία της Βιέννης, στην οποία έδρασε ο *Ρήγας Βελεστινλής*.
- Ρωσία: σημαντική δράση ανέπτυξαν οι έμποροι της ελληνικής παροικίας στην Οδησό.
- Δυτική Ευρώπη. Σημαντική ελληνική παροικία υπήρχε στο Παρίσι, όπου έζησε και έδρασε ο *Αδαμάντιος Κοραής* το 18^ο αι., καθώς και η Μασσαλία κ.ά.
- Ανατολική Ευρώπη: σημαντικές ήταν οι ελληνικές παροικίες στο Βουκουρέστι, το Ιάσιο κ.ά.

III. 2. Παραδουνάβιες ηγεμονίες – Φαναριώτες

Από τα τέλη του 17^{ου} και τις αρχές του 18^{ου} αι. στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, στη Βλαχία και τη Μολδαβία, αναλαμβάνουν το αξίωμα του ηγεμόνα οι Έλληνες *Φαναριώτες*, μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα που πήρε το όνομά της από το όνομα της συνοικίας της Κωνσταντινούπολης, το *Φανάρι*, όπου διέμενε.

Το 18^ο αι. σταθεροποιείται περισσότερο η θέση των Φαναριωτών στην τουρκική διοίκηση. Εξασφαλίζοντας το αξίωμα των πριγκίπων–ηγεμόνων των παραδουνάβειων ηγεμονιών, σχηματίζουν μια διοικητική αριστοκρατία, η οποία κατά το 18^ο αι. έθεσε τις βάσεις για την πνευματική και πολιτική αντίληψη των Ελλήνων. Σε συνεργασία με δραστήριους πατριάρχες βοηθούν στην ίδρυση σχολείων, τυπογραφείων, και στην έκδοση βιβλίων.

III. 3. Ενετοκρατία: την περίοδο της τουρκοκρατίας στις βενετοκρατούμενες περιοχές οι συνθήκες διαβίωσης είναι ηπιότερες. Οι περιοχές αυτές ευημερούν οικονομικά και δέχονται τις δυτικές επιδράσεις στις τέχνες και τα γράμματα, οι οποίες γονιμοποιούν το δημιουργικό νησιώτικο πνεύμα που γεννά έργα με μια ιδιότυπη σύσταση. Ιδιαίτερης σημασίας είναι τα δείγματα λογοτεχνίας από τη Ρόδο, την Κύπρο και την Κρήτη που διαπνέονται από το πνεύμα της Αναγέννησης. Στα Επτάνησα η πνευματική κίνηση ενισχύεται από την άφιξη πολλών Κρητικών μετά από την κατάκτηση του νησιού από τους Τούρκους.

III. 4. Οικονομικές εξελίξεις

Από το 17^ο κυρίως αιώνα μεταβάλλεται η εικόνα της οικονομίας. Τους αιώνες αυτούς το πεδίο της εμπορικής δραστηριότητας των Ελλήνων, που έως τότε ασκούνταν μόνο στις βενετοκρατούμενες περιοχές, διευρύνθηκε. Στη διάρκεια του 17^{ου} αι ιδρύθηκαν εμπορικοί οίκοι στη Θεσσαλονίκη, το Δυρράχιο, την Κωνσταντινούπολη κι άλλού. Η Σμύρνη και οι Θεσσαλονίκη εξελίχθηκαν σε δύο από τα πλουσιότερα και μεγαλύτερα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αναπτύχθηκαν και άλλα εμπορικά κέντρα, όπως τα Ιωάννινα, η Πάτρα, το Ηράκλειο, η Χίος κ.ά. Τόσο το χερσαίο όσο και το θαλάσσιο εμπόριο της χώρας ευνοούνται

⁶⁹ Νέα Εγκυκλοπαίδεια Μαλλιάρης Παιδεία, *Ελλάδα. Ιστορία & Πολιτισμός, Βυζάντιο – Τουρκοκρατία - Επανάσταση*, τ. 32, σ. 264-271.

από την ύπαρξη των εύρωστων ελληνικών παροικιών, όπως είδαμε παραπάνω, σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις.

Ο ελληνικός εμπορικός στόλος αυξήθηκε σε αριθμό και άρχισε να αναπτύσσεται η ελληνική ναυτιλία. Σε αυτή την εξέλιξη συνέβαλαν πολύ δύο παράγοντες: η συνθήκη του *Κιουτσούκ – Καϊναρτζή* (1774)⁷⁰, που υπογράφηκε μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας και οι πόλεμοι της *Γαλλικής επανάστασης* και του *Ναπολέοντα*.⁷¹ Στο τέλος του αιώνα τα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα η Ύδρα, οι Σπέτσες και τα Ψαρά διέθεταν σημαντικούς στόλους. Η εμπορική δραστηριότητα συνέβαλε κατά πολύ στην αύξηση της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής της χώρας και δημιουργήθηκαν εμπορικές και βιοτεχνικές *συντεχνίες*. Από τις πιο γνωστές ήταν ο συνεταιρισμός βαφής βαμβακερών νημάτων στα *Αμπελάκια* της Θεσσαλίας και ανάλογος συνεταιρισμός στα *Μαντεμοχώρια* της Χαλκιδικής. Συνέπεια της οικονομικής ανόδου των Ελλήνων το 18^ο αι υπήρξε ο σχηματισμός της αστικής τάξης.

IV. Η πνευματική κίνηση και η εθνική αφύπνιση

IV. 1. Πνευματική ζωή

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας στην ελληνική χερσόνησο, σε αντίθεση με τις βενετοκρατούμενες περιοχές, σημαντικός φορέας της παιδείας είναι η Εκκλησία. Η νεοελληνική παιδεία και σκέψη εισέρχεται σε μια ανανεωτική φάση από τα μέσα του 16^{ου} που εκτάθηκε σε όλο το 17^ο αι. Τότε ιδρύθηκαν ελληνικά σχολεία από τους Έλληνες της Διασποράς σε πολλές ελληνικές παροικίες και πολλαπλασιάζονται στην Ελλάδα, καλύπτοντας σχεδόν όλο τον ελληνικό χώρο. Αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό, εκτός από την εκκλησιαστική, και η κοσμική γραμματεία, όπου είναι έκδηλη η επίδραση των πνευματικών ρευμάτων της Δύσης. Παράλληλα μεγάλος αριθμός ελληνικών βιβλίων, σε λόγια αλλά και σε λαϊκή γλώσσα, τυπώθηκε στα τυπογραφεία, που ιδρύθηκαν από Έλληνες στη Βενετία. Τόσο η λόγια όσο και η λαϊκή παράδοση ενώνουν σε μια ζωντανή σύνθεση τα στοιχεία από όλες τις εποχές της πορείας του Ελληνισμού και εκφράζουν καθαρά τη συνέχειά του. Την περίοδο αυτή είναι έντονες οι επιδράσεις των ιδεών του *Διαφωτισμού*, ενώ ταυτόχρονα εξίσου έντονη είναι η στροφή στην κλασική αρχαιότητα και το ένδοξο παρελθόν.

Οι πνευματικές αυτές αναζητήσεις και κατευθύνσεις έφεραν ένα κύμα αναγέννησης, που θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης και ακόμα περισσότερο στην ανάπτυξη της πολιτικής αντίληψης και τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του υπόδουλου ελληνισμού και στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αι. αρχίζει να ωριμάζει το αίτημα της απελευθέρωσής του.

⁷⁰ Σύμφωνα με τη συνθήκη *Κιουτσούκ-Καϊναρτζή*, η Ρωσία εξασφάλιζε από την Πύλη την προστασία των ορθόδοξων υπηκόων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την άδεια να ταξιδεύουν οι Έλληνες με ρωσική σημαία.

⁷¹ Τα ελληνικά πλοία εκμεταλλεύτηκαν το καθεστώς αποκλεισμού που είχαν επιβάλλει οι Άγγλοι. Διέσπασαν τον αγγλικό αποκλεισμό και επισίτισαν τη Γαλλία και τις κατεχόμενες χώρες.

«Η ελευθερία ευρίσκεται εις όλους, ωσάν οπού κοινώς την αφιέρωσαν εις τους νόμους, τους οποίους διέταζαν (= συνέταζαν) αυτοί οι ίδιοι, και υπακούοντάς τους καθείς υπακούει εις θέλησίν του, και είναι ελεύθερος».

Ανωνύμου, *Ελληνική Νομαρχία* (1806), έκδοση Γ. Βαλέτα (1957), σ. 59.

Ως τότε, παλληκάρια, να ζούμε στα στενά,
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες στα βουνά;
σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπουμεν κλαδιά,
να φεύγωμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;
να χάνωμεν αδέρφια, Πάτριδα και γονείς,
τους φίλους, τα παιδιά μας κι όλους τους συγγενείς;
Καλλιό 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή,
παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή!

Απόσπασμα από το *Θούριο του Ρήγα*.

Ο Ρήγας Βελεστινλής.

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς.

• Γλωσσικό Ζήτημα

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας πληθώρα λέξεων τουρκικής προέλευσης εισέρχονται στην ελληνική γλώσσα, όπως γιακάς, πιλάφι, χαλβάς, κ.λπ.⁷² Επιπλέον από την περίοδο αυτή διαθέτουμε πολλά κείμενα στην ομιλουμένη γλώσσα και στις ποικιλίες της. Ξεχωρίζει η περίπτωση της Κρήτης, η οποία όντας βενετοκρατούμενη αναδεικνύει σημαντική λογοτεχνική παραγωγή στην ομιλουμένη γλώσσα.

Από το 18^ο αι. και μέχρι τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, το 1830, κυριαρχούν οι συζητήσεις για τη δημιουργία εθνικής γλώσσας. Οι λύσεις που προτείνονται είναι τρεις: η αρχαίζουσα γλώσσα, που κυριαρχούσε εδώ και χίλια πεντακόσια χρόνια, η «διορθωμένη» ομιλουμένη γλώσσα και η ομιλουμένη γλώσσα, η δημοτική. Ο Αδαμάντιος Κοραΐς προτείνει τη «διόρθωσή» της, τον «καθαρισμό» της (καθαρεύουσα) από τα τουρκικά κυρίως δάνεια που θυμίζουν τη μακρόχρονη οθωμανική κυριαρχία, και την επανεισαγωγή εν μέρει της αρχαίας γραμματικής και του αρχαίου λεξιλογίου. Από την πρόταση του

⁷² Χριστίδης Α.-Φ., 2005, σ. 197.

Κοραή θα γεννηθεί η καθαρεύουσα. Η υιοθέτηση της ομιλουμένης γλώσσας που θα ονομαστεί δημοτική, ως κοινού γλωσσικού οργάνου θα υποστηριχθεί έντονα από λόγιους, όπως ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Δημήτριος Καταρτζής, ο Ιωάννης Βηλαράς κ.ά. Η ομιλουμένη γλώσσα ήταν για τους λόγιους αυτούς το μόνο ζωντανό όργανο που θα μπορούσε να υπηρετήσει τις ανάγκες του κράτους που θα γεννιόταν.⁷³ Από τις τρεις μορφές γλώσσας που συζητιούνταν κυριάρχησε η δεύτερη, η καθαρεύουσα, ως επίσημη μορφή γλώσσας μέχρι το 1976. Η αυξανόμενη κυριαρχία της δημοτικής στη λογοτεχνία αλλά και σε άλλες μορφές λόγου, οδήγησε στην αναγνώριση της δημοτικής ως γλωσσικό εργαλείο του κράτους το 1976.⁷⁴

IV.2. Εθνική Αφύπνιση

Προς το τέλος του 18^{ου} αι η εθνική ιδέα φτάνει στην πλήρη ωριμότητα και καθαρότητά της. Σημαντικό ρόλο στην εκκόλαψή της διαδραμάτισαν οι *ρωσοτουρκικοί πόλεμοι* την εποχή της Αικατερίνης Β', που έθεταν ζήτημα διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, η εσωτερική αναρχία επέσπευδε την παρακμή της. Επιπλέον, οι διακηρύξεις του *Διαφωτισμού* και το κήρυγμα της ελευθερίας των Εθνών της *Γαλλικής επανάστασης* βρίσκει στους Έλληνες ενθουσιώδη υποδοχή.

Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες του Ρήγα Βελεστινλή για την επανάσταση, που είναι επηρεασμένες από τις ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, διαδίδονται σε όλο τον υπόδουλο ελληνισμό και τον εμπυχώνουν. Κατά το παράδειγμα των μυστικών εταιρειών της Ευρώπης σχηματίστηκε η *Φιλική Εταιρεία*, που ιδρύθηκε στην Οδησό το 1814. Η Εταιρεία άπλωσε τη δραστηριότητά της σε όλες τις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης και σε όλη την Ελλάδα. Τα μέλη της ανήκαν σε όλες τις κοινωνικές ομάδες που προσελκύστηκαν στο εθνικό κίνημα σύμφωνα για το τελικό σκοπό της απελευθέρωσης της χώρας.

⁷³ Ο. π., σ. 201.

⁷⁴ Ο. π., σσ. 205-206.

Βελεστινλής Ρήγας: (1757-1798) ο εθνεγέρτης Ρήγας γεννήθηκε το 1757 στο Βελεστίνο, της Θεσσαλίας. Το επίθετο Φεραίος του απέδωσαν σύγχρονοι του λόγιοι κατ' αναλογία με τη θεσσαλική πόλη της αρχαιότητας Φεραί. Ο Ρήγας διαμορφωμένος στο πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης είναι ο πρώτος που συνέλαβε και οργάνωσε ένα εθνικό κίνημα των Βαλκανίων με καθορισμένους πολιτικούς στόχους. Ονειρευόταν να ενώσει όχι μόνο τους Έλληνες αλλά και όλους τους Βαλκανικούς λαούς σε μια βαλκανική δημοκρατία με σύνταγμα εμπνευσμένο από το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793. Από τα έργα του το σημαντικότερο πολιτικά είναι η *Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας*, που περιείχε: α. μια επαναστατική προκήρυξη, β. διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, γ. το κυρίως σύνταγμα του Ρήγα και δ. το *Θούριο*. Κέντρο της δραστηριότητάς του ήταν η ελληνική παροικία της Βιέννης από όπου και εξέδιδε με τη βοήθεια της επαναστατικής ομάδας που είχε σχηματίσει, βιβλία, ποιήματα και επαναστατικά φυλλάδια. Η αυστριακή αστυνομία όμως ανακάλυψε τις ανατρεπτικές του ενέργειες και τον παρέδωσε μαζί με τους συντρόφους του στις τουρκικές αρχές που τον θανάτωσαν το 1798. Ο Ρήγας όμως βρήκε ώριμη την εποχή του. Με το έργο του υποδαύλισε την υποβόσκουσα αναταραχή και άρχισαν να κινητοποιούνται όλα τα ανήσυχα και ζωντανά στοιχεία του έθνους προς τον αποφασιστικό αγώνα.

Γαλλική Επανάσταση: Η Γαλλική επανάσταση ξέσπασε το 1789 στη Γαλλία. Ήταν μια πολιτική και κοινωνική επανάσταση, που κατήργησε την απόλυτη μοναρχία και εγκαινίασε νέες μορφές πολιτικής πρακτικής και κοινωνικούς θεσμούς. Η Γαλλική επανάσταση ενέπνευσε τους λαούς όλης της Ευρώπης και αποτέλεσε το έναυσμα για επαναστάσεις πολιτικές και κοινωνικές κατά το 18^ο και το 19^ο αιώνα.

Γένος: το σύνολο των Ρωμιών συναποτελούσε το *Γένος*. Με τον όρο Γένος οι Έλληνες απέδιδαν τη συμμετοχή τους στην ευρεία αλλά ενιαία εθνοτική, θρησκευτική και πολιτισμική κοινότητα την οποία κληροδότησε στη νεότερη περίοδο ο βυζαντινός Ελληνισμός. Μετά την οθωμανική κατάκτηση η κοινότητα του Γένους απέκτησε θεσμικό χαρακτήρα (millet). Βασικά χαρακτηριστικά του Γένους ήταν: η ορθόδοξη πίστη και η υπαγωγή στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, η χρήση της ελληνικής γλώσσας, η ελληνορθόδοξη παιδεία και η αντίληψη της συνέχειας από το Βυζάντιο ως τα νεότερα χρόνια.⁷⁵

Διαφωτισμός: σημαντικό πνευματικό κίνημα που τοποθετείται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και ξεκίνησε από τη Γαλλία. Αργότερα εξαπλώθηκε στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης προετοιμάζοντας το έδαφος για την Γαλλική Επανάσταση. Οι διαφωτιστές πρέσβευαν τον ορθολογισμό και την πίστη στη πρόοδο, αξιώνοντας αλλαγές σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δράσης, στους πολιτικοκοινωνικούς θεσμούς, την οικονομία, την εκπαί-

⁷⁵ Χασιώτη Κ. Ι., *Μεταξύ Οθωμανικής Κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής Πρόκλησης. Ο Ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 32.

δευση και τη θρησκεία. Ανάμεσα στους σημαντικότερους εκφραστές του Διαφωτισμού ήταν ο Βολταίρος, ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ κ.ά.⁷⁶

Εξισλαμισμός: ο αναγκαστικός ασπασμός του ισλαμισμού.

Κοραής Αδαμάντιος: Έλληνας λόγιος και ποιητής (1748-1833), που γεννήθηκε στη Σμύρνη. Σπούδασε στο Μονπελιέ της Γαλλίας Ιατρική και Φυσικές Επιστήμες. Εγκαταστάθηκε στο Παρίσι το 1788. Από το Παρίσι μαχόταν με το έργο του για την πνευματική αναγέννηση της Ελλάδας. Κύριος στόχος του ήταν η δημιουργία μιας εθνικής κοινής γλώσσας. Επιδίωκε την αφύπνιση των υπόδουλων και για αυτό τους υπενθύμιζε την πολυτιμότητα της ελληνικής κληρονομιάς. Υπερασπιζόταν τη μόρφωση ως το κλειδί της δημιουργίας μιας ανεξάρτητης Ελλάδας.

Μοριάς ή Μωριάς: η Πελοπόννησος.

Ρούμελη: (Rum-ili) η ηπειρωτική Ελλάδα.

Ρωμιοί: Στις παραμονές της Άλωσης οι υπήκοοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αποκαλούνταν είτε *Ρωμιοί* είτε –σπανιότερα- *Έλληνες*.

Αρχικά η ονομασία Ρωμαίος δήλωνε τον παλαιό υπήκοο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και σταδιακά μόνο το χριστιανό. Στη συνέχεια απέδιδε τον υπήκοο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στο Μεσαίωνα ο Ρωμαίος ή Ρωμιός ήταν κατά κανόνα μόνο ο ελληνόγλωσσος κάτοικος του Βυζαντίου. Αυτόν τον όρο (Rum) ή μερικές παραλλαγές του (Urum) εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν για τους ελληνορθόδοξους και οι Οθωμανοί αλλά και οι άλλοι λαοί της Ανατολής τόσο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας όσο και αργότερα. Είναι λοιπόν εύλογο, γιατί η χώρα που κατοικούσαν οι Ρωμαίοι/Ρωμιοί δεν ονομαζόταν Ελλάδα αλλά *Ρωμανία*. Οι Τούρκοι επίσης ονόμαζαν *Rum-ili* (χώρα των Ρωμιών) την ελληνική χερσόνησο. Μερικές φορές στη θέση του Ρωμιός χρησιμοποιούταν η λέξη *Γραικός*. Ο όρος *Graeci* χρησιμοποιούταν επίσης από τους Δυτικούς και τους Σλάβους.⁷⁷

Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι: μια σειρά ρωσοτουρκικών πολέμων ξεκινούν από το 17^ο αιώνα επί Μεγάλου Πέτρου και συνεχίζονται κατά τον 18^ο με την Αικατερίνη Β΄ με σκοπό τον διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την οικονομική της διείσδυση στην Ανατολή. Ο πρώτος ρωσοτουρκικός πόλεμος (1768-1774) στα χρόνια της Αικατερίνης Β΄ άνοιξε το δρόμο για τη ρωσική ναυτιλία στο Αιγαίο. Κατά τη διάρκειά του ο *Αλέξης Ορλώφ* με το ρωσικό στόλο, ξεσήκωσε τα νησιά του Αιγαίου ενώ *Θεόδωρος Ορλώφ*, πρόκριτοι και αρχιερείς ξεσήκωσαν την Πελοπόννησο. Παρά τις επιτυχίες και την καταστροφή του τουρκικού στόλου στον κόλπο Τσεσμέ η εξέγερση της Πελοποννήσου καταπνίγηκε. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος έληξε με τη συνθήκη του *Κιουτσούκ Καϊναρτζή*.

⁷⁶ Διαφωτισμός, www.wikipedia.

⁷⁷ Χασιώτη Κ.Τ., 2001 σ.30, 31.

Στη διάρκεια του δευτέρου ρωσοτουρκικού πολέμου (1788-1792) η ελληνική παροικία της Τεργέστης και οι πλούσιοι έμποροι του εξωτερικού εξόπλισαν ένα στολίσκο, ο οποίος ενισχυμένος από τα νησιωτικά πλοία κι επανδρωμένος με Έλληνες κάτω από τις διαταγές του *Λάμπρου Κατσώνη* παρενοχλούσε τον τουρκικό στόλο σε όλο τον πόλεμο ενώ σύγχρονα οι κλέφτες και οι αρματολοί της ενδοχώρας εξεγείρονταν ξανά.

Φανάρι: συνοικία στην Κωνσταντινούπολη στην οποία από το 1603 είχε εγκατασταθεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το 18^ο αι. στο Φανάρι συγκεντρώθηκαν εκκλησιαστικοί και λαϊκοί αξιωματούχοι, που αποτέλεσαν μια ιδιαίτερη τάξη, τους **Φαναριώτες**. Πολλοί Φαναριώτες, λόγω της μόρφωσης και της γλωσσομάθειάς τους, ανέλαβαν σημαντικές διοικητικές θέσεις. Υπηρέτησαν ως διερμηνείς στις ευρωπαϊκές αυλές και αξιωματούχοι στην Υψηλή Πύλη για την επαφή της με τους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών χωρών.

Η Ελληνική Επανάσταση

I. Τα πολεμικά γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης

I. 1. Η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία

Η επανάσταση ξεκίνησε το Φεβρουάριο του 1821, από τον *Αλέξανδρο Υψηλάντη* στη Μολδοβλαχία και στη Βλαχία. Οι σημαντικότεροι λόγοι για την επιλογή των παραδουνάβων ηγεμονιών ως τόπο έναρξης του αγώνα ήταν η διοίκησή τους από τους Φαναριώτες, η ύπαρξη ακμαίων ελληνικών παροικιών και η απαγόρευση παραμονής ή διέλευσης τουρκικού στρατού σε αυτές τις χώρες χωρίς την άδεια της Ρωσίας. Επιπλέον ο Υψηλάντης είχε την πεποίθηση ότι η Ρωσία θα στήριζε τον αγώνα τους. Το στρατό του Υψηλάντη υπολογίζεται ότι αποτελούσαν 6.000 άνδρες και 450 εθελοντές Έλληνες φοιτητές που αποτελούσαν τον *Ιερό Λόχο*. Η Ρωσία αποδοκίμασε το κίνημα του Υψηλάντη και επέτρεψε στα τουρκικά στρατεύματα να εισέλθουν στο έδαφος των ηγεμονιών, ενώ το Πατριαρχείο ύστερα από πιέσεις της Πύλης αφόρισε τον Υψηλάντη.⁷⁸ Πολύ γρήγορα οι Τούρκοι κατέπνιξαν την επανάσταση στη μάχη στο Δραγατσάνι (7 Ιουνίου 1821), με βαρύτερες απώλειες. Ο Υψηλάντης, μετά την αποτυχία του κινήματος, κατέφυγε στην Αυστρία, όπου συνελήφθη από τις αυστριακές αρχές και φυλακίστηκε.⁷⁹

I. 2. Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και την Ηπειρωτική Ελλάδα

Στις 25 Μαρτίου 1821, κηρύχθηκε η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και σε διάστημα λίγων εβδομάδων απλώθηκε σε όλο τον ελληνικό χώρο. Μέχρι το τέλος του 1822 είχε εδραιωθεί στη Νότια Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου, ενώ στη Μακεδονία και τη Θράκη καταπνίγηκε γρήγορα, καθώς υπήρχαν ισχυρές τουρκικές δυνάμεις στην περιοχή και οι επιχειρήσεις ήταν ασυντόνιστες. Τα σημαντικότερα πολεμικά γεγονότα του αγώνα κατά τα δύο πρώτα χρόνια ήταν:

- Στην Πελοπόννησο, οι επαναστάτες με κύριους αγωνιστές τον Θ. Κολοκοτρώνη και τον Δ. Υψηλάντη⁸⁰ γρήγορα κατέλαβαν οχυρές θέσεις, όπως το Βαλτέτσι, τη Γράνα, με σημαντικότερες νίκες την άλωση της Τριπολιτσάς, στις 23 Σεπτεμβρίου και την καταστροφή του Δράμαλη στα Δερβενάκια τον Ιούλιο του 1822. Οι νίκες των αγωνιστών συνεχίζονται με την πολιορκία της Πάτρας, του Ναυπλίου, της Ακροκορίνθου και της Αθήνας.
- Στη Στερεά Ελλάδα ο *Α. Διάκος* καθυστερεί στην Αλαμάνα τον συντριπτικά πολυπληθέστερο τουρκικό στρατό, και θανατώνεται μαρτυρικά, ενώ ο *Ο. Ανδρούτσος* νικά στη

⁷⁸ Στη συνδιάσκεψη της Ιερής Συμμαχίας, που υπερασπιζόταν τις αρχές της απόλυτης μοναρχίας και συνήλθε στο Λάμπαχ το 1821, ο τσάρος Αλέξανδρος, επηρεασμένος από τον Μέτερνιχ καταδίκασε δημόσια την ελληνική εξέγερση και καθαίρεσε τον Υψηλάντη από το βαθμό που έφερε στο ρωσικό στρατό.

⁷⁹ Ο Υψηλάντης παρέμεινε φυλακισμένος για 7 ολόκληρα χρόνια. Πέθανε τον Ιανουάριο του 1828, με τελευταία παρηγοριά την είδηση ότι ο Καποδίστριας πήγαινε στην Ελλάδα για να αναλάβει τα αξιώματα του πρώτου Κυβερνήτη της χώρας.

⁸⁰ Ο Δημήτριος Υψηλάντης αδελφός του Αλέξανδρου Υψηλάντη, έφτασε στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 1821.

Γραβιά και στα Βασιλικά. Το Δεκέμβριο του 1822 ο *Μ. Μπότσαρης* με άλλους αγωνιστές αποκρούουν την α΄ πολιορκία του Μεσολογγίου από τις δυνάμεις του Κιουταχή και του Ομέρ Βρυώνη.

- Στα νησιά του Αιγαίου, κυρίως στις Σπέτσες, στην Ύδρα και στα Ψαρά, τα εμπορικά πλοία μετατρέπονται σε πολεμικά και εμποδίζουν τους Τούρκους να εφοδιάσουν το στόλο τους. Η Σάμος μάλιστα αποτίναξε τον τουρκικό ζυγό τον Απρίλιο του 1821 και μαζί με τα Ψαρά αποτέλεσαν τις βάσεις των ναυτικών επιχειρήσεων. Τραγική ήταν, αντίθετα, η κατάληξη της επανάστασης στη Χίο το Πάσχα του 1822. Οι νεκροί και οι αιχμάλωτοι ανήλθαν σε 30.000 περίπου. Εκδίκηση για αυτήν πήρε ο Κανάρης, που ανατίναξε την τουρκική ναυαρχίδα στο λιμάνι της Χίου.
- Στη Μακεδονία, οι εξεγέρσεις στη Χαλκιδική, στον Όλυμπο και τη Δυτική Μακεδονία καταπνίγονται στο αίμα. Οι σφαγές, οι λεηλασίες και οι καταστροφές που ακολούθησαν ήταν από τις σφοδρότερες της ιστορίας. Οι οπλαρχηγοί με τα στρατεύματά τους κατέφυγαν στη Ν. Ελλάδα να συνεχίσουν τον αγώνα.
- Στην Κρήτη, κυρίως μετά την αποβίβαση ισχυρών δυνάμεων που μεταφέρθηκαν με τον αιγυπτιακό στόλο, η επανάσταση περιορίζεται σε τοπικές συγκρούσεις.

Η επανάσταση προόδευε ραγδαία. Οι άτακτοι σχηματισμοί των κλεφτών και του νησιωτικού στόλου κατάφεραν να καταλάβουν πολλά φρούρια και να αποκρούσουν τις τουρκικές εκστρατείες από στεριά και θάλασσα. Στα δύο πρώτα χρόνια η επανάσταση εδραιώθηκε από τους Έλληνες, με δικές τους δυνάμεις, απέναντι σε έναν ανώτερο απ' όλες τις απόψεις αντίπαλο, που θεωρούνταν ακατάβλητος ως τότε, προκαλώντας το θαυμασμό της ξένης κοινής γνώμης με το πάθος τους να αποτινάξουν την τουρκική κυριαρχία.

«Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας» από τον Κανάρη στο λιμάνι της Χίου. Πίνακας του Νικηφόρου Λύτρα.

Χάρτης: Οι επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα (1825, 1826, 1827). Μαλλιάρης-παιδεία, τ. 32, σ. 334

Οι περισσότεροι από αυτούς στην αρχή της επανάστασης ήταν χωρίς άρματα και άλλοι είχαν μαχαίρας, άλλοι σουγιά και οι σημαίοι των περισσότερων ήταν τσεμπέρες των γυναικών των. Ερωτούσαν οι απλοί Έλληνες τότε ο ένας τον άλλον τι εμαζώχθημεν εδώ και τι θα κάνομε. Οι δε καπετανέοι τους έλεγαν ότι εμαζώχθημεν να σκοτώσομε τους Τούρκους δια να ελευθερωθώμεν. Εδώ εβλέπαμε την μεγαλειότεραν προθυμίαν του λαού. Και οι γυναίκες οι ίδιοι ήρχοντο φορτωμένες και έφερναν και τα ζώα των φορτωμένα κρέατα, κρασιά, ψωμιά και άλλες τροφές δια να φάγουν οι άνδρες των και οι λοιποί στρατιώται. Το δε στρατόπεδο ομοίαζε εις αυτή την περίσταση χωρικό πανηγύρι. Έλειπεν όμως από το στρατόπεδο αυτό η πειθαρχία, διότι όλοι οι χωρικοί, όσοι εμαζώχθησαν δεν είχαν πλέον τον Τούρκο αφέντη εις το κεφάλι τους. Η έξαφνη αυτή μεταβολή έκαμε τους ανθρώπους τους απλούς περισσότερο μωροθάμαχτους, τους εφαινετο ότι ήταν παράξενο και απίστευτο να πάρουν από τους αφεντάδες των τα άρματα και τη δόξα. Οι δε καπετανέοι εις την αρχή, εμεταχειρίζοντο τους στρατιώτας ως αδελφούς των, επειδή επροσπάθουν να τους μάθουν τι θα ειπεί επανάστασις και ακόμη ουδέ εγνωρίζοντο ποίοι ήσαν οι ανώτεροι.

Φωτάκου, Απομνημονεύματα, σ. 80-81, στο Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2005, σ. 95.

1.3. Οι πολεμικές επιχειρήσεις, 1823-1826

Οι επιχειρήσεις το 1823 ήταν περιορισμένες, εξαιτίας των εσωτερικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν και οι δυο αντίπαλοι. Στην Ελλάδα μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος, ενώ η οθωμανική αυτοκρατορία ξεκίνησε πόλεμο με την Περσία και η οικονομία της αντιμετώπιζε κρίση.

Το 1824 οι Τούρκοι συμπράττουν με τους Αιγυπτίους και ενισχύονται από τον αιγυπτιακό στόλο και στρατεύματα. Καταπνίγουν την επανάσταση στην Κρήτη και στρέφονται στη συνέχεια εναντίον της Κάσου (29 Μαΐου 1824) και των Ψαρών (21 Ιουνίου 1824), που καταστρέφουν ολοσχερώς. Ωστόσο, το ελληνικό ναυτικό πέτυχε σημαντικές νίκες στο στενό της Μυκάλης (5 Αυγούστου 1824) στη Σάμο, στο στενό ανάμεσα στην Κω και την Αλικαρνασσό και στο Γέροντα (29 Αυγούστου), που αναπτέρωσαν το ηθικό των Ελλήνων.

Το 1825 ο Ιμπραήμ πασάς, ο γιος του Μεχμέτ Άλη, αποβίβαζε στρατεύματα στην Πελοπόννησο. Η επανάσταση βρισκόταν στο πιο κρίσιμο σημείο της: ο εμφύλιος πόλεμος είχε φθείρει και αποσυντονίσει την επανάσταση, οι Αιγύπτιοι χωρίς να συναντήσουν ουσιαστική αντίσταση επεξέτειναν τη δράση τους σε όλη την Πελοπόννησο ενώ, στη Στερεά Ελλάδα ελεύθερο παρέμενε μόνο το Μεσολόγγι, το οποίο απέκλεισαν οι Τούρκοι από ξηρά κι από θάλασσα. Οι κάτοικοι και η φρουρά ύστερα από σθεναρή αντίσταση ενός έτους (Απρίλιος 1825 – Απρίλιος 1826) αποφάσισαν την ηρωική έξοδο τη 10^η Απριλίου, με τραγική κατάληξη, που συγκίνησε ολόκληρη την Ευρώπη. Με την κατάληψη του Μεσολογγίου και της Ακρόπολης των Αθηνών, τον επόμενο χρόνο, οι Τούρκοι έγιναν κύριοι της Στερεάς Ελλάδας. Η επανάσταση είχε περάσει σε κρίσιμη φάση και φάνηκε τότε ότι θα έσβηνε.

*Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει·
Λαλεί πουλί, παίρνει σπυρί, κι η μάνα το ζηλεύει.
Τα μάτια η πείνα εμαύρισε· στα μάτια η μάνα μνέει·
Στέκει ο Σουλιώτης ο καλός παράμερα και κλαίει:
«Έρμο τουφέκι σκοτεινό, τι σ' έχω γω στο χέρι;
Οπού συ μου' γινες βαρύ κι ο Αγαρηνός το ξέρει».*

Σολωμός Δ., Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, Σχεδιάσμα Β', απόσπ. 3.⁸¹

1.4. Εμφύλιες διαμάχες

Μετά τον τερματισμό των εργασιών της Β' Εθνοσυνέλευσης (18 Απριλίου), η αντίθεση που υπήρχε ανάμεσα στους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς κορυφώθηκε σε ανοιχτή πληγή, καθώς τα πολεμικά γεγονότα είχαν αυξήσει την επιρροή των στρατιωτικών αρχηγών, που με τη σειρά τους διεκδικούσαν ευρύτερη συμμετοχή στη διακυβέρνηση της χώρας. Έτσι, δεν άργησαν να ξεσπάσουν εμφύλιες διαμάχες.

Η πρώτη εμφύλια διαμάχη, που ήταν περισσότερο πολιτική, ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1823 και έληξε το καλοκαίρι το 1824.

Η δεύτερη εμφύλια ένοπλη διαμάχη ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1824 και διήρκεσε μέχρι τις αρχές του 1825, στην πιο κρίσιμη φάση της Επανάστασης. Οι κάτοικοι της Στερεάς Ελλάδας συγκρούστηκαν με τους Πελοποννήσιους και οι συγκρούσεις γενικεύθηκαν. Οι απώλειες και οι λεηλασίες ήταν μεγάλες. Τελικά, ο Κολοκοτρώνης παραδόθηκε στην κυβέρνηση Γ. Κουντουριώτη, μαζί με τους προκρίτους της Πελοποννήσου και φυλακίστηκε.⁸²

⁸¹ Γρηγοριάδης Ν., κ.ά., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2003, σ. 229.

⁸² Ο Θ. Κολοκοτρώνης αποφυλακίστηκε το 1825 κάτω από την ανάγκη του αγώνα να αποκρούσει τον Ιμπραήμ.

II. Η Πολιτική οργάνωση της επανάστασης. Οι τρεις Εθνοσυνελεύσεις.

Παράλληλα με τον ένοπλο αγώνα απαραίτητη ήταν και η πολιτική οργάνωση του αγώνα. Οι ανάγκες καλύφθηκαν από τον πρώτο χρόνο του πολέμου από μια σειρά από τοπικές κυβερνήσεις, όπως η *Πελοποννησιακή Γερουσία*, η *Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος* και η *Γερουσία της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος* ή *Άρειος Πάγος*. Τα νησιά επίσης είχαν τις τοπικές κυβερνήσεις τους. Ο τοπικός χαρακτήρας αυτών των οργανισμών δεν κάλυπτε τις γενικότερες ανάγκες που απαιτούσαν κεντρικό σχεδιασμό και διπλωματικούς χειρισμούς. Ήταν, επομένως, απαραίτητη η δημιουργία κεντρικής εξουσίας.

- **Α΄ Εθνοσυνέλευση**

Στις 20 Δεκεμβρίου άρχισε τις διεργασίες της η *Α΄ Εθνοσυνέλευση στην Πιάδα της Επιδαύρου*. Την 1^η Ιανουαρίου 1822 ψήφισε το *Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος*, το πρώτο ελληνικό σύνταγμα, γνωστό και ως *Σύνταγμα της Επιδαύρου*. Το σύνταγμα, επηρεασμένο από τα γαλλικά συντάγματα, ήταν αρκετά φιλελεύθερο και δημοκρατικό. Η εξουσία μοιραζόταν ισότιμα ανάμεσα στο βουλευτικό και το εκτελεστικό σώμα, ενώ το δικαστικό ήταν ανεξάρτητο από αυτά. Η Εθνοσυνέλευση κήρυττε επίσης την Ανεξαρτησία της Ελλάδας και χαρακτήριζε την Επανάσταση ως *Εθνική* διακρίνοντάς την από τα κοινωνικά κινήματα της εποχής. Ωστόσο, στην κατανομή των αξιωμάτων αγνοήθηκαν ή υποτιμήθηκαν κορυφαίοι στρατιωτικοί και Φιλικοί, γεγονός που φανερώνει την προσπάθεια των προκρίτων για έλεγχο της εξουσίας. Με τον τρόπο αυτό άρχισαν να εντείνονται οι αντιθέσεις ανάμεσα σε πολιτικούς και στρατιωτικούς.

- **Β΄ Εθνοσυνέλευση**

Η *Β΄ Εθνοσυνέλευση* συνήλθε στο Άστρος Κυνουρίας το Μάρτιο του 1823 με πρόεδρο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Το κύριο έργο της ήταν να αναθεωρήσει το σύνταγμα που δεν είχε ικανοποιήσει κανέναν. Η συνέλευση αποδέχθηκε με κάποιες τροποποιήσεις το σύνταγμα της Επιδαύρου, που ονομάστηκε *Νόμος της Επιδαύρου*. Επιπλέον στη συνέλευση αυτή τέθηκε ζήτημα ως προς την εύρεση οικονομικών πόρων. Οι εσωτερικοί πόροι δεν επαρκούσαν για την κάλυψη των αναγκών του αγώνα και η συνέλευση αποφάσισε η νέα κυβέρνηση να διαπραγματευθεί με Άγγλους τραπεζίτες τη χορήγηση δανείου υποθηκεύοντας τα *εθνικά κτήματα* ή και εκποιώντας ορισμένα από αυτά.

- **Γ΄ Εθνοσυνέλευση**

Μέσα στη δίνη του εμφυλίου η *Γ΄ Εθνοσυνέλευση* αναβλήθηκε. Οι εργασίες της άρχισαν τον Απρίλιο του 1826, ωστόσο, η πτώση του Μεσολογγίου οδήγησε σε νέα αναβολή. Τελικά συνήλθε την άνοιξη του 1827 στην Τροιζήνα. Η *Γ΄ Εθνοσυνέλευση* κατάρτισε νέο σύνταγμα, το *Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*, το δημοκρατικότερο Σύνταγμα της εποχής του. Το νέο Σύνταγμα, ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της Νεότερης Ελλάδας, αποτελείται από 150 άρθρα. Γίνεται σαφής διάκριση των τριών εξουσιών (νομοθετικής, εκτελεστικής, δικαστικής). Η εκτελεστική εξουσία —η κυβέρνηση— ανατίθεται για επτά χρόνια σε ένα μόνο πρόσωπο, τον Κυβερνήτη. Οι αντιπρόσωποι της συνέλευσης ανακήρυξαν τον Ι. Καποδίστρια, παλιό υπουργό εξωτερικών του τσάρου ως Κυβερνήτη της Ελλάδος και διόρισαν μια προσωρινή τριμελή κυβέρνηση να αναλάβει καθήκοντα ως την άφιξή του.

Ο φιλελεύθερος και δημοκρατικός χαρακτήρας των πολιτευμάτων του Αγώνα διαφαίνεται κυρίως από τα άρθρα τους για τα ατομικά δικαιώματα και για τη δομή της νεοσύστατης πολιτείας.

Ως προς το πρώτο θέμα (του φιλελεύθερου χαρακτήρα) παρατηρούμε ότι σύμφωνα με τα σχετικά άρθρα των 3 συνταγμάτων:

- όλοι οι Έλληνες είναι «όμοιοι» (κατά το πρώτο Σύνταγμα) ή «ίσοι» (κατά τα επόμενα συντάγματα) ενώπιον των νόμων.
- έχουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα.
- διορίζονται στα διάφορα υπουργήματα ανάλογα με την «αξιοτήτά» τους.
- έχουν δικαίωμα να αναφέρονται στις Αρχές.
- είναι όλων η περιουσία, η τιμή και η ασφάλεια κάτω από την προστασία των νόμων.
- είναι ελεύθεροι να διατυπώνουν τις γνώμες τους με κάποιες προϋποθέσεις (άρθρο για τον «τύπο» δεν υπάρχει στον πρώτο Σύνταγμα).
- στην ελληνική επικράτεια καταργείται η δουλεία κτλ.
- στην ελληνική επικράτεια απαγορεύονται τα βασανιστήρια, κτλ.

Επίσης σε άλλα σημεία (άρθρα) γίνεται λόγος για υποχρέωση της Πολιτείας να προστατεύσει χήρες και ορφανά και να ανταμείψει όσους κάνουν θυσίες για τον Αγώνα.

Επίσης, εισάγεται με το πρώτο άρθρο των Συνταγμάτων ανεξιθρησκία, μολονότι προβάλλεται ως επίσημη θρησκεία η Ορθόδοξη Ανατολική.

Τέλος υπόσχεται η Πολιτεία να οργανώσει συστηματικά την εκπαίδευση της νεολαίας σε όλη την επικράτεια [...].

Η δημοκρατικότητα των πολιτευμάτων του Αγώνα καταφαίνεται από τη θέση που έχει στην πολιτειακή δομή ο λαός, από τη διάκριση και δόμηση των εξουσιών, από την αναγνώριση δικαιώματος ψήφου σε όλους τους ενήλικους πολίτες, από την αναγνώριση του δικαιώματος του πολίτη σε όλους τους μόνιμους κατοίκους της Επικράτειας. Ειδικότερα:

Την Επανάσταση έκανε ολόκληρο το έθνος, όχι μια τάξη ανθρώπων· τούτο φαίνεται σε όλες τις διακηρύξεις των επαναστατών, τοπικές και γενικές· το ελληνικό έθνος διεκδικούσε πολιτική ύπαρξη και ανεξαρτησία και το έθνος ανακηρύσσεται κυρίαρχο όργανο στη νεοπαγή πολιτεία· πανηγυρική και σαφής είναι η διατύπωση του άρθρου 5 του συντάγματος της Τροιζήνας: «η κυριαρχία ενυπάρχει εις το έθνος· πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού».

Βώρος Κ., κ.ά., *Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997,*
σ. 102-104

III. Η στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση

III. 1. Η αντιμετώπιση της επανάστασης από τις Μεγάλες Δυνάμεις

Όταν ξέσπασε η επανάσταση η επίσημη ευρωπαϊκή διπλωματία ήταν δυσμενής. Η συνέχιση όμως του αγώνα και οι επιτυχίες του τα δύο πρώτα χρόνια, καθώς και το ισχυρό φιλελληνικό ρεύμα που είχε δημιουργηθεί στην κοινή γνώμη όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών χωρών, προκάλεσαν το ενδιαφέρον και την αλλαγή της στάσης των κυβερνήσεων της Ευρώπης, ιδιαίτερα των δυνάμεων της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Το 1822 μεταστρεφεται η πολιτική της Αγγλίας με τον Γ. Κάνιγκ, που κηρύσσει ουδετερότητα απέναντι στους επαναστάτες. Έκτοτε η ανάμιξη των τριών ευρωπαϊκών δυνάμεων γίνεται ολοένα εντονότερη στα εσωτερικά ζητήματα και αυξάνονται οι μεταξύ τους ανταγωνισμοί για απόκτηση επιρροής στον ελληνικό χώρο. Από τις αρχές του 1824 άρ-

χισαν να δημιουργούνται σταδιακά στην Ελλάδα οι πυρήνες των πρώτων κομμάτων, το *αγγλικό*, το *γαλλικό* και το *ρωσικό*, των οποίων οι ονομασίες πρόδιδαν τον εξωτερικό προσανατολισμό τους. Οι τρεις προστάτριες δυνάμεις συμφώνησαν να συνεργαστούν στη λύση του ελληνικού ζητήματος με τη δημιουργία ενός νέου πολιτικού μορφώματος. Αρχικά, οι τρεις δυνάμεις περιορίστηκαν σε διπλωματικές πιέσεις προς την Πύλη. Η αδιαλλαξία όμως του Σουλτάνου οδήγησε σε ένοπλη σύγκρουση το 1827. Στην πιο κρίσιμη για την επανάσταση φάση, που όλες σχεδόν οι επαναστατικές εστίες είχαν σβήσει και ο εμφύλιος πόλεμος είχε αφήσει έντονα τα σημάδια του, οι τρεις ενωμένοι ευρωπαϊκοί στόλοι καταναυμάχησαν στο Ναυαρίνο (1827) τον Τουρκοαιγυπτιακό στόλο και άνοιξαν έτσι το δρόμο για την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

III. 2. Οι διπλωματικές ενέργειες των τριών Δυνάμεων για την αναγνώριση της Ελλάδας

- Τον Ιανουάριο του 1824 η Ρωσία κατέθεσε ένα σχέδιο για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος, το λεγόμενο *σχέδιο των τριών τμημάτων*,⁸³ το οποίο πρότεινε την ίδρυση τριών ηγεμονιών στην Ελλάδα, όμοιων με τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες. Το σχέδιο απορρίφθηκε από τις άλλες Δυνάμεις κι από την Τουρκία και προκάλεσε απογοήτευση στους Έλληνες.
- Στις 23 Μαρτίου / 4 Απριλίου 1826 η Αγγλία και η Ρωσία υπογράφουν το *Πρωτόκολλο της Πετρούπολης*, που αποτελεί το πρώτο διπλωματικό κείμενο αναγνώρισης της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ελλάδας. Το Πρωτόκολλο προέβλεπε την ίδρυση αυτόνομου κράτους με το όνομα **Ελλάς**, που θα πλήρωνε φόρο υποτέλειας στο Σουλτάνο.
- Οι άλλες προστάτριες δυνάμεις τελικά συμφώνησαν και υπέγραψαν τη *συνθήκη της 6^{ης} Ιουλίου 1827* (Ιουλιανή Συνθήκη ή Συνθήκη του Λονδίνου), η οποία ουσιαστικά επαναλάμβανε τις ρυθμίσεις του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης, χωρίς ωστόσο να καθορίζονται ακριβώς τα σύνορα της Ελλάδας. Στη συνθήκη περιλαμβανόταν ένας μυστικός όρος, που θα προέβλεπε τη χρήση βίας, αν κρινόταν αναγκαίο, προκειμένου οι Τούρκοι να δεχθούν της διαμεσολάβηση και απεστάλλει συμμαχικός στόλος που αγκυροβόλησε στο Ναυαρίνο. Η ρητή άρνηση της Πύλης να υποταχθεί στη θέληση της Τριπλής Συμμαχίας είχε σαν αποτέλεσμα τη *ναυμαχία του Ναυαρίνου* (20 Οκτωβρίου 1827), όπου καταστράφηκε ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος.
- Δύο χρόνια αργότερα στις 10 Μαρτίου του 1829 οι τρεις δυνάμεις υπέγραψαν το *Πρωτόκολλο του Λονδίνου*, που επικυρώθηκε με την *συνθήκη της Αδριανούπολης* (2/14 Σεπτεμβρίου 1829). Η συνθήκη αυτή έληγε το ρωσοτουρκικό πόλεμο, που είχε ξεσπάσει μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, υπέρ της Ρωσίας και προέβλεπε την αναγνώριση αυτόνομου ελληνικού κράτους. Η Τουρκία αναγκάστηκε να αποδεχτεί τους όρους του *Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης*, την *Ιουλιανή Σύμβαση* και του *Πρωτοκόλλου του Λονδίνου*. Ανοικτό παρέμενε το ζήτημα των συνόρων και της πλήρους ανεξαρτησίας της Ελλάδας.
- Μετά από έντονες διπλωματικές ενέργειες του Καποδίστρια, που στο μεταξύ είχε έρθει στην Ελλάδα, οι τρεις Προστάτριες Δυνάμεις υπογράφουν στις 3 Φεβρουαρίου 1830 το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, με το οποίο ιδρύονταν το πρώτο **ανεξάρτητο** ελληνικό κράτος. Περιλάμβανε την Πελοπόννησο, τα νησιά, το μεγαλύτερο τμήμα της Στερεάς Ελλάδας και την Εύβοια. Ο καθορισμός των βόρειων συνόρων στη γραμμή Παγασητικού – Αμβρακικού κόλπου θα επικυρωθεί τελικά το 1831.

⁸³ Το σχέδιο των τριών τμημάτων προέβλεπε την παραχώρηση στους Έλληνες μιας μορφής αυτονομίας με τη δημιουργία τριών ηγεμονιών, που θα ήταν υποτελείς στο σουλτάνο.

Δάνεια του αγώνα: Τα δύο πρώτα δάνεια από το εξωτερικό συνάφθηκαν κατά το 1824 και 1825. Για τα δάνεια υποθηκεύθηκαν τα εθνικά κτήματα. Η σημαντικότερη πτυχή της σύναψής τους ήταν η αναγνώριση του εμπόλεμου έθνους ως εμπόλεμου κράτους. Το τρίτο δάνειο επισυνάφθηκε με την συνθήκη που επικύρωνε την αποστολή του Όθωνα ως μονάρχη της Ελλάδας. Το πρώτο δάνειο ανερχόταν στις 800.000 στερλίνες από τις οποίες η ελληνική κυβέρνηση έλαβε τις 298.700 στερλίνες. Το δεύτερο δάνειο ανερχόταν στις 2.000.000 στερλίνες, εκ των οποίων η ελληνική κυβέρνηση έλαβε τις 235.558 στερλίνες. Το τελευταίο δάνειο έφτανε τις 2.400.000 λίρες.

Εθνικά κτήματα: με τον όρο εθνικά κτήματα νοούνται όσα πριν από την επανάσταση ανήκαν στο Σουλτάνο, σε τουρκικά θρησκευτικά ιδρύματα ή σε Τούρκους, αξιωματούχους ή ιδιώτες, που έφευγαν από όπου επικρατούσε η επανάσταση· αυτά τα κτήματα οι αντιπρόσωποι του έθνους τα ανακήρυξαν εθνική περιουσία σύμφωνα με το επαναστατικό δίκαιο.⁸⁴ Προτιμήθηκε ο όρος εθνικά έναντι του όρου δημόσια, καθώς τότε δεν υπήρχε ακόμα ελληνικό κράτος, αλλά έθνος επαναστατημένο.

Εταιρείες: εταιρείες που ιδρύθηκαν με το πρόσχημα ότι απέβλεπαν σε πολιτιστικούς και παιδευτικούς σκοπούς, στην πραγματικότητα όμως αποτελούσαν τους προδρόμους μιας μυστικής οργάνωσης με αποκλειστικό σκοπό την προετοιμασία της εθνικής εξέγερσης. Οι γνωστότερες ήταν: το *Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο*, που ιδρύθηκε το 1809 στο Παρίσι η *Φιλόμουσος Εταιρεία* που ιδρύθηκε το 1813 στην Αθήνα⁸⁵ και η Φιλική Εταιρεία.

Φιλική Εταιρεία: ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1814 στην Οδησό από τους εμπόρους *Νικόλαο Σκουφά*, *Αθανάσιο Τσακάλωφ* και *Εμμανουήλ Ξάνθο*. Ανέλαβαν το έργο της προετοιμασίας και της οργάνωσης του Αγώνα. Λόγω των δυσμενών συνθηκών που υπήρχαν τότε στον ευρωπαϊκό χώρο και κατά το πρότυπο άλλων μυστικών οργανώσεων δρούσε με απόλυτη μυστικότητα. Από το 1817 οι μνημένοι στη Φιλική Εταιρεία ανέρχονταν σε χιλιάδες. Η έδρα της Φιλικής Εταιρείας μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1818 και η ηγετική της ομάδα αποφάσισε να προτείνει την αρχηγία στον *Ιωάννη Καποδίστρια*. Ως υπουργός εξωτερικών του τσάρου τότε ο Καποδίστριας αρνήθηκε την προσφορά ισχυριζόμενος ότι από τη θέση που βρισκόταν θα μπορούσε να προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στον επαναστατημένο ελληνισμό. Την αρχηγία της οργάνωσης ανέλαβε τελικά ο *Αλέξανδρος Υψηλάντης* που το 1820 άρχισε να προετοιμάζει και να οργανώνει τον Αγώνα.

Φοίνικας: το πρώτο νόμισμα του ελληνικού κράτους. Κυκλοφόρησε την 1^η Ιανουαρίου 1829, ήταν ασημένιο και υποδιαιρέθηκε σε μικρότερα χάλκινα νομίσματα (λεπτό, πεντάλεπτο, δεκάλεπτο).

⁸⁴ Βώρος Κ., κ.ά., *Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, σ. 117.

⁸⁵ Σφυρόερα Β. Β., *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, ΟΕΔΒ, σ. 152-153.

Η σύσταση του ελληνικού κράτους και η εξέλιξή του κατά τον 19^ο αι.

I. Η πρώτη διακυβέρνηση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους: Ιωάννης Καποδίστριας, 1828-1831

Ο Ι. Καποδίστριας έφτασε στο Ναύπλιο στις 6 Ιανουαρίου του 1828, όπου έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής. Εσωτερικά τότε το κράτος βρισκόταν σε τραγική κατάσταση· η γεωργία και η κτηνοτροφία είχαν παραμεληθεί και η εγχώρια παραγωγή δεν αρκούσε για να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων. Το εμπόριο είχε ατονήσει, τα οικονομικά του κράτους βρίσκονταν σε ζοφερή κατάσταση, ενώ η διοίκηση και η εκπαίδευση ήταν ανύπαρκτες. Από την αρχή της διακυβέρνησής του ο Καποδίστριας προσπάθησε να αναδιοργανώσει το ελληνικό κράτος. Ανάμεσα σε άλλα φρόντισε για τη δημόσια εκπαίδευση, κατέστειλε την πειρατεία και διοργάνωσε τη διοίκηση. Η θέση του Καποδίστρια άρχισε όμως σταδιακά να δυσχεραίνεται από τη δημιουργία εσωτερικής αντιπολίτευσης, που τον κατηγορούσε για αυταρχικότητα. Πρόβαραν συχνά ως αιτία το αίτημα για σύνταγμα, ουσιαστικά όμως είχαν προσωπικά παράπονα, γιατί δεν είχαν ικανοποιηθεί οι φιλοδοξίες τους και επιπλέον βλάπτονταν τα συμφέροντά τους. Συνωμοσίες εξυφάνθηκαν, με αποτέλεσμα τη δολοφονία του από δυο μέλη της ισχυρής πελοποννησιακής οικογένειας, των *Μαυρομιχάληδων* στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 στο Ναύπλιο.

Η αναρχία που ακολούθησε επέτρεψε στις τρεις προστάτιδες Δυνάμεις να επιβάλουν την απόλυτη μοναρχία, με μονάρχη της εκλογής τους, τον *Όθων Α΄*, πρίγκιπα της Βαυαρίας.

Το διάγγελμα του κυβερνήτη προς τη Δ΄ εθνική συνέλευση για την ίδρυση σχολείων (Μάμουκα, ΙΑ΄, σ. 788 κ.ε.) - Αριθ. 13577

*Προς την Δ΄ Εθνικήν Συνέλευσιν
Ο Κυβερνήτης της Ελλάδος*

Εύχεται αναμφιβόλως η Συνέλευσις να απαρτίση τας εργασίας της εις την ενεστώσαν σύνοδον, δίδουσα εις την Κυβέρνησιν την δύναμιν και τας οδηγίας, όσαι απαιτούνται.

α΄. Δια να βελτιώση βαθμηδόν την σημερινήν κατάστασιν της Εκκλησίας και του Κλήρου.

β΄. Να προικίση το Ορφανοτροφείον με εισοδήματα ανάλογα με τον σκοπόν της καθιδρύσεώς του.

γ΄. Να ενθαρρύνει την πρόοδον της Αλληλοδιδασκτικής και να συστήση σχολεία τυπικά! (= πρότυπα).

δ΄. Να δώση πλειοτέραν έκτασιν και να στερεώση παγιώτερον το κεντρικόν Πολεμικόν σχολείον, να εγείρη δε προσέτι και έτερον Ναυτικόν· και

ε΄. Να συστήση σχολεία ανωτέρας τάξεως δια τους νέους Έλληνας, τόσον τους αφιερωθησομένους εις τα Εκκλησιαστικά, όσον και τους μέλλοντας να υπηρετήσουν την Πατρίδα εις τα Πολιτικά, ή να διατρέξουν το στάδιον των επιστημών, των τεχνών και της φιλολογίας.

Η Κυβέρνησις έλαβε ήδη από το Ορφανοτροφείον διδασκάλους αλληλοδιδασκτικής, οι οποίοι διευθύνουν με όλην την επιτυχίαν τα αρτιοσύστατα σχολεία εις την Κόρινθον και αλλαχού.

Ελπίζομεν, ότι από το αυτό Ορφανοτροφείον, από τα τυπικά σχολεία, και από το κεντρικόν Πολεμικόν Σχολείον ογλήγορα θα εξέλθουν και άλλοι τοιούτοι διδάσκαλοι, όσοι αναγκαίοι να χρησιμεύσουν εις τα κατά διαδοχήν συστηθησόμενα εις διαφόρους Επαρχίας του Κράτους καταστήματα.

Δια να πραγματοποιήσωμεν όμως τας ελπίδας μας, ανάγκη να εξασφαλίσωμεν τα προς διατήρησιν του Ορφανοτροφείου και των τυπικών σχολείων απαιτούμενα κεφάλαια, και να μην ημπορώμεν να τα μεταχειρισθώμεν εις καμμίαν άλλην ανάγκην της Πατρίδος.

Η Κυβέρνησις στοχάζεται, ότι ημπορεί να επιτύχη όλους αυτούς τους σκοπούς, αν λάβη την άδειαν από την συνέλευσιν να συντάξη, καθ' ον τρόπον ήθελε κρίνει ασφαλέστερον και καταλληλότερον, συμφώνως με την Γερουσίαν, τα περί των ο λόγος κεφάλαια, εκ των αφιερωμάτων, όσα γενναίοι τινες πολίται προσδιώρισον προ χρόνων εις φιλάνθρωπα και κοινωφελή καταστήματα.

Εκτός των αξιολόγων κληροδοσιών, τας οποίας αφήσαν επ' αυτό τούτω οι γνωστοί δια τας προς την Πατρίδα αλλεπαλλήλους ευεργεσίας των, ο τε Ιωάννης Βαρβάκης και οι Ζωσιμάδαι, και αι οποίαι κατά δυστυχίαν ευρίσκονται ακόμη υπό δίκην και φιλονεικούνται, υπάρχουνσι και άλλαι τοιαύται κληροδοσίαι, ευρισκόμεναι εις την αυτήν κατηγορίαν. Όλας αυτάς η Κυβέρνησις θα προσπαθήση να τας συνάξη και να τας μεταχειρισθή υπέρ της δημοσίας εκπαιδύσεως.

Τέλος πάντων ημπορούμεν και εντός της Ελλάδος να εύρωμεν πόρους, περί των οποίων δεν πρόκειται άλλο, ειμή να δοθή η άδεια εις την Κυβέρνησιν να τους μεταχειρισθή προς τον αυτόν σκοπόν.

Αν η Συνέλευσις ευδοκήση να ψηφίσει υπέρ των σκοπών τούτων, πιθανόν ότι θα κρίνη αναγκαίον να δώση εις την Κυβέρνησιν την άδειαν:

α'. Να συστήση γαζοφυλάκιον, το οποίο θέλει διευθύνει αμέσως η ίδια Κυβέρνησις, διωρισμένον μόνον και μόνον εις βελτίωσιν της τύχης του κοσμικού Ιερατείου, εις προικισμόν του Ορφανοτροφείου, εις υποστήριξιν των αλληλοδιδασκτικών σχολείων, και εις σύστασιν ενός σχολείου των Ναυτικών, σχολείων Τυπικών και σχολείων ανωτέρας τάξεως, όπου θα διδάσκωνται όχι μόνον οι νέοι, όσοι θ' αφιερωθούν εις τα Εκκλησιαστικά, αλλά και όσοι θελήσουν να υπηρετήσουν την Πατρίδα εις τα πολιτικά, ή να διατρέξουν το στάδιον των επιστημών, των τεχνών και της φιλολογίας και

β'. Να προμηθεύση εις το αυτό το γαζοφυλάκιον εισοδήματα ικανά να επαρκέσουν εις όλας τας υπηρεσίας ταύτας, να συνάγη εις αυτό τα χρήματα των κληροδοσιών, όσας αφήσαν και μέλλουν να αφήσουν οι φιλοπάτριδες των Ελλήνων, είτε των αυτοχθόνων, είτε των εις την αλλοτρίαν παρεπιδημούντων, και τέλος πάντων να υποχρεώση τα εντός της Επικράτειας ευρισκόμενα φιλανθρωπικά καταστήματα να συνεισφέρουν εις αυτό.

Εν Άργει τη 30 Ιουλίου 1829

Ο Κυβερνήτης

Ι. Α. Καποδίστριας

Ο Γραμματές της Επικρατείας

Ν. Σπηλιάδης

Απ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα-Πηγαί, σελ. 242-243 στο Βώρος Φ. Κ., Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, Σελ. 159-160.

II. Η εποχή της απόλυτης μοναρχίας

II. 1. Η Αντιβασιλεία 1833-1835

- Προσπάθεια εσωτερικής οργάνωσης

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια οι τρεις Δυνάμεις εξέλεξαν βασιλιά της Ελλάδας τον Όθωνα, δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου. Ο Όθωνας έφτασε στο Ναύπλιο, που τότε ήταν πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, στις 25 Ιανουαρίου του 1833.

Καθώς δεν είχε ενηλικιωθεί ακόμα την Αντιβασιλεία ανέλαβε μια επιτροπή αποτελούμενη από τον *I. Α. Αρμανσπεργκ*, τον *Α. Μάουρερ* και τον *Κ. Έυντεκ*. Η Αντιβασιλεία κυβέρνησε με ένα αυστηρά συγκεντρωτικό σύστημα απομακρύνοντας τους Έλληνες από την εξουσία, προκαλώντας τη γενική δυσαρέσκεια όλων των κοινωνικών τάξεων εναντίον της Αντιβασιλείας. Το έργο της Αντιβασιλείας ήταν ένα πρόγραμμα εσωτερικής οργάνωσης που αφορούσε όλους τους τομείς της χώρας. Κατά την περίοδο αυτή θεμελιώθηκαν, ωστόσο, θεσμοί, που οι περισσότεροι ισχύουν ως τις μέρες μας. Οι σημαντικότεροι ήταν:

- *Διοίκηση*: Το ελληνικό κράτος διαιρέθηκε σε 10 νομούς, υποδιαιρεμένες σε επαρχίες (42) κι αυτές σε δήμους, που περιλάμβαναν πολλά χωριά, με πρωτεύουσα το μεγαλύτερο από αυτά. Η διοίκηση ανατέθηκε σε υπαλλήλους διορισμένους από το Βασιλιά.
- *Εκπαίδευση*: ιδρύθηκαν σχολεία που οι δαπάνες λειτουργίας τους βάρυναν τους δήμους – που από τότε ονομάστηκαν *δημοτικά σχολεία*-- στοιχειώδους εκπαίδευσης. Στη μέση εκπαίδευση λειτούργησαν τριτάξια *Ελληνικά σχολεία*, και τετρατάξια *Γυμνάσια*. Το σύστημα που εφαρμόστηκε σε αυτά ήταν ουσιαστικά τυφλή μεταφορά του εκπαιδευτικού συστήματος της Γερμανίας. Τέθηκαν επίσης οι βάσεις για την ίδρυση ελληνικού *Πανεπιστημίου* με τέσσερις σχολές (Θεολογική, Νομικών Επιστημών, Ιατρική και Φιλοσοφίας). Το Πανεπιστήμιο άρχισε να λειτουργεί το 1837 στην Αθήνα.
- *Δικαιοσύνη*: Βάση της αστικής νομοθεσίας ήταν το βυζαντινό και το εθιμικό δίκαιο. Συντάχθηκαν σημαντικά νομοθετήματα (Ποινικός Νόμος, Ποινική Δικονομία, Πολιτική Δικονομία, Οργανισμός Δικαστηρίων, Εμπορικός Νόμος) που κατά βάση ισχύουν ως τις μέρες μας. Ιδρύθηκαν πρωτοδικεία, τρία στρατοδικεία, δυο Εφετεία και ο Άρειος Πάγος. Το νομοθετικό έργο μειονεκτούσε βασικά στο ότι μετέφερε αυτούσιους από τη Βαυαρία ή από άλλες ευρωπαϊκές χώρες θεσμούς παραγνωρίζοντας συχνά την ελληνική πραγματικότητα .
- *Στρατός*: το στρατιωτικό σώμα στελεχώθηκε από Βαυαρούς αξιωματούχους, ενώ οι αγωνιστές και στρατιωτικοί της επανάστασης παραγκωνίστηκαν.
- *Εκκλησία*: τον Ιούλιο του 1833 η εκκλησία της Ελλάδος ανακηρύχθηκε *αυτοκέφαλη* και διαχωρίστηκε έτσι από το Πατριαρχείο. Το Πατριαρχείο αντέδρασε και δεν αναγνώρισε παρά μόνο το 1850 τη διοικητική ανεξαρτησία της Ελληνικής Εκκλησίας.
- *Οικονομία*: διατηρήθηκε ο φόρος της δεκάτης και δημιουργήθηκαν κρατικά μονοπώλια.

Η αντιβασιλεία μετέφερε την πρωτεύουσα από το Ναύπλιο στην Αθήνα την 1^η Δεκεμβρίου 1834.

Πώς είδε ο Μακρυγιάννης την άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο

Σήμερα ξαναγεννιέται η πατρίδα κι ανασταίνεται, οπού ήταν τόσον καιρό χαμένη και σβησμένη. Σήμερα ανασταίνονται οι αγωνισταί, πολιτικοί, θρησκευτικοί και στρατιωτικοί, ότι ήρθε ο Βασιλέας μας, όπου αποχτήσαμεν με την δύναμη του Θεού. Δόξα να 'χει το πανάγαθό σου όνομα, Κύριε, παντοδύναμε, πολυέλαιγε, πολυεύσπλαχνε! Τα 1833 Γεναρίου 18 άραξε εις τ' Ανάπλι. Εις τις 25 εβγήκε ο Βασιλέας με μεγάλη παράταξη.

Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα (επιμέλεια Σπ. Ασδραχά), 1957, σ. 339⁸⁶

⁸⁶ Β. Β. Σφυρόερα, Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, ΟΕΔΒ, σ. 251.

II. 2. Η απόλυτη μοναρχία του Όθωνα, 1835-1843

Το 1835, όταν ενηλικιώθηκε ο Όθωνας, ανέλαβε την εξουσία, διορίζοντας τον Άρμανσπεργκ πρωθυπουργό της χώρας και αναθέτοντάς του ουσιαστικά τη διοίκηση όλων των κρατικών υποθέσεων. Η απολυταρχική εξουσία, η βαυαροκρατία, αλλά και η αδυναμία επίλυσης των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων, προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις εναντίον του, με κυριότερα αιτήματα την απομάκρυνση των Βαυαρών και την παραχώρηση συντάγματος.

Κριτική του Επαμ. Δεληγεώργη στην πολιτική της οθωνικής περιόδου: Τα βασικά αιτήματα της αστικής τάξης.

[Το σύστημα του Όθωνα] νοθεύει και εκβιάζει την θέλησιν του λαού κατά τας δημοτικές και βουλευτικές εκλογάς, όπως αυθαιρέτως κυβερνά, αποξένωσιν άμα το έθνος πάσης εις τα δημόσια μετοχής, ενώ συγχρόνως εις αυτό επιρρίπτει το όνειδος της αποτυχίας του συνταγματικού πολιτεύματος κλέπτουν εν ταυτώ και συκοφαντούν τον ελληνικόν λαόν. Διαφθείρει τον λαόν, δώσαν την άδειαν προς το εγκληματείν κατά την ενέργειαν των δημοτικών και ιδία των βουλευτικών εκλογών. Απεμόνωσε την Βουλήν, ενέσπειρε την αδιαφορίαν προς την εθνικήν αντιπροσωπείαν και εστέρησε το κοινοβούλιον πάσης ειδικότητος. Κατασυνέτριψε πάσας τας εθνικάς δυνάμεις, δι'ων τον έθνος ανεπήδησεν ως ήρωας εκ του σκότους της δουλείας. Διέλυσε πάντα δεσμόν μετά της μεγάλης Ελλάδος. Αποσυνέθεσε το έθνος διά της διαιρέσεως, δι' ης και μακροχρόνιος κατέστη. Απερρόφησε πάσαν συνταγματικήν δύναμιν και εγένετο διά της καταστροφής των συνταγματικών θεσμών απόλυτος Μονάρχης. Φανερώς επανεστάτησε κατά των καθεστώτων, συνωμόσας κατά της βουλής του 1860 και διαλύσας αυτήν μόνον και μόνον διότι ετόλμησεν η πλειοψηφία αυτής να αρνηθή την υποταγήν εις την αυθαίρετον θέλησίν του.

Κρεμμυδάς Β., Νεότερη Ιστορία. Ελληνική και Ευρωπαϊκή, Τυπωθήτω, Γ. Λάρδακος, Αθήνα 2001, σ. 229.

III. Η Εποχή της Συνταγματικής Μοναρχίας

III. 1. Η Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843

Η γενική δυσαρέσκεια οδήγησε σε εξέγερση τη νύχτα της 2^{ης} προς 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 με οργανωτές τον Δ. Καλλέργη και τον Ι. Μακρυγιάννη. Μαζί με αξιωματικούς του στρατού και το λαό συγκεντρώθηκαν στην πλατεία των ανακτόρων⁸⁷ και απαίτησαν από τον Όθωνα την ψήφιση συντάγματος. Μπροστά στην κλιμάκωση των εντάσεων ο Όθωνας αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να δεχθεί τις προτάσεις των επαναστατών.

⁸⁷ Η πλατεία των ανακτόρων είναι η σημερινή πλατεία Συντάγματος.

Εφημερίδες της εποχής περιγράφουν τα γεγονότα της 3^{ης} του Σεπτεμβρίου του 1843

*«Εν τούτοις το πλήθος ηύξανε εις την πλατείαν και αι κραυγαί εγίνοντο ζωηρότεραι. Ουδεμία δε σύγ-
χυσις συνέβαινε. Οι στρατιώται ακίνητοι, εις ην τάξιν ήσαν παρατεταγμένοι, ετήρουν πειθαρχίαν και
ευταξίαν απαραδειγμάτιστον· ο δε λαός περριφέρετο κραυγάζων χωρίς να πειράζει κανένα ουδ' αυ-
τούς τους ανθρώπους καθ' ων εκινείτο. Ενώ δε τις των παρευρισκομένων, διακρίνας δύο αξιωματι-
κούς Βαυαρούς προσερχομένους, ανεβόησε και έσυρε την προσοχήν των ανθρώπων προς αυτούς, ο
υπολοχαγός Τολμίδης, πλησιάσας τους έλαβεν από τα χείρας και φοβούμενος τους διήγαγε δια του
πλήθους των στρατιωτών, χωρίς να κινήση τις να τους κακοποιήση. Όλοι ήσαν ενησχολημένοι να
εκφράσωσι τον ενθουσιασμόν των...*

Εφημ. Αθηνά, φυλ. 1047, (8.9.1943)⁸⁸

III. 2. Το Σύνταγμα του 1844

Το σύνταγμα που ψηφίστηκε στις 18 Μαρτίου του 1844 και καθιέρωνε το πολίτευμα της *συνταγματικής μοναρχίας*, ήταν συντηρητικό σε σχέση με τα συντάγματα της επανάστασης. Κυρίαρχο όργανο του κράτους εξακολουθούσε να είναι ο μονάρχης. Ο μονάρχης μαζί με μια Βουλή εκλεγμένη από το λαό και μια Γερουσία διορισμένη ισόβια από το βασιλιά ασκούσαν τη νομοθετική εξουσία. Η εκτελεστική εξουσία ανήκε στο βασιλιά και ασκούταν από τους υπεύθυνους υπουργούς του, που διορίζονταν από αυτόν χωρίς την έγκριση της Βουλής. Στο σύνταγμα του 1844 υπήρχαν και δημοκρατικά στοιχεία· όλοι οι πολίτες ήταν ίσοι απέναντι στο νόμο, υπήρχε εγγύηση της ατομικής ελευθερίας, της ελευθερίας του τύπου, του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, ενώ απαγορευόταν η δουλεία, οι βασανισμοί κ.ά. Την ίδια μέρα που ψηφίστηκε το Σύνταγμα εκδόθηκε και ο *εκλογικός νόμος*. Δικαίωμα ψήφου είχαν μόνο οι άρρενες πολίτες, που είχαν κάποια ιδιοκτησία ή ασκούσαν κάποιο επάγγελμα και ήταν πάνω από 25 ετών. Ωστόσο ο λαός περιοριζόταν μόνο στην εκλογή βουλευτών, καθώς ο πρωθυπουργός, οι υπουργοί και η Γερουσία διορίζονταν από το βασιλιά. Για αυτό το λόγο ο κοινοβουλευτικός θεσμός που καθιερώθηκε με το Σύνταγμα του 1844 ονομάστηκε *νόθος*.

Στις εκλογές που ακολούθησαν τον Σεπτέμβριο του 1844 σχημάτισε κυβέρνηση ο *I. Κωλέττης*, ο οποίος κυβέρνησε για τρία χρόνια παραβιάζοντας συχνά το σύνταγμα. Τότε γεννήθηκε πολιτικά η *Μεγάλη Ιδέα*, η ιδέα δηλαδή της διεύρυνσης των συνόρων του κράτους και της ένταξης σε αυτό του ελληνισμού που ήταν ακόμα υποδουλωμένοι, και επρόκειτο να καθορίσει την εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Ο Ιωάννης Κωλέττης στη Συντακτική Συνέλευση του 1844

Το ελληνικό βασίλειο δεν είναι όλη η Ελλάδα, αλλά μόνον ένα μέρος της, το μικρότερο και το φτωχότερο. Έλληνας δεν είναι μόνον εκείνος που ζει μέσα σ' αυτό το βασίλειο, αλλά και εκείνος που ζει στα Ιωάννινα, στη Θεσσαλία, στις Σέρρες, στην Ανδριανούπολη, στην Κωνσταντινούπολη, στην Τραπεζούντα, στην Κρήτη, στη Σάμο και σε όποια γη συνδέεται με την ελληνική ιστορία και την ελληνική φυλή.

Clogg R., Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 69.

⁸⁸ Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2005.

III. 3. Οι πολιτικές εξελίξεις και η εκθρόνιση του Όθωνα

- *Η επανάσταση του 1854 και το Χάττι-ι Χουμαγιούν*⁸⁹

Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης από τον Όθωνα, το 1856 εξεγέρθηκε ο υπόδουλος ελληνισμός της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, αλλά οι τουρκικές δυνάμεις κατέστειλαν τις εξεγέρσεις. Η νίκη της Ρωσίας στον κριμαϊκό πόλεμο οδήγησε στη συνθήκη του Παρισιού και στην υπογραφή του *Χάττι Χουμαγιούν*, σύμφωνα με το οποίο όλοι οι υπήκοοι θα είναι ίσοι απέναντι στο νόμο ανεξαρτήτου θρησκευματος.

Η οικονομική διείσδυση των Αγγλογάλλων στην Ανατολική Μεσόγειο, μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, δημιουργεί έντονη οικονομική δραστηριότητα, από την οποία ευνοείται ο Ελληνισμός εντός και εκτός συνόρων. Στο ελεύθερο ελληνικό κράτος σημειώνεται η πρώτη οικονομική άνθηση: αρχίζει να αναπτύσσεται η ναυσιπλοΐα και το εμπόριο, ενώ ταυτόχρονα γίνονται έργα υποδομής, με σημαντικότερα την κατασκευή και επισκευή λιμανιών, την τηλεγραφική επικοινωνία, την ταχυδρομική υπηρεσία και την κατασκευή περιορισμένου οδικού δικτύου. Η οικονομική ανάπτυξη διαμορφώνει και ενισχύει την αστική τάξη, ενώ ανεβαίνει αισθητά το πνευματικό επίπεδο, με αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με την έντονη ανάμειξη του Όθωνα στην πολιτική ζωή, τη διόγκωση των αντιδράσεων εναντίον του και την εκδήλωση επαναστατικών ενεργειών, που τελικά θα καταλήξουν στην έκπτωσή του από το θρόνο, στις 10 Οκτωβρίου 1862. Ο Όθωνας εγκατέλειψε την Ελλάδα· επέστρεψε και εγκαταστάθηκε έκτοτε στη Βαυαρία

IV. Από τη Συνταγματική Βασιλεία στη Βασιλευόμενη Δημοκρατία

IV. 1. Ο Γεώργιος Α΄, η ένωση των Επτανήσων και το Σύνταγμα του 1864

Νέος βασιλιάς της Ελλάδας ορίστηκε από τις Προστάτιδες Δυνάμεις ο Δανός πρίγκιπας Γεώργιος-Γουλιέλμος, δευτερότοκος γιος του βασιλιά Χριστιανού Γλύξμπουργκ, με το όνομα *Γεώργιος Α΄*. Στις 30 Οκτωβρίου του 1863 έφτασε ο βασιλιάς στην Ελλάδα, ενώ η Αγγλία «προικοδότησε» το νέο βασιλιά, παραχωρώντας στην Ελλάδα τα Επτάνησα, τα οποία ενώνονται με την Ελλάδα στις 21 Μαΐου 1864.

Μετά την εκθρόνιση του Όθωνα το 1862 είχε συνέλθει στην Αθήνα Εθνοσυνέλευση για την ψήφιση νέου Συντάγματος. Δύο σχεδόν χρόνια αργότερα, στις 17 Νοεμβρίου 1864 ψηφίστηκε το Νέο Σύνταγμα, που εγκαθίδρυε τη *βασιλευόμενη δημοκρατία* και καθιέρωνε τη λαϊκή κυριαρχία ως θεμελιώδη αρχή. Ήταν από τα πιο δημοκρατικά συντάγματα της Ευρώπης, εκφράζοντας τις αντιλήψεις των λαών της Ευρώπης εναντίον της απολυταρχίας. Το νέο Σύνταγμα περιόριζε τα προνόμια του βασιλιά και καταργούσε τη Γερουσία. Τη νομοθετική εξουσία θα ασκούσε η βουλή και την εκτελεστική ο βασιλιάς με τους υπουργούς του. Οι βουλευτές θα εκλέγονταν με καθολική μυστική ψηφοφορία ενώ δικαίωμα ψήφου αποκτούσαν όλοι οι άνδρες που συμπλήρωναν το 21^ο έτος της ηλικίας τους.

IV. 2. Πρωθυπουργίες Χ. Τρικούπη - Θ. Δηλιγιάννη

Μετά την ψήφιση του συντάγματος του 1864, οι νέες πολιτικές δυνάμεις που σχηματίστηκαν έθεσαν ως στόχους τον εκσυγχρονισμό του κράτους και την απελευθέρωση του υπόδουλου

⁸⁹ *Χάττι-ι Χουμαγιούν* σημαίνει Αυτοκρατορική γραφή, δηλ. από το Σουλτάνο. Το Χάττι-ι Χουμαγιούν εντάσσεται σε μια περίοδο συνταγματικών μεταρρυθμίσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που ονομάστηκε *Τανζιμάτ*.

ακόμα Ελληνισμού. Κατά την εικοσαετία που ακολούθησε δέσποσε η πολιτική φυσιογνωμία του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Η πρωθυπουργία του συνδέθηκε με τους εθνικούς και διπλωματικούς αγώνες, και κυρίως με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα.

Την πολιτική του θα συνεχίσει και θα ολοκληρώσει ο Χαρίλαος Τρικούπης. Το 1875 έθεσε τις βάσεις του κοινοβουλευτισμού (*Βασιλευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία*) με την «*αρχή της δεδηλωμένης πλειοψηφίας*», σύμφωνα με την οποία εντολή σχηματισμού κυβέρνησης δίνεται (από το βασιλιά) στον πολιτικό αρχηγό του κόμματος που πλειοψηφούσε στη Βουλή. Στις εκλογές του 1880 εκλέγεται πρωθυπουργός και από τότε κυβερνά τη χώρα ως το 1895 με διακοπές. Ο Τρικούπης αναδιοργάνωσε τη δημόσια διοίκηση, το στρατό (Σχολή Ευελπίδων, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων) και τη δικαιοσύνη. Επί πρωθυπουργίας του ολοκληρώθηκε η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου και κατασκευάστηκε το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ελλάδας έως τη Θεσσαλία. Για την ανόρθωση της οικονομίας προσπάθησε να προσελκύσει κεφάλαια από το εξωτερικό, να εκβιομηχανήσει τη χώρα και να αξιοποιήσει τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της.

Εντούτοις, η οικονομική πολιτική του και οι φορολογικές επιβαρύνσεις που επέβαλλε ήταν εξαιρετικά δυσβάσταχτες. Οι σύντομες κυβερνήσεις του Δελιγιάννη που μεσολάβησαν από το 1885 ως το 1886 κι από το 1890 ως το 1892 δείχνουν τη δυσaréσκεια του λαού. Ωστόσο, οι δυσχέρειες του προϋπολογισμού συνεχίζονται και θα καταλήξουν στην κήρυξη *πτώχευσης* της χώρας από τον Χ. Τρικούπη το 1893. Το 1895 έχασε τις εκλογές και αποθαρρυσμένος αποσύρθηκε στη Γαλλία μέχρι το θάνατό του. Η ατυχής κατάληξη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 θα οδηγήσει στην διεθνή επιτροπία της Ελλάδας.

IV. 3. Απελευθερωτικά κινήματα του υπόδουλου Ελληνισμού

α. Απελευθερωτικές κινήσεις στην Κρήτη. Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897

Η τουρκική καταπίεση και οι αυθαιρεσίες των τουρκικών αρχών στην Κρήτη προκαλούσαν ολοένα εντονότερες αντιδράσεις με αποτέλεσμα το Μάιο του 1866 επιτροπή, που συστήθηκε με αντιπροσώπους από όλα τα μέρη του νησιού, πρόβαλε αιτήματα στο Σουλτάνο, ζητώντας τη βελτίωση των όρων διοίκησης. Στην αρνητική απάντηση του σουλτάνου, η *Γενική Συνέλευση των Κρητών* αντέδρασε με κήρυξη επανάστασης και της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα το Μάιο του 1866. Η επανάσταση καταπνίγηκε από τους Τούρκους, με τραγικότερο γεγονός το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου. Οι Κρητικοί, ωστόσο, θα συνεχίσουν τον αγώνα τους. Νέο επαναστατικό κίνημα εκδηλώνεται το 1878 με αίτημα την ένωση με την Ελλάδα. Οι μεγάλες δυνάμεις το απορρίπτουν, όμως πιέζουν την Τουρκία και υπογράφεται ο *Χάρτης της Χαλέπας*, με τον οποίο παραχωρούνται περισσότερες ελευθερίες και διευρύνεται η συμμετοχή των Κρητικών στη διοίκηση. Οι αυθαιρεσίες των Τούρκων συνεχίζονται και οδηγούν σε νέες εξεγέρσεις (1889 και 1895) που καταστέλλονται. Στις αρχές του 1897 εκδηλώνεται νέο επαναστατικό κίνημα, που θα οδηγήσει σε Ελληνοτουρκικό πόλεμο. Η ανάμειξη της Ελλάδας με την αποστολή στόλου στην Κρήτη έδωσε το πρόσχημα στο σουλτάνο να κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας, τον Απρίλιο του 1897. Ο τουρκικός στρατός έφτασε προελαύνοντας ως το Δομοκό. Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, μετά από έκκληση της Ελλάδας, οδηγεί στη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (22 Νοεμβρίου 1897) με ταπεινωτικούς όρους: η Ελλάδα υποχρεώθηκε να πληρώσει τεράστια χρηματική αποζημίωση στην Τουρκία και να δεχθεί «*Διεθνή Οικονομικό*

Ελεγχο» για την αποπληρωμή του δανείου που αναγκάστηκε να πάρει από τις μεγάλες Δυνάμεις. Η Κρήτη ανακηρύχθηκε αυτόνομη ηγεμονία («*Κρητική Πολιτεία*») με πρώτο ηγεμόνα τον πρίγκιπα Γεώργιο, γιο του βασιλιά Γεωργίου Α', ο οποίος έφτασε στο νησί το 1898. Η μοναρχική του αντίληψη τον έφερε σε οξεία αντιπαράθεση με τους πολιτικούς της Κρήτης, και οδήγησε στην επανάσταση στη Θέρισο το 1905, με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Το νέο αίτημα των επαναστατών για ένωση με την Ελλάδα απορρίφθηκε από τις μεγάλες Δυνάμεις.

Η οριστική διευθέτηση του Κρητικού ζητήματος επιτεύχθηκε, τελικά, μετά τους νικηφόρους για την Ελλάδα Βαλκανικούς πολέμους. Η Κρήτη ενώθηκε με την Ελλάδα την 1^η Δεκεμβρίου 1913, δικαιώνοντας τους μακρόχρονους αγώνες των Κρητικών.

β. Απελευθερωτικές κινήσεις στα Βαλκάνια. Η προσάρτηση της Θεσσαλίας, 1881

Λίγα χρόνια μετά την Κρητική επανάσταση ξέσπασαν εθνικές απελευθερωτικές κινήσεις σε ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο. Το 1877 ξεσπά νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος που λήγει το 1878 με νίκη της Ρωσίας και την υπογραφή της *συνθήκης του Αγίου Στεφάνου*, που ευνοούσε τις σλαβικές χώρες και κυρίως τη Βουλγαρία. Συγκεκριμένα, η συνθήκη προέβλεπε την ίδρυση της *Αυτόνομης ηγεμονίας της Βουλγαρίας*, που εκτεινόταν από το Δούναβη ως το Αιγαίο και περιλάμβανε την Ανατολική Ρωμυλία, τη Δυτική Θράκη και τη Μακεδονία (εκτός από τη Χαλκιδική και περιοχή της Θεσσαλονίκης). Η συνθήκη προκάλεσε την αντίδραση των μεγάλων Δυνάμεων που συγκάλεσαν νέο συνέδριο, το *συνέδριο του Βερολίνου* τον Ιούνιο του 1878. Οι αντιπρόσωποι του συνεδρίου περιόρισαν τα σύνορα της Βουλγαρίας και συμφώνησαν να παραχωρηθεί η Θεσσαλία και ένα μικρό τμήμα της Ηπείρου (νομός Άρτας) στην Ελλάδα. Η προσάρτηση έγινε το 1881 με τη *συμφωνία της Κωνσταντινούπολης* (Μάρτης 1881) που επικυρώθηκε με τη σύμβαση της 2^{ης} Ιουλίου 1881 ανάμεσα στην Τουρκία και στην Ελλάδα. Η Μακεδονία, η Θράκη και η υπόλοιπη Ήπειρος παρέμειναν στην Τουρκία, ενώ η Ανατολική Ρωμυλία κηρύχθηκε αυτόνομη. Τέλος, στο συνέδριο αυτό υπογράφηκε μυστική αμυντική συνθήκη μεταξύ Αγγλίας και Τουρκίας, κατά την οποία η Τουρκία παραχωρούσε την Κύπρο στην Αγγλία για κατοχή και διοίκηση.

V. Πνευματική και καλλιτεχνική ζωή το 19^ο αιώνα

α. Λογοτεχνία και Ποίηση

Επτανησιακή σχολή Στις αρχές του 19^{ου} την νεοελληνική πνευματική κίνηση σημαδεύει η *Επτανησιακή σχολή* φανερώνοντας την αυτόνομη πνευματική ζωή των Επτανησίων σε σχέση με την ηπειρωτική Ελλάδα. Οι δημιουργοί της εμφορούνται από πατριωτικό πνεύμα, καθώς ζουν την Ελληνική Επανάσταση και εμπνέονται από αυτήν. Τα έργα τους διαπνέονται από λυρισμό και είναι γραμμένα στη λαϊκή γλώσσα. Κυριότερος εκπρόσωπος είναι ο *Διονύσιος Σολωμός* με γνωστότερα έργα τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν* (1823), που καθιερώθηκε ως ο εθνικός μας ύμνος και τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*. Για την ιδιαιτερότητά του διακρίνεται ο *Ανδρέας Κάλβος* με τις είκοσι *Ωδές*. Άλλοι σημαντικοί εκπρόσωποι είναι ο *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης*, ο *Γεώργιος Τερτσέτης*, ο *Ανδρέας Λασκαράτος*, ο *Ιάκωβος Πολυλάς*, ο *Λορέντζος Μαβίλης* κ.ά.

Ο Διονύσιος Σολωμός

Φαναριώτες λόγιοι Την ίδια περίοδο στην Αθήνα και για πενήντα περίπου χρόνια (1830-1880) κυριαρχεί η Φαναριωτική λογοτεχνική παράδοση. Η ποίηση των Φαναριωτών λογίων εμπνέεται από το γαλλικό ρομαντισμό και είναι προσκολλημένη στον κλασικισμό. Κυριότεροι εκπρόσωποι είναι οι αδελφοί *Παναγιώτης* και *Αλέξανδρος Σούτσος*, ο *Αλέξανδρος Ραγκαβής*, ο *Σπυρίδων Ζαμπέλιος* κ.ά.

Γ. Ροϊλός. *Οι ποιητές* (περ. 1919). Φιλολογικός σύλλογος «*Παρνασσός*». Μεγάλοι ποιητές της γενιάς του 1880. Στα δεξιά της σύνθεσης απεικονίζεται ο Α. Προβελέγγιος να διαβάζει κάποιο ποίημα του, ενώ από τα αριστερά προς τα δεξιά διακρίνονται οι: Γ. Στρατήγης, Γ. Δροσίνης, Ι. Πολέμης, Κ. Παλαμάς (κέντρο) και Γ. Σουρής

Αθηναϊκή σχολή Τη λογοτεχνική παράδοση των Φαναριωτών διαδέχεται η *Αθηναϊκή σχολή* τη δεκαετία του 1880 με φορέα της το λογοτεχνικό σύλλογο «*Παρνασσός*». Οι δημιουργοί της απομακρύνονται από το ρομαντισμό, διακατέχονται από απαισιοδοξία και γράφουν στη δημοτική γλώσσα. Στην ποίηση διακρίνονται ο *Κωστής Παλαμάς* και ο *Γεώργιος Δροσίνης*. Στην πεζογραφία ξεχωρίζουν ο *Εμμανουήλ Ροΐδης*, ο *Δημήτριος Βικέλας*, ο *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, ο *Γεώργιος Βιζυηνός*, ο *Ανδρέας Καρκαβίτσας*, ο *Γρηγόριος Ξενόπουλος* κ.ά. Ιδιαίτερη θέση κατέχει ο *Γιάννης Ψυχάρης*, υπέρμαχος της δημοτικής γλώσσας, που με το έργο του *Το ταξίδι μου* ανατάραξε τους φιλολογικούς κύκλους γύρω από το γλωσσικό ζήτημα.

β. Ιστορία και Λαογραφία

Πνευματική άνθιση γνωρίζει το 19^ο αι. η επιστήμη της Ιστορίας με το έργο του *Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου* «*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*», με το οποίο υπογράμμισε την ενότητα και συνέχεια του Ελληνισμού. Παράλληλα ο *Νικόλαος Πολίτης* εγκαινιάζει την επιστήμη της Λαογραφίας στην Ελλάδα με το έργο του «*Μελέτη περί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων*».

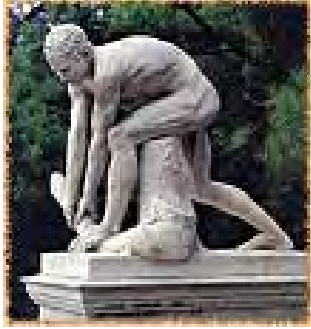
Θ. Βρυζάκης, *Όρκος στην Αγ. Λαύρα*

γ. Ζωγραφική και γλυπτική

Ν. Γύζης, *Τα αρραβωνιάσματα*

Οι Έλληνες ζωγράφοι και γλύπτες του 19^{ου} αι. μαθητεύουν στην Ευρώπη και εξοικειώνονται με τις τεχνικές και τα καλλιτεχνικά πρότυπα της Δύσης. Οι κυριότερες επιρροές τους είναι η *σχολή του Μονάχου*, ενώ παράλληλα εκφράζουν γαλλικά και ιταλικά ρεύματα. Η θεματογραφία τους αποτελείται από ιστορικά γεγονότα, καθώς εμπνέονται από την Ελληνική Επανάσταση, προσωπογραφίες, τοπία και σκηνές του καθημερινού βίου. Γνωστότεροι εκπρόσωποι της νεοελληνικής ζωγραφικής είναι ο *Ανδρέας Κριεζής*, ο *Διονύσιος Τσόκος*, ο *Θεόδωρος Βρυζάκης* κ.ά., ενώ από τα μέσα του 19^{ου} αι. ξεχωρίζουν οι κορυφαίες δημιουργίες του *Νικόλαου Γύζη*, του *Νικηφόρου Λύτρα* και του *Κωνσταντίνου Βολανάκη*. Στη γλυπτική διακρίνονται τα έργα του *Γεώργιου Βρούτου* και του *Δημητρίου Φιλιππότη*, ενώ από τα τέλη του 19^{ου} αι. ξεχωριστή θέση κατέχουν τα γλυπτά του *Γιαννούλη Χαλεπά*.

Δ. Φιλippότης, *Ξυλοθραύστης*

Γ. Χαλεπάς, *Η κοιμωμένη στον τάφο της Σοφίας Αφεντάκη*

Κ. Βολανάκης, *Αραγμένα καράβια*

Πρωθυπουργίες 1828-1897

Πρωθυπουργός

Κυβερνήτης Καποδίστριας Ιωάννης
Άρμανσπεργκ Λουδοβίκος
Ρούντχαρτ Ιγνάτιος
Όθων
Μαυροκορδάτος Αλέξανδρος
Όθων
Μεταξάς Ανδρέας
Κανάρης Κωνσταντίνος
Μαυροκορδάτος Αλέξανδρος
Κωλέττης Ιωάννης
Τζαβέλλας Κίτσος
Κουντουριώτης Γεώργιος
Κανάρης Κωνσταντίνος
Κριεζής Αντώνιος
Μαυροκορδάτος Αλέξανδρος
Βούλγαρης Δημήτριος
Μιαούλης Αθανάσιος
Κολοκοτρώνης Ιωάννης (Γενναίος)
Βούλγαρης Δημήτριος. Κανάρης Κωνσταντίνος.
Ρούφος Μπενιζέλος
Βάλβης Ζηνόβιος
Κυριακού Διομήδης
Ρούφος Μπενιζέλος
Βούλγαρης Δημήτριος
Κανάρης Κωνσταντίνος
Βάλβης Ζηνόβιος
Κανάρης Κωνσταντίνος
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος
Δεληγεώργης Επαμεινώνδας
Βούλγαρης Δημήτριος
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος
Δεληγεώργης Επαμεινώνδας
Ρούφος Μπενιζέλος
Βούλγαρης Δημήτριος
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος
Μωραϊτίνης Αριστείδης
Βούλγαρης Δημήτριος
Ζαΐμης Θρασύβουλος
Δεληγεώργης Επαμεινώνδας
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος

Χρονολογία

Ιανουάριος 1828- Σεπτέμβριος 1831
Μάιος 1835
Φεβρουάριος 1837
Δεκέμβριος 1837
Ιούνιος 1841
Αύγουστος 1841
Σεπτέμβριος 1843
Φεβρουάριος 1844
Μάρτιος 1844
Αύγουστος 1844
Αύγουστος 1847
Μάρτιος 1848
Οκτώβριος 1848
Δεκέμβριος 1849
Μάιος 1854
Σεπτέμβριος 1855
Νοέμβριος 1857
Μάιος 1862

Οκτώβριος 1862
Φεβρουάριος 1863
Μάρτιος 1863
Απρίλιος 1863
Οκτώβριος 1863
Μάρτιος 1864
Απρίλιος 1864
Ιούλιος 1864
Φεβρουάριος 1865
Οκτώβριος 1865
Νοέμβριος 1865
Νοέμβριος 1865
Νοέμβριος 1865
Νοέμβριος 1865
Ιούνιος 1866
Δεκέμβριος 1866
Δεκέμβριος 1867
Ιανουάριος 1868
Ιανουάριος 1869
Ιούλιος 1870
Δεκέμβριος 1870

<i>Ζαΐμης Θρασύβουλος</i>	<i>Οκτώβριος 1871</i>
<i>Βούλγαρης Δημήτριος</i>	<i>Δεκέμβριος 1871</i>
<i>Δεληγεώργης Επαμεινώνδας</i>	<i>Ιούλιος 1872</i>
<i>Βούλγαρης Δημήτριος</i>	<i>Φεβρουάριος 1874</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Απρίλιος 1875</i>
<i>Κουμουνδούρος Αλέξανδρος</i>	<i>Οκτώβριος 1875</i>
<i>Δεληγεώργης Επαμεινώνδας</i>	<i>Νοέμβριος 1876</i>
<i>Κουμουνδούρος Αλέξανδρος</i>	<i>Νοέμβριος 1876</i>
<i>Δεληγεώργης Επαμεινώνδας</i>	<i>Φεβρουάριος 1877</i>
<i>Κουμουνδούρος Αλέξανδρος</i>	<i>Μάιος 1877</i>
<i>Κανάρης Κωνσταντίνος</i>	<i>Μάιος 1877</i>
<i>Κουμουνδούρος Αλέξανδρος</i>	<i>Ιανουάριος 1878</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Οκτώβριος 1878</i>
<i>Κουμουνδούρος Αλέξανδρος</i>	<i>Οκτώβριος 1878</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Μάρτιος 1880</i>
<i>Κουμουνδούρος Αλέξανδρος</i>	<i>Οκτώβριος 1880</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Μάρτιος 1882</i>
<i>Δηλιγιάννης Θεόδωρος</i>	<i>Απρίλιος 1886</i>
<i>Βάλβης Δημήτριος</i>	<i>Απρίλιος 1886</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Μάιος 1886</i>
<i>Δηλιγιάννης Θεόδωρος</i>	<i>Οκτώβριος 1890</i>
<i>Κωνσταντινόπουλος Κωνσταντίνος</i>	<i>Φεβρουάριος 1892</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Μάιος 1892</i>
<i>Σωτηρόπουλος Σωτήριος</i>	<i>Μάιος 1893</i>
<i>Τρικούπης Χαρίλαος</i>	<i>Οκτώβριος 1893</i>
<i>Δηλιγιάννης Νικόλαος</i>	<i>Ιανουάριος 1895</i>
<i>Δηλιγιάννης Θεόδωρος</i>	<i>Μάιος 1895</i>
<i>Ράλλης Δημήτριος</i>	<i>Απρίλιος 1897</i>
<i>Ζαΐμης Αλέξανδρος</i>	<i>Σεπτέμβριος 1897</i>

Δερτιλής Γ. Β., Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, Εστία, τ. Β', Γ. Λάρδακος, Αθήνα 2005, σ. 1096-1097

Ανατολικό ζήτημα: το περίπλοκο και μακροχρόνιο ζήτημα της πολιτικής κυριαρχίας στη ΝΑ Ευρώπη και την Α. Μεσόγειο σχετικά με το διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Αυτοκέφαλη εκκλησία της Ελλάδας: Αυτοκέφαλη ονομάζεται μια ιεραρχική εκκλησία της οποίας ο αρχιεπίσκοπος δεν υποβάλει αναφορά σε κάποιον άλλον προκαθήμενο αρχιεπίσκοπο. Η αυτοκέφαλη εκκλησία –η εκκλησία δηλαδή που ηγείται του εαυτού της— ταυτίζεται με την έννοια της αυτοδιοίκησης και της αυτονομίας. Η Ελληνική Εκκλησία κηρύχθηκε αυτοκέφαλη το 1833 επί Όθωνα, αλλά υπήρξε έντονο κύμα αντιδράσεων. Η αυτοκεφαλία (αυτοκέφαλη διοίκηση) της ελλαδικής εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο επισημοποιήθηκε και αναγνωρίστηκε το 1850.

Βασιλευόμενη Δημοκρατία: Η Βασιλευόμενη Δημοκρατία ιδρύθηκε στην Ελλάδα σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1864 και στηριζόταν στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Ο πρίγκιπας Γεώργιος ορκίστηκε ως Γεώργιος Α΄ «Βασιλεύς των Ελλήνων», και όχι «της Ελλάδος», όρος που υποδήλωνε τη μετάβαση από το μονάρχη στη λαϊκή κυριαρχία.

Γερουσία: στα νεότερα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα είναι ένα από τα δύο αντιπροσωπευτικά σώματα και συμμετέχει στο νομοθετικό έργο. Το άλλο είναι η Βουλή. Ο όρος στους αρχαίους χρόνους και στην Ελληνική Επανάσταση είχε άλλη σημασία.

Καποδίστριας Ιωάννης: (1776-1831) Ο Ιωάννης Καποδίστριας γεννήθηκε στην Κέρκυρα επί Ενετοκρατίας. Καταγόταν από ευγενή οικογένεια ιταλικής καταγωγής. Σπούδασε ιατρική, φιλοσοφία και νομικά στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα στην Ιταλία. Μετά την εγκαθίδρυση της Ιονίου Πολιτείας υπό την κηδεμονία των Ρώσων ο Καποδίστριας διετέλεσε ως διοικητής αρχικά και κατόπιν υπουργός της Επτανησιακής Δημοκρατίας (1802-1807). Το 1809 εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία του τσάρου Αλέξανδρου Α΄ και διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσικής αυτοκρατορίας από το 1816 ως το 1822. Μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης ανήλθε στο αξίωμα του αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών υπό τον κόμη Νέσελροντ, θέση από την οποία παραιτήθηκε το 1822. Ένθερμος υποστηρικτής των ελληνικών αιτημάτων κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης ορίστηκε Κυβερνήτης του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους από την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας το 1827. Έφτασε στο Ναύπλιο τον Ιανουάριο του 1828 και επιδίωξε διοικητικές μεταρρυθμίσεις για την συγκρότηση του κρατικού μηχανισμού σε όλους τους τομείς (εκπαίδευση, στρατός, νομοθεσία, υγεία, γεωργία κ.ά.). Στην προσπάθειά του να εγκαθιδρύσει ένα αυτοδύναμο και ευνομούμενο κράτος ήρθε αντιμέτωπος με τους καθιερωμένους τοπικούς θεσμούς της τουρκοκρατίας (πρόκριτους, προεστούς κ.ά.). Δολοφονήθηκε στα σκαλιά του Αγ. Σπυρίδωνα στο Ναύπλιο στις 7 Σεπτεμβρίου 1831.

Κριμαϊκός πόλεμος (1853-1856): Τον Οκτώβριο του 1853 ξέσπασε ένας ρωσοτουρκικός πόλεμος, ο οποίος ονομάστηκε *κριμαϊκός*, επειδή οι κυριότερες πολεμικές επιχειρήσεις έγι-

ναν στην περιοχή της Κριμαίας. Η ένταση στις σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας ανήκε στο ευρύτερο πλαίσιο του *Ανατολικού* ζητήματος, του ζητήματος δηλαδή που είχε προκύψει ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις από τον διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας για τη διανομή των εδαφών της. Το 1856 έληξε ο κριμαϊκός πόλεμος με τη νίκη της Ρωσίας και τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου υπογράφηκε στο Παρίσι η συνθήκη ειρήνης.

Μακεδονικό Ζήτημα: το περίπλοκο και μακροχρόνιο ζήτημα του γεωγραφικού και εθνολογικού διαμερισμού της ΝΑ Ευρώπης.

Μεγάλη Ιδέα: ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1843 από τον πολιτικό Ι. Κωλέττη, για να δηλωθεί η ανάγκη της εθνικής αποκατάστασης του υπόδουλου Ελληνισμού με την απομάκρυνση των Οθωμανών από τα ελληνικά εδάφη.

Χάττι Χουμαγιούν: έγγραφο γραμμένο από τον ίδιο το σουλτάνο, που παρέχει θρησκευτικές και άλλες ελευθερίες στους υπηκόους του χωρίς διάκριση θρησκεύματος.

Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι.:
πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα

I. Πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις, 1909-1910

I. 1. Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, 1909

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ήταν οργάνωση αξιωματικών, που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1909 με ηγέτη τον Ν. Ζορμπά. Βασικό αίτημα ήταν αρχικά η αναδιοργάνωση του στρατού, γρήγορα όμως εξαπλώθηκε και υιοθέτησε το ευρύτερο αίτημα της κοινωνικής και οικονομικής μεταρρύθμισης. Η αντίδραση ουσιαστικά πήγαζε από τη γενικότερη δυσαρέσκεια απέναντι στην πολιτική των υπαρχόντων κομμάτων και των ανακτόρων. Στις 15 Αυγούστου 1909 οι αξιωματικοί, μετά την άρνηση της κυβέρνησης να διαλεχθεί μαζί τους, συγκεντρώθηκαν στους στρατώνες στο Γουδί και απείλησαν ότι θα κινηθούν εναντίον της, αν δε γινόταν δεκτά τα αιτήματά τους.

Τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ποθεί όπως η θρησκεία μας υψωθεί εις τον εμπρέποντα ιερών προορισμόν της, όπως η Διοίκις της χώρας καταστή χρηστή και έντιμος, όπως η Δικαιοσύνη απονέμεται ταχέως μετ' αμεροληψίας και ισότητος προς άπαντας εν γένει τους πολίτας αδιακρίτως τάξεως, όπως η Εκπαίδευσις του Λαού καταστή λυσιτελής δια τον πρακτικόν βίον και τας στρατιωτικάς ανάγκας της χώρας, όπως η ζωή, η τιμή και η περιουσία των πολιτών εξασφαλισθώσιν, και τέλος όπως τα οικονομικά ανορθωθώσι, λαμβανομένων των απαιτουμένων μέτρων προς λελογισμένην διαρρύθμισιν των εσόδων και εξόδων του κράτους, ώστε αφ' ενός μεν ο σχεδόν πενόμενος ελληνικός λαός ανακουφισθή εκ των επαχθών φόρων, ους ήδη καταβάλλει και οίτινες ασπλάχνως κατασπαταλώνται προς διατήρησιν πολυτελών και περιττών υπηρεσιών και υπαλλήλων, χάριν της απαισίας συναλλαγής, αφ' ετέρου δε καθορισθώσι θετικώς τα όρια εντός των οποίων δύνανται να αυξηθώσιν αι δαπάναι δια την στρατιωτικήν της χώρας παρασκευήν και δια την συντήρησιν του στρατού και του στόλου εν ειρήνη.

Νικ. Ζορμπά, Απομνημονεύματα, σ. 17 (1925) στο Σκουλάτου Β., κ.ά., 2004, σ. 18.

Ο πρωθυπουργός Δ. Ράλλης παραιτήθηκε και σχηματίστηκε η προσωρινή κυβέρνηση του Κ. Μαυρομιχάλη, ο οποίος δέχθηκε, κάτω από την πίεση της λαϊκής αντίδρασης, τα αιτήματα του Συνδέσμου. Η ηγεσία του Στρατιωτικού Συνδέσμου κάλεσε ως πολιτικό σύμβουλο τον Βενιζέλο,⁹⁰ ο οποίος οδήγησε τη χώρα στην πολιτική ομαλότητα. Το Νοέμβριο του 1910, στις εκλογές που προκηρύχθηκαν για την ανάδειξη «Αναθεωρητικής Βουλής», προϋπόθεση που ο Ε. Βενιζέλος θεωρούσε απαραίτητη για τη νομιμότητα των μεταρρυθμίσεων, κέρδισε τη συντριπτική πλειοψηφία και ένα χρόνο αργότερα (1911) από την πρωθυπουργική θέση αναθεώ-

⁹⁰ Ο Ε. Βενιζέλος ήταν ήδη γνωστός για τους αγώνες του για το Κρητικό ζήτημα. Χαρακτηριστικότερο κίνημα στο οποίο πρωταγωνίστησε ήταν το κίνημα στο Θέρισσο. Βλ. γλωσσάρι αντίστοιχο λήμμα.

ρησε το *Σύνταγμα του 1911*. Το Μάρτιο του 1912 μόλις η Β΄ Αναθεωρητική βουλή ολοκλήρωσε το έργο της προκηρύχθηκαν νέες εκλογές, για τακτική Βουλή, τις οποίες κέρδισε ξανά ο Βενιζέλος με το *κόμμα των Φιλελευθέρων*. Το κόμμα των Φιλελευθέρων, γύρω από το οποίο είχε συσπειρωθεί η ανερχόμενη αστική τάξη, ήταν ένα κόμμα αρχών, που σύμφωνα με τις δηλώσεις του αρχηγού στόχο είχε τη δημιουργία ενός κράτους δικαίου.

I. 2. Το Σύνταγμα του 1911

Το *Σύνταγμα του 1911*, ήταν αναθεώρηση του συντάγματος του 1864. Με το νέο σύνταγμα ενισχύονταν και προστατεύονταν τα ατομικά δικαιώματα, η ελευθερία του τύπου, η ιδιοκτησία, η μονιμότητα και το αμετάθετο των δημοσίων υπαλλήλων. Καθιερωνόταν η δωρεάν και υποχρεωτική στοιχειώδης εκπαίδευση και ιδρύονταν σχολεία. Οξύτατο πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας ήταν το αγροτικό ζήτημα, που είχε ενταθεί ειδικά μετά τα γεγονότα στο *Κιλελέρ*. Δημοσιεύθηκε μια σειρά ευνοϊκών νόμων για τους καλλιεργητές, ιδρύθηκαν αγροτικοί συνεταιρισμοί, καθώς επίσης και το υπουργείο Γεωργίας. Η Κυριακή ορίστηκε μέρα υποχρεωτικής αργίας, ενώ προωθούνταν η ασφάλιση των εργαζομένων και αναγνωρίζονταν τα εργατικά συνδικάτα.⁹¹ Το φορολογικό σύστημα εξυγιάνθηκε με την εισαγωγή φόρου επί του συνολικού εισοδήματος.

Η κυβέρνηση του Βενιζέλου επιχείρησε επιπλέον να καταργήσει τη *ρουσφετολογία*, χωρίς να σημαίνει όμως, ότι η κομματική εύνοια εξαλείφθηκε. Η δημόσια διοίκηση βελτιώθηκε και καθιερώθηκαν κανονισμοί για τις συνθήκες εργασίας στις βιομηχανίες και τις βιοτεχνίες. Ο Βενιζέλος επιχείρησε να αναδιοργανώσει το στρατό και το στόλο αναλαμβάνοντας ο ίδιος τα υπουργεία στρατιωτικών και ναυτικών.

Το Σύνταγμα του 1911 ενίσχυε τις νέες κοινωνικές δυνάμεις και προωθούσε την αλλαγή των κοινωνικών δομών, που θα οδηγούσαν στη δημιουργία ενός σύγχρονου αστικού κράτους. Οι πόλεμοι όμως που θα ξεσπάσουν στο βαλκανικό μέτωπο θα αποσπάσουν την προσοχή από την εσωτερική αναδιοργάνωση και θα τη στρέψουν στα εθνικά ζητήματα.

II. Στρατιωτικές και πολιτικές εξελίξεις στα Βαλκάνια και την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1908

II. 1. Αναταραχές στα Βαλκάνια – Ο Μακεδονικός Αγώνας, 1904-1908

⁹¹ Το 1910 ιδρύθηκε το *Εργατικό Κέντρο Αθηνών*, το *Εργατικό Κέντρο Πειραιά* και ακολούθησε η ίδρυση και άλλων εργατικών κέντρων. Ο Δρακούλης ιδρύει το *Σύνδεσμο των Εργατικών Τάξεων της Ελλάδος (Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα)*. Το 1911 ιδρύθηκε από τον Ν. Γιαννιό το *Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών*, που το πρόγραμμά του ήταν επηρεασμένο από τα προγράμματα των σοσιαλιστικών κομμάτων της Γερμανίας και της Γαλλίας. Για πρώτη φορά τώρα προβάλλονται αιτήματα που αφορούν τα δικαιώματα της γυναίκας. Βλ. Σκουλάτου κ.ά., 2004, σελ. 32.

Στο μεταίχμιο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα η Μακεδονία έγινε αντικείμενο διεκδικήσεων ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη. Το 1893 σχηματίζονται βουλγαρικά επαναστατικά *κομιτάτα* στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας από Βούλγαρους εθνικιστές, που επιθυμούσαν την αυτονομία της Μακεδονίας και την ενσωμάτωσή της στο βουλγαρικό κράτος. Από το 1897 ένοπλα βουλγαρικά σώματα προσπαθούσαν με τη βία να εκβουλαρίσουν τον πληθυσμό στην ανατολική και στην κεντρική Μακεδονία, λεηλατώντας πολλά χωριά και εκκλησίες. Η Ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε μόλις το 1903, εξαιτίας των σοβαρών εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε. Με κρατική υποστήριξη ιδρύθηκε στην Αθήνα το *Μακεδονικό Κομιτάτο*, αποτελούμενο από αντάρτικα σώματα και η αρχηγία τους ανατέθηκε στον αξιωματικό *Παύλο Μελά*. Γρήγορα οργανώθηκαν ένοπλα τοπικά σώματα με εθελοντές αξιωματικούς και στρατιώτες, που ανέλαβαν δράση στη Μακεδονία, και στόχευαν να διαφυλάξουν τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας στο μακεδονικό χώρο. Το 1904 θανατώθηκε ο Π. Μελάς σε συμπλοκή με τους Τούρκους, αλλά ο αγώνας συνεχίστηκε αμείωτος. Γενικά οι Τούρκοι ήταν αμέτοχοι στις συγκρούσεις, εκτός από λίγες φορές που επενέβαιναν εναντίον των Ελλήνων. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1908, είχε εξουδετερωθεί ο κίνδυνος εκβουλαρισμού των ελληνικών πληθυσμών. Το τέλος των συγκρούσεων επέσπευσε η εμφάνιση του *κινήματος των Νεότουρκων*, που πυροδότησε νέες συγκρούσεις.

Ο Παύλος Μελάς, Αθήνα, Φωτογραφικό Μουσείο. Αρχείο Πολεμικού Μουσείου, αρ. εισ. 0107, www.fhw.gr

II. 2. Το κίνημα των Νεότουρκων, 1908

Η απολυταρχική διακυβέρνηση του Αβδούλ Χαμίτ Β΄ είχε σαν αποτέλεσμα την ίδρυση του *Κινήματος των Νεοτούρκων*, στο οποίο συμμετείχαν Τούρκοι αξιωματικοί, διανοούμενοι, υπάλληλοι και εκπρόσωποι μεσαίων τάξεων, με βασικότερα αιτήματα τη συνταγματική μεταρρύθμιση και τον εκσυγχρονισμό του κράτους. Το 1908 ανάγκασαν το Σουλτάνο να παραχωρήσει ελευθερίες και τελικά το 1909 τον εξανάγκασαν σε παραίτηση. Η επιτυχία του κινήματος ανακούφισε τις υπόδουλες εθνότητες που πίστεψαν, ότι με την επικράτησή του θα ίσχυε καθεστώς ισοπολιτείας, όμως οι ελπίδες τους διαψεύστηκαν. Η πολιτική που ακολούθησαν οι Νεότουρκοι ήταν πολιτική βίαιου εκτουρκισμού, με σκοπό τη διατήρηση της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα η θέση των χριστιανικών πληθυσμών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας να γίνεται ολοένα πιο δυσχερής. Απέναντι στον κοινό κίνδυνο τα βαλκανικά κράτη συσπειρώθηκαν σε ένα κοινό μέτωπο εναντίον των Τούρκων.

Οι εκτοπίσεις των ελληνικών πληθυσμών από τα παράλια της Μ. Ασίας στην ενδοχώρα ήταν μια από τις πρακτικές που εφαρμόστηκαν από τους Νεότουρκους. Στη φωτογραφία Έλληνες σε πορεία προς το εσωτερικό της Μ. Ασίας. Αθήνα, Φωτογραφικό Αρχείο Πολεμικού Μουσείου, αρ. εισ. 2885

III. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι

III. 1. Οι Βαλκανικές συμμαχίες

Οι καταπιέσεις των υπόδουλων πληθυσμών, το αίτημα των εθνοτήτων για εθνική αυτονομία και η αλλαγή της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Οθωμανική αυτοκρατορία⁹² οδήγησαν τους ηγέτες των βαλκανικών κρατών σε σύναψη συμμαχιών μεταξύ τους. Συνθήκες συμμαχίας υπογράφηκαν ανάμεσα στη Σερβία και τη Βουλγαρία, την Ελλάδα και τη Βουλγαρία, και αργότερα σε συμμαχία με τη Σερβία προσχώρησε και το Μαυροβούνιο. Μετά την απόρριψη από την Τουρκία των αιτημάτων των βαλκανικών χωρών για δραστικές μεταρρυθμίσεις, στις 4/17 Οκτωβρίου του 1912 οι βαλκανικοί σύμμαχοι κηρύσσουν τον πόλεμο στην Τουρκία.

III. 2. Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος (Οκτώβριος 1912-Μάιος 1913)

Στις πολεμικές επιχειρήσεις του Α΄ Βαλκανικού πολέμου από την αρχή οι σύμμαχοι υπερίσχυαν έναντι των Τούρκων. Τα ελληνικά στρατεύματα, με αρχιστράτηγο το διάδοχο Κωνσταντίνο, απελευθέρωσαν την Ελασσόνα, την Κατερίνη, τα Γρεβενά, την Κοζάνη, τη Βέροια, τα Γιαννιτσά και την Έδεσσα. Κατόπιν ο ελληνικός στρατός κατευθύνθηκε προς τα βορειοδυτικά με στόχο το Μοναστήρι, η δραστική όμως παρέμβαση του Βενιζέλου τον έπεισε να κατευθυνθεί προς τη Θεσσαλονίκη, κάτω από την απειλή της κατάληψής της από τους Βουλγάρους. Ο ελληνικός στρατός μπήκε στη μακεδονική πρωτεύουσα στις 26 Οκτωβρίου 1912. Στην Ήπειρο, έως το Φεβρουάριο του 1913 απελευθερώνονται η Πρέβεζα και τα Ιωάννινα, ενώ στη δυτική Μακεδονία ελευθερώθηκε η Φλώρινα. Ο ελληνικός στρατός προωθήθηκε μέχρι την βόρεια Ήπειρο καταλαμβάνοντας τη Χιμάρα, τα Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο. Παράλληλα, ο ελληνικός στόλος απελευθέρωσε τη Μυτιλήνη, τη Σάμο, τη Χίο, τη Λήμνο, την Ικαρία, την Ίμβρο και την Τένεδο. Η Τουρκία ηττημένη ζήτησε ανακωχή και στις 17/30 Μαΐ-

⁹² Πλέον δεν επιδίωκαν την ακεραιότητά της, αλλά ανταγωνίζονταν για τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο της ΝΑ Ευρώπης.

ου 1913 υπογράφηκε στο Λονδίνο η ομώνυμη συνθήκη ειρήνης (*συνθήκη του Λονδίνου*) που τερμάτισε τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης η Τουρκία έχανε σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά της εδάφη δυτικά της γραμμής Αίνου-Μηδείας (πόλη του Ευξείνου Πόντου)⁹³ ενώ οι νικητές κρατούσαν τα εδάφη που είχαν καταλάβει στρατιωτικά. Με τη συνθήκη αναγνωριζόταν οριστικά η επικυριαρχία της Ελλάδας στην Κρήτη, ενώ τα Δωδεκάνησα παρέμεναν υπό ιταλική κατοχή.⁹⁴ Η τύχη της χερσονήσου του Άθω, των νησιών του Αιγαίου και της Βορείου Ηπείρου θα καθορίζονταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

- **Η δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου Α΄**

Ένα αναπάντεχο γεγονός συνέβη κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη *Συνθήκη του Λονδίνου*. Στις 5/8 Μαρτίου 1913 κι ενώ ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη για να παραλάβει την απελευθερωμένη πόλη, δολοφονήθηκε για ανεξιχνίαστους λόγους από τον *Αλέξανδρο Σχινά*. Νέος βασιλιάς ορκίστηκε ο *Κωνσταντίνος* τον Μάρτιο του 1913.

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο πρωθυπουργός Βενιζέλος συνεργαζόμενοι στη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού πολέμου στο στρατηγείο του Χατζή-Μπεηλίκ. Μαζί τους ο αρχηγός του επιτελείου, υποστράτηγος Δουσμάνης. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη. Φωτογραφικό αρχείο Ε. Βενιζέλου, αρ. ευρετ. 173,

www.fhw.gr

Τα στρατεύματα των βαλκανικών δυνάμεων που συνολικά ανέρχονταν σε 1.297.000 άνδρες (Βουλγαρία 620.000, Σερβία 467.000 και Ελλάδα 210.000), είχαν σημειώσει πολύ μεγάλη πρόοδο και βρίσκονταν σε άριστη κατάσταση από άποψη ηθικού, ενώ οι δυνάμεις της Τουρκίας, που μόλις έφταναν τις 400.000, αποτελούνταν κατά μεγάλο μέρος από αγύμναστους νεοσύλλεκτους και άτακτους, αφού είχαν απολυθεί από το στράτευμα οι εκπαιδευμένοι έφεδροι του ιταλοτουρκικού πολέμου. Οι τουρκικές δυνάμεις είχαν να αντιμετωπίσουν επίσης την έλλειψη αξιωματικών, αλλά και το γεγονός ότι ήταν αναγκασμένοι να μάχονται σε πολλά μέτωπα συγχρόνως, καθώς και ότι δεν διέθεταν την υπερπλία στο χώρο της θάλασσας. Ο ελληνικός στόλος ενισχυμένος από 85 ατιμόπλοια, ορισμένα από τα οποία ήταν εξοπλισμένα, όχι μόνο έδωσε στην Ελλάδα τη δυνατότητα να καταλάβει τα νησιά, αλλά και της επέτρεπε να μεταφέρει εφόδια και ενισχύσεις σε διάφορες βάσεις στο βόρειο Αιγαίο.

Dakin D., 1998, σ. 294,295.

III. 3. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος (Ιούνιος 1913-Ιούλιος 1913)

Βασικότερο μειονέκτημα της συνθήκης του Λονδίνου ήταν η παράβλεψη και αδυναμία των Μεγάλων Δυνάμεων να καθορίσουν τα σύνορα μεταξύ των βαλκανικών κρατών, με αποτέλεσμα να ξεκινήσουν οι διαμάχες των βαλκανικών κρατών για τη διανομή τους. Η προκλητική στάση της Βουλγαρίας, που είχε βλέψεις προς τη Θράκη και την ανατολική Μακεδονία μαζί

⁹³ Β. Σκουλάτου, κ.ά., 2004, σελ. 43.

⁹⁴ Τα Δωδεκάνησα είχε προσαρτήσει η Ιταλία στον ιταλοτουρκικό πόλεμο που έγινε στα 1911-1912.

με τη Θεσσαλονίκη, είχε ως αποτέλεσμα να συναφθεί το Μάιο του 1913 συμμαχία μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας σε περίπτωση πολέμου με τη Βουλγαρία ή την Τουρκία.

Στα μέσα Ιουνίου του 1913 εκδηλώθηκε γενικευμένη βουλγαρική επίθεση εναντίον των ελληνικών και σερβικών θέσεων και ξεκίνησε ο *Β΄ βαλκανικός πόλεμος*. Ο ελληνικός στρατός πέρασε στην αντεπίθεση· απώθησε τις βουλγαρικές δυνάμεις από το Κιλκίς, το Λαχανά, τη Δοϊράνη, τις Σέρρες, την Καβάλα και τη Δράμα φτάνοντας μέχρι την Αλεξανδρούπολη. Στον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας σύντομα εισχώρησε η Ρουμανία και εν συνεχεία η Τουρκία. Η Βουλγαρία ηττημένη, ζήτησε ανακωχή και στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913 υπογράφηκε η *συνθήκη του Βουκουρεστίου*. Στη διάσκεψη της ειρήνης οι Μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν για την επικινδυνότητα που έκρυβε το ενδεχόμενο δημιουργίας μιας μεγάλης Βουλγαρίας και υποστήριξαν τις ελληνικές και σερβικές διεκδικήσεις. Η Ελλάδα πήρε από την ανατολική Μακεδονία, τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική, και το λιμάνι Καβάλας, καθώς επίσης και τη νότια Ήπειρο και Ιωάννινα από τη δυτική Μακεδονία. Με τη συνθήκη αυτή παραχωρούνταν οριστικά τα νησιά του Αιγαίου στην Ελλάδα, εκτός από τα Δωδεκάνησα, που παρέμεναν στους Ιταλούς και την Ίμβρο και την Τένεδο που παρέμεναν υπό τουρκική κατοχή. Αναγνωριζόταν επίσης η ανεξαρτησία της Αλβανίας, στην οποία παραχωρήθηκε η βόρεια Ήπειρος.⁹⁵

Με τα εδαφικά κέρδη των βαλκανικών πολέμων η Ελλάδα σχεδόν διπλασιάστηκε σε έκταση και πληθυσμό.⁹⁶

Η παράδοση της Θεσσαλονίκης. Ο Ταξίν Πασάς παραδίδει το ξίφος στον αρχιστράτηγο-διάδοχο Κωνσταντίνο τον Οκτώβριο του 1912. Έγχρωμη λιθογραφία. Αθήνα. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, αρ. εισ. 4951/61

⁹⁵ Η Ελλάδα υποχρεώθηκε να παραχωρήσει τα εδάφη της βορείου Ηπείρου προκειμένου να της παραχωρηθούν τα νησιά του Αιγαίου, παρά το γεγονός ότι εξακολουθούσε να έχει ανεκπλήρωτες βλέψεις στο θέμα της βορείου Ηπείρου. Το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (4/17 Δεκεμβρίου 1913) κατοχύρωνε την παραχώρηση της βορείου Ηπείρου στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος.

⁹⁶ Από 63.211 τετραγωνικά χιλιόμετρα έφτασε στα 120.308 τετραγωνικά χιλιόμετρα και από 2.631.952 κατοίκους, ο πληθυσμός της έφτασε τα 4.718.221 κατοίκους. Βλ. Β. Σκουλάτου, κ.ά., 2004, σελ. 48.

Οι επιχειρήσεις του Β΄ Βαλκανικού πολέμου, Β. Σκουλάτου, κ.ά., 2004, σελ. 46

Πρωθυπουργίες στην Ελλάδα, 1898-1913

Οκτώβριος 1898	Α. Ζαΐμης
Απρίλιος 1899	Γ. Θεοτόκης
Νοέμβριος 1901	Α. Ζαΐμης
Νοέμβριος 1902	Θ. Δηλιγιάννης
Ιούνιος 1903	Γ. Θεοτόκης
Ιούνιος 1903	Δ. Ράλλης
Δεκέμβριος 1903	Γ. Θεοτόκης
Δεκέμβριος 1904	Θ. Δηλιγιάννης
Ιούνιος 1905	Δ. Ράλλης
Δεκέμβριος 1905	Γ. Θεοτόκης
Ιούλιος 1909	Δ. Ράλλης
Αύγουστος 1909	Κ. Μαυρομιχάλης
Ιανουάριος 1910	Σ. Δραγούμης
Οκτώβριος 1910	Ε. Βενιζέλος (από τα τέλη του 1912 ο Κορομηλάς εκτελούσε χρέη πρωθυπουργού όταν ο Βενιζέλος έλλειπε στο εξωτερικό).

Dakin D., 1998, σ. 426-428.

Βενιζέλος Ελευθέριος: (1864-1936) ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες πολιτικούς της νεότερης Ελλάδας. Διετέλεσε πρωθυπουργός της χώρας για δώδεκα συνολικά έτη. Γεννήθηκε στην Κρήτη και σπούδασε νομικά. Συνέβαλε στην ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, οδήγησε την Ελλάδα σε σύναψη συμμαχιών με τους Βαλκάνιους γείτονές της και εισήγαγε τη χώρα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Υπέγραψε τη συνθήκη των Σεβρών, που για ένα μικρό χρονικό διάστημα έφερε τη χώρα κοντά στην πραγματοποίηση των ιδανικών της Μεγάλης Ιδέας, αλλά και τη συνθήκη της Λοζάνης, όπου προσπάθησε να περισώσει ότι μπορούσε από το ναυάγιο της Μεγάλης Ιδέας. Εξομάλυνε τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας με την Τουρκία προωθώντας φιλικές ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οργάνωσε τη χώρα με τα πρότυπα του αστικού κράτους της Ευρώπης. Αποχώρησε από την πολιτική σκηνή της Ελλάδας το 1935, όπου κατέφυγε στο Παρίσι και πέθανε το 1936.

Διομολογήσεις: Έτσι ονομάστηκαν οι συμβάσεις, που παραχωρούσαν ειδικά προνόμια από ένα κράτος στους υπηκόους ενός άλλου. Το καθεστώς των διομολογήσεων άρχισε το 16^ο αι., όταν ο σουλτάνος Σουλεϊμάν παραχώρησε ειδικά προνόμια εμπορικά σε Γάλλους εμπόρους (χαμηλότερους δασμούς για το εμπόριό τους), που έτσι αποκτούσαν εύκολο ανταγωνισμό. Αργότερα οι διομολογήσεις επεκτάθηκαν και σε υπηκόους άλλων χωρών. Οι διομολογήσεις έβλαπταν σοβαρά τα οικονομικά συμφέροντα της οθωμανικής αυτοκρατορίας και έθιγαν τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Η κατάργηση των διομολογήσεων υπήρξε ένα από τα πιο ακανθώδη θέματα στις διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη της Λοζάνης, το 1923, όπου οι Ευρωπαίοι αγωνίστηκαν να διατηρήσουν το καθεστώς αυτό, ενώ οι Τούρκοι για να το καταργήσουν, πράγμα το οποίο πέτυχαν.⁹⁷

Κιλελέρ: Οξύτατο πρόβλημα για την ελληνική κοινωνία ήταν το αγροτικό ζήτημα. Το πρόβλημα ήταν μεγαλύτερο στη Θεσσαλία, που η γη ανήκε σε λίγους γαιοκτήμονες. Η δυσφορία των αγροτών κλιμακώνονταν με κινητοποιήσεις καθώς αξίωναν αναδασμό της γης. Στις 6 Μαρτίου 1910 σε ένα συλλαλητήριο, που έγινε επί πρωθυπουργίας Σ. Δραγούμη, ο στρατός επιτέθηκε εναντίον αγροτών διαδηλωτών στο σιδηροδρομικό σταθμό του χωριού *Κιλελέρ*, με αποτέλεσμα να θανατωθούν πολλοί αγρότες.

Κίνημα στο Θέρισο: στις 23 Μαρτίου συνήλθε συνέλευση στο Θέρισο που κήρυξε την πολιτική ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Εξέδωσε μάλιστα σχετικό ψήφισμα προς τις Μεγάλες Δυνάμεις υποστηρίζοντας, ότι το υπάρχον καθεστώς εμπόδιζε την οικονομική ανάπτυξη του νησιού και η μόνη λύση του Κρητικού ζητήματος ήταν η ένωση με την Ελλάδα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις απάντησαν στους επαναστάτες, ότι θα χρησιμοποιούσαν στρατεύματα προκειμένου να επιβάλλουν τις αποφάσεις τους. Σε απάντηση οι περισσότεροι βουλευτές τότε πήγαν στο Θέρισο για να στηρίξουν το Βενιζέλο. Η συνάντηση των εκπροσώπων των μεγάλων δυνάμεων με το Βενιζέλο κατέληξε σε αδιέξοδο, με

⁹⁷ Βώρος Φ. Κ., κ.ά., Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, σ. 291.

αποτέλεσμα οι Μεγάλες Δυνάμεις να κηρύξουν στρατιωτικό νόμο στους επαναστάτες. Στις 15 Αυγούστου η τακτική συνέλευση των Χανίων ψήφισε τις περισσότερες από τις μεταρρυθμίσεις που ζητούσε ο Βενιζέλος. Πραγματοποιήθηκε τότε μια δεύτερη συνάντηση των προξένων με τον Βενιζέλο κατά την οποία έγιναν δεκτές οι μεταρρυθμίσεις που πρότεινε. Η επανάσταση στο Θέρισο τερματίστηκε και οι Μεγάλες Δυνάμεις ανέθεσαν στο βασιλιά της Ελλάδας Γεώργιο Α΄ να εκλέξει νέο αρμοστή. Στη θέση αυτή τοποθετήθηκε ο *Αλέξανδρος Ζαΐμης*.

Κομιτάτο: ιταλική λέξη. Σημαίνει επιτροπή, συμβούλιο. Με τη σημασία της επαναστατικής οργάνωσης χρησιμοποιείται στην ελληνική γλώσσα πρώτη φορά το 1883.⁹⁸

Προσωποπαγή κόμματα: τα κόμματα, που στηρίζονται στο προσωπικό κύρος και στην προσωπικότητα του αρχηγού τους και όχι τόσο στις συλλογικές διαδικασίες.

Ρουσφετολογία: η πρακτική της εξυπηρέτησης εκ μέρους πολιτικών των κομματικών ομάδων, φίλων ή γνωστών με χαριστικές πράξεις, εκδουλεύσεις.⁹⁹

Σωβινισμός: τυφλός εθνικισμός που χαρακτηρίζεται από τη φανατική εξύμνηση κάθε εθνικού στοιχείου, από απόρριψη και περιφρόνηση των στοιχείων άλλων λαών.¹⁰⁰

⁹⁸ Β. Σφυρόερα, *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, ΟΕΔΒ, σελ. 273.

⁹⁹ Γ. Μπαμπινιώτης, 2002, σελ. 1555.

¹⁰⁰ Ο. π., σελ. 1620.

Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα. Ο μικρασιατικός πόλεμος

I. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918)

I. 1. Αίτια και αφορμές του πολέμου. Συνασπισμοί δυνάμεων

Ο οικονομικός ανταγωνισμός και η επεκτατική πολιτική των ευρωπαϊκών κρατών οδήγησαν την ανθρωπότητα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο πόλεμος ξέσπασε στις 28 Ιουλίου του 1914, με αφορμή τη δολοφονία του διαδόχου του αυστριακού θρόνου αρχιδούκα Φερδινάνδου, από ένα Βόσνιο φοιτητή. Η Αυστρία τότε επιτέθηκε στη Σερβία, επειδή τη θεώρησε υπεύθυνη για αυτή την ενέργεια. Μέσα σε λίγες μέρες ο πόλεμος είχε γενικευθεί ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη.

Λίγο πριν το ξέσπασμα του πολέμου είχαν δημιουργηθεί στην Ευρώπη δυο συνασπισμοί δυνάμεων. Από τη μια πλευρά ήταν η *Εγκάρδια ή τριπλή συνεννόηση* γνωστή και ως *Αντάντ*, στην οποία συμμετείχαν η Αγγλία, η Ρωσία, η Γαλλία και στη συνέχεια προσχώρησαν η Ιταλία και οι ΗΠΑ. Αντίπαλος συνασπισμός ήταν οι *Κεντρικές Δυνάμεις*, τις οποίες αποτελούσαν η Γερμανία, η Αυστρία και αρχικά η Ιταλία, που μεταπήδησε αργότερα στην Αντάντ. Η σύρραξη απέκτησε παγκόσμιο χαρακτήρα, όταν εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων τάχθηκαν η Ιαπωνία (Αύγουστος 1914) και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Απρίλιος 1917).

I. 2. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο

Με την κήρυξη του πολέμου υπήρχε στην Ελλάδα η άποψη, ότι η χώρα έπρεπε να παραμείνει ουδέτερη. Όταν όμως ο πόλεμος γενικεύθηκε, ο Βενιζέλος υποστήριζε την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ, ενώ ο βασιλιάς Κωνσταντίνος υποστήριζε τη «*διαρκή ουδετερότητα*» της χώρας, που, ωστόσο, ευνοούσε τις Κεντρικές Δυνάμεις. Η διαφωνία Βενιζέλου και βασιλιά οδήγησε σε πολιτική αστάθεια και στη μεταξύ τους ρήξη, που έμεινε γνωστή ως *εθνικός διχασμός*.

I. 3. Ο Εθνικός Διχασμός

Η κλιμάκωση της διαφωνίας ανάμεσα στο Βενιζέλο και το βασιλιά Κωνσταντίνο οδήγησε στην πρώτη παραίτηση του Βενιζέλου, στις 6 Μαρτίου του 1915. Την κυβέρνηση Βενιζέλου διαδέχθηκε τότε αντιβενιζελική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον *Δημήτριο Γούναρη*. Στις 31 Μαΐου του 1915 έγιναν εκλογές, που τις κέρδισε ο Βενιζέλος. Με ανανεωμένη τη λαϊκή εντολή προσπάθησε να πείσει το βασιλιά, ότι η ουδετερότητα που υπερασπιζόταν δεν εξυπηρετούσε τα εθνικά συμφέροντα και επέμενε να κηρύξει επιστράτευση. Ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να δεχθεί το σχετικό διάταγμα και τον Οκτώβριο του 1915 ο Βενιζέλος παραιτήθηκε για δεύτερη φορά. Την ίδια περίοδο οι Αγγλογάλλοι έκαναν απόβαση στη Θεσσαλονίκη παραβιάζοντας την ελληνική ουδετερότητα και τα βουλγαρικά στρατεύματα εισέβαλλαν στην ανατολική Μακεδονία. Το αποτέλεσμα ήταν να ξεσπάσει στρατιωτικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη τον Αύγουστο του 1916, το κίνημα της *Εθνικής Άμυνας*, με στόχο τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Σχηματίστηκε τότε προσωρινή κυβέρνηση στη Θεσσα-

λονίκη με επικεφαλής τον *Ελευθέριο Βενιζέλο*, το ναύαρχο *Παύλο Κουντουριώτη* και τον στρατηγό *Παναγιώτη Δαγκλή*.

Η χώρα έτσι χωρίστηκε σε δύο κυβερνήσεις, εκείνη που έδρευε στην Αθήνα και υποστήριζε την ουδετερότητα και εκείνη στη Θεσσαλονίκη, που είχε ταχθεί στο πλευρό της Αντάντ. Τον Ιούνιο του 1917 παραιτήθηκε ο Κωνσταντίνος αφήνοντας στο θρόνο το δευτερότοκο γιο του *Αλέξανδρο* και αποχώρησε από την Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Βενιζέλου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το Μάιο του 1917 και κήρυξε τον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων.

Το χάσμα μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών έφτασε στην κορύφωσή του στα χρόνια του Εθνικού Διχασμού. Την εποχή αυτή πολλές γελοιογραφίες σατίριζαν το κλίμα που επικρατούσε. Εδώ η 'Τριανδρία' της Εθνικής Άμυνας με τον Ε. Βενιζέλο να προπορεύεται. Αθήνα. Ε.Λ.Ι.Α. www.fhw.gr

Το κλίμα που επικρατούσε την εποχή του Εθνικού Διχασμού

Υπήρχαν βενιζελικοί εθνικόφρονες και αντιβενιζελικοί εθνικοφρονές, βενιζελικοί μαρξιστές και αντιβενιζελικοί μαρξιστές. Και ήταν χίλιες φορές ευκολότερο για έναν βενιζελικό εθνικόφρονα να έρθει σε συμφωνία με έναν βενιζελικό μαρξιστή παρά με έναν αντιβενιζελικό εθνικόφρονα.

Γιώργος Θεοδοκάς, Αργώ (1936), στο Clogg R., Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 113.

I. 4. Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Οι συνθήκες Νεϊγύ και Σεβρών

Στις 11 Νοεμβρίου 1917 ο πόλεμος τερματίζεται οριστικά, αφήνοντας πίσω του δέκα εκατομμύρια νεκρούς και είκοσι εκατομμύρια τραυματίες. Οι τεράστιες υλικές καταστροφές και η ηθική κατάρπωση που ακολούθησε είναι ο τραγικός απολογισμός του πολέμου, που κατέστρεψε οικονομικά τις ευρωπαϊκές χώρες, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τις Η.Π.Α. σε διεθνή δύναμη.

Τον Ιανουάριο του 1919 συνήλθε στο Παρίσι διάσκεψη, στην οποία έλαβαν μέρος αντιπρόσωποι των νικητών και οδήγησε στη συνθήκη των Βερσαλλιών, που υπογράφηκε τον Ιούνιο του 1919. Μια από τις σημαντικότερες αποφάσεις της διάσκεψης ήταν η δημιουργία της *Κοινωνίας των Εθνών* (Κ.Τ.Ε.) κατόπιν σχετικής πρότασης του Αμερικανού πρωθυπουργού *Ουίλσον*. Η δημιουργία ενός οργανισμού, όπως η Κοινωνία των Εθνών αποτελεί την

πρώτη προσπάθεια ειρηνικής συνεργασίας και διαιτησίας μεταξύ των κρατών. Σε ότι αφορούσε την Ελλάδα, η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου είχε θριαμβεύσει· η συνθήκη του Νεϊγύ και η συνθήκη των Σεβρών επισφράγιζαν τα κέρδη της:

- **Συνθήκη του Νεϊγύ:**¹⁰¹ υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1919. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης η Βουλγαρία έχανε την ανατολική Μακεδονία και τη δυτική Θράκη, που είχε αποκτήσει το 1913 μετά τους βαλκανικούς πολέμους και έτσι η δυνατότητα εξόδου της στο Αιγαίο αποκλείστηκε. Τα εδάφη αυτά παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα.
- **Συνθήκη των Σεβρών:** υπογράφηκε στις 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου του 1920 και αναφερόταν στο εδαφικό καθεστώς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης η Ίμβρος, η Τένεδος και η Ανατολική Θράκη ως την Αδριατική (μέχρι τα όρια της Κωνσταντινούπολης) περιέρχονταν στην Ελλάδα. Η περιοχή της Σμύρνης –από τη Σμύρνη ως το Αϊβαλί με κάποια ενδοχώρα, συνολική έκταση 17.000 περίπου τ.χιλ-- περιέρχονταν στην ελληνική επικυριαρχία. Ύστερα από 5 χρόνια με δημοψήφισμα θα αποφάσιζαν οι κάτοικοι την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Η συνθήκη αυτή περιόριζε κατά πολύ τα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ για την ελληνική πλευρά ήταν από τις μεγαλύτερες διπλωματικές επιτυχίες.

Ο Ε. Βενιζέλος υπογράφει τη Συνθήκη των Σεβρών στο Δημαρχείο της πόλης στις 28/10 Αυγούστου του 1922. Αθήνα. Ίδρυμα Ιστορίας Ε. Βενιζέλου. www.fhw.gr

Διάγγελμα του Ε. Βενιζέλου την ημέρα της υπογραφής της Συνθήκης των Σεβρών

Προς τον Ελληνικόν λαόν,

Είμαι ευτυχής αναγγέλων προς υμάς ότι σήμερον, εβδόμην επέτειον της υπογραφής της συνθήκης του Βουκουρεστίου, υπεγράφη η συνθήκη ειρήνης μετά της Τουρκίας, η συνθήκη δι' ης αι κυριώταται Σύμμαχοι Δυνάμεις μεταβιβάζουσι προς την Ελλάδα την κυριαρχίαν επί της Δυτικής Θράκης, ήτις είχε παραχωρηθή προς αυτάς υπό της Βουλγαρίας δια της συνθήκης του Νεϊγύ, και η συνθήκη μετά της Ιταλίας, δι' ης αύτη μεταβιβάζει προς ημάς τα Δωδεκάνησα. Καθ' ην στιγμίν το έργον, όπερ διεξηγάγομεν εν μέσω τοσούτων δυσχερειών, στεφανούται δια τοιαύτης επιτυχίας, αισθάνομαι το καθήκον να εκφράσω προς τους συμπολίτας μου την βαθείαν ευγνωμοσύνην μου δια την σταθεράν ε-

¹⁰¹ Το Νεϊγύ είναι περιοχή κοντά στο Παρίσι.

μπιστοσύνην με την οποίαν με περιέβαλον επί τόσα έτη, καταστήσαντές ούτω δυνατούς τους εθνικούς θριάμβους, τους οποίους πανηγυρίζομεν σήμεραν.

Η αυταπάρνησις, η εθελοθυσία, η ανδρεία, η καρτερία επί πάσι του λαού, όπως αντιμετωπίσει πάντα κίνδυνον μάλλον παρά να αθετήσει τον λόγον του και να απιστήσει προς τας εθνικάς παραδόσεις του, προσθέτουσιν εις την μακράν εθνικήν μας ιστορίαν λαμπροτάτας σελίδας, δια τας οποίας η σημερινή γενεά δικαιούται να είναι υπερήφανος. Η ιδική μου υπερηφάνεια είναι ότι είχαν την υψίστην τιμήν να ηγηθώ τοιούτου λαού, τοιαύτα εγκλείοντος ζωηρά αισθήματα, ως και ικανού διαπράξει έργα τοσούτον μεγαλοφυά, εάν μόνον καλώς οδηγείται...

Από το βιβλίο: Ελευθερίου Βενιζέλου, Πολιτικά υποθήκαι. Επιμέλεια Σ. Ι. Στεφάνου, τ. Β', Αθήνα 1969, σ. 245, στο Σφυρόερα Β., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, ΟΕΔΒ, σ. 328.

II. Η Μικρασιατική εκστρατεία

II. 1. Η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη

Το Μάιο του 1919 μετά από την απόφαση και τη συγκατάθεση των δυνάμεων της Αντάντ, τμήμα του ελληνικού στρατού αποβιβάστηκε στη Σμύρνη για να προστατεύσει τους εκεί χριστιανικούς πληθυσμούς μέχρι την τελική υπογραφή συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία. Στη Σμύρνη και την ευρύτερη περιοχή της ο ελληνικός πληθυσμός αποτελούσε την πλειοψηφία· εκεί ζούσαν 555 χιλιάδες Έλληνες, 310 χιλιάδες Τούρκοι και 100 χιλιάδες άλλες εθνότητες.¹⁰² Η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του ελληνικού στοιχείου της Μ. Ασίας στις αρχές του 20^{ου} αι. είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Παρά τους διωγμούς που είχαν υποστεί κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, είχε διατηρηθεί ακμαίο το ηθικό τους. Η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη προκάλεσε αμέσως την τουρκική αντίδραση ενάντια στην ελληνική παρουσία, ενώ οι ελληνικοί πληθυσμοί την υποδέχθηκαν με ενθουσιασμό. Η παρουσία των Ελλήνων μέσα στην Τουρκία αναζωπύρωνε τον τουρκικό εθνικισμό, που ηγετική του μορφή ήταν τότε ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών ο Κεμάλ επιδόθηκε στην αναδιοργάνωση του τουρκικού στρατού με κέντρο την Άγκυρα και άρχισε συστηματικά τον αγώνα εναντίον των Ελλήνων.

Διαγγέλιμα του Ε. Βενιζέλου προς τον ελληνικό πληθυσμό της Σμύρνης (2.5.1919):

«Το πλήρωμα του χρόνου ήλθεν. Η Ελλάς εκλήθη υπό του Συνεδρίου της Ειρήνης να καταλάβει την Σμύρνην, ίνα ασφαλίση την τάξιν. Οι ομογενείς εννοούσιν ότι η απόφασις αύτη ελήφθη, διότι εν τη συνειδήσει των διευθυνόντων το Συνέδριον είναι αποφασισμένη η ένωσις της Σμύρνης μετά της Ελλάδος. Διατελέσας μέχρι των Βαλκανικών πολέμων υπόδουλος υπό τον αυτόν ζυγόν, εννοώ καλώς ποία αισθήματα χαράς θα πλημμυρίσωσι σήμεραν τας ψυχάς των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.

Την εκδήλωσιν των αισθημάτων τούτων δεν εννοώ βεβαίως να παρεμποδίσω. Αλλά είναι βέβαιος, ότι η εκδήλωσις αύτη δεν θα λάβη χαρακτήρα ούτε εχθρικότητος, ούτε υπεροψίας απέναντι ουδενός των συνοίκων στοιχείων του πληθυσμού. Η εκδήλωσις της πλημμυρούσης χαράς ας συνοδευθή τουναντίον με εκδήλωσιν των αδελφικών αισθημάτων προς τους συνοίκους πληθυσμούς. Ας δοθή εις αυτούς να εννοήσουν, ότι δεν εορτάζομεν την κατάλυσιν ενός ζυγού, δια να υποκαταστήσωμεν εις αυτόν την ιδίαν υμών επικράτησιν επί βλάβη άλλων. Αλλά ότι η Ελληνική ελευθερία θα φέρει προς όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος, την ισότητα και την δικαιοσύνην. Εμπνέοντες εις πά-

¹⁰² Σφυρόερα Β., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, σ. 316.

ντας τους συνοίκους πληθυσμούς την εμπιστοσύνην ταύτην, δεν μένομεν μόνον πιστοί εις αυτήν την εθνικήν μας υπόστασιν, αλλά και εξυπηρετούμεν άριστα αυτά τα υπέρτερα εθνικά συμφέροντα. Ας μη παροραθής, ότι η Ιταλία συνήνεσε μετά των λοιπών Συμμάχων εις την Ελληνικήν κατάληψιν της Σμύρνης. Γνωρίζω, ότι η έκκλησίς μου προς την Ελληνικήν Μικράν Ασίαν δεν γίνεται επί ματαιώ και εύχομαι, όπως, όσον τάχιστα, δυνηθώ να επισκεφθώ αυτήν, κομιστής Ευαγγελίου εθνικής δι' αυτήν αποκαταστάσεως.

Ελευθέριος Βενιζέλος

Από το βιβλίο του Δ. Κόκκινου, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος, τ. 2, σ. 1252-53, στο Βώρος Φ. Κ., Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, σ. 311.

«Αλλά για να εκτιμήσεις τη Σμύρνη, γράφει ο Choiseul-Gouffier, πρέπει να περιδιαβάσεις το λιμάνι με το πλήθος των караβιών από όλα τα έθνη, που βρίσκονται σε αδιάκοπη κίνηση. Είναι το πιο πολυσύχναστο λιμάνι της Ανατολής, η κεντρική αποθήκη του εμπορίου της Μ. Ασίας. Ο δρόμος των Φράγκων έχει όψη ευρωπαϊκή. Σε καμιά πόλη της Ανατολής το εμπόριο δεν είναι τόσο κερδοφόρο. Εκεί καταλήγουν τα πλούσια караβάνια από το Ερζερούμ, τη Γιρούσα, το Ικόνιο, την Αττάλεια, το Ντιαρμπεκίρ. Εκεί μεταφέρονται με τα караβια υφάσματα από τη Γαλλία, την Αγγλία, την Ολλανδία, μεταξωτά από την Ιταλία, χρυσοϋφαντα από τη Λυών, καφέδες και λουλάκι από τον Άγιο Δομίνικο, ζάχαρη από την Καρολίνα και τη Λουϊζιάνα, χαρτί, κρύσταλλα και είδη κιγκαλερίας από τη Βενετία. Από τη Γερμανία σίδηρος, κασσίτερος, μολύβι και βαφικές ύλες. Από τη Σμύρνη εξάγεται μπαμπάκι της Μαγνησίας, κόκκινα νήματα, γιδοτόμαρα Αγκύρας, περσικά μεταξωτά, χαλιά, φάρμακα, κεριά, δέρματα, σφουγγάρια και σύκα».

Περιγραφή του εμπορίου της Σμύρνης από το Γάλλο περιηγητή και διπλωμάτη Choiseul-Gouffier, όπως την έχει μεταφέρει ο Κ. Σιμόπουλος, στο βιβλίο του «Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1700-1800», τόμος Β', Αθήνα 1973, σελ. 383 στο Κρεμμυδάς Β., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, ΟΕΔΒ, 1990, σ. 339.

II. 2 Οι εξελίξεις στο μικρασιατικό μέτωπο και οι πολιτικές εξελίξεις

Τα ελληνικά στρατεύματα στην περιοχή της Μ. Ασίας σταδιακά ενισχύθηκαν προκειμένου να ανταποκριθούν στις παρενοχλήσεις και τις προκλήσεις των Τούρκων εθνικιστών. Σύντομα τα ελληνικά στρατεύματα είχαν προωθηθεί ενδότερα, πέρα από τη γραμμή που όριζε η συνθήκη των Σεβρών. Την ίδια στιγμή ο κεμαλικός στρατός διενεργούσε πόλεμο φθοράς στις παρυφές των ελληνικών θέσεων. Με τη συναίνεση των συμμάχων ο Βενιζέλος αποφασίζει να επιτεθεί στον τουρκικό στρατό πέρα από τις περιοχές που ανήκαν στην ελληνική δικαιοδοσία. Οι σύμμαχοι όμως διασαφήνισαν, ότι η απόφαση αυτή ήταν ευθύνη της Ελλάδας και δεν θα εμπλέκονταν σε πολεμικές επιχειρήσεις. Μέχρι τα τέλη Ιουνίου του 1920 ο ελληνικός στρατός είχε προωθηθεί στην Προύσα.

Εν τω μεταξύ οι πολιτικές εξελίξεις που συμβαίνουν στην Ελλάδα στα τέλη του 1920 θα επηρεάσουν και την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Ο πολιτικός κόσμος ήταν μοιρασμένος στους φιλοβασιλικούς και τους Βενιζελικούς. Η δολοφονική απόπειρα εναντίον του Βενιζελου στο σταθμό της Λυών στο Παρίσι λίγο μετά την υπογραφή των Σεβρών είχε οξύνει τις αντιθέσεις. Όταν η είδηση της απόπειρας έφτασε στην Αθήνα ξέσπασε ένα κύμα βιαιοτήτων εναντίον των αντιβενιζελικών με αποκορύφωμα τη δολοφονία του *Ι. Δραγούμη*. Ο Βενιζέλος προκήρυξε εκλογές στις αρχές Νοεμβρίου του 1920 για να ανανεώσει στο πρόσωπό του

τη λαϊκή εντολή. Τις εκλογές κέρδισαν οι αντιβενιζελικοί, που υποσχόταν προεκλογικά, ότι θα τερμάτιζαν τον πόλεμο. Οι νικητές των εκλογών σχημάτισαν κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Δ. Ράλλη, και αμέσως διακήρυξαν, ότι θα συνέχιζαν τον πόλεμο. Επιπλέον διενέργησαν δημοψήφισμα, που καλούσε το βασιλιά Κωνσταντίνο στην Ελλάδα. Το γεγονός όμως αυτό προκάλεσε την αντίδραση της Αντάντ, που χρησιμοποίησε ως πρόσχημα την επάνοδο του Κωνσταντίνου για να εγκαταλείψει την Ελλάδα αβοήθητη στον πόλεμο.

Το δημοψήφισμα της 22 Νοέμβρη 1920:

Ναι (επάνοδο του Κωνσταντίνου) ψήφισαν 999.960

Όχι ψήφισαν 10.383

Που σημαίνει ότι και όλοι οι βενιζελικοί ψηφοφόροι «μεταστράφηκαν» σε βασιλόφρονες. Και πλῆθυναν οι ψηφοφόροι κατά 33%!

Βώρος Φ. Κ., Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1997, σ. 348.

II. 3. Η Μικρασιατική καταστροφή

Το 1921 τα γαλλικά και τα ιταλικά στρατεύματα αποχώρησαν από την περιοχή της Μ. Ασίας υπογράφοντας με τον Κεμάλ συμφωνίες για οικονομικά ανταλλάγματα, ενώ η κυβέρνηση του Δ. Γούναρη κλιμάκωσε τις επιχειρήσεις· το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου ο ελληνικός στρατός κατέλαβε την *Κιουτάχεια*, προέλασε στο *Σαγγάριο* ποταμό, κοντά στην Άγκυρα, και σταμάτησε την πορεία του στη γραμμή *Εσκή Σεχίρ – Αφιόν Καρά Χισάρ*. Οι ελληνικές δυνάμεις καθλώθηκαν άπραγες στο Σαγγάριο από το Σεπτέμβριο του 1921 ως τον Αύγουστο του 1922, ενώ το πρόβλημα ανεφοδιασμού ήταν τεράστιο και οι δυνάμεις των στρατιωτών είχαν εξαντληθεί. Την πρωθυπουργία του Δ. Γούναρη διαδέχονται οι *Ν. Στράτος*, και *Π. Πρωτοπαπαδάκης* χωρίς να μεταβάλλουν την κατάσταση. Τον Αύγουστο του 1922 οργανώθηκε οργανωμένη αντεπίθεση από τον Κεμάλ εναντίον του ελληνικού στρατού. Η γραμμή του μετώπου γρήγορα διασπάστηκε και η υποχώρηση μεταβλήθηκε σε άτακτη φυγή προς τα παράλια. Τα κεμαλικά στρατεύματα στις 27 Αυγούστου του 1922 έμπαιναν στη *Σμύρνη*. Τέσσερις μέρες αργότερα, στις 31 Αυγούστου, πυρπολήθηκε η πόλη, ενώ ακολούθησαν λεηλασίες και σφαγές αμάχων, που προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να επιβιβασθούν σε πλοία και να διαφύγουν. Ανάμεσα στα θύματα συγκαταλέγεται και ο μητροπολίτης Σμύρνης *Χρυσόστομος*, που δεν θέλησε να εγκαταλείψει τον ελληνικό πληθυσμό. Την τραγωδία αυτή παρακολουθούσαν ασυγκίνητοι οι σύμμαχοι. Όσοι δεν πρόλαβαν να διαφύγουν θανατώθηκαν κι άλλοι αιχμαλωτίστηκαν σε στρατόπεδα στο εσωτερικό της Μ. Ασίας.

Πριν από το 1922 (η Σμύρνη) αριθμούσε 270.000 κατοίκους, που κατανέμονταν σε 140.000 Έλληνες, 80.000 Τούρκους, 12.000 Αρμένιους, 20.000 Εβραίους και 15.000 Ευρωπαίους ανάμεσα στους οποίους και οι Λεβαντίνοι. Η συντριπτική παρουσία του ελληνικού στοιχείου έδινε στην πόλη ελληνικό χαρακτήρα, που τον υπογράμιζε ακόμη περισσότερο το γεγονός ότι η οικονομική και η πολιτιστική της ζωή βρισκόταν στα χέρια του.

Από το Βιβλίο Έξοδος του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, βλ. Σκουλάτου Β., κ.ά., 2004, σελ. 107.

Το κοσμικό τμήμα της προκουμιάς της Σμύρνης με το περίφημο Sporting Club. Επιστολικό Δελτάριο του 1900. www.fhw.gr

Εικόνα από την πυρπόληση της Σμύρνης. Αθήνα. Φωτοϊστορικό αρχείο δήμου Ν. Σμύρνης. www.fhw.gr

III. Η Συνθήκη της Λοζάνης και ο αντίκτυπος της καταστροφής στην Ελλάδα

III. 1. Πολιτικές αναταραχές. Η δίκη των έξι

Η είδηση για την κατάρρευση του μετώπου και τη μικρασιατική καταστροφή πυροδότησε τις εντάσεις σε πολιτικό επίπεδο. Στρατιωτικά τμήματα που είχαν καταφύγει στη Λέσβο και τη Χίο επαναστάτησαν εναντίον της κυβέρνησης και του βασιλιά. Σχηματίστηκε επαναστατική επιτροπή με ηγέτες τους συνταγματάρχες *Ν. Πλαστήρα* και *Σ. Γονατά* και τον αντιπλοίαρχο *Δ. Φωκά*, που ζητούσαν την παραίτηση του βασιλιά, το σχηματισμό νέας κυβέρνησης που να εμπνέει εμπιστοσύνη στην Αντάντ και την ενίσχυση του θρακικού μετώπου. Το Σεπτέμβριο του 1922 ο βασιλιάς έφευγε οριστικά αφήνοντας στο θρόνο το γιο του *Γεώργιο Β΄*. Σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον *Σ. Κροκιδά* και το Σεπτέμβριο του 1922 συστήθη-

κε έκτακτο στρατοδικείο που διέταξε τη σύλληψη των πολιτικών και στρατιωτικών που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την καταστροφή. Ύστερα από ολιγοήμερη δίκη (31 Οκτωβρίου-15 Νοεμβρίου) καταδικάστηκαν σε θάνατο έξι (Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, Δημ. Γούναρης, Νικ. Στράτος, Νικ. Θεοτόκης, Γ. Μπαλατζής, Γ. Χατζηανέστης) από τους οκτώ κατηγορούμενους και εκτελέστηκαν λίγες ώρες μετά την απόφαση του Έκτακτου Στρατοδικείου. Ο Βενιζέλος που βρισκόταν στο Παρίσι, προσπάθησε με τηλεγράφημα να ματαιώσει τη δίκη.

Οι εφημερίδες για τη δίκη των έξι

«...είμεθα απολύτως βέβαιοι ότι οι συγκροτούντες το Στρατοδικείον, αποκομίζουν την εντύπωσιν ότι δικάζουν άνδρας οι οποίοι με υπέρτατην αυταπάρνησιν, με θυσίαν παντός πολιτικού συμφέροντος, με πάσαν αυτών την ψυχικήν δύναμιν, αφιέρωσαν την ύπαρξίν των εις την υπηρεσίαν της Πατρίδος. Είναι αυτή βαθεία ημών πεποίθησις, ην αι απολογίαι των δικαζομένων διεπίστωσαν. Εις την ψυχήν και την συνείδησιν των δικαστών είμεθα βέβαιοι ότι θα εγεννηθή η απόλυτος πεποίθησις, ότι απέναντι αυτών έχουν άνδρας, επί των ημερών των οποίων εσημειώθη μια μεγάλη ατυχία, αλλ' από την πολιτείαν τούτων λείπει παντελώς ο δόλος».

Εφημερίδα Καθημερινή, 10 Νοεμβρίου 1922 (αντιβενιζελική) στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 113.

III. 2. Η ανακωχή των Μουδανίων και η συνθήκη της Λοζάνης

Ο πόλεμος τερματίστηκε με την ανακωχή των Μουδανίων, που υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1922 και υποχρέωνε τα ελληνικά στρατεύματα να αποχωρήσουν από την περιοχή της ανατολικής Θράκης. Παράλληλα, η Επαναστατική επιτροπή όρισε το Βενιζέλο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης. Στις 24 Ιουλίου του 1923 υπογράφηκε στην ελβετική πόλη Λοζάνη η συνθήκη ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Με τη συνθήκη αυτή περιερχόταν οριστικά στην Τουρκία η Ανατολική Θράκη (σύνορο ορίστηκε ο ποταμός Έβρος), η Ίμβρος και η Τένεδος. Η Ελλάδα εγκατέλειπε την Μ. Ασία με τον Πόντο. Αποφασίστηκε επίσης η ανταλλαγή πληθυσμών, που ήταν υποχρεωτική για τους Έλληνες που ζούσαν στην Τουρκία και για τους Τούρκους που ζούσαν στην Ελλάδα. Εξαιρέθηκαν οι Έλληνες μόνιμοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης (125 χιλιάδες τότε) και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης (118 χιλιάδες τότε). Η υπογραφή της συνθήκης της Λοζάνης τερμάτιζε επίσημα και οριστικά τη Μεγάλη Ιδέα.

Η υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου φιλίας θεωρείται ως η ληξιαρχική πράξη θανάτου της Μεγάλης Ιδέας. Χαρακτηριστική είναι η γελοιογραφία της τουρκικής εφημερίδας Cumhuriyet (Δημοκρατία). Αναδημοσιεύθηκε στην ελληνική εφημερίδα *Ελληνική* στις 28 Οκτωβρίου 1930. www.fhw.gr

Η Ελλάδα μετά τη συνθήκη της Λοζάνης, Σκουλάτου Β., 2004, σ. 116

III. 3. Οι συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής. Το προσφυγικό ρεύμα

Η μικρασιατική καταστροφή αποτελεί τη μεγαλύτερη εθνική συμφορά στην ιστορία του νεότερου ελληνισμού. Εκατοντάδες χιλιάδες άμαχοι σκοτώθηκαν και μεγάλος αριθμός στρατιωτών σύρθηκαν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων. Χωριά και πόλεις με ακμαίο ελληνικό στοιχείο καταστράφηκαν και κύματα προσφύγων εγκατέλειψαν τις εστίες τους για να σωθούν στην Ελλάδα.

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Έλληνες που συνολικά ήλθαν στην Ελλάδα υπολογίζονται στο 1.500.000. Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στη Βόρειο Ελλάδα (Μακεδονία, Θράκη), και άλλοι στη νότια Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου και της Κρήτης. Παρά τις τρομερές δυσκολίες που αντιμετώπισαν η ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία υπήρξε τονωτική για την οικονομία της χώρας και ειδικά για το εμπόριο και τη βιομηχανία. Αραιοκατοικημένες περιοχές ή άγονες περιοχές μεταβλήθηκαν με την εργασία τους: καλλιεργήθηκαν εκτάσεις, ιδρύθηκαν βιοτεχνίες και αναπτύχθηκαν εμπορικές επιχειρήσεις. Οι πρώτοι πρόχειροι προσφυγικοί συνοικισμοί¹⁰³ εξελίχθηκαν με την πάροδο του χρόνου, σε πόλεις και η ενίσχυση του ελληνικού πληθυσμού επηρέασε τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στον ελληνικό χώρο.

¹⁰³ Οι γνωστότεροι από αυτούς στην Αθήνα αρχικά δημιουργήθηκαν στην Καισαριανή, στο Βύρωνα, στη Νέα Ιωνία, στην Κοκκινιά (Πειραιάς), και αργότερα δημιουργήθηκαν και άλλοι, όπως της Νέας Σμύρνης, της Καλλιπόλης (Πειραιάς) κ.ά.

Κοινωνία των Εθνών: Διεθνής οργανισμός, που ιδρύθηκε μετά τη *συνθήκη των Βερσαλλιών* (1919) και είχε ως αποστολή τη διατήρηση της ειρήνης, την ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ των κρατών και τη διασφάλιση των κρατών-μελών από οποιαδήποτε επίθεση. Η πρόταση για την ίδρυσή της έγινε από τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Ουίλσον τον Ιανουάριο του 1918. Η ιδέα του Ουίλσον έγινε δεκτή και η *Κοινωνία των Εθνών* απέκτησε επίσημη υπόσταση τον Ιανουάριο του 1920. Έδρα της ορίστηκε η Γενεύη. Παρά το γεγονός ότι μπόρεσε να επιλύσει ορισμένες διαφορές μεταξύ των κρατών, τελικά, αποδείχθηκε ανίσχυρη να αποτρέψει τα γεγονότα που οδήγησαν στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.¹⁰⁴

Μικρασιατικός Ελληνισμός: στη δυτική Μ. Ασία υπάρχουν ζωντανές ελληνικές εστίες που στο τέλος του 18^ο αι. οι ελληνικοί πληθυσμοί υπολογίζονταν σε δυο περίπου εκατομμύρια. Εκτός από τη Σμύρνη, που το 18^ο αι. υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα παιδευτικά και γενικότερα εθνικά κέντρα του υπόδουλου Ελληνισμού, άλλες πόλεις (οι Κυδωνίες, η Πέργαμος, η Φώκαια, η Έφεσος κ.ά.) παρουσίασαν εντυπωσιακή πρόοδο σε όλους τους τομείς. Στη Σμύρνη λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία (από τις αρχές του 18^{ου} αι) και ελληνικό τυπογραφείο. Το 19^ο αι η ανάπτυξη της πόλης, με κυρίαρχο το ελληνικό στοιχείο, συνεχίστηκε. Οι μικρασιατικές μητροπόλεις και τα σχολεία συντήρησαν το εθνικό φρόνημα και από την Μ. Ασία προήλθαν μεγάλες μορφές λογίων, κληρικών, επιστημόνων.

Πλούσιο και ακμαίο ήταν το ελληνικό στοιχείο και στην περιοχή του Πόντου, στη βορειοανατολική Μ. Ασία, όπου κατά το 19^ο αι παρουσίαζε εντυπωσιακή ανάπτυξη. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα ο ποντιακός ελληνισμός ξεπερνούσε τις 400 χιλιάδες, δοκιμάστηκε όμως κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το 1914.¹⁰⁵ η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανίας-Αυστρίας) υπήρξε αφετηρία του ξεριζώματος του ποντιακού ελληνισμού. Πολλοί άνθρωποι, τόσο από τη Σμύρνη όσο και από τον Πόντο, επιστρατεύθηκαν σε *τάγματα εργασίας*, ενώ άλλοι εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό της Μ. Ασίας και άλλοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, με αποτέλεσμα στα χρόνια 1915-1922 πολλοί Έλληνες των περιοχών αυτών να έχουν χαθεί ή θανατωθεί.

Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ: (1881-1938) Το όνομα *Ατατούρκ* σήμαινε πατέρας των Τούρκων. Στρατιωτικός και πολιτικός ηγέτης του εθνικιστικού κινήματος της Τουρκίας, που αναμόρφωσε στη δεκαετία του 1920 τις πολιτικές και κοινωνικές δομές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τον Οκτώβριο του 1923 ανακήρυξε τη δημοκρατία στην Τουρκία και έγινε πρώτος πρόεδρος της, αξίωμα που διατήρησε μέχρι το θάνατό του. Το 1924 μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα. Προσπάθησε να στρέψει τη χώρα του στην Ευρώπη, εισήγαγε το αλφάβητο και την ευρωπαϊκή ενδυμασία στην Τουρκία και θεμελίωσε το σύγχρονο αστικό τουρκικό δίκαιο, βασιζόμενος σε ευρωπαϊκά πρότυπα.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Σφυρόερα Β., *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, σ. 312.

¹⁰⁵ Ο. π., σ. 317.

¹⁰⁶ Ο. π., σ. 320.

Τάγματα εργασίας: ήταν μέτρο εξόντωσης στο οποίο αναγκάζονταν να υπηρετούν άνδρες άνω των 45 ετών, που δεν κατατάσσονταν στο στρατό. Τα τάγματα εργασίας βρίσκονταν στα βόρεια της Μ. Ασίας και όσοι υπηρετούσαν σε αυτά δούλευαν σε λατομεία, ορυχεία, διάνοιξη δρόμων και αλλού κάτω από εξοντωτικές συνθήκες. Οι περισσότεροι πέθαιναν από την πείνα, τις κακουχίες και τις αρρώστιες.

Μεσοπόλεμος

I. Οικονομική εξέλιξη της Ελλάδας στα χρόνια του Μεσοπολέμου

I. 1. Βιομηχανικός τομέας

Στα χρόνια του μεσοπολέμου η Ελλάδα εισέρχεται στη φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Σημειώνεται αλματώδης ανάπτυξη στη βιομηχανία με την ίδρυση πολλών βιομηχανικών μονάδων, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η εθνική παραγωγή και να διπλασιαστεί το εμπόριο. Η εισροή των προσφύγων λειτουργεί τονωτικά για τη βιομηχανία, καθώς οι πρόσφυγες αποτελούν φθηνό εργατικό δυναμικό. Το 1926 ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη η *Α΄ διεθνής εμπορική έκθεση*, που έκτοτε καθιερώνεται σαν ετήσιος θεσμός,¹⁰⁷ ενώ το 1927 ιδρύεται η *Τράπεζα της Ελλάδος*. Ωστόσο η ευημερία ήταν πλασματική, καθώς η μικρασιατική εκστρατεία είχε εξαντλήσει οικονομικά το κράτος και η οικονομία στηριζόταν στο ξένο κεφάλαιο με τη μορφή δανεισμού. Η διεθνής οικονομική κρίση επηρεάζει την δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδος, που στα 1932 οδηγείται σε χρεοκοπία, αλλά στα επόμενα χρόνια θα ανακάμψει.

I. 2. Αγροτικός τομέας

Στον αγροτικό τομέα το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του 1917¹⁰⁸ γίνεται τώρα αναγκαίο και επιταχύνεται με την πίεση των προσφύγων. Από το 1922 ως το 1938 απαλλοτριώνεται η μεγάλη περιουσία το μεγαλύτερο μέρος της οποίας βρίσκεται στη βόρειο Ελλάδα και επικρατεί έτσι η μικρή και μεσαία οικογενειακή ιδιοκτησία γης. Παράλληλα είναι επιτακτική η ανάγκη για τον εκσυγχρονισμό των μέσων της αγροτικής παραγωγής. Με σκοπό τη χρηματοδότηση της αγροτικής παραγωγής δημιουργούνται αγροτικοί συνεταιρισμοί και το 1931 ιδρύεται η *Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας*. Την περίοδο αυτή κυριότερο εξαγωγίμο προϊόν είναι ο καπνός, αλλά δημιουργούνται και νέες καλλιέργειες, όπως τα λαχανικά, το μπαμπάκι, το ρύζι κ.ά. Παρά τις προσπάθειες όμως το αγροτικό εισόδημα παραμένει χαμηλό καθώς το κόστος της αγροτικής παραγωγής είναι υψηλότερο από τα κέρδη.

II. Κοινωνική εξέλιξη της Ελλάδας στα χρόνια του Μεσοπολέμου

II. 1. Το προσφυγικό ζήτημα

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών οι ελληνικές κυβερνήσεις έπρεπε να μεριμνήσουν για την αποκατάσταση των προσφύγων. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες εγκαθίστανται στις παρυφές αστικών κέντρων, όπου αρχίζουν να δημιουργούνται προσφυγικοί συνοικισμοί, αλλά οι συνθήκες ζωής τους ήταν άθλιες. Την ευθύνη της αποκατάστασης των προσφύγων αναλαμβάνει αρχικά η *Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύ-*

¹⁰⁷ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 192.

¹⁰⁸ Το 1917, η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης του Ε. Βενιζέλου είχε εξαγγείλει πρόγραμμα αγροτικής μεταρρύθμισης για να λυθεί το αγροτικό πρόβλημα. Το πρόγραμμα προέβλεπε απαλλοτρίωση των μεγάλων τσιφλικιών, αλλά η μεταρρύθμιση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε. Βλ. Σκουλάτου Β., 2004, σ. 119.

γων, ενώ μετά το 1930, επί πρωθυπουργίας Βενιζέλου, το *Υπουργείο Πρόνοιας*. Δημιουργούνται πολλοί συννοικισμοί και καθιερώνεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα ένας νέος τρόπος στέγασης, η *πολυκατοικία*. Την περίοδο αυτή αρχίζει η έντονη αστικοποίηση της Ελλάδας.¹⁰⁹

II. 2. Το εργατικό κίνημα

Η εργατική τάξη αποκρυσταλλώνεται στις αρχές της δεκαετίας του 1920, δραστηριοποιείται έντονα και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο την περίοδο 1922-1940 στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Ήδη από το 1893 το ελληνικό εργατικό κίνημα γιορτάζει την *εργατική Πρωτομαγιά* και το 1917 το συνδικαλιστικό κίνημα ιδρύει τη *Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.)*.

Στα 1924-1936 οι κινητοποιήσεις της εργατικής τάξης αποκτούν μαζικότερο χαρακτήρα, καθώς κατά το μεσοπόλεμο η ανεργία αυξάνεται, τα ημερομίσθια παραμένουν πολύ χαμηλά και οι ώρες εργασίας κυμαίνονται από 10 έως 12 ώρες τη μέρα. Γυναίκες και παιδιά εργάζονται σε βαριές και ανθυγιεινές εργασίες, ενώ δεν υπάρχει ασφάλεια υγείας και σύνταξη.¹¹⁰ Η κατάσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα την κλιμάκωση των απεργιακών κινητοποιήσεων των εργατών μετά το 1930. Το 1935 υλοποιείται το πρόγραμμα ασφάλισης του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, με τη δημιουργία του *Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ)*, ενώ παράλληλα επιβάλλεται με νόμο η 8ωρη εργασία και αποφασίζεται κατώτατο όριο μισθού.¹¹¹ Την περίοδο της πρωθυπουργίας του Ιωάννη Μεταξά αναζωπυρώνονται οι αντιδράσεις των εργατών. Σε πανεργατική απεργία των καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη το Μάιο του 1936, η κυβέρνηση σπεύδει να καταστείλει την απεργία με τη βία· ο απολογισμός της επέμβασης είναι 30 εργάτες νεκροί και περισσότεροι από 300 τραυματίες.

II. 3. Το γυναικείο ζήτημα

Στα χρόνια του μεσοπολέμου αναδεικνύεται στην Ελλάδα το γυναικείο ζήτημα. Το 1920 ιδρύεται ο *Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας* και αναπτύσσει δράση την περίοδο του μεσοπολέμου. Οι αξιώσεις του κινήματος συνοψίζονται στα αιτήματα για νομοθετικές ρυθμίσεις για την εργασία των γυναικών, την εκπαίδευση και τη γυναικεία ψήφο. Οι γυναίκες διεκδικούν ίσους όρους συμμετοχής και αναγνώρισης στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή. Κυκλοφορούν τα περιοδικά *Ο Αγώνας της γυναίκας* και η *Ελληνίς*.¹¹² Το 1936 όμως η Δικτατορία κλείνει το σύνδεσμο. Ο δρόμος για την κατάκτηση της ισότητας των γυναικών προβλεπόταν μακρύς. Οι γυναίκες θα ασκήσουν το δικαίωμα ψήφου για πρώτη φορά το 1956.¹¹³

III. Πολιτικές εξελίξεις μέχρι το 1935

Η εξέλιξη της πολιτικής ζωής στο διάστημα του μεσοπολέμου εκφράζει την έλλειψη κοινωνικής και πολιτικής ισορροπίας. Οι πολιτικές δυνάμεις αποδεικνύονται ασθενικές, καθώς η πολιτική αστάθεια, με τα συνεχή κινήματα και τα στρατιωτικά πραξικοπήματα της περιόδου κλονίζει τους δημοκρατικούς θεσμούς.

¹⁰⁹ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 198.

¹¹⁰ Ο. π., σ. 118.

¹¹¹ Ο. π., σ. 118-119.

¹¹² Ρεπούση Μ., 2000, σ. 94-95.

¹¹³ Clogg R., 2003, σ. 177.

III. 1. Η Ελληνική Δημοκρατία

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, το Δεκέμβριο του 1923 προκηρύσσονται εκλογές στην Ελλάδα. Τις εκλογές κερδίζουν οι φιλελεύθεροι, διορίζοντας πρωθυπουργό τον *Αλέξανδρο Παπαναστασίου*, ενώ ο βασιλιάς *Γεώργιος Β΄* φεύγει από την Ελλάδα. Το Μάρτιο του 1924 η κυβέρνηση καταργεί τη βασιλεία και ανακηρύσσει την *ελληνική δημοκρατία*, διορίζοντας πρόεδρό της το ναύαρχο *Παύλο Κουντουριώτη*. Στο δημοψήφισμα που διενεργήθηκε τον Απρίλιο, το 70% ψήφισε κατά της μοναρχίας και το 30% υπέρ. Στις 3 Ιουνίου του 1927 δημοσιεύεται το σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, το προοδευτικότερο από όλα τα μέχρι τότε ελληνικά συντάγματα.

Η διάρκεια της ελληνικής δημοκρατίας ήταν βραχύβια καθώς το 1925 ο *Θεόδωρος Πάγκαλος* με πραξικόπημα επέβαλε δικτατορία.

Παρά το γεγονός ότι η μοναρχία είχε καταργηθεί το 1924 και είχε εκλεγεί πρόεδρος ο ήρωας των Βαλκανικών πολέμων ναύαρχος Κουντουριώτης, δεν θεσμοθετήθηκε επίσημα δημοκρατικό σύνταγμα που να προβλέπει δύο νομοθετικά σώματα παρά το 1927. Για ένα διάστημα της ενδιάμεσης περιόδου, τη χώρα κυβερνούσε μια υπερφίαλη στρατιωτική δικτατορία υπό την ηγεσία του στρατηγού Πάγκαλου. Ο δικτάτορας απείλησε την Τουρκία με πόλεμο, και μάλιστα εισέβαλε στη Βουλγαρία, προς την οποία η Ελλάδα υποχρεώθηκε από τη νεοσύστατη τότε Κοινωνία των Εθνών να καταβάλει αποζημίωση. Την ανατροπή του Πάγκαλου, το 1926, από ένα στρατιωτικό πραξικόπημα ακολούθησαν εκλογές, οι πρώτες που διεξήχθησαν με αναλογικό σύστημα. Η νέα Βουλή διόρισε μια οικουμενική κυβέρνηση, που ονομάστηκε έτσι επειδή τα μέλη της προέρχονταν τόσο από τους βενιζελικούς όσο και από τους αντιβενιζελικούς σχηματισμούς.

Clogg R., Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 131.

III. 2. Από τη δικτατορία του Θ. Πάγκαλου το 1925 μέχρι την παραίτηση του Ε. Βενιζέλου το 1932

Τον Ιούνιο του 1925, ο *Θεόδωρος Πάγκαλος* με στρατιωτικό πραξικόπημα επιβάλλει στη χώρα δικτατορικό καθεστώς. Επί της δικτατορίας του η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας επιδεινώνεται και εξορίζονται πολλοί κομμουνιστές. Τον Αύγουστο του 1926, ο *Γεώργιος Κονδύλης* ανατρέπει πραξικοπηματικά το καθεστώς και προκηρύσσει εκλογές. Σε αυτές τις εκλογές κανένα κόμμα δεν σχηματίζει αυτοδυναμία και δημιουργείται οικουμενική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον *Αλέξανδρο Ζαΐμη*, που έμεινε στην εξουσία ως το 1928. Το Μάιο του 1928 διενεργούνται εκλογές, τις οποίες κερδίζει το κόμμα των Φιλελευθέρων με συντριπτική πλειοψηφία. Από το 1928 μέχρι το 1932 ο Βενιζέλος θα διατελέσει την τελευταία πρωθυπουργία του, που λήγει με την παραίτησή του. Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων στη διάρκεια της θητείας της πραγματοποιεί αξιόλογο έργο και βελτιώνονται οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Τον Οκτώβριο του 1930 υπογράφεται στην Άγκυρα το *ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας*. Στο εσωτερικό σημαντικές είναι οι μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της παιδείας· καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα, η υποχρεωτική εκπαίδευση γίνεται δετής και ιδρύονται πολλά σχολεία. Ανάμεσα στα αμφισβητούμενα έργα της τετραετίας του Βενιζέλου συγκαταλέγεται η ψήφιση του *ιδιώνυμου*. Ο νόμος αυτός θέσπιζε μέτρα ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και της προστασίας των ελευθεριών, έχοντας ως στόχο την κομμουν-

νιστική προπαγάνδα. Το *ιδιώνυμο* εγκαινίαζε μια ολόκληρη σειρά από έκτακτα μέτρα, που δίδωκαν τα πολιτικά φρονήματα.

Ο αντίκτυπος της διεθνούς οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα καθώς και ο χειρισμός του κυπριακού ζητήματος και του ζητήματος των Δωδεκανήσων¹¹⁴ από το Βενιζέλο κλόνησε την κυβέρνησή του, η οποία φαινόταν ως τότε σταθερή, και οδήγησε στην παραίτησή του.

Όντας πια σε ηλικία 64 ετών, ο αυξανόμενος συντηρητισμός του αντικατοπτρίστηκε στο νόμο του 1929, που έμεινε γνωστός ως ιδιώνυμο. Με στόχο τους κομμουνιστές, των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων στις μέχρι τότε εκλογές ήταν 4%, ο νόμος έκρινε παράνομες τις προσπάθειες υπονόμευσης της υφιστάμενης κοινωνικής τάξης. Οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν στηρίχθηκαν πρόθυμα στο νόμο αυτό για να παρενοχλούν τους αντιπάλους τους.

Clogg R., Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδος, 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 133.

III. 3. Η άνοδος του Λαϊκού κόμματος και η παλινόρθωση της μοναρχίας

Το Μάιο του 1932, μετά την παραίτηση του Βενιζέλου, σχηματίζεται κυβέρνηση με τον *Α. Παπαναστασίου*, η οποία σύντομα ανατρέπεται και οδηγείται η χώρα σε νέες εκλογές. Τις εκλογές κερδίζει το Λαϊκό κόμμα, που σχηματίζει κυβέρνηση με τον *Παναγή Τσαλδάρη*, αλλά το 1933 ανατρέπεται. Ο Βενιζέλος σχηματίζει κυβέρνηση και προκηρύσσει εκλογές τις οποίες κερδίζουν οι αντιβενιζελικοί. Ακολουθεί τότε ένα στρατιωτικό κίνημα εναντίον της αντιβενιζελικής κυβέρνησης από τον *Νικόλαο Πλαστήρα*, το οποίο αποτυγχάνει και σχηματίζεται κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος με πρωθυπουργό τον Π. Τσαλδάρη. Οι εξελίξεις αυτές είχαν αρχίσει να κλονίζουν το δημοκρατικό πολίτευμα και να πολώνουν την πολιτική κατάσταση. Την 1^η Μαρτίου του 1935 οργανώνεται κίνημα από βενιζελικούς κύκλους, το οποίο καταπνίγεται από την κυβέρνηση και τον υπουργό στρατιωτικών *Γεώργιο Κονδύλη*. Ο Βενιζέλος τότε εγκαταλείπει τη χώρα, και ένα χρόνο αργότερα πεθαίνει στο Παρίσι. Αποτέλεσμα των εκλογών του 1935 είναι ο σχηματισμός κυβέρνησης του Λαϊκού κόμματος με πρωθυπουργό τον Π. Τσαλδάρη. Τον ίδιο χρόνο ο Γ. Κονδύλης ανατρέπει πραξικοπηματικά την κυβέρνηση και αναλαμβάνει ο ίδιος το πρωθυπουργικό αξίωμα. Καταργεί την αβασίλευτη δημοκρατία και με νόμο δημοψήφισμα επαναφέρει στο θρόνο το Γεώργιο Β΄.

Τον Ιανουάριο του 1936 διενεργούνται εκλογές, από τις οποίες καμία κομματική παράταξη δεν εξασφάλιζε την απόλυτη πλειοψηφία. Μέσα σε κλίμα αντιδράσεων σχηματίζεται υπηρεσιακή κυβέρνηση του λαϊκού κόμματος με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Δεμερτζή. Τον Απρίλιο του 1936 ο Κ. Δεμερτζής πεθαίνει και ο βασιλιάς ορκίζει πρωθυπουργό τον μέχρι τότε υπουργό των στρατιωτικών, *Ιωάννη Μεταξά*.

¹¹⁴ Την κοινή γνώμη αρχίσει να απασχολεί τότε το κυπριακό ζήτημα. Η Κύπρος, που από το 1878 ανήκε στους Άγγλους, ζήτησε το 1929 την ένωση με την Ελλάδα. Η απάντηση της Αγγλικής Κυβέρνησης ήταν η επιβολή δραστικότερου ελέγχου στην εθνική εκπαίδευση και αύξηση των φόρων. Σημειώθηκαν ταραχές στο νησί και η Εθνική επιτροπή κήρυξε την Ένωση. Οι αγγλικές δυνάμεις αποκατέστησαν την τάξη· πολλά μέλη της Εθνικής Επιτροπής εξορίστηκαν και η εθνική διοίκηση καταργήθηκε. Η στάση του Βενιζέλου, που διακήρυττε ότι δεν υπάρχει κυπριακό πρόβλημα ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Μ. Βρετανία αλλά ανάμεσα στην τελευταία και τους Κυπρίους υπηκόους της, ξεσήκωσε τα πνεύματα εναντίον του. Ανάλογες αντιδράσεις δημιούργησε η στάση του προς την Ιταλία στο θέμα των Δωδεκανήσων. Βλ. Σβορώνος, 1994, σ. 131.

IV. Οι πολιτικές εξελίξεις μετά το 1935: η δικτατορία του Ι. Μεταξά

Λίγους μήνες αργότερα, στις 4 Αυγούστου του 1936, ο Μεταξάς με τη συγκατάθεση των ανακτόρων και της Αγγλίας, καταργεί το σύνταγμα κι επιβάλλει δικτατορία. Ο Μεταξάς διέλυσε αμέσως τα κόμματα, φυλάκισε και εξόρισε όσους θεωρήθηκαν ύποπτοι για αντιδικτατορική δράση. Οι αρχηγοί και πολλά στελέχη των κομμάτων εξορίστηκαν. Ο Μεταξάς αποστρεφόταν τον κοινοβουλευτισμό και προσπάθησε από την αρχή να οργανώσει ένα αστυνομικό κράτος. Αναδιοργάνωσε την αστυνομία και τις υπηρεσίες ασφαλείας κατά τα φασιστικά πρότυπα. Δημιούργησε στρατόπεδα συγκέντρωσης, κατέργησε τις πολιτικές ελευθερίες και επέβαλλε λογοκρισία στον τύπο. Η δικτατορική προπαγάνδα στηριζόταν σε ένα τεράστιο μηχανισμό: ραδιόφωνο, τύπος, εντυπωσιακοί εορτασμοί, κ.ά., ενώ σύμφωνα με το πρότυπο της δικτατορικής Ιταλίας, ιδρύθηκε η *Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ)*. Το πρόγραμμα του Μεταξά έλαβε μέτρα, με τα οποία επιδίωκε να αποκτήσει λαϊκό έρεισμα, στην ουσία όμως ήταν ένα συνονθύλευμα από ηθικολογίες, σωβινισμό και λαϊκισμό.

Η σκληρή φορολογική πολιτική του επιβάρυνε τα λαϊκά στρώματα και η ανεργία αυξήθηκε με αποτέλεσμα το 1/3 της Ελληνικής κοινωνίας να περιπέσει σε οικονομική εξαθλίωση. Το ξέσπασμα του Β΄ Π. Π. βρίσκει στην πρωθυπουργία τον Ι. Μεταξά, αντιμέτωπο με τον ιταλικό επεκτατισμό. Στις 28 Οκτώβρη του 1940 ξεκινά η ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδας και ένα χρόνο αργότερα, το 1941, πεθαίνει ο Μεταξάς.

Εορτασμός Πρωτομαγιάς: Την 1^η Μαΐου του 1886 πραγματοποιήθηκε στο Σικάγο των ΗΠΑ κινητοποίηση των εργατών με αίτημα την καθιέρωση της δωρης εργασίας. Η απεργία τελείωσε με πολλούς νεκρούς. Στο Συνέδριο της Σοσιαλιστικής Διεθνούς στο Παρίσι το 1888 υιοθετείται η 1^η Μαΐου ως ημέρα πάλης για την παγκόσμια εργατική τάξη. Στην Ελλάδα η πρώτη εργατική Πρωτομαγιά γιορτάζεται το 1893 όταν ο κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος καλεί σε συγκέντρωση για το σχετικό εορτασμό. Υιοθετείται ψήφισμα για παγκόσμιο χαρακτήρα Πρωτομαγιάς και κύρια αιτήματα είναι η αργία της Κυριακής, το δωρο η συνταξιοδότηση ανίκανων εξαιτίας εργατικών ατυχημάτων.¹¹⁵

Ναζισμός: ο όρος προέρχεται από τις δυο πρώτες συλλαβές του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος που ίδρυσε το 1918 ο Χίτλερ (Nazional-sozialistische).¹¹⁶ Κοινά χαρακτηριστικά του φασισμού και του ναζισμού είναι ο εθνικισμός, ο ολοκληρωτισμός, ο милитарισμός, η εξιδανίκευση του κράτους και του ηγέτη, η άρνηση των δημοκρατικών θεσμών, ο αντικομμουνισμός και η δαιμονοποίηση κάθε ανεπιθύμητης μειονότητας. Η ναζιστική και φασιστική ιδεολογία ερμηνεύει την ιστορία με βάση τη διάκριση των ανώτερων και κατώτερων φυλών και πολιτισμών και εμμένει στην έννοια του βιολογικού και πολιτισμικού έθνους.¹¹⁷

Οικονομικό Κράχ: λέξη γερμανική (Kroch = κρότος) η οποία χρησιμοποιείται στις χρηματιστηριακές, τραπεζτικές και εμπορικές σχέσεις και σημαίνει πτώση των τιμών, αναστολή των πληρωμών, πτώχευση.¹¹⁸

Ολοκληρωτικό καθεστώς / Ολοκληρωτισμός: σύστημα διακυβέρνησης που δεν αφήνει περιθώριο για καμία ατομική ελευθερία και δράση και επιδιώκει να ελέγξει όλες τις πλευρές της κοινωνικής ή και της προσωπικής ζωής του πολίτη και να τις καθυποτάξει στην κρατική εξουσία (λ.χ. η δικτατορία, ο φασισμός, η θεοκρατία κ.ά.)¹¹⁹.

Ρατσισμός: αντίληψη κατά την οποία μια φυλετική ομάδα είναι ανώτερη από άλλες, που αποκλείονται από τη δημόσια ζωή, και απομονώνονται από τις κοινωνικές εκδηλώσεις. Ο αντιβραϊκός ρατσισμός που αναπτύχθηκε στη χιτλερική Γερμανία είχε ως αποτέλεσμα την εξόντωση χιλιάδων Εβραίων.

Φασισμός: ο όρος προέρχεται από την ιταλική λέξη fascio, που σημαίνει δέσμη. Στην αρχαία Ρώμη η δέσμη αυτή (fascis), που την αποτελούσαν έξι δεμένα ραβδιά και ένα πελέκι, ήταν σύμβολο της δύναμης των αρχόντων.

¹¹⁵ Ρεπούση Μ., 2000, σ. 95-96.

¹¹⁶ Σφυρόερα Β., σ. 334.

¹¹⁷ Ρεπούση Μ., 2000, σ. 95.

¹¹⁸ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 519.

¹¹⁹ Μπαμπινιώτης, σ. 1248

Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα. Εμφύλιος πόλεμος

I. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος στην Ελλάδα

Στις 28 Οκτώβρη 1940, ο Ιταλός πρεσβευτής Γκράτσι ζητά με τελεσίγραφο από το Μεταξά την ελεύθερη δίοδο των στρατευμάτων της από την Ελλάδα. Ο Μεταξάς απορρίπτει το αίτημα εκφράζοντας έτσι την κοινή θέληση των Ελλήνων. Μόλις δημοσιεύεται το διάταγμα της επιστράτευσης, όλοι οι στρατεύσιμοι, αστοί και αγρότες, σπεύδουν στις μονάδες τους και η καθολική αντίδραση στην εισβολή εκφράζεται με το σύνθημα *Όχι!* Η αισιοδοξία και ο ενθουσιασμός του ελληνικού στρατού συμβάλλουν όχι μόνο στην επιτυχή απόκρουση της ιταλικής επίθεσης, αλλά και στο πέρασμα του στην αντεπίθεση.

I. 1. Η Ιταλική και η Γερμανική εισβολή• **Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος**

Οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις αποκρούουν τον Οκτώβριο και Νοέμβριο τις ιταλικές επιθέσεις και από τα μέσα Νοεμβρίου περνούν στην αντεπίθεση. Στις 17 Νοεμβρίου οι ιταλικές δυνάμεις αρχίζουν να υποχωρούν, ενώ μέχρι τις αρχές Δεκεμβρίου οι Έλληνες απελευθερώνουν την *Κορυτσά*, τη *Μοσχόπολη*, τους *Άγιους Σαράντα*, το *Αργυρόκαστρο*, το *Δέλβινο*. Μέχρι τον Ιανουάριο του 1941 έχει απελευθερωθεί όλη η *Βόρεια Ήπειρος* ως την *Κλεισούρα*. Ο ελληνικός στρατός κατορθώνει να αποκρούσει την ιταλική επίθεση και να απωθήσει τον ιταλικό στρατό 60 χλμ πέρα από τα αλβανικά σύνορα.¹²⁰ Πέρα από το στρατό ξηράς, επιτυχίες στον πόλεμο σημειώνουν η αεροπορία και το ναυτικό. Το υποβρύχιο *Παπανικολής* βυθίζει δύο ιταλικά πλοία, που μεταφέρουν ενισχύσεις στην Αλβανία, ενώ τα 115 περίπου ελληνικά αεροπλάνα υποστηρίζουν τις ελληνικές επιχειρήσεις στο μέτωπο βομβαρδίζοντας σημαντικούς στόχους στην Αυλώνα, στο Δυρράχιο και στα Τίρανα. Το Μάρτιο του 1941 ο ιταλικός στρατός επανδρωμένος με άρματα μάχης εξαπολύει νέα επίθεση που αποκρούεται ηρωικά από τις ελληνικές δυνάμεις.

Απόσπασμα από το ραδιοφωνικό διάγγελμα του πρωθυπουργού Ι. Μεταξά το πρωί της 28^{ης} Οκτωβρίου.

«Η στιγμή επέστη που θα αγωνισθώμεν δια την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος, την ακεραιότητα και την τιμήν της... Τώρα θα αποδείξωμεν εάν πράγματι είμεθα άξιοι των προγόνων μας και της ελευθερίας, την οποίαν μας εξησφάλισαν οι προπάτορές μας. Όλον το έθνος ας εγερθή σύσσωμον. Αγωνισθήτε δια την πατρίδα, τας γυναίκας, τα παιδιά σας και δια τας ιεράς μας παραδόσεις.

Νυν υπέρ πάντων ο αγών».

Σφυρόερα Β., Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, σ. 352.

¹²⁰ Σβορώνος Ν., 1994, σ. 138.

• *Η Γερμανική Επίθεση*

Στις 6 Απριλίου 1941 η Γερμανία επιτίθεται κατά της Ελλάδας. Τα χιτλερικά στρατεύματα περνούν από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα και καταλαμβάνουν τη Θεσσαλονίκη. Στις 27 Απριλίου ο γερμανικός στρατός μπαίνει στην Αθήνα. Ο πρωθυπουργός *Αλέξανδρος Κορυζής*, που έχει αναλάβει την πρωθυπουργία μετά το θάνατο του Μεταξά, αυτοκτονεί στις 18 Απριλίου του 1941, ενώ στις 22 Απριλίου ο βασιλιάς *Γεώργιος Β΄* και η ελληνική κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον *Εμμανουήλ Τσουδερό* φεύγουν για την Κρήτη, με σκοπό να συνεχίσουν εκεί την αντίσταση. Από τις 14 Μαΐου τα γερμανικά αεροπλάνα βομβαρδίζουν το νησί, ενώ μέχρι τα τέλη Μαΐου του 1941, παρά την ηρωική αντίσταση του νησιού, οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις υποκύπτουν. Οι απώλειες των Γερμανών στη μάχη της Κρήτης υπήρξαν τρομακτικές. Χάρη στην ελληνική αντίσταση ο Χίτλερ αναγκάζεται να αναβάλλει για ένα σημαντικό διάστημα την επίθεση κατά της Ρωσίας. Αρχίζει για την Ελλάδα η περίοδος της κατοχής.

Κατοχή. Ουρά για το συσσίτιο. www.fhw.gr

I. 2. Η Κατοχή (1941-1944)

Η χώρα διαιρείται σε *τρεις ζώνες κατοχής*:

- *γερμανική*, (Αττική, Κρήτη, κεντρική και μέρος της ανατολικής Μακεδονίας και τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου)
- *βουλγαρική* (ανατολική Μακεδονία και Θράκη) και
- *ιταλική* κατοχή (ηπειρωτική Ελλάδα, κάποια νησιά του Αιγαίου και Επτάνησα).

Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και η ελληνική κυβέρνηση αναχωρούν για την Αίγυπτο, ενώ στην Αθήνα σχηματίζεται κυβέρνηση *κουίςλιγκς* με πρωθυπουργό τον *Γεώργιο Τσολάκογλου*. Οι δυνάμεις κατοχής από τις πρώτες μέρες προβαίνουν σε συστηματική λεηλασία των οικονομικών πόρων της χώρας και κυρίως των αγροτικών προϊόντων και επιτάσσουν τα είδη διατροφής. Λίγο αργότερα η έλλειψη τροφίμων γίνεται αισθητή, ιδίως στις μεγάλες πόλεις με αποτέλεσμα την εμφάνιση της *μαύρης αγοράς* και την άνοδο των τιμών σε απλησίαστα ύψη. Ο πληθωρισμός συνεχώς αυξάνεται, με αποτέλεσμα την εκμηδένιση των μισθών. Ο λαός υποσι-

τίζεται και υποφέρει από την πείνα. Οι θάνατοι από ασитία στην Αθήνα μόνο ξεπερνούν τους 300 ημερησίως. Την καταστροφή ολοκληρώνουν οι συλλήψεις, οι φυλακίσεις και οι εκτελέσεις Ελλήνων από τα κατοχικά στρατεύματα. Πολλοί άμαχοι Έλληνες, Εβραίοι και Τσιγγάνοι βρίσκουν φρικτό θάνατο στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας και εξοντώνεται η άλλοτε ακμαία κοινότητα Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Τα χρόνια της Κατοχής ήταν εφιαλτικά για τον ελληνικό λαό, που υπέφερε από την πείνα, το κρύο και τις αρρώστιες.

1944, Δίστομο. Dmitri Kassel. www.fhw.gr

Άνδρες, γυναίκες και παιδιά στέκονταν πολλές ώρες στην ουρά μπροστά στα αρτοποιεία, για να πάρουν, εάν υπήρχαν, 30 δράμια φριχτό ψωμί που θα ήταν γι' αυτούς η μοναδική τροφή για μια, δυο, τρεις ή και τέσσερις μέρες. Στους δρόμους και στους σταθμούς, γυναίκες, γέροι και παιδιά, ζητούσαν με σβησμένη φωνή ένα κομμάτι ψωμί.

Απόσπασμα από την έκθεση του αντιπροσώπου του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού Μπρύνελ, στο Σκουλάτου Β., 2004, σ. 268.

I. 3. Η Εθνική Αντίσταση

a. Οι αντιστασιακές οργανώσεις

Παρά τη φρίκη και την τραγωδία, που βιώνει ο ελληνικός λαός, από τις πρώτες κιόλας μέρες της κατοχής, οι αυθόρμητες ηρωικές πράξεις αναγγέλλουν τη θέληση του λαού για αντίσταση. Στις 30 Μαΐου του 1941, δυο νέοι φοιτητές, ο *Μανόλης Γλέζος* και ο *Αποστόλης Σάντας* σκαρφαλώνουν στην Ακρόπολη και χωρίς να γίνουν αντιληπτοί από τη γερμανική φρουρά, κατεβάζουν τη ναζιστική σημαία. Η παράτολμη ενέργεια ξεσηκώνει τον ενθουσιασμό των Ελλήνων που αντιδρούν δυναμικά οργανώνοντας μαζικά κινήματα.

Στις αρχές του φθινοπώρου του 1941 ιδρύονται αντιστασιακές οργανώσεις, που συνενώνουν την πλειοψηφία του ελληνικού λαού κάτω από κοινή δράση. Δημιουργείται ο *Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ)* με αρχηγούς το *Νικόλαο Πλαστήρα* και τον *Ναπολέοντα Ζέρβα*. Μαζικότερο χαρακτήρα αναπτύσσει το *Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ)* που δημιουργεί ταυτόχρονα στρατιωτικό πυρήνα δράσης τον *Εθνικό Λαϊκό Απελευ-*

θερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ). Επίσης ιδρύεται η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ) με αρχηγούς τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, το Δημήτριο Ψαρρό και τον Γεώργιο Καρτάλη.¹²¹ Οι αντιστασιακές οργανώσεις εμπνέουν στο λαό τον πόθο για την απελευθέρωση.

β. Ο αντιστασιακός αγώνας στην ύπαιθρο και στις πόλεις

Οι αντιστασιακές οργανώσεις προκαλούν πολλές καταστροφές με δολιοφθορές σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις και μεταφορικά μέσα. Κορυφαία ενέργεια είναι η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου στις 25 Νοεμβρίου 1942, που πραγματοποιείται από τις ενωμένες δυνάμεις του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και αγγλικών δυνάμεων. Η καταστροφή της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Αθήνας θα αποκλείσει για αρκετό καιρό τη δυνατότητα ανεφοδιασμού των στρατευμάτων του Άξονα στην Αφρική.

Πέρα από τον ένοπλο αγώνα στα βουνά, οι αντιστασιακές οργανώσεις οργανώνουν την αντίσταση στις πόλεις με μαζικές εκδηλώσεις, προκαλώντας σύγχυση στις κατοχικές δυνάμεις. Όσο η αντίσταση του ελληνικού λαού κορυφώνεται, τόσο η αντίδραση των στρατευμάτων κατοχής σκληραίνει. Εξανδραποδίζονται ολόκληρα χωριά στα Καλάβρυτα, στη Δράμα κ.ά.

Η Ελλάδα ως το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Προσάρτηση των Δωδεκανήσων. Μαλλιάρης παιδεία, τ. 33, σ. 201

¹²¹ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 274-276.

I. 4. Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

α. Συνέπειες του πολέμου

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος τελείωσε το Μάιο του 1945 με την κατάρρευση των δυνάμεων του Άξονα και την παράδοση της Γερμανίας. Τα αποτελέσματά του ήταν εκατόμβες νεκρών, στρατιωτών και αμάχων. Περίπου 11 εκατομμύρια άμαχοι εκ των οποίων οι μισοί ήταν Εβραίοι και οι άλλοι μισοί Πολωνοί, Ρώσοι, Αθίγγανοι κ.ά. οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στο Άουσβιτς, το Νταχάου και αλλού και εξοντώθηκαν. Η γενοκτονία των Εβραίων έχει μείνει στην Ιστορία γνωστή ως Ολοκαύτωμα. Από τις πιο ολέθριες ενέργειες του πολέμου ήταν οι δύο ατομικές βόμβες που έριξαν οι ΗΠΑ στο Ναγκασάκι και τη Χιροσίμα αντίστοιχα τον Αύγουστο του 1945 και οδήγησαν στην παράδοση της Ιαπωνίας.

β. Συμφωνίες που αφορούσαν την Ελλάδα

Λίγο πριν τη λήξη του πολέμου, το Φεβρουάριο του 1945 πραγματοποιήθηκε στη Γιάλτα, πόλη της Κριμαίας, διάσκεψη στην οποία πήραν μέρος οι ηγέτες των τριών νικητριών δυνάμεων (Τσόρτσιλ, Στάλιν, Ρούσβελτ) και καθόρισαν τις σφαίρες επιρροής στην Ευρώπη. Κατόπιν συμφωνίας των τριών ηγετών η Ελλάδα περνούσε στη σφαίρα επιρροής της Αγγλίας με ποσοστό 90% έναντι του 10% που διατηρούσε η Ρωσία. Τον Απρίλιο του 1945, στο Σαν Φραντσίσκο των ΗΠΑ πραγματοποιήθηκε η ιδρυτική συνδιάσκεψη του *Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ)* στην οποία μετείχαν πενήντα κράτη που είχαν κηρύξει τον πόλεμο εναντίον του Άξονα και από τις 24 Οκτωβρίου 1945 άρχισε να ισχύει ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών. Σκοπός του ήταν η διαφύλαξη της ειρήνης στον κόσμο. Ανάμεσα στις συνθήκες του πολέμου αποφασίστηκε η *ένωση των Δωδεκανήσων* με την Ελλάδα και στις 7 Μαρτίου 1946 έγινε η επίσημη τελετή της ενσωμάτωσής τους στο Ελληνικό κράτος. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα ήταν οξύτατα, η οικονομία είχε καταστραφεί, οι πρόσφυγες και οι άστεγοι ανέρχονταν σε χιλιάδες και οι ανάγκες σε τρόφιμα ήταν επιτακτικές. Κι ενώ μετά τη λήξη του πολέμου, όλα τα ευρωπαϊκά κράτη επιδίδονταν στην ανοικοδόμησή τους, στην Ελλάδα ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος που διήρκεσε από το 1946 μέχρι το 1949 με αποτελέσματα καταστροφικά για την πολιτική ζωή της χώρας.

Δεκέμβρης 1944. Τεθωρακισμένα επεμβαίνουν σε διαδήλωση. Dmitri Kessel. www.fhw.gr

II. Ο εμφύλιος πόλεμος

II. 1. Τα Δεκεμβριανά

Στις 12 Οκτωβρίου 1944 οι Γερμανοί εγκαταλείπουν την Αθήνα στην οποία καταφθάνει λίγες μέρες αργότερα ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου με τη νέα κυβέρνηση. Το πρωταρχικό πρόβλημα της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου είναι ο αφοπλισμός των αντάρτικων ομάδων και η δημιουργία ενιαίου εθνικού στρατού. Οι επεμβάσεις των Άγγλων στην έκρυθμη κατάσταση και η διαφωνία των υπουργών με τα βασιλόφρονα στρατεύματα οδηγούν στις 2 Δεκεμβρίου του 1944 τους πρώτους σε παραίτηση. Μια μέρα αργότερα, στις 3 Δεκεμβρίου οργανώνεται διαδήλωση διαμαρτυρίας στην πλατεία Συντάγματος η οποία καταλήγει σε αιματοχυσία με αρκετούς νεκρούς και πολλούς τραυματίες, ενώ επί ένα μήνα περίπου συνεχίζονται στο κέντρο της Αθήνας οι ένοπλες συγκρούσεις. Στις 2 Ιανουαρίου του 1945 παραιτείται η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου και σχηματίζεται νέα με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Πλαστήρα. Οι μάχες σταματούν στις 11 Ιανουαρίου του 1945. Η συμπλοκή αυτή που ονομάστηκε *Δεκεμβριανά*, υπήρξε ο προάγγελος του Εμφυλίου πολέμου.

II. 2. Η συμφωνία της Βάρκιζας και η έναρξη του εμφυλίου πολέμου.

Το Φεβρουάριο του 1945 υπογράφεται η συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία προέβλεπε τον εκδημοκρατισμό του στρατού και τη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για τη διεξαγωγή εκλογών και δημοψηφίσματος σχετικά με το ζήτημα της μοναρχίας.¹²² Η συμφωνία της Βάρκιζας όμως δεν κατάφερε να εξασφαλίσει τη συμφιλίωση. Τις εκλογές του Μαρτίου του 1946 κερδίζει το Λαϊκό κόμμα και το Σεπτέμβριο του 1946 διενεργείται δημοψήφισμα, που με ποσοστό 69% επαναφέρει το Γεώργιο Β΄. Μέσα σε κλίμα έντονων πολιτικών εντάσεων τον Οκτώβριο του 1946 οι αντιστασιακοί συγκροτούν στα βουνά το Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας, ενώ το ΚΚΕ κηρύσσεται παράνομο. Η χώρα έχει ολισθήσει στον εμφύλιο πόλεμο.

II. 3. Το τέλος του εμφυλίου πολέμου και οι συνέπειές του για την Ελλάδα

α. Οι εξελίξεις των πολεμικών επιχειρήσεων

Μέχρι το 1947 ο εμφύλιος πόλεμος εξελίσσεται με μεγάλη αγριότητα έως το 1948. Το 1949 ο κυβερνητικός στρατός αναδιοργανώνεται και αρχίζει ευρείες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, ενώ ο δημοκρατικός στρατός αντιμετωπίζει προβλήματα εφοδιασμού. Τον Αύγουστο του 1949 οι δυνάμεις του δημοκρατικού στρατού ηττώνται στα βουνά Γράμμο και Βίτσι και τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου ανακοινώνεται κατάπαυση των εχθροπραξιών.

β. Οι συνέπειες του εμφυλίου πολέμου

Οι συνέπειες του εμφυλίου ήταν καταστρεπτικές για τη χώρα·οι νεκροί υπολογίζονταν στις 80.000, ενώ διαπράχθηκαν αγριότητες και από τις δύο πλευρές. Τέλος, 80-100.000 άτομα διέσχισαν τα σύνορα και εγκαταστάθηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες. Το βασικότερο πρόβλημα που κληροδότησε στη μεταπολεμική Ελλάδα ήταν το ιδεολογικό και πολιτικό χάσμα που δίχασε τον ελληνικό λαό. Στην Ελλάδα εκτελέστηκαν πολλοί οπαδοί της αριστεράς, ανάμεσα στους οποίους ο *Νίκος Μπελογιάννης* και ο *Νίκος Πλουμπίδης* κ.ά. (1952).

¹²² Σβορώνος Ν., 1994, σ. 142.

Η εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη το Μάρτιο του 1952, κλόνισε την αξιοπιστία της κυβέρνησης Πλαστήρα. Στη φωτογραφία ο Ν. Μπελογιάννης και ο Ν. Καλούμενος οδηγούνται στο δικαστήριο. Αθήνα, Φωτογραφικό Αρχείο Κ. Μεγαλοοικονόμου, www.fhw.gr

Δυνάμεις του Άξονα: ονομάζεται η συμμαχία ανάμεσα στα δικτατορικά καθεστώτα της Γερμανίας και της Ιταλίας, η οποία είναι γνωστή ως ο άξονας Βερολίνου-Ρώμης

Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Ιδρύθηκε στην Αθήνα στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 σε μυστική σύσκεψη εκπροσώπων των κομμάτων της Αριστεράς, με πρωτοβουλία του *Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*. Σκοπός του ΕΑΜ, σύμφωνα με το καταστατικό του ήταν η «απελευθέρωση και πλήρης ανεξαρτησία του έθνους» και ο «σχηματισμός της προσωρινής κυβέρνησης αμέσως μετά την απελευθέρωση για την προκήρυξη εκλογών Συντακτικής Συνέλευσης». Λίγο αργότερα, το ΕΑΜ οργάνωσε τον ΕΛΑΣ (*Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό*) με επικεφαλής το στρατηγό *Στέφανο Σαράφη* και τον *Άρη Βελουχιώτη* και το Φεβρουάριο του 1943 ιδρύθηκε η *ΕΠΙΟΝ* (*Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων*). Στις 10 Μαρτίου 1944, σχηματίστηκε από το ΕΑΜ στην Ευρυτανία η *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ)* κυβέρνηση των βουνών με πρόεδρο τον σοσιαλδημοκράτη καθηγητή *Αλέξανδρο Σβώλο*. Στις εκλογές που προκήρυξε η ΠΕΕΑ σε όλη την Ελλάδα –ελεύθερη και κατεχόμενη—ψήφισαν μυστικά ένα εκατομμύριο άτομα και για πρώτη φορά οι γυναίκες. Οι διακόσιοι πενήντα αντιπρόσωποι που εκλέχτηκαν, αποτέλεσαν το Εθνικό Συμβούλιο (Εθνοσυνέλευση), που συνήλθε για πρώτη φορά στο χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας (24-27 Μαΐου 1944).¹²³

Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ). Ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1941 με σκοπό, σύμφωνα με το καταστατικό του, να συμβάλει δια της δημιουργίας Εθνικού Επαναστατικού στρατού εις την ταχύτεραν επίτευξιν της Συμμαχικής νίκης και να εργαστεί για να εγκαθιδρυθεί στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωσή της δημοκρατικό πολίτευμα. Επίτιμος αρχηγός του ΕΔΕΣ ορίστηκε ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας, που βρισκόταν τότε εξόριστος στη Γαλλία. Η αντάρτικη δράση των μελών του ΕΔΕΣ άρχισε από την Ήπειρο στις αρχές του 1942. Το στρατιωτικό τμήμα του ΕΔΕΣ (Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών-ΕΟΕΑ) με αρχηγό το στρατηγό *Ναπολέοντα Ζέρβα* και υπαρχηγό τον *Κομνηνό Πυρομάγλου* αναπτύχθηκε στη βορειοδυτική και στην κεντρική Ελλάδα.¹²⁴

Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ). Επίσης αξιόλογη αντιστασιακή οργάνωση με αρχηγό το συνταγματάρχη *Δημήτριο Ψαρρό*. Το αντάρτικο τμήμα έδρασε στην περιοχή της Παρνασσίδας από τον Απρίλιο του 1943 ως τον Απρίλιο του 1944, όταν ο Ψαρρός βρήκε τραγικό θάνατο, θύμα εμφύλιας διαμάχης.

Κουίσλιγκ: Βίτκουν Κουίσλιγκ. Νορβηγός πολιτικός ο οποίος ονομάστηκε πρωθυπουργός της χώρας του από τους Γερμανούς μετά την κατάκτηση της Νορβηγίας (Φεβρουάριος 1942). Κατά προέκταση *κουίσλιγκς* ονομάστηκαν όλοι οι πρωθυπουργοί που διορίστηκαν από τους Γερμανούς στις κατεχόμενες χώρες.

¹²³ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 362.

¹²⁴ Ο. π., σ. 363.

Μαύρη αγορά: η πώληση ορισμένων αγαθών που σπανίζουν (τρόφιμα, φάρμακα κ.ά.) σε υπερβολικά υψηλές τιμές και με τρόπο παράνομο.¹²⁵

Ολοκαύτωμα: η μαζική και βάρβαρη θανάτωση εκατομμυρίων Εβραίων από τους Ναζί.

Ράιχ: γερμανική λέξη (Reich) που σημαίνει κράτος. *Τρίτο ράιχ* ονόμασε ο Χίτλερ τη Γερμανία της εποχής του. Το δεύτερο ήταν η αυτοκρατορία που ίδρυσε ο Μπίσμαρκ το 1871 και το πρώτο η Αγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία που ιδρύθηκε το 10^ο αιώνα.

Στρατόπεδα συγκέντρωσης: κέντρο εγκλεισμού και καταναγκαστικής εργασίας αιχμαλώτων, πολιτικών κρατουμένων (κυρίως αυτά που οργανώθηκαν από τους Ναζί για την εξόντωση εθνικών ομάδων και πολιτικών αντιπάλων).

¹²⁵ Ο. π., σ. 517.

Η μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα

I. Πολιτικές εξελίξεις

I. 1. Πολιτική αστάθεια στο εσωτερικό της χώρας

Η περίοδος που ακολουθεί τον εμφύλιο πόλεμο χαρακτηρίζεται από την ανισορροπία στην πολιτική ζωή. Στο διάστημα 1949-1967 η πολιτική σκηνή σημαδεύεται από τα έντονα τραύματα που άφησε ο εμφύλιος. Οι Έλληνες θεωρούν πρώτιστο καθήκον την εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, όμως οι διαδοχικές κυβερνήσεις που ακολουθούν καταδεικνύουν τη δυσκολία της υλοποίησής τους:

Οι σημαντικότεροι *κομματικοί σχηματισμοί* που δημιουργούνται τότε είναι οι ακόλουθοι:

- α. Η *Εθνική Πολιτική Ένωση Κέντρου* (Νικόλαος Πλαστήρας)
- β. Ο *Ελληνικός Συναγερμός* (Αλέξανδρος Παπάγος)
- γ. Η *Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση* (ΕΡΕ), (Κωνσταντίνος Καραμανλής), που αποτελεί το κυβερνών κόμμα στα χρόνια 1956-1963.
- δ. Η *Ένωση Κέντρου* (ΕΚ) (Γεώργιος Παπανδρέου), που αποτελεί το κυβερνών κόμμα στα χρόνια 1963 και 1964.
- ε. Η *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* (ΕΔΑ), που ιδρύθηκε το 1951.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 οι διαδοχικές κυβερνήσεις του *Νικολάου Πλαστήρα*, του *Αλέξανδρου Παπάγου*, του *Κωνσταντίνου Καραμανλή* και του *Γεωργίου Παπανδρέου* καταδεικνύουν την πολιτική αστάθεια, με κύρια χαρακτηριστικά τις έντονες πολιτικές αντιπαράθεσεις και τις ανακτορικές επεμβάσεις στην πολιτική ζωή, που θα οδηγήσει στην πολιτική εκτροπή της 21^{ης} Απριλίου 1967.

I. 2. Εθνικές συμφωνίες και εθνικά ζητήματα

Την ίδια περίοδο η χώρα προβαίνει σε σημαντικές για το μέλλον συμφωνίες ενώ παράλληλα εντείνεται ένα εθνικό ζήτημα, το *Κυπριακό*. Τα γεγονότα αυτά μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

- Το 1952 εισέρχεται η χώρα στο *NATO*
- Το 1957 ιδρύεται η *Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ)*. Η Ελλάδα το 1961 αρχίζει τις διαπραγματεύσεις για την είσοδό της στην Κοινότητα, την οποία ανέστειλε η επιβολή της δικτατορίας το 1967.
- Στην Κύπρο, που από τα τέλη του 19^{ου} αι. βρίσκεται υπό αγγλική κατοχή, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, αναζωπυρώνονται οι ελπίδες για εθνική αποκατάσταση και γενικεύεται το αίτημα για ένωση με την Ελλάδα. Το 1950 κάτω από την καθοδήγηση του αρχιεπισκόπου *Μακάριου Β΄* διενεργείται δημοψήφισμα, όπου το 96% ψηφίζει υπέρ της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα. Η αγγλική κυβέρνηση αρνείται να δεχθεί την απόφαση του κυπριακού λαού. Τότε σχηματίζεται η κυπριακή επαναστατική οργάνωση *Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ)* με στρατιωτικό συντονιστή τον

Γεώργιο Γρίβα, γνωστό με το ψευδώνυμο *Διγενής*, και εξαπολύει ένοπλο αγώνα. Οι Άγγλοι εξορίζουν το Μακάριο, βασανίζουν και εκτελούν αγωνιστές. Ο αγώνας συνεχίζεται και οδηγεί μετά από διαπραγματεύσεις στην υπογραφή της *συμφωνίας Ζυρίχης-Λονδίνου* το 1959, η οποία αναγνώριζε την ανεξαρτησία της Κύπρου και παράλληλα παραχωρούσε στην τουρκική μειονότητα πολλές εξουσίες.¹²⁶ Εγγυήτριες δυνάμεις της συνταγματικής διευθέτησης ορίζονται η Αγγλία, η Ελλάδα και η Τουρκία. Τον Αύγουστο του 1959 η Κύπρος ανακηρύσσεται ανεξάρτητη και ο Μακάριος εκλέγεται πρόεδρος της Κυπριακής δημοκρατίας.

II. Οικονομικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα

Η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας και η δημιουργία έργων υποδομής είναι οι κύριοι στόχοι των κυβερνήσεων μετά το τέλος του πολέμου. Οι δείκτες της οικονομίας ανεβαίνουν και η Ελλάδα το 1951 ξεπερνά το επίπεδο της προπολεμικής της παραγωγής. Ανάμεσα στα 1952-1963 η αγροτική παραγωγή διπλασιάζεται, η βιομηχανική παραγωγή αυξάνεται στο 100%, ενώ αναπτύσσεται σε χωρητικότητα και αριθμό ο εμπορικός στόλος της ελληνικής ναυτιλίας. Στα χρόνια αυτά αναπτύσσεται η ιδιωτική πρωτοβουλία, σταθεροποιείται το νόμισμα και τετραπλασιάζεται το κατά κεφαλήν εισόδημα. Τροχοπέδη στις παραγωγικές επενδύσεις της χώρας στέκονται οι υψηλές στρατιωτικές δαπάνες. Η εικόνα στους βασικότερους τομείς της οικονομίας και οι τομές μέχρι τη δεκαετία του 1960 μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

- **Αγροτικός τομέας:** παραμένει ο βασικός χώρος απασχόλησης στο μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού και κατέχει την κυρίαρχη θέση στην Ελληνική οικονομία. Οι συνθήκες εργασίας παραμένουν δύσκολες εξαιτίας της έλλειψης εκσυγχρονισμού.
- **Βιομηχανία:** Κατά την περίοδο αυτή χάρη στην ανάπτυξη της βιομηχανίας η χώρα εξελίσσεται. Παρά τις κυβερνητικές προσπάθειες, ο τομέας της βιομηχανίας παραμένει αδύναμος. Αποτελείται κυρίως από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις με περιορισμένο κεφάλαιο προσανατολισμένες στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών (π.χ. επιχειρήσεις τροφίμων, ποτών, υφασμάτων, καπνού).
- **Εξηλεκτρισμός:** Το 1950 η *Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ)* γενικεύει την ηλεκτροδότηση με ένα εκτεταμένο δίκτυο μεταφοράς και διανομής καλύπτοντας τις ανάγκες της Ελλάδας. Ο εξηλεκτρισμός αποτελεί τομή για την οικονομική και την κοινωνική ζωή. Προώθει την εκβιομηχάνιση και αλλάζει την καθημερινή ζωή με την εισαγωγή ηλεκτρικών συσκευών στα νοικοκυριά.
- **Εμπορική Ναυτιλία:** γνωρίζει αλματώδη ανάπτυξη φτάνοντας στη δεκαετία του 1970 να καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου

Όταν το Δεκέμβριο του 1949 εσίγησαν και τα τελευταία ομαδικά πυρά [...] σε μερικές απομακρυσμένες ορεινές εστίες όπως της Αν. Μακεδονίας και της περιοχής Έβρου, η Ελλάδα ολόκληρη κατέκειτο σε ερείπια και ιδιαίτερα στις περιοχές όπου επηρέασε ο σίφουνας του εμφυλίου πολέμου. Χιλιάδες χωριά –ιδίως στον ελληνικό βορρά—είναι μισοκατεστραμμένα ή τελείως κατεστραμμένα, ενώ κάπου

¹²⁶ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 402.

ένα εκατομμύριο αγροτικός πληθυσμός έχει ξεριζωθεί από τις εστίες του και έχει μετακομίσει στις πόλεις, ξεκομμένος από τη γη είτε ασκώντας παρασιτικά επαγγέλματα είτε επιδοτούμενος είτε άνεργος, ζώντας σε βάρος του κοινωνικού συνόλου με τρόπους ανορθόδοξους, που εξευτελίζουν το άτομο.

Κάπου τρία εκατομμύρια είναι ο πληθυσμός που ζει εκτός της παραγωγικής μηχανής, το ένα τρίτο δηλαδή του συνόλου του πληθυσμού της χώρας και που έχει ανάγκη κρατικής περίθαλψης, σύμφωνα με τα στοιχεία της Αμερικανικής Αποστολής του Σχεδίου Μάρσαλ. Η αγροτική παραγωγή βρίσκεται 30% κάτω της προπολεμικής (1939) και μόνο το 1950 έγινε κατορθωτό να φθάσει την προπολεμική. Η βιομηχανική παραγωγή, με εργώδη προσπάθεια είχε φτάσει το 1949 στα 87% της προπολεμικής, ενώ η ηλεκτρική ενέργεια υπολειπόταν τρεις μονάδες για να ευθυγραμμισθεί με την ηλεκτρική ενέργεια του 1939. Οι συγκοινωνίες ήταν εξαρθρωμένες [και] οι ελληνικές εξαγωγές έφθαναν το 28% των προπολεμικών και το εθνικό κατά κεφαλή εισόδημα μόλις τα 100 δολάρια.

Ο πληθωρισμός από το 1945, οπότε καταργήθηκε το κατοχικό νόμισμα και καθιερώθηκε η νέα δραχμή της απελευθέρωσης παίρνει και πάλι τρομερές διαστάσεις. Η παραγωγική ανεπάρκεια και οι αλόγιστες κρατικές εμφυλιοπολεμικές δαπάνες τον τρέφουν και πάλι με κατοχικούς αριθμούς και το εισόδημα των εργαζομένων εξανεμίζεται συστηματικά. Η οικονομία της Ελλάδας βάδιζε στο γκρεμό και η ξένη βοήθεια χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού.

Τ. Βουρνά, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας – Ο Εμφύλιος, σ. 385-386.

III. Αλλαγή κοινωνικών δομών και εμφάνιση νέων κοινωνικών φαινομένων

Στα χρόνια αυτά η όψη των πόλεων με την ανοικοδόμηση αλλάζει. Οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες και η φτώχεια οδηγούν σε μετακίνηση του πληθυσμού της υπαίθρου είτε προς τις μεγάλες πόλεις ή στη μετανάστευση στις χώρες του εξωτερικού.

- **Αστυφιλία:** στα μεταπολεμικά χρόνια, συντελείται σε μεγάλη έκταση μετακίνηση του πληθυσμού από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα που διογκώνονται. Η μετακίνηση στις πόλεις οφείλεται κυρίως σε οικονομικούς λόγους. Συχνά όμως οφείλεται στις υλικές καταστροφές που υπέστησαν τα χωριά στην περίοδο του εμφυλίου. Η μέχρι τότε αναλογία αστικού – αγροτικού πληθυσμού ανατρέπεται. Στην Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ο πληθυσμός έχει αυξηθεί από 1.200.000 σε 1.800.000 κατοίκους. Η υπέρμετρη αύξηση του πληθυσμού οδηγεί στην υποαπασχόληση και την ανεργία. Παράλληλα, η άναρχη δόμηση λόγω έλλειψης ενός συγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδίου θα δημιουργήσει σύντομα προβλήματα που εμφανίζονται οξυμμένα σήμερα. Κυριότερα είναι το κυκλοφοριακό, η έλλειψη πρασίνου και δημόσιων χώρων αναψυχής και η πυκνή δόμηση από πολυκατοικίες και μπετόν.

Ανάμεσα στο 1951 και το 1971 οι αναλογίες του αστικού πληθυσμού προς αυτόν της υπαίθρου αντιστράφηκαν από 38% και 48% σε 53% και 35% αντίστοιχα... Από το 1961 έως το 1971 ο πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας αυξήθηκε κατά 37%, ενώ την επόμενη δεκαετία σημείωσε νέα αύξηση κατά 19%.

Clogg R., Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σ. 174.

- **Μετανάστευση:** Πέρα από την αναζήτηση εργασίας στα μεγάλα αστικά κέντρα οι Έλληνες αναζητούν δουλειά και την ευκαιρία μιας καλύτερης ζωής στο εξωτερικό. Κατά

τις δεκαετίες 1950-1970 μεγαλώνει το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως τη Γερμανία, την Αμερική και την Αυστραλία. Στα χρόνια αυτά υπολογίζεται ότι περίπου 900.000 Έλληνες μετανάστες αναζητούν εργασία στο εξωτερικό.¹²⁷ Οι Έλληνες μετανάστες απασχολούνται κυρίως στη βαριά βιομηχανία και σε άλλες ανθυγιεινές εργασίες. Στην αρχή της εγκατάστασής τους αντιμετωπίζουν συχνά προβλήματα υποδοχής στην ξένη χώρα. Με τον καιρό όμως καταφέρνουν να ενσωματωθούν στην τοπική κοινωνία, μιλούν τη γλώσσα και έχουν ομαλή κοινωνική ζωή.

¹²⁷ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 408.

Δόγμα Τρούμαν: με τον όρο αυτό είναι γνωστή η απόφαση του προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών *Χάρι Τρούμαν* (1945-1953) να ενισχύσει οικονομικά και στρατιωτικά χώρες που ανήκαν, κατά τη συμφωνία της Γιάλτας, στη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ και της Αγγλίας, και ιδιαίτερα την Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.¹²⁸

Εξηλεκτρισμός: χρήση της ηλεκτρικής ενέργειας σε διάφορες εφαρμογές (αγροτοβιομηχανικές, οικιακές κλπ.), αλλά και η παροχή και τροφοδοσία ηλεκτρικού ρεύματος.¹²⁹

Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ): Ιδρύθηκε στις 25 Μαρτίου 1957 από έξι χώρες (Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο). Τον Ιανουάριο του 1972 προσχώρησαν στην ΕΟΚ η Μεγάλη Βρετανία, η Δανία και η Ιρλανδία, το Μάιο του 1979 η Ελλάδα και τον Ιούνιο του 1985 η Πορτογαλία και η Ισπανία. Σταδιακά ο κύκλος της ΕΟΚ διευρυνόταν και από το 2004 στην ΕΟΚ περιλαμβάνονται 25 κράτη-μέλη. Σύμφωνα με το γενικό καταστατικό της ΕΟΚ η ένταξη σήμαινε μείωση του ελέγχου των εισαγωγών και των τελωνειακών δασμών και δινόταν υπόσχεση για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των μη παραγωγικών βιομηχανιών που μέχρι τότε προστατεύονταν από τους υψηλούς εισαγωγικούς δασμούς.¹³⁰ Σκοπός της είναι να δημιουργήσει τις βάσεις για μια διαρκώς στενότερη συνεργασία των ευρωπαϊκών λαών και να εξασφαλίσει με κοινή δράση την οικονομική και κοινωνική πρόοδο των κρατών-μελών και τη σταθερή βελτίωση των όρων διαβίωσης των εργαζομένων. Τελικός στόχος είναι η παγίωση και διαφύλαξη της ειρήνης και της ελευθερίας.¹³¹

NATO (North Atlantic Treaty Organization): Ιδρύθηκε το 1949 και είναι η οργάνωση των χωρών του **Βορειοατλαντικού συμφώνου**. Δημιουργήθηκε στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου και είχε σκοπό να εξασφαλίσει ένα αντιστάθμισμα στη σοβιετική στρατιωτική παρουσία στην Ευρώπη. Ο πυρήνας του Βορειοατλαντικού Συμφώνου βρίσκεται στο άρθρο 5: *«Τα κράτη-μέλη συμφωνούν ότι μια ένοπλη επίθεση εναντίον ενός ή περισσοτέρων από αυτά, στην Ευρώπη ή στη Βόρεια Αμερική, θα θεωρηθεί ως επίθεση εναντίον όλων των κρατών-μελών και συμφωνούν, κατά συνέπεια, ότι αν πραγματοποιηθεί μια τέτοια επίθεση, το καθένα από αυτά...θα συνδράμει το μέλος ή τα μέλη που θα έχουν δεχθεί την επίθεση, παίρνοντας, αυτό το ίδιο χωριστά ή σε συντονισμό με άλλα μέλη, μέτρα τα οποία θα κρίνει απαραίτητα, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ένοπλης βίας, για την αποκατάσταση και τη διατήρηση της ασφάλειας στην περιοχή του Βόρειου Ατλαντικού»*.¹³²

Πληθωρισμός: η αύξηση του γενικού επιπέδου τιμών, η κατάσταση στην οποία ο ρυθμός με τον οποίο αυξάνει η προσφορά χρήματος είναι ταχύτερος από τον ρυθμό αυξήσεως της

¹²⁸ Σφυρόερα Β., σ. 372.

¹²⁹ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 629.

¹³⁰ Clogg R., 2003, σ. 180.

¹³¹ Σφυρόερα Β., σ. 376.

¹³² Ο. π., σ. 381.

παραγωγής, πράγμα που οδηγεί σε σημαντική μείωση της πραγματικής αγοραστικής αξίας του χρήματος.¹³³

Σχέδιο Μάρσαλ: Πρόγραμμα οικονομικής ανόρθωσης των χωρών της δυτικής και της νότιας Ευρώπης μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με χρηματοδότηση των Ηνωμένων Πολιτειών. Εισηγητής του προγράμματος ήταν ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ *Τζώρτζ Μάρσαλ*. Μετά την επιτυχία του σχεδίου στην Ευρώπη επεκτάθηκε από τον πρόεδρο των ΗΠΑ *Τρούμαν* και σε άλλες χώρες του κόσμου.¹³⁴

¹³³ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 1425.

¹³⁴ Σφυρόερα Β., σ. 372.

Δικτατορία – Η μεταδικτατορική Ελλάδα

I. Το Στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967

Το 1967 οι οξυμμένες πολιτικές εντάσεις εισάγουν τη χώρα σε προεκλογική περίοδο. Κι ενώ ετοιμαζόταν για εκλογές στις 21 Απριλίου μια ομάδα συνταγματαρχών πραξικοπηματικά καταλύει το πολίτευμα κι επιβάλλει δικτατορία. Την οργάνωση και το σχεδιασμό του πραξικοπήματος μεθοδεύει μια τριανδρία αποτελούμενη από τον *Γεώργιο Παπαδόπουλο*, *Στυλιανό Παττακό* και *Νικόλαο Μακαρέζο*. Λίγο καιρό μετά την επιβολή της δικτατορίας ο βασιλιάς εγκαταλείπει την Ελλάδα.

Το δικτατορικό καθεστώς αμέσως μόλις καταλύει τον κοινοβουλευτισμό επιβάλλει την εφαρμογή στρατιωτικού νόμου. Ο Γ. Παπαδόπουλος διορίζει τον εαυτό του πρωθυπουργό και εισάγει ένα αυταρχικό σύνταγμα το οποίο επικυρώνεται με νόθο δημοψήφισμα.¹³⁵ Καταργούνται πολλά ατομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου ήταν ένα καθεστώς νεοφασιστικού τύπου και στηριζόταν στο στρατό.¹³⁶ Η αντιδικτατορική κίνηση, παρά τις εξορίες, τις φυλακίσεις και τα βασανιστήρια, υπήρξε έντονη στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό της χώρας, όπου είχαν καταφύγει αρκετοί Έλληνες.

Ο Α. Παναγούλης είχε αποπειραθεί τον Αύγουστο του 1968, να σκοτώσει το δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο. Στη φωτογραφία ο Α. Παναγούλης στο δικαστήριο. Νοέμβριος 1968. Αθήνα, Φωτογραφικό αρχείο Κ. Μεγαλοοικονόμου, www.fhw.gr

¹³⁵ Clogg R., 2003, σ. 191.

¹³⁶ Σβορώνος Ν., 1994, σ. 153.

II. Η ανατροπή της Δικτατορίας: Η εξέγερση του Πολυτεχνείου και το πραξικόπημα στην Κύπρο

Εικόνα από την εξέγερση στο Πολυτεχνείο. Στη φωτογραφία διακρίνεται το άρμα μάχης έξω από την Πύλη του Πολυτεχνείου www.e-yliko.gr

II. 1. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973

Το 1973 αρχίζουν να εμφανίζονται ρήγματα στο καθεστώς. Οι αντιδράσεις πληθαίνουν και οι φοιτητές αντιδρούν δυναμικά. Το διήμερο 21-22 Φεβρουαρίου του 1973 γίνεται η πρώτη κατάληψη της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Στις 14 Νοέμβρη του 1973 πραγματοποιείται κατάληψη του Μετσόβιου Πολυτεχνείου από φοιτητές και φοιτήτριες και μέσω ενός ραδιοφωνικού σταθμού, που λειτουργεί παράνομα στο Πολυτεχνείο, εκπέμπουν μηνύματα για γενική κινητοποίηση του αθηναϊκού λαού. Στις 17 Νοεμβρίου 1973 με τη επέμβαση άρματος μάχης στο Πολυτεχνείο καταστέλλεται η εξέγερση των φοιτητών με αποτέλεσμα αρκετούς νεκρούς, πολλούς τραυματίες και συλλήψεις. Η εξέγερση των φοιτητών συνέβαλε στην ανατροπή του Παπαδόπουλου και την αντικατάστασή του από ένα ακόμα πιο σκληροπυρηνικό μέλος της χούντας, τον *Δημήτριο Ιωαννίδη*. Λίγους μήνες αργότερα το καθεστώς καταρρέει οριστικά, κάτω από το βάρος του Κυπριακού.

II. 2. Το πραξικόπημα στην Κύπρο. Η πτώση της Δικτατορίας και η διχοτόμηση της Κύπρου

Την ίδια περίοδο επιδεινώνονται οι σχέσεις της Κύπρου με την Τουρκία, καθώς η κυπριακή δημοκρατία αντιμετωπίζει προβλήματα, που προέρχονται από αντιδράσεις της τουρκικής κοινότητας. Οι τουρκικές αντιδράσεις οξύνονται το 1963, όταν ο πρόεδρος της κυπριακής δημοκρατίας, Μακάριος, αποφασίζει να αναθεωρήσει το σύνταγμα, για να διευκολύνει τη διακυβέρνηση του νησιού. Ταυτόχρονα εντείνονται οι διαφωνίες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας με τον πρόεδρο της Κύπρου, που κορυφώνονται τον Ιούλιο του 1974. Μια πραξικοπηματική απόπειρα δολοφονίας του Μακάριου, τον Ιούλιο του 1974, οδηγεί στη βίαιη απομάκρυνσή του και την εγκαθίδρυση στρατιωτικού καθεστώτος με τον Σαμψών. Την επέμβαση ακολουθεί η απόβαση τουρκικών στρατευμάτων στο βόρειο μέρος του νησιού. Οι πολεμικές συγκρούσεις που ακολουθούν οδηγούν στην επικράτηση των τουρκικών δυνάμεων σε μεγάλο τμήμα της Κύπρου. Τον Αύγουστο του 1974 τουρκικά στρατεύματα διενεργούν δεύτερο κύμα επίθεσης και προχωρούν στην κατοχή του βορείου τμήματος του νησιού. Η τουρκική επιχείρηση, γνωστή με την ονομασία *Αττίλας*, τελειώνει με την κατοχή του βορείου τμήματος της Κύπρου και τη διχοτόμηση του νησιού. Η τουρκική ζώνη κατοχής εκτεινόταν από τη Μόρφου μέχρι την Αμμόχωστο καλύπτοντας περίπου το 40% του νησιού,¹³⁷ και υποχρέωνε χιλιάδες Ελληνοκυπρίους πρόσφυγες να μετακινηθούν στο ελεύθερο τμήμα του νησιού εγκαταλείποντας τις εστίες και τις περιουσίες τους.

Στιγμιότυπο από την τουρκική στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο. Στο βάθος διακρίνονται Τούρκοι αλεξιπτωτιστές κατά την προσγείωσή τους στο Κυπριακό έδαφος. Associate Press. www.fhw.gr

III. Η μεταπολίτευση και η εδραίωση της δημοκρατίας

III. 1. Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις

Μετά την πτώση της Χούντας, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής που ήταν στο Παρίσι, επιστρέφει στην Ελλάδα, μετά από πρόσκληση του πολιτικού κόσμου να αναλάβει την πρωθυπουργία, μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού. Αμέσως μετά την άφιξή του στις 24 Ιουλίου του 1974 σχηματίζει κυβέρνηση εθνικής ενότητας.

Πρώτο μέλημά του ήταν η εδραίωση της δημοκρατίας και η πολιτική ομαλότητα της χώρας. Στις εκλογές που προκηρύσσονται συμμετέχουν νέοι κομματικοί σχηματισμοί που θα καθορίσουν την πολιτική ζωή της χώρας μέχρι σήμερα, ενώ η νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας ολοκληρώνει την πολιτική ομαλότητα.

¹³⁷ Clogg R., 2003, σ. 197.

Οι νέοι κομματικοί σχηματισμοί είναι:

- *Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)*. Ιδρύεται από τον *Ανδρέα Παπανδρέου* την 3^η Σεπτεμβρίου 1974.
- *Νέα Δημοκρατία (ΝΔ)*. Ιδρύεται στις 28 Σεπτεμβρίου του 1974 από τον *Κωνσταντίνο Καραμανλή*. Το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας κερδίζει τις εκλογές του 1974.
- *Ενωμένη Αριστερά*. Την ίδια περίοδο θα συγκροτηθεί ύστερα από επίμονες και μακρές διαπραγματεύσεις ο πολιτικός σχηματισμός *Ενωμένη Αριστερά* με πρόεδρο τον αρχηγό της ΕΔΑ, *Ηλία Ηλιού*.

Οι βασικότερες πολιτικές εξελίξεις μέχρι τη δεκαετία του 1980 θα μπορούσαν να συνοψισθούν στις ακόλουθες:

- Στις 8 Δεκεμβρίου του 1974 με *δημοψήφισμα* λύνεται οριστικά το ζήτημα της μοναρχίας και εγκαθιδρύεται το πολίτευμα της *προεδρευομένης δημοκρατίας* (με ποσοστό 69,18% υπέρ, έναντι ποσοστού 30,82% κατά).
- Το 1975 θεσπίζεται νέο *σύνταγμα*, το δημοκρατικότερο σύνταγμα από όλα τα μέχρι τώρα ελληνικά συντάγματα. Πρώτος πρόεδρος μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας ορκίζεται ο *Κωνσταντίνος Τσάτσος*.
- Το 1976 η δημοτική καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους.
- Την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας διαδέχεται το ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981. Τα τελευταία τριάντα χρόνια η εξουσία εναλλάσσεται ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα. Η χώρα διέρχεται την πιο ήρεμη πολιτική περίοδο, απολαμβάνοντας τα αγαθά του δημοκρατικού βίου.

III. 2. Εξωτερικές πολιτικές εξελίξεις: η ένταξη της χώρας σε ευρωπαϊκές συμφωνίες

α. Είσοδος της Ελλάδας στην ΕΟΚ

Η χώρα από το 1961 είχε αρχίσει τις διαπραγματεύσεις για την είσοδό της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), αλλά τις προσπάθειές της ανέστειλε η δικτατορία. Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής στις 12 Ιουνίου 1975 υποβάλλει επίσημα την αίτηση της Ελλάδας για την είσοδό της στην Ε.Ο.Κ. Η επίσημη πράξη της εισόδου υπογράφεται στην Αθήνα στις 28 Μαΐου 1979. Από την 1^η Ιανουαρίου 1981 η Ελλάδα γίνεται το δέκατο ισότιμο μέλος της Κοινότητας.¹³⁸

β. Σύνοδος του Μάαστριχτ και νομισματική ένωση

Μεγάλης σημασίας για τη χώρα ήταν η σύνοδος κορυφής του *Μάαστριχτ* το 1992. Στη σύνοδο αυτή η Ευρωπαϊκή Ένωση αποφάσισε την οικονομική και νομισματική ενοποίηση και την υιοθέτηση ενός ενιαίου νομίσματος. Το ενιαίο αυτό νόμισμα είναι το *ευρώ*. Τον Ιανουάριο του 2002 το ενιαίο νόμισμα κυκλοφορεί στις 12 από τις 15 χώρες μέλη και αντικαθιστά το εθνικό νόμισμα κάθε χώρας. Τα εθνικά τους νομίσματα διατήρησαν η Αγγλία, η Σουηδία και η Δανία.¹³⁹

¹³⁸ Σκουλάτου Β., 2004, σ. 409.

¹³⁹ Ρεπούση Μ., 2000, σ. 109-110.

III. 3. Ο Πολιτισμός και η Καθημερινή Ζωή στον 20^ο αιώνα

α. Λογοτεχνία και Ποίηση

Μεγάλοι λογοτέχνες και ποιητές αναδεικνύονται στη νεότερη λογοτεχνία από τη δεκαετία του 1930 μέχρι το 1950. Η 'γενιά του '30', λογοτεχνικό ρεύμα γνωστό για την κοινή τεχνολογία των δημιουργών του, η περίοδος του μεσοπολέμου αλλά και η περίοδος μέχρι τη δεκαετία του 1950 έχουν να επιδείξουν μεγάλους λογοτέχνες και ποιητές. Πολλοί λογοτέχνες εμπνέονται από τις τραγικές μνήμες της μικρασιατικής καταστροφής, όπως ο Σ. Μυριβήλης, ο Η. Βενέζης, η Δ. Σωτηρίου, κ.ά. ενώ άλλοι εμπνέονται από τα κοινωνικά προβλήματα και τις αγωνίες της εποχής τους όπως ο Γ. Θεοτοκάς, ο Π. Πρεβελάκης, ο Μ. Καραγάτσης, ο Α. Τερζάκης, ο Ν. Καζαντζάκης, Κ. Θεοτόκης κ.ά. Στην ποίηση από τον μεσοπόλεμο μέχρι το 1950 διακρίνονται ο Α. Σικελιανός, ο Κ. Καβάφης, ο Κ. Καρυωτάκης και ο Κ. Βάρναλης, ενώ την ίδια εποχή ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα ποιήματα των υπερρεαλιστών όπως ο Α. Εμπειρίκος και ο Ν. Εγγονόπουλος. Κορυφαίες ποιητικές μορφές της νεότερης ποίησης είναι ο Γ. Σεφέρης, ο Γ. Ρίτσος, ο Ο. Ελύτης και ο Ν. Βρεττάκος. Την πορεία δύο σπουδαίων προσωπικότητων και ποιητών επισφραγίζει η απονομή του βραβείου Νόμπελ, η υψηλότερη αναγνώριση της ποιητικής δημιουργίας, το 1963 στον Γ. Σεφέρη και το 1979 στον Ο. Ελύτη.

Από τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι σήμερα στην ποίηση διακρίνονται οι ποιητικές συλλογές του Μ. Σαχτούρη, του Τ. Λειβαδίτη, του Μ. Αναγνωστάκη, της Κ. Δημουλά κ.ά. Την ίδια περίοδο στην πεζογραφία ανήκουν δημιουργοί όπως ο Δ. Χατζής, ο Σ. Τσίρκας, ο Κ. Ταχτσής, ο Μ. Κουμανταρέας, η Μ. Δούκα, ο Γ. Θέμελης, ο Α. Σαμαράκης, ο Γ. Χειμωνάς, κ.ά.

β. Ζωγραφική, Γλυπτική

Κατά τον 20^ο αιώνα η καλλιτεχνική δημιουργία αφομοιώνει και συνδυάζει τις ευρωπαϊκές τάσεις με την ελληνική παράδοση. Από τη δεκαετία του 1920 κι έπειτα κυρίαρχα καλλιτεχνικά ρεύματα είναι ο εξπρεσιονισμός και ο συμβολισμός. Οι γνωστότεροι Έλληνες ζωγράφοι της περιόδου αυτής είναι ο Γ. Ιακωβίδης, ο Κ. Παρθένης, ο Γ. Τσαρούχης, ο Κ. Τσόκλης, ο Δ. Μυταράς, ο Α. Φασιανός κ.ά. Ανάλογη καλλιτεχνική δημιουργία εμφανίζουν κορυφαίοι Έλληνες γλύπτες όπως ο Μ. Τόμπρος, ο Χ. Καπράλος, ο Κ. Βαρώτσος, κ.ά. .

γ. Μουσική, Κινηματογράφος

- **Μουσική:** Οι δυο σημαντικότεροι συνθέτες του 20^{ου} αι στην Ελλάδα είναι ο Μάνος Χατζιδάκις και ο Μίκης Θεοδωράκης. Με το πολύπλευρο, εκφραστικό και το καινοτόμο έργο τους διαμορφώνουν το ελληνικό τραγούδι κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αι. Η μουσική του Θεοδωράκη ειδικότερα συνδέεται με τα πολιτικά δρώμενα της δεκαετίας του 1960. Κοινό χαρακτηριστικό των δυο σπουδαίων συνθετών είναι η μελοποίηση ποίησης, αλλά και η ενσωμάτωση του λαϊκού τραγουδιού στο έργο τους.¹⁴⁰ Άλλοι μεγάλοι σπουδαίοι δημιουργοί του σύγχρονου ελληνικού τραγουδιού είναι ο Μ. Λοΐζος, ο Σ. Ξαρχάκος, ο Δ. Σαββόπουλος, κ.ά. Το ελληνικό τραγούδι άρχισε να στηρίζει η ελληνικά ραδιοφωνία (ΕΡΑ) από το 1938, που ιδρύεται το Α΄ πρόγραμμα. Άλλοι κρατικοί φορείς που στηρίζουν τη μουσική σε όλα της τα είδη είναι σήμερα η Εθνική Λυρική σκηνή, το Μέγαρο Μουσικής της Αθήνας, που ιδρύεται το 1991 και το Μέγαρο Μουσικής της Θεσσαλονίκης, που ιδρύεται το 2000.

¹⁴⁰ Ο. π., σ. 117.

Ο Μ. Θεοδωράκης και ο Μ. Χατζιδάκις σε φωτογραφία των αρχών της δεκαετίας του 1960. www.fhw.gr

- **Κινηματογράφος:** Από την εποχή του Μεσοπολέμου αρχίζει σταδιακά να καλλιεργείται στην Ελλάδα η ιδέα του κινηματογράφου ως φθηνής και λαϊκής διασκέδασης και να γυρίζονται οι πρώτες ελληνικές ταινίες. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κυρίαρχο είδος είναι το κοινωνικό δράμα, και οι φαρσοκωμωδίες, που έχουν απήχηση στο κοινό. Στα χρόνια που ακολουθούν η ελληνική κινηματογραφική παραγωγή αυξάνεται ραγδαία. Το 1960 ιδρύεται και καθιερώνεται ως ετήσιος θεσμός το *Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης*. Σημαντικοί σκηνοθέτες όπως ο *Μ. Κακογιάννης*, *Ν. Κούνδουρος*, *Α. Σακελάρης*, *Ν. Δημόπουλος*, *Θ. Αγγελόπουλος* κ.ά. και μεγάλος αριθμός ταλαντούχων ηθοποιών, ευρηματικοί σεναριογράφοι και αξιόλογοι παραγωγοί συνεργάζονται στη δημιουργία ταινιών που συγκινούν μέχρι τις μέρες μας.¹⁴¹

δ. Εξελίξεις στην καθημερινή ζωή

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αι. νέες τεχνολογικές εξελίξεις εισβάλλουν στην καθημερινή ζωή και τη μεταβάλλουν. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι:

- τα μέσα *μαζικής ενημέρωσης* και η τηλεόραση. Από το 1960 ξεκινούν οι πρώτες πειραματικές εκπομπές τηλεόρασης στην Ελλάδα. Επίσημη έναρξη γίνεται το 1966 με τη λειτουργία του κρατικού καναλιού *EIP (Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοτηλεόρασης)*. Το 1989 θεσμοθετείται η ιδιωτική τηλεόραση με αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλών καναλιών τα οποία κυριαρχούν στην τελευταία δεκαετία του 20^{ου} έναντι της κρατικής τηλεόρασης.¹⁴²
- τα μέσα *συγκοινωνίας* και η ολοένα αυξανόμενη χρήση του *αυτοκινήτου*, που από τη δεκαετία του 1960 αποτελεί το βασικότερο μέσο μεταφοράς. Ο μεγάλος αριθμός των αυτοκινήτων στις πόλεις έχει δημιουργήσει πολλά προβλήματα. Χαρακτηριστικότερα είναι το κυκλοφοριακό, το αστικό νέφος από τα καυσαέρια, και η ηχορύπανση.
- οι *ηλεκτρονικοί υπολογιστές*. Τη διαδεδομένη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών συνοδεύει η ανάπτυξη και χρήση του *διαδικτύου* ως πηγή συλλογής και διαχείρισης πληροφοριών.
- οι *τηλεπικοινωνίες*

¹⁴¹ Ο. π., σ. 118.

¹⁴² Ο. π., σ. 113.

Εξπρεσιονισμός: αισθητικό ρεύμα που επηρέασε τη ζωγραφική (Β. Καντίνσκυ, Π. Κλέε, κ.ά.), το θέατρο (Γκ. Κάιζερ, Ευγένιος Ο' Νηλ κ.ά.), τη μουσική (Α. Μπεργκ κ.ά.), τη λογοτεχνία (Φ. Κάφκα κ.ά.) και τον κινηματογράφο (Φ. Λανγκ κ.ά.) και έχει ως κύρια χαρακτηριστικά την υποκειμενική έκφραση του καλλιτέχνη και την έμφαση σε έντονες συναισθηματικές ή συγκινησιακές καταστάσεις.¹⁴³

Μεταπολίτευση: η πολιτειακή μεταβολή, η μετάβαση από ένα είδος πολιτεύματος σε άλλο. (Ειδικότερα συχνά με κεφαλαίο) είναι η πολιτειακή μεταβολή του 1974 με την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα.¹⁴⁴

Πραξικόπημα: η αιφνίδια και δυναμική πολιτική ενέργεια, που στοχεύει στην παράνομη ανατροπή κυβέρνησης ή πολιτεύματος (συνήθως με τη χρήση στρατιωτικών μέσων για την εγκαθίδρυση αντιλαϊκών και απολυταρχικών καθεστώτων).¹⁴⁵

Προεδρευόμενη Δημοκρατία: η μορφή κοινοβουλευτικού πολιτεύματος στο οποίο κεντρικό όργανο της εκτελεστικής εξουσίας είναι η κυβέρνηση που εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής, ενώ ο πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται από τη Βουλή και δεν ασκεί ουσιαστικές πολιτικές αρμοδιότητες.

Συμβολισμός: λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό κίνημα που εμφανίστηκε στα τέλη 19^{ου} αι. ως αντίδραση στον ρεαλισμό, κατά τον οποίο ο λογοτέχνης ή καλλιτέχνης ερμηνεύει διαισθητικά τον κόσμο ως σύνολο συμβόλων, αναζητεί την έκφραση ή την πρόκληση συναισθημάτων, ιδεών μέσω της χρήσεως συμβολικής γλώσσας, φαντασίας, χρωμάτων κ.λπ.

Υπερρεαλισμός: καλλιτεχνικό και λογοτεχνικό ρεύμα που αναπτύχθηκε κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (αφότου ο Αντρέ Μπρετόν το 1924 και το 1929 εξέδωσε το πρώτο και το δεύτερο αντίστοιχα *υπερρεαλιστικό μανιφέστο*) δίνοντας έμφαση στην υποσυνείδητη ή άλογη σημασία των παραστάσεων που ενεργοποιούνται αυτόματα με τον ελεύθερο συνειρμό, καθώς και στην αξιοποίηση τυχαίων εντυπώσεων, ασυνήθιστων αντιθέσεων κ.λπ. Συνώνυμο σουρεαλισμός.¹⁴⁶

Χούντα: ισπανική λέξη (junta).¹⁴⁷ Στα νεότερα χρόνια χούντα ονομάστηκε κάθε συνωμοτική στρατιωτική ή πολιτική οργάνωση, που αποβλέπει στη νόθευση ή στην κατάλυση του πολιτεύματος και στην επιβολή της απόλυτης εξουσίας και ελέγχου σε κάθε εκδήλωση του δημόσιου βίου. *Χούντα* επίσης ονομάστηκε η δικτατορία που επιβλήθηκε στην Ελλάδα από το 1967 ως το 1974.¹⁴⁸

¹⁴³ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, 633.

¹⁴⁴ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 1085.

¹⁴⁵ Ο. π., 1463.

¹⁴⁶ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 1839.

¹⁴⁷ Σφυρόερα Β., σ. 374.

¹⁴⁸ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σ. 1961.